

209

Exeg. 798 ^h₌

Nieuwland.

LECT

U

VER

LECTIONES EXEGETICÆ
OF
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.

LECTIONES EXEGTICAE

OF

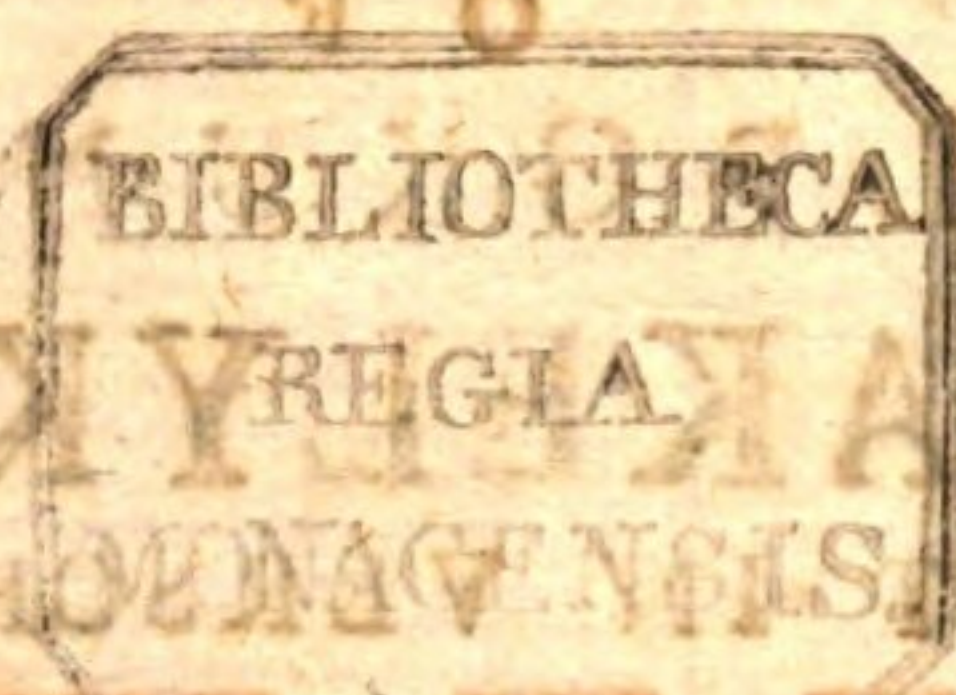
UTILEG KUNDIGE

VERMAAKELYKHEDEN.

LECTIONES EXEGETICÆ
OF
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN,
BEVAT IN VERSCHEIDEN
BRIEVEN,
OVER VEELE
BYBELPLAATSEN;
EN EENIGE STUKKEN
OVER DE
KERKGESCHIEDENIS.
DOOR
PETRUS NIEUWLAND,
LEERAAR *der Hervormde Gemeente in 's Gravenhage,*
en Lid van de Zeeuwsche Maatschappy
der WETENSCHAPPEN.

IN 's GRAVENHAGE,
By **JOHANNES THIERRY,**
M. DCC. LXXIII.

Deeze Uitlegkundige Vermaakelykbeden, van den Wel Eerwaarden, zeer Geleerden Heere, **PETROS NIEUWLAND**, Predikant in 's Gravenhage, aan ons ondergeschreeven *Visitatoren* van de E. *Clasfis* van 's Gravenhage, ter Adprobacie aangeboden zynde, hebben wy dezeve met de vereifchte naauwkeurigheid geleezen, en in dezelve, wel alle blyken, van 's Mans uitgebreide beleezenheid, groote geleerdheid, uitmuntende Byboekennis, — gevonden, maar niets ftrydig met Gods woord, of onze formulieren van Eenigheid: weshalven wy aan het gedaane verzoek van Adprobacie, door deezen, nomine *Clasfis*, gereedelyk voldoen, en 's **HEEREN** genaderyken Zegen, over dit werk, en den verderen dienst van den Geleerden Schryver, hartelyk wenschen.

Gedaan in 's Gravenhage, den 10. Mey 1773.

N. BARKEY, T. D. & Prof.
en Pred. in 's Hage.

N. A. BLAAUW, Pred. te
Loosduinen.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

W O R D E N
U I T L E G G E N D I G E
A A N
DE HOOG EDELE GEBOOREN
VROUWE,
MEVROUWE,
MARIA CATHARINA BUYS,
DOUARIÈRE
VAN WYLEN DEN HOOG EDELEN
GEBOOREN HEERE
B A R O N
M E E R M A N,
V R Y V R O U W E
VAN DALEM, STADE,
E N V R O U W E
VAN V U U R E N;

WORDEN DEEZE
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN,

WEGENS HAARE HOOG EDELE'S LIEFDE
TOT DE BYBEL-OEFENINGEN,

EN,

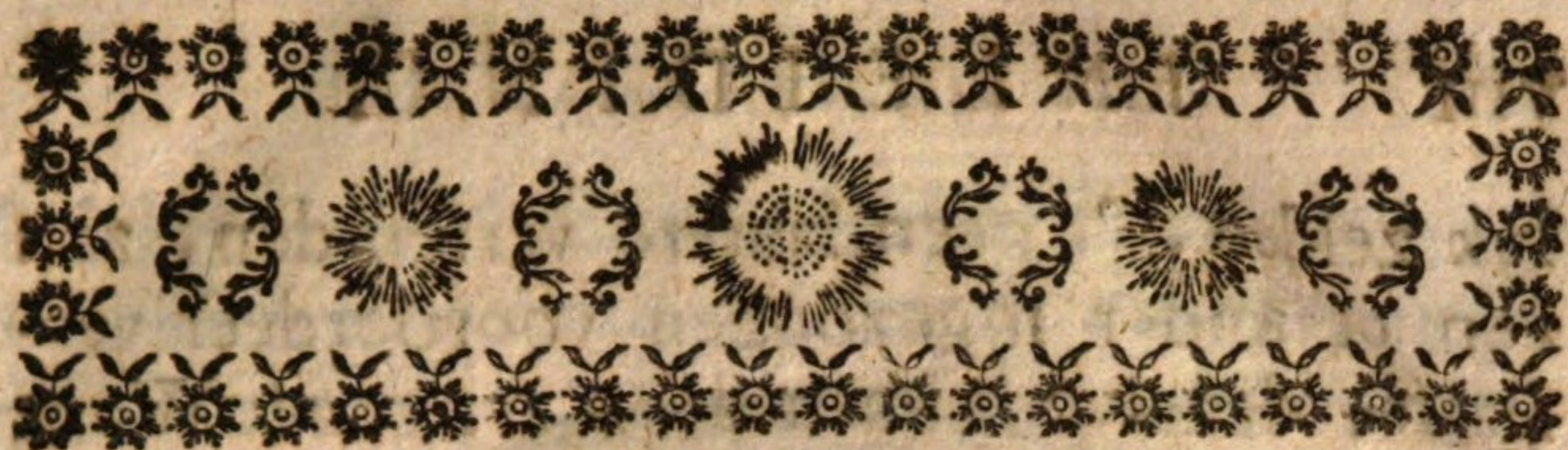
UIT AANMERKING VAN VEEL
VULDIGE VERPLICHTING,

MET ALLE HOOGACHTING OPGEDRAAGEN,
DOOR HAAREN

Zeer Oetmoedigen Dienaar,

PETRUS NIEUWLAND.

I N.

INLEIDING.

 Et behoeft by lieden die eenen onbedorven smaak bezitten, niet aangepreezen, of breedspreekig bewezen te worden, dat de **UITLEGKUNDE** (of *Theologia Exegetica*,) de vaste zuil verstrekt, voor alle *stellige, wederleggende, zinnebeeldige, en zedenkundige of practyck-bevorderende Godgeleerdheid*; en dat men zeer bezwaarlyk een éénig leerstuk, eene éénige stelling in den geöpenbaarden Godsdienst, grondig zal kunnen betoogen, zonder zich van deeze edele Weetenſchap, (ik doel op de *Exegetica*,) richtig te bedienen. Wat zouden wy niet eene hechte, en uitgebreide beschouwende Godgeleerdheid bezitten, indien alle tot bewys aangevoerde plaatsen, altyd uit kracht van woorden, en voorafgaand of volgend verband, bewezen, 't geen dezelve behoorden te bewyzen! Welk' eene *zuivere, en geleidelyke, BEÖEFENENDE GODGELEERDHEID* zoude ons niet ten deel vallen, wanneer alle practyck-bevorderende plaatsen, by de Practicaliſten aangevoerd, *datgeene* waarlyk

* 4

lyk zeiden , 't geen laater verstanden , aan een of ander ingezoogen vooroordeel verstaft , dezelve hebben doen zeggen ! Want ook hierin is der afwykingen geen getal !

Ik ben derhalven van oordeel , dat hy , die te zynen tyd , op den *veelzeggenden naam* van eenen Godgeleerden , aanspraak wil maaken , niet met zyn *systéma* zoo zeer , alswel met een grondig verstand der Heilige Schriften , behoort te beginnen. En naar - maate hy in de Bybelöefening , langs de gewoone hulpmiddelen zal gevorderd zyn , naar diezelfde maat zal hy toeneemen , in de waare Schriftuurlyke Godgeleerdheid ; en , zyne regelmaatige afleidingen zullen hem , middelende eene voorafgegaane beöefening van de Redenleer , al-verder en verder begeleiden , in den nimmer - uitgeledigden oceaan der Godlyke waarheden. Met één woord ; niet de Bybel behoort naar zyn *systéma* , maar wel zyn *systéma* naar den Bybel geschoeit te worden. Het behoort tot het onafscheidbaar merkteeken van eenen rechtgeäarten Godgeleerden , den Bybel , die onbeschryflyke bron van kundigheden , nacht en dag te doorkruisen. Ik denk wel niet dat A : PFEIFERUS in *Pansophia Mosaica* , of ALSTEDIUS in *Triumpho Biblico* , gelyk hebben ; dat de beginfelen van alle kunsten en wetenschappen , in den Bybel te vinden zyn , en uit den Bybel

bel moeten worden aangeleerd; dit gelykt naar *dweepery*: maar het houdt daarom niet op waar te zyn, dat alles wat waare wysheid kan hieten, alles wat aan een weetgierig gemoed voldoening geeven kan, alles wat aan het verstand een ruim verschoot van voorwerpen aanbieden, en een vergezicht van onëindig-verschillende onderwerpen verschaffen kan, in de Bybelstudiën te vinden is. Ik durve (zonder my van eenige verwaandheid bewust te zyn, of met myn geliefd voorwerp te zeer te zyn ingenomen;) mynen Leezer verzekeren, dat een waar Theologant, die *Schryfkunde* mint, verzwagerd is aan de eêlste *Letterkunde*, zoo als dezelve in de kennis van veele taalen bestaat, en dat geen *Literator*, zich met eenigen grond, verheffen kan boven hem. Noch meer: Hy is in den volsten zin *Wysgeer*; 't zy gy het Ryk der wezens, *overnatuurkundig*, *natuurkundig*, of *zedelyk* beschouwen wilt; dus behoeft de *Philosoof* den neus van hem niet te schorten. Ik doe 'er al-verder by: Het recht der natuur en der volken, waaröver zyne overpeinzingen, uit aanleiding van veele Bybelstukken, kunnen uitweiden, doet hem vriendschap houden met-, en baart hem achting by, het puik der *Rechtsgeleerden*; terwyl *Antiquarius*, *Historicus*, en *Polyhistor*, in eene volmaakte verstandhouding met hem kunnen leeven.

Ook is hy by de zoonen van *Galenus* en *Hippocrates* geen bastäart : uitwyzens de poogingen van *Bartbolinus. Mead, Ader &c.* En, gelyk 'er tusfchen alle weetenschap-
pen een gemeen verband is, zoo vermag de Bybelöfenaar, alle deeze opgenoemde kundigheden met groot recht, in zyne voorraadschuur overtebrengen!

Ik moet dus dikwerf in stilte, of lachen, of veelëer my bedroeven, wanneer fommi-ge waereldfche- en Politieke verftanden, ik weet niet van welke ingebeelde hoogten en steilten, op eenen Godgeleerden, als op een mier, of klein verächtelyk infect, met een gefronst gelaat nederzien! Mannen! *alles gelyk zynde*, kunnen en durven wy dubbel en dwars met u monfteren, en styf fttaande houden: dat de geest van eenen rechtschapen Bybelkundigen, misfchien een veel-grooter getal denkbeelden omvat, dan den uwen; zelfs dan noch, wanneer ik van het gewigt der eeuwige en blyvende dingen, een diep ftilzwygen houde.

Ik houde het dan daarvoor, dat hy een gelukkig lot op deezen benedenkloot gekreegen heeft, die door de verborgene hand van eene zachtkens-leidende Voorzienigheid, van de jeugd af-aan daartoe gevormd is, om zynen geheelen leevenstyd, in deeze verrukkens-machtige bezigheid, en verftands-opkweeking te moogen doorbrengen!

gen! Zóó-een zal met den tyd, (hoe hoog hy alle *by-weetenschappen* ook mooge waardeeren,) ik weet niet welk-een *ydel* in alle de andere wetenschappen, die niets gemeen met deeze studie hebben, ontdekken; en God, voor zyne keuze en gezegende standsbedeeling, uitbundig danken.

Gelyk dan, de rechtschapeu' krygsman, zich in den wapenhandel jaarlyks en dagelyks bevordert, zoo zy de Godgeleerde aanhoudend werkzaam, in 't leezen en overdenken van het Heilig Blad! Dit zy zyn *Wapenbuis*, zyne *Artzeny-kamer*, zyn *Laboratorium*; hoe dieper hy in deeze zyne goudmyn delvt, hoe meer hy verborgen' schatten ontdekken zal, het beste schuilt doch beneden de oppervlakte; de paerlen verschuilen op den bodem van den oceaan, maar 'er moet geduikeld worden; en ik twyfel, of het met een' *greep* wel gelukkig te verrichten is. De rechtschapeu' hovenier bezoekt dagelyks zynen hof; en een waar Godgeleerde vermeijt zich in zyn Bybelsch Eden. Dus voldoet hy aan de bevelen, uitgedrukt DEUT: VI. vs. 6. 7. 8. 9. JOS: I. vs. 8. 9. PS: I. vs. 2. JES: VIII. vs. 19. 20. JOH: V. vs. 39. JUDÆ vs. 17. Hy heeft daartoe vóór zich de onsterflyke voorbeelden van *Job*, HOOFD. XXIII. vs. 12. van *David*, PS: CXIX. van den *moorman* HAND: VIII. vs. 28. van de *Beroëners*,

sers, HAND: XVII. vs. 11. van *Timotheus*, 2 TIM: III. vs. 14 15. Men leest by de CENTURIATORES MAGDEB: Cent: 4. C. 10. dat *Hilarion* bykans de geheele Schrift, uit zyn geheugen konde opzeggen. Vader HIERONYMUS getuigt, dat *Marcella* van liefde tot de Heilige Schriften zoo brandde, dat zy zich dikwerf be- diende van den uitroep: *Ik heb uwe getuigenissen in myn hart wechgelegd, opdat ik tegens U niet zondige*; en van *Nepotianus* schryft hy, dat hy door het geduurig leezen en overdenken, zyne ziel gevormd had tot een' *Bibliotheek voor Christus*. CYPRIANUS 1: 2. Epist: 2. gaf deeze les: *Bid of lees geduurig; want gy spreekt in het eerste geval tot God, en in 't laatste spreekt God tot u*. EUSEBIUS verhaalt, oor-en oog- getuige geweest te zyn; dat zekere blinde *Johannes van Aegypten*, veele boeken van het Oude en Nieuwe Verbond, uit zyn ge- heugen konde opzeggen; zoodat de Scrijften by hem niet geschreeven waaren, op steenen tafelen, noch op vellen van dieren, of per- gamenten, welken de mott' of langkbeid van tyd bederft, maar, op en in de vleesche ta- felen van het hart; hebbende hy Eusebius zulks, dikwerf met de grootste verwonde- ring aangehoord. Zie BARONIUS *ad Ann:* 309. By de Waldensen was het soortgelyk gesteld. De koninginne *Elisabeth*, ver-
klaar.

klaarde openlyk in het *Parlement*, Gods boek is niet onder de minsten, dewelke ik geleezen heb; by *Job. Stow. in Annal: Angl: Johanna Gray*, de ongelukkige koninginne, getuigt in eenen brief aan haare zuster, aan welke zy op het laatz van haar leeven den Bybel toezond, dat de Bybel haare aanhoudende, en vermaakelykste bezigheid geweest was. *Georgius Racoci*, of *Rakoksi*, had den Bybel zeven-en-twintigmaal geheel doorlezen; naar 't verhaal van *Nicolaus Arnoldi in praef: ad dis: Maccovii*. De Jooden zeggen in *Sanhedrin*, dat de mensch geschapen is לעמל תורה tot den arbeid van de wet. Wat welgeäart kind zal geen vermaak scheppen in het *Testament*, of in eenen brief van zynen vader? En, zegt *GREGORIUS MAGNUS l: 4. Epist: 84. wat is de Schriftuur anders, dan een brief van den Almachtigen tot zyn scheepsel, die ons gezonden is uit de stad, waarvan wy alsnoch, ballingen zyn?* Ἐπιστολαὶ αὐταὶ εἰσι πεμφθεῖσαι παρὰ τῷ Θεῷ, Deze brieven zyn ons van God gezonden, schreef *CHRYSOSTOMUS, Homil: 3. C. 2 ad 2 Thesal: Men leest zelfs van een sepher Jehovah, Jes: XXXIV. vs. 6. 't geen zoowel een brief van den Heer, als 's Heeren boek kan worden overgezet; zoo als sepher in den zin van eenen brief gebruikt word, 1 Kon: XXI. vs. 8. 2 Kon: V.*

V. vs. 5. zie *URSINI Anal. t. 1. l. 5. C. 1. p. 310. 311.* Men leest in de *Epist: Japonicæ*: dat de keizer van China, aan *Taykosama*, keizer van Japan, en heer van zes-en-zestig koninkryken, eenen brief afvaardigde; en dien brief besloot in eene kostbaare fluweele kas, doende denzelven draagen, van vier sierlyk-uitgedoschte paarden, en vergezellen van een groot aantal trauwanten; welken brief, de Japanners met zulk-eene eerbied ontvingen, dat iemand, der zaaken min kundig, zich verbelden zoude, dat de keizer zelve gevoerd wierd. Voorwaar een heerlyk model, hoedanig en hoe groot, onze hoogächting voor dien Hemelbrief zyn moet! Zou hy, het *Dictamen*, het geschryf van dien Geest, niet boven alles waardeeren wat eenigen prys heeft, die door dien Geest, in dat woord sprekende, en in hem woonende, wedergebooren en verlicht is? Dit verwekt in hem, eenen onverzadelyken trek naar die redelyke melk; dit woord is in hem geplant, λόγος ἐμφυτός, *JAC: I. vs. 21.* het is in het midden van zyn ingewand, *Ps: XL. vs. 8.* Zyne taak moet zyn ἀνακρίνειν, de *Schriften door onderzoek te beöordeelen*, *HAND: XVII. vs. 11.* en zich veel aftevraagen: ἀεὶ γε γινώσκεις ἢ ἀναγινώσκεις *Verstaat gy ook wat gy leest?* *HAND: VIII. vs. 11.* Een koning van Israël, moest dagelyks, in een exemplaar

plaat met zyne eigene hand geschreeven, leez-
zen; DEUT: XVII. vs. 19. en de waare
Samuëls, behooren Gods stem op het eer-
ste roepen te verstaan; I SAM: III. vs. 8.
Ik zal derhalven, by alle rechtmaatige oor-
deelaars gebillykt worden, dat myne uit-
spanningen zich tot deeze zachtvloeiende
Siloäms beeken bepaalen; en dat myn oog
tot schemerens toe, staart, op deeze lich-
tende *Pharus*, die my voor dwaalen, en
het stooten aan klippen, kan beveiligen.
*Dit woord is naby my in den mond, en
in het hart*, ROM: X. vs. 8. *Quod Me-
dicorum est, promittunt Medici*; zegt men
by een spreekwoord; de Geneesheeren heb-
ben billyk den mond vol, van hetgeen hunne
kunst aangaat; en waarom dan ook de God-
geleerde niet? hier vindt hy zyne vaste spys,
die voor de volmaakten is. Zal hy het ee-
nen *Alexander* te goed geeven, welke
nooit, dan met de boeken van *Homerus*
ging slaapen? eenen *Scipio*, die nimmer zon-
der *Xenophon* was? eenen *Plato*, die steeds
vergezeld was van *Sophon*? eenen *Alphon-
sus*, welke gestadig *Cæsar* by zich droeg?
eenen *Karel den vyfden*, die *Cominæus* al-
tyd ten gezel had? Veertigmaal had *Alpha-
rabijs* den *Aristoteles* over het *Geboor* ge-
leezen, en hy schreef noch op het boek: *Ik
wilde het wel wederom lezen*. Toen *Lip-
sius* bezig was met *Seneca* te lezen, meen-
de

de hy, op den top van den *Olympus* te verkeeren, en boven de sterfelykheid te zyn. Men leest van *Karel* den grooten: dat by de kroon van zyn hoofd nam, en op den *Bybel* zettende. En zou het hart van eenen Godgeleerden niet branden, op 't hooren van zulke prikkelende voorbeelden?

Doch ik moet aan mynen Leezer redenen verschaffen, waarom deeze myne *Lectiones Exegeticae*, voor het grooter gedeelte *Brieuws*wyze het licht zien. Onder alle de voorrechten, welke God ter bevordering van de maatschappy, aan de menschen vergund heeft, is, dat men door zekere uitwendige klanken en teekenen, zyne gedachten aan elkander kan mededeelen. Voor-
all' dient het tot roem der Godlyke goedheid, en tot vermaak van de menschen, dat de *schryfkunst* is uitgevonden; waardoor men, middelende eenige uitwendige teekenen, zyne gedachten aan *afweezigen* kan mededeelen. Het is niet zeer te bewonderen, dat zeker slaaf, den waaren aart van het brieven-schryven niet doorziende, en door eenen brief van diefstal beklapt zynde, meende, dat de brief een' ziel had, en konde spreken; 'er is doch in het schryven van brieven iets zeer merkwaardig: hier door verëenigt men, ondanks zeën, wallen, en woelstenyën, den Oosterling met den Westering! Geene poorten stremmen deeze mede-

dedeeling! Men drukt zynen geest als op het papier: Wat zeg ik? Door middel van een veder, laat men aan afweezigen, zyne begrippen, zyn wil, zyne begeerten, nooden, en verlangen zien; men maakt dat een ander denkt, 't geen wy, schoon van hem afwezig, *willen* dat hy denken *zal*; men maakt hierdoor den evennaasten tot zynen vertrouweling van blyde of droevige uitkomsten; men pleegt in zoetheid met hem raad; hy wordt meester van onze hartstochten; en hy leeft uit een beschreeven papier, onze geheele gezindheid. Een Oosterling, kust (by het ontvangen) den brief van zynen Vorst; of drukt denzelven tegen de borst aan. Zie ook N Y L O Ë *uitgez: Bybelst: p. 668.*

Dit bewoog my, *een groot deel* myner met braave mannen, en waardige vrienden, het zy Godgeleerden, het zy Politieken, gewisfelde *Brieven*, door den Druk gemeen te maaken; omdat hierendaar noch iets te vinden was, 't geen leeren of vermaaken konde: ik zeg *een groot deel*; omdat 'er zeer veelen zyn achtergelaaten, die tot de Taal- en Letterkunde behooren; en waaraan den Godgeleerden Leezer, zoo veel niet zoude hebben. Ik heb de nuttigste uitgezocht; ik heb de byzonderheden, waaraan het gemeen niets gelegen lag, achtergehouden; en alleen hetgeen de Schriften konde

toelichten aan de Pers betrouwd. Sommigen van die Bybelminnaaren, met welken ik my door deeze *Godgeleerde Verstandhouding* vermaakt heb, zyn reeds boven den tyd; anderen leeven noch, maar verkoozen lieft ongenoemd te blyven; hunne naamen zouden doch enkel strekken, om de weinig-baatdoende nieuwsgierigheid te voeden. Ik heb van de meesten Copie gehouden; ('t geen den arbeid van schryven merkelyk verzwaard heeft; doch *Bybelkunde*, *spart* zoo min vlyt, als ons edel en hooglofelyk Dichtkundig Genootschap, 't geen alhier tot blydschap van de braaven bloeit!) van anderen, dewyl ik my een' lyst gemaakt had van dezelve, heeft men my gunstig Copie willen gunnen; of het oirsprongkyke-zelf toegezonden. Meerdere geleerdheid, en beleezenheid, ja naauwkeurigheid en beschaaving, zoud' er aan sommigen konnen besteed zyn; doch in het opstellen van *gemeenzaame brieven*, moet men noch pedant, noch tot angstvalligheid toe naauwkeurig zyn. Had ik kunnen raamen, dat my de lust immermeer zoude bevangen hebben, om deeze brieven ter Drukpers te schikken, ik had deezen of geen, langer gelikt, en in zwieriger gedaante doen te voorschyn koomen. Met niemand heb ik indelzelve getwist, en uit kracht van gevoerde pennetwisten, zal my geen Journalist hekel-

len;

len; noch myn inborst, noch myn lichaams-
gesteldheid, brengen mede, dat ik my van
goeder harte vyanden berokkene; en, ik
poog my het leeven zoo gemaklyk te maa-
ken, als redelyk en doenlyk is.

Of ik dit Werk met noch een tweede
Deel vermeederen zal, is zeer onzeker; en
men gelieve het tot hiertoe, voor volleêdig
aanteneemen. Indien ik na verloop van ee-
nen geruimen tyd, noch iets zoude beârbei-
den, zoud' ik wel overhellen tot *Lectiones*
Anthropologicae, of *Menschkundige Verlus-*
tigingen; waarvan ik hierêndaar, in de vier
voorige Deelen, eenige schetsen gegeven
hebbe. Deeze edele, en den Godgeleerden
hoogstnoodige Weetenschap, wordt door-
gaans te weinig van onze Orde gewaar-
deert, daar ze nochtans de eenige echte
moeder is van de waare Christelyke zedenkun-
de: zonder haar, zal men vergeeffsch in alge-
meene bestraffingen van ondeugden, of on-
bepaalde aanpryzingen van deugden vorde-
ren; en zoodra men (behoudens de zui-
vere Euangelische beginselen van onze
Kerk,) daartoe verstaan konde, om zich
van dezelve te bedienen, men zoude met
meer vrucht onder redelyke menschen ar-
beiden; daar algemeene, en onbepaalde,
oppervlakkige aanstippingen, voorby de
aandacht heenvliegen; en niemand (omdat
hy zich-zelfen, en den innerlyken aart van
goed

goed en kwaad niet kent,) trekt zich dezelve aan. Bestraf uwen hoorder jaar en dag over *hoogmoed*, over *waereldgezindheid*, over *laster*, en *achterklap*; enz: hy laat het u zeggen; maar, dewyl de denkbeelden van deeze stukken, hem nimmer worden ontzwachteld, bekreunt hy zich daaraan luttel; hy is in zyn oog, (uit een gaapend gebrek in Menschkunde,) de man niet.

Om hierin dan, mynen Medechristen naar vermoogen toe-telechten, zoud' ik my tot het bovengenoemde werk mischien verledigen, doch ik ben op verre-na daartoe niet bepaald; de sleepende ongemakken, vorderen by my meer uitspanning, en minder letterblokkery.

Laat het tegenwoordig-uitgegeeven Boekdeel, gunstig by u ontvangen worden; 'er zal noch-al iets zyn, 't geen u of leeren, of vermaaken zal. Gy zult hier niets ontmoeten dat naar de school riekt, en omzet is met *spitsvondige doornen*, van distelächtige vraagen, of geschillen: Ik zong van-overlang met PRUDENTIUS, in *Apotheosi*:

Statum lacesunt omnipotentis Dei

Calumniosis litibus,

Fidem minutis dissecant ambagibus,

Ut quisque lingua nequior

Sol-

Solvunt ligantque quæstionum vincula

Per syllogismos plectiles,

Væ captiosis sycophantarum strophis!

Væ versipelli astutiæ!

Myne *Letterkundige Verlustigingen*, in vier Deelen uitgegeeven, die ook aan veele Schrifuurplaatsen, hierëndaar licht toedienen, hebben den Wyzen vergenoegd, en den dwaazen, die niet weeten van zich by hunne leeft te houden, mishagd; des wacht' ik voor deeze *Uitlegkundige Brieven* geen beter lot: alle geesten denken niet op éenen en denzelven trant.

Gy hebt in deeze eeuw, waarin de Pers, en pen onbepaalde privilegien bekoomen heeft, de vryheid om dit Werk te belachen; en ik behoude het recht, om u over een partydig oordeel te verguizen: maar laat ons beiden van dit voorneemen afzien; behaagd u het boek niet, laat het gaan voor 't geen het is; wat behoeft gy 'er de tanden op te zetten? het zyn *doodde letteren*, die niemand beschadigen, dus moogen ze vry pasfeeren, zonder door den laster of de nyd begrauwd te worden. (Ik denk dikwerf, waarom spreekt men kwaad, van iets daar men geen schade of nadeel van heeft? te meer, daar men, volgens 't Euangelium, zelfs van vyanden goed behoort te spreken.) Wilt

gy echter my deswege begrynzen, 't is wel;
 maar denk aan den regel, waarby ik my zeer
 wel bevonden heb: *Qui nous compte pour
 rien, nous le comptons de même.* Meer valt
 'er thans niet te voorredenen; ga over, myn
 Leezer, tot het Werk-zelf: en, gaat het
 naar mynen wensch, zoo zult gy ryk worden
 in alle reden, en in alle geheiligde kennis;
 waartoe de Vader der lichten zyn licht en
 zyne waarheid will' gebieden!

Uw Geboorzaame Dienaar

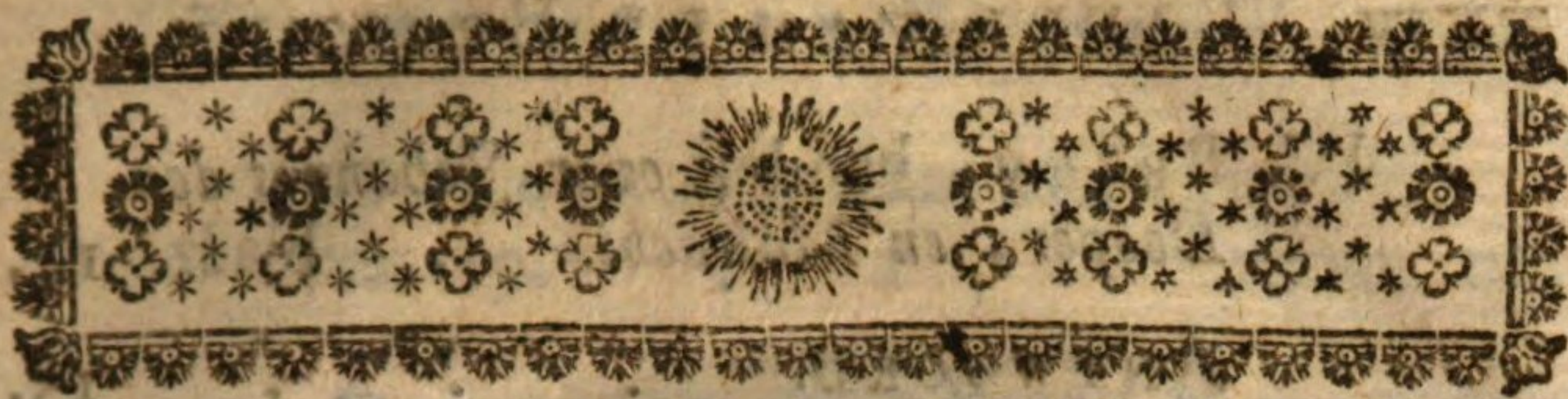
PETRUS NIEUWLAND.

's Haage

16. April

1773.

T A F E L
V A N D E
B R I E V E N,
E N
V E R H A N D E L I N G E N
I N D I T D E E L D E R
U I T L E G K U N D I G E V E R M A A K E L Y K H E D E N
V E R V A T.
I s t e . B O E K .

I. BRIEV, handelt over 1 TIM: III. vs.
16. Bladz. 1.

ANTWOORD. 2.

II. BRIEV, handelt over COLOSS: I.
vs. 16. 4.

ANTWOORD. 6.

III. BRIEV, handelt over zeker iets, dat
aan Christenen op hun doodbed gebeurt. 8.

ANTWOORD. 10.

*** 4

IV. BRIEV,

XXIV TAFEL VAN DE BRIEVEN.

IV. BRIEV, handelt over *Johannes den Dooper, en Maleachi.* Bladz. 14.

ANTWOORD. 15.

V. BRIEV, handelt over *de herkomst van zeker gerucht in het Oosten.* 19.

ANTWOORD. 20.

VI. BRIEV, handelt over *LUC: II. vs. 35.* 24.

ANTWOORD. 24.

VII. BRIEV, handelt over *Ps: LXXXIV. vs. II. en JES: XXXI. vs. 9. gelijk mede over JES: XXX. vs. 20.* 31.

ANTWOORD. 31.

VIII. BRIEV, handelt over *JES: XXXVIII. vs. 14-16.* 42.

ANTWOORD. 43.

IX. BRIEV, handelt over *OPENB. V. vs. 6.* 53.

ANTWOORD. 54.

X. BRIEV, handelt over *MATTH: XII. vs. 36.* 56.

EXEGESIS, of *Eene uitlegkundige Verhandeling over 2 KON: II. vs. 23.*

24. 25. 59.
ON-

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XXV

ONDERZOEK naar MATTH: XII.
vs. 19. Bladz. 66.

EXEGESIS over 2 KON: II. vs. 9. 71.

XI. BRIEV, handelt over OPENB: I.
vs. 4. 76.

ANTWOORD. 79.

XII. BRIEV, handelt over JOH: XIX.
vs. 30. 83.

ANTWOORD. 86.

XIII. BRIEV, handelt over MATTH:
XXI. vs. 1-10. 88.

ANTWOORD. 89.

XIV. BRIEV, handelt over den titel van
het boek de PREDIKER. 98.

ANTWOORD. 99.

XV. BRIEV, handelt over de oudheid van
den HEMELVAARTS-DAG. 104.

XVI. BRIEV, handelt over 1 JOH: I. vs. 1,
2, 3. 108.

ANTWOORD. 109.

XVII. BRIEV, handelt over MATTH: V.
vs. 16. en JES: XI. vs. 3. a. 112.

XXVI TAFEL VAN DE BRIEVEN.

XVIII. BRIEV, handelt over MARIA'S
HEMELVAART. Bladz. 120.

XIX. BRIEV, handelt over I SAM:
XVIII vs. 4.. . . . 132.

ANTWOORD. 135.

XX. BRIEV, handelt over DEUT:
XIII. vs. 13-17. 140.

IIde B O E K.

I. BRIEV, handelt over JES: XLV.
vs. 23, 24. 143.

II. BRIEV, handelt over DE VERZOE-
KING IN DE WOESTYN. 152.

III. BRIEV, handelt over JEREM:
XLVIII. vs. 10, GEN: XXIV.
vs. 57. 58. 2 COR: III. vs. 5.
JES: LXIV. vs. 6. 163.

IV. BRIEV, handelt over I TIM: VI.
vs. 13. 14. 173.

V. BRIEV, handelt over MALEA-
CHI II. vs. 7. 182.

VI. BRIEV, handelt over de Daadelyke
gehoorzaamheid VAN CHRISTUS. 189.

VII. BRIEV, handelt over PSALM LXV.
vs. 12. 193.

VIII. BRIEV, handelt over de PARA-
BOLEN in 't gemeen, en, die van
den SAMARITAAN in 't byzonder. 197.
IX.

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XXVII

- IX. BRIEV, handelt over JES: LXI.
vs. 8. Bladz. 205.
- X. BRIEV, handelt over AANTEEKENINGEN uit den dagelykschen ommevang. 209.
- XI. BRIEV, handelt over JOH: XXI.
vs. 20. 212.
- XII. BRIEV, handelt over de HAIRVLECHTINGEN. 217.
- XIII. BRIEV, handelt over SPREUKEN XVIII. vs. 22. 221.
- XIV. BRIEV, handelt over het woord BYBEL. 227.
- XV. BRIEV, handelt over JOH: X.
vs. 8. 229.
- XVI. BRIEV, handelt over HEBR: I.
vs. 14. en JOH: I. vs. 47. 231.
- ANTWOORD. 232.
- XVII. BRIEV, handelt over JES: II. vs. 22.
en iets, dat DEN STYL VAN DE
PROPHEETEN IN 'T GEMEEN
BETREFT. 237.
- XVIII. BRIEV, handelt over JES: IV.
vs. 1. en HOOFD: V. vs. 26. 29.
als ook HOOFD: XXIX. vs. 1. 242.
- XIX. BRIEV, handelt over HAND: IX.
vs. 15. 247.
- XX. BRIEV, handelt over AMOS III.
vs. 12. 252.

XXVIII TAFEL VAN DE BRIEVEN.

IIIde B O E K.

- I. BRIEV, handelt over de gevoelens der
oude Vaders nopens den SABBATH.
Bladz. 254.
- II. BRIEV, handelt over JER: XXIV.
vs. I. 2. en SPR: XXV. vs. II. 267.
- III. BRIEV, handelt over JER: VIII.
vs. 22. 272.
- IV. BRIEV, handelt over de KERKE-
LYKE HUISBEZOEKING. . . . 275.
- ANTWOORD. 276.
- V. BRIEV, handelt over den zin van
het woord VIERVORST, en VIER-
VORSTENDOM, als mede over Ps:
XXXVI. vs. 9. 10. . . . 287.
- VI. BRIEV, handelt over EZECH: XVI.
vs. 16. en 2 SAM: I. vs. 18. . . 292.
- VII. BRIEV, handelt over DE PRE-
DIKWYZE VAN CHRISTUS, ten
model. enz. 296.
- VIII. BRIEV, handelt over HET OPWEK-
KEND FORMULIER DER OU-
DEN BY HET AVONDMAAL. 315.
- IX. BRIEV, handelt over DE NIEU-
WE MAAN-FEESTEN der Joo-
den. 322.

TAFEL VAN DE BRIEVEN. ~~XXIX~~

- X. BRIEV, handelt over DE DAAD
VAN VADER AMBROSIIUS om-
trent den Keizer THEODOSIUS. Bl. 344.
- XI. BRIEV, handelt over DEUTER:
XXI. vs. 1-10. 352.
- XII. BRIEV, handelt over JACOBI I.
vs. 5-8. 381.
- XIII. BRIEV, handelt over DEUTER:
XXI. vs. 10-14. 396.
- XIV. BRIEV, handelt over HANDEL:
XV. vs. II. b. 415.
- XV. BRIEV, handelt over LUC: XVIII.
vs. 8. 430.
- XVI. BRIEV, handelt over I COR: XII.
vs. 3. 439.
- XVII. BRIEV, handelt over JOH: VIII.
vs. 59. 442.
- XVIII. BRIEV, handelt over 2 SAM: XII.
vs. 3. 444.
- XIX. BRIEV, handelt over EPHES: I.
vs. 13. 14. 447.
- XX. BRIEV, handelt over OPENB: XXI.
vs. 23. en JES: II. vs. 5. . . . 450.

IVde B O E K.

- I. BRIEV, handelt over HEBR: XI.
vs. 39. b. en 40. Bladz. 454.
- II. BRIEV, handelt over GEN: XLIX.
vs. 16. of liever DEUT: XXXIII.
vs. 16. 467.
III.

XXX TAFEL VAN DE BRIEVEN.

- III. BRIEV, handelt over Num: XI.
vs. 5. benevens een *Aanhangsel* over
GEN: XXI. vs. 14. Ps: LI. vs. 13.
en JOH: XXI. vs. 6. Bladz. 476.
- IV. BRIEV, handelt over MATTH:
XXIV. vs. 29. en MARC: XIII.
vs. 25. 485.
- VERHANDELING, over den waa-
ren zin van MATTH: XVI. vs. 3. 492.
- V. BRIEV, handelt over HEBR: V.
vs. 10. Ps: XXIII. met JOH: XIX.
vs. 30. 506.
- VI. BRIEV, handelt, over 2 JOH: vs.
10. 513.
- VII. BRIEV, handelt over I KON: XX.
vs. 32. 524.
- VIII. BRIEV, handelt over JOS: XIII.
vs. 15. 16. 529.
- IX. BRIEV, handelt over *verscheiden*
stoffen, als by voorbeeld: EEN AAN-
HANGSEL OP HET EERSTE
DEEL DER LETTERVERL: in
't woord KAARS OF LAMP; WAAR-
OM 'ER ENGELLEN BY DE
OPSTANDING VAN CHRISTUS
VERSCHEENEN ZYN; en van
HET VERDEEDIGEN VAN DE
WETTIGHEID DER *huwelyken van*
de oude KERKHERVORMERS. 532
- X. BRIEV, *Behelst een BETOOG,*
DAT HET ARGUMENT UIT DE
ONGELYKHEID DER BEDEE-
LING

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XXXI

LING *in dit leeven* VOOR DEN
TOEKOOMSTIGEN STAAT NIET
ALDEEN PHILOSOPHISCH, MAAR
OOK BYBELSCH IS, tot ophel-
dering van 1 PET: IV. vs. 18. Bladz. 538.

XI. BRIEV, handelt over JES: LVII.
vs. 6. 553.

XII. BRIEV, handelt over MATTH:
XXVI. vs. 26. b. 556.

AANHANGSEL handelt over HAND:
VI. vs. 2. 562.

XIII. BRIEV, handelt over JER: XVII.
vs. 9. 2 TIM: IV. vs. 16. en JOH:
XVI. vs. 8-11. 566.

XIV. BRIEV, over eene onverstaanbaare
benoeming van zekere Kettors. 573.

XV. BRIEV, handelt over MATTH:
XIII. vs. 44. 576.

XVI. BRIEV, handelt over HAND: XVII.
vs. 11. 579.

AANHANGSEL, handelende over
I SAM: VI. vs. 19, MARC: XI.
vs. 13. en MATTH: XXVIII. vs. 1.
. 583.

XVII. BRIEV, handelt over JES: XXVIII.
vs. 15. 589.

XVIII. BRIEV, handelt over eene gewigtige
stelling van de Hervormde Kerk. 592.
XIX.

XXXII TAFEL VAN DE BRIEVEN.

XIX. BRIEF, handelt, over Jes: L.
vs. 7. 8. 9. Bladz. 596.

XX. BRIEF, handelt over I Cor: X.
vs. 17. en Rom: VIII. vs. 16. 599.

XI. BRIEF, handelt over Jes: I. VII.
vs. 6. 558.

XII. BRIEF, handelt over MATTH:
XXVI. vs. 26. 556.

AANHANGSEL handelt over HANDE:
VI. vs. 2. 553.

XIV. BRIEF, handelt over MATTH:
27. 573.

XV. BRIEF, handelt over MATTH:
XIII. vs. 44. 576.

XVI. BRIEF, handelt over HANDE: XVII.
vs. 11. 579.

AANHANGSEL, handelende over
I SAM: VI. vs. 10. MARC: XI.
vs. 13. en MATTH: XXVIII. vs. 1.
583.

XVII. BRIEF, handelt over Jes: XXVIII.
vs. 15. 589.

XVIII. BRIEF, handelt over eenige
stelling van de hervormde Kerk.
592.

XIX.

NAA

AAN DEN
WELEERWAARDIGEN ZEERGELEERDEN
HEERE
PETRUS NIEUWLAND,
GEÄCHT LEERAAR DER HERVORMDE
GEMEENTE
IN 's GRAAVENHAAGE,
BIJ DE UITGAAVE DER
LECTIONES EXEGETICÆ
O F
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.

Gij die met tong en voorbeeld sticht,
Geleerde NIEUWLAND! discht ons weder,
Omstraald van heilig Pinksterlicht,
De vruchten van uw vlugge veder.

Gij

Gij draaft op onnavolgbre wijs,
Altijd gewoon te zegevieren,
In 't perk der lettren naar den prijs,
Daar men U kranst met eerlaurieren.
Om 't godlijk Schoon van 't Wonderwoord
Te ontdekken, spaart Ge uw' tijd nog krachten,
't Ontbreekt U in een' duister' oord
Nooit aan een' lichtstraal van gedachten.
Een ziel, op 't donker wereldpad,
Bevreesd voor zonden en gevaaren,
Beveelt Gij, naar de Hemelstad,
Den Bijbel tot een reislantaaren.
Hoe aast Ge als eene nijvre bij
Op keur van grieksche en roomsche bloemen,
En

En zuigt daar de eêlste lekkernij,
Den honig dien de Wijzen roemen.
Gij voor het ongeloof te kloek,
Doet die harpij voor U ras zwichten,
Met wapenen van 't heilig boek,
Wanneer Ge mikt met redenschichten.
Gij heft de Taalgeleerdheid hoog,
Die vaak de nevels op doet klaaren,
En noemt ze een helder licht, het oo
Der wijsheid in de orakelblaaren.
Gij toont niet duister, hoe 't alöm
Maar al te zeker is te duchten,
Dat haast de ziel van 't Christendom,
Europe, als 't waare, zal ontvluchten;

Hoe 't zich alleen brengt voor den geest
(Wierd dit gebrek gezien met schaamte)

Een zedekunde, op eigen leeft
Geschoeid, een heidensch dor geraamte:

Hoe blaakt Ge in Hemelijvergloed!
Als Gij de helsche martelbenden

Bespringt, die 't godlijk hartebloed
Nog plengen, door uw' Heer te schenden;

Dan brandt Ge in heilig ongeduld
Om roem aan heldenmoed te paaren,

Gij gespt het harnas aan, en zult
De spits van Jesus legerschaaren,

Spijt al de woedende overmagt
Der vloekverwanten, niet begeeven,

Voor

Voor Gij, gesterkt door grooter kracht,
Hen uit het slagveld hebt gedreeven.

In letterarbeid onvermoeid,
Verkwikt Ge uw' geest met de éelste sappen

Der wijsheid uit Gods Geest gevloeid,
Met merg der Bijbelweetenschappen.

Nooit valt geliefde moeite zuur,
Dus graaft Gij in der Wijzen mijnen

Naar 't goud dat in het jongste vuur
Niet met al 't schijnschoon zal verdwijnen.

Zogt Ge in uw vroege jeugd alreê,
Op 't spoor der eerste Lettergrooten,

De schoonste paarlen in de zee
Der wijsheid, hebt Ge al vroeg genooten

Een' rijken schat van onderwijs,
 Is dus dermaate uw roem gereezen,
 Om nimmer, nevens U, een prijs
 Voor 't altijd hongrig graf te weezen;
 Welaan blijf voorts, ten spijt der hel,
 Uw' arbeid aan Gods kerk verrichten,
 't Gevaarte van ons eeuwig Wel
 Op vaste Bijbelgronden stichten.
 En wijs het keurvolk, 't welk den hoon,
 Des zondaars ongunst nog voelt prangen,
 Naar Davids stad, daar Davids Zoon
 Zijn reis naar 't kruis heeft aangevangen.
 Verijdel lang het listig woën
 Der sterke geesten, der gedrochten
 Des

Des afgronds, die steeds aanval doen

Op Koning Jesus vrijgekogten.

't Is zeker dat de vlugge tijd,

Als de Aarde in vlam staat, eens zal sneeven,

Maar die zijn' dienst den Hemel wijdt,

Zal eeuwig bij den Heiland leeven.

Lang moogt Gij nog in volle kracht,

Ten luister der geleerdheid, blinken,

Tot eindelijk 't lighaam, in den nacht

Des donkren grafs, zal nederzinken;

Wanneer uw zielsöog, 't eeuwig licht,

Den grooten Heildag, zal aanschouwen,

En wandlen voor Gods aangezicht,

Op Wien Ge op Aarde uw hoop bleeft bouwen;

Daar

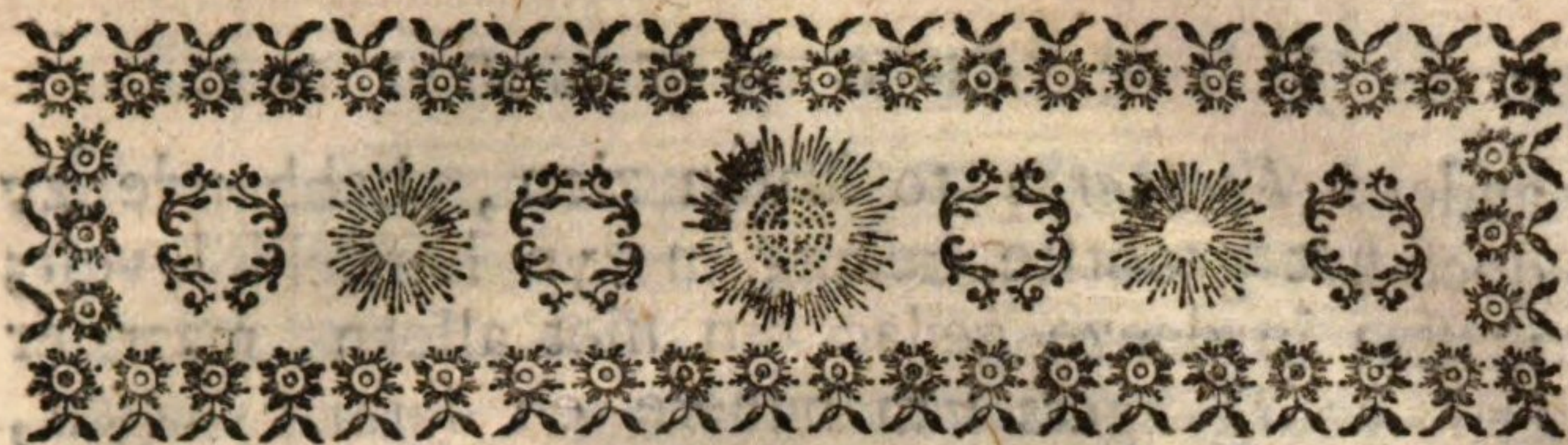

Daar Gij in uw volzalig lot
Verheugd, met Cherubijnenveêren;
In Englen inkt gedoopt, uw' God
Volmaakt en eindeloos zult eeren.

CAROLUS VLIEG.

UIT

UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.

EERSTE BOEK.

EERSTE BRIEF.

WEL EERWAARDE HEER, EN VRIEND.

An het naar uw oordeel bestaan, dat men in de beroemde plaats 1 TIM: III. vs. 16. *God is gezien van de Engelen*, door deeze *Engelen* verstaat de *Apostelen*, en eerste bedienaars van het *Euangelium* der vervulling? 't geen my daar toe overhaalt, is

1) Dat het uit aanmerking van voorige verschyningen, zo veel wonder niet bevat, dat Gods Zoon aan de *Engelen* verscheenen zy, maar wel, dat hy zich na zyne Verryzenis van zyne *Apostelen*, en andere *Leeraaren* der Kerk heeft laten zien, en wel dikwerf, en zeer gemeenzaam, zynde hy ook hierom, door middel van hunnen dienst, onder de Heidenen gepredikt en van hun omhelst.

2) Dat het groot oogmerk, waar toe Gods Zoon in de Weereld kwam, niet zo zeer was, om zich van de *Engelen*, als wel van de *Apostelen* en

andere *Leeraaren* te laten zien, hebbende zy doch het grootste belang in zyn hersteld leven; ik staa in deeze gedachten niet alleen, maar 'er zyn voorgangers van oudere en latere dagen, welken my op dit spoor geholpen hebben.

Ik ben &c.

A.
5. April 1756.

A N T W O O R D.

M Y N H E E R,

UEd. heeft rede om te schryven, dat dezelve in deeze gedachten door anderen reets zy voorgetreeden; immers de geleerde *HEINSIUS Exerc: Sacr. l. 14. C. 3. p. 515. 516.* dacht op dien trant, en dees was hier in reets voorgegaan, zo wel door *AUGUSTINUS in Enchirid: ad Laurent C. 41.* als door *GREGORIUS l. 33. C. 4. Moral: l. 34. C. 7;* doch ik vinde voor my geene den minsten aandrang om de gewoone gedachte ter zyde te treden, waar toe ik aan UEd. weetlust de volgende redenen aanbiede: 1) Om dat het geschiedkundig waar is, dat Christus aan de *eigenlyk genoemde Engelen* verscheenen is, denk om s'Heilands Geboorte, welken zy verkondigd hebben, om zyne Verzoeking in de Woestyn daar ze aanwezig waaren, om zyne Verryzenis, en Hemelvaart, by welke twee glorytrappen ze zich lieten vinden, ja in de laatstgenoemde dienden ze zelfs voor Propheeten. 2) Dat het niet nutteloos was, dat Gods Zoon aan hun verscheen, *HEINSIUS* schryft

VERMAAKELYKHEDEN. 1. Boek. 3

schryvt zelve ter aangestipte plaats *dat de Engelen hier door benevens ons en by ons zulke dingen aanschouwden, welke zy te vooren nimmermeer gezien hadden, 't geen hun dus verrukken moest, daar zy die dingen te vooren enkel uit Gods ontdekking waaren te weten gekoomen, waar van zy nu de staaving voor hunne oogen beschouwden; dit kan tot opheldering strekken van EPHES: III. vs. 10. en van 1 PET: I. vs. 12. de gelederen van de plaats hangen dan ook regelmatig te samen, gemerkt dus de volgende woorden by is gepredikt onder de Heidenen, geloovt in de Weereld tot de bediening der Apostelen en hunne beezigheid op eene onderscheide wyze betrekkelijk zyn, waar van anders de door UEd. voorgestelde verklaring zo aanmerkelyk niet verscheelt; denk nu eens, Myn Heer, of het een vruchteloos gezeg van Paulus zy, dat de Engelen door middel van de Menschwording van Gods Zoon, eenen meerderen en klaarder trap van kennis bekoomen hebben, dan zy voor heenen bezaten? vergelyk hier mede GOEZIUS de Magn: Piet: Myst. t. 2. Thes. Philol. p. 663. ik vreeze, dat het een weinig naar spitsvondigheid riekt, schoon anders de opmerking fraai en geestig is, te weten, of niet wel de Apostel met deeze woorden eenetegenstelling maake tot de Theologie der latere Platonisten, en van hunne voorgangers, welke, uitwyzens HIEROCLES ad Aur: Carm: Pythag. de Engelen hielden voor Leermeesteren van een heilig leven, ja die zich Engelen van en tot verscheide verborgenheden verdichteden, by voorbeeld, Engelen, die aanzegging deden van de heilige Vergaderingen ἱεραγγελοι, Engelen die getuigden, dat de Goden aan hun verscheenen waaren ἄγγελοι κήρυκες waar van UEd. bericht bekoomen kunt by DODWEL-*

4 U I T L E G K U N D I G E

LUS *Disf.* 6. *ad Iren:* pag. 440. Eene gissing zy noch by het voorige gedaan, of niet wel de Apostel bepaald met deeze woorden: *God is gezien van de Engelen*, 't welk hy in verband laat volgen op de woorden, *hy is gerechtvaardigd in den Geest*, zoude doelen op dat zien der Engelen, 't welk hun vergunt is, wanneer Christus afgescheiden menschelyke geest in den Hemel voor Gods Throon is vrygesprooken? althans het woord *ὁπτες-θαι* behoeft ons hier in niet te stemmen, gemerkt het zelve niet alleen tot een zintuiglyk zien behoort, maar ook tot alle *duidelyke en onderscheiden kennis*, zie LUC: IX. vs. 47. MATH: IX. vs. 2, 4. 't geen uwe kundigheid van zelve nader zal weten uitterrollen; wy hebben doch overeengestemt, om geene breedvoerige uitweidingen buiten noodzaake te zullen maaken.

Ik ben enz.

P. N.

H.

4. July 1756.

T W E E D E B R I E V.

WEL EERWAARDIG HEER,

ONlangs bevond ik my in gezelschap van eenen Socinianizeerende Vriend, wien ik de Godheid van den tweeden Persoon der aanbiddelyke Drieenheid, meende te zullen bewyzen uit de zeer bekende plaats COLOSS: I. vs. 16. *Want door hem zyn alle dingen geschapen, die in de Hemelen, en op de Aarde zyn, die zienlyk, en die on-*
zien-

zienlyk zyn, &c. Ik drong deeze plaats naar vereischte sterk aan, dan ik bemerkte met eenen afgerichten Kampvechter te doen te hebben, die verscheiden kromme sprongen over deeze plaats maakte, welke ik, (ik zal het belyden) juist niet naar s'mans genoegen, zelfs niet naar het myne, bedwingen konde, hy zeide my dezelve ontleend te hebben uit *SMALCIUS de Divin Christi*. Paulus, (ving hy aan te zeggen,) heeft niet voor om te bewyzen, dat Christus de *Schepper*, en hier door de *Gezagvoerder* over, of Heer der Engelen zy, maar eenvoudig, dat Christus het gebied over hun voerd, want 'er word geen gewag gemaakt van de *Zelfstandigheid*, of van het *Wezen der Engelen*, neen maar, van hunne *Throonen*, *Heerschappyen*, *Overheden* en *Machten*, deeze *Waardigheden* der Engelen kan Christus gevormd hebben, zonder daarom juist hun *Schepper* te zyn, ja, zo Christus die rangschikkingen, en waardigheden der Engelen gevormd heeft door *instelling en verheffing van de Engelen tot dezelve*, zo volgt, dat de *Wezens der Engelen* onafhangelijk van hem het voor af bestaan hebben. Als ik by voorbeeld zegge, de Vorst heeft deezen of dien Heer tot deeze of geene verheven bediening aangesteld, dan onderstel ik immers, dat de genoemde zyn aanwezig van te vooren hadde; maar dat de nieuwe waardigheden een *toewerpsel* by en boven hun *Wezen* zyn, invoege Paulus eeniglyk zoude voor hebben met deeze plaats te beduiden, dat Christus, na zyn *Hemelvaart*, de waardigheid in de rangschikkingen dier Geesten, in trap en orde hervormd zoude hebben, niet anders, dan men leeft in de boeken der Koningen en Chronyken, dat David met de Zangers en Speelers van het Heiligdom gehandeld hebbe: Wat dunkt u, is de post niet hou-

6 U I T L E G K U N D I G E

baar? moet ik my dezelve laten ontwringen? of is 'er middel, om den Poolfchen Broeder den mond te snoeren? Ik wachte by gelegene tyd U W. E. antwoord, en ben &c.

A

13. Maart 1757.

A N T W O O R D.

WAARHEID MINNEND MEDEBROEDER,

U Ed. geëerde van den 13. Maart 1757. heeft my ten sterktste bevestigd in myn lang aangenoomen onderstelling, dat Socinus en de Socinianizeerende medehelpers doorgaans ongelukkige *Exegeten* of Bybel-verklaarders zyn; die ten koste van alle waare uitleg-kunde hun zamenstel willen doen zegepraalen, dat SMALCIUS, en hy, die uit hem U dit voorpraatede, den bal ellendig misklopt, ja, dat deeze plaats een hecht bolwerk zy, waar achter het leerstuk van Jesus eeuwige Godheid veilig schuilt, zal uit deeze navolgende vier aanmerkingen aan U Ed. kennelyk worden.

A. Daar gaat in de voorhanden zynde plaats *Algemeen*, en *Onbepaald* voor af, *Alle dingen zyn door hem geschapen*, door wien? door hem, die vs. 13. *de Zoon van Gods lieve* hiet vs. 15. *het Beeld van den onzienlyken God*, nu, tot die alle dingen behooren dus ook, *de dingen, die in de Hemelen zyn de onzienlyke dingen*, immers behooren deeze tot de *τὰ πάλαι*.

B. Ik

B. Ik stel onbescroomd, dat Paulus met de daad spreekt van de *Zelfstandigheid*, en van het *Wezen der Engelen*, als begrepen onder het woord van *onzienlyke dingen* τὰ ἀόρατα, dit doch drukt de geestelyke, en voor ons groove zintuig, onzichtbaare natuur der Engelen uit, welke onzichtbaare natuur alhier gebyzonderd, en onderscheiden word, naar de oorsprongelyke rangschikking van deeze Geesten, in *Throonen* enz. als zynde waardigheden, welke gelyktydig waaren met hunne schepping, en daarin haaren grond hadden.

C. Ik gaa verder; daar is in deeze woorden eene duidelyke *Metonymia* of *Overnoeming*, want *Throonen*, *Machten*, *Heerschappyen* zyn geene anderen dan *onzienlyke Wezens* aangemerkt als gesteld of geplaatst in de gebyzonderde waardigheden, evengeldig, als of men las *de Allermachtigste*, en *Allerheerlykste Dienaars van Gods Throon* zyn door hem geschapen, en by gevolg zyn deeze uitnemenheden hun by hunne schepping als aangebooren; het Beeld van den onzienlyken God heeft hun *met* en *in* die waardigheden gevormd, zy hebben dus en, *Wezen*, en *inrichting* beide van hem.

D. Wie, die onbevooroordeeld is, hoorde en begreep immermeer, dat, aan het woord *Scheppen*, het denkbeeld van *veranderen*, en *overvormen* gehecht zy? ja, waar word men in het Heilig Blad ergens onderricht, dat Christus na zyne Hemelvaart den rang en ordening van de Engelen veranderd, en daar in daaden van heerschappy uitgeoefend hebbe? Ik besluite, 1) dat *alle dingen* van zulk eenen uitgebreiden zin zyn als vs. 15. *alle Creatuuren*, en verzoeke UEd. te vergelyken de zetting van de woorden Rom; VIII. vs. 38

8 U I T P E G K U N D I G E

en vs. 39. vs. 38. leeft gy van *Engelen*, *Overheden*, en *Machten* en vs. 39. ὅτε τις κτίσις ἑτέρα. 2) dat *afgetrokken woorden* in den Bybelstyl zoo veel gelden als *samengetrokkene*, by voorbeeld, κυριότης, *Heerschappy* moet ΕΡΗ: I. vs. 21. zo veel zeggen, als *Heeren* οἱ λεγόμενοι κύριοι, Mattheus noemt in het *samengetrokkene* CAP: X. vs. 18. ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς *Stadhouders*, en *Koningen*, welke LUC: XII. vs. 1. in 't *afgetrokkene* beschryft ἀρχαὶ ἢ ἐξουσίαι, *Overheden*, en *Machten*, zie ook ROM: XIII. vs. 1. en 1 TIM: II. vs. 2. welk laatste bewys ik schuldig ben aan CLOPPENBURG in *Antismalcio* C. 16. p. m. 8co. Dus gaat de uitzondering, welke uwe Socinianizeerende medespreeker over deeze plaats maakt, aan alle zyden mank, en gy blyft met my in de rechtmatige bezitting van deeze uitmuntende plaats.

Ik ben &c.

P. NIEUWLAND.

H 16 Aug.
1757.

DERDE BRIEF.

BEMINDE LEERAAR,

HET zal U W. E. noch wel geheugen, dat ik met denzelven, en anderen doe tegenwoordig, gesprek had, wat men te houden hadde van het gevoelen van sommige eenvoudige vrome Christenen, die veel op hebben met *Bybel-plaatsen*, die hun voorkwamen, of, zo als men het lieft

liefst uitdrukt, die hun GEGEEVEN wierden,
 en welke zy KRYGEN, 't zy tot *bemoediging*, 't
 zy tot *bestraffing*, 't zy tot *leering* enz. Ik vond
 U W. E. een weinig huiverig op dit Artikel, en
 dezelve verklaarde zich liefst daar ontrent niet,
 of, indien U W. E. zich noch al uitliet, zo kwam
 het U W. E. in geen gunstig licht voor, en de-
 zelve stond sterk daar op, *dat men zekere en Wys-*
geerige preuven moest hebben, waar uit bleek, dat
 noch de verbeeldings-kracht, noch de eigene
 geeft van hem, die zulks ontwaar wierd, daar
 van de *Fabriqueur* was; kortom, geef my verlov
 om het zo te noemen, als het hieten moet, 't
 kwam op de gelievde Wolfiaansche Philosophy te
 land, en het discours wierd rykelyk doorspekt met
 den *toereikenden grond*, *voldoende rede*, en *regel*
van het beste, ik kan, zonder Algebra te verstaan,
 dus wel cyfferen; dat myn volgend voorstel, 't
 geen noch wat harder draavt, geen gunstigen
 onthaal by U W. E. zal te wachten hebben. Het
 bestaat zonder omwegen hier in; sommigen,
 zelfs uitmuntende en voorbeeldige Christenen
 hebben my, en noch wel op nieuws, niet lang
 geleeden verhaald, hoe veele Godvruchtigen op
 hun Doodbedde verklaard hebben, het gezang
 en de Melody der Engelen in hunne ooren klaar
 en duidelyk gehoord te hebben, tot dien trap,
 dat zy als zagtkens medezongen, of hun na stamel-
 den, 't geen dan een voorspel was van hunne
 aannaderende verhuizing uit den tyd: ei, Waar-
 dige Vriend, mag ik weten, wat U W. E. als
 Christen daar van denkt; maar, kan het zyn, laat
 de Philosophische Theology nu eens buiten staan,
 en handel met my hier over als een Practicallist, ik
 zal wel te vrede zyn, als U W. E. in myn ge-
 voelen staat, en met my dit *Verschytsel* onder de
 A 5 geeste.

geestelyke verhevenheden brengt, waar by het Philosophs dompertje niet reiken kan, om die lichten te verdooven: U W. E. antwoord behoeft niet overhaast te worden, ik weete, dat een Leeraar meer te doen heeft, als brieven te beantwoorden, voor al de zulken, die *Studieel* zyn: In verwachting hier van &c.

A
den 23 Sept. 1757.

A N T W O O R D.

VEEL GEËERDE BROEDER IN CHRISTUS.

OP het leezen van Uwen geëerden, zal ik met veele *omzichtigheid* en *bescheidenheid*, antwoorden, want, was ik naar U Wel Ed. schryven huiverig, om hier over in mondgespreek te treden, het zal UEd. dan niet bevreemden, dat ik noch veel meer rillingen gevoele, om my in schrift, (en nu in druk) hier over te ontlasten.

Vooraf moet ik aan Uw geheugen iets voordraagen, 't geen 'tzelve ontdacht schynt te zyn, hoe ik

A. Begon, en nu herhaale, dat men zich zorgvuldig moet wachten, om, dienst poogende te doen aan het waare en inwendige Christendom, geen bot viere aan Roomsche bygeloovigheden, en dweeperyen, de overgang daar toe is al zeer gemakkelyk, laat ik UEd. hier over met weinigen moogen onderrichten: De geëefende in de Kerkgeschiedten weeten, hoe veil Rome met
soort-

VERMAAKELYKHEDEN. I. Boek. II

soortgelyke vertelsels zy: Zekere *Nicolaus de Eremit* had elken nacht, zes maanden voor zyn verscheiden, zyn avond gebed verricht hebbende, het allerzoetste gezang der Engelen gehoord, *ὡς πρὸς οὐρανὸν* als een voorsmaak van den Hemel, van *Franciscus*, van *Ignatius* den Martelaar, van *Magdalene* gaan dergelyke vertelsels door, de laatstgenoemde zoude zevenmaal daags ten Hemel opgevoerd, de Seraphynen hebben hooren zingen. De geleerde *SONTAGIUS* heeft eene *Diatribē ad Fest: Mich: de Angelo Psalmista* p. m. 643. de *Tit: Psalm:* waar in hy zulks staamt uit *CORN. A LAPIDE ad Es: VI. vs. 6.*; waar by men voegen kan *POLIDORUS VERGILIUS l. 6. C. 2. de Rer: Invent.* en *ITTIGIUS de Patribus Apost: p. 259. 260.* uit *SOCRATES l. 6. C. 8. Hist. Eccl.* de zo pas aangetrokken *SONTAGIUS* meld uit *A Lapide*, dat *Johannes Wilhelmus van Saxen* het bovengemelde Hemelchoor hebbe hooren zingen, en op den rug van eenen aan hem verschynenden Engel geschreeven gezien: *Bringet mir diesen zur ruhe*, welke verdichtfels by de Roomsche Kerk, daarom gesmaakt worden, om daar uit te smaakelyker te maaken, dat de Engelen, welken de Roomsche Kerk daar in poogt na te streeven, de zeven Canonike uren tot het Gebed, en het Gezang waarneemen, zie *WITSIUS exerc. 5. in Orat: Dom. §. 21.* en *CASALIUS de Vet. Christ: Rit: parte 3. C. 45. p. 255.* alwaar hy uit *ADO TREVIRENSIS in Martyr: ad diem 9. Jan:* verhaalt, hoe men ten tyde van *Diocletiaans* vervolging, s'morgens, s'avonds, ten drie, ten zes, ten negen uren, by de overblyfsels der Heiligen, het Hemels Psalmgezag gehoord hebbe. Verwonder u dan niet, dat ik voor dit Roomsche saurdeeg een weinig bedugt, niet aanstonds gree-

greetig het oor naar voortgelyke verhaalen laat hangen.

B. Hoe ik echter zeer verre af was, om eene eenpaarige ontkenning te willen gestand doen; Immers 1) 'er is geene de minste tegenzeggelykheid in, dat God ook nu of dan naar zyne wyze Vrymacht, aan uitmuntende Christenen in eenen minderen trap, het voorrecht schenke, 't geen hy vergunde aan *Stephanus die de Hemelen geopent zag* HAND: VI. vs. 56. aan *Paulus, die in den derden Hemel wierd opgetrokken* 2 COR: XII. Ik zie geene dringende redenen, waarom dit verheffen van den geest, en deeze Godlyke werking, die eene voorsmaak van het Overhemelsche schenkt, onder den voortgang van het N. T., 't welk nader met den Hemel, en Hemellingen vereenigd is, in 't geheel zoude gestremd zyn, dezelve God, [die aan David een geruis deed hooren van eenen gang in de toppen der Moerbezien boomen 2 SAM: V. vs. 24. die aan Gehazi de oogen opende, om den Berg omringd te zien van Vuurige Wagenen en Paarden 2 KON: VI. vs. 17] leeft noch. 2) Zo wel als de verbeeldingskracht, der oude Propheeten buiten gewoon konde worden aangedaan, kan zulks noch aan de geestelyke Propheeten van het Nieuwe Testament geschieden, wien hun aanstaande deel en lot in de erve der Heiligen in het licht, langs dien weg ten aandoenlykste verzegeld word.

C. Dan, hoe zeer ook UEd. de Wysgeerige Godgeleertheid stuursch moogt aanzien, en met voldoende reden, toereikenden grond, en regel van het beste fyntjes den draak steekt, ik kan my zo ras van deeze trouwe leidslieden niet ontdoen, deeze moeten, uwes ondanks, hier binnen staan; 'er kunnen gevallen zyn, dat de alzoo bewrochte on-

onderwerpen, zich ten innigste bewust zyn van
 het boven natuurlyke van deeze werk - kracht op
 hunne verbeelding, de zenuwen en werktuigen
 echter van het gehoor, kunnen niet zelden,
 langs natuurlyke wegen aldus worden aangedaan,
 't geen wy *dan* volleedig zouden kunnen verklaa-
 ren, *als* wy de geheele Theorie der hersenen en
 van de zenuwen volleedig verstonden; de Genees-
 heeren berichten ons in dit geval zeldzaame byzon-
 derheden, hoe de lyders uit aandoening en wan-
 ordelyke beweeging van gezicht - en gehoor - tui-
 gen, zich de allervreemdste denkbeelden, visioe-
 nen, en geluiden voor den geest brengen, wat
 ziet, wat hoort een ylende niet al? en hy zoude
 zweeren, dat hy zich niet bedroog. Zoo lang dus
 de toereikende grond in de *Organen* zelve te vin-
 den zy, waarom dan eene vreemde kracht te
 hulp geroepen? te minder, om dat een godvruch-
 tig Christen, na by het verscheiden zynde, zich
 met de hoop der Heerlykheid ingespannen beezig
 houdt, met zynen geest zeer afgetrokken, als in
 de Hemelen reeds verkeerd; hoe gemakkelyk kan
 door die ingespanne gemoeds - beezigheden zyne
 verbeeldings - kracht ongewoon worden aange-
 daan, en hy zich voorstellen, dat hy Hemelsche
 Geesten hoort musicëeren; die het tegendeel wil
 dryven, moet dus den taak op zich neemen, en
 betoogen, dat in de zenuwen en tuigen van ge-
 zicht of gehoor, zulke ongeregelde, hoewel zoe-
 telyk vervoerende aandoeningen, door eene of
 andere natuurlyke aanraaking niet kan veroorzaakt
 worden; ook zoude hy die dit staande houdt, den
 trap van gewaarwording en van klaarheid, in het
 onderwerp, moeten kunnen peilen, om daar uit
 de waare verzekering, die het onderwerp van
 deeze overnatuurlyke werking bezit, te kunnen
 op-

14 UITLEGKUNDIGE

opmaaken: in 't korte, God doet genoeg aan zyne voorgekenden en geroepenen, wanneer hy hun langs de gewoone Heilorde vergewist van 't geen hun geschonken is, en verder te wachten staat, 't is toereikend, dat ze in *hoop zalig* zyn, waar toe dan is het nuttig zich op twyfelachtige en niet betoogbaare dingen te beroepen, die ten minsten aan eene andere oorzaak *kunnen* geweten worden.

Hier mede, zeer bezet zynde, beveele ik UEd. Gode, en teffens het geschreeven aan uwe herkaauwing: Nopens de moeilijke plaats uit *ESAIAS* zal ik u te zynen tyde verflach doen. Ik ben &c.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage den
12 Dec. 1757.

VIERDE BRIEF.

Receptum
den 19. Jan. 1758.

EERWAARDE EN GELEERDE HEER,

MAg ik, die een leek ben, en echter gaarne iets meer weet dan myne soortgelyke, by gelegenheid U lastig vallen, om my bericht te geeven, nopens iets, 't geen ik in 't voorbygaan in eene Leerreede hoorde, en waar van ik weinig begreep, namelyk dat sommige Ouden den Dooper *Johannes* voor geen en gewoonen mensch hielden, zo min als zyn doorluchtig voorbeeld *Maleachi*, ik dachte, of de spreekker zulks ten opzichte

zicht van de *ongemeene gaaven*, en lotgevallen verftond, hoewel zulks van den laatftgenoemde minder bekend is, wiens lotgevallen en uiteinde niet befchreeven ftaat, UE. opheldering zal my vermaaken en leeren.

Ik ben &c.

A N T W O O R D.

WEETLIEVEND VRIEND,

UW aandacht speelt met alle reden op dit gezeg, doch gy hebt de meening niet achterhaald, weet dan, dat veelen der Ouden *Johannes den Dooper* gehouden hebben voor eenen *Engel* die zich met een grov ftofflyk lichaam omkleed had, om de menfchen, (in hunne natuur omwandelende,) tot de koomfte van den *Meflias* voortebereiden. CYRILLUS DE ALEXANDRINER I. I. in *Joh*: C. 7. beftraft de lichtvaardigheid van hun, die dit in zyne dagen geloovden, om dat hy MARCUS I. vs. 2. een *Engel* hiet; men voerde daar billyk tegen aan, dat hy *Joh*: I. vs. 16. als een *menfch van God* gezonden omfchreeven word, de Latynfche lezer zie COQUEUS ad AUGUST. de Civ. Dei l. 15. C. 23. die ook wettige redenen aanvoert, waarom aan hem dien naam van *Engel* gegeven zy, 't zy, met THEOPHYLACTUS om zyne *Engelachtig*, en byna *spyze ontbeere*rend leven, ook, om dat hy *Chriftus* heeft aangekondigd, of met BEDA non naturæ societate, juxta hærefin Origenis, fed officii dignitate, niet door

door natuurgenootschap met de Engelen, zoo als de kettery van Origenes wilde, maar uit hoofde van de waardigheid van zyn ampt; te weten, men zet op rekening van ORIGENES, door eenige anderen gevolgd, dat, volgens zyne opvatting; en HAGGAI en MALEACHI beide waare en eigenlyk genoemde Engelen zouden geweest zyn, tot een buitengewoon gezantschap, onder hunne tydgenooten, afgevaardigd, men zie CALOVIVS *Proleg. ad Mal*: HUET was van gevoelen, dat het leerstuk van de voorafbestaanlykheid der zielen Origenes daar toe verlokt had, en, om dat hy naar de letterkundige zetting van het Hebreuws Maleaci, met een *affixum*, Myn Engel hiet, waar op HIERONYMUS in zyne Voorrede voor Maleachi reets aanmerkte, dat men hier uit even onwettig besloot, dat hy een Engel was, als men uit de naamen van Josua, Joël en Jona besluiten zoude, dat de een, een Zaligmaker, de ander een God, en de derde een Duive was; terwijl de voornoemde HUET billyk schertst met de belacchelyke glosse van EPIPHANIUS en DOROTHEUS *de Vitis Proph*: (zynde twee valsche opgegeeven schriften) dat een Engel in zichtbaare gedaante den Maleachi alles napredikte, zie DEM: EUANG. *Prop*: 4. p. m. 523. 524. Vader HIERONYMUS *Proem in Mal*: t. 6. p. 231. laat aan zyn schryven bespeuren, dat deeze gedachte nopens MALEACHI in zyne dagen zeer gemeen was, hoewel men den styl van die dagen had behooren te kennen, by voorbeeld CLEMENS DE ALEXANDRINER noemt de XII. kleine Propheeten δώδεκα ἀγγέλους, twaalf Engelen l. 1. en l. 3. *Strom*. De Latynsche lezer vervoege zich hier tot BRAUNIUS *Sel: Sacra* l. 1. C. 3. §. 34. p. m. 191. 192. twee geleerde Mannen

CA-

VERMAAKELYKHEDEN. 1. Boek. 17

CAPELLUS *Op. Posth.* p. 178. en VITRINGA *Obs. f. l. 6. Cap. 7. §. 16. 17.* hebben echter staande gehouden, dat de naam van *Maleachi* een *appellativum* geweest zy, dat is, geen *eigen*, maar een *toenaam* van dien Propheet, zo dat s'mans eigen naam niet zoude geboekt zyn; dus een naam dewelke ampt en bediening uitdrukt, zynde samengesteld uit twee woorden, waar van de letter ' de begin-letter van de Naam *Jehovah* zoude zyn, als zynde een *Engel van Jehovah*, welke vertaaling ik bespeure, dat ook door HILLERUS in *Onomastico* p. 875. gevolgt is; dit is zeker, dat de *Chaldeeuwse Paraphrast* van andere Jooden gevolgd, hem met *Esra*, anderen met *Haggai* tot eenen en denzelven persoon maaken; de geletterde WOLFIUS *Biblioth. Heb. t. 2. p. 190.* heeft tegen een en ander wettige zwaarigheden te berde gebracht, onder de welke ik thans deeze twee slechts noeme: dat de Propheeten de volstandige gewoonte hebben, om hunne eige naamen aan de hoofden hunner Godspiraaken te stellen, en dat *Jesus Syrach* Cap. 49. vs. 2. een oud en der Joodsche zaaken kundig Schryver hem onder de twaalf Propheeten telt, en van *Haggai* onderscheid, zo als mede geschied door het groot Chronyk der Jooden *Seder Olam Rabba* pag. 55. met de aantekeningen van MEYER p. 1086. Huet heeft *Origenes* in zyne *Origeniana*, naar waarde over dit wangevoelen gezweept, hoewel my de bepaalde plaats, in dat werk, ontdacht is, dit eene ligt my by, dat hy zynen ORIGENES noch eenigzints verschoont, om dat hy meer medegenooten van deeze dwaaling in zyne dagen had, zie nu maar ter vergoeding *Obs. & Not. ad Orig: Comment. p. 51. a.* Men verwondere zich geenzints, dat allegorizeerende Kerkvaders, in

B

dien

dien denk hebben kunnen vallen, lateren en meer doorkneeden verſtanden, hebben dikwerf hunne ſpeelpoppen, 't oude woord is bekend, *dat 'er niets zo dwaas is, of 't is van eenen of anderen der Wysgeeren uitgeſtooten*, my valt op dit pas noch by, hoe de Jooden ſchryven, *dat hunne Vaders de naamen der Engelen uit Babel hebben medegebracht*, zo dat dezelve voor dien tyd geene naamen zouden gevoerd hebben; men kan de aantekening van TREMELLIUS over LUC: I. vs. 19 na ſlaan, daar de kundige Bybeltolk, het oor niet weinig naar laat hangen, gemerkt deeze Geesten, *voorheenen*, naar hunnen naam gevraagd zynde, dezelve achterhielden, doch na de terugkoomſt uit Babel, ontmoet men de naamen van *Gabriel en Michaël* enz. de Joodſche gedachten hier omtrent kan men naſpooren, by *Rabbi Simon Zoon van Lakifch in den Jeruſalemmen Talmud in Roſch Haſſchana* of 't begin van 't Nieuwe Jaar C. I. welke plaats ſtaat uitgedrukt by **LIGT-FOOT** *Hor: heb: ad LUC: I. vs. 26.*

Zo veel voor dit maal. Draag my dat ik wat lang toevde met U te antwoorden, en gedenk, dat dit niet dan by ſnipper uren ontworpen is.

Ik ben

P. NIEUWLAND.

den 11. April

1758.

V Y F D E B R I E V.

ZEER EERWAARDE VRIEND,

IK heb altyd groot genoeg, als ik U W. E. over byzondere aangelegenheden schryvende, iets by toemaate daar in vlechten mag, 't geen tot verfraaijing van onze kundigheden, of wel, tot uitbreiding van dezelve, dienstbaar is; onlangs las ik, ook hoore ik het by gelegenheid der Lydens-stoffen meermaals, dat de beschuldiging der Jooden, dat de Heiland zich voor Koning opwierp, heur voedsel kreeg van eene algemeene, en het Oosten doorwandele overlevering, *dat er omtrent dien tyd uit het Oosten, volgens het Noodlot een Koning, en wel tot heil en nut der Jooden, moest te voorschyn koomen*, dan ik ben begeerig om met weinigen te weten, van waar doch dit algemeen gerucht, herkoomstig zy, en welk steunfel het zelve doch hebben mag, 't geen ik byde van my doorblaaden Schryvers vinde, koomt op deeze navolgende gisfingen uit; of, dat de bekende Godspraak van Mich: V. vs. 1. daar toe handleiding gegeven hebbe, *uit u zal my voort koomen, die een Heerscher zal zyn in Israël, wiens uitgangen zyn van ouds, van voor de dagen der eeuwen.* 't Zy dan ook, dat het veege woord van den stervenden Jacob GEN: XLIX, de bron daar van weezen mag: *Het Scepter zal van Juda niet wyken enz.* Weet U Wel E. iets beter en grondiger, ei deel het my mede by gelegenheid,

moogen zoude uitsteeken, en dat 'er uit het Joodsche zouden voortkoomen, die het Opperbewind hadden; Nopens UEd. gissing, uit MICH: V. vs. 1. ontleent, is het bekend, dat JOSEPHUS 'er Cap. 1. deeze Godspreek van *Micha*, zeer vlei-ziek, op *Vespasianus* hebben te huis gebracht, schoon veele geleerde mannen, met reden, twyfelen, of Josephus dit niet tegen beter weten aan gedaan heeft. CAROLUS DAUBUZ, die over het beroemde getuigenis van JOSEPHUS, nopens Christus, breedvoerig geschreeven heeft, meende alzoo en geeft alles op, als herkoomstig van zyne heerschende drift, om den Keizer te behaagen, schoon wel beter wetende, dat *Micha* van hem niet gepropheteert hadde, waar in echter CASAUBONUS *Exerc. 1. adv. Baronium p. 34* van hem verscheelt, meenende, dat JOSEPHUS eenen dubbelen zin aan die Godspreek toe-eigent, om dat JOSEPHUS l. 6. C. 31. *de B. J.* uitdrukkelijk schryvt *ἐδήλῃ δὲ ἅμα τὴν περὶ οὐεσπασιανῶ τὸ λογιον ἡγεμονίαν ἀποδειχθέντος ἐπὶ ἰσθαίας αὐτοκράτορος.* De Godspreek gav TE GELYK te kennen, het gebied van *Vespasianus*, als zynde gebieder over *Judæa* verklaard, die woorden doch TE GELYK gebiede ons, op eenen flauwen, en ook eenen meer verhevenen zin te denken, even als veele Godgeleerden omtrent *David* en *Salomon* gewoon zyn te doen, en dan schynt Josephus de wezenlyke gevoelens van zyn hart geuit te hebben, 't geen ITTIGIUS *Cap. Sel. Hist. Eccl. Sæc. 1. p. 375.* ook aldus bekeek; want men zal dien Schryver geen groot ongelyk aandoen, als men hem onder de *Halv-Heidenen* rangschikt, 't geen door veele preuven te staaven was, en gestaavt is door VAN DAALEN *de Ort. & prog. Idolol. C. 7. p. 136. seq.* Uwe andere gissing wil, dat het

Orakel GEN: XLIX. de source van dit zweevend gerucht zy geweest; in der daad zo dacht CELLARIUS in *disf. de Cn. Pomp. exp. Jud.* §. 1. en vervolgens. Ik zoude my echter liefst voor het eerste verklaaren, oordeelende, dat 'er meerdere overeenkoomst zy, tusschen dit gerucht en Micha's Godspraak, het woord מִדְּמָוִת door de onzen van Ouds vertolkt, kan ook vertolkt worden, *wiens uitgangen zyn van en uit het Oosten*, 't welk eene geestige gisfing is van OLEARIUS *Obs. in Matth. p. 54*; en by deeze uit Micha afgeleiden herkoomst van dit algemeen gerucht, zoude ik den te rug tred der Oostersche Wyzen gaarne voegen, welker te rug koomst in hun land deeze algemeene verwachting noch meer zal gesterkt hebben, 't is doch licht te gisfen dat deeze beroemde perfoonen, welker Gezag in het Oosten op hoogen prys stond, den gezienen, en aangebedenen jongen Koning der Jooden alomme zullen verbreid hebben, spellende oneindig veel goeds van hem, vooral voor de Jooden, dat ze niet zullen gemangeld hebben te melden, hoe God hun op hunnen weg, en voor alle listen en laagen van Herodes, zal geveiligd hebben, welk een glans van Majesteit, over dit jonggebooren Kind, zich verspreid hebbe; weshalven ze hunne Ampt- en Bondgenooten, in dien denk, zullen bevestigd hebben, dat dees' de Koning was, van wiens koomst het Oosten gedavert had, welke gedachten my aan de hand gegeven is door WAGENSEIL in *not. ad tela ign: Satanae p. 30. 31*, die dit breeder uitzet; als men dus het Orakel van Micha, als de bron, en de ontmoetingen van de Wyzen uit het Oosten, als de vervulling, te samen voegt, zal het UEd. helder worden, waar om deeze *nieuws maare zoo Weereldkundig geweest zy*. Men kon-

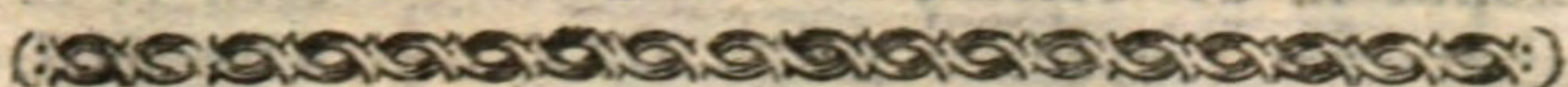
VERMAAKELYKHEDEN. I. Boek. 23

konde in de Griekſche Overſetting leezen ἐκ τοῦ ἐξελεύσεσθαι ὁ ἡγόμενος gelyk CASAUBONUS *ad l. C. Suet.*: met een woord aanſtipt, dan , zo dit UEd. niet mondt, ik heb noch iets, dat my niet verwerpelyk voorkoomt, *Christus* hiet LUC: I. vs. 78. ἀναβολὴ ἐξ ὕψους *de opgang uit de hoogte*, wy weten, dat het eerſte woord by veelen der Ouden in den zin van het *Ooſten* genoomen zy, en dat men den naam van *Oriens*, het *Ooſten* den *Mesſias* gegeven heeft, zo als de LXX. Overzetters, by voorbeeld JEREM: XXIII. vs. 5. hebben, *ik zal den David verwekken ἀναβολὴν δικαίαν orientem justum, eenen rechtvaardigen Ooſterling*; men zie HAMMOND *ad LUC: I. vs. 78. p. 169*, hoe wel ik het zeer gewrongen vinde te zyn, dat de evengenoemde het gezeg van Tacitus, *dat het Ooſten vermoogend zoude worden*, op Christus, al zoo (het *Ooſten*) genoemd, zoude zindoelen; de geletterde OWENUS *Theologum: l. 3. C. 2. p. 172.* merkt noch, met veel recht op, dat de *Oude boeken der Priesters* hun opzicht hebben op de Voorzeggingen der Joodſche Propheeten, onder welken *Micha* was: Ik laat UEd. in 't voorbyſtappen, uit allen deezen, een duchtig beſluit vormen, zoo wel voor de waarheid; en het overoud aanweezen der Joodſche Godſpraaken, als voor de echtheid der Euangelien: Hier mede UEd. verzoek naar vermoogen voldaan hebbende, wensche ik UEd. al wat lichaam en geest volmaaken kan, hoopende nu of dan tot foortgelyke gemoedsverruiming door UEd. te worden opgewekt.

Ik ben &c.

P. NIEUWLAND.

's Hage den
14. September 1758.

Z E S D E N B R I E V.

J. H. N I E U W L A N D I O
S A L U T E M !

Schoon ik doorgaans met U W. E. in 't Latyn, en wel tot myn meeste gemak brieven wisselde, verkieze ik echter, mynen Duitschen styl nu of dan in myne brieven aan Vrienden, onder de welken U W. E. by my plaats beslaat, te oefenen, al schoon het in dat geene, 't welk ik onder U W. E. oog staa te brengen, met het Latinismus beter te vleije zoude koomen: By gelegenheid dat ik laatst het beroemde Italiaansche Zangstuk. STABAT MATER DOLOROSA keurig hoorde uitvoeren, viel myne aandacht; (wat is doch vlugger dan de menschelyke geest) hoe zich de gewoone boeken, en Liturgien te buiten gaan met aan Maria s'Heeren Moeder, eene allezints onbetaamelyke houding, onder het Kruis staande, aan te wryven; veel konde ik hier byvoeren uit LEO ALLATIUS diisf. 2. de libr. Græc Eccl. p. 224. en 348. die uit Georgius Nicomediensis [welke eene redevoering gedaan heeft over de woorden *Maria stond by het Kruis*] van stuk tot stuk alle de smertelyke aandoeningen optelt, welke den geest van deeze vrouwe doorkruisten, hoewel hy haar veel beter de deftigheid doet bewaaren; dan de Grieksche Kerkboeken *Triodium* en *Paracletice* betyteld, daar ze geschildert word als eene, die, gelyk aan gemeene vrouwlieden, geen macht ter we-

Weereld over haare harts-tochten had, die luidkeels kreet, het hair aan zich uitplukte, de wangen opkrabde, waar tegen echter de bekende *Simeon Metaphrastes* by *BARONIUS Annal. t. 1. ad A. C. 34. num. 132. p. m. 207.* haar te recht eene houding geeft, welke overeenstemt met de Moeder van hem, die zyne hartstochten binnen de juiste paalen wist te houden; hoe handelen deeze lieden zo tegen den uitgedrukten text-letter, die *JOH: XIX. vs. 25* heeft, dat *Maria by het Kruis stond*, heeft dan niet *J: FABRICIUS* in eene verhandeling, waar in hy de historische dwaalingen der Schilders uitstampt, §. 17. de evenge-noemde bedraagen by den rechtbank van Johannes, dat ze Maria in zwym doen vallen, want de Spanjaart *RAMIREZ DE PRADO* heeft in dit staan haaren onbezweken moed doorzien, gelyk *Ambrosius* en *Chrysostomus* uit dit staan het besluit tot haare *Heldhaftigheid* gemaakt hebben. Wat dunkt U W. E. dat aanleiding tot het tegen overgestelde kan gegeven hebben, meld my zulks by gelegenheid, als U W. E. de proeve over S..... overzend, en gedenk myner, zo als afweezige Vrienden behooren te doen.

Amore, Ore, re.

T. T.

J: H:

den 12. November
1758.

A N T W O O R D.

GELETTERDE MAN,

EVEN, als of het zwyn Minerva zoude leeren! gy koopt tot my, daar ik my by uwen grooten Voorraad Schuur, zo dikwerf verrikt heb, gy wilt het echter zoo, en ik zal gehoorzaamen, onder beding echter, dat gy dit antwoord voor afgeperst gelieft te houden, 't heeft doch iets zots in zich, zynen Wyzeren te willen leeren: Nu ter zaak. Ik denk, (om het doel van uwen geëerden van den 12. November 1758. te treffen,) dat men de Ouden alleen over dit wangevoelen niet behoort te zweepen, de lateren deelen 'er mede in, het zal herkoomste hebben uit de bekende woorden van den Ouden Simeon (indien hy zoo oud geweest is) welke haar gespeld had ook zal een zwaard door uwe ziel gaan Luc. II. vs. 35. Gelyk Vossius Harm: Euang. l. 2. C. 9. §. 9. reets heeft opgemerkt, 't welk zelfs den geleerden LIGTFOOT bewoogen heeft, om 'er op meer dan eene plaats uit te besluiten, dat Maria de Marteldood ondergaan heeft. Hor. heb. 4. l. en in Harm: quat: Euang. t. 1. p. 293. stelt hy die woorden gelyk met de voorspelling aan Petrus gedaan, Joh: XXI. vs. 8. geevende aan het woord ψυχή by Lucas de zin van *leven*, een zwaard zal door u leven gaan, gelyk men Vader EPIPHANIUS onder de geen en noemt, die de Marteldood van Maria geloovt hebben *Hæresi* 78, hoe-
wel

wel ik dit uit s'mans woorden niet hebbe kunnen leezen, die enkel van de onzekerheid van haare dood, en van eene ingewikkelde gissing, of ze ook gewelddadig zy omgekoomen gewaagen, V. p. 465. ed. *Cornarii*, terwyl de geheele eerste Outhed van haare Marteling een diep stilzwygen houd, kunnende ook deeze Marteldood van Maria, bezwaarlyk over een gelegd worden, met de vertelsels van haare Dood, Opstanding, en Hemelvaart: laat ons des gezonder denken, en het onder de Fabelen plaatsfen, *dat s'Heeren Moeder, van het stip der Menschwording van haaren Zoon, onlydelyke pynen zoude hebben doorgestaan, en onder het Kruis staande met stuiptrekkingen en geduurige flaauwtens geleeden hebben*, zie *ITTIGIUS Cap. Sel. H. E. t. 1. p. 417.* Zoude de Heiland in zyne Moeder geduld hebben, 't geen hy in de Schaare zo sterk afkeurde, *Ween niet over my* Luc: XXIII. vs. 28. ja, verdraagt zich dit wel met haar geloove, 't welk zich onder anderen daar in laat zien, dat Christus, Verreezen zynde, niet aan haar, maar wel aan Maria Magdalena, en aan de andere vrouwen verscheenen zy, zy had doch geene versterking noodig, en 't was een oud gezeg, *dat, doe Christus in den staat van den Dood was, de Kerk, ten opzicht van het geloove, in Maria pal gestaan hebbe*, hoewel men ook zoude moogen aanvoeren, dat haar getuigenis, als partydig in het stuk der Opstanding van Christus, met opzet zy voorbygegaan C. *VOSSIUM Harm: Evang. l. 3. C. 4. §. 2. in fine*, zo dat het gezag van *BARONIUS Ann: ad Ann: 34. num. 183.* hier wederom waggelt, schoon hy *SEDULIUS* ten voorganger had: het is misschien een weinig spitsvondig, dat men uit de bewoording van haar STAAN by het Kruis voortgaat om 'er uit af te leiden, *dat ze haaren*
Zoon

Zoon niet betreurd hebbe, om dat de betreurende gewoon waaren *te zitten*, nu was het volgens Romeinschen styl in onbruik, zulken, die gerechtelek ter dood gebracht waaren, te betreuren; de Schriften van het O. T. geeven ons genoegzaame preuven aan de hand, dat het *zitten* de post en stand van rouw bedryvende was, zie NEHEM: I. vs. 4. Ps: CXXXVII. vs. I. KLAAGL: II. vs. 10. Daar is noch overig, Geleerde Heer, om over de eerste bronwel van dit misverstand, een weinig nader uit te weiden, ik wil zeggen, den waaren zin van LUC: II. vs. 35. ik voorzie, dat uwe oordeelkundige manier van denken, geen zegel stryken zal aan de al te kunstige uitleg van den Ridder KNACHTBUL, die de woorden in den grondtext, door eene *Trajectie* dus samenstelt καὶ σὺ δὲ αὐτῆς ῥομφαία διελεύσεις τὴν ψυχὴν αὐτῶν *ende u zelvs zwaard zal door haare zielen heenengaan*, namelyk door de zielen van de vyanden, en dan verstaat hy door *Maria's zwaard*, Gods Woord, 't welk als een twee snydend zwaard uit Maria's mond zoude uitgaan, en in veeler harten indringen, denk om de zinnebeeldige teekeningen OPENB: I. vs. 16. HEBR: IV. vs. 12. OPENB: XIX. vs. 15. dit woord van Maria's prediking zoude als een zwaard door veeler harten booren, zoo dat het de verborgenste geheimen van veelen aan het licht zoude brengen, en doen zien, wat 'er in veeler harten schuilde. Vergelyk I COR: XIV. vs. 25. Doch het is gezocht, decze spreuke aldus te verhelferen; Simeon laat duidelyk genoeg zien, dat hy *Maria's ziel*, en niet *die der vyanden* op het oog draagt, ook was *Gods Woord* Maria's woord niet, Vergelyk HOMBERGK *Parerga* f. p. 124. Wat dan? laat ons op de minste byzonderheden van
den

den Heiligen Text het oog vestigen: Simeon had vs. 34. iets gespeld, 't geen den persoon van het Kind betrof, nu gaat hy voort, om aan Maria de Moeder iets onaangenaams te voorzeggen, ERASMUS merkt in zyne aantekeningen terecht aan, dat het deelwoordeke *δὲ* niet te vergeeys staat, neen maar, dat de reden van *onderwerp* verandert, s'mans gespelde is *figuurlyk*, en *spreekwoordelyk*, om te schetsen iets 't geen haar allersmerterlykst, en bitterst zal vallen; men pleeg doch by de Grieken, de *smertelykste* gewaarwordingen waar van de lyder zich op de droevigste wyze bewust is uit te beelden door het *doorstoken* worden met *pylen*, met *zwaarden*, of met *spietsen* 't geen door CRAUSER in *Phosp.* p 205. en KYPKE *Obs.* h. 1. ten overvloede gestaamt is, 't welk dan aan haar aanduid, dat zy als mensch, en als Moeder veel hartzeer zoude doorstaan, over het bitter Lyden en den *smaadelyken Dood* van haaren Zoon, neem eens, over alle de *lasteringen*, *vervolgingen*, *verguizingen* hem in zyne *omwandeling*, en terwyl hy aan het *Kruis* hing aangedaan, welk alles zy by 't *Kruis* staande, met haare ooren konde hooren, al dat *tegenspreken*, en misschien een *kortstondig*, *overdwarschend ongeloov*, en *ogenblikkelyke twyfelingen* omtrent *Jesu Mesfiaschap* kunnen alhier worden in den *doelzin* ingeflooten, en als Christus haar Zoon dit alles onderging, zoude het daar door blykbaar worden, wat *gedachten*, wat *overleggingen*, wat *oordeelvellingen* veele der *vleeschlyke Jooden*, en der in latere tyden *leevende menschen*, van en omtrent zynen persoon zouden uiten, welke *gemoeds gesteltheid* men omtrent hem bezitten zoude, *in* voege men het Grieks *ὅπως* alhier behoort op te vatten, niet *oorzaakelyk*, neen maar *gevolgelyk*,
en

en uitkoomstelyk, [*non consaliter, sed consecutive, & eventualiter*]. Doch deeze zin van de behandelde plaats veroorlooft ons nu in 't minste of meeste niet, om die smerten van 't gemoed, in trap zodanig, te verzwaaren, dat 'er juist zulke hevige uitwerksels naar buiten uit gebooren zoude moeten worden: Ik moet, eer ik deezen besluite, noch een woord zeggen van de zeven zo genoemde *Vreugden of blyschappen van Maria*, welke ik U E. zal beschryven met de woorden van den zeer geleerden CHAIS Lett. Hist. & Dogm: t. 2. p. 586. *On distingue dans les Heures ou livres de prières deux sortes de joye de la Vierge Marie; ses joyes corporelles & ses joyes spirituelles ou du ciel. Ses sept joyes corporelles sont celles, qu'elle ressentit à l'annonciation de la naissance du Christ, à sa conception & naissance, à l'adoration des Mages, à la Resurrection du Sauveur, à son ascension, à l'envoi du Consolateur & à sa propre asumption dans le Ciel. Ses sept joies ou allegresses célestes sont, 1. D'être au Ciel la première après la Trinité; 2. De s'y voir au dessus des Anges; 3. D'y obtenir tout ce qu'elle demande; 4. De y gouverner toute la Cour celeste; 5. D'y être comme épouse de Dieu la lumière du monde; 6. De y rendre heureux ses adorateurs; 7. De sentir que ses prérogatives sont attachées à sa personne pour l'éternité &c.* Indien U E. voortgaat my ten Vriend en Vraagbaak te strekken, zal ik uittermaate verblyd worden,

T. T.

P. NIEUWLAND.

a. d. 14. Jan:
anni 1759.

Z E.

ZEVENDE BRIEF.

WEL EERWAARDIG HEER,

MY korten tyd geleeden, verlustigende in het leezen van PsALM LXXXIV, viel myne aandacht op de uitdrukking geboekt vs. II. *Aan den dorpel van het Huis mynes Gods te weezen*, wat wil dit? en schryv my ook 't geen gy begrypt van de plaats JEs: XXXI. vs. 9. ei, zyt zo goed van by gelegenheid een en ander nader voor my open te leggen, voor al begeerde ik dieper in te zien in de merkwaardige plaats JEs: 30. vs. 20. waar over ik dikwerf gedacht heb; hoe eerder gy myne Bybelgraagte, die onstilbaar is, verzadigt, hoe aangenaamer toevoegfel gy my schenken zult. Ik ben,

17 April 1759.

A N T W O O R D.

VEEL GELIEVDE VRIEND,

Die spoedig geeft, geeft tweemaal: ik zal nopens de eerste plaats kort zyn, ten einde my over de tweede uitvoeriger te kunnen uitlaaten tot onzer beiden vermaak, want wy schatten doch alle studien laag, by de Bybelkunde.

A. Be.

A. Beginnen we met het eerste. Ik staa als noch in die gedachte, dat deeze Psalm de Has-moneefche tyden bestrykt, en eenen geloovigen Israëller teekent, die zyne vuurige begeerte naar de herstelling van den ontluisterden Godsdienst aan het licht brengt, dees' betuigt te willen *הִסְתַּוֵּף* te toeven, aan den drempel van het te herstellen Godshuis, men zoude dit gezeg, ja wel kunnen opvatten, van het post en Schildwacht houden aan dien drempel, en deeze taal in den mond van eenen Levit of Priester leggen, maar hier tegen schynt eenigzints aan te loopen, dat men niet leeft dat de drempel van het Huis door eenen Schildwacht zy bezet geweest, in het boek *Middoth* word de drempel onder de bewaarbaare posten niet geteld: Wat, indien men de voetstappen van GUSSETIUS drukte in *Comm: L: H: fol. 565.* zich als tot eenen drempel te maaken en te laten betreeden, of over zich heenen stappen, door de Tempelgangers, even als men in de Kerkgeschiedenissen leeft door sommigen geschied te zyn, die over zwaare euveldaaden boete deden, men kent de spreuk, ik meen van den boetende Keizer Theodosius *πατήσατε με ὡς ἀναίσθητον* *Vertrap my smaakeloos Zout.* Voorwaar dit teekent eene overmaatige liefde tot het Godshuis, zo verre gaande, dat hy 'er dit aanmerkelyk ongemak, ja deeze tastbaare verlochening ondergaan wilde, meer dan ruim te wonen, en goede cier te maaken, in de weitsche Hoven der aanzienlyken; of, behaagt het u beter, men zoude het Hebreeuws kunnen vertolken, op den dorpel te toeven, en daar aan als gehecht te zyn, voorwaar eene ongemakelyke plaats ter vertoeving, gemerkt niemand aldaar slaapen, eeten, of zitten kan, en andere huis-

huifelyke gemakken genieten, van wegen het gedruis der inkomende, en der uitgaande in den Tempel, maar aan alle deeze ongemakken bekreunt zich de volyverige Tempelganger geenzints, hy verkiest zelfs deezen ongemakkelyken stand, boven het prachtig en genoeglyk Paleis leven der Godloozen, mag het hem slechts gebeuren op den drempel van een buiten-poort, als was hy daar aan verkleevt, te toeven, om den statelyken Godsdienst, door den gezegenden voorspoed der Maccabaische Wapenen herleevende, te zien verrichten, de offerhanden te zien opofferen, en de Levitische Choorgezangen te mogen hooren, een dag aldaar geld hem boven duizend dagen elders, en van dat alles konde hy, staande in de poort van den grooten Voorhof aanschouwer zyn: wat behoevt men, deeze verklaring, smaakende, den Koning David, [die hier op verre na zoo zeker noch niet de spreekker is] tot eenen *Schild- en Deurwachter* te maaken, de LXX. schynen echter eenen zin van verachting aan dit woord te hebben vast gemaakt, gemerkt zy leezen παραρρίπτεισθαι *projectum & abjectum esse*, daar te leggen als een verworpeling, zoo als Lazarus lag aan de deure van den ryken man LUC: XVI. tot welken zin echter, de groote VENEMA Comm: h. l., schynt over te hellen. De spreekwyze heeft eenige verzwagering met SPR: VIII: vs. 34. *dagelyks te waaken aan de deuren van de Opperste Wysheid*, het zy dezelve ontleent zy van naarstige leerlingen, die de eersten zyn om de leerschoolen in te gaan, en de laatste om 'er uit te vertrekken, of van Hovelingen, die naar eenig voorrecht en eeraamt dingende, dagelyks in de Voorzaal van den Vorst opwachting maaken, zoo als Mordechai geduurig

C

was

was aan de Koninglyke poort, ESTH: II. vs. 21. of, gelyk de Clienten by de oude Rechtsgeleerden, s morgens tydig, zich aan hunne deur lieten vinden, om voorspraak of raad van hun te verzoeken, of, eindelyk van minnaars, die geheele nachten of zeer vroegtydig zich aan de deuren hunner gelievde voorwerpen begeeven, om haare genegenheid te winnen. JOB spreekt dus Cap. XXXI. vs. 9 in dat verband, van te loeren aan de deure van zynen naasten על פתח waar toe ook in onze

plaats van de Spreuken, het woord שָׁקַר den onvermoeiden vlyt levendig uitdrukt, gebeezeit van de Leviten die de heilige vaaten, en van de Wachters, die over eene Stad waaken, Ps: CXXVII. vs. 1. ESRA VIII. vs. 29. Men zie GATAKKER *advers. Miscell.* l. 2. C. II.

B. Over de plaats van JES: XXXI. vs. 9. zal ik insgelyks niet uitvoerig zyn: ik vinde over dezelfde eene geestige aanmerking van LE MOINE *Var: Sacr.* t. 2. p. 898. God word gezegt zyn Vuur en haartstede te Jerusaleem te hebben אֵשׁ וְתִנּוּר licht, en schoorsteen, waar door sommigen verstaan een toortse, flambouw, eene baak *φωκωπία*, om de Voet- of Feestgangers van verre en uit de hoogte by den donker, den weg te wyzen naar Jerusaleem, gelyk voorheenen door de Vuur-en Wolkcolom in de Woestenyen van Arabien geschied was, om de reizende voor afdwaalen en andere gevaaren, te veiligen, zo had God zyn woord, en de bediening daar van, als zulk een baak te Zion, deeze Wolk- en Vuurcolom der genademiddelen verlichtede alles van verre, en verspreide het licht wyd ende zyd om den waaren levens en heilweg te kunnen aantreffen: Men zoude

de anders meer eenvoudig kunnen aanmerken, dat de spreekwyze *Vuur en haartstede te Zion te hebben*, zoo veel te kennen gav, als anders *het wonen te Zion, het verkiezen van zyne inwooning aldaar*, even als wy spreken van *elders vuur en licht te houden, wooning by de Zioniten te maaken*, zo als de prachtige Tempel, het *Huis van God*, en zyne *Woonplaats* hiet, welke Tempel ook aan te merken is, als een *Kasteel en Slot*, van waar hunne (ik meene, der Israëlitén) verdediging, en de bestuuring over hun herkoomstig was; mag ik noch eene gisfing waagen, wat, indien de spreekwyze zoo veel te leezen gav als of 'er stond, *die eenen altyd brandenden Koperen Altaar te Zion heeft*, namelyk *Vuur*, dat op den Brand-Altaar als op een Vernuis, eeuwigduurend brand, 't welk aan GROTIUS in zyne korte aantekening ook heeft goedge-dacht, wilt ge de Zinnebeelden schiften, dan zal het Vuur op den gouden *Kandelaar*, de *Haartstede* op den Koperen Altaar toezicht hebben, doch ik kieze het eenvoudigste, en denke, dat hier het zelve geleerd word, als met andere bewoordingen NUM: XXXV. vs. 34. *verontreinig het land niet, in welker midden ik wonen zal, want ik ben de Heere, woonende in het midden der Kinderen van Israël*. UEd. meld in deszelfs brief ['t geen ik daar uitgelaaten heb, om het alhier in te vlechten; ten einde te bekorten) van de verklaring van onzen CALVINUS, hoe dezelve deeze spreekwyze in eenen kwaaden zin opvat, *wiens Vuur te Zion is, die eene vuurige kracht bezit, om de vyanden, bepaald de Affyriers als stoppels te verslinden*, deeze vuurige kracht laat zich uit *Jerusalem en Zion* bemerken, gelyk wel eer uit het Heilige der Heiligen, Vuur was uitgegaan, om tegenstanders te verslinden, denk maar om *Nadab en Abihu*: doch

te recht heeft CALOVIVS *Bib. Ill. h. l.* gezegt CALVINUS *wilde hier byzonder zyn.*

C. Vooral gaat UEd. geregelde begeerte uit naar het waare verstand van *Jes: XXX. vs. 20.* en ik moet zeggen, dat UEd. de allermakkelykste plaats niet heeft uitgekoozen: onze Taalsmannen leezen deeze woorden, die dikwerf de stoffe voor bevestigingen van Leeraaren uitleveren, aldus: *de Heer zal u lieden wel brood der benaauwtheid en wateren, der verdrukking geeven, maar uwe Leeraars zullen niet meer als met vleugelen wechvliegen, maar uwe oogen zullen uwe Leeraars zien,*

I. Staat ons met een woord te bezien, welke tyden de Ziender op het oog heeft, want daar uit zal veel licht aan ons toestraalen, nooit zal HUGO DE GROOT het kunnen goed maaken, dat de dagen van *Hiskias* hier geschilderd worden; beter zoude men dan weiden met ons oog door de Maccabaïsche tyden, als schetsbeelden van *Messias* dagen, edoch alles roept ons, om *Messias Euangeli tyden* vlakdraads te bemikken, als men zich op menschelyk gezag in deezen beroepen moest, zoude men uit de Jooden eenen *Raschi* en *Abarbanel*, om van den *Chaldeeuwfsche omschryver* te zwynen, kunnen te hulp roepen, die deeze Godspraak houden, als noch te vervullen zynde. Een aandachtig overweeger van het 24, 25, 26, vers, zal dra van de oude Huishouding tot de nieuwe overstappen, de schilderachtige beschryving van die tyden, al kunnen ze naar de Oosterfche verhevenheid de Hasmoneesche dagen afteekenen, zouden, zo 'er niets weitscher achter schuilde, op enkel grootspraake uitloopen, by voorbeeld: is het ooit naar eenigen zin van den letter, in die tyden bewaarheid *dat op allen hoogten weg, en op alle verhevenen heuvel beekskens en*
Wa.

watervlieten zyn, dat het licht van de Zon, als het licht van zeven dagen geweest zy. Is 'er volgens Historische berichten in de dagen, het zy van Hiskias, het zy der Hasmonéén zulken overvloed van levensmiddelen geweest, dat de Osfen en Ezels zuiver voedsel gegeten hebben, het welk geschied is met den Werpschoffel, en met den Wan, dus het alerzuiverste en zeer bewerkt voedsel genuttigd hebben? Want, als gy dit Zinnebeeldig van eenen by uitstek voorspoedigen en blyden tyd opvat, zo gaat gy reets van de letter af, en wanneer heeft dan de teekening meer waarheid bekoomen, dan onder de dagen van het N. T.? doe de geestelyke verstands - verlichting in trappen zoo gereezen is, doe het zielen - voedsel van Gods Woord, bestaande uit een mengsel van het zoetsmaakend Euangelium, en de scherpere Wet, op eene heilzaame wyze onder elkander gemengd [want dit beteekent volgens groote taalkenners בָּלִיל תְּמִיץ

frumentum mixtum subacidum] en gezuiverd van al het kaf der menschelyke Overlevering, waar mede men dan Heidenen, die in geestelyke en Overhemelsche zaaken stomp waaren, en aardfche dingen bedachten, voeden zoude, doe de gaaven van den Heiligen Geest, by beeken en rivieren vergeleeken, overvloeijende waaren!

2 Wyders schynt ons JESAIAS toe, in ons 20ste vers eene vergelyking te maaken, tusschen het O. en N. T. zoo, dat de laatste bedeeling de eerste verre overschreedden zoude.

A. Het eerste, lid, kan ongewrongen deeze vertaaling dulden, of schoon (het zy eens zoo, dat, gelyk de 1 dikwerf tegen over stellende en vergelykende is) dat God u brood der benaauwtheid en wateren van verdrukking gegeeven hebbe, doch om

dit wel te vatten, moeten we onze aandacht van de vertaaling der onzen een weinig aftrekken, en op het gebruik van de spreekwys by de Hebreënen laten staroogen, *brood der benaauwtheid, en wateren der verdrukking*, zeggen in Bybelstyl niet meer dan *maatig voedsel, zoo veel als men benoodigd heeft om te kunnen leven*, 't word op twee plaatsen duidelyk in dien zinne gebeezigd, 1 KON: XXII. vs. 17. 2 CHRON: XVIII. vs. 26. alwaar de Koning Achab omtrent Micha bevel geeft, *zet deezen in het gevangenhuis, en spyet hem met brood en water der bedruktheid* לֶחֶם צָר וּמַיִם לַחַץ

geev hem zoo veel als hy noodig heeft om het leven te behouden. Indien we nu, in het volgende lid van dit vers, gaade slaan, dat 'er gewag is van *Leeraaren, welken de oogen der geloovigen zouden zien*, en wel in verband met, en tegen overstelling van het vorig lid, dan dunkt my, kan niemand aarzelen, of 'er moet van het geestelyke Manna, en de geestelyke Zielspys gesproken worden, dan fluit de rede zeer natuurelyk op elkander, en de Propheet geeft ons eigenaartig te verstaan, dat God hun, die onder de Oude genade-bedeeling geleefd hebben, ja wel geestelyk en met Hemelbrood gespyzigt hebbe, doch in vergelyking met de nieuwe dagen, tot maatigheid en tot genoegzaamheid, 't geen echter geen misverstand by iemand verwekken moet, als of de genade-middelen onder het O. T. niet toereikende ter zaligheid geweest zouden zyn, Neen, ô Neen! want een maatig deel van spys en drank is toereikende tot het leven, vooral voor hun die naar GAL: IV. vs. 3. dienstbaar gemaakt waaren onder de eerste beginsels van de Wet, alle welke dingen by de Godgeleerden meermaals in het bree-

breede worden uitgehaalt, en ons nu niet behooren op te houden.

B. God hebbe dit dan onder den vorigen Ouden dag alzoo besteld; onder den Euangelidag zoude de Heer dit vergoeden dus klinkt de Hebreeuwsche text *וְלֹא יִכְנֶה עוֹד מוֹרֶיךָ* welke zegwyzen de Uitleggers zeer bedremmelt, en in verscheiden zypaden hebben doen uitloopen, wyl het woord *כֶּנֶף* veelvuldig is in beduidenissen, zynde nu eens bepaald tot de vleugel van eenen vogel, dan wederom tot de zoom van een kleed, of de uiterste grenzen van een Land, hier van daan de vertaalingen, uwe Leeraars zullen niet meer met Vleugelen wechvaaren, niet meer van u verwyderd zyn, als in hocken en uiterste einden van de Aarde, niet in eenen hoek ingeslooten enz. Best zal men de beteekenis gaan vraagen by den Oosterschen Letterheld SCHULTENS *Animadv. Philol. p. 358. seq.* volgens wien ons wortelwoord gegrond is, in de beteekenisse van bedekken, Uw Leeraar, of in 't meervoud, uwe Leeraaren zullen niet meer bedekt zyn, maar uwe oogen zullen uwen Leeraar, of in 't meervoud uwe Leeraaren zien, invoegen dan de zichtbaare koomst van Mesfias in 't Vleesch zoude voorspeld worden, welke Leeraar door de schaduwen van de Wet voorheenen als bedekt, en omzwachteld was, zelfs, als men het denkbeeld van Vleugel daar in vlechten wil Uw Leeraar (Mesfias) die onder het O. T. met de Vleugelen der Cherubinen in het H. der H. overdekt, en voor uw oog verborgen was. Men weet doch, hoe God, boven de Ark en Vleugels der Cherubinen, alleen voor den Hoogenpriester zichtbaar, woonde, en daar zyne genaderyke tegenwoordigheid openbaarde, zo dat de Ark van Jehovah de Ark

van zyne sterkte was 2 CHRON: VI. vs. 41. Jos: III. vs. 13. CAP. V. vs. 7. Ps: CXXXII. vs. 8. achtervolgens de genaderyke belovte EXOD: XXXV. vs. 22. aldaar [by het Verzoendekfel] zal ik by u koomen, en ik zal met u spreken van boven het Verzoendekfel af tusschen de twee Cherubim enz. nu bedekten en overschaduwden de Cherubim dit Verzoendekfel met hunne Vleugelen, EXOD. XXV. vs. 20. 21. en de Vleugels maakten als een Throon voor hem, waar op David speelt Ps. LXXX. vs. 2. *ô Gy, die tusschen de Cherubim woont, verschyn blinkende יְהוָה illucesce, verschyn openlyk en zichtbaar door eene ἐπιφάνεια bedek u niet langer als voor ons onzichtbaar, tusschen de Vleugels der Cherubinen; 't is aanmerkelyk dat men iets van deezen zin aantreft by den Chaldeeuwfchen uitbreider: God zal zyne Majesteit niet onttrekken uit het Huis van het Heiligdom, maar uwe oogen zullen zyn ziende myne Majesteit in het Huis van het Heiligdom, zo is dan de belovte zeer gelykluidend met 1 TIM: III. vs. 16. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ God is geopenbaard in het Vleesch, tegen de maatige geestelyke spyze van den Ouden dag, word dan by wyze van eene vergoedende belovte overgestelt, Uw Leeraar zal niet meer met de Vleugels der Cherubim bedekt worden, maar Uwe oogen zullen uwen Leeraar Messias zien, verscheenen en omwandelande in het Vleesch, dan, zo we den Hebreeuwfschen text wel gaade slaan, zal men zien, dat het woord Leeraar, מוֹרֶה in 't meervoud geboekt staat, Uwe Onderwyzers, en wel tot tweemaal toe, waarom mag men dus dit werkwoord in de deelende tyd niet toepassen, tot den Eenigen en Drieenigen God, zo als men van Uwe Maakers, Uwe Scheppers, Uwe Mannen, leeft Jes: LIV.*

LIV. vs. 5. PRED: XII. vs. 1. Voor al daar dit *Meertal* gevoegt word, by een werkwoord, in het *enkel-tal*. יְיָ even als *Elohim* met *Barab* enz. vergelyk JES: XLVIII vs. 17. Ik ben Jehovah אֱלֹהֶיךָ uwe God מַלְאָכָה לְהוֹעִיל die u leert wat nuttig is, dus uwe Oogen zullen den Drie-enen God zien, u leerende: God de Vader zoude zich openbaaren, door en in den Zoon, op eene zeer zichtbaare wyze, zo dat men den Zoon en den Vader, met de oogen van het verstand, duidelyk zoude kennen, in-voege Christus de oogen zyner Discipulen mag zalig spreken, dewyl zy zagen 't geen veele Propheten, en Koningen badten begeeren te zien, Luc: X. vs. 23. nu, die den Zoon geloovig ziet, ziet ook den Vader Joh: XIV. vs. 9, en de Heilige Geest heeft zich zichtbaar laten zien, onder de gedaante van Vuurvlammen, welke Geest als een onderwyzend Meester in alle Waarheid geleid. *Deeze Drie personen bedryvig in het Heil-werk, zullen uwe Oogen van geest en lichaam zien.* Wat dunkt u, myn Vriend, is deeze plaats geen Pronkpaarel in Jesaia's boek?

Ik hoope uwe heilige lettergraagte eenigzints voldaan te hebben, en, dewyl ik boven myne gewoonte, breedvoerig geweest ben, breek ik deezen af met de Zegenrykste wenschen.

P. N.

s'Hage den
15 Maart 1759.

C 5

AGT.

A G T S T E B R I E V.

WEL EERWAARDE VRIEND,

Het gaat my als de vrypostige kinderen, die de vinger vast hebbende, de geheele hand vasthouden, uw genegen bericht, nopens de plaats van JES: XXX. vs. 20, wekte my op, om UEd. noch eenmaal lastig te zyn, over eene niet min uitsteekende plaats van JES: K. XXXVIII. vs. 14-16, ik geeve U W. E. twee maanden uitstel, en kan het binnen dat termyn niet geschieden, geeve ik noch eene maand op den hoop toe, ja ik doe U W. E. eene gelovte, dat ik U W. E. in een rond jaar met soortgelyke verzoeken niet zal ophouden, kunt gy hier tegen?

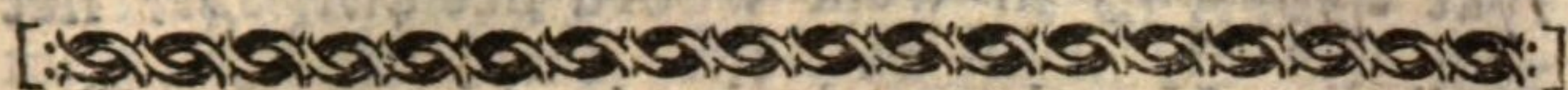
U Vriend groet U W. E. en de uwen.

7. April 1759.

P. S. Uw E. bewyzen voor het aanweezen der *Daadelyke gehoorzaamheid* hebben my, in zoo verre zeer voldaan, de Bybelplaatsen zyn wel aangebonden, maar, 't geen ik meene dat hier noch ontbreekt, zal ik, met eene vrymoedige bescheidenheid, by eene andere bekwaame gelegenheid te berde brengen, en U W. E. zal my hier in wel TOLEREREN.

3 Juny 1759.

ANT.

A N T W O O R D.

GEACHTÉ VRIEND,

Het is noch binnen het bestek van drie maanden, [want ik ben een groot letterknecht] dat ik uwen geëerden beantwoorde, ik kan zulk soort van lastigheden in myne Vrienden dulden, ze doen beter dan de *Amici fures temporum*, dan Vrienden, die ons enkel onzen tyd rooven zonder te leeren, of geleerd te worden: Ik ga uw verzoek met de daad voldoen.

Het Lied van Jehiskias, waar in hy zyne doodelyke krankheid voorstelt, en voor de hooggunstige redding van God lofzegt, heeft veele aantlokkelyke schoonheden in zich verborgen, en onze plaats, zo als by 't slot zal blyken, is vol van Euangelische geheimen; lang en verveelend konde ik zyn, met te letterknabbelen, over de twee in den text genoemde Vogels de Kraan en de Zwaluwe עגור דוד waar door ik geloove dat zekere *Trekvogels*, welke dan ook, gemeend worden, BOCHART, keert de beteekenis andersom, zet de Zwaluwe voor aan, en laat de Kraan volgen, men zie hem in het breede *Parte 2. Hieroz. l. 1. C. 10. en 12.* Taalkenners stemmen echter meest met onze Overzetting in, en men is het vry eens, dat Hiskias oogt, op het droevig en naargeestig geluid van die twee Vogels, waar mede hy het geluid 't geen hy in zyne ziekte gemaakt had, naaukeurig verge-lykt

lykt קַרְנָאִי in welk woord het *ψιθυρισμός* het gegil dier Vogels word uitgebeeld, zo dat V I R I N G A niet ongeestig opmerke, dat het Hebreeuws geen samenvoegend י by zich hebbe, want 'er staat *als een Kraan, Zwaluwe piepte ik*, invoege men zich een geluid te verbeelden hebbe, 't welk als uit de twee geluiden van eene Zwaluwe en van een Kraan samengesteld is, zynde het Hebreeuws Wortelwoord, een woord naar 't geluid gevormd, even als men by de Italianen *Zifilla, Zifillare*, en *Zinzilidare* ontmoet, terwyl het Hebreeuws *Gnagor* by de Chaldeen word uitgebracht door het woord *Courkia*, en by de Arabieren door *Kurni* en *Gurnuk*, by de Grieken door *γέρανος*, en by de Hooge duitschers door *Kranich*, hebbende echter het Hebreeuws zynen wortel in 't Oostersch *agara* van het *wederkeeren tot hun*, *aan wien men gewoon is*, 't geen op de trekvogels past, voor al op de *Zwaluwe*, zie STOCKIUS Cl. L. S. p. 755. Om dit weenend en kermend geluid noch levendiger te treffen, heeft 'er de text by *het kirren van een Duive*, 't geen den tortelduiven boven anderen eigen is, en door BOCHART overvloedig is opgehelderd; terwyl de H. Schrift dit Zinnebeeld gebruikt, om een Volk, dat door een overmaat van rampspoeden ten uiterste gevoelig is, te omschryven, denk om JES: LIX. vs. II. *Wy kirren doorgaans* dat is, *onophoudelyk gelyk de Duiven*. Alle deeze beschryvingen doen my met BARTHOLINUS, en WEDELIUS twee Ophelderaars van de Bybelsche ziekten besluiten, dat s'Konings gevaarlyk ongemak eene *Angina* eene benaauwende *Keelziekte*, en wel *inflammatoria* geweest zy, die hem het ademhaalen en spreken zeer moeilijyk maakten,

ten, weshalven hy een zeer naar geluid moest vormen, zie de *Morb. Bibl.* ad h. 1. Gy zult hier mogelyk tegen in brengen, dat de ziekte vers 21. een *gezwel* genoemd zy, *וְהָיָה* maar gemerkt het Wortelwoord *וְהָיָה* by de Chaldeen den zin heeft van *warm en heet* zyn, zo kan men het wel vertolken door *bitte* of *ontsteeking*, 'er moest op die ontsteeking een *klomp Vygen* gelegd worden, zie de be teekenis van dit woord heerschen EXODUS IX. vs. 10. 11. met de aanmerking van LE CLERQ die het werkwoord toelicht: Deeze ziekte had den Koning der mate getroffen, dat niet maar de spraakdeelen, maar ook het *gezicht* en de *scherpte* van het zelve daar door was aangetast, want de onzen leezen wel *myne oogen verbieven haar om hoog*, maar 't Hebreeuws heeft *וְהָיָה עֵינַי לְמָרוֹם*

myne oogen zyn verdunt, attenuati sunt, (ziende) naar boven gelyk de LXX. ook hebben *ἐξέλιπον γὰρ μὲς ὀφθαλμοὶ τῷ βλέπειν εἰς ὑψος* *myne oogen zyn bezweeken van het zien naar den Hemel boven*, hy wil beduiden, dat hy biddende en zuchtende in deezen bangen nood, zyne oogen zo strak naar den Hemel had ingespannen, dat ze als klein begonnen te worden, intevallen, en als in de holligheden van het oog wegtezinken, David heeft *וְהָיָה עֵינַי לְמָרוֹם* *myne oogen zyn bezweeken* Ps: CXIX.

vs. 23. LXIX. vs. 4.

Deeze wanhoopige lichaams gestalte, had den Koning het navolgend kort en veel bevattend Gebed uitgeperst (ik zeide 't geen HIERONYMUS reets begreep te moeten ingevuld worden)

Heer ik worde onderdrukt, ik lyde geweld *וְהָיָה עֵינַי לְמָרוֹם*
doch het woord staat niet in eenen lydelyken,
neen

neen maar in eenen daadelykenzin , voor geweld doen en onderdrukken, zo als het meermaals gebeezeit is L.E.V: V. vs. 21. C. XIX. v. 13. 1 SAM: XII. vs. 3. enz. Waarom zet men het dan niet natuurlyk dus over *Heere het* (de zonde, en de ziekte daar uit gebooren) *onderdrukt my*, S. SCHMIDIUS heeft dit reets gemerkt, en 't is den Hebreëen zeer eigen, om de zelfstandige naamwoorden, die de werkwoorden voorafgaan, open te laten, 't geen GLASSIUS l. 4. tract. 2. p. m. 1198. seq. met een wolk van voorbeelden opheldert, en, zoude het wel buiten alle nadruk zyn, dat de Koning het zelfstandig woord alhier verzwijgt? de droefheid, die hem als verzwelgt, maakt, dat hy kort van styl is, afgebrooken, en dat hy het drukkend kwaad, als Gode ten volle bekent, en van God wel gewoogen, verzwijgt *ô Jehovah het onderdrukt my!* Men heeft dan uitwyzens deezen uitroep te denken, dat het niet alleen lichaams kwaalen zyn, neen maar ook gemoeds angsten, die hem nypen, de last der zonden ligt zwaar op hem, hoor den Koning vs. 17. Want men kan dus leezen

מֵרַר לִּי מֵרַר לְשׁוֹן מֵרַר לִּי מֵרַר zie van wegen den *Vrede*

met God is de bitterheid my allerbitterst, maar gy overhellende in lievede tot my [*propensus amore in me*] hebt myn ziel van den kuil, van het verderf verlost, want gy hebt ALLE MYNE ZONDEN achter uwen rug geworpen, en, het schynt, dat het werkwoord *פָּרַץ* van een byzonder gebruyk

is, om de gemoed neerbuigende kracht van de zonden te leeraaren, let eens op Ps: CXIX. vs. 122. *Wees borg ten goede voor uwen knecht, en laat de hovaardige my niet onderdrukken, doch 't Hebreëuws heeft*

heeft daar **ד'ר'ן** *hoogmoedigheden, hoogmoedige, hardnekkige, opzettelyke zonden* zoo als Ps: XIX. vs. 14. *houd uwen knecht te rug* **ד'ר'ן** *van trots-*
heden, van moedwillige zonden met opgeheven hand, welke plaats van Ps: CXIX. veel overeenkoomt heeft met de onze, om reden, dat het Gebed met dat van Hiskias gelykluidend is, *wees borg voor my* **ע'ר'נ'י** dit werkwoord zegt in de grond-

beduidenis zo veel als *mengen zich ergens inmengen*, waar van men doorgaans denkt, dat de beteekenis van borg worden ontleent is, dewyl een borg, die eenen onredbaaren schuldenaar te hulp koomt, en tuschen hem en den schuldeischer koomt, zich als in zyne zaak inmengt, in dier voegen, dat het zyne zaak word, de Hebreeuwsche letterkundige doen ons opmerken, dat die zin van 't werkwoord **ע'ר'נ'** dan meest heerscht, wanneer het zamengevoegt word met een aanhangsel of met het voorzetsel **א'ן** waar van men de proe-

ven neemen kan in GENESIS XLIII. vs. 9. SPR: XI. vs. 15. enz. Wel, wie is dan hy die Hiskias alhier bid, voor hem de schuld te willen op zich neemen, als Borg, ten einde hy van de onderdrukkende zonde bevryd worde? Men zoek hem, naar aanleiding, die de Koning zelve geeft in de Hoog-geloovde Drieenheid, hy verzucht doch *ô Jehovab, het onderdrukt my, zyt voor my borg*, zyn naam staat HEBR: VII. vs. 22. *Van zoo veel beter verbond is hy Borg geworden* **ע'ר'נ'** welk woord in de taal van de Grieken zeer nadrukkelyk is, om zulk eenen te beduiden, *die met handtasting aanden Schuldvorderaar beloovt, dat hy de verplichting van den schuldenaar op zich*
neemt

neemt van *עַן* en *יָסוֹן* de hand, zo kan de zin by gevolg geene andere dan deeze zyn: *ô Messias gy hebt Gode den Vader, toegezegd; dat gy de voldoening voor de zonden zoude daar stellen, doe my dan deelen in deeze uwe Schuldoverneeming, entreed uit kracht van dezelve voor my tusfchen by den Vader bied hem in mynen naam uwe verdienften aan, als die voor my betaald hebt; vergelyk JOB XXXIII. vs. 23. en vervolgens: De lievhebbers en voorstanders van de Accentuatie vinden hier eene zonderlinge en aandachtwekkende zetting van de toonstippen, de spreekwys עֲשֵׂה לִי konde regelmatig vergezelt gaan van een Tipcha, maar deeze zeg-wyze het onderdrukt my, word zeer naauw geknoopt door een merca met de woorden עֲרַבְנִי als of ze in eenen adem geleezen wierden, om dat de zielinnig bedrukte Koning het hulpmiddel, dat is, de Borgtocht naauw verknocht met de kwaal dat is de onderdrukking van de fchuld der zonden, om te fchilderen, dat zyn onheil een vaardig geneesmiddel vorderde.*

Wy voorderen dan nu tot het 15 vers, en hoe nader we in deeze stoffe indringen, hoe meer ze ademt van Euangelifche geuren. Het eerste lid van vers 15. staat in 't Hebreeuws aldus מָה אֶדְבֹּר וְאֶמַּר לִי וְהוּא עֲשֵׂה wat zal ik fpreken gelyk hy het my heeft toegezegd, alzo heeft hy het gedaan, moeilijke woorden! doorgaans vat men dezelve dus op, waar toe zal ik met veel omflach van woorden melden de weldaad, welke hy op deeze myne smeeking aan my beweezen heeft, God heeft my door middel van Esaias het herstel beloovt en met de daad gefchonken, zie VITRINGA h. l. de zin is goed, maar de Accent-Zifters kunnen 'er niet in beruften, om dat de woorden *Mah Adabbeer* door

door middel van het *samenvoegend Accent Mercæ* geknoopt worden aan deeze onmiddellyk volgende *Veamar Li*, welke dan niet van de voorgaande behooren gescheiden te worden, daar en boven, de onmiddellyk voorgaande woorden handelen niet over de belovte van geneezing door Jesaias gedaan aan den Koning, maar over de *Borgtocht* van den Mesias, en deeze sprong van Mesias tusschentreding tot de belovte van gezondmaking door Jesaias, is wat wyd, wat; indien we met zommige oordeelkundigen eens dus lezen: *Wat zal ik spreken? [DIT] dat hy voor my gesproken, en tusschen getreden heeft!! Ja zelfs hy heeft het daargesteld!! Hoe, (wil de Koning zeggen) hoe kan ik met mond en tong genoeg vermelden de onmeetbaare genade van mynen allerbeminneklyksten Zaligmaker, dat hy aan zynen Hemelschen Vader de voldoening voor myne zonden belooft hebbe, en voor my zy tusschen getreden, dat niet alleen, maar hy heeft my uit kracht van dezelve schuldeloos gesteld, en door deeze zyne, in de Volheid van den tyd daar te stellen Verlossing, te weeg gebracht, dat ik van de tydelyke en eeuwige straffen Vry gaa, als een waar EX PROMISSOR. Niemand houde zich op, dat wy de Hebreeuwsehe spreekwys אָמַר met het voorzetsel לִי vertolken door te spreken voor iemand en niet tot iemand, want dees zin is ook niet ongewoon; by voorbeeld, ESTH: X. vs. 3. Mordechai was spreekende voor den welstand van zyn gantsche zaad וְדָבַר שְׁלוֹם לְכָל עַמּוֹ en noch eens ESTH: IV. vs. 16. en hy zal voor u tot het gantsche Volk spreken. וְדָבַר הוּא לָךְ.*

Op deeze Leere der Verlossing volgt de Leer der dankbaarheid welke hy aan den uitreddenden
D God

God belooft vs; 15. 't begin, ik zal nu al 'zoetkens voorttreeden alle myne jaaren van wegen de bitterheid myner ziele *הַרְרָא* dit woord laat zich

noch eens vinden Ps: XLII. vs. 5. daar de onzen hebben *te treeden*, 't schynt overeen te stemmen met onze zegwyze *voet voor voet te treden*, zoo dat het, gelyk voor al in de laatste plaats, een *Statie-gang, procesus Solennis*, gelyk by een *Fees*t geschied te binnen brengt, 't geen Hiskias ook al hier schynt te beduiden *hoe hy, als een Voorganger en Exemplaar*, na bekoome welstand van lichaam en geest, volvaardig en met blydschap Tempelwaarts zal stappen, van eenen Vorstelyken trein vergezeld om God met de Fees ouders | statelyk te verheerlyken, en wel *hy* niet van wegen, maar na *deez*e bitterheid van myn ziel, men zie PISCATOR Schol. h. l. want deezen zin ontvangt dit woord EZECH: VII. vs. 26. JER: IV. vs. 20. JES: XXXII. vs. 18. 't en waare men uit de latere taalkunde noch een nieuw licht over *deez*e zegwyze verspreiden wil, vestigende de grondbetekenisfe in een wortelwoord der Arabieren, 't geen *zuigen*, door *gezuig uit te melken* beduid, waar van *רָר* eene *borst* beteekent, en dan is de zin ik zal door de borsten (te weeten,) van de Godlyke belouven, en toezeggingen [in het verbond met den Mesias] verkwikt worden alle myne jaaren over *deez*e bitterheid myner ziele, die ik gevoelt heb, door de onderdrukking van myne zonden, ei zie Cl. VENEMA Comm. in h. l. p. 22. 23.

Eindelyk koomen we tot vs. 16. waar van L. DE DIEU zegt in *Animadv. h. l.* dat *deez*e plaats, zoo 'er een is, *duister is*, de onze leezen aldus *Heer*, by *deez*e dingen leeft men, en in allen *deez*en is het leven van mynen geest, want gy hebt
my

my gezond gemaakt en my geneezen, laat ons door het melden van de gedachten van andere uitleggen ons zelve niet verwarren, de Hebreeuwſche waarheid laat zich dus overgieten Heer! door deeze dingen leeven zy (de menſchen) en in alle deeze dingen is het leven (de levens het allervoortreffelykſte leven) van myn geest, na dat gy my dan in den ſlaap zult overgegeeven hebben, zoo maak my eindelyk levende. De algemeene ſtelling van den Koning dan is deeze; Heer door deeze dingen leeven de (geloovige) menſchen, zo dat, dewyle 'er geene bepaaling van het leven zy, men onbepaald mag zeggen hier in beſtaat het geestelyk, en het eeuwig leven van de geloovigen, te weten, in verlost te zyn van de zonden door den Borg, en in dankbaar, Godverheerlykende voor de aangebrachte Verloſſing te leeven, by uwe Borgtocht, by u tuſſchentreden, by het toepaſſen van dit verworven heil, leevt men, ô Meſſias, by dit **אמר ויעשה** HY HEEFT HET GEZEGT, EN GEDAAN, ja, uit kracht van het zelve verwacht ik het eeuwig leven, want alle leven, zegen, en welſtand voor tyd en eeuwigheid vind zynen grond in dat borgwerk, dit is de zuil van myne blydſchap, het Kasteel van myne hoop, en de rotſe van myn zaligſt vergenoe- gen, daar uit zie ik allen voortgang, alle toeneemen in het geestelyk leven te gemoet, het is als of gy Paulus hoorde zeggen GAL: II. vs. 20. ik leeven, doch niet meer ik, maar Christus leevt in my, en het geen ik leeven, dat leeven ik door het geloove in Gods Zoon, die my heeft liev gehad, en zich voor my heeft overgegeeven PHILIPP: I. vs. 21. Christus is my het leven.

Nu ſchynt het geen 'er volgt, naar de gegeeven vertaaling in een hecht verband met dit voorafgegaane te ſtaan; zocht Jehiskias in de borgtocht

van Mesfias, en in de leer der dankbaarheid het begin, en den voortgang van alle leven, dan konde hy zich ook vergewisen, dat 'er een eeuwig leven, en het zelve voorafgaande opstanding voor hem te verbeiden was; van deeze levendige Hoop doet hy verflach in deeze woorden *וְהָיִיתִי וְתַחֲלִימֵנִי* hier ontmoet ons een *futurum sine Vav conversivo* 't geen men dus tegen alle reden in de voorleeden tyd zoude vertaalen, neen de toekomstende tyd moet uit kracht der zetting behouden worden, 't werkwoord *חלם* zegt slaapen, droomen, en in Hiphil, maaken dat iemand slaapt, hem aan den SLAAP overgeeven, Na dat gy my dan in den Slaap van den Dood zult hebben overgegeeven, waar op niet een infinitivus volgt, want die moest regelmatig zyn met het aanhangfel *חַחֲיוֹתִי* maar de gebiedende tyd *חַחֲיֵנִי* en 't aanhangfel *חַחֲיֵנִי* maak my levendig, zo dat de *י* den zin draagt van eindelyk, ten laatsten, als by NOLDIUS *ccord. Part. Heb.* te zien is. Als wilde de Koninglyke belyder, Na dat gy my, [de 15 jaaren tot myn leven toegedaan, verstreken zynde] aan den dootslaap zult gelaaten hebben, maak my dan, ô Mesfias, uit kracht van die borgtocht en Voldoening, wederom levende tot in eeuwigheid door de Opstanding der rechtvaardigen. Smaakt deeze verklaring aan mynen Vriend zoo als ze my mondt, dan vinden we hier den EUANGELISCHEN CONFESSOR JEHISKIAS die met u en my op dezelve wyze hoopt gezaligd te worden.

Neem den langeren uitſtap ten goede, het gewigt van de zaak eifchte zulks: Voorts kan UEd. geruſt zyn, dat ik, hoewel na eene goede tuſſchenruimte, op uwe zwaarigheid nopens de

Daa

VERMAAKELYKHEDEN. I. Boek. 53

Daadelyke gehoorzaamheid, voldoende, zo ik hoop,
zal antwoorden, zyt inmiddels gegroet, en leev
in alle gemoeds-Vrede, ook uit betrachting van
Hiskias werkzaamheid,

P. NIEUWLAND.

s'Hage 1. Sept.
1759.

NEGEND E BRIEF.

EERWAARDE HEER,

IN lange tyden van U W. E. niets vernooten,
en onze brieuwisseling, mischien door U W.
E. verplaatfing in 's Hage, opgefchort zynde,
zende ik deezen met verzoek, om brenger deezes,
was het mogelyk, by den Heere N N. in zyne
voorneemens behulpzaam te willen zyn, te gelyk,
vergezelle ik deeze letteren met eene nieuwe aan-
moediging, om onze voorheenen zo aangenaame
Bybel conferentien wederom te hervatten, en,
om U W. E. daar in voortegaan, zal ik U W.
E. myne korte bedenking geeven over onze Over-
zetting OPENB: V. vs. 6. alwaar ze gewaagt
van een Lam fttaande als geflagt, 't geen zeker
in den eerften opflach vry tegenzegglyk fchynt,
hoe? als het Lam *ftaat*, dan *leeft* het, en hoe kan
het zich dan verdraagen, dat 'er by *ftaat als ge-
flagt* te meer, daar het de daaden van eenen
levenden uitoeft, want het *kooft*, en *neemt* het
Boek uit de hand van hem, die op den Throon zit.
Doch ik begrype, dat de geheele klem van de

oplossing legt opgewonden in 't Grieks ἐσφαγμένον, aan 't welk men eerst de bekrompen beteekenis van *slagten* moet ontnemen, en de ruimere van *ter dood brengen* daar aan leenen, zo als het gebruikt is, 1 JOH: III. vs. 12. ἐσφαξεν de onze hebben *Caïn*, die *zynen broeder doodfloeg*, met welk woord ze ook vertolken het samengestelde κατασφάττειν LUC: XIX. vs. 27. V. RAPHE-
LII *Herodot. ad 1 JOH: III. vs. 12.,* vervolgens kan, ja moet het Grieksch de vertaaling dulden van *als gedood geweest zynde*, zoo, dat 'er de merk-en lidteekens van de voorige dooding, offchoon het Lam nu leevde, voorhanden waaren, dit Lam, offchoon opgewekt, was kennelyk aan zulke lidteekens, die kenmerken waaren van doodelyke wonden, met welken het geveld was; my dunkt deeze oplossing is natuurlyk en ongewrongen, of weet U W. E. iets beter?

Na plichtpleeging en Heilbede ben ik

T. T.

G. den 14. Sept.
1759.

A N T W O O R D.

EERWAARDIG MEDEBROEDER,

IK heb gepoogt Uwen Vriend naar vermoogen te recht te helpen, doch heb niet vernoomen, of dezelve in zyn voorneemen geslaagt is; dat ik in lange tyden geene pennen gesleeten heb met aan U E. te schryven, is waar, maar de veelheid
van

VERMAAKELYKHEDEN. I. Boek. 55

van beezigheden, en verscheiden lotgevallen hebben daar in meer de hand gehad, dan wel eenige onwilligheid, of verkoelde Vriendschap, ik be-
loove, naar toedracht der tyden, beterschap, en zal my onze oude verstandhouding daar toe veel voor den geest brengen. Wat U. E. zwaarigheid, en de gegeven oplossing, betreft, ik beruste 'er volkoomen in, heb 'er niets by te voegen, als alleen, dat onze groote VITRINGA Comm: b. l. reets in het zaakelyke daar in voorgegaan is, terwyl hy schryvt, *Vidisfe Johannem Agnum, viventem quidem sed insignitum nota majoris alicujus in jugo Vulneris & conspersum sanguine*, alwaar dan dit byzondere noch gevonden word, dat de geleerde Bybeltolk deeze lidteekens van de doodwond plaatst aan de keel van het Lam, 't welk met den aart van het Zinnebeeld wel strookt, en te gelyk den Godgeleerden kan herinneren, dat het voor de zaak van het Christendom van het uiterste aanbelang is, den Middelaar uit hoofde van zyne doodwonden by den Throon in aanmerking te zien koomen, die ook uit kracht van deeze doodwonden recht heeft, om de heilgeheimen, en noodlotten der Kerk te ontzwachtelen.

Uw Vriend breid zich uit in zegen-wenschingen.

P. NIEUWLAND.

s' Hage 1. Oct.
1759.

T I E N D E B R I E V.

EERWAARDIG MEDEBROEDER,

TEn bewyze dat Uwe letteren van den 14 September mynen yver, om my in heilige letterbeemden met U E. op nieuws te vermeijen hebben opgewekt, zal de volgende Brief aan den dag stellen, ik wil U E. en my beezighouden over MATTH: XII: vs. 36. Eene zeer merkwaardige plaats, waar omtrent uwen en mynen Gamaliel, de uitmuntende IRHOVEN my van veele moeite ontlast heeft, doende in eene en andere Academische Verhandeling een grondig en oordeelkundig onderzoek over het *ῥῆμα ἄργον* of *ydel woord*, en hoe wenschte ik dat 'smans Dissertatie in eenen bundel vergaderd, en voor het licht gebracht wierden: Myne behandeling zal dan liefst, en meest verkeerren over het beslach van deeze geheele Bybel-plaats: de Vraag is deeze, *moet ik de aangehaalde plaats naar de stiptste letter, dan met eenige bepaaling opvatten?* Indien, naar de *stiptste letter*, dan valt het zeer bedenkelijk, of dezelve wel bestaanbaar zy, of, met de barmhartigheid van God, of, met den aart van het *Euangelium*, of ook of dezelve uitvoerbaar is voor de menschelyke broosheid, en dus bezwaarlyk te verdedigen, dit zoo niet zynde, schynenwe van den stiptsten letterzin te zullen moeten afgaan, om plaats te maaken voor eenen figurlyken, of anders uit den voorgaanden, en den volgenden samenhang iets op te delven, 't geen

geen den stiptsten letterzin in den eersten opslach zoo niet uitlevert. Men onderscheide myn gezeg zeer naaukeurig? Het is wat anders te zeggen, *dat een Christen onvermydelyk verplicht is, omzichtig in zyne woorden te zyn, Godsdienstig om zyne tong in toom te houden, en, zich van die allerheerlykste gaave van te kunnen spreken, verstandig te bedienen, wat anders is het te stellen, dat het minste ledig, nutteloos, en onverstandig woord, 't geen hem ontglipt, verantwoordelyk zal zyn voor Gods Richterstoel, het eerste teekent eene duidelyke plicht die tastbaar is, ook uit vs. 37. Want uit uwe woorden zult gy gerechtvaardigd worden, en uit uwe woorden zult gy veroordeelt worden, het eerste is ook beoëfenbaar voor eenen Christen; maar, indien gy en ik den stiptsten letter van deeze plaats moet volgen, zal men 'er iets zoo hard in aantreffen, dat een Christen geen oogenblik rust zyn geheele leven door hebben, neen, maar zich telken oogenblikke cynsbaar aan Gods Richterstoel bevinden zal, de daadelyke Praktyk, zelfs ook van verlichte Christenen spreekt hier, dat niemand de plaats naar de letter opvat, de eene vind 'er eene *Rhetorische Exaggeratie* of *vergrooting* in, om ons te noopen tot bedwang van de tong; een tweede zegt, dat dit Vonnis enkel bedreigend is, 't welk nooit naar gestrengheid ter uitvoer zal gebracht worden; een derde vind 'er wederom iets anders op, om zich door het bepaalen van het ῥῆμα ἀργὸν niet te bevinden in het geval van den Text, en ontkleed dezelve zoo, dat Christus niet anders zoude gezegt hebben, als het geen een middenmatig verstand van zelve in staat is te begrypen, namelyk: *dat men weinig spreken moet, om dat men nooit veel kan spreken, zonder nuttelooze zaaken te zeggen, en zonder dien tyd**

*te verliezen, welke een Christen veel nuttiger elders besteeden kan; maar is het wel te begrypen, dat Jesus Christus zoo sterk zoude gesproken, en zich zoo met bepaaling en omzichtigheid uitgedrukt zouden hebben, om enkel zo eene zaak als in het wilde uittedrukken, die duidelyk niet alleen uit het samenstel van den geheelen Christen Godsdienst, maar zelfs uit de Wysgeerte voortvloeit? Wat dunkt u, Myn Heer, zyn 'er dan geene andere wegen, om den Text in 't waare licht te stellen? de zaak was gevonden, 1) by aldien de leezing van sommige MSS. doorging, welke hebben *van elk boos woord*, 't geen God of Menschen opzettelyk benadeelt, 2) ons Grieksch *ἀργὸν* beantwoord door *μάταιος* by de LXX niet zelden aan een woord der Hebreëen, dat *leugen* en *laster* beduid, by voorbeeld Exod: XX. vs. 7. vergeleeken met Deut: VI. vs. 11. daar het hiet *ydel*. Paulus gewaagt Ephes: V. 6. van *κενοί λόγοι* dat u niemand verleide met ydele woorden, doch het volgend lid van het vers toont klaar aan, dat hy door die ydele woorden verstaat *schadelyke woorden, woorden, waar door kinderen der ongehoorzaamheid den toorn van God op zich laaden*, zo is dan hier een *Litotes*, wat minder word gezegt, wat meerder gemeent; om nu te zwygen, dat CHRYSOSTOMUS en THEOPHYLACTUS voor deeze opvatting staan, zo zoude het hier noch meer uitdoen, als het zeker beweezen was, 't geen groote mannen dringen, dat Mattheus Euangelium oorsprongelyk in 't Hebreëuws beschreeven is, en dat men zich in het overzetten van het zelve naar den styl der LXX Taalsmannen gericht hebbe, voor al moet het *ydelwoord* hier den zin toelaaten van een *kwaad, boos, beschadigend eerroovend woord*, om dat de samenhang spreekt*

spreekt van de Phariseen en Schriftgeleerden, die een woord spraken tegen den Heiligen Geest, schryvende Jesu wonderwerken aan de Duivelen toe, *Hun* heeft derhalven de Heiland het naast op het oog, en van ter zyden allen, die *lasterlyke woorden* uitbraaken, welke God, zynen dienst enz. aantasten. Deeze meene ik zyn de *woorden* welke hier *ydel* dat is *boos* en *kwaadaartig* gehieten worden, de Christen slaa dan ja zyn spraaklid zorgvuldig gaade, en beuzele zoo luttel hy kan, spreekte altyd iets dat nut doet, maar hy schrikke nimmermeer voor de stiipste letter van deeze Text.

Ik wachte van Uwe oordeelkunde iets beter, of verlang u beruften hier in te verneemen. Zend my by gelegenheid voor eenen korten tyd uwen *COTOVICUS Itin: terræ S.* God geeve, dat ge uw werk niet zuchtende doen moogt.

P. NIEUWLAND.

s'Hage
den 2. November
1759.

UITLEGKUNDIGE BEHANDELING

Van 2 KONINGEN II. vs. 23. 24. 25.

HEt is myn oogmerk in deeze *Uitlegkundige Vermaakelykheden* niet alleen, de met kundige Vrienden over en weder gewisfelde Brieven te doen drukken; maar ook nu en dan geheele Verhandelingen over Bybelstukken in te vlechten, gelyk ik thans mynen dikwerf al te neer gedruk-

drukten Geest, en ook den uwen myn Lezer, verlustigen zal, met de aanmerkelyke gebeurtenis 2 KONINGEN II: vs. 23, 24, 25, [die meer in zich verhoelen draagt, dan de eerste opslach vertoont] een weinig nader te beschouwen, en te betoogen, dat de straf aan deeze Jongens te Bethel ten hoogste billyk was, van wegen het bespotten van den Godsman *Elisa*, dees doch, vertrekt naar het verband der gebeurtenisse van Jericho naar Bethel, zo dra nadert hy Bethel niet, of hy ziet zich omringd van eenen troep losbandige Jongens, die hem kenden, als *Elisa* over al vergezeld hebbende, en het op 't zicht van hem op een schreeuwen zetten, by verdubbeling roepende *klim, vaar, gaa op Kaalkop, Kaalkop gaa op*, *Elisa* voelt zich door heilig yvervuur bestookt, hy vloekt hun in s'Heeren Naam, en aan deezen vloek zyn de treurigste gevolgen vast, want twee Beeren schooten uit het woud, en verscheurden de twee en veertig Jongens. Op het eerste en oppervlakkig leezen van deeze straffe wraak zoude men schynen te moeten besluiten, dat de straf veel te zwaar was naar evenredigheid van de misdaad, stak daar zulk een verregaand euvel in, dat dartele jongens eenen Propheet iets na schreeuwen? mischien waaren ze van wegen hunne jaaren noch niet strafbaar voor de burger-wetten? We weten hoe de *Manicheen* van ouds *Elisa*, en den Geest van het O. T. van wreedheid beticht hebben: veele en veelerleye bedenkingen kunnen, en moogen hier gemaakt worden, om oogen-schynlyk te toonen, dat alles hier naar de regelen eener stipte rechtvaardigheid is afgeloopen.

1) Wat noodzaake is 'er, om aan deeze kinderen jaaren van de eigenlyke kindsheid te leenen? kunnen ze geen tien à twaalf jaaren gehad hebben,

ben, jaaren waarin het oordeel reets begint te werken, en zy verantwoordelyk zyn voor hun gedrag?

2) Men mag ja', tot beantwoording aanvoeren, dat de bediening van de Wet zeer straf was, Elias deed Hemelvuur afdaalen over eenen Hooftman en zyne bende van vyftig mannen die de Koning Ahasia had afgevaardigd, om hem te vatten, en zulks wel by herhaaling, na dat 'er de eerste troep het leven by ingeschooten had, doch dit antwoord is eigenlyk gesproken niet rechtstreeks voldoende, want men vermeedert slechts de voorbeelden van gestrengheid, en voegt een tweede by het eerste, zonder de billykheid daar van te ontdekken, 't geen echter hier de taak is.

3) Men brenge ter handhaaving van 't geval in, dat noch Elias, noch Elisa alhier eenig personeel ongelyk hun aangedaan, uit drift gewrooken hebben, neen, ze waaren publique perfoonen, gezanten van God, welk karakter in beide de gevallen aan hun betwist wierd, want de Kapitein gelaft om Elias te grypen, had hem schimpsegewyze genoemd *Man Gods*, en deeze onheilge spotterny lokte voor al de Godswraak naar beneden, God wilde het gezag zyner Dienaaren niet gekrenkt hebben, en, geev eens wat nader acht op 't geval van Elisa; dees koomt van Jericho te Bethel, eene Stad, daar de Afgodische Kalverdienst in zwang ging, 't is hoogstwaarschynlyk, dat Elisa na dit Bethel afkwam, om zich tegen deezen Afgodsdienst mannelyk te verzetten, hy maakt zich gereed, om denzelven aantetaften, en, 't zoude niet onwaarschynlyk voorkoomen, dat men te Bethel van dit zyn voorneemen onderricht zy geweest, men zend hem deeze jongelieden te gemoet, om hem by zyne intrede te beguizen,
deeze

deeze schreeuwen om stryd, *klim maar op te Bethel Kaalkop! Koom slechts opwaarts Kaalkop*, dus mishandelt men hem in zyn carac̃ter, als *Prophet*, meer als in zynen byzonderen persoon, men verguist hem, als die met zulke nuttelooze, en onaangenaame voorneemens gekoomen was, om den aldaar aangenoomen Godsdienst te veranderen, de Afgodery om te keeren, en in dat derde gesmaad wordende, lag 'er der Godlyke eere aan geleege, om zynen gezant zeer zichtbaar te handhaaven; te meer, daar het zeer kennelyk schynt te weezen, dat deeze jongelieden zulks niet deden uit hunne eige beweeging, neen maar door aandryving en opspoorring 't zy van hunne Ouders, 't zy van de Afgodische Kalvs-Priesteren van Bethel, waarby verder koomt

4) Dat dit tweemaal herhaald formulier *Kaalkop gaa op* enz: mischien meer achter zich verbergt, dan het eerste leezen voordoet, het was een *geconcerteert* of met goedvinden van anderen opgesteld *refrein*, 't geen behalven het personeel versmaaden van Elisa, noch iets meer behelst, namelyk eene vuilaartige bespotting van *Elia's Hemelvaart*, niets was 'er in 't Afgodisch Bethel zo gehaat, als *Elias*, Elisa nu verbreide alomme het wonder van zynes Meesters Hemelvaart, de Afgodische Bethellers hielden dit geheele geval voor een hersfenschim en louter verdichtsel, en dit vergift schynenze deezen jongeren te hebben ingegeven, als een *spotzang*, waar mede ze niet slechts Elisa tarten om op den Berg te koomen, maar ook, om het zynen Meester *Elias na te doen, en ten Hemel op te vaaren*, gy vertelt dit overal, *Kaalkop*, gy wilt dat we *Elia's Hemelvaart* zullen gelooven, wel nu, doe iets dergelyks voor onze oogen, volg hem daar in na, we koomen

om

om 'er aanschouwers van te zyn! Dus opgevat, legt hier wat meer in, dan eene eenvoudige beschimping van eenig persooneel gebrek in Elisa, ik meene, de *kaalhoofdigheid*, neen men betwist hem het wonderwerk, 't geen hy voorgav aan zynen Meester geschied te zyn, en men belacht hem als onmachtig het zelve na te doen, zo dat deeze schimp op den Godsdienst neder kwam, het hoofdgeding was, welke Godsdienst de waare was, of, die van Elias en Elisa gepredikt was, of die van Bethel, de voorstanders van den laatsten vieren hier aan hunne euvelmoed bot, en bestookten daar toe deeze jongers, zoo dat deeze zaak zeer ernstig wierd, 'er lag de Godsdienst aan geleege, dat deeze spotters niet ongestraft bleeven, God moest zyne macht aan zynen dienaar leenen, om zyne zaak te handhaaven, de spotters vorderen een wonderwerk van hem, kwanswys tot staaving van zyne zending; God was niet verplicht zulk een wonder te doen, als deeze jonge opgehitste spotters vorderden, ze wilden, dat Elisa zich opwaarts in de lucht begeeven zal, en voor hunne oogen verdwyne, zo als men van Elias verhaalde, God zal hem een wonder laten verrichten voor hunne oogen, ja maar van eenen naaren inhoud voor de Ouderen te Bethel, hy zal de Beeren uit het nabygelege bosch aanstuwen, om deeze jongers te verscheuren: Dit geval heeft dus eenig gelyk met de straf en het geval aan Ananias en Sapphira wedervaaren, hunne logen kostede hun het leven **HANDEL: V.** en wel daarom, om dat ze in de nieuw opgerichte Kerk een voorbeeld gaven van de allerschadelykste gevolgen in deeze omstandigheden, ze liegen tegen beter weten aan, en houden de Apostelen onbekwaam, om het bedrog te ontdekken, dat
ze

ze al het geld van hunne verkochte goederen aangebracht hadden, de staaving van den Godsdienst vorderde alhier iets voorbeeldig, het gezag der Apostelen moest ongekrenkt blyven.

5) Zoo wierden dan de Ouders, die hunne Kinderen hadden opgehitst tot die spottaal, gestraft in hunne Kinderen, als in het dierbaarste, 't welk ze hadden, 't is niet wel te denken, dat deeze jongers uit eigen beweging tot deeze spottaal zouden vervoert zyn geweest, indien ze geen les en aanporring van anderen daar toe ontvangen hadden, zo eene zichtbaare ontzaglyke breuke, moest dus deeze Ouders te Bethel hebben opgewekt, vooral, daar 'er in dit Oordeel noch barmhartigheid is ingevlochten, dewyl alle de Kinders hier tegenwoordig niet verscheurt wierden, neen maar sommige ontkwamen het, de text geeft deeze uitzondering duidelyk aan de hand, de Beeren verscheurden VAN HUN twee en veertig, op dat de overgebleevene en gespaarde Kinders dit geheele geval en hoe hunne spotterny daar toe aanleiding gegeven had aan anderen mogten vermelden, en doen weten, hoe vreeslyk het gevolg was op *Elisa's vloeken in den Naam des Heeren* daargesteld, en, op deesen voet kunnen we het goed maaken zonder de Allegorische glossen van Vader AUGUSTYN tot verdediging van dit stuk, welken wy veilig kunnen ontbeeren, de Kerkvader ontdekt in deeze jongers den zelven geest, als in de Jooden, die om den dood van Christus aanhoudende tweemaal riepen *kruist hem, kruist hem*, hy meent dat hier het lyden van onzen Heer naar het leven geschildert is, en dat die woorden *Kaalkop gaa, of klim op*, herhaald zynde, willen afbaakenen *klim op den berg Calvarien*,
be-

beklim het Kruis op Calvarien geplaatst, speellende, doch zouteloos, op 't Latynsche Calvus 't geen kaal beteekent, en, waar van deeze berg den naam zoude voeren!!! Maar 't schynt wel, dit was een gereede handgreep der Kerkvaderen, als men by de Ketters, gelyk AUGUSTYN by de Manicheen, met den letterzin niet te recht konde koomen, dan smeet men zich om, naar den Allegorischen, hoewel hy zeer wel had kunnen volstaan met zyn antwoord in den letter gegeven Sermone 204. de tempore, God, zegt hy daar, (de text wel overgezet zynde) was verplicht om tot deeze straf te koomen, om dat de Propheeten in dien tyd in groote verachting waaren; 't was op aanbitzen van de Ouderen, dat deeze Kinderen tot deeze spotterny tegen Elisa kwamen, de Propheet over het verlooren gaan van dit (Afgodisch) Volk bedroeft zynde, nam zyn toevlucht tot dit gewelddadig middel, hy deed twee Beeren koomen, die de godloosheid van de Vaders in hunne Kinders straften, en zo een treurig einde was een krachtige les voor hun, trouwens zulk eene verbaazende slag was 'er noodig om hun tot zich zelven te doen inkeeren, 't was niet dan op het gezicht van de Lyken van hunne Kinderen, dat ze den aart van hunne misdaad gevoelden. De gisfing erlangt noch eene nadere trap van waarschyndlykheid, om dat עליו van het opwaarts klimmen door de Hemelvaart gebeezeit word Ps: XLVII. vs. 6. Ps: LXVIII. vs. 19. vergeleeken met JOH: VI. vs. 62. Wat zoud gy dan zeggen, indien gy den Zoon des Menschen zaagt opvaaren ἀναβαίνοντα daar hy te vooren was; hier was dan een geding tuschen de Afgoden van Bethel, en den dienst van den waaren God van Israël, en dus lag 'er Jehovah's en Elisa's zaak aan geleege, dat God in het tegenwoordig geval

val zyne gestrenghe rechtvaardigheid, en wel geschikt naar de bedeeeling van het O. T. deed tuschen beide koomen.

O N D E R Z O E K

Naar MATTHEUS XII. vs. 19.

IK ben bereid om de lievhebbers eener naaukeurige Uitlegkunde iets mede te deelen, 't geen ik voor veele Jaaren ten deelen van een schrandder Bybel - kenner ontvangen hebbe, en nu by de uitgaave een weinig uitgebreider en beschaavder zal voorstellen.

De plaats word dus geleezen vs. 16. *En hy gebood haar fcherpelyk, dat ze hem niet openbaar zonden maaken.* vs. 17. *Op dat vervuld zoude worden 't geen door Esaias den Propheet gesproken is.* vs. 18. *Ziet myn Knecht enz. Hy zal niet twisten noch roepen, noch daar zal niemand zyn stem op de straa-ten hooren.* vs. 20. *Het gekrookte riet zal hy niet verbreeken en het rookend lemmer zal hy niet uitblus-schen tot dat enz.* De Uitleggers hebben door hunne zorg veel goeds over deeze plaats gezegt, voor al, ze hebben ons doen opmerken, dat Jesus door eenen zachtmoedigen en nederigen leetrant de harten zyner toehoorderen zoude winnen, en zyne leer met geen geweld van woorden en gebaarden instampen, gelyk oudtyds de Propheeten hevig en met macht uit de keel riepen, en met kracht donderden tegen de roepende zonden van hunnen tyd, zonder Koningen of grootten der aarde te spaaren, ja, dat Mesfias met de Zondaars in alle gestrengheid niet zoude te werk gaan,

gaan; neen maar alle lankmoedigheid gebruiken, zo lang 'er noch eenige hoop van bekeering was, voor al, dat hy zich niet al te openlyk en by herhaaling voor den Mesfias zoude verklaaren, om het Joodfche gemeenebef, 't geen al aan 't waggelen was, zo min, als den wankelen Godsdienst voor den juften tyd niet om te keeren, door de oproerigheid tegen de Romeinen enz: Men moet de fraaiheid en gepastheid van deeze uitlegging de eere geeven, welke haar toekomt, maar te gelyk belyden, dat ze aan allen zyden niet voldoet: de uitdrukkingen bestaan uit Oosterfche Zinnebeelden, die hier in een hecht verband met al het voorafgegaane ftaan, en niet op zich zelve: indien by voorbeeld, de Euangelift deeze aanhaaling uit Efaias gemaakt had, by gelegenheid dat Jefus het doen van eene of andere Zondaaresfe verdedigt had, of in een foortgelyk geval, daar het *onderwys met zachtheid*, en *lankmoedigheid* te ftade kwam, 't was meer aanneemelyk geweest, hier fchynt het geval een weinig anders te moeten befchouwd worden, zo als van achteren blyken zal, immers deeze figuurlyke en dichtmatige uitbeeldingen, moeten, naar het ware doel van de aanhaaling daar toe ftrekken, [*het gekrookte riet zal hy niet verbreeken, de rookende vlafchwiek zal hy niet uitblusfchen*] om de NEDERIGHEID en de ZEDIGHEID van Jefus als Propheet te teekenen, en naar dat punt moeten zich deeze *figuurlyke lichten* laten bekyken: De Euangelift wil kennelyk beduiden, *dat de Mesfias niet koomen zal met de POMPE en het DRUISCHEND GEWELD van ergens aankoomende Aardsche Princen, neen, maar zoo ftil en zachtkens, dat men byna zyne koomft niet zoude befpeuren, zyne marsch en optocht zoude met geene blinkende Parade gefchieden,*

zoo zedig en derwyze behendig, dat, by manier van spreken, als hy over een gekrookt riet zoude heenen trappen, hy het zelve niet breeken zoude, en, als hy voorby een glimmend vlaschwiek ging, hy dat door zyne vaart en beweging niet zoude uitbluschen. Men moet eenigzints als gehuist en gehooft zyn in de trotsche en brommende zegwyzen der Oosterlingen, ten einde deezen zin te kunnen smaaken, by voorbeeld, iemand dier taale kundig, heeft my bericht, dat de Spanjaarden, (wanneer ze een nederig en zedig mensch willen schilderen,) zeggen, dat hy zoo zacht en bedaart voortgaat, *dat hy zelfs over eyeren gaande, dezelve niet zoude breeken*, en 't is te gissen, dat ze dit zegwoord van de Arabiers, met wien ze in de midden-eeuwen veel ommeegang hadden, hebben overgenoomen, de Franschen drukken denzelven persoon in zyne zedige houding dus uit: *Il semble craindre de fouler la terre, il n'occupe point de place, il n'y à point de rue si embarrassée, où il ne trouve le moyen de passer sans effort, & de se couler sans être appercu*. Onze Nederlanders zeggen, schoon met noch een weinig verschillend oogwit, *hy treed als of hy op roozen ging* enz: In dien smaak heeft deeze plaats veel overeenkoomst met Luc: XVII. vs. 20. daar de Heiland aan de Phariseen zegt: *Gods Koningryk koomt niet met uiterlyk gelaat*, het is bekend wat de geleerden daar over het woord παρατήρησις doen opmerken, Messias zoude 'er niet op uit zyn, om den aandacht van het gemeen op zich te doen vestigen, gelyk de grooten der aarde gewoon zyn door hunne liveryen en Equipagie te doen, maar zoo stil, dat men naauylks bemerken zoude, dat hy daar was, zie ELSNERUS Obs. f. t. I. p. 261. 262. En, dan strookt dit zeer wel met het geheele verband van

van zaaken, geevende de aanhaaling bondige redenen, *waarom Metsias niet schreeuwde noch zyne stem op de straaten verhiev*, dat is, zyne wonderwerken niet ruchtbaar wilde gemaakt hebben, ja, dat hy zulks verbood, wyl het heerschend karakter van den Mesias zeer zedig was. Die de vooroordeelen van het geen hem over deeze plaats in Leerredenen, meer dan eens gepredikt is, wat kan afleggen, zal smaak in deeze opheldering vinden, maar, 't is jammer, dat de Predikationen helaas! maar al te veel den toon zetten voor de *Uitlegkunde*, en men zal met meer gemak de cours van eene rivier afleiden, dan de ingezoogene Volksopvattingen. Ondertusfchen is dit karakter van den Heiland, deeze meegaande gesteldheid voor zwakke stervelingen eene zaak, welke iets verhevens en beminnenswaardig met zich brengt, deeze deugd wint, ja bestormt het hart van Zondaaren, en noopt hun gebruik te maaken van zyn Propheetisch onderwys, 't geen zacht, ongevoelig, en door inwendige krachtdaadige aanraading in de harten als inglipt, daar men van eenen Meester, gewapend met een stuursch gezicht, dreigend Plakvermogen, met hand en voet stampend Meester (*fastu Pædagogico incedens*) een afschrik heeft, en beevt om zyne Hooggeleetheid te naderen, om iets van hem te leeren. Laat ons Meester Paulus op dit pas eens hooren 1 Cor: XI. vs. 1 *Wees myne navolgers, gelykerwyze ik ook van Christus ben*, het schynt my toe, dat we best in den haak zullen werken, als we uit het verband van de reden ons aldaar bepaalen, tot die *meêgaande nederigheid*, welke de Apostel bezat en oefende omtrent alle *zwakken*, en met *vooroordeelen bezetten* in hunne begrippen, lees de twee laatste verzen van 't voorgaande Xde Hoofdstuk vs.

32. 33. en gy zult bevroeden , dat hy zich eenig en alleen tot een model van deeze bepaalde deugd van *befcheiden nederlaating*, en *verftandige voeging naar de vooroordeelen* van anderen op het oog heeft, ik zoek niemand, wil hy zeggen vs. 32. 33. *eenig ongelyk aan te doen, niemand te tergen, of zyne vooroordeelen fchamper aan hem te verwyten, en 'er als geweldig ftorm op te loopen, ik bedoel myne eigen eer, nut, en voordeel niet. neen maar, dat van veelen, om iets tot hun welzyn te moogen toebrengen, gelyk de Zaligmaker door zynen zachten en inneemenden leertrant zich wifte te voegen naar hun, met wien hy te doen had, om hun te winnen, Meesters, die gerucht maaken en zich zichtbaar bedoelen, willen met de vinger worden na gewezen; DAAR GAAT DEMOSTHENES, eenvoudige zien 'er tegen op, om zulk een Weereld beroemden Man over iets aan te klampen, maar zoo is het met den Heiland niet, hy trekt de wenkbraauwen niet naar om hoog, hy laat zich niet fterk gelden daar hy is, en speelt den *Alt* niet: denk maar op de wyze, waar op de Heiland de ingekankerde vooroordeelen van zyne Jongeren beoorloogt, hy koomt voor onder het Zinnebeeld van eenen *Herder*, die verlooren Schaapen opzoekt, en op de fchouders torft, om hun de moeite van het gaan te beneemen, onder dat van eenen Vader, die den, losbandigen, doch tot inkeer koomenden zoon eerst te gemoet loopt. Maar ik herinnere my hier, dat ik niet predike, ik nam ander veel over uit WITSIUS de *Theologo Modesto*.*

E X E G E S I S

Over 2 KONINGEN II. vs. 9.

HEt eene denkbeeld brengt het andere voort, ik sprak in de voorgaande verhandeling van eenen zedigen Meester, en dit bracht my ongevoelig op den leergraagen, en vorderzielen Elisa; Koom, vermaak u, Lezer, met my in deeze beschouwing! Zo dra was Elias niet gereed, om ten Hemel in te vaaren, of hy doet aan Elisa deezen voorslag 2 KON: II. vs. 9. *Begeer wat ik u doen zal eer ik van by u worde wechgenoomen*, Elisa doet hier op dit verzoek, *dat doch twee deelen van uwen Geest op my zyn.*

A. De eerste beschouwing, die hier natuurlyk op vallen moet is, *of Elisa in het vorderen van dit geschenk met de betaamelyke zedigheid van eenen Leerling wel hebbe geraadpleegd?* te meer, daar 's mans eisch naar het volgend vers Elias schynt geërgert te hebben, had hy om de helft der gaaven van zynen Meester gevraagd, 't had zich verstaan, maar neen; zonder omwegen, zonder achterhoudenheid, zonder zyn verzoek eenigzints te verzachten, zo eischt hy eens zo veel als zyn Meester bezeten had! laat ons dit van naby bezien: Daar is 'er die meer geestig dan bondig aan de Overzetting getarnt hebben, iemand deelde my uit de *Memoriae Trivultiensis* of *Mem: de Trevoux Juillet 1724. p. 1298.* een aartige glosse mede, dat Elisa om geen *Dubbel deel*, maar, om eene *Copy* van 's Meesters gaaven zoude gevraagd hebben, even als we spreken van een *Dubbel van*

eene Aste, Memorie enz. 't geen by wyze van eene copy wel vermenigvuldigt, maar in wezen tweemaal het zelvde is, invoege 's mans verzoek hier op zoude nederkoomen, Ik bid u, dat myn Geest de Copy van den uwen zyn mag, dat myn Geest gelyk zy aan den uwen. Dan is 'er niets dat de nederigheid kwetst; jammer is maar, dat dit in weerwil van den Hebreeuwfschen text gezegd word, want פ' שני' א' zegt duidelyk de mond, de

*portie, het deel van twee, en word in 't O. T. aldus gebruikt, en Elias moet ook Elisa's eisch in dien zin niet hebben opgevat, 't is anders niet wel te denken, dat hy zich over dien eisch versio. zoo zoude bevreemd hebben, zeggende gy hebt eene harde zaak begeert: Men kan met meerder ruimte beruften in de meer aangenoome gedachten, dat Elisa toespeele op het Dubbel Deel der Eerstgeboornen in de Erf-portien, zo dat zyne meening niet geweest zy, om in hoeveelheid en trap van Geestgaaven uit te munten boven zynen Meester Elias, maar boven de overige zoonen der Propheeten, en mede-leerlingen, welke om de opvolging in Elias plaats hadden kunnen vraagen, behandel my, als men gewoon is eenen Eerstgeboornen te behandelen, ik ben de Eerste, wil hy zeggen, van uwe geestelyke Kinderen, de Oudste van uwe Leerlingen, geef my dus een deel boven hun, eens zo veel, my behandelende naar het recht der Eerstgeboorte in Israël; men zie GROTIUS h. l. ik weet, dat JOH: CLERICUS tegen deeze gedachten eenige, doch weinig houtsnijdende zwaa-
righeden heeft ingebracht, by voorbeeld, dat het niet zeker blykt, of Elias, die slechts op Gods bevel zynen Opvolger benoemt bad, ooit eenige gaaven aan zyne Discipulen, veel min een DUBBEL
DEEL*

DEEL hebbe toegebracht, want hier op valt meer dan een antwoord; *Voor eerst*, Elisa heeft misschien geen klaar en onderscheiden begrip gehad, 't zy van Elia's last en vermogen, 't zy van zyne oogmerken in deezen, genoeg is het *ten tweede* te stellen, dat Elisa gedacht hebbe, zoo Elias dit vermogen, om die gaaven mede te deelen niet bezeten heeft, dat hy door zyn Gebed en tusfchen treden by God, zulks zal hebben weeten te verkrygen, ook kan hy *ten derde* zulks onder voorwaarde verzocht hebben, in dien zin. *Als gy uwe gaaven verdeelt onder de overige zoonen der Propheeten, dan smeeke ik van u de gunst, om als uwen Oudsten en Eerstgeboornen Zoon bedeed te moogen worden*, 't is waar, CLERICUS brengt in, dat Elias het verzoek van Elisa voor *eene zeer moeilijke*, en dus *bykans ondoenlyke zaak* houdt, doch de woorden kunnen naar den Hebreeuwfchen text, [die luid *הַקְשִׁיתָ לְשִׂאָל*] zeer wel gelezen worden, *gy zyt of maakt het hard, en moeilijk in het eifchen*, 't zy dan, dat hy beduiden wil, *gy zyt moeilijk om te voldoen, uwe eifchen zyn wat al te eierzuchtig*, waar door hy hem dan wel, ja zeer zacht berispt, dat hy iets boven zyne medebroeders voor uit begeerde, maar echter niet nalaat, om kort daar na deeze gunst voor zynen leerling by God door het Gebed te verwerven.

De Remonstrantsche Hoogleeraar blyvt voor zich zelve by den eerst zich aanbiedenden zin, en meent, dat Elisa, werkelyk, om het dubbel van de wondergaaven van zynen Meester gevraagd, en gesmeekt hebbe, om eens zo veele wonderen te doen als Elias, 't geen ook door de uitkoomfte zoude be-
waarheid zyn, gemerkt het getal der Wonderwerken van Elisa veel grooter geweest zy dan E-

lias voorheenen gedaan had , want men telt niet meer dan *agt* wonderen van Elias op ; en die van Elifa maaken een getal van *zestien* uit , doch , of deeze uitrekening ten volle zeker gaat , valt zeer te betwyfelen , en , zo wy op het stuk in geding letten , is de kracht van de Vraage hier in gelegen , of *Elifa met de behoorlyke zedigheid hebbe kunnen vraagen om een dubbel van die gaaven , die Elias bezeten had* , by voorbeeld , Jesus stond aan zyne Apostelen toe meerdere wonderwerken te doen dan hy zelve gedaan had , maar zoude het echter onze ooren niet gekwetst hebben als wy in de Euangelien geleezen hadden dat ze aan Jesus vraagden *Meester geef* , *dat wy eens zo veele wonderen moogen doen , als gy gedaan hebt , en u dus daar in te boven moogen gaan* ? 't is wel waar , CLERICUS poogt dit eenigzints te verzachten door aan te merken , dat *deeze begeerte in Elifa niet oprees uit den grond van verwaten hoogmoed , maar om meer nuttig te zyn voor Israël , voor al* , [dit doe ik 'er tot aandrang noch by] in deeze donkere en Afgodische dagen , doch dit zy eens zoo , ook dit verdraagt zich niet met de behoorlyke zedigheid van eenen Leerling , want 'er is doch in de daad roemstof en aanleiding tot zelfs verheffing in voor hem , die alzo het kanaal , en werktuig des Hemels is boven eenen anderen , om meer nut te doen onder een Volk ! in allen gevallen , koomt dan het verzoek niet hier op neder ? laat toe dat 'er door myne bediening meerdere menschen gesticht , van den Afgodsdiensten bekeert , en tot den dienst van Israëls God bewoogen worden dan door die van anderen ; en is daar geen greintje van verwaantheid in te ontdekken ? men ziet reets wat Wierook de overige zoonen der Propheeten aan Elifa toezwaaijen vs. 13 , doe ze zagen , dat Elias geeft op hem rustede kwa-

men

men ze en boogen zich voor hem neder.

B. De tweede bespiegeling over dit Stuk koomt hier op neder, is in dit geval geen overtuigend bewys tegen de Roomsche Kerk, *om de aanroeping der Heiligen na hunnen dood dapper te keer te gaan?* Elias immers wekt zynen Elisa op, om eenige gunst van hem te vraagen voor zyn *verscheiden uit den tyd*, zo de Roomsche leer steek houd, dan konde immers Elias zulks noch veel sterker, en beter verrichten in de Hemelen, maar neen, hy bepaalt deeze gunstvorderingen tot dit leven; ik zie, dat kundige Controversisten hier van reets voor lang gebruik gemaakt hebben, doch de Roomsche Kerk draait dit elders heenen, te weeten zy zal zeggen, als Elias Elisa opwekt, om, eer hy van hem gescheiden wierd iets te vraagen, dan doelt hy niet zo zeer op geestelyke gaa-ven, die aan hem als Opvolger van Elias benoo- digt waaren, maar hy wil, dat hy by hem aan- houde om het een of ander van zyne huisraad, kleederen, of nagelaaten goederen, zegt men, wel dat zoude vry laag en slechtaartig zyn, dat de groote Elias zynen Leerling met zulke laage voorwerpen beezig hielt, zo weder zegt men hier op, die dingen staan by ons zo laag in prys niet als by de Protestanten, al wat een *Heilig* na laat, is tegen goud en paarden te waardeeren, zyn *stok*, zyn *mantel*, zyn *beeker*, of *napje*, enz. even- aaren dan aan Konings kroonen, en ze beroepen zich tot bewys op zynen wonderdoenden mantel, dryvende op deezen voet den eeredienst der *reli- quien* door, zo dat men met dit geval by de Room- sche Controversisten niet veel zal uithaalen, al- leen moet ik hun van ter zyden herinneren, dat Elisa door den aart van zynen eisch, *dat doch twee Deelen van uwen Geest op my moogen zyn*, open- baart,

baart, dat hy de vryheid welke hem Elias gav, niet verstond van, noch bepaalde tot zulke laage voorwerpen: de Roomsche Carmeliten, die zich waanen herkoomstig te zyu van den op Carmel huisvestenden Elias, hebben den mantel van Elias behouden, maar het *dubbel van zynen Geest* is van hun Opperhoofd tot de geestelyke zoonen der Propheeten overgegaan; doch in ernstige zaaken koomt geen raljery te stade! Zoude het, om te sluiten, wel zeer bezyden de waarheidzyn, als we het *Deel van twee eens* begreepen, de *tweeledige gaave*, die op Elias rustede, die van te *Voorzeggen*, en de *gaave der Wonderwerken*?

ELVDE BRIEV.

2. Febr. 1760.

Ik moet mynen Lezer thans iets mededeelen, 't geen zynen heiligen aandacht dubbel verdient, dit bestaat in de my mede gedeelte gedachte over de *zeven Geesten*, die voor den Throon zyn OPENB: I. vs. 4. een doorkneed brein in de heilige Bybelstudien, deelde my het volgende mede,

EERWAARDE MEDEBROEDER,

WY zyn het beiden hier in volmaakt eens, dat men een leerstuk eener Kerke oprecht omhelzen kan, en echter over het *uitlegkundige van de bewyzen*, daar voor bygebracht verschillen, wel verre zal het dan van uwe heusheid zyn, my te verdenken, als of ik de Godheid van den der-

derden Persoon in eenig zelfs het geringste twyfel zoude trekken, ondanks ik van gevoelen ben dat men deeze gewigtige waarheid uit de bovenstaande plaats bezwaarlyk bewyzen kan. Waarom moet ik doch alhier door de *zeven Geesten*, die voor den Throon zyn juist den derden Persoon in de Hooggelooovde Drieenheid verstaan? Kunnen en moogen 'er niet *zeven Aardsengelen* hooftbedienden in de uitdeeling of uitvoeringe der genade werken, door begreepen worden? Deeze gedachte staat niet ontbloot van den onderstand van groote naamen, laat ik u een een weinig uitgebreider moogen mededeelen, 't geen BEZA heeft Annot. h. l. p. 481. *Johannes voegt by de Godlyke Majesteit haare aanzienlyke volgers (Stipatores) niet, als of hy dezelve eenigzints met God, of met Christus in gelyken rang stelde, zo min als Paulus, wanneer hy in eenen adem tot getuigen aanroept God, Christus, en de Engelen* 1 TIM: V. vs. 21. *Want, dat sommigen deeze zeven geesten, van den Heiligen Geest hebben opgevat, wiens genade zevenvoudig is, kan men duidelyk wederleggen uit* KAP: V. vs. 6. en, op dat niemand zich daar aan zoude stooten, als of hier iets tot deeze dienaars wierd overgebracht, 't geen tot de Godheid behoort, of dat Christus beneden deeze dienaars geplaatst word, zo beschouwe men de eertitels, welke een weinig laager alhier aan Christus worden toegekent, het is alleen het werk van den Godmensch de zonden der Weereld in zyn bloed af te spoelen enz. enz. Christus word derhalven hier als God beschreeven, maar de zeven Geesten worden als dienaars VOOR den Throon, en dus ook VOOR Christus geplaatst die met den Vader OF zynen Throon zit, gelyk dan KAP: V. vs. 6. deeze zeven Geesten door de HOORNEN en OOGEN van het Lam worden uitgebeeld: Voeg by BEZA het medestem.

stemmen van DRUSIUS l. 10. *Præterit.* in N. T. p. 405. laat ons redenen wikken,

1) Is het niet zeer oneigen den H. Geest zeven Geesten te noemen, met toespeeling op de zeven Kerken van *Asien*, aan welke hy zyne gaaven bedeede? daar Paulus ons zoo duidelyk leert, dat 'er wel *διαφόροις* verscheidenheid of verdeelingen van de gaaven zyn, echter maar een en dezelve Geest, vleid dat wel, dat men den Geest, die een Persoon is in getal, vermenigvuldigt naar de onderwerpen, welken hy bedeedt,

2) De spreekwyze voor den Throon te staan, of te zyn, is kennelyk eene omschryving van *gedienstige knechtelyke daaden*, gelyk knechten voor het aangezicht van hunne Heeren staan

3) Moest dan de H. Geest niet in de juiste orde en benoeming van de Drie Godlyke Persoonen volgen op den tweeden Persoon, daar echter dezelfde alhier hem in de optelling voorafgaat: Ik weet wel, dat U E. gereed staat met eene hoofd tegenwerping, hoe kan de genade en vrede van eenig geschape wezen godsdienstig, en met vertrouwen worden afgebeden? smaakt dit niet naar afgodery, en naar aanroeping van de Engelen? doch, verzin u hier, want ik merk alhier de zeven Engelen aan, als *min voornaame* en *middeloorzaaken* van de welken zich God en Christus bedienen, als uitvoerders en toebrengrers van de Godlyke genade, by voorbeeld, Paulus zegt HAND: XX. vs. 32. *Broeders, ik beveel u aan God' en het woord van zyne genade*, die twee onderwerpen staan immers niet in gelyken rang? de een dan is de *voornaame*, het woord de *min voornaame oorzaak*. Ik blyve dan voor my noch by deeze gedachte, dat men alhier het oog moet houden op de *zeven Aards-Engelen*, de hooftdienaars van

van God, zie het geen U E. zelve schreef in *het* 1ste *Deel* uwer *Letterverlust*: over de zeven Oogen van God, en 't geen gy over die zeven Engelen uit Oude en lateren vind by den Prof. ODE de *Angelis*, waar mede ik mynen Brief niet wil vergrooten; na U W. E. in alles Gods gunstige nabijheid gewenscht, en hartgrondig gegroet te hebben, ben ik

T. T.

EXEGESIPHILUS.

[~~~~~]

A N T W O O R D.

VOLWAARDIG SCHRIJFTGELEERDE!

IK heb benevens U W. E. lang geleerd te schiften tusschen eene Uitlegkundige of Dogmatische dwaaling, ook ligt ik de hand niet aan het verketteren van iemand over eenig gering geschil, dat, plaats als plaats betreft; wyders wil ik wel betuigen, dat U W. E. schrandere denking over de voorhanden zynde plaats, my eenigzints doet aarzelen, ik zal dezelve ook niet te keer gaan met te zeggen, dat veele van de Roomschgezinde Godgeleerde uit deeze opvatting voor de aanbidding der Engelen geredenkaveld hebben; maar, een en andere tegenbedenking blyvt my overig.

1) De benoeming van *den Heiligen Geest*, door zeven Geesten uitgeteekent, sloot my zoo merke-

kelyk niet, ik kan dat veelen, even zo zeer, als de Godlyke Voorzienigheid by ZACHARIAS meer dan eens door de *zeven Oogen* van God geschilderd word, de styl van Johannes in dit Boek is doch *raadfelachtig* en van het gemeene afwykende.

2) Wat zoude doch de reden zyn, als de *zeven Geesten* de *zeven Hooft-Engelen* bedoelden, dat dezelve achter den Vader, en voor den tweeden Persoon worden gerangschikt, dienaars moeten achter hunnen Heer staan, te meer, om dat de Engelen ook, en wel meest in den naam van den Middelaar, als hun Heer en Hoofd aan de Gods-kerk dienstbaar zyn, ja de spreekwys *voor den Throon te zyn*, kan in dit geval zeer eigenaartig uitbeelden, dat de Heilige Geest *uitgaat* en *gezonden* word van den eersten en tweeden Persoon, welke Throongenooten zyn, zo aanstonds zullen wy redenen geeven waarom de H. Geest hier tus-schen Vader en Zoon geschikt word.

3) De uitdrukking van de afgebeden genade en wel by wyze van *gebed* en van *aanroeping*, NB. *tot hun gericht* gaat my te eenpaarig te gelykmatig door, dan dat ik hier *twee oorzaaken* in trap als voornaame en min voornaame ontdekken kan, de Genade en Vrede, die van de drie Persoonen word afgesmeekt, schynt my even groot te zyn, ook is 'er geene groote zwaarigheid in, dat de H. Geest voor den Zoon geordent word in 't verhaal, *daar doch de drie Persoonen volmaakt gelyk zyn in eer*, hoe? Paulus zet in zyne zegenbede 2 COR: XIII. vs. 13. den *tweeden Persoon* voor aan, noemt den Vader op de tweede plaats, en eindigt in den Heiligen Geest, waar by noch koomt dat Johannes in deezen zegenwensch' de menschelyke natuur van Jesus Christus in aanmer-king

king brengt, en hem beschouwt als *Godmensch* daar hy den Heiligen Geest enkel als *God* betracht behalven dat de tweede Persoon het onderwerp was waar van Johannes in de volgende verzen veel te zeggen had, daarom, om dit te beter aan het geen volgt te schakelen, noemt hy hem op het laaft: zo UEd. echter die toespeeling op de zeven gemeinten van Asien minder bevalt, denk dan om de *zevenderlei gaaven* van dien Geest opgetelt *Jes: XI vs. 3.* en op hem zal de Geest des Heeren rusten, de Geest der wysheid, en des verstands, de Geest des raads en der sterkte, de Geest der kennis, en der vreeze des Heeren, invoege ik deeze plaats tot hier toe bondig rekene bygebracht te worden voor de aanroeping van den H. Geest, en ik laat de stoutheid voor TIRINUS om de naamen deezer zeven Hoofd-Engelen te noemen MICHAEL, GABRIEL, RAPHAEL, URIEL, SEALTHIEL, JEHUDIEL, BARACHIEL, voor de welken in *Panormen* in Sicilien een Tempel gesticht is: ondertusfchen kan ik het veelen, dat men de benoeming afhaalt van de zeven gouden Kandelaaren, welke eigenlyk maar *een* in getal was, maar *zeven rieten* of *pypen* had, en even zoo was de H. Geest *een* in persoon, maar *zevenvoudig* in werkingen, 't welk met den zinnebeeldigen schryvtrant van Johannes wel strookt, en aan de Kerk in 't gemeen, en de zeven Gemeenten in Asien de troostrykste en blymoedigste denkbeelden gav van de *Algenoegzaamheid van den Heiligen Geest*: ik bekenne, dat BEZA veel sterkte meent te kunnen vinden, dat KAP: V. vs. 6. die zeven Aards Engelen hieten *de zeven hoornen*, en *zeven oogen* van het Lam, 't geen dus wederom hun afmaalt als *Dienaars van het zelve*, maar 'er is geene duchtige reden waarom dit niet zeer

ongewrongen op den Heiligen Geest gebracht kan worden? de Middelaar, het geslagte Lam heeft immers de gaaven en werkingen van den Heiligen Geest verdiend, nu, die verdiende gaaven en werkingen ten baat van de Kerk, worden zeer voegzaam onder de ingewikkelde benoeming van *oogen*, en *hoornen* voorgedraagen, want de H. Geest is de *geest der Wysheid*, en der *Voorzichtigheid*, ook is hy de Geest der *Sterkte* en der *Heerlykheid*: Het Lam ziet als het waare door dien Geest, als door zyne oogen, het werkt krachtig door dien geest, als door zyne hoornen, en dus HEEFT het Lam die oogen en deeze hoornen, en zend dezelfde huishoudelyk uit over de Aarde, 't welk niets in zich bevat, dat met de wezenlyke Godheid van den H. Geest stryd voert: Ik heb U W. E. myne aanmerkingen vrymoedig voorgesteld, en laat de vrye keuze aan uw welwikkend oordeel, terwyl ik met eene toebidding van bestendig heil tot het einde van deezen spoede.

PETRUS NIEUWLAND.

5. Mey 1760.

P. S. Lang na het afgeeven van deezen brief, en wel in 't flot van 't Jaar 1761. bekwam ik het *Eerste Deel* van het weêrgaloos *Commentarius* van den Prof. DE MOOR en vond, dat zyn H. E. deeze plaats met veel zorg behandeld had, my heenen wyzende naar LAMPE C.4. de Spir: Sancto §. 19-24. t. 2. Disf. Philol. Theol. disp. 5. p. 162. 167. by wien en de anderen daar aangehaalde ik noch voege HEUMANNI Nova Syll. Disf. t. 2. p. 354. seq.

TWAAALV.

TWAAALVDE BRIEF.

17. October 1760.

Dezelve vrymoedig en zedig fchryvende Pen heeft my over een niet min gewigtig onderwerp, het navolgend verflach gedaan.

EERWAARDE VRIEND,

DAar is in de Lydens-gebeurtenissen van den Heiland geen woord, 't welk geoordeeld word in weinige letteren zoo groote en verheven zaaken te verbergen, als het Kruiswoord τετέλεσται JOH: XIX. vs. 30. en de zoetvloeiende ELSGERSMA over dezeven laatste woorden aan het Kruis verdient hier tweemaal geleezen te worden. Men bood den Heiland den edik aan, en *deezem* genoomen hebbende, sprak hy dit geheimzinnig woord, 't welk van wegen de *kortheid*, gelyk altyd, *eenige eerbiedens-waardige duisterheid* achter zich nalaat; de gewoone denkwyze bepaalt het zelve, en speelt hier op het *vervullen* en *volmaaken* van de *woordelyke* en *zaakelyke* Godspraaken, van Gods raad, en in een woord van alles, wat 'er tot de volkoomenste verlossing van den Zondaar gevorderd wierd, en men meent daar toe te meerdere aanleiding te vinden, om dat de Schrift voor af laat gaan, *hier na Jesus weetende dat nu alles volbracht was, op dat de Schrift zoude vervuld worden, zeide my dorst.* Doch, bedenk eens myn Vriend, zonder eenig vooroordeel, of

dit naar den vollen letter wel waarheid is? Hy die dit sprak, was noch niet gestorven, niet begraaven, niet opgewekt, en zyn deeze niet hoofdstukken, die tot het lyden van den Heiland behooren? Gy gevoeld myne zwaarigheid, en hebt reets in den mond om te zeggen, dat men het woord HET IS VOLBRACHT in dier voegen moet bepaalen tot alles wat tot op dit stip van het gesprooke woord was daar gesteld, maar is hier, ik bidde U W. E., niet iets in, 't geen koud en flauw is, wat byzonderheid heerscht 'er dan in dit groote Woord? de Heiland zoude even het zelve in veele omstandigheden van zyn leven hebbe kunnen zeggen: ook heb ik wel geleezen, dat men zich noch een weinig anders, en wel geschikter hier uit helpt, door aan te merken, dat Johannes de aanvuller zy van de overige Euangelisten, nu, *Mattheus* melt ons den uitroep van den Heiland *Myn God, Myn God waarom hebt gy my verlaaten!* om ons te doen vatten, dat Jesus aan de omstanderen alle de Prophetien te binnen bracht, welke men in den XXIIste Ps. nopens zynen dood geboekt vind, zo dat het 28ste vs. *Jesus weetende dat alles volbracht was*, zich bepaaldelyk doet verstaan met betrekking tot de Godspraaken van Ps: XXII. Jesus hier op vraagende om te drinken, gav gelegenheid tot vervulling van Ps: LXIX. en den edik gedronken hebbende, zeide hy ook dit, *dit van het Edik drinken is nu vervult.* Maar wat dunkt U E. van de glosse van GROTIUS, dees doet den Heiland zoo zoo op het sterven staande, zeggen τέτελεσται het is gedaan met my ik sterve, zo als Christus Luc: XIII. vs. 32. aan Herodes laat zeggen *ten derden dage worde ik voleindigd*, dat is, ik eindige mynen loop door den dood τελειῶμαι zoude het wel on-

ongefchikt zyn, om deezen zin thans in den mond van den Heiland te leggen? 't fchynt noodig, dat hy zyne omme-ftaande Vrienden van zynen naderenden dood verwittigde, zyne Moeder en Johannes hielden zich naby het Kruis, beide waren ze ten gevoeligfte aangedaan, als ze hem aan deeze hevige kruispynen zagen bloot gefield, ze duchteden, dat die fmerten noch van langen duur konden zyn, om hun hier over te troosten, kondigt by hun zynen op handen zynde dood aan, gelyk 'er dan in eenen keurigen zamenhang op volgt, *en Jefus het hoofd buigende, gav den geest*, en deeze verklaring zal noch hechter worden, wanneer wy dezelve knoopen met de voorigen, en bepaaldelyk met het 28fte vers 't geen onzen geest fchynt op te leiden tot de vervulling van de Godfpraaken, inzonderheid van Ps: LXIX. Hier toe kan men meer dan eenen weg in flaan; Jefus ziende dat alle de Godfpraaken vervuld waren, uitgezondert Ps: LXIX. gav, door over zynen dorst te klaagen, aanleiding tot het vervullen van dien Pfalm, hoewel men het oirfpron-gelyke mede vertaalen kan *Jefus ziende, dat reets alles volmaakt was*, dat alles naar het einde liep, dat hy alles gedaan had, 't geen hy aan het Kruis moest doen, gav gelegenheid door zyne klagt over den dorst, dat ook Ps: LXIX. vervulling bekwam, dit mangelde noch aan de vervulling, Jefus had God voor zyne beulen gebeden, hy had het Paradys aan den moordenaar toegezegd, hy had aan de plichten van lievde, van de natuur en van de menfchelykheid voldaan, hy had in het tydelyk beftaan van zyne Moeder voorzien, hy had zynen geest Gode aanbevolen, hy had aan verfcheiden omftandigheden van den XXIIste Ps. genoeg gedaan, zyn drinken van den edik

had Ps: LXIX. vervult. Alles dan, naar die Godspraakten vervuld zynde, waarschouwt hy Johannes, en zyne Moeder van zyn aannaderend einde, zeggende, *het loopt met my op het einde, ik sterve*, en hy gav ook kort hier op den geest.

N. N.

A N T W O O R D.

ZEER GELEERDE HEER!

IN vriendelyk tegenbericht op Uwen geëerden en geleerden van den 17 October 1760. dient met weinigen 1) dat my uwe gedachten, ja wel eenigzints smaaken, maar ik weete niet, welke huiverigheid my bekruipt, om dezelve vast te stellen; ik kan niet ontveinzen, dat my het *grootsche en verhevene* 't geen in het laatste lyden van den Heiland verholten legt, niet weinig doet aarzelen, voor al, wanneer ik naaukeurig gaade slaa, dat de bewoording *zoo onbepaald en zoo los* zonder eenig betrekkelijk denkbeeld te neder gezet word, *τελέλειναι*. Waar by noch koomt, dat dit woord *τελεῖν* van een plechtig gebruik is in de *Middelaars- en Borg-verrichtingen*, denk eens op de twee plaatsfen, Luc: XVIII. vs. 31. Kap: XXII. vs. 37. ziet, wy gaan op naar Jerusaleem, en het zal alles volbracht worden aan den Zoon des menschen, het geen geschreeven is door de *Propheten* *τελεσθήσεται*. Want ik zegge u, dat noch dit het welk geschreeven is, in my moet volbracht worden,

den, δεῖ τελεσθῆναι hoor, hoe vol de zin is, waar in Jesus zich van dit plechtig woord bediend JON: XVII. vs. 4. τὸ ἔργον ἐτελείωσα ik heb het werk voleindigd, na dat 'er voorafgegaan was ik heb u verheerlykt op Aarde, in dien zelven smaak staat het HEB: XII. vs. 2. daar Jesus de τελειωῖς de *Vol-einder* van het geloove hiet, die met eene offerhande τετελείωκεν *Volmaakt heeft*, en zich daardoor by Moses den eertitel bezorgde van den *Rotssteen*, wiens werk volkoomen is, om deeze reden houde ik my als noch lieft aan deeze taal, als aan een woord van Zegepraal, van vrymoedige roem - en voor de geloovigen, *troost-taal*, uit kracht van de welke by de zevende Fiool OPENB: XVI. vs. 17. eene stem van den Throon voortkwam γέγονε *het is geschiet*, ja, uit hoofde van de welke Paulus schryft 2 TIM: IV. 7. ik heb den loop voleindigd δρόμον τέλεκα het voegde den Borg, naar zyn eigen woord MATTH: III. vs. 15. *alle gerechtigheid te vervullen*; dat nu dit zeer voegzaam, al stond 'er noch een reeks van borgtochtelyke daaden door hem verricht te worden, gezegt konde worden, is gemaklyk goed te maaken, en ik zoude uwe kundigheden te kort doen, als ik niet stelde, dat het U W. E. over bekend is, wat de Godgeleerden in het geschil met ALTING hier op gewoon zyn te antwoorden. Eer ik afbreeke, geeve ik aan U W. E. in bedenking, of men het werkwoord τέλεσαι ook niet zinryk zoude moogen overgieten door *het is betaald*, *de tol is gegeven*, de zonde heeft opgebracht dien cyns, welken dezelve aan den Richter over allen schuldig was, de zin is bewysbaar uit ROM: XIII. vs. 6. 7. Want daarom betaalt gy ook schatting φόρος τελεῖτε MATTH: XVII. vs. 24. *betaalt u Meester de didrachmen niet?* ἡ τελεῖ het staat aan

dit groots denkbeeld uitterollen, terwijl ik my in uw vriendelyk en Christelyk aandenken beveele, en met brenger deezes den COTOVICUS dankbaar te rug doe koomen, verschooning vraagende voor het lang uitstel, Uwe bescheidenheid weet doch met hoe veele verdrietelyke hinderpaalen lieden van onze Orde, voor al hier, bedremmeld worden,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

den 19. December
1760.

D E R T I E N D E B R I E V.

ZEER EERWAARDE HEER!

IK heb U W. E. tweemaal over gewigtige Stukken onderhouden, nu zal ik wederom de party van Vraager kiezen, ei doe my eens overreedend zien, dat 'er in het stuk van de *intrede des Heilands binnen Jerusaleem* niets zy, dat den spotzielen geest van den Deïst kan opwekken, neen maar, dat zyne gezochte vitteryen preuven leveren van eene of lichtvaardige, of moedwillige onkunde, ik ben altyd blyde, wanneer ik het laatste gewaar word, en dat de boosheid van het hart in het bevechten van den Christen Godsdienst eene groote rol speelt,

T. T.

N. N.

den 5 Maart 1761.

ANT-

A N T W O O R D.

M Y N H E E R,

IK had gaarne gezien, dat UEd. my niet had laten giffen op welke en hoedanige spotternyen der onbezonnen Vrygeesten UEd. bepaaldelyk zindoelt, in de geschiedenisse van Jesus inhaaling in Juda's Hooftstad, te leezen МАТТН: XXI. vs. 1 — 10: want ik heb noch tyd noch lust, om dezelve van het begin tot aan het einde op te helderen, onze brieuwisselingen moeten alle bekende en genoeg opgehelderde zaaken voorby stappen, en zich eenig bepaalen tot het gunt nader behoort toegelicht te worden. Ik vermoede dan, dat UEd. het oog heeft op de geringe achting welke men in onze Westersche Landen voor den *Ezel* heeft, en dat men daar uit opmaakt, hoe bespottelyk dit dier tot eene zegepraalende intrede word aangelegt, is dit het aanstootelyke daar het ongelooveden draak mede steekt, dan verraad het heure onkunde, gemerkt dit een enkel vooroordeel is van onze Westersche denkbeelden, en dus zeer kinderachtig, doch alzoo is dit dier niet in de Oosterlanden, daar dit dier als in het rechte Vaderland is, hoor wat een geacht reiziger van den Ezel in het Oosten vermelt, ik doel op MAILLET *Descript. de l'Egypte* 2 D. p. 85. N. O. Dit dier, zegt hy *bezit een vuur en yver, 't welk door de langste tochten niet verflaauwt, ze kunnen het zonder moeite goed maaken in de lange reizen naar Mec-*

ca, ze hebben zulken vaardigen, en te gelyk aangenaamen tred, dat de Paarden hun niet dan op eenen drav kunnen volgen, ze doen in prys zo veel als de Paarden, en, of schoon ze in *Ægypten*, vry gemeen zyn, zo worden ze echter dagelyks voor twee of drie hondert *Livres* verkocht; wat! zelfs in *Italien* bedient men zich van Ezels in den optocht naar *Lorette*, om dat dit dier luttel struikelt, in *Spangien* ziet men Ezels ter gewoone groote van een Paard, die zeer vuurig zyn, en dit vuur behoeft slechts middenmatig te zyn tot den intrek in *Jerusalem*, want, de Koning, die 'er zyne intrede mede doet, is zachtmoedig en van geene uiterlyke praal vergezeld *ZACH: IX. vs. 9.* 't blykt dus, dat dit dier in *Palæstine* grootelyks geacht wierd, en vooral tot de statie in *Vredes-tyden* boven de Paarden geschikt was, Koning *Salomo*, tot Koning, van *David* geordent, reed 'er op *1 KON: I. vs. 33. en vs. 38.* Ja, zo de aanmerking van de oude *BEAUSOBRE* doorgaat, [welke gedacht heeft, dat men in den *Ezel* en het veulen van eene *Ezelinne*, slechts op een onderwerp, tweezints omschreeven moet peinzen, en dat het Grieks zo wel eenen *Ezel* als *Ezelinne* te kennen geeft] zo zal uit de omschryving van een en het zelve dier de hoogachting der *Palæstiners* voor het zelve doorsteeken, wy zyn te fyn van gehoor, om zelfs den naam van dit dier te noemen, maar de *Hebreen* noemden het ten bewyze hunner hoogachting zelfs met eene omschryving, by de eige naam gevoegt, sieraadshalve.

Maar misschien beöogt *UEd:* insgelyks te weten, wat doelwit de *Heiland* moge gehad hebben met dusdanige intrede in *Jerusalem* te doen: de *Euangelist* geeft 'er wel eene rede van *vs. 4.* op dat *Zacharia's* Godspraak vervuld wierd, maar
dee-

deeze eene rede van den Euangelist fchynt voor het ongeloov niet zeer duchtig te zyn, wat zoude 'er doch de Heiland mede beweezen hebben? laat het zoo zyn, dat de Jooden deeze Godspraak van Zacharias op den Mesfias deden slaan, zouden de Jooden hem om en van wegen zulk eene geringe omftandigheid voor den Mesfias gegroet hebben, wel, zal het ongeloov inbrengen, dat kostede niet veel moeite, om op eenen Ezel te klimmen, en dus binnen de Stad te ryden, ieder een konde zich dus lichtelyk de vervulling van deeze Godspraak toepasfen, doch het zoude kunnen volftaan te antwoorden, dat deeze vittery doorging, by aldien 'er geene andere, eerdere, en meerdere kenmerken van hem als van den Mesfias waaren voorafgegaan, by welken ook *dit* kwam, ten vertoog, dat de Heiland in niets dat van den Mesfias voorspeld was, *hoe gering ook*, gefaald had. Doch het is dienftig by dit antwoord te voegen, dat de klem van de Godspraake niet flechts bestond in het foort van het beklommen dier, maar *dat 'er de Propheet zulke omftandigheden byvoegt, die in geenes menschen macht stonden, om ze by die gelegenheid te voorschyn te doen koomen,* by voorbeeld, zoude een bedrieger het in zyne macht hebben, zich meester te maaken in een oogenblik *van alle de geesten onder de Schaare*, en van hunne toegenegene Zangen, om hun zoo buiten zich zelve te verrukken enz. het is den geleerden bekend, en door my elders breeder uitgewerkt, hoe Doctor SHERLOK in zyne uitmuntende verhandeling over *den letterlyken zin van de Godspraaken* aan dit ftuk noch uit eenen anderen hoek gepoogt heeft toe te lichten, en wel aldus; God had oudtyds aan de Jooden verbod gedaan, om zich in het Oorlog van Paarden, en van Wagenen te be-

die.

dienen, in tegenstelling van de overige Oostersche volkeren, welke hier in de klem van hunne Legers deeden bestaan, om dat God zich als Opperregeerder van het Volk met die zorg belaadend had van het zelve onmiddellyk te zullen beschermen, zo was dan de Koning, die zich van Paarden en Ruitery onthield, *de rechtaartige, en van God bedoelde Koning*, die zachtmoedig en nederig zoude verschynen, niet met de fiere trotsheid van eenen Overwinnaar, niet met alle de oogverrukkende pracht van een Aardsch Vorst, als een, die doch door geheele andere middelen zyne vermaartheid bejaagen zoude, en, om van dat alles het bewys te geeven, zoude hy zich van eenen Ezel, om 'er op te ryden, bedienen.

Men mag by dit aangevoerde noch voegen, dat onze Heiland in deeze openbaare en statelyke inryding in Jerusaleem, daar en boven beoogde, aan de geheele weereld te toonen, *hoe weinig hy den dood vreesde*, neen maar, dezelve als in den mond liep, want na deeze gedaane intrede verscheen hy dagelyks in den Tempel, toonende dat hy dien dood zoude ondergaan, welken hy by herhaaling voorspeld had; tot hier toe wilde hy niet openlyk bekend zyn als de Mesfias, maar weinige dagen voor zynen dood handelt hy op eene tegen gestelde wyze, doe wilde hy van de geheele Natie daar voor erkend worden, en met groot gevolg Tempelwaarts aantreedend, evenwel op zulk eene manier, die de Regeering niet konde of behoorde te ontruften. Laat ons echter het oor te luisteren leggen, wat het ongeloov alhier te bevinden heeft. Wy merken gewoonlyk, en wel aan, dat Christus van geene Aardsche heerszucht gekwelt werd, en wy zyn gewoon zulks te bewyzen, dat hy zich verschool, doe het gros van

't volk hem tot Koning begeerde, maar het vitziek ongeloove laat niet af, om in te werpen, dat Christus evenwel met zegevierende praal in Jerusaleem zy ingehaalt, dus in der daad het volk tot opstand bewoogen heeft, en openlyk voor den Koning der Jooden heeft willen doorgaan, 't is wel zoo, dat de Euangelisten ons melden, hoe Christus, na tot Koning te zyn aangezocht, zich naderhand schuil hield, maar, zegt het ongeloove, zulks deed hy ziende dat het hem mislukt was, en vreezende, dat men hem van wegen deeze oproerige passen grypen zoude! Maar, wufte bevechters van het Christendom! Jesus Christus, zegt gy, deed daadelyke poogingen om het volk tot opstand te beweegen, en zich tot Koning te doen verklaaren, doch, zeg ons, waar zyn zyne Wapenen, waar zyne Financien ter uitvoering van zulk een plan geschikt? Pilatus had op voortgelyke beschuldigingen tegen den Heiland meer doorzicht dan gy lieden, hy merkt dezelve aan als ydel geklap; men gaa stap voor stap de ondervraagingen van den Landvoogd na, en de Rechtsgeleerde Pilatus vind zweem noch voetstap van waarheid in alle de betichtingen van den tierenden Jood, zelys, 't geen wonder is, koomt deeze zegepraalende intrede binnen Jerusaleem, niet eens in aanmerking, schyn en blyk, dat de Jooden, die getuigen geweest zyn van deeze intrede, in dezelve niets van dien toeleg ontdekt hebben, welken onze scherpziende vrydenkers daar in begluuren, die, 't schynt wel, na eenen afloop van meer dan zeventien eeuwen kunnen doordringen in de heersuchtige opzetten van J. C. welke voor zyne gezwooren en op zyn verderf mikkende vyanden van zynen tyd, verholten bleeven.

En,

En, in waarheid, bezien we dit geval eens met een naaukeurig oog, 'er doen zich alle preuven van Majesteit, en Godlykheid op: 1) dit geval gebeurt kort na het Wonderwerk aan Lazarius gedaan, 't welk veel geruchts maakte, zoo, dat het volk hem met Hofanna's, en met zegenbede te gemoet kwam. 2) Jesus, geklommen op eenen Ezel, vreest niet, dat deeze toefstel hem eenige verachting berokkenen zal, trouwens deeze intrede was *met deeze bepaalde omftandigheid* eeuwen te vooren gefpeld, hoe veel grooter is hier Jesus dan alle aardfche grootheden, de oneindige in macht vertoont zich als een nedrig en zachtmoedig Koning, vergelyk deeze intrede eens by dien van eenen Roomfchen Keizer binnen Rome op zyne Triumph-Kar, na duizenden vermoord en gevangen te hebben! Cæfar offert aan zyne toomelooze regeerzucht, en het zachtmoedig Lam bereid zich juist door deeze ftatie tot den gevloektften dood! hy bepaalde den aandacht van het Volk zelfs niet by de vervulling van eene Godspraak! wat is alles hier in het klein niet zeer groot!

Maar, (zegt iemand, gewoon door te denken,) heeft het volk het wel met deeze intrede gemeend? hoe kooft het dan by, dat ze zo dra zulk eene gemoeds verandering ondergingen en dat zy, die zulke gunftige gevoelens van den Heiland hadden, kort hier op zoo vuurig op zynen dood waaren? Men springt 'er gewoonlyk wel uit, met breed op te geeven van 's volks wufte ongestadigheid, 't geen de *Hofanna's* en het *Kruif* hem even veil heeft, doch om de achtbaare geloovwaardigheid van de Euangeliften gefland te doen, word 'er iets meer gevordert, 1) wie zegt ons, dat *dezelve Jooden*, die den Heiland inhaalden, ook *die* geweest zyn, welke hem ten Kruis

Kruis vorderden? Kunnen die troepen niet uit een verschillend foort van menschen bestaan hebben? Welke bewyzen, welke preuven zyn hier voor? is het, zelfs uit den aart der zaaken wel waarschynlyk, dat deeze twee Hemelbreed verschillende gemoeds gesteldheden, in een en het zelve foort van Onderwerpen gevallen zyn? 't is zoo, ik hoore u zeggen, dat dit my zoo niet behoort te bevreemden, als ik slechts een oogenblik let op het geen 'er by den schipbreuk van Paulus te Melite gebeurde HAND: XXVIII. de Apostel had vuur gemaakt, een adder had zich aan zyne hand gehecht, kruipende door de hitte uit de ryzers, de eilanders maaken 'er vaardig een besluit uit op, dat dees man een moordenaar was, welken de wraak niet toeliet te leeven, offchoon hy uit de Zee ontkoomen was, doch zo dra ze niet bespeuren, dat hy 'er geen letsel van heeft, word hy in hun oordeel een God, slaande dus van het eene uiterste tot het andere over; maar een weinig aandacht zal ons vroed maaken, dat 'er tusfchen deeze twee gevallen groot verschil is, de Barbaaren vellen een voorbaarig oordeel op eenen schyn en glimphebbende grond, op eene tweede verandering van omstandigheden vellen ze een tegen overgesteld vonnis, 't geen wederom al te gunstig voor Paulus was; maar in ons geval heeft de Schaare een vooroordeel voor Jesus van Nazareth als zynde de waare Mesfias, hun van God ten Koning toegezonden tot heil van de Natie, en korte dagen daar op, *zonder*, NB. dat ze eenige redenen weeten te schaffen voor die schielyke verandering van hun oordeel [*'t geen die van Malta konden doen*] zoude men hem voor eenen booswicht groeten, die de Kruisstraf overwaardig was: Breng my voor een tweede bewys niet by, hoe

hoe men in weinige oogenblikken van oordeel omtrent Paulus te Lyftren verschilden, hy had met Barnabas aldaar ten aanschouwen van het volk eenen kreupelen geneezen, men hield hun hier op voor in het vleesch verscheenen Goden, welk gunstig oordeel zo lang duurde tot dat de Priesters van Jupiter schikking maakten om hun te offeren, de Apostelen deden hier tegen allen hun mogelyken tegenweer, maar op het aansnel- len en lasteren van eenige Jooden besluit men in der yl hun te steenigen, doch ook hier heerscht een *wezenlyk onderscheid*, want Lucas verhaalt ons uitdrukkelijk, dat die van Lyftren van gevoelen omtrent Paulusen Barnabas verwisfelden, hy zwygt ook de reden daar van niet; dewyl die van Lys- tren door lasterzieke Jooden wierden opgezet. maar, ik bidde u, waar melt ons een der Euan- gelisten dat *die Jooden*, welke den Heiland te Jerusaleem hadden ingehaald, van gevoelen om- trent hem veranderd zyn, en waar by zulks is toegekoomen? by deeze gelegenheid moet ik aan UEd. mededeelen, 't geen ik door eene geleerde pen op dit geval van Lyftren vinde aangeteekend. *Men vind in de aanmerkingen van Casiodorus de leezing van den text een weinig anders, achter de woorden van den text HAND: XIV. vs. 18. En dit zeggende, weerhielden ze, naauwlyks de Schaa- re dat ze hun niet offerden het navolgende ingelast, maar daar gebleeven zynde, en eenigen tyd onder- weezen hebbende kwamen de Jooden van Antio- chien en Iconien, en overreeden de Schaaren, dan hangt alles te zaamen, 't geen te meer aangaat, om dat een M. S. van de Handelingen der Apostelen uit de Bodlejaansche Bibliotheek dee- ze leezing *staavt*: Wie zal ons nu betwisten, [schoon we geen volkoomen zekerheid hier van heb-*

hebben, is echter het zeer waarschyglyk verband van de geschiedenis hier gunstig] dat 'er onder den hoop der geenen die den Kruisdood van Jesus begeerden, niet zeer veele gestaan hebben, die by zyne inhaaling waaren tegenwoordig geweest, maar, dat ze zich uit beschroomtheid, voor hem niet durvden in de bresse stellen en hem voor hunnen Weldoener uitroepen, vreezende, dat men hun als oproerigen zoude vatten. Dezelve dubbelzinnigheid heerscht 'er in het geen men bybrengt, dat het *volk* Barrabas voor Christus koos, wie zegt ons, dat de inhaalers zulks gedaan hebben? kunnen deeze geene suppoosten van de Overpriesteren geweest zyn, daar toe afgericht, om zulk een geroep aan te heffen? 't geen te meer waarschyglyk is, om dat het volk in 't gemeen zeer gunstig dacht op het geval van Jesus, durvende men hem om 's *volks wil* op het feest niet vatten: denk niet, Myn Heer, dat het een weinig overtollig zy hier zo lang op te staan, Neen! het belang van het Christendom vordert, dat we het bovengemelde antwoord, wel in het oog houden, want waarom haalde het volk Jesus met zulk een gejuich in? was het niet van wegen alle zyne Wonderwerken in het gemeen, en dat van Lazarus opwekking in het byzonder? als men nu DAT ZELVE VOLK vier of vyf dagen daar na Jesus ziet beoordeelen en behandelen als een kwaaddoender van den eersten rang, zoude het dan niet schynen, als of men den Heiland op valsche Wonderwerken betrapt had, welke hem alle zyne voorgaande achting hadden doen verliezen, welke schyn-zwaarigheid men geheel ontwykt, als men zich door het denkbeeld van 't woord *volk* niet laat verrassen.

Nu zal myn Vriend moede zyn van leezen, en
 G ik,

ik, die hem ter oorzaak van het Christen-belang een weinig langer heb beezig gehouden, zal zonder omwegen hem gaan groeten.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage den
1. July 1761.

VEERTIENDE BRIEF.

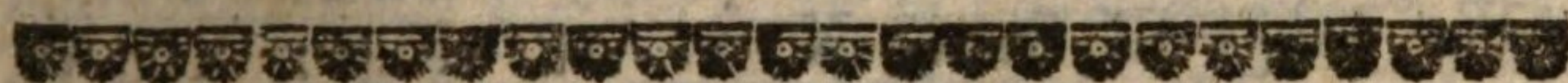
ZEER EERWAARDE VRIEND,

Waarom word het boek de *Prediker* met een benoeming van de *vrouwelyke sexe* קהלת gehieten de *Predikster*? zoude dit geene misvatting van het gemeen gros der Uitleggersen zyn? althans HOTTINGERUS in *Thes. Phil.* 1. 2. C. 1. p. 486. oordeelde dit woord van het mannelyk geslacht te zyn, 't welk wel *vrouwelyk* in *uitgang*, *amptshalve* mannelyk was, dezelve geleerde man herhaalt dit in *Smegm: Orient.* 1. 1. C. 7. p. 112. 113. en verstaat 'er met SCHINDLERUS het woord *wysheid* חכמה onder: WOLFIUS *Bibl. Heb.* t. 2. p. 121. oordeelt, dat *Cohélet* tot beide de geslachten behoort, om dat het met werkwoorden van beide de geslachten word zamengesteld, in 't mannelyke *PRED:* I. vs. 2. Kap: XII. vs. 8. en in 't vrouwelyke Kap: VII. vs. 27. zoude men niet beter denken, dat *Cohélet*, *cen declende tyd* in 't vrouwelyke was (*participium foemininum*) de *verzamelaaresse*, de *predikende* (wys-

(*wysheid*) die in Salomon woonde, zo als GERJERUS en S. SCHMIDIUS dachten; men kan noch meerdere opvattingen hier over opzamelen uit CARPZOVIVS *Introd. ad lib. Bibl. V. T. P. 2. C. 5. §. 1.* ik beruste in het laatste, heeft U W. E. iets beter, deel het my mede, en vergeet niet my te zeggen, hoe zich onze Overzeesche Vriend met zyn Commentarius heeft? zal hy van twist-schriften afzien, en ons met een *blyvend werk* vermaaken? ei, wek hem by gelegenheid tot het laatste op, hy zal door het laatste na zynen dood langer leeven, dan door het eerste, en immers mind hy de onsterfelykheid! Uw Vriend noemt zich met zynen naam, en is geheel de Uwe.

ERIDO-MASTIX.

H. den 5. Maart
1761.

A N T W O O R D.

VOLWAARDIG MEDEBROEDER,

Eerst van het voornaamste gesproken, en dan een kort woord gevoegt op uwen *Appendix*: Ik ben met U W. E. van gedachte, dat *Cohélet* behoort, tot het *vrouwelyk geslacht*, en dat 'er ongetwyfeld een ander woord by *uitlating* onder verstaan word, doch kan noch niet toestemmen, dat 'er het woord *הַנְּכִימָה* onder begreepen word,

zouden zulke letterkenners dit stuk niet aan den rechten kant hebben aangetast, die meenen, dat *Cohélet* een *zelvstandig* woord zy van het *vrouwelyk geslacht*, zo veel beduidende als *eene Vergadering concio* foortgelyk van beteekenisfe als het woord קהלה wy hebben in 't Hebreeuws van חתם het woord חתמת *een Zegel*, van גבר het woord גברת en, wat is dan meer natuurlyk, dan dat wy het woord איש of *Man* daar voor plaatsfen, 't geen by den Hebreëen zeer gewoonlyk is, voor die *zelvstandige* woorden, met welken het een *concretum denominativum* uitmaakt, zie DANZIUS *Irp. Heb.* §. 225. en GLASSIUS *Philol. S. l.* 3. *Tract. I Canone* 39. volgens deezen regel hebben wy hier איש קהלת *een Man van de Vergadering*, dat is *een Prediker*, GLASSIUS brengt alleen uit de Spreuken zes voorbeelden van zulk eene zetting te berde, waar by GEYERUS noch twee voegt uit SPR: X. vs. 18. Kap: XII. vs. 27. en op dien voet is de Latynsche en Grieksche overzetting geschoeid *Ecclesiastes*, en zo kan men de reden peilen, waarom dit woord op sommige plaatsfen in den *Prediker* dan eens met een mannelyk, dan wederom met een vrouwelyk werkwoord word zamengesteld Kap: I. vs. 1, 2, 12, Kap: 12. vs. 8. 9. 10. al na dat het woord enkel te neerstaat, of met de aanvulling daar by begrepen word. Men vind Kap: VII. vs. 28. in 't *vrouwelyke* אמרה קהלת zonder nu tot het haatelyk antwoord te vervallen, dat een flordig Afchryver de ה by *Amar* heeft laten insluipen, kan men zeggen, dat het werkwoord *Omerah* tot het

het *mannelyke* behoort, en dat de $\overline{\text{פ}}$ *Paragogisch* zy, zie Wasmuth *Gramm: Heb.* p. 45. en aldus moeten het zoo de Grieksche, als de Oude Latynsche Overzetting begreepen hebben, die het werkwoord voor mannelyk houden. Zoo hiet dan Salomon *de Man van Vergadering*; zeg niet, dat deezenaam op hem niet past, maar wel op *Priesters* of liever op *Leviten* en *Propheeten*, want ik zal antwoorden, dat een *Man van Vergadering* te zyn ja wel het gewoone, en statelyke werk van de genoemde, en niet van Koningen of Vorsten zy, maar mag een Koning geen Wysgeer of Godgeleerde op zyn pas, en by aanleidende gelegenheid zyn? denk, om het recht Vorstelyk en met Godgeleerde kundigheden opgevuld gebed by de inwydinge van den Tempel 1 KON: VIII. David predikte immers tot het geheele Volk 1 KON: XXIX. vs. 1. en verv: Job liet zich *een stoel op de straaten bereiden* JOB XXIX. vs. 7. en vervolgens, zo myne oplossing UE noch niet toelacht, denk dan eenvoudig dat dit boek in het vrouwelyk geslacht *Cohélet* hiet, om te beduiden, dat men in dit boek niet zo zeer op Salomon den Schryver, dan wel op de *Hemelsche Wysheid*, die door en in Salomon spreekt, het oog moet vestigen, 't was reets AUGUSTYN S' oude woord *Sapientia se per Solomonem cecinit*, en ik vinde 'er niet alleen geene ongerymtheid, maar groote waarschynelykheid in, dat Salomo naar de volle kracht van 't woord $\overline{\text{הק}}$ dit boek voor de ooren van gantsch Israël heeft opgezegd en gepredikt, zo als MERCURUS en GEYERUS reets gedacht hebben: hy geeft ons zelve voet, om zoo te denken uit Kap: XII. vs. 9. en voorts, *dewyl de Prediker wys geweest is, zo leerde hy het volk noch wetenschap enz.* 'er is een geleerd man geweest, MICHAEL-

LIS in dijs. de libro Cobelet die 'er noch by doet, dat Salomo aan dit boek den naam van *Vergaderaar* gegeven heeft, op dat hy de menschen, die door de liefde tot de *Weereld*, van God verstrooid zyn, en achter de *Ydelheden* waaren, en zwerven, als uit hunne vlucht zoude verzamelen, hun overtuigende van de ydelheid van hun doen en hun by een zamelende, dezelve tot hunnen Schepper, en den dienst van hem zoude brengen, vergelyk **LIGTFOOT** in *Chron* § *Ord. Text. V. T. ad A. M. 3025. t. 1. op. p. 76.* dit is ook de kracht van 't grieks ἐκκλησιαστικόν 't geen by **ARISTOPHANES** en by anderen van het vergaderen om iets aan te hooren gebruikelijk is, want **L. DE DIEU** had in *Crit. S. ad h. t.* niet noodig zynen toevlucht tot het *Syrisch* te neemen, in welke *Overzetting Cobelet* vertolkt word door eene *Vociferatio* eene *stemverheffing* geevende aan dit boek den tytel van *Verba Vocis exclamantis* de woorden van eene sterk roepende stem, 't welk hy dan vergelykt met den eertytel van *Johannes de stem van den roependen in de Woestyn*, ik vinde ook geen grond, om, [het woord daadelyk en in eenen overgaanden zin, zo als 't behoort, genoomen zynde,] deezen tytel optevatten, als of de zin was een vergaderaar van spreuken en gevoelens συναθροιστής, zo als **HUGO DE GROOT** begreep dat in dit boek vergaderd zyn de verschillende gedachten der *Wyzen*, welke men had nopens de gelukzaligheid, want, als men het gebruik van קהל in de *Concordantien* naflaat, zal het blyken, dat het niet van vergaderen van woorden of spreuken, neen maar van menschen, en wel tot eene godsdienstige of burgerlyke zamenkoomst gebruikt word, waarom ook onze groote **COCCEJUS** ad h. l. & in *Lexico* onzes erachtens mistastede,

tede, als hy aan COHELET, eene onovergaande of lydelyke zin toekende naar de *form van kal*, als of Salomo beduiden wilde *sui receptionem ad populum & regnum Dei per poenitentiam*, zyne wederaanneeming tot het volk van God en zyn Koninkryk door bekeering, of naar de *form van Pyhal* zyne toelaating tot de Kerk en verzoening met dezelve zo als men in 't Grieksch leezen zoude *ἡ ψυχὴ ἡ ἐπισυναγομένη* vel *ὁ ἐπισυναγόμενος* de wedervergaderde ziel of persoon, zynde eene herroeping van zyne verkeerde levenswyze, en bevattende dus de oorzaak, waarom dit boek door hem geschreeven zy, in welke gedachte CARTWRIGHT in *Metaph: Eccl: Homil 1.* en HEYDEGGERUS *t. 2. diss. 9. §. 40.* ook instemmen. Ik zal 'er niets meer by doen; edoch nopens het gunt UEd. in het slot van uwen geëerden schryvt, daar in draagt dezelve myne volle toestemming toe, onze Vriend door UEd. bedoeld, zal zich meer vereeuwigen door een blyvend en goud overweegend *Commentarius*, waar UEd. op oogt, dan door tien gemoed verscheurende twistschriften, die over een douzyn jaaren der vergeetelheid ten slag-offer strekken, evenwel maake ik gereedelyk onderscheid tuschen oorlogen, in zaaken, die God en zyne Waarheid betreffen, en in deezen kryg kan onze man niet wel den *Deserteur* speelen, ook geven zulk soort van geschillen niet zelden handleiding, om een en ander stuk nader uit te pluizen, 't welk dan voor de blyvende en geduurzaame ophelderingen van diergelyke stoffen ten legger kan strekken. Nu, dat myn Vriend waarheid en Vrede blyve minnen, en gezegent zy op deezen weg is de hartelyke bede van

PETRUS NIEUWLAND.

den 8. Juny 1761.

G 4

VYV-

VYVTIENDE BRIEV.

Aan den zeer Geleerden, en Historykundigen
 HERRE J. D. T.

DE Zee scheid geene Vrienden! Uwe Politique zorgen blussen ook de heerschende liefde tot de letteren niet uit, dit vervrymoedigt my om U Wel Ed. terwijl dezelve Stads en Staats aangeleegenheden vlytig te hand neemt, ja somts de snaaren tokkelt, en de Zang-Godinnen bezoekt, voor een poos op te houden en uit te spannen, gy leest en beyvert de geschiedenisfen der eeuwen, en gryft door het tuuren op oude handschriften, geen beter onthaal dan kan ik U Wel Ed. geeven, dan over iets uit de Kerkelyke Outhed. *Is de dag van Christus Hemelvaart in de Oude Kerk vroeg gevierd?* dit is de Vraag, welke ik aan U Wel Ed. en aan my zelve voorstel: Haast was deeze Vraag beslist, indien het ten vollen zeker ging, dat de zoo genoemde *Apostolische constitutien van Clemens de Romein*, tydgenoot der Apostelen, geschreeven waaren, want l. 8. C. 33. spreekende van de dagen, op de welke de bedienden van hunnen gewoonen arbeid moeten rusten, telt hy daar onder den Zondag, Paaschen, en voegt 'er by τὴν ἀνάληψιν ἀργεῖταισαν διὰ τὸ πέρας τῆς καλᾶς χριστὸν οικονομίας doe ze ledig zyn op Hemelvaartsdag, om dat de huishouding van Christus als dan eindigt, doch het schynt uitgemaakt, dat men dit geschrift tot de derde, indien niet tot de vierde eeuw verzenden moet, zelys heeft DAL-
 LAUS,

LÆUS, om de onechtheid van deeze Constitutien te bewyzen, zich op deeze plaats beroepen, en, in der daad, ORIGENES tegen *Celsus* maakt eene optelling van alle de Christen-Feeften, spreekt geen woord van de *Hemelvaartsdag*, noch laat iets blyken van de Apostolische Constitutien, die 'er van gewaagen, zoude hy zich nu daar van niet bediend hebben, gesteld dat ze doe aanweezen gehad hadden, daar hy melding maakt van alle soort, zelfs van Apocryphe boeken, als by voorbeeld, de *recognitio Petri*, nu schreef *Origenes* zyn werk tegen *Celsus* omtrent het 239ste jaar na Christus geboorte zie DALLÆUS de *Pseudepig. Apost.* 1. 2. C. 6 p 301. 302. Dit echter volgt hier wettig uit, dat men op het einde van de derde eeuw van de viering van dit Feest gewag gemaakt heeft. JUSTYN MARTYR spreekt in zynen tyd van de viering van het *Pinxterfeest*, en verzend de instelling van het zelve tot de tyden der Apostelen in *Quæst. & Resp. ad Orthod.* Quæst. 115. hier uit zoude men, meer *Metaphysisch*, dan wel *outheidkundig* kunnen opklimmen tot de viering van den *Hemelvaartsdag*, om dat het *Pinxterfeest*, dat van de Hemelvaart onderstelt, dewyl die twee gebeurtenissen eene naauwe verbintenis tot elkander hebben: Men vind in de *Epist.* 118. van AUGUSTINUS ad *Januar*: s'mans gevoele geboekt, volgens 't welk hy de viering van dit Feest tot de tyden der Apostelen brengt, althans hy haalt het af van eene algemeene toestemming van de geheele Kerk, *Illa quæ non scripta, sed tradita custodimus, quæ quidem toto terrarum orbe observantur, datur intelligi vel ab ipsis Apostolis, vel plenariis consiliis, quorum in ecclesia Saluberrima autoritas commendata atque statuta retineri, sicut quod Domini Passio, & resur-*

rectio & *adscensio in coelum*, & *adventus de coelo spiritus Sancti anniversaria solemnitate Celebrantur*. Waar uit dan ten minste dit vast staat, dat dit *Feeft* lang voor de eeuw van AUGUSTINUS gevierd is, gelyk CHRYSOSTOMUS het zelve optelt onder de groote Feeften, hebbende eene *Homilia* of *Predikatie* over den *Hemelvaartsdag*, *Homilia* 35. waar by noch dit koomt, dat, [al zwygen JUSTINUS, IRENÆUS, CLEMENS DE ALEXANDRINER, TERTULLIAAN, en CYPRIAAN van het zelve] 'er eene omstandigheid is, waar uit men schynt te moeten opmaken dat dit *Feeft* tot de tweede eeuw behoort, dat men allen den tyd, die van Paaschen tot Pinxteren verliep, dat is, 49 dagen rekende te behooren tot de Pinxteren, zie TERTULLIANUS de *Idolol.* C. 14. voor al de *Baptismo* C. 19. geduurende welke tyd men den Doop bediende; en zich van alle Vasten onthield, door welke tyds of *Feeft*-rekening het kan toegekoomen zyn, dat men den jaarlykschen Hemelvaartsdag, zynde de 40ste dag na Paaschen verward heeft met, en gesmolten in dien langen Pinxtertyd, waar van deeze dag naar die rekening een deel uitmaakte, mogelyk dat men dien Hemelvaartsdag doe noch niet *werkeloos* doorbracht, en dat het, naar den doemaaligen styl geen *ἡμέρα τελέως ἀπεραντος* geheele *werkeloze* dag was, des dezelve hierom als onder de Feeften niet geteld wierd. Vergelyk behalven het gezegde BINGHAM l. 20. C. 6. t. 9. Orig. *Eccl.* p. 126. *seq.* daar hy breedvoerig onderstaat, waarom dees dag by CHRYSOSTOMUS en door geheel *Cappadocien* *ἐπισωζομένη* hiet de *zaligende dag* zie SUICERUS t. 1. *Thes. Eccl.* p. 1194. om dat door de Hemelvaart het werk onzer behoudenis voltooid is, waar van CHRYSOSTOMUS hom: 35. in *adsc.*

t. 5.

t. 5. zeer zwierig en Rhetorisch handelt, en zegt, dat wy die de Aarde onwaardig waaren, op dien dag in den Hemel zyn opgenoomen, wy die geen Aardsch vorstendom verdiend hadden zyn doe opgeklimmen tot het hoogste Hemelryk enz. Men kan intusfchen niet anders dan zich erbarmen over bygeloovige tyden, waar in men deeze Hemelvaart van Christus verbeelde, door een beeld van Christus van beneden te hysfchen na de hoogste Tempel-balken, en een brandend beeld van den Duivel naar beneden te werpen, om Satans val, als van eenen blixem uit den Hemel daar door te vertegenwoordigen, 't welk men by HOSPINIANUS de *Fest. Christ.* p. m. 110. uit de aartige Versen van Thomas Naogeorgius breeder kan vermeld vinden, en 't geen daar eindelyk in het belacchelyke uitliep. Dat U W. E. G. met vrucht en zegen deszelfs wigtigen post bekleeden, en myner in liefde gedenken moogt, bewaarde ik te zeggen tot op het slot van deezen Brief.

U W. E. G. Gehoorzaame Dienaar

PETRUS NIEUWLAND.

s'H. den 2. September
1761.

Z E S T I E N D E B R I E V.

EERWAARDE HEER,

WAt dunkt u van het zeldzaam samenstel der woorden 1 JOH: I. vs. 1, 2, 3, is 'er regelmatigheid in de byeenvoeging naar letterkundige regels? of veronachtzaamt de Heilige Schryver de woorden -schikking geheel en al? een Vriend, die niet al te gunstig van den styl der Heilige Schryveren dacht en sprak, heeft my, deezer zaaken geheel onkundig, daar mede omflach gemaakt, en ik zeide hem hier over met Schriftgeleerden te zullen raadpleegen, en hun antwoord aan deezen bevitter te zullen doen geworden, alleen vergenoegde ik my hem tot antwoord mede te geeven, dat het my toefcheen, *als of Johannes door het gewigt der zaaken zeer treffend schynt aangedaan te zyn geweest, en hier door de juiste schakeling van de rede heeft opgeoffert aan den uitstap van zyne hartstochten, zoo echter dat wy den zin der zaaken in het oog houdende, den zin der woorden genoeg verstaan kunnen, des verzoek ik UEW. my wapenen te langen, om ze tegen den wederstreever te kunnen gebruiken, gy zult my verplichten, die U E. gediensfig groet,*

N. N.

den 7. November
1761.

ANT.

A N T W O O R D.

BYBELMINNEND VRIEND,

UW antwoord aan den Schriftuurlyken-styl-bevitter is juist, en kan zonder iets meer daar by te doen, toereiken, doch, ten overvloede zal ik 'er noch eene of andere taalkundige opmerking byvoegen, dewelke UEd. aan hem vertoonen kunt, offchoon dezelve voor UEd. in persoon van dat nut niet is: de woorden *ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς* moogen zeer wel vertolkt worden, *Het Woord*, dat in den beginne was, *JOH: I. vs. 1.* om dat het *onzydige* niet altyd zaaken, neen maar ook wel perfoonen te kennen geeft by voorbeeld *1 JOH: V. vs. 4.* staat *Het geen uit God gebooren is*, en *vs. 6.* *Het geen uit vleesch gebooren is*, beide de *onzydige zetsels* (neutrum genus) slaan ongetwyfeld op perfoonen, *de zoon des menschen is gekoomen om te zoeken τὸ ἀπολωλὸς het geen verlooren is* *MATTH: XVIII. vs. 11.* meer dan den Tempel *τὸ μείζον* voor *μείζων*. Men zie GLASSIUS l. 3. tract. 1. Can. 21. p. m. 431. Daar en boven, zo mogen moet by het begin van de rede uit het 3de en 4de vers het woord *ἀπαγγέλλομεν* herhaald, en aan het hoofd van de rede geplaatst worden, en noch wyders, de woorden van het tweede vers moogen en kunnen in eene *tusfchenrede* [*Parentthesis*] gevat, en het woordeke *καὶ* door *want* vertaald worden [*want het leven is geopenbaart en wy hebben het gezien enz.*] gelyk BEZA van anderen ge-

gevolgd, reets gedaan heeft, ja! de verrukte Johannes kan zelfs de woorden *περί λόγου τῆς ζωῆς* in de tusfchenrede ingeflooten, en daar onder verftaan hebbe (*ik spreek van het woord des levens, want het leven &c.*) en dan zal het derde vers dus aangevuld worden, *ik zegge dan; dat ik verkondige* enz. welke laafte aanmerkingen de Heer HEUMAN in *Nova Syll. dift. 1. 2. p. 161.* reets voor my gemaakt heeft; laat ik klaarheids halve de geheele zamenftelling van de zinfneeden onder het oog brengen. [*Wy verkondigen u*] *het woord, 't welk van den beginne beftond* (dat is van eeuwigheid) *'t welk eindelyk voor de menfchen zichtbaar geworden is* en van ons (van my en de overige Apostelen) gehoord, en met onze oogen gezien, zelfs ook naaukeurig overwoogen, en met handen betast is, [*ik spreek van dat levend en zelfftandig woord, 't welk het leven, zelve is, want dit leven is zichtbaar in de Weereld gekoomen, en wy hebben het gezien, en zyn dus bekwaame getuigen, en verkondigen u nu dit zelfftandig leven van eeuwigheid beftaande, 't welk, gemerkt het van eeuwigheid by den Vader geweest was, zich in de laafte tyden aan ons zichtbaar heeft laaten aanschouwen.*] Nu dan, (*herzegge ik*) *'t geen wy gezien en gehoord hebben, en 't welk wy uit dat eeuwig woord zelfs met onze ooren ontvangen hebben, dat maaken wy u lieden bekend, en onderwyzen u daar van zo wel met de levende ftem, als met fchriften, op dat ook gy gemeenfchap moogt hebben met ons, namelyk, die gemeenfchap, welke wy Apostelen met den Vader hebben, en met zynen Zoon Jefus Christus.* ERASMUS behoefde dus zich over deeze plaats zoo niet af te tobben, en te klaagen, dat hy na lang tobbens zich zelve niet voldeed, en ZEGGERUS de Lovensche Hoogleeraar had geene noodzaake

in *Bibl: Crit: ad h. 1.* Deeze zetting te betytelen als *structuram non parum horridam*, eene woorden schikking, die geen kleintie afschuwelyk is. Ik be- doel nu niet, (ook vordert UEd. buiten het let- terkundige niets) om u in te leiden in de waare verhevenheden, en schoonheden van deeze plaats, de Uitleggers geeven u dit met volle korven; ik stip slechts aan

A. Hoe uit deeze overfraaie plaats blykt dat de Apostelen de *allerinnigste overreeding*, en duide- lykste bewustheid hadden; zo van de Mensch- wording, als van de Opstanding van den Heiland, zynde niet bedroogen.

B. Dat uit dezelve tastbaar blykt, hoe de A- postelen twee natuuren in J. C. onderscheiden geloovt hebben.

C. Dat men in zaaken van het geloove zich op het getuigenis van de Zinnen veilig beroepen mag.

D. Dat de opeenstapeling en verdubbeling der byna gelykluidende woorden, toonen, en, wel- ken belang de Apostelen in de daar in vervatten zaaken stelden, en hoe hun gemoed daar over als in heilige opgetogenheid vervoerd was, zo dat ze als der woorden vol waaren en de geest van hun- ne buik hun benaauwde, weshalven zy zich in eene overvloed van woorden uitlaaten.

Na de noodige plichtpleeging, ben ik,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

den 27 Nov. 1761.

ZE.

ZEVENTIENDEN BRIEF.

VEEL GEACHTE VRIEND,

HEt was onder ons opgestemd, om elkander bepaaldelyk over Bybelplaatsen van het O. en N. T. te onderhouden, en hier door de brief-wisseling nuttiger te maaken, UEd. is doch met my onder dat soort van menschen, die zich altyd beklagen, als ze hunne briefporten moeten uitschieten voor rouw-en-trouw tydingen, en wel meest van lieden, tuschen welken en ons, voorheenen nooit groote verstandhouding heeft stand gegreepen, wel nu, ik ben voorneemens, om aan mynen Vriend deeze redenen van klagten te mynen opzicht te ontnemen, en ik zal UEd. in eenen Brief over twee Bybelplaatsen stofte van overdenking geeven, en, zo het niet te breed uitdygt, ik zal 'er noch eene Verhandeling over de Kerk-geschiedenis byvoegen, ik ben thans in eene goede luim van schryven, en ik wil dat UEd. met deeze Passaat-wind, deszelfs nut doet, alles onder voorwaarde, dat UEd. my ook in papier en inkt betaalt:

Zouden de woorden, **MATTH: V. vs. 16.** *Laat uw licht alzoo schynen voor de menschen enz. tot de schaare in 't geheel behooren*, of zich beter laten verstaan van de Apostelen, en Leeraaren in 't byzonder? Voor het laatste schyn ik my te moeten verklaaren, 't geen doch ook niet alleen van deeze, neen maar ook van andere plaatsen in deeze

ze Bergredenen waarheid is, indien men met goede regelen raadleeft: keer eens te rug tot vers 13. *gy zyt het zout der Aarde*, ja tot het even voorgaande, *gy zyt het licht der Weereld*, volgens het eerste moesten ze de menschen voor het verderv bewaaren, volgens het laatste moesten ze het licht van het Euangelium over de geheele Weereld verspreiden, en het den Joodschen Leeraaren, die LICHTEN genoemd wierden, niet te goed geeven, gaa op dien voet eens voorwaarts tot aan het 20ste vers, behoort het 19de niet kennelyk alleen tot de Apostelen, zo wie dan een van deeze minste geboden zal ontbonden, en de menschen alzo zal geleerd hebben. Onderwys te geeven over den aart der geboden behoort immers tot de Leeraars, zelfs schynt de belovte van groot en de minste genoemd te worden in het Koninkryk der Hemelen, eenigzints geschoeid te zyn op den leeft van de vooroordeelen der Discipulen die gaarne, achtervolgens hunne Aardsche denkbeelden, de eerste posten in het Koninkryk van Mesias wilden bedienen, en op wat grond moet ik dan dit 16de vers uitmonsteren? Dit dan gegeven zynde, is de Vraag, waar op moet ik dit lichten van de goede werken voor de menschen betrekke-lyk maaken? zyn het alleen de goede en heilige voorbeelden, welken zy Apostelen in hun leven schaffen moesten, om hun daar door tot Godverheerlyking aan te noopen? 't is wel, maar strookt dit wel oordeelkundig genoeg met het denkbeeld van licht, waar mede Christus de Apostelen omschryft, zeggende *gy zyt het licht der Weereld*? de Heiland duidt 'er doch mede aan, dat ze verordend waaren om de Weereld te verlichten, om de dikke nevels van onweetenheid te verstrooijen, en de waarheid alomme te verbreiden, gelyk een lamp

H

ge-

geschikt is om de voorwerpen op te helderen, welk zinnebeeld van het gemeene leven ontleend schynt te wezen, men is op 't land gewoon een *koornmaat* om te keeren, en de lamp daar boven op te zetten, op dat het licht verhoogd, en dus meer uitgebreid worde, nu is het nooit gebruikelijk, om het anders om te doen, neen, men maakt zich van een of ander daar toe geschikt huis-tuig een voetstal of basis voor eene lamp, en nooit zet men dat boven, maar altyd onder het licht, en even dus moesten de Apostelen met het Euangelie-licht handelen, zo, dat naar s' Heilands doel, dit te bepaalen zy tot al het onderwys 't geen de Apostelen, achtervolgens hunne inrichting, aan de menschen moesten, en zouden geeven, terwijl dan *het goede voorbeeld in hunnen wandel* meer behoort tot het tweede lid; alles schakelt zich redenkundig dus: gy zyt *het licht der Weereld*, nu het licht is geschapen om medegedeeld te worden, zo moet gy dan uw licht verspreiden, en wel een dubbel licht, zoo, van kennis, als, van voorbeeld, waar door gy toont dat gy, 't geen gy hun voorschryvt, het allereerst zelve beoefent, zo dat het verspreiden van het licht zich als vertoone in eene *tweeledige straal*, laat het zoo schynen, dat het niet alleen de verstanden toestraale, maar ook zoo dat het ten zelven tyde goede werken in u doe zien, en men daar door tot Godverheerlyking worde opgespoord ἵνα λαμπρότεω ὥπως ἴδωσιν in dezelve zetting als JAC: II. vs. 12. οὕτως λαλεῖτε καὶ οὕτως ποιεῖτε spreekt alzo en doet alzo als die door de *Wet der Vryheid* zult geoordeelt worden, 't schynt dus dat ὥπως hier geen *conjunctio causalis* is, even als ἵνα maar de *Apodosis* van ἵνα en wel gevolgd van een *subjunctivus*, men kan hier op naslaan STEPHANI Thes: Ling: Græc:

Græc. op *ἑκαστος* doe dus, [wil de Heiland zeggen,] twee dingen gelyk, *verlicht de menschen*, door uwe leer, maar draag te gelyk zorg, om de *regelen van heiligheid in uwen wandel te volgen*, dan zult gy hun dubbel verlichten, waar by de naaukeurigheid der oordeelkunde ons noch doet opmerken, dat dan aan het woord, *licht*, en *goede werken* eene tweeledigen onderscheiden zin word gegund, waar van het eene tot de *verstandelyke vermoogens*, het tweede tot die van de wil, het eene tot de *beschouwing*, het andere tot de *bëoefening* betrekkelyk is, zo dat het laatste iets onderscheiden zegge van het eerste, daar anders *licht* en *goede werken* eenzinnig zyn, zie SPANHEMII *Dub. Euang.* t. 3. p. 250. en dus staat dit bevel rechtlynig over tegen MATTH: VI. vs. 1. *Heb acht, dat gy uwe aalmissen niet doet voor de menschen, om van hun gezien te worden*, zonder dat hier echter eenige tegenzeggelykheid te vinden zy, want 1) men kan, zonder zich aan draaijen of pynigen van de H. Schrift schuldig te maaken, behoorlyk onderscheid maaken tusfchen het geen Christus in onze plaats aan de *Apostelen* in 't byzonder doet houden, en tusfchen het geen hy aan alle geloovigen in 't gemeen voorhoud; in onze plaats wil de Heiland dat de Dienaars van het Euangelium hunne kennisfe en deugden tot opbouw van anderen wyd en zyd zouden uitbreiden, en zich in alles een Voorbeeld betoonen van goede werken TIT: II. vs. 7. nu een model moet voor aller oogen bloot staan, maar, als hy gewaagt van het geheim der aalmissen, dan oogt hy op gemeene geloovigen, want 'er zyn sommige deugden, die het geheim houden vorderen; als by voorbeeld, zedigheid, en nederigheid; die heure kracht verliezen, wanneer ze te openlyk voor het

licht koomen, ze zyn gelyk aan kostbaare *Odeurs*, die men tegen het uitwaasfemen moet geflooten houden, daar het *licht* der Apostelen recht het tegendeel vorderde. 2) En, mogelyk dat Jesus in het stuk van de aalmissen enkel verbied de *Ostentatie*, het *luidruchtig vertoonen van, en, 't zwetzen op dezelve*, de menschen moogen 'er wel getuigen van zyn, maar dit deugd niet, dat men in deezen van hun zoo wil gezien, en gaade geslagen worden, waar in men doch niets anders, dan zich zelve bedoelt, nu ziet men met een opslag dat de Apostelen door het laten schynen van hun tweeledig licht, geheel wat anders beoogden, den aart der zaake vordert *het openbaar maaken*.

Ik riek nu al van verre, wat myn Vriend my in het oor luistert, want hy heeft het my reets voorheenen by soortgelyke verklaring, nadrukkelijk herinnerd, dat men door zulke byzondere verklaringen van plaatsen *tot de Apostelen*, het algemeen nut van dezelve tot alle Christenen verydelt, doch, laat ik hier eens voor allen een hartig antwoord op geeven. Is het wel betaamelyk gehandeld, dat ik NB. om nuttig te zyn, en om in 't gemeene zog te zeilen, Bybelplaatsen onoordeelkundig behandelde? moeten dan de zinnen der Schriftuurwoorden gemaakt en gebrooken worden, al na dat het gemeen *dicteert*, en, om 'er maar nut mede te doen? voorwaar, dan zoude men met recht Uitleggers niet van de *Schrift*, maar van het *gevoelen van het gemeen* moeten hieten, en moet dit dan alzoo zyn, dan kan een verstandig Leer- aar hier aan noch wel eenigen glimp geeven, met op deezen of soortgelyken trant te herinneren, dat hy, schoon de doelzin elders heenen leid, echter, om het nut zyner hoorderen, by *accomodatie* deeze of
gee-

geene gebruiken van de woorden (waar voor dezelfde in 't afgetrokkene vatbaar zyn) maaken zal, 't is jammer, dat de Leeraars maar al te veel te doen hebben met *volks opvattingen*, die in weêrwil van alle goede uitlegkunde, niet zelden den toon zetten, gelukkig hy, die over dit zwak kan heenen zien, en die 'er na gekleed is, doch, ik zoude langs dit pad ongemerkt te *Kywyk* koomen, en daar toe is deeze briefwisseling niet geschikt!

Ik gaa veel liever mynen Vriend onthaalen op eene, zo ik hoope, welgevallende verklaring van *Jes. XI. vs. 3. a En zyn rieken zal zyn in de vreeze des Heeren*. Deeze treffelyke plaats heeft de mishandeling van veele Uitleggers moeten doorstaan, waar mede ik u niet te lang verpynigen zal, neem eens, 'er was, die ze dus geleezen heeft, en zyn ademhaalen zal in de vreeze des Heeren zyn, hy zal niet ademen dan van Godvrucht, of met **HUGO DE GROOT** zyn getroost worden zal in de vreeze des Heeren zyn, Hy zal in alle zyne onheilen in de vreeze van God zyn eenige toevlucht vinden, of met de **LXX.** de Geest der vreeze van God zal hem vervullen, of met de Syrier hy zal blinken door Gods vreeze. Het is doch eene algemeene kundigheid, dat **הָרִיחַ** naar volstandig gebruik niet dan rieken

beduidt: alleenlyk brenge ik my te binnen, dat ik by sommigen, (en naderhand breeder in de *Miscell. nova Lips:*) geleezen heb, hoe men het **הָרִיחַ** vertolkt heeft zyn *Wierook* zal in de vreeze des Heeren zyn, zo dat 'er eene omschryving in zy, hoe Godvruchtig *Messias* zyn *Priesteramt* stond waar te neemen, **SCHMIDIUS** is in deeze gedachte voorgegaan, dan het zal bezwaarlyk vallen een eenige plaats by te brengen, alwaar

ons grondwoord voor *Wierook* gebruikt word, althans niet Exodus XXX. vs. 38. *de man, die dergelyke maaken zal, om daar aan te rieken, zal uitgeroeid worden* לְהָרִיחַ בָּהּ want de zin vor-

dert aldaar niet juist om daar mede te *Wierook*, maar kan zich zeer wel staande houden met daar aan te rieken, of misschien om daar aan te doen rieken, want wierook en kruiderijen strekken tot beiden gebruiken, en de opgestookten wierook diende ook tot beide einden: weshalven men zich aan de gewoone verklaring zoude kunnen houden, *zyn rieken zal zyn in de vreeze des Heeren, hy zal dezelve kunnen rieken*, 't geen men dan gemeenlyk dus verklaart, dat Mesfias uit kracht van zyne Alweetenheid de waare vreeze van God in de harten zoude kunnen navorschen, en speuren, waar en in wien dezelve oprecht gevonden wierd; zo als het Paard Job XXXIX. gezegt word *den kryg te rieken*, en Richt. XVI. *Gelyk een snoerke van grof vlasch verbrooken word, als het vuur riekt* vers 9. doch hier tegen koomt in aanmerking, dat het *rieken* in den zin van onderscheiden kennen, en ontwaar worden nergens gebruikt word, althans in die twee opgenoemde plaatsen niet, want in de eerste staat het van het *niesen* en *brieschen* van edelmoedige Paarden, die den rook als uit hunne neuzen blaazen als of ze voorgevoel hadden, dat de kryg aanging, en in de laatste text word gezegd, dat een grove vlasch-of hennip-draad gebrooken word, mits dezelve zo naa aan het vuur gehouden word, als een reukgeevend lichaam aan den neus; om deeze reden moet men alhier aan het woord *rieken* eenen zin geeven die niet zo zeer beduid *hoe de Mesfias de verborgenste dingen, die in de kist* van

van het hart als opgeslooten leggen, door en door ziet, maar dat hy de vreeze Gods als iets aangenaams en hem welgevallig, riekt, dat de vreeze van God in iemand gevonden zynde, hem zulks zoo genoeglyk is, als het rieken van eene of andere verfrischende reuk, invoege hy in dezelve, als in iets aangenaams beruſt, even zoo als 'er GEN: VIII. vs. 21. ſtaat: *De Heer rook den lievlyken reuk van Noachs offer*, God bedreigt zoo LEV: XXVI. vs. 31. *Ik zal uwen lievlyken reuk niet rieken*, 1 SAM: XXVI. vs. 19. *Laat den Heere het Spysoffer rieken*, AMOS V. vs. 21. *Ik mag uwe verbodsdagen niet rieken*; Men zie COCCIJUS *b. l. t. 3. op. p. 142.* Immers volgt 'er onmiddellyk op, dat Christus niet zoude oordeelen of richten naar het gezicht zyner oogen, naar het gehoor zyner ooren niet beſtraffen, dus wel naar 't geen in 't hart verholten is, en hierom zoude die vreeze van God, welke het hart vervult, hem aangenaam zyn, die vreeze van God, welke den geheelen redelyken Godsdienſt inſluit, zoude het aangenaamſte en beſte reuk-verwekkend offer voor hem zyn. Uit de gemeene gedachte heldert men doorgaans op LUC: VII. vs. 39. en wie weet niet, hoe men by den Jooden *Barcocab* voor den Meſſias niet heeft willen groeten, om dat hy *de Godloozen niet konde rieken*. Nog met een woord zy het opgemerkt, dat de *infinitiva* by de Hebreëen, die een *aanhangſel* hebben, gebruikt worden, als of het een *verbum finitum* was in dien perſoon, en in dat getal, wiens *aanhangſel* het is, zie ZACH: IX. vs. 10. JOB IX. vs. 27. des is de vertaaling zeer richtig by zal de vreeze des Heeren rieken.

Nu bleev 'er noch een ſtuk uit de Kerk-hiſto-ry overig, maar de brief zoude te uitgebreid worden, wacht dit ſtuk in eene naaſtvolgende,

en verbeter of breid uit 't geen ik UEd. hier te leezen geev. Onze Vriend, van welken gy my laatst schreev, is een goed *letter-knabbelaar*, maar zyne zaakelyke denkbeelden beantwoorden niet aan het boek register, en de Cedulle van woorden, welke hy in zyne hersenen omvat, doe uw nut met hem in zynen tak, want men raadpleegt ieder een best in dingen, die zynen Winkelkraam aangaan,

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage 2 Maart
1762.

A G T T I E N D E B R I E V.

GELIEVDE VRIEND,

Die schielyk geeft, geeft tweemaal, en met deeze inleiding gaa ik my kwyten van myne belovte op den tweeden Maart laatstleeden aan UEd. gedaan. Ik ontmoetede voor eenen geruimen tyd eenen yverigen Roomschegezinde, die my zeide verwondert te staan, dat de Protestanten zoo hardnekkig waaren, om noch een oogenblik aan *Maria's Hemelvaart* te twyfelen, ik zeide, dat de historishe gronden voor dit stuk zeer wankel waaren, en dit gav my gelegenheid, om 'er wat dieper naa te onderstaan, 't welk dan de geboorte tot deezen brief gegeven heeft: Laat ons

A.

A. Vooraf de *geschiedenis zelve* hooren: 'er was een Concilie der Apostelen belegt op aanraaden van *Johannes* den Apostel waar op zich, behalven anderen, ook bevonden *Dionysius* van Areopagen, en zyn voorganger *Hierotheus*, deeze Vergadering kwam te zamen, in *Johannes Huis* op den *Berg Zion*, om *Maria*, die op 't sterven lag te bezien, doch deeze, na hun allen Vaarwel gezegt te hebben, wierd met eene praalstatie der Engelen door de lucht lyffelyk naar den Hemel gevoerd, 't geen sommigen zeggen geschied te zyn, doe ze 62 of 63 anderen doe *Maria* 72 jaaren oud was, en wel of in 't Jaar des Heeren 57 of 48. De verhaalen echter zyn niet eenpaarig; 'er is, die melden, dat ze eerst gestorven, daar na opgewekt zy, en *BARONIUS Annal. t. I. ad. an. 48.* staat tusfchen beide; laten wy nu eerst hooren, wat een kundig man in de Kerkelyke geschiedenissen, hier van boekt, te weeten *SPANHEIM t. I. op. Col. 573.* Doch meer geleerde Roomschgezinden lachen mer dat verdictfel van den gewaanden *Dionys* van Areopagen, 't geen de *Jesuit Halloix*, in 't leven van *Dionysius* heeft willen bewyzen enz. en, na eenige woorden tusfchen beide, volgt 'er dat *LAUNOIS* aantoot, hoe het uit een *Apocryph* boek *de transitu Mariae* is overgenoomen, dat de Apostelen te *Jerusalem* zouden zyn te zamen gekoomen, om getuigen te zyn van *Maria s' Hemelvaart*, welk boek men met het grootste onrecht aan *Melito* van *Sardis* heeft toegedicht, behalven dat geleerde lieden in de Roomsche Kerk toestemmen, dat de maagd *Maria* gestorven is en begraven, het zy te *Ephesen*, het zy in *Palæstina*, ja, dat men daar en boven de plaats van *DIONYSIUS C. 3. de Divin. nom. kwaalyk* verstaan hebbe, als gewaagende van eene zamenkoomst der Apostelen *ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ*

καὶ Θεοδόχῃ σήματος om te beschouwen het Ma-
 jestueus en God bevattend grav des Heeren, daar men
 verkeerdelyk las σώματος en bet verstond van het lic-
 haam van Maria, 't geen Christus den Godmensch omvat
 had: dus verre SPANHEIM: Het is zeker te be-
 vreemden, dat Lucas in zyne Handelingen niet
 als ter loops van Maria gewag maakt, en ons in
 't onzekere laat, wat 'er naderhand van haar ge-
 worden zy, ik doele op HAND: I. vs. 14. BA-
 RONIUS ad. Ann. 48. num. 4. kan 'er zyne be-
 vreemding niet genoeg over uitdrukken, daar 'er
 by haar verscheiden en begraaven zo veele won-
 deren voorgevallen zyn, waar van men een zwie-
 rig verflach vind by JOHANNES DAMASCE-
 NUS Orat. sec. de Dormitione Deiparæ, de ziektes
 vlooden wech, de rangen der Duivelen maakten zich te
 zoek, en keerden uit de lucht weder tot haare onder-
 aardsche zetels, de lucht wierd gezond door het op-
 klimmen van haar geest, en de aarde door het daar in
 leggen van haar lichaam, dooven bekwamen hun ge-
 hoor, en aan kreupelen wierden de voetplanten vast
 gezet. Het zuivere lichaam wierd gewonden in eene
 zuivere doek, en de Koninginne wierd op een baar ge-
 zet, achter haar volgden lampen, flambouwen, een
 choor en lofzangen gingen voor haar heenen, enz.
 enz. 't lichaam wierd op de schouders van de Enge-
 len gedraagen, en een reeks zingende heiligen volgden
 achter na: by die gelegenheid viel 'er iets zonderling
 voor, zo als het Lyknaby den voet van den berg (Zion)
 was, kwam 'er een Jood, welke den krygsknecht van
 Cajaphas wilde navolgen, die aan Christus eene kinne-
 bakslag gav, dees viel stout en boosaartig op het Lyk van
 de heilige maagd aan, greep de beide hefboomen van
 de baar, en wilde het Lyk met een raazend geweld naar
 den grond sleepen, dan, ziet hy verloor eensklaps alle
 de kracht uit zyne handen, de draagers stonden zo
 lang

lang stil, tot dat hy berouw over zyn euvel had, en zyne handen ootmoedig op de baar gelegd hebbende, wierden ze hersteld: het zo even aangehaalde boek van MELITO de Trans. Virg. C. 12. heeft soortgelyke legenden, als by voorbeeld, dat 'er een krans van licht om de baar bespeurd wierd, even, als om de Maan. Van dat alles heeft Lucas, tot smert van Baronius kunnen goedvinden niets te boek te slaan, daar hy de lykstatie van Stephanus niet voorby gaat, meldende, hoe hy met groote rouwe van Godvruchtige mannen is uitgedraagen; edoch de verwondering van den Kardinaal zal ophouden, als hy gaade slaat, dat Lucas uit voorzichtigheid aan het bygeloov geen voedsel heeft willen geeven: Intusschen, wie aarzelt een oogenblik om te gelooven, dat Maria gestorven zy, ingevolge van de staalen Wet, het is waarschyne-lyk, dat ze niet lang na Christus Hemelvaart geleevt hebbe. Lucas zoude ongetwyfeld melding van haar gemaakt hebben na de uitstorting van den H. Geest; is het niet ten hoogste waarschy-nelyk, dat, doe Paulus aan Petrus een bezoek geeft te Jerusaleem, gelyk ook aan Jacobus s'Heeren broeder, hy zulks insgelyks aan Maria, indien zy in weezen geweest was, zoude gedaan hebben. Doe Petrus uit den kerker verlost was, groet hy Jacobus, en de broeders, maar van de Moeder-maagd is taal noch teeken, ten betoo-ge, dat ze doe reets uit de strydende in de zegepraalende Kerk was overgevoerd; sommigen gee-ven haar 15 maanden levens na Jesus Hemelvaart, anderen 12 jaaren daar na, 't geen men wederom op iets anders bouwt, om dat 12 jaaren na de He-melvaart de Apostelen van elkander gescheiden, en zich overal verstrooid hebben, gevolgelyk zal doe ook Johannes, aan wien Christus de zorg van
zyne

zyne Moeder overgelaaten heeft, vertrokken, en s'Heeren Moeder gestorven zyn, gemerkt dezelve anders in armoede, en ellende zoude hebben omgezworven, deeze verstroojing dan gesteld wordende op het jaar 46, heeft Maria's dood op dien tyd veele waarschynelykheid; ik weet dat men volgens BARONIUS l. C. num. 4. in het Chronyk van EUSEBIUS leeft, dat Maria in het tweede jaar van de 206 Olympias ten Hemel zy opgenoomen, zo als sommige zeggen, dat aan hun geopenbaard is, doch voornaame oordeelkundigen staaven, dat deeze woorden door eene vervalschende hand in de Chronyk van EUSEBIUS zyn ingeflanst, en in de beste Affschriften niet gevonden worden; noch de Chronyk van Alexandrien, noch de Excerpten die SCALIGER ons gegeven heeft, spreekten een woord van Maria's dood, ten blyke, dat de van EUSEBIUS aangehaalde woorden, nooit door EUSEBIUS geschreeven zyn: JOHANNES DE DAMASCENER dan, een Schryver die in het begin van de 8ste eeuw geleevt heeft, verhaalt Orat. 2. de Dorm: Mar: dat Maria op den derden dag na haar verscheiden, door Christus zy opgewekt, en dat Christus zelve van den Hemel gedaald is, om haar af te haalen, en hy laat aan JUVENALIS Bisfchop van Jerusaleem, te Constantinopolen zynde, een breed verhaal van 't geheele geval doen uit de oude overleveringen, te lang, om hier in te vlechten: op deeze en soortgelyke getuigenissen, vooral uit het Apocryphe boek van Melito van Sardis gehaald, viert de Roomsche Kerk op den 15 Augustus dit Feest, en wy Protestanten meenen, dat 'er op dit in de vyfde eeuw gefabriceerde boek van MELITO de trans. Virg. luttel is aan te gaan, 't geen wy nu wat nader van naby gaan bezien.

A. Het grootste bewys van de Roomfche Kerk rust hier op, dat het grav van de heilige maagd zy ledig gevonden, en dat zulks haare opneeming in den Hemel geloovbaar gemaakt heeft, te meer, daar het door Thomas den Apostel zoude zyn geöpend, en al-zoo bevonden, zo als NICEPHORUS 'er by doet, zie BARONIUS l. C. num. 19. De Schryvers van de vyvde eeuw spreekten, ja van het grav van Maria, als van eene kennelyke zaak, zie GREGORIUS TURON. de glor: Mart. l. I. C. 4. dees beuzelt 'er geen kleintje onder, dat, namelyk: alle de Apostelen by haar doodbedde waakten, dat de Heere Jefus met zyne Engelen kwam, en haare ziel aan den Engel Michaël overgav, dat de Apostelen vroegtydig daar op haar lichaam in een grav droegen, en het zelve bewaakten, dat hier op Jefus fchielyk by hun kwam, en 't lichaam in eene Wolk naar het Paradys liet voeren. Deeze GREGORIUS bloeide in 't laaft van de zesde eeuw, en de verdichte Melito plaatst dat grav in het dal van Josaphat C. 16. en wel in het midden tusfchen den Berg Zion en den Olyvberg, zo als de Schryver van den brief aan Paula en Eustochium, die men aan de zevende eeuw toewyft, gewaagt Epist. 10. p. 38. hoewel Burchardus het een weinig hooger op den Olyvberg plaatst, waar uit men reets eenig vooroordeel tegen de naaukeurige kennis van Maria's grav zoude kunnen opvatten, doch, zo wy boven de vyvde eeuw opklimmen, en ons na de vierde wenden, dan word de kundigheid nopens Maria's grav noch meer onzeker, HELENA de Keizerin heeft zich veel moeite gegeven, om Christus grav na te spooren, doch geenens voet verzet, om 't grav van Maria te ontdekken, en zoude zy zulks wel nagelaaten hebben te doen, door behulp van den doemaaligen Bis-

Bisfchop van Jerufalem *Macarius*, indien 'er iets van de overlevering, die *Juvenalis* te Conftantinopolen verspreid had, kennelyk geweest, en haar Lyk in den omtrek van Gethfemane begraven was? Wat? zoude de Godsdienstige bezoeker van de heilige plaatsfen *Paula*, (die het grav van den Heiland zo naaukeurig bezien heeft, die den fteen gekust heeft,) enz. ook zich omtrent het naby gelegen grav van Maria zoo onverschillig gedraagen hebben? waar van echter *HIERONYMUS* titel noch jota heeft! is dit grav van Maria aanwezig en door zoo veele wonderen berucht geweest, waarom fpreken *EUSEBIUS*, *SOCRATES*, *THEODORITUS*, *SOZOMENUS*, *EUAGRIUS* geen letter daar van? *RUFFINUS* fchryvt, dat voor de aankoomft, en voor het navorfchen van *Helena*, het grav van Christus niet bezocht, en byna aan de vergeetelheid was overgelaaten, zoude zy zo wel niet door eene Hemelfche aanmaaning tot het kennen van Maria's grav, als tot dat van den Zaligmaker zyn opgewekt; men heeft dan veel redenen te gelooven, dat dit vertelfel van *JOH: DAMASCENUS* nopens *Juvenalis* opgegeeven, naar s'mans inborft en gewoonlyke handelwyze, uit Apocryphe lappen zal zyn te zamen genaaid.

B. Thomas de Apoftel zoude Maria's grav geopend, maar zonder Lyk bevonden hebben te zyn, en wat beweegde hem daar toe? wel, by wilde het overblyfvel van Maria bezien! doch, hy had haar in levenden lyve honderdmaal gezien, en waar toe dan deeze redenlooze begeerte? konde dit, om te zwygen van de eerbaarheid, wel bestaan met de opgevatte heiligheid, en onfchendbaarheid der graven? konde Thomas het maagdelyk Lyk wel begluuren, zonder het van de grav-

gravlinten, waar in het gezwachteld was, te ont-
doen? konde hy het zonder zich te verontreini-
gen, wel kussen? immers gold de Joodsche Wet
noch NUM: XIX. vs. II. om te zwygen, dat al
dien toefstel van lichten en flambouwen, al dat
zingen van gezangen by den uitvaart vandat Lyk,
zich, met de Joodsche gebruikelikheden, waar-
aan men zich stipt zal gehouden hebben, niet over
een stemmen!

C. Maar onze argumenten moeten in noch
meerder kracht toeneemen: is de Moedermaagd
ten Hemel opgenoomen, is dezelve verreezen, zo
volgt, dat ze, volgens kennelyk getuigenis van
de oudste en beste Schryveren moet gestorven
zyn, maar twee Schryvers van gezag weten
niets van haaren dood; AMBROSIVS in C. 2.
Lucæ ontkent dat 'er kondschap is van haar af-
sterven, althans van haaren marteldood EPI-
PHANIUS *hæc*: 78. num. II. schryvt ik weet niet,
of'er eenige donkere voetstappen te vinden zyn, die ons
verzekering geeven van haaren onzekeren dood en hy
besluit, *dat men niet weet of ze gestorven, en of zy*
begraaven zy, des was in de dagen van EPI-
PHANIUS die zeer kundig was van de oude
Overleveringen, niets bekend van Maria's He-
melvaart, 't geen noch sterker word, als men uit
HIERONYMUS Epist. 61. C. 4. te weten
koomt, dat EPIPHANIUS te Jerusaleem verkeerd
heeft, en hoe is het mogelyk, dat hy aldaar van zulk
een geruchtmaakend wonder niets zoude vernoo-
men hebben, en met wat schyn kan het eene A-
postolische Overlevering hieten, die pas bykans
vierhonderd jaaren na den dood der Apostelen,
kenbaar word? Wat heeft dit Wonderwerk na
Epiphanius tyden zoo algemeen ruchtbaargemaakt,
daar het voor zyne dagen zoo onbekend was?
zelvs

zelve heeft men een getuigenis van *Hildepheonfus*, die in de zevende eeuw geleefd heeft, dees erkent in *Serm. 6. de Assumpt.* te vinden in *B. M. P. t. 11. p. 585.* dat dit stuk van Maria's Hemelvaart tot de onzekere dingen behoort, *ne Videamur dubia pro certis recipere.*

D. Men weet, dat het systeem van veele Kerkvaderen was, dat alle, de heiligste niet uitgeslooten, door zeker reinigend Vuur moeten doorgaan, en van dezen Vuur-tocht zonderen ze zelve Maria niet uit; maar zouden ze Maria daar aan hebben kunnen toewyzen, gesteld dat ze met een reeds verheerlykt lichaam in den Hemel verkeerde, zo als *SIXTUS SENENSIS Biblioth. l. 5. num. 171.* Maria daar van uitzondert, gelyk dan uit *HILARIUS in Ps. 118.* blykt, dat Maria door dit algemeene Vuur moet heenen gaan; *BARONIUS t. 1. Annal. ad Ann: 48 num. 17.* behoeft zich zo gramstoorig niet te maaken, en te schryfschryven *Perfrictæ frontis & procacis animi est indicium ecclesiæ universalis usui, & tot patrum sententiis non acquiescere*, zyn argument is zeer kattyvig *num. 16.* om dat de oude Kerk spreekende van Maria's verscheiden, het zelve met den ongewoonen naam van *assumptio opneeming* betyfelt, daar men anders de naamen van *natalitium, dormitio*, of *migratio* gewoon is te gebruiken, even als of de Kardinaal niet konde weeten, dat men dit woord *assumptio opneeming* in den Latynschen styl der Vaderen gebruikt voor de verhuizing van den geest alleen tot God; menigvuldige plaatsen staaven dit, uit het martelaars boek van *ADO* en van anderen niet moejelyk om by te brengen, zelve verwisfelt de even genoemde *ADO* de woorden *assumptio* en *dormitio*; het zy nu al eens waar, dat de Schryver van den brief aan *Paula* en *Eustochium* by

by *Hieronymus* te vinden onbekend is, hy is echter een bekwaam getuige van 't geen men in zyne eeuw geloovde, nu dees melt *Epist.* 10. t. 9. *veelen van de onzen twyfelden* [hy schynt zich zelve onder die te rangschikken, en hy houdt het niet met hun,] *qui adstruere volunt esse resuscitatum, die willen staaven dat ze opgewekt is, dit is taal van de vyfde eeuw!* AUGUSTINUS *Serm.* 35. *de Sanctis* spreekt noch sterker geene algemeen aangenoomen geschiedenis, of geene geschiedenis van de algemeene Kerk, *nulla Catholica narrat historia, verhaalt ons, op welk eene wyze Maria van hier gescheiden zy &c.* en, de geheele overige text van dien Oudvader koomt daar op neder, dat het geen men van haare opneeming ten Hemel verhaalt, voortgevloeid is uit Apocryphe en niet uit Apostolische getuigenissen, voor welke Apocryphe getuigenissen de Kerk geen geloov overig heeft, des dat men zich over dat geheele stuk weinig te bekommeren heeft, zoude, bid ik u, de Opsteller van deeze leerrede, openlyk zoo hebben durven prediken, indien de Roomsche of Latynsche Kerk in haare gebeden en gezangen of in andere Liturgien, daar van doe reeds zulke algemeen bekende vaststellingen gemaakt had? om nu te zwygen, hoe verscheiden Schoolleeraars, als by voorbeeld, *Petrus Blaesensis, Durandus, Alphonsus Tostatus*, welker texten te lang zyn, om woordelyk aan te haalen, de opneeming van Maria, onder de onzekerheden geplaatst hebben, tegen welke *Baronius* ruim zo veele redenen heeft om te knorren en hevig uit te vaaren, als tegen de Ketters. EPIPHANIUS moet dan een Hoofd-Ketter zyn, die durvt schryven *hæc* : 78. num. 11. *ὁ πάντως δὲ ὀρίζομαι τὸτο καὶ ὁ λέγω ὅτι ἀθάνατος ἔμεινεν ἀλλ' ὅτε διαβεβαιῶμαι ἡ τεθνήκεν* ik bepaal of

I

zeg-

zegge gantsch uit niet, dat ze onsterfelyk gebleeven zy, ook staave ik niet, dat ze gestorven zy: Ik gaa voorby, hoe TILLEMONT in zyne *Mem: pour servir à l'Hist. Eccl. sur la Vierge*, nota 15. zegt, niet te moogen twyfelen, of Maria is gestorven te Ephesen, en wat zegt het Concilium van Ephesus in haaren brief aan de geestelykheid van Constantinopolen aangaande Nestorius t. 3. Concil. p. 514. *Ἐνθα ἐν ἐφέσω ὁ Θεόλογος ἰωάννης καὶ ἡ Θεωτοκος παρθενος αἰγία Μαρία* daar (te Ephesen) legt de Godgeleerde Johannes, en de Godbaarende moedermaagd Maria, het is eene nietige uitvlucht, welke COMBEFISIUS alhier maakt, volgens PAGI *Crit: Baron ad Ann: 42.* dat de zin dezer woorden zoude zyn, dat 'er te Ephesen eene Kerk zoude zyn toegewyd aan Johannes en Maria, 't geen TILLEMONT l. C. wederlegt, zie ook LA BIBLIOTH: GERMANIQ. t. 32. p. 79. 80. 81.

E. Maar, wat mag doch de reden zyn, dat zulk eene kennelyk verdichte gebeurtenis tot dien trap van geloovwaardigheid by de geheele Latynsche Kerk zy opgeklommen? zeker hebben de Apocryphe Schriften veel hier toe medegewerkt, gelyk mede de onmaatige zucht om Maria te vergrooten; dat boek van MELITO *de transitu Mariæ* heeft 'er eene groote rol in, ondanks het zelve van Gelasius veroordeeld is, 't geen evenwel niet heeft kunnen beletten, dat DAMASCENUS, en NICEPHORUS 't voor goeden munt hebben aangenoomen, en waar tegen zelfs de Schryver van den brief aan PAULA en EUSTOCHIUM ernstig gewaarschuwd heeft, als zynde vol fabellen t. 9, *Epist. 10.* HIERON: BEDA *Retract. in Act. C. 8.* beticht dien Schryver van logen, en zegt, dat men te onrecht den Asiatischen Bischof

fchop Melito voor Schryver daar van uitvent; daar en boven hebben de Afgodifche minnaars van Maria gemeend, dat men haar meerdere eere aandeed, als men Maria's lichaam voor *onverdervelyk* hielt, dewyl ze zonder *erffmet* gebooren was, volgens eene tweede dwaaling, zie BIBL. GERM: l. C. p. 77. ondertusfchen leert ons NICEPHORUS l. 17. C. 28. dat Keizer MAURITIUS het Feest ter gedachtenis van Maria's ontflaaping heeft ingesteld op den 15. van *Augustus*. Wel is waar, dat BELLARMINUS l. 3. C. 16. *de Cult. Sancti*: de oudheid van dit Feest tot de tyden van *Hieronimus* opheft, maar geleerde lieden hebben voor lang betoogd, dat die leerrede *de Fefto assumptionis* noch van HIERONYMUS noch van zynen tydgenoot SOPHRONIUS herkoomftig is, om dat'er, behalven andere redenen, welke hem toonen *eenen Griekfchen Schryver* te zyn, klaare bewyzen in zyn, dat de Schryver na het Concilie van Chalcedon geleevt heeft, dus in de midden van de 5de eeuw, gewaagende van de dwaalingen van NESTORIUS en EUTYCHES; de viering dan van dit Feest is uit het Oosten naar het Westen overgeflagen, en in't Jaar 813 heeft de Synode van Mentz de Viering daar van *Canone* 36. bevolen.

Ik zal eindigen met UEd. hartelyk te groeten, en te verwachten, dat ik in 't kort met eenen of anderen leerenden of ftichtenden brief van denzelfven zal vermeijd worden,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's Hage.
5. Mey 1762.

NEGENTIENDE BRIEV.

U. den 17.
September 1762.

ZEER EERWAARDE VRIEND,

IK heb in langen tyd met U W. E. geen letteren gewisselt, het vergaat my, gelyk ik gisfe, dat het U W. E. vergaat, het veeltal van Vrienden, die ieder elkanders penne versneden houden, maakt, dat de brieuwsgeuysze verstandhouding te veel gesmaldeeld word, dus dat ik met tien Vrienden moet handelen, 't geen ik anders met eenen klaaren zoude; des echter viel my laatst gelukkig in, U W. E. te raadpleegen, over de Vriend-broederlyke behandeling van David omtrent Jonathan, beschreeven 1 SAM: XVIII. vs. 4. *En Jonathan deede zynen mantel af, dien hy aan hadde, en gav hem David, ook zyne kleederen, ja tot zyn zwaard toe, en tot zynen booge toe, en tot zynen gordel toe,* ik heb by eenen verstandigen Uitlegger geleezen, dat deeze plaats wat meer in had, dan enkel, dat dees Kroonprins aan David zyne verregaande toegenegenheid hebbe willen vertoon, achtervolgens welke hy van allen, die David beschouwden, wilde aangemerkt zyn, als om-te-wandelen in den persoon van David, zo dat die eenen zag, als beide zag, of, gelyk men doorgaans hier over denkt, dat Jonathan de behoefvigheid van David hebbe willen te gemoet koomen, met hem zyn eigen gewaad te schenken,

ken, op dat hy niet langer noodig hadde te verschynen in herders-kleederen; Neen, zynes inziens, moest dit elders heenen geleid worden, te weeten, Jonathan wist zeer wel, dat zyn Vader Saul in Gods ongenade vervallen, en van de Koninglyke waardigheid verstooten was, ja, dat dit Vonnis tot alle zyne nakomelingen betrekkelyk was, wyders, dat David, tot de Koninglyke waardigheid was gezalvt, schoon in het geheim, de Godvruchte Jonathan berufterde, niet alleen in dit Godlyk Vonnis over zynen Vader en over zyn huis, maar hy ging zelfs een verdrag of *verbond van Vriendschap aan*, met zynen Vaders Opvolger, ja, hy gav hem zyne *Vorstelyke en Militaire gewaaden over, ten betooge*, DAT HY VAN AL ZYN RECHT OP DE KROONS-OPVOLGING AFZAG, EN HIER DOOR DAVID TOT OPVOLGER VAN ZYNEN VADER VERKLAARDE: Ik wil niet ontkennen, dat dit denkbeeld over deeze plaats my ten uiterste behaagde, en dat ik het zelve gaarne gestaamt zag, want in de gemeene gedachte der Uitleggers ontmoet ik veele tegen-bedenkingen! welke redenen geeft men doch gemeenlyk hier van, dat Jonathan zyne kleederen aan zynen Vriend David gav? Men zegt, *Jonathan wilde, dat David in zynen persoon geeërd wierd, en hy in Davids persoon, zo dat hy die David zag, hun beiden zag*, men doet 'er by: Jonathan wilde, dat David zyn herders-gewaad afleggen; en de Hov-kleedy zoude aanneemen, men besluit, dat het vereeren van kleederen by de Oosterlingen onder de teekenen van de grootste achting is, doch geene van deeze redenen koomen my voldoende voor! Om van de laatste te beginnen, deeze is wel in wezen de waarheid, maar Jonathan had door het geslooten ver-

bond met David zyne hoogachting voor hem genoegaan het licht gebracht, meer dan door dit geschenk konde geschieden, de tweede reden plooit niet wel met het nederig hart van Jonathan, en vergelykt hem eenigzints, als of hy gunst by het volk zocht, door eene gifte aan David gedaan, uit een oprechte gulheid, de derde reden vecht met den stand en staat van David, want dat verbond van vriendschap tusfchen David en Jonathan is niet geslooten, op den eersten dag, waar op David toegang tot het Hov van Saul kreeg, neen maar, na verloop van eenen geruimen tyd, doe eene geduurige ommegang, de hoogachting tusfchen die twee gevestigd had, en men zoude dwaalen met te begrypen, dat zulks op de eerste ontmoeting geschied was, men bezie eens de spreekwys 1 SAM: XVIII. vs. 1. וַיִּפֶּשׂ יְהוֹנָתָן וּקְשָׁרָה

de Ziel van Jonathan werd verbonden aan de Ziel van David, het welk dezelve spreekwys is, welken we GEN: XLIV. vs. 30. geboekt vinden van Jacobs ingespannen lievede omtrent Benjamin, daar lag dus een band, en hier uit werd eene overeenstemming tusfchen die beide gebooren, is het nu wel te gelooven, dat David zulk eenen geruimen tyd aan Sauls Hov zal verkeerd hebben in zyne gewoone herders-kleederen? zal het in hem niet bewaarheid zyn geworden, 't geen MATTH: XI. vs. 8. staat, ei, zeg my, Eerwaarde Vriend, of deeze gedachte by U W. E. gesmaakt word, en of gy 'er wat hebt by te doen; verhaast u niet, en geloov, dat U W. E. brieven my ten allen tyden welkoom zyn.

T. T.

QUEM NOSTI.

ANT-

A N T W O O R D.

s'H. den 27. July
1762.

TOEGENEGEN MEDEBROEDER,

MYn van huis zyn, is oorzaak, dat Uwe ge-
eërde letteren niet eerder beantwoord zyn,
ik heb, zo dra de handen ruim had, beginnen te
denken op het beantwoorden van Uwen aange-
naamen, welken ik gehoopt had in eigen persoon
aan U W. E. te zullen kunnen overgeeven: Ze-
kerlyk zyn U W. E. bedenkingen gegrond. ook
mangelt het niet aan een of ander geleerd Uitleg-
ger, die alhier bezyden het gemeene spoor ge-
treeden, en in foortgelyke gedachten met U W.
E. gevallen is; ik zal derhalven den van U Wel
E. begonnen taak verder voleindigen. Het is
ten hoogften waarschynelyk, dat Jonathan met
zulk een oogmerk, als U W. E. schryvt, be-
zwangerd, aan David zyne gewaaden heeft over-
gedaan, Jonathan, zo als uit het geheele be-
loop van de H: geschiedenis blykbaar word, heeft
nooit de hoop gehad van aan zyn Vader te zul-
len opvolgen, neen maar die gedachten, nopens
David, in zyn hart bezeten, dat dees zynen Va-
der op den Throon zoude volgen, zich te vrede
houdende by aldien hy in den Koning David ee-
nen Vriend en Voorstander mogt aantreffen, of
de tweede plaats naast hem bekleeden, zie I SAM:
XXIII. vs: 17. *en ik zal de tweede by u zyn, maar*

gy zult Koning worden over Israël, om nu zyne gevoelens dies aangaande aan het licht te brengen, verklaart hy David, met dit zyn doen, voor *Candidaat* van het Ryk, en ziet van alle hoop op de Opvolging af, trouwens Saul wist ook wel, dat zyn Zoon Jonathan in dit *Systema* stond, ja hy geloovde het naar de zo even aangehaalde plaats, ook wel, maar, hy zocht Gods raad en voorneemen te dwarsboomen, en hier uit rees zyne geheele vervolgziekte op, waar van hy nu of dan met eenig berouw schein te rug te koomen 1 SAM: XXIV. vs. 4 maar 't was voor Saul niet om te draagen, dat David zulk een verbond met Jonathan hadde aangegaan, en dat hy van alle hoop op de Kroon had afgezien, hoor het verwyf van Saul hier over aan Jonathan 1 SAM: XX. vs. 30. 31. *Gy zoon der verkeerde in wederspanningheid, weet ik het niet, dat gy den zoon van Isai verkooren hebt tot uwe schande, en tot schande der naaktheid van uwe Moeder, want alle de dagen, dat de zoon van Isai op den Aardbodem leven zal, zult gy noch uw Koningryk bevestigd worden, ja! Saul haalt Jonathan vinnig door 1 SAM: XXII. vs. 8. om dat hy eene verbintenisfe met David tegen hem gemaakt had, waar uit hy waande dat Jonathan mede werkte, om David op den Throon te helpen, en Saul 'er af te stooten, hy moet dus iets daar van gerookken hebben, dat Jonathan zich ten voordeele van David van alle recht van Opvolging verstookken had.* 2) Het ontdoen van zyne Vorstelyke kleding en Wapenrusting, gav ook een gepast Zinnebeeld, dat hy met het aantrekken van dezelve aan David, hem van de aanstaande Throons-opvolging wilde vergewissen, 't schynt, dat de oude Oostersche Kroonprinsfen, die Candidaten van den Throon waaren, zich in een byzonder, en zulks be-

beteekenend gewaad gekleed hebben; op dat het volk langen tyd te vooren zoude kunnen zien, wien ze na s' Konings dood tot opvolger van den Throon te verwachten hadden, althans en oudtyds, en nu, was het vereeren van kleederen by de Oosterlingen een bewys van groote hoogachting **ATHENÆUS** l. 1. *Deipnosoph* C. 23. melt dat de Persen aan *Themistocles* ter vereering geschonken hebben *σόλην γάμψριον* een kleet dat s' Konings Schoonzoonen droegen alwaar **CASAUBONUS** t. 2. p. 69. by schryvt, hoe uit **AELIANUS** en **HESYCHIUS** blykt, dat deeze kleederen *δωροφορικαί* hieteden *Præsent-Kleederen*, en dat naar de verscheiden trappen van verwantschap met den Koning de kleederen ook onderscheiden waaren, en dat uit **CODINUS** *CUROPALATA* blykt, hoe dit in het Hov van de Oostersche Keizers is overgegaan, zo als noch by de Turken in gebruik is, 't is dan hoogst waarschynelyk, dat Jonathan een byzonder soort van kleedy gedraagen, en daar door voor den Kroons-opvolger zal zyn bekend geweest, waar van hy zich nu onttreed ten voordeele van David: **SUETONIUS** in *Julio Cæs* verhaalt er gens, dat Pompejus door het draagen van zekere soort van kleederen in verdenking kwam, dat hy naar het Oppergebied stond. **PLUTARCHUS** in *Vita Artax.* p. m. 1013 melt hoe er de Koningen van Persen op stonden, dat niemand van de byzondere perfoonen iets droegen, 't geen naar Koninglyk gewaad zweemde, Artaxerxes toonde eens aan Tiribasus zyn halvverfleeten opperkleet, en vroeg wat daar mede te doen, Tiribasus antwoorde, trek een ander aan, en vereer het aan my, 't is goed zeide de Koning, ik vereere het u wel, maar ik verbiede u het zelve te draagen, doch Tiribasus bekreunde zich des niet,

en droeg het zelve, waar door hy zich eene algemeene verontwaardiging en bespotting op den hals haalde, *ἐγὰρ ἔξην* 't was dooh ongeoorlooft zulks te doen, voegt 'er PLUTARCHUS by: Men weet ten overvloede, hoe het by de Romeinen in gebruik was, dat zy, die naar een eeramt stonden, zulks door het draagen van een wit gewaad kennelyk maakten, 't welk men door kryt noch meer deed blinken, zie MACROBIUS l. I. C. 16. Saturn: en breeder BAYFIUS de *Re Vest*: sommigen hebben gewild, dat men by de Hebreëen even hier om ook den aanzienlyken Adel noemde *הַנְּרִיִּים* Witten NEH: IV. vs. 14. ESTH: VIII. vs. 15. waar tegen de *הַשְּׂרָפִים* ongeachte overstaan SPR: XXII. vs. 29. en men denkt, dat Herodes om het zelve te beduiden, *Christus met een blinkend kleed heeft te rug gezonden aan Pilatus*, uit welk alles dan het doen van Jonathan opgeklaard word, en 't blykt zyn oogmerk geweest te zyn, om zyn recht van opvolging, uit die byzondere kleederen kennelyk, aan David als over te draagen, 't geen ook 3) noch meer kennelyk word uit den aart van de Vorstelyke kleeding zelve, die iets Majestueus in hem, die dezelve draagt, te leezen geeft, als by voorbeeld, zyn *מַעֲלָה* chlamys, zyne Vorstelyke mantel, of opperkleed, gelyk aan 't Romeinische *Paludamentum*, want zulk een *Megnil* droeg Saul, waar van David een stuk afsneed, 1 SAM: XXIV. vs. 5. denk om den dragt van s' Konings Dochter 2 SAM: XIII. vs. 18. Want alzoö wierden s' Konings Dochters die maagden waaren, MET MANTELS gekleed, men vergelyke SCHACHUS *Sacr: Elloch: l. 3. C. 42 p. 1012 seq.* Wat men ook door de volgende omschryvingen van de kleederen begrypen mag,

mag, ze waaren recht *Vorstelyk*; door de מְדִים
verstond FULLERUS l. 6. C. 2. *Misc.* de bo-
venste en over alle de andere aangetoogen kleederen,
een *surtout*, kleederen VAN MAATEN, zo als
men van eenen MAN VAN MAAT leeft אִישׁ מִדָּה

een groot man, hy meent, dat der Grieken *μανδύας*
by HESYCHIUS, SUIDAS en POLLUX hier
van afstamt, men zie ALBERTI *ad Hesychium*
V. C. en RELAND de *Vet: ling: Pers.* dis. 8.
p. 192. met FERRARIUS de *Re Vest* P. 2. l.
I. C. 3. l. 2. C. 4. 't zy dat men het vertolke,
kleederen van maat, geschikt, en gepast naar de
groote van het lichaam; en hoewel het uit I SAM:
IV. vs. 12. blykt, dat ook dit woord van gemeen-
ner lieden gewaad gebruikelijk was, zo zullen de-
zelve by Jonathan geëvenredigd geweest zyn aan
s'mans overigen dragt: *Zwaard* en *Boog*, die
in den text volgen, zyn *Krygsgewaaden*, voor al
van *Veldheeren*, gelyk David in het lied over Saul,
zingt van *Jonathans* Boog en van *Sauls* Zwaard,
onder welke Krygstuigen de *Gordel* uitmunt, zoo
als de CINCTUS GABINIUS by de Romeinen,
zie TURNEBUS *Advers:* l. 22. C. 20. daarom
het ook tot vergrooting van Messias persoon ge-
zeft word Ps: XLV. vs. 8. aan wien Jes: XI.
vs. 3. een gordel der lendenen word toegeschree-
ven, en JOB XII. vs. 18. is melding van den
gordel der Koningen, 't welk dan in 't geval van
David en Jonathan, twee zaaken te gelyk kan
fchilderen, en, dat hy aan David zyne Veldheer-
lyke waardigheid overleverde, en dat hy zich ten
naauwste aan hem verbond, zoo als God zelve
by *Jeremias* dit zinnebeeld aanvoert, om zyne
naauwe verbintenis met Israël uittebeelden KAP:
XIII. vs. 11. Want gelyk een gordel kleevt aan de
len-

lendenen van eenen man, zoo heb ik het gantsche huis van Juda, en van Israël aan my doen kleeven, in dien smaak kan ook de Kus, die Jonathan aan David gav tweezints verstaan worden, en ter staaving van de vriendschap of het aangegane verbond, en, om aan David een voorspel te geeven van de Koninglyke waardigheid, wanneer men hem in 't vervolg met eenen Kus manschap, en hulde zoude bieden, zie Ps: II. vs. 12. 't welk over bekend is: Alle deeze waarschynelykheden by een genoomen, pleiten, dunkt my, sterk, dat het bovengestelde, het waare en eenige oogmerk van Jonathan geweest zy; het geen 'er overig blyvt, is U W. E. heldere dagen naar lichaam en geest toe te bidden, om veelen tot oogen te zyn, en niet ydel te loopen.

Tui observantissimus

PETRUS NIEUWLAND.

TWINTIGSTE BRIEF.

Pl: Rev: J. B. A. E. *salutem & fausta*
quævis vovet, PETRUS NIEUWLAND.

WY staan beiden greetig toe, dat 'er, [al weten wy zulks overal van stuk tot stuk niet na te leiden,] geen een onder de Mosaische Wetten, in het Burgerlyke gevonden word, of ze betoont heuren herkoomst te hebben van den God der betaamelykheid! zoo zal het dan ook gelegen

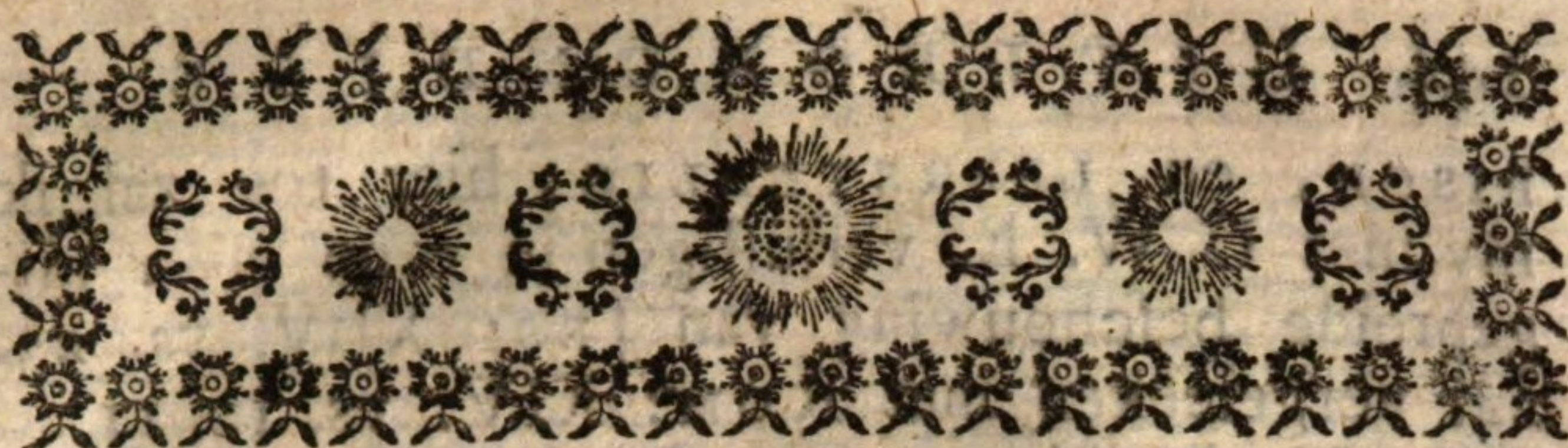
legen zyn met de gestrengte Wet DEUT: XIII. vs. 13 tot 17. Wanneer het na een duchtig onderzoek bleek, dat zekere Stad in Israël tot afval van den waaren Godsdienst vervallen was, moest alles, niets uitgezondert, te vuur en te zwaard verbannen worden, zonder quartier: Zie hier wat myn oude Meester de geleerde MIL ad Ikenium Parte 2. C. 12. §. 21. kortelyk hier over schryft, de Rabbinen zeggen in BAVA KAMA f. 83. dat alleen Jerusaleem van dit vonnis was uitgemonsterd God gav deeze gestrengte Wet 1) om dat deeze Steden door hunne afgodery en afval een Cherem wierden, en dus even als Vloek-offeren Gode moesten worden toegewyd. 2) God gav hier mede te zien, hoe gewigtig dit euvel van dien afval, en hoe verfoejelyk het zelve was in zyne oogen, en hy wilde de overige Volken daar door van den afval afschrikken by dit welgezegde, meene ik, moet noch in aanmerking koomen, dat God het voor een רתועבת voor een detestabile scelus of vervloekenswaardige misdaad hielt, een volk daar toe door drangreden te verlokken, en, of de verzachtingen, die de Joodsche Meesters op deeze Wet maaken, juist zo hoognoodig zyn, weete ik niet, men vind dezelve C. 4. van MAIMONIDES Gnaboda Sarah, dat eerst blyken moest, dat het grootste gedeelte van de Stad in dien afval toestemde, althans door zulk eenen afval wierd deeze Stad eene Cananæsche Stad gelyk in zonden, en dus ook in straffen, zich als vyandig verklaarende, tegen Israëls gemeenebest, en Godsdienst; dus vorderden de regelen van billykheid, dat zoo eene Stad, als vyandinne behandeld wierd, my dunkt, dat is vierkant! weet U W. E. iets naders om deeze Wet te verklaaren, deel
het

het my mede, maar leer intusfchen by wyze van toepassing met my hier uit, hoe fchuldig zich zulke menfchen onder de Chriftbelyders, voor God maaken, die, naar de mode van deeze duiftere eeuw, tong en pen fcherpen, om den geöpenbaarden Godsdienst te hoonen, en, waar het mogelyk, uit de gemoederen der menfchen uit te roejen; voorwaar hunne verdoemenisfe is rechtvaardig! Satans eerfte misdaad word hier bedreeven, en zoo moet ook zodanig een afbreeker van Gods Ryk in zyn vonnis deelen! Niets byzonder is 'er alhier, dan dat de zeden-bedervende boeken met volle korven uit Engeland en Vrankryk overgedraagen worden, en, zo als men my bericht, onder andere plaats-teekeningen ook hier en elders gedrukt worden! Waar wil het heenen, myn Broeder? Sommige Theologi dachten, dat men by den Souverain ernftig op bedwangmiddelen voor de drukpers moest aanhouden! *laudo ingenium!* maar ik zoude wel tien tegen een durven zetten, dat dit *dan* in onze Provinciën gefchieden zal, *als* men het Vierkant van den Cirkel zal gevonden hebben! Men zal in de uitvoering van zulk een ontwerp ontelbaare zwaarigheden ontmoeten, vooral in het ftuk van den daar door bedremmelden Koophandel, dus is het te duchten, dat het by een *pium defiderium* zal moeten blyven; trouwens ieder, die belang in den Godsdienst neemt, is ten vollen overtuigt, dat 'er nimmer iets tegen den Godsdienst geoppert is, 't welk eene ernftige wederlegging verdiende, of het is ten vollen beantwoord; waar mede wy ons behoorren te vergenoegen: Ik ben geheel de uwe.

P. NIEUWLAND.

s'Hage,
den 5. November 1762.

UIT-

UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.

HET TWEEDE BOEK.

EERSTE BRIEF.

VEEL GELIEVDE MEDEBROEDER,

W. E. altyd aangenaame van den 15. October 1762. fchynt by eene treurige luim gefchreeven te zyn, trouwens het bevreemd my niet, dat 'er in eenen recht Christelyken en Godgecleerden boezem nu of dan *wee* en *ach* gezocht word, onze tyden zyn, wat de zedelyke gevoelens, en beredeneerde losbandigheid aanbetreft, van erger tot erger voortgerold, en de godloosheid in gevoelens zo wel als in de beoefening, gaat bloots hoofds! dan, om uwen en mynen geest te verfrifchen, om beider hoofd op te beuren, bepaalde ik my onlangs by *eene* gegronde, en zo ik meene, *Schrijftuurlyke* hoop dat *onze dierbaare Verlosfer eenmaal, en wel in den besliffende oordeelsdag, zo wel van vyanden, (GEEN UITGEZONDERD) als van vrienden, ALGEMEEN zal erkend worden, wel te verftaan, niet zaligmakend, maar HISTORISCH,*

RISCH, en LEERSTELLIG; hier toe zal ik my met U W. E. verlustigen in eene meer uitgebreide beschouwing van JES: XLV. vs. 23. 24. vergeleeken met ROM: XIV. vs. 10. 11.

A. Merk alhier op, dat het waarlyk eene byzondere trek van de pen des Heiligen Geestes zy, dat zomtyds in het N. T. zeer duistere plaatsen van het O. T. worden aangehaald, om ons waarheden te leeren, welken wy aan ons zelven gelaaften, aldaar nimmermeer zouden gezocht hebben; 't zal by de stukken blyken, dat in de aangestipte plaats, waarlyk, en naar hoofdbedoeling, van het laatste oordeel, en van iets, 't geen daar geschieden zal, gespeld wordt, *Wy allen*, zegt Paulus, deeze woorden aanvoerende, zullen voor den Richtersstoel van Christus gesteld worden, **WANT** daar is geschreeven, *ik leev*, zegt de Heer, voor my zal alle knye buigen, en alle tong zal God belyden, zo dan een ygelyk van ons zal voor zich zelve aan God rekenschap geeven, en, ['t geen onze opmerking verdient] Paulus heeft alhier, als 't waare zyne eigen overzetting gemaakt, zonder zich van de LXX. die hier zeer mank gaat, te bedienen, daar anderzints de Heilige Schryvers zich van dezelve doorgaans bedienen, als de LXX. in het zaakelyk denkbeeld niet afwyken V. *Acta Erud. Lips. ad A. 1713. p. 110.* ten bewyze, dat ze de kracht van de taal grondig verstonden.

B. Paulus beezig met te betoogen, dat ieder mensch, voor zich zelven, en zyne verrichtingen, aan God rekenschap geeven zal, bediend zich van Mesfias woorden by Jesaias, welke hy met eenige weinige verklaring, hoofdzaakelyk te zamen trekt, want die woorden *ik leev* zegt de Heere, zyne evengeldig aan die, *ik heb by my zelven gezworen*, zie daar toe HEB: VI. vs. 13. God kan
doch

doch by niets meerder zweeren, dan by zich zelve; 'er is uit den mond der gerechtigheid een woord (een Placaat, eene onveranderlyke vaststelling) uitgegaan, 't welk niet zal wederkeeren, dat is, ydel en vruchteloos zyn, [tot welke vertaaling zy, die de *Accenten* op prys stellen, gemakkelyk besluiten zullen, omdat in 't Hebreeuws op *Dabar* een *major*, op *Tzedaka* een *minor Distinctivus* volgt, terwyl *Jatzab* en *Mippi* met het woord *Tzedaka* samenhangen, door twee *accentus servi*]. Dus zo is het woord of Placaat zo straks te melden, uitgegaan uit den mond der gerechtigheid uit den aller rechtvaardigsten mond van dien Richter, die zelve onze gerechtigheid is; weshalven niemand reden zal vinden, om zich over dit Placaat te beklagen.

C. De inhoud van deeze door Mesfias bezwooren vaststelling, behelst drie zaaken, welke in het laatste Oordeel staan te gebeuren.

✕ Eene algemeene kniebuiging.

☐ Eene algemeene belydenisse.

☐ Eene algemeene, en vreesfelyke beschaamtheid van de vyanden.

✕ Nopens de algemeene kniebuiging daar in volgt Paulus de woorden van Jesaias slijpt, en behoudt dezelve orde der woorden, en waarom mag men zich alhier niet bepaalen by de letterlyke, en uitwendige kniebuiging zelve? wyl ook dit van de verdoemden gezegt word, die zulks hoewel onwillig, in hun hersteld lichaam, zullen verrichten, schoon afkeerig blyvende met hun hart, gedwongen zullen ze de Oppermacht van den Mesfias erkennen.

☐ In zulk eene kniebuigende gestalte, zal ieder een, vriend of vyand, eene algemeene belydenis

nopens Jesus Christus, *als dan* afleggen op de al-
 lerdemoedigste wyze, *My zal alle tong zweeren*,
 Paulus drukt alhier den zin van het woord *ὑπομνησθήσεται*
 zeer fraay uit *πάντα γλῶσσα ἑξομολογήσεται τῷ Θεῷ*
alle tong zal God belyden, want, wat is doch het
 zweeren in de daad anders dan een beroepen van zich
 zelven, op een alweetend, rechtvaardig, en alom-
 tegenwoordig Wezen? betuigende, dat wy onder
 befeffen van Gods geducht aanzyn, iets verrichten,
 en wat is dit anders, dan eene *plechtige belydenis*,
 waar by de Apostel het alhier laat beruften, laa-
 tende het voor zynen lezer overig, om de *stof*
 en het gevolg van den Eed uit het bewuste hoofd-
 stuk van Esaias, te doorbladeren, hy had genoeg
 gezegd, om zyne stelling, *dat een ieder aan God*
voor zich zelven rekenschap zal geeven, te staaven,
 en handleiding geeven, om, den Propheetischen
 draad, te achtervolgen: het geene nu, in dien
 beslissenden dag, *algemeen* zoude beleeden wor-
 den, is, *gewisfelyk in den Heere zyn gerechtigheden en*
sterkten, dit woord meent men, (en zulks maakt
 de Uitleggers verlegen) stemt minder over een in
 den mond van de verdoemden of ongezaligden,
 doch laat ons aandachtig zyn!

Het staat vast dat deeze opgegeeven woorden
 behelzen dat geene, 't welk de *algemeen zweeren-*
de tong voor God zal belyden, 't is doch styl, dat
 de H. Schrift by den Eed aanstonds de zaak, die
 men bezweeren zal, of de stoffe van den Eed,
 voegt, in welks aanvulling de lezer zoude kun-
 nen dwaalen; men herhaale dan veilig uit vs. 24.
 het werkwoord *hy zal zweeren*, 't welk anders in
 kracht legt opgeslooten in de gelykluidende be-
 woording van *zeggen, hy zal zeggen*, zie GEN:
 XXII: vs. 16. 17. Ps: LXXXIX. vs 4. 5. Ps.
 CX.

CX. vs. 4. *ieder zal dan belydenis doen voor God, zeggende alleen in den Heere zyn my gerechtighe- den en sterkten belooft, want* *¶* *moet hier ver- tolkt worden, niet door voorzeker, waarlyk, dan was het doch overtollig, en 't lag reets opge- wonden in het woord van zweeren, 't geen sterk genoeg bevestigt: neen* *¶* *is hier niet staavend, maar uitsluitend, gelyk het in den voorgaanden zamenhang tot vyvmaalen toe dus voorkoomt in den zaakelyken zin, om te betoogen, dat 'er be- halven God, geen Heiland of Verlosfer zy vs. 5, 6, 18, 21, 22. Men stelle de overzetting aldus* *¶* *hy zal zeggen, dat is, 'er zal dan gezegt wor- den, zoo beezigen doch de Hebreëen het activum onpersoonlyk, in het laatste oordeel, alle tong ie- der mensch zal dan (dewyl zulks in dit leven niet te verwachten is) voor Gods Richterstoel belyden, alleenlyk in den Heere was voor my gerechtighe- den en sterkten belooft [dat is, al wat gerechtig- heid tegen de schuld, al wat kracht tegen de smet der zonden behelst, was alleen voor my te vinden en te bejaagen geweest in Christus, door een le- vend geloov omhelst zynde]. Nu, gelyk de ge- zaligden dit blymoedig en eeuwig dankbaar als dan zullen erkennen, zoo zullen alle veroordeel- den zulks belyden, en gevolgelyk de schuld van verlooren te gaan, op zich zelve wyten en laa- den, en dit behoort ook tot den omtrek van de rekenschap, welke ieder aan God geeven zal, hem rechtvaardigende en billykende in zyn Vonnis; hier toe behoort nu ook het derde stuk.*

1 Eene algemeene en vreesfelyke beschaamtheid van de vyanden van het Euangelium, tot hem zal hy koomen, 't zy dan verschynende voor zynen Richter- stoel, 't zy dat het behelze eene beschryving hoe

*betaamelyk het geweest was van dat aanbod gebruik gemaakt te hebben, uit welke belydenis het dan openbaar en Weereldkundig worden zal, hoe beschaamt en zielinnig verlegen ze staan zullen, die zich in gramfchap, in ongeloov, in spotterny zullen vergreepen hebben tegen den Heere, in wien het geheele zaad van Israël zal gerechtvaardigd worden en zich beroemen; welke *schaamte* dan aan God de eer zal geeven van zyne hoogste rechtvaardigheid, waar door hy het verfmadden van zulk een aanbod, (uitwyzens elks geweten en elks tonge) ten zwaarste straft, zynde buiten schuld van hun verderv. En dit strookt ook zeer vriendelyk en geleidelyk met het beleid van JES: XLV. Het moet uit kracht van dit Hoofdstuk blyken, dat God de zaligheid van de Heidenen naar hoogst zyn vermoogen bevorderd, en voor hun de leer van het Euangelium niet heeft achtergehouden, want, al wat God aan en omtrent Cyrus voorspelt, geschiede niet om Cyrus alleen, vs. 3, 4. maar ook, naar vs. 5, 6. op dat alle de Volken, welke hy te onderbrengen zoude, wisten, dat Israëls God de eenige waare God, Schepper, en onderhouder van het Geheel-Al was, vs. 7. En, ten einde de Heidenen tot deeze erkentenisfe gemakkelyker overgehaald wierden, om op dien eenigen God hun geloovig vertrouwen te stellen, zo koomt Mesfias te vooren, als vol van zucht om het menschdom te verlossen, als verlangende naar die gewenschte tyden; ja dezelve voorspellende, waar op hy in het vleesch verschynen, en waar op zyne gerechtigheid over de geheele Weereld zoude aangekondigd worden vs. 8. Met het 9de vers beantwoord God als eene tegenwerping van de Heidenen, die als het waare, niet konden gelooven, dat*

dat de God van Israël zulk een groot en barmhartig God was, dewyl hy had toegelaaten, dat ze in deeze zwaare gevangenis van Babel heenen gevoerd waaren; met lette op vs. 11. zoo zegt de *Heere de Heilige van Israël*, en deszelfs *formeerder zy hebben my van toekomstende dingen gevraagd*, dat is, zy Heidenen zullen my daar na vraagen, zo als geschied is van *Nebucadnezar* DAN: II. vs. 13, 47. *Belshazar* DAN: V. vs. 11. 12. *zoud gy my van het werk myner handen bevel geeven*, als of ik de Alweetende en Almachtige niet-richtig met Israël handelde, door hun tot zulke rampen te doemen? waar op Jehovah vs. 11. belooft, dat hy zich op zynen tyd betoonen zal de Almachtige en Goedertieren' God van Israël te zyn, hun door Cyrus verlossende vs 11, 12, 13, 14. zoo zegt de *Heere*, *Ægypten heeft geduurige beezigheid* [in de tydelyke dingen] *Æthiopien* [Moorenland] *heeft zynen koophandel*, de *Sabbeën hebben mannen van eene ongewoone lengte*, nochtans zullen ze tot u (myn uit de gevangenis verlosste volk) ten tyd van het N. T. koomen, zich aan u en uwen verlosser overgeeven, u volgen, en als in de boeijen tot u koomen, door de kracht van het Euangelium als verwonnen zynde, zy zullen biddende omtrent u zeggen, gewisfelyk God is in het midden van u, en buiten Israëls God is 'er geen, waarlyk gy zyt een God, die u nu noch voor ons Heidenen verborgten houdt, God van Israël, ô Heiland! hadden wy u eerder gekend! zo dat de woorden van vs. 15. geene woorden van Jesaias zyn, maar een gedeelte der gebeden, welke in den mond der te bekeerene Heidenen gelegd worden door Mesfias, die hun vs. 16. gebied beschaamd te zyn over hunne blinde onweetenheid, en zich ter eeuwige behoudenis te vervoeegen by Israël,

om door het geloove in hem voor eeuwige ſchaan-
de beveiligd te worden. En, om de Heidenen te
meer tot deeze heilzaame ſchaamte op te ſpoo-
ren in den wel aangenaamen genade-tyd, zo zegt
hy *ik heb niet in het verborgten geſprooken, in eene
donkere plaats van de Aarde, ik heb tot het zaad van
Jacob nooit gezegt zoek my daar ydel en ledigheid
is, ik ben de Jehovah die eene gerechtigheid, welke
voor God beſtaan kan, uitspreeke, die de rechtheden
aankondige, op dat ieder menſch tot kenniſſe van de
waarheid koomen moge* vers 19. *vergader u dan en
koom, nader te ſamen, verloſte uit de Heidenen,
want dit weten zy noch niet, die het hout van hun
geſneeden beeld draagen, en die eenen niet helpenden
God aanroepen, geev te kennen, en nader gy lieden,
beraadſlaag u over het antwoord nopens myn voorſtel,
wie heeft dit woord (waar in ſ' menſchen gerech-
tigheid beſtaat) van 's Weerelds begin ooit doen hoo-
ren, en wie heeft van dien tyd af aan zulks verkondigt
heb ik de Heere dit niet gedaan, en is 'er nog een
God behalven my, is 'er wel ergens een rechtvaar-
dig God, en een Heiland behalven my?* vers 20,
21. op deeze gronden noopt Meſſias alle de Hei-
denen, om het heil in hem alleen te zoeken, en
vooral, om dat ze anders het verderv aan nie-
mand, dan aan zich zelve zullen te danken heb-
ben, dewyl God met het waare belang van ieder
een zo heeft te raade gegaan, dat niemand in den
laatſten oordeelsdag de ſchuld op hem zoude heb-
ben kunnen werpen, of klaagen, dat de heilweg
aan hem niet is bekend gemaakt vs. 22. Dus
ſchraagt het geheele beloop van het hoofddeel on-
ze verklaaring, en ieder zal gedwongen worden
op overtuiging van zyn eigen geweeten den Mes-
ſias voor den rechten en aangeboden Heiland te
erkennen, ja zulks te belyden, en daar door te
doen

doen kennelyk worden, dat het verderv uit hem is.

Hoe nadrukkelyk bewyft nu Paulus 1) de algemeenheid van de onderwerpen, die ten laafsten dage zullen geoordeeld worden, om dat, volgens Jefaias oogwit, eenmaal eene algemeene belydenis voor Gods Richterftoel zal afgelegd worden, omtrent Jefus Mesfiasfchap, terwyl hy Jefaias woorden aanhaalt op eene verkorte, en zamenge-trokken manier, latende de overige daar toe dienende woorden, [als genoeg bekend, en gemak-kelyk te vinden] onaangehaald, zullen doch alle menfchen hoofd voor hoofd, fchoon op verfchil-lende wyzen, en tot verfchillende einden, belydeniffe doen op dien dag van de waarheid vanden Euangely-weg, voor den Richter over allen, dan volgt, dat allen zullen geoordeeld worden, en aldaar verfchynen 2). Ja! hoe ftrekt niet deeze plaats tot moedgeving in dat foort van mifstroos-tigheid, waar mede U W. E. worstelt, in den aanvang van mynen tegenwoordigen brief, im-mers dezelve flaavt, dat God zelfs van de groot-ste tegenftanderen zal gerechtvaardigd worden, 't geen dezelve nu noch door bidden, noch door redeneeren begeeren te doen! Dit zy U W. E. dan tot eenen gordel der lendenen, en ik zal my over myn fchryven niet beklagen, als daeze ge-ringe pooginge iets daar toe hebben moogen te weeg brengen:

Na de gewoone en welgemeende plichtpleegin-gen, in verwachting van U W. E. te rug fchry-ven, noem ik my

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

den 8 Jan. 1763.

K 4

TWEE-

T W E E D E B R I E V.

Zie hier het antwoord, aan eenen onderzoek-lievenden Vriend toegezonden, die my klaagde, nooit de geschiedenis van Christus Verzoeking in de Woestyn te kunnen leezen, zonder voor sommige omstandigheden stil te moeten staan, ja zo hy met vleesch en bloed te raade ging, zich te ergeren.

W E L E D E L H E E R E N V R I E N D ,

U W Bybellievde verdient dat U W. E. alle hulp, en opklaaring, gegeven word; men doet aan de Godlyke Openbaaring eenen wezenlyken dienst, als men aan de Heilige geschiedenissen het waare daglicht geeft, want ik heb voor lang bespeurd, dat de kracht der tegenwerpingen van het ongeloov, doorgaans alleen gelegen is, in het verwrikken van den waaren aart, en omstandigheden der geschiedenissen; Wat nu U W. E. zwaarigheden omtrent het geval van 's Heilands Verzoeking in de Woestyn betreft, daar over konde U W. E. met een talloos aantal van vroege en latere Schryvers zich beraaden; dan, om U W. E. te wil te zyn, geeve ik aan denzelve deeze navolgende bedenkingen in een allergewigtigst stuk ter overweeging.

I. *Deeze gebeurtenis heeft waare betrekking tot het zamenstel van het Christendom; ze leert ons, hoe onze Borg, als tweede Adam, de verzoeking-*
gen

gen van de macht der Duisternisse overmocht, daar over met de zege gepraald, en aan de zynen de gereede hoop gegeven heeft, dat ze door geene verzoekingē, van dien kant herkoomstig, overmocht zullen worden.

II. *Deeze gebeurtenis heeft alle mogelyke teekens van Waarheid*; zulke, die voorhebben te bedriegen, en daar door den roem van hunnen Meester te verbreiden, zullen zich wachten, om iets te boek te slaan, 't geen in schyn aan hunnen Meester niet veel eer aandoet, en wel zo iets, dat uiterlyk het bedorven Vleesch tot tegenbedenkingen opwekt. Hoe! om het Euangelium voor Jood en Heiden smaakelyk te maaken, zouden ze Jesus vertoonen onder de macht van den Satan! die met hem als met eenen speelbal kaatst! die aan hem allerlei harde voorstellen doet! den Messias dan ginds, dan herwaarts voert en sleept! zoude zulks tot opfiering en aanpryzyng van zyne leer strekken? dat zy verre! of, wy kennen den mensch niet!

III. *Om dit geval te verzachten, is het onnoodig het zelve te verklaaren, als een enkel gezicht, dat de verbeeldings-kracht van Christus heeft aangedaan*, zo dat zich de Heiland in zynen geest vertegenwoordigd hebbe, den Satan te zien in eene lichaa-melyke gedaante, verbeeld hebbe gevoert te zyn door de lucht op eenen hoogen berg, op de tinne van den Tempel: enz. waar toe men de spreekwyzen van den Euangelist niet dan zeer bezwaarlyk wringen zal, ook toont men de zegwys van Lucas IV. vs. 1. niet te verstaan, die schryvt, *dat zulks in den geest dat is, in verbeelding zoude geschied zyn*, terwyl het geen door den Geest overgezet is, enkel de uitwendig aandryvende oorzaak bekend maakt; maar

A. Als men leeft dat *Jesús in de Woestyn geleid werd*, om 'er door den *Duivel verzocht te worden*, heeft men wel gaade te slaan, dat zulks alleen staat op de *uitkoomst* van zynen Woestyngang, en niet, als of *Jesús* werkelyk dit daar mede bedoeld had, neen, 's Heilands doel met in de *Woestyn* zich veertig dagen te gaan ophouden, was enkel, om zich door bidden en vasten tot zyne bediening te bereiden, en van den *Vader* in de Amptsplichten onderweezen te worden, by toeval kwam 'er dit by.

B. Van het *Verzoeken* zelve moet men zich een denkbeeld maaken, waar in de grond-beteekenis van het woord bewaard word, de grond-beteekenis nu is *iemand te polsen*, of men iets van, in, of omtrent hem kan ontdekken, en dit is hier het *hoofdstuk*: De *Booze Geest* wilde weten, of *dees persoon Jesús van Nazareth* de *beloofde*, en *verwachte Mesias* was, welke hooftzin heerscht in *Satans* woorden, *indien gy Gods Zoon zyt*, over welk onderzoek van den *Satan* niemand zich behoort te bevreemden, want *Jesús* trad zo pas in zyne bediening, hy had noch niets verricht, dat hem openbaar maakte, hebbende voór zynen *Doop* in het geheim geleeft, en in niets dat gerucht maakte, boven andere kinderen uitgemunt, evenwel, aan den anderen kant, zal de *Helvorst* wel iets vernooten hebben van de *Hemelftem*, aan de boorden van de *Jordaan* gehoord, *deeze is myn geliefde Zoon in wien ik myn welbehaagen heb*, hy zal gemerkt hebben, dat *Jesús* in de *Woestyn* veertig dagen zonder voedsel geleeft had, des, dat *dees* persoon iets buiten gewoons was, dit zal hem nieuwsgierig gemaakt hebben, om eene preuve van zyne *Mesiaschap* te neemen, en het zekere daar van te bevroeden.

C. Wanneer men leeft vers 3. *indien gy Gods Zoon*

Zoon zyt (by uitstek zoo genoemd) zoo gebied dat deze steenen brood worden, dan begrype men, dat zyne meening is, gy behoeft immers niet langer honger te lyden, dan gy wilt, help uw zelve door u te bedienen van de aan u betrouwde Almacht, of bid God, dat hy, om uwen honger te ontmoeten, deze steenen van wezen en natuur doe verwisselen in brood, en men merke wel op, dat Jesus hem geen rechtstreeks antwoord geeft, maar van ter zyde antwoord, zich vergenoegende met deze algemeene aanmerking, dat ja wel het brood het gewoone voedsel zy, 't welk God tot in standhouding van het leven geschikt heeft, maar echter, dat die zelve God, by middel van dat middel, noch andere hulpmiddelen bezit, tot voeding van den mensch, gelyk doe hy Manna deed regenen, en dat het alles, waar door God wil dat de mensch bestaan zal, brood mag hieten, waar uit de Heiland dan afleidt, dat de Satan iets, 't geen onnoodig was van hem vorderde, God behoeft tot dat uiterste niet te koomen, herinner u wat God voormaals ten baat van de zynen in de Woestyn gewrocht heeft, ja, de aanhaaling van DEUT: VIII. vs. 3. brengt hem te binnen, dat geen voedsel by den mensch tot eenigen zegen strekt, zonder Gods verborgen zegen, of liever, de samenhang van DEUT: VIII. leert, dat deze woorden aangevoerd worden, om te leeren, dat God zyn volk in de Woestyn beproefd hebbende door den honger, doe het gewoone voedsel ontbrak, een buitengewoon voedsel verörende, om hun te toonen, dat God het leven met allerley middelen kan opkweeken, teffens dat de Heiland thans in het zelve geval met de Israëlers zich bevondt, Jesus gevoelde zich van den honger geprikkeld, daar geenerley gewoon voedsel voor handen was, en dat hy zich dus thans enkel te gedraagen bad, als Israël in de Woestyn, en naar dezelve,

ve, by God gereeden middelen, uit te zien: Intus-
schen merkt UEd. alhier de list van den Satan op;
het middel, 't geen hy voorstaat om achter de
waarheid van Jesus Messiaschap te koomen, was
kunstig ingericht, gy moogt, wil hy zeggen, im-
mers uwe macht gebruiken, om uw zelven in nood te hel-
pen, en God zal u in deezen uitersten nood geen won-
derwerk tot uwe redding weigeren, doch hoogwys
beschimpt onze Heiland 's Duivels ydele nieuws-
gierigheid, en geeft aan hem zulk een antwoord,
't welk hem in de onzekerheid laat, en waar me-
de Jesus toont geene parade van zyn wonderen te
maaken: ja hem in de noodzaakelykheid brengt,
om zich van een ander middel, om tot zyn oog-
merk te geraaken, te bedienen.

D. Dit middel is vers 5. en 6. beschreeven,
Doe nam hem de Duivel mede na de Heilige Stad,
en stelde hem op de tinne van den Tempel, en zeide
tot hem, indien gy Gods Zoon zyt, zo werp uw zel-
ven nederwaarts enz. Wat noodzaake is 'er, Myn
Heer, dat men den Satan alhier onzen Heiland
doet sleepen door den Midhemel? waarom geeft
men het Grieks niet zeer eenvoudig, *de Satan*
bracht of geleide hem, 't zy den Heiland verzoe-
kende, om hem derwaarts te volgen, 't zy, dat
hy den uit eigen beweeging derwaarts gaanden
Heiland vergezelde, men moet doch wel opmer-
ken, dat de Euangelisten ons niets dan de zelv-
standigheid van het verhaal hebben medege-
deeld, en de aanvulling der omstandigheden,
aan het gezond oordeel, overgelaaten heb-
ben, edoch men zoude zich bedriegen, als men
in deeze tweede verzoeking eenige lompheid
en onkunde van den Boozen Geest verdich-
ten wilde, neen, dezelve wint het bykans in list
van de eerste; men verbeelde zich dus, dat de
Satan aan Jesus dit lompe voorstel van zich neder
te

te werpen niet eer gedaan heeft, dan naar hem daar toe door eenige verzachtende redenen te bereiden, neem eens, op deeze of soortgelyke wyze: *Dit voorstel aan iemand anders buiten u gedaan, zoude dwaas, en voor een redelyk mensch ondoenlyk zyn, maar u kan ik dit zonder schroom vergen, want, Gods Zoon zynde, hebt gy kennis aan de belofte van Ps: XCI. vs. II. dat hy zyne Engelen van u beveelen zal, dat ze u op de handen neemen zullen, op dat gy niet te eeniger tyd uwen voet aan eenen steen sloot, aan welke wonderdaadige bescherming hy eene preuve vast maakte van Mesfias zending en haare echtheid in het onderwerp, ja! hy zal aan Jesus vertegenwoordigd hebben, dat [als hy zich zonder eenig letfel gewaar te worden, van deeze hoogte vaardig afwierp,] verscheiden menschen, die om laag aldaar wandelden, getuigen zouden worden van deeze zoo zeldzaame gebeurtenis, en hier door bewoogen worden, om Jesus voor den Mesfias te houden, zullende hy zich best, door iets, dat gerucht maakt, bekend doen worden: hier op zal men nu de ongemeene sneede van het antwoord van den Heiland dra bemerken, vers 7. *daar is ook geschreeven den Heer uwen God zult gy niet verzoeken: men verzoekt God dan, als men kwalyk te pas preuven vordert van zyne Macht, Goedheid, en Tegenwoordigheid, en wel in zulke gevallen, waar in men zich zelve moedwillig en ongenooddwangd in eenig gevaar begeeft.**

E. Edoch alle uwe zwaarigheden schynen zich by een te trekken op 't zicht van de derde en laatste Verzoeking vers 8 *Wederom nam hem de Duivel met zich op eenen zeer hoogen berg, en toonde hem alle de Koningryken der Weereld, en haare heerlykheid, en zeide tot hem, alle deeze dingen zal ik u*
gec.

geeven, als gy nedervallende my aanbidden zult? Weert hier 8. het denkbeeld wederom van door de lucht te voeren, of te sleepen, zulks is onnoodig, 't behoeft niet schielyk en met een vaart begrepen te worden, men ging, men klom langs de gewoone manier derwaarts op, en Jesus liet zich om wyze redenen daar toe overhaalen, doch 2. dit alles toegegeeven, hoe plooit het met de gezonde reden, zulk een groov en dwaas voorstel te laten doen aan eenen schranderen Geest? was daar op eenig goed gevolg voor hem met schyn te wachten? doch geloov my, dat alle de schynzwaarigheid enkel ontstaat uit het beknopt, en niet genoeg uitgerold verhaal der Euangelisten, men heeft slechts sommige omstandigheden van het hoog-waarschynelyke te ontleenen, om alles onderling te verbinden, by voorbeeld, het is niet waarschynelyk, dat deeze verzoeking op den hoogen berg zoo onmiddellyk in tyd gevolgd is op de verzoeking, die op 's Tempels-tinne voorviel, mischien was Jesus voorneemens ter afzondering eenigen tyd daar na op deezen berg te klimmen, zelfs buiten dit geval van verzoeking, de Euangelisten zetten het geval stellig ter neder, en ze laten de aanleidingen, en voorbereidingen stil staan, als door den aandachtigen lezer aan te vullen, 1. in ons tegenwoordig geval worden verscheiden toespeelingen op de Heilige geschiedenissen gevonden, waar van de Euangelisten ons geen verslach doen, en die echter licht over deeze gebeurtenis brengen, als, by voorbeeld, Jesus gaat in de Woestyne, hy vast daar veertig dagen, hy volgt daar in Moses en Elias na, en brengt deezen tyd door met zich even als Moses te laten onderrichten, nopens zyne aanstaande bediening; noch eens; de Booze Geest schynt dui-

duidelijk gestaan te hebben in de begrippen van de Jooden, dat de Mesias een Aardsch Koningryk zoude oprichten, en als een tydelyk Vorst daar in heerschen, volgens dit plan zoekt hy hem te bestooken, en, wie weet ('t geen een geleerd Uitlegger [den gel: CHAIS in Jos. 1. c. gelukkig is ingevallen,) of den Satan alhier niet speelt op het geval Jos: V. na dat Israël over de Jordaan getoogen was, liet Josua het oog vallen op de belegering van Jericho, en hy ontdekte eenen man met een uitgetoogen zwaard in handen, die hem scheen uit-te-daagen, Josua twyfelde, en vraagde hem onverschrokt, of hy vriend dan vyand is, waar op hy tot antwoord bekooft, neen, *maar ik ben de Vorst van 's Heeren Heir, en ziet nu ben ik gekoomen, om u te helpen*, namelyk in het voortzetten van uwe oorlogen, en om u te bevestigen in uw ampt, als Opvolger van Moses. Zo dra vernam Josua niet, wie die persoon was, of hy valt voor hem op het aangezicht, en aanbid hem, en krygt noch bevel, om verdere blyken van eerbiedigheid aan hem te bewyzen; de Booze Geest zal zich volgens dat plan van het Aardsch Koningryk, voor zulk een soort van Engel hebben willen doen doorgaan, die hem als op hooger last in het bezit van dat Koningryk zoude stellen, mits dat dees persoon aan hem, gelyk voormaals Josua, hem hulde en manschap deed, en door dien weg meende hy hem te ontdekken, als den waaren of valsch genoemden Mesias, hy doet zich hier toe voor als een Engel van het licht wien God heeft afgevaardigd, om den Mesias in zyne Aardsche bezittingen te stellen, maar dat hy zich dan ook zoo omtrent hem moest gedraagen, als Josua omtrent dien Engel, nu aarzelde de Aartsboosheid niet, of Mesias, zo hy de zo-
daa-

danige was, zoude dit gunstig voorstel wel aanneemen, en zich van de hulp van eenen goeden Engel gereedelyk bedienen, in het geval waar in hy verkeerde *om in zyne bezittingen gesteld te worden*; terwijl de Uitleggers uitbundig zyn in het verklaaren, hoe men dit *vertoonen van alle de Koningryken der Aarde* verstaan moet, waar over ik nu niets als met bekorting zal aanmerken; 't zal voorwaar niet veel tot opheldering, neen maar veel eer tot verdonkering van de geschiedenis strekken, met sommigen, als VAN DER HARD en anderen, te denken, dat men den Satan buiten deeze geheele rol wel laten kan, stellende, dat de *Verzoeker*, de een of andere Joodsche Priester geweest zy, of Wetgeleerde, welke Jesus in zyn Mesfiasfchap beproeven wilde, of hy zich ook daar voor uitgav, want welk verstandig mensch zal willen gelooven, dat een van die twee genoemde onderwerpen zich zoude durven verkloeken, om Kroonen uit te deelen, en zulks wel onder voorwaarde van hulde, is 'er zulk een dwaas ergens te vinden, die op eenen weldenkenden geest iets dergelyks vermoogen zal? maar gy blyvt daar noch aan hangen, dat 'er geen berg in de Weereld hoog genoeg zy, noch eenes menschen gezicht zo veel fcherpte bezit, om van zulk eenen hoogen berg alle de Koningryken der Aarde te overzien, en zoud misfchien even daarom wel overhellen om te gelooven, dat alles hier in een gezicht, en in de verbeeldings-kracht gebeurd zy, waar in zich betoverde Paleizen kunnen opdoen, doch, wat is 'er eenvoudiger en meer natuurlyk om te denken, dan dat dit *δείκνυται* of *vertoonen* kan, en zal geschied zyn door *het aanwyzen van de waare legging dier strecken, met den vinger, en te gelyk door het woordelyk vermelden, wat 'er in elk dier*

dier ryken voortreflyk, en begeerlyk was, by voorbeeld, daar ten Oosten legt dat Land, ten Westen dit enz. enz. hier de Romeinen, daar de Grieken, ginds de Persen, en deezen hebben elk dit of dat 't geen uitmunt enz. zodaanige zyn de takken van hunne inkoomsten enz. de *vinger* en de *vertelling* vullen hier alle de gewaande moeilijkheden, en vereffenen 't zelve.

F. Welke zeden-en-redekundige aanmerkingen waaren hier niet te maaken over Satans trotsheid en logentaal? doch ik gedenke, dat ik niet Predike, maar wel eenen brief schryve, des zy noch alleen gade geslagen, dat de Heiland, doe het de Satan tot het toppunt van zyne boosheid gebracht hadde, hem als Heer en gebieder met billyke verontwaardiging afwyft vers 10. de woorden zyn duidelyk, doch uit aandachtige overweeging van dezelve, ryft wederom eene en andere bedenking. Hoe, waarom hoort Jesus den Verzoeker zo lang aan? waarom geeft hy hem by de eerste verzoeking niet reeds afjagt, of kende hy den Satan doe als den zodanige niet? doch weet 1) dat 'er geene ongerymdheid in zoude zyn te leeren, dat Jesus Christus, afgetrokken van de Godheid, en aangemerkt als mensch, niets meer wist, dan de Godheid goetvond aan hem te ontdekken, dus, als zulks in dit geval niet geschied is, dan wist hy het wezenlyk niet in den eersten aanval, dat de Satan hem verzocht, en liet hem dus zo lang in zyne verzoeking voortgaan tot dat de Godheid het hem ontdekte, terwyl God hier in wyslyk handelde, op dat aan den eenen kant Satans boosheid, en loosheid, ter andere zyde Jesus onzondige standvastigheid weereldruchtig zoude worden: wilt gy nu tot eene toemaat, hier uit opmaaken. 2) dat Jesus zynen Jongeren
L door

door het weigeren van een wonderwerk in dit geval, wilde leeren, om buiten noodzaak van hunne wonderdoende gaaven geen gebruik te maaken, zelfs niet ter vervulling van hunne eigen nooddriften, 't is wel en tydig gedaan, gelyk 'er ook veel zout in is, dat Jesus door zyn antwoord op de tweede verzoeking, leerde, dat zyne Apostelen zich niet moedwillig in eenig gevaar moesten begeeven, of dat ze op de belovten van vyanden geen staat hadden te maaken, ja! de behandeling van den derden aanval, welke de Heiland met den Satan hielt, was machtig om hun te onderwyzen, dat ze doch de allerverleidenste, en vleijendste belovten of aanbiedingen geen gehoor zouden geeven, als 'er, dat tegen ampt en plicht krygvoerde, door dezelve van hun gevorderd mogt worden, het aanwinnen van alle de Koningryken der Aarde zoude hun niets kunnen baaten 3) voor al moet deeze heilvolle gebeurtenis, die door eenvoudigheid licht bekoomen heeft, u en my aan die groote waarheden van het Euangelium doen denken.

a. Christus de tweede Adam was boven alle mogelykheid van verleiding, hy boetede den afval van Adam door verleiding toegekoomen, en hy stond pal voor hem, voor wien Adam viel.

b. Zoo had men daar in eene spreekende preuve, dat hy gelukkig in het volgend Middelaars werk slaagen zoude.

c. Christus heeft als staande-blyvende Borg, ons kracht verworven, om alles verricht hebbende, te bestaan, tegen de aanzoeken van den Helvorst, ontleend, 't zy van zintuiglyke vermaakelykheden, 't zy van rykdommen, 't zy van eer, dus ons gewapend tegen den driehoofdigen Afgod, hoewel het eerste lid een weinig gedrongen
alhier

alhier inkooft ; want de Satan ſtelde aan Jeſus in den eerſten aanval zoo zeer geene zinnelyke geneugten voor, maar wel, dat hy zich door honger geperſt, voedsel verzorgen zoude, nu van het noodig voedsel tot welluſtigheden gaat het beſluit niet aan.

En hier mede hoope ik dat uwe grieven wechgenoomen zullen zyn, en UEd. met my zich verblyden zult in eenen Heiland, die in alles verzocht is, doch zonder zonden. Vaar wel, en min vrienden,

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage 14 Maart
1763.

DERDE BRIEF.

GODGELERDE SCHRIFT-BEMINNAAR,

U Ed. ſchryft my met het grootſte recht, dat 'er in onze *Systemata* een veelvuldig gebrek is, door het bybrengen veeltyds van plaatsfen, die uitlegkundig beſchouwd, niet bewyzen, 't geen ze moeſten, des, dat hier om een rechtgeaard Godgeleerde, zyn zamenſtel niet behoort te bouwen, dan op vooraf naaukeurig beoordeelde Bybelplaatsfen, en gy beſluit zeer redenkundig, dat de *Exegeſis* de *basis* is, en moeder van alle waare Godgeleerdheid, hier mangelt het u niet aan ſtaaltjes, die waarborgen zyn voor uw gezeg; ik

dank u voor dezelve, en zal ze met nog een voorbeeld voor het tegenwoordige ophelderen: Hoe dikwerf heb ik by bevestigings-redenen, om Leeraars tot getrouheid op te wekken, die plaats JER: XLVIII. vs. 10. niet hooren aanbinden: *Vervloekt is hy die het werk des Heeren bedrieglyk doet*

אֲרוּר עֹשֶׂה מְלַאכַּת יְדֹוּה רַמְיָה De vermaaning is billyk, en hy is ongetwyfeld een vloek in Gods heilig oog, die zich, in welken staat ook, niet kwyt van zynen plicht in het waarneemen van den zelve met alle macht, vuurig van geest zynde, moet elk in zynen post niet traag zyn in het benaarstigen dienende daar in den Heer, ROM: XII. vs. 11. hoe word Pinchas deswegen geroemt NUM: XXV. vs. 7. en Ps: CVI. vs. 30. 31. ieder Leeraar, moet voor al Paulus kunnen na zeggen, *ik ben yverig over uw lieden met eenen yver Gods*, 2 COR: XI. vs. 2. hy moet een Apollos zyn, die niet alleen machtig is in de Schriften, maar *vuurig van geest, die naarstig de zaaken des Heeren leert*, HAND: XVIII. vs. 24. Doch de wetten van zamenhang, en van uitleg, stryden geheel tegen deezen hier bedoelden zin: men leeze het hoofdstuk van vers. 1. tot 10. en men zal bespeuren, dat het bepaald en alleen te huis hoort, tot het straffen der Moabiten op Godlyk bevel, hun bedreigt, zoo dat het verband eenen geheelen ondergang aan hun spelt, zo verre, dat God zelfs de vyanden van Moab, welken uitvoerders van dat oordeel zouden zyn, met zyne wraak bedreigt, ingeval ze zich van het uitoefenen van deeze wraak niet volyverig kwyten mogten: de uitroeijing dan der Moabiten, is in den doelzin Gods of des Heeren werk, de Propheet beschouwt doch met de gesterkte oogen van zynen geest,

geeft, de vyanden der Moabiten, als daadelyk op hun aanvallende, maar teffens, dat sommigen in het wraak neemen flauw en flap voortgingen, welken van Gods-wegen hier over geispt worden, op dat men hier uit zoude kunnen afneemen, hoe hevig de Godlyke ongenade tegen Moab ontfleeken was; om deezen zin te sterken, hebben wy het volgend lid van ons vers enkel te hulp te roepen, *ja! vervloekt zy hy, die zyn zwaard van het bloed ontboud!* want God heiligt, dat is, zondert de wraaktuigen ook af, *Jes: XIII. vs. 3. Ik heb aan myne geheiligden bevel gegeven, namelyk de Meden en Persen, die de Babyloniers zouden uitroeijen:* Wil men dan van deeze plaats regelmatig eenig gebruik tot iets anders, maaken, men waarschouwe vooraf, dat zulks by *toeeigening* en *overneeming* geschied, anders brengt men den lezer en hoorder in gevaar, om veele rechtstreekse verklaringen te verdenken, als of dezelve buiten het oogmerk wierden te staade gebracht: wenschelyk waare het, dat men uit het N. T. een soortgelyk werk byeen bracht op dien leest geschoeid, als *VRIEMOET ad Dicta Class. V. T.* het zoude aan onze zamenstelsels meerdere gewrichten en zenuwen byzetten: by deeze gelegenheid valt my noch een plaats in, hoewel 'er geene wigtige Godgeleerde waarheid medebeweezen wordt, namelyk *GEN. XXIV. vs. 57. 58.* welke plaats men gewoonlyk bybrengt, om te staaven, dat de *ondertrouw* of *trouw* niet wettig zy, *ten zy de kinderen zelven openlyk hunne toestemming voor getuigen daar toe geeven,* ter genoemde plaats word aan *Rebecca* gevraagd, *zult gy met deezen man trekken, en zy antwoorde ik zal trekken,* doch, om van de wettigheid van dit bewys te kunnen oordeelen, moet de geheele geschiedenis, een

weinig nader worden bygelicht: Abraham zend
 zynen Eliezer uit het Land Canaan tot zyn vrien-
 den en maagen, om daar uit eene Vrouw voor
 zynen Isaac te zoeken, en door Hemelsche ont-
 dekkingen bestraald, zegt Abraham aan Eliezer
 toe, dat een Engel zyn geleigeeft en Raadsman
 zal zyn in het geval, 't geen niemand heden meer
 gebeurt, dees' Engel zal op een buitengewoone
 manier aanwyzen, wie de Bruid voor Isaac zyn
 zal. dit sterkt Eliezer, en doet hem de reis wel
 getroost aanvaarden, en 't geeft hem vrymoedig-
 heid in het gebed vers 42. 43. 44. gelyk hy vers
 48. eene dankzegging daar voor, dat het hem ge-
 lukt is, uitboezemt; omstandigheden, welke nie-
 mand op den huidigen dag in eenig huwelyk ver-
 wachten kan! Eliezer met Isaac worden by Laban
 vriendelyk onthaald, doch voor en al eer eeni-
 ge vriendelykheid, te willen ontvangen, moest
 (ging het naar Eliezers zin) de hoofzaak zyn af-
 gedaan, daar toe opent hy zynen last in deezer
 voegen, *Abraham uw bloedvriend, die zeer ryk ge-
 worden is, zag zynen Zoon Isaac gaarne gehuwd,
 daar toe heeft hy my afgevaardigd, hy en ik wy
 hebben beide God gebeden, dat het den Heere bebaa-
 gen mogt, op eene zonderlinge en buitengewoone wy-
 ze Isaacs toekomstige Bruid by de fontein aan hem
 te doen ontmoeten, en kort na dit uitgestort gebed is
 Rebecca daar tegenwoordig; dus, dewyl gy lieden
 nevens my eene speelende Voorzienigheid hier in ont-
 moet, zo zeg my, wat gy in dit geval doen zult,
 op dat, indien gy in myn voorneemen niet instemt,
 ik na elders vertrekken mag; op deezen zaakely-
 ken zin, loopt het Hoofdstuk uit van vers 1 — 50.*
 De History-Schryver handelt nu hier naar den
 gewoonen styl van de Schrift in Historische zaa-
 ken, met iets ter onzer aanvulling over te laa-
 ten,

ten, 't geen er gemakkelyk en natuurlyk uit den aart van het geval kan werden bygevoegd, te weeten: na dat Eliezer zyn verzoek heeft voorgesteld, zullen Laban, en Bethuël, Rebecca en haare Moeder, zich in een afzonderlyk vertrek begeeven hebben, om raad te pleegen over het gedaane verzoek, en Rebecca's toestemming te verneemen, *welke toestemming zy op die afzonderlyke plaats in 't afweezen van Abraham en Eliezer, voor Laban, Bethuël, en haare Moeder ongetwyfeld met haaren eigen mond reets zal gegeven hebben;* hier op koomen ze uit die plaats van overleg allen te rug by Eliezer en Isaac, en doen aan hem verflach, dat zy de zaak rypelyk overwoogen, dat ze Rebecca's gedachten ingenoomen hebben, en dat zy zich gewillig getoond heeft, om met Isaac te willen huwelyken, en doe heeft Rebecca te gelyk in Isaac's byzyn, haar woord aan hem gegeven. Dat dit zich aldus hebbe toegedraagen, word gestaamt uit overweeing van vers 53. met het 50ste vers zyn ze reeds gekoomen uit het raadpleegend vertrek; *doe antwoorden Laban, en Bethuel, en zeiden, van den Heer is de zaak voortgekoomen, wy kunnen kwaad noch goed tot u spreken, wy zullen u, willen ze zeggen, noch voor noch tegen zyn, maar de zaak aan Gods schikking overlaaten, zie Rebecca is voor uw aangezicht, neem ze, en trek heenen enz.* dus stondt Rebecca by deeze woorden reeds aldaar, en zy had Abrahams verzoek gehoord, ja zy was doe reeds aangaande haare toestemming ondervraagd, en hoorde aan, dat Eliezer haar na 't huis van haaren Heer geleiden konde, en dewyl ze dus afzonderlyk haare goedkeuring te vooren gegeven had, zo zwygt ze nu, en voegt zich by Laban en Bethuëls goedvinden, dan volgt 'er zeer

natuurlyk in den text op , dat Eliezer na Gods voorzienigheid hulde gedaan te hebben vers 53. de kleinnoodien , als zo veele Bruids - stukken , uitlangt , en dat men ten zelve dage rustig , lustig vrolyk is: eindelyk volgt 'er noch een nieuw toneel , waar op men raadpleegt over den tyd van Rebecca 's vertrek uit heur 's Vaders huis na Canaan by Abraham: lees eens het 54ste vers , en zy *stonden des morgens op* , (na dat de ondertrouw daags te vooren geschied was) en *Eliezer zeide laat my trekken tot mynen Heer* vers 55. *doe zeide haar Broeder en haar Moeder , laat de jonge Dochter eenige dagen of tien by ons blyven , daar na zult gy gaan , 't welk als Eliezer vers 56. met eenige reden te geeven weigert* , zoo besluit men de Bruid hier op te hooren vers 57 , wel te verstaan , op het stuk van haar vertrek , en de tyds bepaaling niet van de reets geschieden ondertrouw , maar van haare reis naar Canaan , dit geschied vers 58 waar van de zin dus kennelyk is , wilt gy wel ZO SCHIELYK uw Vader-en Moederlyk huis verlaten , of verkiest gy noch wat te toeven , hier op verklaart zy zich , ik zal trekken , en den zin van Eliezer doen om niet langer te toeven , doe lieten zy Rebecca trekken enz. ten bewyze dat men deeze woorden doorgaans zeer verkeerd aanhaalt , om de noodwendige toestemming van de Kinderen of Dochteren die het huwelyk moet voorafgaan , te bevestigen , daar het beloop van zaaken deeze woorden van vers 58. betreft tot de enkele toestemming om zo spoedig op reis te gaan , zynde de voorige toestemming reets daags te vooren geschied.

Ik heb u door een en ander staaltje willen sterken in uw gevoelen , en zoude wel plaatsen van meer aanbelang aanvoeren , maar ik duchte voor misvattingen , 't is een jammerlyk ding , dat veele

le menschen dra met kettermaaken gereed zyn , als men in een of andere bewys- plaats verschilt , hoe sterk men ook betuigen mag , de stelling uit andere gronden vast te houden , als UEd. van dit vooroordeel , gelyk ik vertrouwe , geneezen zyt , dan zal ik het waagen eene derde plaats van wat meer aanbelang ter toets te brengen , name- lyk 2° COR: III. vs. 5. *Niet , dat wy van ons zel- ven bekwaam zyn iets te denken , maar alle onze be- kwaamheid is uit God.* Gy en ik , wy hebben van kindsbeen af geleerd uit deeze plaats te bewyzen *de geheele onmacht van den mensch tot eenig geeste- lyk goed* NOTA BENE DUBBEL. Dit leerstuk is by ons beiden noch even vast en onverwrikt gebleeven , maar de vraag is , of het *alhier* ge- leerd , en te pas word bygebracht ? hier op ant- woorde ik volmondig NEEN ! en het bewys , 't welk men daar uit haalt , geld slechts *indirecte* van ter zyde ; FRANCIS de Interp. S. S. orac. 77. p. 571. heeft dit reeds rond uit te neder ge- steld , en , in der daad , wie spreken hier ? ze- ker de *Apostelen* naar den geheelen samenhang. De Apostel heeft op het oog de *onvervalstheid* van zyne prediking , en die van zyne Medeäpos- telen te vertoonen , hy , noch deeze zyne mede- broeders hadden niet noodig *zich met eigen lof te behelpen* , noch getuigenissen van buiten op te zoeken vers 1. wyl de Corinthers zelve de leven- de getuigenis daar van in zich zelve hadden , in de vruchten hunner prediking vers 3 en , gelyk hy vers 14. van het tweede Hoofdstuk de onder- vinding van den Godlyken zegen over zynen dienst voorheenen genooten had , zoo had hy ook eene gegronde verwachting voor het toekoomen- de vers 4 ; doch de toereikende grond van deeze vrymoedige hoop lag niet , by of in , hun zelve

vers 5. maar in God, van welken zy, Apostelen alleen hunne bekwaamheid, en toereikenheid *ικανότης* tot het Apostelamp bezaten, bezagen zy zich zelve, zy konden uit hun zelve niet REKENEN niet CYFEREN, GEEN ONWRIKBAAR BESLUIT MAAKEN, dat zy goede vorderingen zouden maaken en groote voortgangen in de Prediking van het Euangelium, maar de toereikenheid tot dat werk, gemerkt den tegenstand van binnen en van buiten, was uit God: Dat nu *λογιζεσθαι* kan en mag vertolkt worden door cyferen, rekenen, besluiten is boven tegenspraak, al was het alleen uit ROM: III. vs. 28. *wy besluiten dan, dat de mensch gerechtvaardigd word door het geloove zonder de werken der Wet* *λογίζομεθα ἔν* zie HOMBERG PARRERGA S. p. 258. doe 'er by ROM: III. *het is hem gerekend ἐλογίσθη tot rechtvaardigheid*. Wie, die gezond denkt zoude nu zulk een besluit durven maaken. De Apostelen verklaaren, dat ze op zich zelve aangemerkt, geene de minste cyffering kunnen maaken op den gezegenden voortgang van het Euangelium, maar dat hunne bekwaamheid daar toe uit God is, ERGO IS DE MENSCH TOT ALLE geestelyk GOED GEHEEL ONBEKWAAM! uw besluit is in het afgetrokkene eene waarachtige stelling, welke ik erkenne, maar uit de præmissen alhier afgeleid, word het bespottelyk, want het besluit word genoomen uit byzonderheden, den Apostelen in hun werk als Apostelen, betreffende, en gy doet dat dienen, om de geestelyke ongesteltheit van alle menschen daar uit af te leiden! ziet gy deeze wyde gaaping niet?

Mag ik deeze derde plaats van noch eene vierde laten volgen, die jammerlyk tegen alle regelen van goeden uitleg verwrongen word, dan bepaale ik u by JESAJA LXIV. vs. 6. *Doch wy*
alle

allen zyn als een onreine, en alle onze gerechtigheden zyn als een wechwerpelyk kleet: wat is 'er gemeener, dan deeze plaats in de Catechiseer boekskens by te haalen, om die anderzints eeuwige Theologische waarheid te staaven, dat de beste werken der Godzaligen met zonden bevlekt zyn! bewyft deeze plaats dit? Neen! ô Neen! het kooft 'er letterkundig niet op aan, of gy die spreekwys כְּכֹהֵן עֲרִיִם doet toefpeelen op kleederen die

van wegen eene of andere Levitische onzuiverheid moesten afgezonderd worden, en waar mede men noch in het Heilige land, noch in den Tempel mogt omwandelen, maar de vraag is, waar aan, of aan wien dat kleet der wechdoeningen word toegekend, aan de waare geloovigen? aan oprecht bekeerden? gy bedriegt u jammerlyk, als gy hier op Ja zegt, want, wie zyn in verband alhier de spreekers? de Joodsche, boete doende, en Mesfias geloovig omhelzende Kerk, die in het voorige vers kennelyke belydenis doet van het ongeloovig, en onboetvaardig gedrag hunner Voorvaderen, ziet gy waart verbolgen, om dat wy gezondigd hebben vers 5. en vers 7. Gy doet ons smelten door het middel van onze ongerechtigheden, met dat ongeloovig gedeelte, voor dewelken zy vers 1. eene krachtdaadige bekeering smeeken, voegen zy zich alhier, en beduiden in het ootmoedig belyden aan God, dat HET LICHAAM DER JOODSCHE NATIE VOOR ZO VERRE HET NOCH VLEESCHLYK WAS onrein voor God was, en dat alle hunne GERECHTIGHEDEN dat is, die middelen, waar op zy in het Joodendom hunne gerechtigheid voor God bouwden, [neem eens, offerhanden, kerkgebaaren, aalmisfen, naams-veranderingen, bezoeken van kranken

ken enz. enz.] voor Gods heilig oog zoo onaangenaam, zoo walgelyk waaren, zoo onbestaambaar, als een *kleed der wechdoeningen*, dat op eene of andere wyze Levitisch onrein was, en des onder het oog niet mogte koomen; ei, hoe fraai, hoe redenkundig luid nu het besluit!!! ergo zyn de beste werken der Godzaligen, in den gelooft, naar Gods wet, en tot Gods eer verricht, walgelyk, verdoemlyk voor God, waar op men den dood moet schryven!!! die zoo *Logiceert* dingt sterk om getrepaneerd te worden, Van een blind en onbekeerd Jood, word dit in zynenouden Levitischen stand, by wyze van bekentenis, alhier gezegt, en gy legt de woorden in den mond van een heiligmaking-bevorderend Christen! wit kan dus zwart hieten! Nooit zal ik het u na zeggen, dat, het geen *Jesus bloed en Geest in de Geloovigen werkt*, zulks een wechwerpelyk kleed by God is, wel wil ik met u toestemmen, dat aan de beste werken van heiligheid veel ontbreekt, ten opzicht van de volmaaktheid van deelen, trappen, geduurzaamheid, en oprechtheid, doch ik hoop het nimmermeer uit *Jes: LXIV. vs. 6.* te staaven: Nu, myn Vriend, ik heb u op weg geholpen, loop voort, en gy zult zien, dat het geen hier in de *zamenstellen* ontbreekt, niet te tellen is! De brief is lang genoeg, uw Vriend zegt u veel goeds,

P. NIEUWLAND.

's Hage,
1. Juny 1763.

VIER.

VIERDE BRIEF.

VEEL GEËERDE VRIEND,

IK vinde veel smaak in uwe welgegronde gedachte over 1 TIM: VI. vs. 13. 14. en houde my vergewist, dat men de goede belydenis, die Christus voor Pilatus gedaan heeft, hebbe te zoeken in de *stukken zelve of waarheden*, zo als dezelve *bepaald* vervat zyn in de onderhandelingen van Pilatus met den Heiland, invoege zy van 't spoor dwaalen, die deeze *καλὴ ὁμολογία* buiten dit derde, en algemeen tot de leere van Christus betrekkelijk maaken; Gy brengt die byzonderheden tot de navolgende *hoofdwaarheden*, welke uit den boezem der woorden gehaald, my en u eene aangename stoffe tot uitlegkundige uitweidingen verschaffen, en ons in het nader verstand van deeze waarlyk uitmuntende plaats inleiden zullen.

A. Het eerste Artikel van deeze goede belydenis staat JOH: XVIII. vs. 36. *Myn Koninkryk is niet van deeze Weereld* enz. Waar mede de groote *μάρτυς* getuigen en belyder zyn Ryk van alle Aardsche Ryken wydlustig onderscheid, toonende met dat oogmerk niet in de Weereld gekoomen te zyn, om een Vorstelyk gebied te beoefenen, neen maar, om een Ryk in de gemoederen te staaven, daar goederen, voorrechten, wetten, vrienden, vyanden, alle geheimzinnig zyn, 't welk by Eu-

SEBIUS l. 3. C 20. *Hist. Eccl.* ἡγεμόνιος καὶ ἀγ-
 γελικὴ hiet, ja, met deezen artikel sluit onze groo-
 te belyder buiten zyne geloovs artikelen *het uit-*
wendig duizend jaarig Ryk, zonder dat de fyne
 uitzondering van een' voornaam Uitlegger ons te
 rug doe deinzen, dat, *al is Christus Ryk niet van*
deeze Weereld, dat daarom *het Ryk van de heiligen*
der hooge plaatsen, in de laatste dagen, wel van
 deeze Weereld zoude kunnen zyn, want immers
 het Ryk van Christusen van de geloovigen is een
 en het zelve, deeze doch *heerschen met Christus*;
 zonder dat de vinding van LABADIE iets we-
 zenlyk uitdoet, als of νῦν ΝΥ is *myn Koningryk*
niet van hier, met den vinger wees op den tegen-
 woordigen tyd, doch geenzints met uitsluiting van
 den toekomstenden, daar het by alle oordeelkundi-
 gen zeer zeker gaat, dat νῦν ΝΥ niet behoort
 tot de *tydschikking*, maar wel tot de *inbrengen-*
de vorm van redeneering [non Chronotactice sed
 Syllogistice.

B. *Het tweede Artikel van deeze goede belydenis*,
 betreft de leer van Christus Koninglyk ampt, want
 zo vrymoedig als Christus ontkende een Aardsch
 Monarch te zyn, even zo vrymoedig beleet hy
 voor Pilatus een Koning te zyn, let op vers 37.
 gy zegt dat ik een Koning ben, welke woorden in't
 Grieks luiden σὺ λέγεις ὅτι βασιλεὺς εἰμι' ἐγὼ men kan
 dezelve dus bestippen σὺ λέγεις gy zegt zoo als het
 is ὅτι, want ik ben een Koning, zynde, volgens
 WOLFIIUS Cur. Crit. h. l. HENRICUS STEPHA-
 NUS in deeze lezing reeds voorgegaan, en van
 JOHANNES FERUS h. l. alzo opgevat, terwijl
 de Heer LAMPE h. l. HEINSIUS en GATAK-
 KER met reden berispt over de *vraags gewyze*
opvatting deezer woorden; althans Pilatus heeft
 het, uitwyzens het opschrift, zoo genoomen, niets
 we-

weetende van den waaren en eenigen zin, in den welken Christus zich *Koning* noemde, van wegen zyn algemeen gebied over de geschapenheid, en uit hooft van het byzonder bestuur over de Kerk Ps. VIII. vs. 7. Ps. II. vs. 6. de Godgeleerden breiden dit volleedig uit.

C. Het *Derde Hoofdstuk* raakt de leer van Christus, als getuige van de waarheid, hoor onzen belyder vers 37. hier toe ben ik gebooren, en hier toe ben ik in de *Weereld* gekoomen, op dat ik aan de waarheid getuigenis geeve, ik oordeel, dat men de twee spreekwyzen schiften moet, de eerste ziet op zyne geboorte uit *Maria*, de tweede doelt op zyn verschynen als een openbaar *Leeraar* op den *Schouwburg* van de *Weereld*. Dus beduidt onze *Belyder* aan *Pilatus*, dat hy tot een geheel ander einde gebooren was, dan zyne beschuldigers waanden, want dat hy een Ryk bezat, 't welk met het karakter van *Leeraar* en *Propheet* bestaanbaar was, zynde het eens *Leeraars* post getuigenis aan de waarheid te geeven; de waarheid beteekent alhier niet de kennis der waarheden in het redenlicht bevat, schoon ik dezelve niet wil uitsluiten, om dat ἀλήθεια de waarheid [Rom: I. vs. 18. Die de waarheid te onderhouden in ongerechtigheid vers 25. die de waarheid van God veranderd hebben in de leugen] ook van de redenkundige waarheden gebeezigd word, zie *Suicerus* th. *Eccl.* t. 1. Col. 188. seq, maar de waarheid teekent hier de geheele *Heil-leer*, de genade, en waarheid door Christus geworden Joh: I. vs. 17. Naar welk voorstel onze *Belyder* van zich zelve zegt ik ben de waarheid Joh: XIV. vs. 6. Zyn werk was, in het Ryk der waarheid te betoogen, dat alles in hem vervuld is, 't geen woordelyke en zaakelyke *Godspraaken* opgaven, dat alles wat hy leerde, met Gods, met *Schepfels*
na-

natuur, en met den inwendigen aart der dingen zeer wel strookte, dat het *onvermengd*, en *eenvoudig* was, ontkleed van de geheimzinnige schaduwen, en rechtlynig overstaande tegen de beuzelaryen der Heidenen, en de vervalschingen van de Jooden, betreffende niet alleen geloofs-stukken maar ook en meest voorwerpen van de beoefening, zo als zyne onderdaanen zich verblyden, niet in de ongerechtigheid, maar in de waarheid I COR: XIII. vs. 6. in alles wat in een woord eerlyk is, en wel luid, in alle deugd, in alle lof, hier van gav onze Belyder heusche opening, dit stampte hy zonder eenige achterhouding in, dit verdedigde hy mannelijk in zynen geheelen levens-loop, aan het kruis, en na zyn hervat leven LUC: XXIV. vs. 17.

D. Het Vierde Punct van de goede belydenis voor Pilatus betreft den stand der geloovigen, een iegelyk, die uit de waarheid is, hoort myne stem. De Leeraar laat op de beschryving van zich zelve de omschryving van zyne Leerlingen volgen, hoedanig dezelve geëart moeten zyn, zullen ze zulk eenen Meester waardig weezen. 1) Een echt leerling van hem is uit de waarheid, hy is uit het Euangelium der Waarheid, als uit een zaad geteeld, hy bemint het zelve, jaagt het met alle macht na, en is ten innigste overreed van de echtheid, en zekerheid van het zelve, wykt 'er dus nimmer van af, en doet het zelve invloed hebben op zynen geheelen levenstrein, zie de omschryving JOH: VIII. vs. 47. die uit God is hoort de woorden van God, dus zegt hy Vaarwel aan alle overleveringen, aan de inspraaken van de bedorven reden, en put alle zyne geheiligde kundigheden alleen uit deeze bron, Hemelsbreedte verschillende van hen, die uit den Vader den Duivel zyn. 2) Een echt leerling hoort zyne stem, 't zel-

't zelve, 't welk de Opperherder der zielen getuigt van zyne schaapen, JOH: X. vs. 27. *myne schaapen hooren myne stemme en ik kenne dezelve, en zy volgen my*, zoo herinnert de Belyder, dat alle gehoorzaamheid aan hem uit het geloove voortvloeit, om dat ze zeer bewust zyn van de waarheid, van de betaamelykheid, en van de profytelykheid van zyne bevelen, deeze gehoorzaamheid kooft hem toe, en als *Koning*, en als *Leeraar*, van onderdaanen, en van Leerlingen, de *stellige begrippen* drukken zich dan noodwendig uit in *beoefenende*.

E. Het vyfde Stuk van de goede belydenis raakt de leer van *de Godlyke herkomst der Overheden*, waar van daan namelyk, de gebiedende macht herkomstig zy, JOH: XIX. vs. 9, 10, 11. Onze Belyder stond voor den Magistraatspersoon Pilatus, die aan hem een groots verflach van zyne macht doet, want hy ondervraagt Christus in het Rechthuis *van waar zyt gy?* en als de Heiland hier op zweeg, gaat hy voort met te zeggen, *spreekt gy tot my niet? weet gy niet dat ik macht heb om u te kruisigen, en om u los te laten?* welke woorden duidelyk teekenen, dat Pilatus zulk een Richter was, die volmacht had, om kennis van de zaak te neemen, en, te vonnisen, ja, die het recht van het zwaard bezat; op dit bericht van Pilatus, voegt de Heiland *gy zoud geen macht over my hebben, indien het u niet van boven gegeven was?* met welke woorden onze Belyder verflach geeft van de herkomst van alle, ook van de Heidensche Overheden, want *ἀνωθεν* geeft ons een wenk van de *Hemelsche herkomst*, volgens de verklaring van JACOBUS Kap. I. vs. 17. *alle goede gifte enz. is van boven van den Vader der lichten*, want de leezing *ἐκ τῶν οὐρανῶν* voor *ἀνωθεν* word

M

van

van de beste Critici tegengesproken, en men heldert de onze zeer wel op uit MARCUS ANTONINUS l. 2. de *Reb. Suis* §. 3. daar hy, gewaagende van de *Voorzienigheid*, schryvt πάντα ἀνωθεν *alles koomt van boven*, nu was al het recht van Pilatus, en in 't gemeen, en, in 't byzonder ten opzicht van Christus uit het *Godlyk besluit*, waar door aan Herodes en Pilatus van Gods-wegen was toegestaan om te doen al wat Gods hand en raad te vooren bepaald had, dat geschieden zoude, HAND: IV. vs. 28. Men zal de omschryving van den Jesuit FERUS over de plaats van Johannes volkrachtig bevinden te zyn.

F. Het zesde Hoofdstuk, waar over de goede belydenis gegaan heeft voor Pilatus, is over de trappen, die 'er in de zonden zyn vers II. daarom heeft hy, die my aan u heeft overgelevert, grooter zonde, met welke woorden onze Belyder een onderscheid van trappen stelt tusfchen de zonden der Jooden, en die van Pilatus, dees had als Heiden gezondigd, deels uit eene, schoon overwinnelyke, en dus onverschoonbaare onweetenheid, hy had doch, zulks begeerende, eene duidelyke kennis van den persoon van den Heiland kunnen bekoomen; deels, uit eene ontydige vreeze, om de Jooden niet te verbitteren, deels uit onstandvastigheid van zyn wankel gemoed, 't geen tusfchen de schuld, en onschuld van den Heiland dobberde, maar de trap van zyne zonden klom niet tot dien der Jooden, die de Prophetien aangaande den Mesfias in de Synagoge hadden hooren leezen, en hem daar uit konden onderkennen, die zo veele wonderen in foorten en getallen met eigene oogen door hem hadden zien verrichten, die hem nimmer van eenige misdaad hadden kunnen overtuigen, alles sproot derhalven
uit

uit opzettelyken nyd, boosheid, en wel beraad overleg, Pilatus was hun werktuig, maar de Jooden dreeven hem aan, de eene zonde wint het dan in verzwaarende omftandigheden van de andere.

Wat dunkt u nu, Bybel-befpiegelend Vriend,

1. Mag dan Paulus (dewyl 'er zes zulke voorname ftukken in de belydenis van Christus leggen opgewonden) deeze belydenis niet wel noemen *de goede belydenis*, en 'er op uit zyn, dat *Timotheus* aan dezelve gedachtig zy, ten einde hem door middel van deeze aandacht, op die goede belydenis te ontvlammen om de waarheid vast te houden, en te verdedigen, *dat gy dit gebod houd onbevlekt, en onberispelyk tot op de verfchyning van Jefus Christus*. Waar mede hy begeert, dat *Timotheus* niet alleen een rechtzinnig Godgeleerde zyn, neen maar ook blyven zal, die het gebod, 't welk Paulus hem gegeven had *ἀσπιλον* onbevlekt bewaarde, zonder dat 'er een eenige vlek in gevonden wierd, te weeten, in het onderhouden van dat gebod, *ἀνεπίλεπτον* zo dat 'er een *Momus* zelv niets op te vitten vond, invoege zyne Godgeleertheid zonder eenig bederv behoorde te zyn, zo wel in min, dan meer voornaame waarheden, gelyk de beste Wyn door inmengfel, van een eenig drupke vergift, zyne goedheid verliest, ja hy vordert daar in zo *aanhoudend* te zyn, dat zulks voortduure tot op de verfchyning van *Jefus Christus*, 't zy tot op zyn verfcheiden toe, wanneer Christus voor hem ten oordeel zal verfchy nen, 't zy tot op de meer ftatelyke toekoomft tot het laafte gericht, in beide die tyds-gewrichten doch zoude hy aan het geeven van rekenfchap, en dus aan de genade of ongenade van den Richter zyn bloot gefield.

2. Hoe natuurlyk schakelt zich alles in deeze plaats, Paulus had in het even voorgaande vers gewag gemaakt, en wel met lof van *de veele getuigen*, voor *welken Timotheus de goede belydenis bad afgelegd*, doelende ongetwyfeld op *mensche-lyke getuigen*; ten einde nu hem te meer op te spooren, om zyne belydenis vast te houden, be- dient hy zich mede van *Godlyke getuigen*, 'er waa- ren doch geen grooter, en meerder ontzag-baa- rende getuigen, dan deeze, en hierom zegt hy ten dien opzichte niet, *ik vermaane, ik raade, neen, maar a) παραγγέλλω σοι ik beveel u*, oefenende het recht en gezag, 't welk de Meester op den leerling heeft, en, 't geen noch sterker bind, dit παραγγέλλειν is ontleend van de rechtbank; en van de bevelen, die de Richters aan hunne boden afvaardigen, denk om I THESS: IV. vs. 2. *Want gy weet wat bevelen wy u gegeven heb- ben door den Heer Jesus δια τῆς κυρίας op Godlyk ge- zag ten einde Timotheus mogt weten*, dat de- zelve van hooger hand kwamen. *b) By dit God- lyk gezag voegt hy de Godlyke tegenwoordigheid ἐνώπιον τῆς θεᾶς* God was op eene byzondere wyze tegenwoordig geweest, doe hy (Timotheus) dee- ze belydenisse afleide, en 't zoude dus, als hy van deeze belydenisse afweek, Gods kunde niet ontvluchten. *c) Ja op dat hy niet bezweek*, in- dien hy vanwegen deeze belydenis gemarteld, en zelfs gedood wierd, brengt hy hem God voor oogen, die alle dingen levendig maakt, die aan hem het natuurlyk leven gegeven had, en die het van hem konde te rug eischen, die hem het geestlyk leven geschonken, en met dat geloove begiftigd had, om zeker te weten, dat zyn Ver- losser leeft, en dat hy Timotheus, uit den na- tuurlyken dood in het eeuwig leven zoude over- stappen,

stappen, ja, dat zyn gedood lichaam eenmaal tot een nieuw leven zoude hersteld worden. d) Wat bond 'er nu meer aan, dan dat hy aan hem het voorbeeld van den allervolmaaksten *Belyder Christus* vertegenwoordigde, hem betyeld *Paulus* als μαρτυρήσας eene belydenis afgelegdebbende, naar dewelke hy OPENB: III. 14. ὁ μαρτυρὸς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς die getrouwe, en waarachtige getuige, die in zyne onderhandeling met Pilatus, de zes voornoemde Artikelen rondborstig beleeden had, en hem daar door het beste model had nagelaten.

Het is des onnoodig, dat men, om deeze belydenis van Christus voor Pilatus te vinden zich begeeve tot *Apocryphe Schriften*, te weeten, men heeft een gewaand Euangelium van *Nicodemus*, 't welk in sommige afschriften, *ACTA PILATI* de bedryven van Pilatus genoemd word, breeder te kennen uit *CASaubonus Exerc. 16. in Baron. p. m. 548.* en uit *FABRICIUS Cod. Pseudepig. N. T. t. 1. p. 246*, in de welken men, van de onderhandelingen van Pilatus met Christus het navolgende vind, en *Pilatus trad wederom binnen in het Rechthuis*, riep *Jesus alleen*, en zeide tot hem, *zyt gy de Koning der Jooden*, *Jesus antwoorde hier op aan Pilatus*, zegt gy dit van uw zelve, of hebben anderen het u van my gezegd enz: de volgende woorden worden alle in de Bybeltexten geleezen, alleen is 'er deeze inlassing: *Jesus zeide, de waarheid is uit den Hemel*, is 'er dan geen waarheid op Aarde, hervattede *Pilatus*, waar op *Jesus* sluit met te zeggen *verstaa* [intende, dat is, *intellige ontleend van*, of *verzwagerd aan 't Fransche entendre*] *dat de waarheid op Aarde onder hun verkeert*, die, daar ze de macht hebben, om te *vonnisfen*, van de waarheid gebruik maaken, en recht.

matig oordeelen ; doch men behoeft tot deeze ftykbronnen niet te gaan , daar Christus goede belydenis voor *Pilatus* uit Siloams fontein te fcheppen is.

Ik beveele u aan God , die alle dingen levend maakt , wekkende my zelve en u op tot foortgelijke belydenis , wensche grondig , dat onze leden maaten de hunne zoo moogen afleggen , en teekene my met achting , in hoop dat ik veele Bybel-lekkernyen door uwe pen mag fmaaken.

P. NIEUWLAND.

sHage,
2 September 1763.

[~~~~~]

V Y V D E B R I E V.

WAARDIG MEDEBROEDER,

IK danke U W. E. gedienschtig voor de opheldering van de twee moejelyke plaatsfen , op een weinig na stem ik met U W. E. in : zonder in eenig breeder gefchil te treden , zal ik tot weder. vergelding U W. E. kortelyk onderhouden over de merkwaardige fchoonheden , die 'er gevonden worden in de plaats *MALEACHI II. vs. 7.* te meer , daar U W. E. opheldering van het woord *Cohen* my hier toe opwekte : Alles wat in deeze plaats word aangetroffen , is ingericht , om ons van eenen waardigen *Priester* van het O. T. een groots denkbeeld te geeven.

A De fchat aan zyne zorg betrouwd , is וְעַתָּה

wee-

weetenschap by uitstek zoo betyeld, welk grondwoord byzonder ichtynt toegewyd te zyn, aan de kennisfe der waarheid naar de Godzaligheid, aan die kennisfe, welke uit Gods mond en ontdekking is voortgevloeid, en tot een regel van geestelyke kundigheden, en daadelyke beoefening is voorgesteld, want het word in ons vers verwisfeld met de *תורה* *Wet*, 't is dan evengeldig met het geen Paulus 1 TIM: VI. vs. 20. *παρρησια* *θήκη* het pand noemt.

B. *Dien schat moeten zyne lippen bewaaren.* Het is allereenvouwigst, dat men de lippen alhier verstaat van de spraak, en de uitspraak, zo dat het werktuig, hier gezet is voor 't geen door dat werktuig wordt uitgewerkt, *de Aarde was van eene lip*, zo staat 'er GEN: XI. vs. 1. God belooft aan de Heidenen ZEPH: III. vs. 9. *eene uitverkoo- ren, of reine lip*, naar 't Hebreeuws. Trouwens onder de hoofdtak van de Priesteren behoorde het spreken tot het volk, of, [om het uit JESAIAS LVIII. vs. 1. te zeggen,] *uit de keel te roepen, niet in te houden, de stem als eene bazuin te verheffen*, om van allen te kunnen gehoord worden. TARNOVIVS Comm. h. l. brengt ons tydig te binnen *de schellen* aan den mantel van den Hoo- genpriester, die zich EXOD: XXVIII. vs. 34. 35. in het Heiligdom, als hy voortstapte, lieten hoo- ren; zonder ons nu in te laten in de meening van hun, die juist twee-en-zeventig schellen hech- ten aan dien mantel, kwanswys, om dat 'er door de taal-verwarring te Babel, zo veele talen zou- den gebooren zyn, om geheimzinnig te leeraa- ren, dat het Euangelie woord aldus tot alle vol- ken koomen, of dat Christus zich twee-en-ze- ventig discipulen kiezen zoude, want, hoe wil-

lekeurig deeze glosfe zy, kan men te weeten koomen, uit de onderftelling van anderen, die twaalf fchellen plaatsfen onder aan dien mantel, om de twaalf Apostelen te verbeelden, ei zie BRAUNNIUS *de Vest. Sacerd.* Heb. 1. 2. C. 5. §. 23. p. 572. dit gaat zekerer, dat de lippen by Maleachi ons den Priester als *leerende*, en *onderwyzende* fchetfen, te gelyk, dat hy in het openen van die lippen vrymoedigheid gebruiken moest om den fchand-naam van eenen *stommen hond*, die niet basfen kan, te vermyden JES: LVI. vs. 10.

C. De Priesters worden hier aangemerkt, als de *fchatbewaarders* van een onwaardeerlyk thefoor zyne lippen zullen die weetenschap bewaaren שֹׁמְרֵי:

op de *allernaaukeurigste* en *gezetste* wyze, zo als David dit werkwoord beezigt van den Bewaarder van Israël Ps: CXXI. vs. 4. Zie de Bewaarder van Israël שֹׁמֵר zal niet neigen tot den fleep, noch

fleepen JOH: SCHMIDIUS noemt ergens *Comm. in Propb. Min.* den Priester Gods *Bibliothecarius* en zeker, gelyk het de post van zodanigen is, zorge te draagen, dat 'er niets van den *boekvoorraad*, zyner zorge toebetrouwd, verlooren gaa, even zoo behoorden de oude Priesters te zorgen, dat aan het boek aller boeken, de Heilige Schrift, [welke alleen een Boekery uitmaakt] noch aan de daar in bevatten leerftukken, eenig nadeel wierd toegebracht; zelfs behoorde zyn boezem een *Bibliotheek* van den God van Israël te zyn, bevattende den keest, en het merg van de Heilige Schriften, 't geen HIERONYMUS *Epist. 3. ad Heliod:* van *Nepotianus* met lof vermeld *lectione assidua & meditatione diuturna pectus suum Bibliothecam fecerat Christo*, of, men moet de toe

toefspeeling verkiezen af te leiden van eenen stads-
wachter, die ten oorbaar van het gemeen waakt
de lippen van de Priesteren zullen wacht houden over
de weetenschap, als een Schildwacht, die uitge-
zet is; om den vyand van de borstweering te
houden; dit schilderbeeld van *Schomerim, Vigiles,*
& speculatores is doch bekend in het Heiligdom,
zie A. NOVARINUS *Elect. l. I. Sect. 8 p. 124.*
seq. en vooral EWALD *Parte 2 Embl. S. Exerc.*
9. p. 231. seq. denk om de wachters, die in de
Stad omgingen HOOGL: V. vs. 7. *de hoeders van*
den geestelyken wyngaard K. VIII. vs. 11. *de hoe-*
ders op Ephaims gebergte JER: XXXI. vs. 6. *de wach-*
ters op den morgen Ps: CXXX. in het N. T. wor-
den de *Leeraars* gezegd *te waaken over de zielen*
HEBR: XIII. vs. 17. Men kan by DU CANGE
glosf. *Græc.* te weten koomen, dat in de Griek-
sche Kerk, de *Leeraars* *κατάσκοποι*, en *σκοποι*
wachters, en, by BUXTORF *Lex. Talm: Rab-*
bin. ad V. *רש* dat de *Wetgeleerden wachters*
van de Wet genaamd wierden.

D. Noch word 'er bygedaan, om het *Priester-*
lyk karakter te vereëren, *Men zal uit zynen mond*
de Wet zoeken, te weten, de toehoorders uit Is-
raël, die onvermydelyk van deeze Wet kennis
moeten hebben, en, gemerkt allen niet koen zyn,
om de Schriften te ondertasten, zo heeft God
het *Priesterdom* tot dat einde ingericht, om de
Israëllers door hun onderricht, daar in bevorder-
lyk te zyn, op dat nu dit doel bemikt wierd,
moesten de *Israëllers*, de *Priesters* oplettend hoo-
ren, en eerbiedig gehoorzaamen in dingen, die
tot de heilbedeeling betrekkelijk waaren, dit
kwam hun van Gods - wege toe, zonder dat ik
nu sterk beluft ben, om in een breed geding met
de Roomfche Kerk te treden, over de blinde ge-

hoorzaamheid aan den Roomfchen Kerkvoogd verschuldigd, doch uit deeze plaats verkeerd geftaavt, waar omtrent ARNOLDUS *Lux. in Teneb.* h. l. p. 528. u genoegzaam bericht zal geeven. Ja! hoe bevestigt Jehovah de Joodfche Priesters ten nadrukkelykfte in hun ampt, en hoe krachtig verbind hy hun ter uitoefening van deeze plichten, als

E. de plaats dus eindigt, *want hy is een Engel van den Heer der Heirfchaaren*, voorwaar eene blinkende tytel! een tytel, die eigen is aan alle de tolken van Gods geopenbaarden Wil in den Bybel; denk om MAL: III. vs. 1. alwaar *Johannes* Propheetifcher wyze zoo benoemd ftaat, wy weeten, hoe OPENB: I. en II. de Opzienders van de zeven Kerken in Afien befchreeven worden, men pleege hier raad met HAMMOND h. l. zy zyn het, die als tot God opklimmen, en nederdaalen, langs den waaren ladder van Jacob, die de bevelen van God, tot de menfchen, en de begeerten van de menfchen tot God brengen, en deeze glory-naam is in de Griekfche Kerk van zeer veel gebruik geweest, ἀγγέλων χόροι zyn de *ranggen van Leeraaren* by GREGORIUS NAZIANZENS in *Carm: ined.* p. 24. cum nota TOLLII als men DU CANGE *Glofs. Lat.* h. V. raadpleegt, zal het blyken, dat ook die benoeming in de Latynfche Kerk zeer gebruikelijk was, als mede om den Biffchoppelyken leerftoel *Angelicas Sedes* de zetels der Engelen te noemen, HIEROCLES. ad *Aur, Carm. Pyth.* p. 36. mag dien tytel geeven aan allen, die den wil der Godheid aan de menfchen verklaaren, onze Maleachi ftreeft noch hooger, en hiet hem, *Een Engel van Jehovah Zebaoth*, die zyne zending heeft van hem, die de Heer is, welken men bid, dat hy getrouwe

we arbeiders in zynen oogst uitzende, **MATT:** IX. vs. 38, en daarom kan getuigen, ὑπὲρ Χριστοῦ περὶ βεβούμεν wy zyn gezanten van Christus wege, die dus niets spreekt, dan op aanbevolen last, **2 COR:** V. vs. 20. die ook, let wel, even daar door, dat hy onder de machtige bescherming van den Heere der Heirschaaren staat, hem, als hy zynen post betaamelyk rond staat, tegen alle in en uitwendige gevaaren dekken, en verdedigen zal, invoege Maleachi gehoor voor hun, (welken hy *Collective* of verzamelender wyze verstaat, schoon in 't enkel tal voorgesteld) vordert, uit hoofde van hunnen grooten en machtigen zender

F. Wat dunkt U W. E. nu? bewyft niet deeze plaats ten duidelykste de Godlyke ordening van de Oude leerende Priesteren, die op Aarde dat geene verrichten op hunne wyze, 't geen de Engelen in den Hemel doen, **DEUT.** XXXIII. vs. 10. **HAGG:** II. vs. 12, 13, 14. hoewel echter hier uit geen het allerminste eigendunkelyk gezag voortvloeit, zo min, als de Dienaars van het Euangelium zulks bezitten, offchoon dezelve in het N. T. de Hemelsche wysheid bewaaren en bezitten, de Schriften openen, en gemoederen bestuuren, **1 COR:** IV. vs. 1. 2. **2 COR:** V. vs. 20. **OPENB:** I. vs. 20. Jammer is het maar, dat volgens het 8ste vers van onzen *Maleachi*, de Priesters zich hier in niet altyd gebrekkeloos kweeten, in welk vers hy hunne feilbaarheid maar al te zeer aan het licht brengt, zoo als de groote **COCCEJUS Comm. h. l. §. 11.** niet-duister aanmerkt.

G. Uwe geëerde brief heft klaagtoon op over deeze en geene ons bekende ergernissen, ik help u klaagen, maar wend 'er thans draa het gezicht af, om het voor een oogenblik te vestigen op de afwyken-

wykende *Priesters* onder Israël, waar van *Ezechiël* ons eenig verslach doet KAP. XX. vs. 7. Een ygelyk werpe de verfoeifelen van zyne oogen wech, en verontreinig u niet met de drek Goden van *Ægypte*, doch de klagte behoort tot alle tyden, *GREGORIUS* van *NAZIANZEN* spreekt in zyne dagen van *Opzienderen* *καπηλοὶ πίστεως* te koopdraageren van het geloove, *ἀριστερὰ λαλῶντες* die slinksche dingen spraken, *Carm.* p. 18, 20, 52. ed. *TOLLII*, *PACHOMIUS* vergeleek de *Priesters* van de 7de eeuw by de *Priesters* van *Jeroboam* I KON: XIII. vs. 33. omschreeven in *Serm. cont. Mores sui sæculi*, daar hy hunne onkunde zo breed uitmeet, *οἵτινες ὅδ' ἐν εἰς ἑστὶν Ἀπόστολος γινώσκοντες* die zelfs niet weeten, of 'er *Apostelen* geweest zyn, men kan den geheelen text uitgedrukt vinden by *LOESCHERUS* in *Append. ad Strom. Pens.* 3. *NICOLAUS DE CLEMANGIS* l. de *Corr: eccl. statu* C. 16, klaagt bitter dat 'er in de 14de eeuw veele waren, die geen begrip van eenige zaaken hadden, die by wyze van syllabes of spelling naauelyks konden leezen, zoo dat het ampt alleen voor luije lediggangeren, vreeteren, zuiperen, en speele- ren begeert wierd, die somtyds noch halv dronken den H. dienst verrichteden, en van de omhelzingen der hoeren naar het altaar vloogen. Zo verre gaat het, Gode dank, nu niet, en by vergelyking gesprooken, zoo leveren onze tyden *Engelen* uit.

H. Wat uwe aanmerkingen over het woord *Cohen* betreffen, ik omhelze dezelve, en heb 'er niet veel by te doen; 't is ongetwyfeld zeker, dat dit woord zo wel gebruikelijk is van *burgerlyke*, als van de *beilige bediening*, de naam is doch naar oirsprongleiding onverschillig voor beiden, want *bedienen*, *naderen*, *eerwaardigheid*, *zedelyke recht-*
heid

heid past op beide de Ordens, zie MARKII Exerc. Misc. in 8vo p. 209. seq. ook bediende oudtyds een en dezelve persoon beide de ampten.

Ik neem afscheid van U W. E. *dignissime Mysta*, wien het gegeven is veele verborgenheden van het Koningryk der Hemelen te verstaan, gaa 'er rustig in voort, tot dat uwe kennisse den Engelen van God evenaart, waar op gy in de andere huishouding hoop hebt.

T. EX ANIMO T.

PETRUS NIEUWLAND.

den 5. December
1763.

ZESDE BRIEF.

VIR DOCTISSIME,

IK heb beloofd, en zal het nu volbrengen (zie Iste Boek, VIIIste Brief in het slot) dat ik op uwe zwaarigheid nopens de *daadelyke geboorzaamheid* zoude antwoorden, U W. E. is vol-
daan over de Godgeleerde behandeling, maar 'er blyvt by den zelve bedenking over, of dit stuk, *als niet begreepen zynde in onze formulieren*, wel zoo opzettelyk behoeft geleerd, immers zoo sterk aangedrongen te worden; Laat ik hier op met bescheidenheid moogen antwoorden: Gy weet dat ik zeer afkeerig ben, om op lichtvaardige en doorgaans onkundige aantygingen, iemand met de

de haast voor eenen afwyker van onze rechtzinnigheid te brandmerken, ook geloove ik voor my, dat die braave mannen, welke alle mogelyke heilgewrochten aan de lydelyke gehoorzaamheid van Christus alleen toekennen, niet te verketteren zyn, des echter kooft het my zo voor, dat men te onrecht voorgeeft, als of 'er in onze formulieren en by voorige Godgeleerden niets dien aangaande bepaald was: My dunkt, dat onze *Nederlandsche belydenis* onbewimpeld van dezelve spreekt, in den 22sten Artikel *Christus*, staat daar, *rekent ons alle zyne verdiensten, en zo veele heilige werken toe, die hy voor ons, en in onze plaats heeft gedaan*, en in de XXIIIste Zondag gewaagt de Catechismus van de heiligheid van Christus in onderscheiding van de volkoomen genoegdoening en gerechtigheid, als of de geloovigen, ten opzicht van het eerste, alle gehoorzaamheid volbracht had, die Christus voor my volbracht heeft; Begeert gy oudere Godgeleerden tot getuigen, TURRETIN loco 14. quæst. 13. §. 32. zal u dezelve aan de hand geeven, ik noem nu maar CALVINUS *Inst. Rel. Chr.* l. 2. C. 16. §. 5. GOMARUS *disp.* 25 de *Iustificatione* §. 18 — 24. en *Op. part.* 1. p. 230 — 235. Bekent is het uit de *Postacta Synod. Nat. Dord. sess.* 172. dat 'er gehandeld wierd over het herzien van de Belydenis, by welke gelegenheid D. Bogerman voorstelde, dat hem ten deele van de Paltzer, ten deele van de Hesfische Godgeleerden twee aanmerkingen, of aanmaaningen waaren nagelaaten, volgens welken in bedenking kwam, of, het niet raadzaam was, dat men in den 22sten Artikel der belydenis, in de plaats van die woorden, *en zo veele heilige werken, die hy voor ons, en in onze plaats heeft gedaan*, eene algemeener bewoording stelde van Christus gehoorzaam-

zaamheid, om zich des te beter te kunnen verdraagen met de Godgeleerden van *Piscators* zyde, hier op heeft de Synodus geoordeeld, dat men dit voorstel te verwerpen had, en dat de uitlating van de woorden EN ZO veele heilige werken in het Latynsch exemplaar van onze belydenis, te vinden in de *Harm: confess. te Geneve* anno 1612. voor een fout, en misflag te houden was, tegen de geloovwaardigheid van alle de Fransche en Nederduitsche exemplaren, op dewelke men meer staat te maaken had, dewyl dezelve oirsprongelyk waaren, dan op eene buitenlandsche vertaaling, te meer, DAAR DIT AANLIEP TEGEN HET GEMEEN GEVOELLEN VAN DE NEDERLANDSCHE KERKEN, WELKE STELDEN, DAT OOK DE DAADELYKE GEHOORZAAMHEID VAN CHRISTUS AAN ONS TOEGEREKEND WORD, weshalven de Gedeputeerden van de Zuidhollandsche Synode meenden, dat men die allen bedwingen moest, die in het tegengestelde gevoelen stonden, op dat ze in het openbaar niets beleeden, 't geen tegen de Nederlandsche belydenis streed zie *Post. Acta sess.* 172. 173. my dunkt dat dit veel uitdoet in ons geval; ik zoude kunnen bybrengen, hoe geheele *Gallikaansche Synoden* hier van gewaagen, gelyk de Predikanten van *Gap* door hunnen afgezondenen, *Joh. Reinaldus* in een brief anno 1603. aan *Piscator*, zich sterk uitlaaten, over het tegenspreken van de *Daadelyke gehoorzaamheid*, men kan by *TURRETIN* l. C. §. 33. nopens het *Synodus Privatenfis* anno 1612. en *Tonninensis* 1614. bericht ontvangen. Onze *VOETIUS* zegt uitdrukkelijk *Pol. Eccl.* t. 4 parte 3. p. 57. dat onze *Heidelbergsche Catechismus* het stuk van *Christus heiligheid*, als aan ons toegerekend leert in de 60ste *Vraag*, en dat die 60ste *Vraag* zy goedgekeurd in de 148ste *Zitting*

ting van de Nationale Synode, welke Catechismus alle onze Predikanten onderschryven, men mag 'er de 36ste vraag van den Catechismus veilig by doen, daar geleerd word, dat Christus niet alleen met zyne onschuld, en VOLKOOVEN HEILIGHEID myne zonden, waar in ik ontvangen, en gebooren ben, voor Gods aangezicht bedekt, zo dat hy, die zegt met onze formulieren van eenigheid overeen te stemmen, onmogelyk, dunkt my buiten de aanneeming van dit Artikel blyven kan. Voor 't overige is U W. E. in de controversie met Piscator en de geschiedenis daar van genoeg bedreeven, ik zal 'er my alhier niet in begeeven, maar deezen eindigen, dat ik het stelsel van de Daadelyke gehoorzaamheid van den Borg onder de troost volle geloofs-stukken voor my, als een voornaam stuk houde, zonder over iemands geloov te willen heerschen, meenende, dat het zelve zeer gemakkelyk is effen te leggen met eene andere stelling, welke de heiligheid van Christus, enkel als een personeel vereischte in hem vordert; Vaart wel, en bemind waarheid met Godzaligheid.

P. NIEUWLAND.

den 9. February
1764.

ZEVENDE BRIEF.

WAARDE MEDE CHRISTEN.

U We aanmerkingen over de dagelyksche, on-
telbaare, en onopgemerkte gunstbewyzen
van de voorzienigheid zyn stichtelyk en deeden
my met veele beschuldiging tot my zelven inkee-
ren, 't gaat ons bedorven menschen, gelyk met
de dagelyksche opgang van de zon, over de
schoonheid en pracht van deezen Weereld-fakkel
bekreunt zich niemand, daar zy elk eenen buiten
zich zelve voeren zoude, die haar nu of dan be-
schouwde; dit, en soortgelyk peinzen bracht my
by de woorden van den LXVste Psalm vs. 12.
*Gy kroont het Jaar uwer goetheid en uwe voetstap-
pen druppen van vettigheid*, laaten wy ons in de
uitlegkundige bespiegeling van deeze woorden
wat vermaaken: De LXVste Psalm schynt my toe
een dank - of Lof - Psalm te zyn, waar in David de
Godlyke goedertierenheid dankbaar toejuicht voor
zyne weldaaden naar lichaam en geest, voor al
voor de zulken, die tot den kerkelyken, burgerly-
ken, en huishoudelyken stand betrekking hebben.
De Koning oordeelt zich daar toe verplicht te zyn,
uit aanmerking dat God hem 1) *geestelyke en ge-
wisse weldaadigheden* had doen geworden, als by
voorbeeld, *de verhooring van zyne gebeden, de
vergeving van zyne zonden, de verkiezing, de hei-
ligmaking, en de waare gemoeds-troost*, met de
bewaaring en beveiliging van de Israëlitische Kerk
in ongevallen. 2) Ja maar ook, dat God aan
N het

het Burgerlyk gestel van den Staat zich goedgunstig had uitgelaaten, vs. 7, 8, 9. met het zelve te bevestigen, en te verdedigen, 't welk uitwendige vrede, en rust tot gevolgen had, 't schynt my doch toe, dat de *bergen* dichtmatig alhier teekenen het *Burger-Bestuur*, zie JER: LI. vs. 25. Ps: XXX: vs. 8. schynt *David's berg* het gemeene-best te zyn, HAB: III. vs. 6.

3) En eindelyk, het wekte hem tot danken 'op, dat God zich niet onbetuigt liet in het *huishoudelyke* ten opzichte van *zaai- en maai-tyd*, Israëls groote steunfels, en takken; Het 12de vers geeft ons, eene beschryving van eenen ryken en overboddigen Oogst tyd, die dichtmatig in het vervolg omschreeven en gebyzonderd word, zo dat *er jaar in en jaar uit de noodige en verkwikkelyke boom-of-veldvruchten gevonden worden, als te keus*; Maar, wat wil de volzinnige uitdrukking *gy kroont het jaar de LXX*. Overzetters leezen, *gy zult de kroon van het jaar van uwe goetheid zegenen*, men zoude ja moogen peinzen. of volgens deeze vertaaling van de LXX. het jaar by persoons-verbeelding dichtkundig vertegenwoordigd wierd, als een *Koning, Bruidegom of Bruid*, deeze opgenoemde perfoonen doch worden met goud, zilver, edel-gesteentens omkranst, en zoo ook figuurlyk het jaar met allerley ooft- en-landvruchten, zo dat God het jaar als een voorwerp van zyne liefde, en hoogachting aanmerkte, gelyk men oudtyds uit liefde en hoogachting de opgetelde perfoonen omkranste, maar, mag men ook niet gissen, dat het geheele jaar aangemerkt word, als een *ronde Cirkel*, 't geen, zonder een punt over te slaan. van alle zyden als met enkele goedgunstigheden van de Voorzienigheid vervuld was, hangende alle *Cirkelsgewyze te zamen, en zo rond gaande,*

ge-

gelyk het jaar van het begin tot het einde; de Latynen hebben iets, 't geen ter opheldering dienen kan, *Annus* het jaar zegt zo veel als *Annulus* een ring, een ronde kring, *VARRO de Ling. Lat.* zegt uitdrukkelijk l. 5. p. m. 45. *ut parvuli Circuli annuli, sic magni dicebantur circites anni:* unde *Annus*, zie *SCALIGER*, not. h. l. p. 73. daar hy de leezing verbetert, en breeder *KIRCHMANNUS* de *Annulis* pag. 1. seq. men zoude het dus zaakelyk kunnen vertaalen, gy zegent den omme-
gang van het jaar: *GLASSIUS Phil. S. l. 5. tract. 1. C. 12.* heeft noch eene aanneemelyke verklaring uit *MATTHIAS FLACIUS* die byna op 't zelve met eenig gering verschil uitkoomt mogelyk (dus luid het vertaalde) is de spreekwys daar van herkoomstig, om dat, gelyk het jaar iets ronds is, en in zich zelve wederkeerende, zo als de *Ægyptenaars* oudtyds in hunne beeldspraake het jaar afschilderden door eene slang, bytende in de staart, en gelyk het werk van de landlieden kringsgewyze wederkeert, dat ook God alzo deezen Cirkel van alle kanten met zyne goederen, als met eenige bloemen en festonnen omgeeft, en zeker de vier jaargetyden hebben elk eene afzonderlyke kroon, 't welk by de Grieken *εὐετία* een gewenscht jaar genoemd word *APULEJUS Metam: l. 11.* schryvt, dat de Priester op den aanvang van het jaar *ΛΑΟΪΣ 'ΕΤΕΤΙΑ* den Volken een goed jaar toewenschte, want de leezing van *ἀφ' οὗ* voor *εὐετία* word door de Oordeelkundigen billyk afgekeurd: De volgende woorden uwe voetstappen druipen van vettigheid, moeten Gode-voeglyk verklaard worden, Gods voetstappen geeven te kennen zyne gunstigste, en weldaadigste tegenwoordigheid, God word verbeeld te wonen, en te wandelen onder Israël, en 't is als of elke voetstap, welke God in dat land

zet, als van *oly*, en van *iets vetmaakende*; drupt, of, wilt ge zoo, Gods *voetstappen* zullen de *wolken* teekenen, op welken God verbeeld word, als op eenen wagen te ryden Ps: CIV. vs. 3. *terwyl 'er door middel van den regen, die uit de met allerleye stoffen bezwangerde wolken nederdaalt, alle vruchtbaarheid aan de aarde geword, zoo dachten MUNSTERUS en VATABLUS reeds.*

Gy ziet, hoe ik 'er [met verlof, en lievderyke gesteltheid omtrent anders denkende Bybeltolken,] geen noodzaak in vind, om ons vers, geestelyk en Propheetisch tot Messias dagen te betrekken, die op 't spoor van REMIGIUS een Bischof van de negende eeuw, door 't jaar van Gods goedertierenheid het N. T. verstaan, de tyd der wederoprichting, daar de jaaren van het Oude als *dorre* waaren, en zeer onvruchtbaar, welk N. T. God zoude kroonen met een groot aantal van geloovige belyderen, men vergelyke de speelende aanmerkingen van BUGENHAGEN over deeze plaats: Gy, en ik, myn Vriend, laat ons, op de bespiegelingen van de welgestoffeerde jaarfaizoenen, aan geene *Pomona, Vertumnus, of Priapus* wierooken, wy zouden het erger maaken als Heidenen, die de vruchtbaarheid der jaaren van hunne Goden, en hunne gunst afleidden, CICE-RO de Nat. Deor. l. 1. C. 2. schryft dit rond uit van de *Stoïken*, en GATAKKER heeft een aantal van daar toe dienende getuigenissen by een gezameld. l. 7. ad Anton. §. 70. l. 8. §. 19.

Onze belydenis staat HAND: XIV. vs. 17 *hoewel hy nochtans zich zelve niet onbetuigt gelaaten heeft, goeddoende van den Hemel, ons regen, en vruchtbaare tyden geevende, vervullende onze harten met spyze en vrolykheid.*

Ik dank UEd. voor de opwekking en stichting uit den uwen ontvangen, en ben, vaardig tot alle de diensten, die de Christelykheid, en menschelykheid vorderen, geheel de uwe.

P. NIEUWLAND.

s'Hage 5.
Maart 1764.

A G T S T E B R I E V.

AAN DEN BYBELVRIEND N. N.

ALLE HEIL!

DE Taak, welken UEd. my in uwen geëerden oplegt, is moejelyk, en van eenen langen adem, dezelve vordert de handen ruimer, dan wy Predikanten doorgaans hebben, ik zal echter, schoon wat laat na den ontvangst van uwen hoog-geschatten, zo veel in my is, aan de Vraag poogen te voldoen, hoewel het 'er noch verre van af is, dat ik my zelve, veel min u in allen deelen vergenoegen zoude.

Gy vraagt my, *waar aan ik weet, dat een Parabel zodanige zy, en geen geschiedenis?* klarer; hoe weet gy dat dit of dat voorgestelde eene *ge-lykenis* zy, of eene *daadelyke gebeurtenis*? De van UEd. opgegeeven redenen voldoen ons beiden even min: Het was ras uitgemaakt, als voor, en aan het hoofd van ieder *Parabel*, het woord zelve gevonden wierd, maar we ontmoeten werke-lyke Parabolen, die 'er voor gehouden worden,

zonder tegenspraak, en, die echter dat woord aan het hoofd niet draagen, zie LUC: XVI. vs. 1. ja wy vinden het woord aan het hoofd van waare geschiedenissen, MATTH: XV. vs. 15. alwaar het woord *Parabel* voorkomt, voor *allerleye leering*, die wat *duister* word voorgesteld; het voldoet u niet, schryvt gy, dat men het tot een kenmerk van eene *Parabel* maakt, als het verhaal, 't welk het lichaam van de *Parabel* uitmaakt, met iets anders vergeleeken word, en daar op toegepast, doch, [schryvt gy 'er te recht by,] het verhaal aangaande de Koninginne van Scheba, en van Jonas word vergeleeken met den stand der Jooden, op dezelve toegepast, en echter zyn die twee stukken werkelyk gebeurt: 't kan ook den toets der waarheid niet uitstaan, dat Christus de Parabolen alleen aan zyne Apostelen, maar de geschiedenissen aan het gros zyner toeboorderen zoude hebben voorgedraagen, want immers heeft de Heiland, aan de Apostelen afzonderlyk verscheiden voorstellen gedaan, die in 't minste geene Parabolen, neen, maar waare gebeurtenissen zyn, daar Christus in tegendeel voor de geheele schaare loutere Parabolen voorgedraagen heeft, slaa maar op MATTH: XIII. vs. 34. LUC: VIII. vs. 10. MARC: II. vs. 11. 33. K. XII. vs. 1. K. IV. vs. 10. 11. behalven deeze door UEd. billyk afgekeurde gevoelens, zal ik 'er UEd. noch anderen opgeeven, te vinden by SALDENUS Ot. Theol. l. 4. Exerc. 5. p. 700. werwaarts ik UEd. wyzen zoude, zo gy het Latyn machtig waart, nu zal ik my getroosten by korte uittrekking aan UEd. voor te houden, 't geen daar breeder te leezen is, en als ik dit gedaan heb, zal ik UEd. onderhouden over den historischen of Parabolischen stand van 't geval van den Samaritaan. Het

koomt

koomt eenigzints nader, dat men voor eenen Parabel houdt dat verhaal, waar in geene *eigen naamen* gevonden worden, *die* men doorgaans ontmoet in de Euangelie geschiedenissen, zo als men uit dien hoofde het boek van *Job* voor eene echte gebeurtenis houdt, om dat 'er de naamen van *Bildad*, *Eliphas*, *Elihu* enz. in voorkoomen, maar het voldoet niet ten volle, want de voorsteller van een Parabel kan met het zelve gemak eigen naamen versieren, met welk hy het lichaam van de Parabel zelve verdicht, immers die de Parabel van den Samaritaan voor een Parabel houden, ontmoeten 'er de naamen van *Jerusalem* en *Jericho* in, veele houden het huwelyk van *Hoseas* met eene hoere voor een Parabel, en echter word 'er eene eigen naam van de *hoere* in gespeld, geheeten *Gomera*, dochter van *Diblain* of, om alle tegenbedenkingen af te snyden, niemand zal weigeren te gelooven, dat het geen 'er *Luc: XVI.* van den ryken Man en *Lazarus* geboekt word, een *Parabel* zy, en nochtans staan 'er twee eige naamen gemeld: ik hadde gewenscht dat de aandacht van den Prof: *MARK* in zyne Verhandeling over de *Parabelen*, hier op gevallen was, edoch, hoe schoone stukken men daar ook ontmoeten mag, dit artikel is 'er onaange- roerd; de Latynsche lezer zie *Syll. disf. N. T. Exerc. 4.* *SALDENUS* houd het voor het spreekste kenmerk van eene *Parabel*, als *Christus* alleen spreekt, zonder dat de *Euangelii Schryvers* daar in spreken, terwyl het een kenmerk van eene gebeurtenis zoude zyn, als de *Euangelisten* iets verhalen, dit gaat vrywel aan, doch het laat zich niet toepassen op de *Parabelen* van het O. T. denk, hoe het zich heeft in de Parabel van *Jo-
tham* *RICHT: IX.* van *Nathan* *2 SAM: XII.* van

Joas in de Parabel van den distel op den Libanon tot den Ceder, 2 KON: XIV. of, men moest 'er by willen denken, dat *de aart der zaaken* en de gewoone styl van de sprekeren daar uitwyft wat *Parabolisch* of *Historisch* zy. Ik wacht dus alhier op meer licht, en zal intusschen zien, of ik myne gebrekkelykheid in dit stuk vergoeden kan met de beschouwing van den Euangelischen *Samaritaan*, daar aan zal het blyken, dat het onderzoek over de caracters van eene Parabel niet geheel buiten invloed staat op de Bybelstudien: De aanleiding tot het geval wierd gegeven door de Vraag van eenen Leeraar der Wet, die onderstond naar de middelen, om het eeuwig leven te bekoomen, hier op antwoord de Heiland met veel beleid; dit word achtervolgd van eene tweede Vraag van dien Leeraar der Wet, wat zin men aan het woord *Naasten* hechten moest, 't welk de wyze Heiland door het navolgende beantwoordt:

Zeker Jood, waarschynelyk een Koopman, begav zich uit hoofde van handel, van Jerusaleem naar Jericho, te midden op weg, heeft hy het ongeluk van onder de moordenaars te vallen, en deerlyk mishandeld te worden, Priester en Levit, hoe ook daar toe, plichts en Wetshalve, gehouden, zyn onbewoogen door het noodlot van den reiziger, een Samaritaan doet hier 't geen deeze twee hadden behooren te doen, ondanks den afstand van Godsdienst en genegenheden tuschen hem en den Jood, en kwyf zich in een woord van alles, dat hy tot herstel van den ongelukkigen lyder machtig was toe te brengen; De Heiland perft na het voorstel van dit geval den Wetgeleerde, om met zyn eigen mond den waaren zin van het woord *Naasten* uit te leggen: Is dit een

een Oosterscb verdichtfel tot verbetering van verstand of hart voorgesteld, of is het eene daadelyk voorgevallen zaak? Men moet voor het minste toestemmen, dat dit geval niet buiten het mogelyke gaat, of, dat het aldus heeft kunnen gebeuren, zonder eenige tegenzeggelykheid, de gesteltheid van dien weg tusfchen Jericho en Jerufalem, werkt daar toe mede, men weet, wat Vader Hieronymus over de gevaarlykheid van dien weg, en van den heuvel *Adamim* of *bloedplaats* geschreeven heeft, doch iemand zoude kunnen inspreken, en vraagen, is het wel in het mogelyke gegrond, dat Priester en Levit voor zulke onmenschelykheid vatbaar waaren? doch weet, dat het niet boven het mogelyke gaat, dat twee aan den Altaar gewyde perfoonen zich zoo wanftaltig in het zedekundige gedraagen, ja, dat meer is, het is mogelyk dat hunne bediening aan hun heeft kunnen verftrekken tot een voorwendfel om zich zoo koel omtrent dien ellendeling te gedraagen: Immers zy konden in fchyn voorgeeven, dat hun, snellende tot de vervulling van hun ampt, de tyd daar toe ontbrooken heeft, wyl ze op een bepaald uur in den Tempel moesten tegenwoordig zyn, dit liet zich hooren by lieden, die geene kennisfe hadden, dat het dienstplechtige voor het zedelyke moest wyken, die het woord niet vatte *ik wil barmhartigheid en geen offer*: ook gaat het tegen het mogelyke niet in, dat de, hem verbindende Samaritaan, zich zo dra van wyn en oly voorzien zag, want de Oostersche reizigers droegen doorgaans den noodigen voorraad met zich op weg, gemerkt men doe van geene herbergen, zo als nu, gebruik maaken konde, de Samaritaan gebruikt dus tot een medicament, 't geen hem anderzints tot voedsel zoude gestrekt hebben, en hy

behandelt den lyder naar den toenmaaligen trant der Chirurgyns. Waarom moet dan dit geval *Parabolis*, en waarom mag het niet geschiedkundig zyn? alles beschryft hier perfoonen en plaatsen, zo als het zich naar de waarheid toedroeg! Ja! ik gaa verder, als het geen waare gebeuren is behelst, 't geen Christus hier voorstelt, zo had 'er een schrander Leeraar van de Wet eene gewigtige bedenking tegen in te brengen, en Christus had minder zyn oogmerk daar mede bereikt; want de Wetgeleerde zoude dan aldus hebben kunnen argwaanen. *Het geval*, 't geen gy vermeldt, is waarlyk fraai, maar 't is jammer, dat het slechts een Parabel is, eene versiering door u opgeschikt, die nooit zo gebeurt is, of gebeuren zal, gy leent aan den Samaritaan gemoeds gestelt-heden, en gedraagingen, die nimmermeer in hem kunnen of zullen bestaan, was het werkelyk zoo gebeurd, dan was 'er niets op in te brengen, maar nu: enz. behalven dat de Wetgeleerde, indien het geval nooit aanweezen gehad hadde, zoude hebben kunnen klaagen, over het ongelyk, en de zeer ongunstige gedachten, die de Heiland van de Joodsche geestelykheid ontboezemde, om 't welk voor te koomen, men schynt te moeten stellen, *dat het gebeurde algemeen zal zyn bekend geweest*, dus is het geheele geschil ingewikkeld, gelyk ook de klem van Jesus antwoord, *in de waarheid van het voorgevallene*, ja! de liefde van den Samaritaan word hier door geen geschilderd portrait, neen maar door een wandelend beeld vertoont, en s'mans liefde-werk word noch schooner, als men begrypt, dat hy door den ellending te hulp te koomen, zyn eigen leven in de waagschaal stelde, want, de man, wien hy hielp, was doodelyk gekwetst, en lag op sterven, stel,
hy

hy was onder zyne handen dood gebleeven, en iemand had hem by dien lyder ontmoet; zoo moest 'er aanstonds argwaan op hem gevallen zyn, dat hy Samaritaan de moordenaar van den Jood was, 't geen hier sterker dan elders zoude geargwaand hebben, om dat de Samaritaan een vyand vanden Jood was, en dus was al het vermoeden tegen hem, zonder dat het hem zoude hebben kunnen helpen te zeggen, dat hy tot zyne hulp was toegeschooten, want men zoude gezegd hebben, dat de diep ingewortelde haat tusfchen de twee dit geenzints waarschyndlyk maakte, en dat men van hem Samaritaan niet verwachtenkonde, 't geen de Joodsche Priester en Levit niet gedaan hadden, dit dan in een zo hacchelyk tyd-gewricht te durven waagen, vergroot s' mans lievdeyver; Als we op dien voet voortgingen, zoude het bedenkelijk kunnen worden, of *niet het voornaamste gedeelte* van 't geval tusfchen Lazarus, en den ryken Man, werkelyk gebeurd zy? men vind 'er de naam, de familie van den eenen, en eenen bekenden genoemden bedelaar; Christus, beken ik, noemt den rykaart niet by zyn eigen naam, maar, wie weet of hy het niet nalaat, om zyne familie niet te ontëeren? als het geval zo zonderling is, dat het zelden voorvalt, schynt het veel voor uit te hebben voor eene waare gebeurtenis, denk noch eens aan 't geval van den onrechtvaardigen Richter, en de lastige weduwe, de lastige aanhouding van deeze weduwe, welke den Richter eenigermate dwingt, is een zaak, die zonderling is, en 't geval van de Phariseër en Tollenaar is met omstandigheid van tyd, plaats, en perfoonen vergezeld en zoo bepaalt, dat 'er veel voor het historieele pleit, gelyk ook zich dit alzoo toedraagt in de *Parabel*

rabel **LUCAS XIX.** vs. 12. van den Welgebooren man, die reisde in een vergelege Land, om voor zich zelve een Koningryk te ontvangen, en dan weder te keeren, die van zyne burgeren tegenstand lyd, echter het te boven kooft, en zich aan de wederhoorigen wreekt, alwaar geene duistere trekken zyn van de geschiedenis van Archelaus, die na den dood van Herodes de Groot, zich te Romen liet vinden, om by den Keizer te verzoeken het recht van zynen Vader in Judæa te moogen opvolgen enz. men zie **CLERICUS** in h. 1.

Ik laat alles aan uwe eigen overdenking, de dag leert de dag, en mischien kooft 'er een Uitlegger voor den dag, die het hobbelachtige hier tot een effen pad zal maaken: groet alle de uwen, en slaag gelukkig in uwe voorhanden-zynde onderneeming, ik ben uwe belangen zeer welmeenend toegedaan,

P. NIEUWLAND.

's Hage.

30. Mey 1764.

NE.

NEGENDE BRIEF.

ZEER GEËERDE MEDEBROEDER.

VEelmaals word van de plaats *Jes: LXI. vs. 8.* gebruik gemaakt tot staaving eener op zich zelve by my onbetwistbaare, en in de Schriften gegronde waarheid, *dat God de Heilige Geest op eene verborgen en redelyke wyze de harten van zyne kinderen bewustheid geeft van de oprechtheid van hunnen geest, van de echtheid van hunnen genadestaat, ja, dat dezelve hun door een verborgen gemoeds bestuur dus bewerkt, dat ze zich in een onbedriegelyk licht als kinderen van God beschouwen, of ook, dat God hun de noodige vereischten schenken zal, om hem in geest en waarheid te dienen, welk laatste noch ruim zo wel aan de klank der woorden beantwoord, als het eerste: De stelling in 't afgetrokken word by alle Hervormden ten vollen goedgekeurd, dan, of het hier rechtstreeks geleerd word, is eene andere bedenking, en, gelyk ik voorheenen geschreeven heb, het is in het aanvoeren van bewys-plaatsen hoogstnoodig, dat dezelve recht toe, tot het oogmerk, gaan: 'er is in den text iets, dat voor ons dubbelzinnig kan genoemd worden, en 't geen men tot iets anders zoude kunnen betrekken: Men kan niet ontkennen, dat het grondwoord *לַעֲמֹל* gebeezigd word voor *werkloon, arbeid*, buiten kyv staat het in dien zin *Hoofd: XL. vs. 10. Hoofd: LXII. vs. 11.**

Ps:

Ps: CIX. vs. 20. LEV: XIX. vs. 13. achtervolgens het meeste gebruik van het woord, kan en mag men het alhier ook dus overgieten, *ik zal geeven dat hun arbeidsloon zal zyn in gewisheid, en zekerheid, dat is, of dat hun werkloon hun getrou zal gegeeuen worden, overeenkoomstig Gods waarheid en gedaane belovte*, of, dat dezelve zeker en bestendig zal zyn, vergelyk RICH: IX. vs. 15. *in getrouheid* Ps: LXIX. vs. 14. Dan, als 'er zo eene dubbelzinnigheid in het woord heerscht, zoo moet men de bepaaling gaan zoeken in de omstandigheden, die in de plaats of voorafgaan, of volgen, nu, het Hebreeuws laat zich beezigen, en van *het werk zelve*, en van *den loon*, die op het werk volgt, de vraag is, welke van die twee *zinsbepaalingen* alhier moet voorgetrokken worden? ik heb lang gewikt, en gewoogen, maar, volg ik myn licht, dan gevoele ik minder over te hellen tot de aangenoomen, en sterker tot de laatst opgegeeven verklaring, de regels van *zamenhang* in acht genoomen zynde. Laat ons met zachte schreeden vorderen: Mesfias beschryvt in de drie eerste verzen, zyne wettige zending, en den waaren aart van zyne bediening vs. 1-3. uit hoofde van dit zyn amptsbedienen, zoude voor Gods Kerk alle herstelling, vermenigvuldiging, en waschdom gebooren worden, vs. 4-9. Voorheenen hadden ze van de vyanden der Kerk veel-erley *smaad* en *beschimping* moeten dulden, God zoude dat, even als in Jobs laatste, vergoeden, geen wonder vs. 8. *de Heer had het recht liev*, billyk dan vergeld God verdrukking aan hun, die de Kerk verdrukt hadden, en verkwikking aan de onderdrukten, ja! 't geen God in anderen haat en afkeurt, zal de Heilige Opperheer zelve niet doen, God kan niet dulden, dat men hem in den Gods-

dienst

dienst bedriegt, hy wil niet (zo zeer bemint de Heere het recht) dat men hem een brand-offer zoude doen, 't geen gekocht was voor gelden, die door onrecht verkreegen waaren, of uit gewelddaadig geroovde goederen, en gelyk de Heere, niet begeert, dat men hem uit onrechtvaardige bestaan-middelen dient, zoo zal hy ook met zyne Kerk en volk naar het pasloot van de gerechtigheid handelen, de Kerk had hem in alle getrouheid, en oprechtheid gediend, het schein, als of de vergelding en belooning daar van bestaan hadde, in den hoon en schimp der vyanden, doch dit was 'er oneindig verre van daan, vs. 7. Voor uwe dubbele schaamte en schande zullen ze juichen over haar deel: daarom zullen zy in haar land erfelyk het dubbele bezitten, zy zullen eeuwige vreugde hebben, en wat grond is hier voor? Gods natuurlyke liefde tot recht en gerechtigheid, die hy zo volgaarne uitoefent, als hy dezelve vordert in alle de omstandigheden van den Godsdienst, billyk dan, dat de genadige arbeidsloon van de Kerk voor alle haare tegenspoeden en mishandelingen, in waarheid, en in getrouheid, vastigheid, en zekerheid zy, als of 'er gezegt was, zyt sterk ô Juda, 'er is loon naar werken, gy zult bespeuren, dat ik u geef 't geen u toekomt, achtervolgens myne genadige belovte, DAAROM zal ik geeven, dat hun werk in waarheid zyn zal, naar de maat, dat de vyanden hun mishandeld hebben boven hunne verdiensten, 't geen ik net wiken, en weegen kan, naar die maat כֶּסֶף zal hunne (der Kerke) vergelding weezen, maat naar maat. Dit word gezegt en beloovt in verband met het even voorafgegane, gelyk ik de Heer vorder, dat in mynen dienst, alles tot de uitwendige omstandigheden toe, die op-

zicht

zicht hebben op de manier van het offerdier te verkrijgen, richtig zy, zoo zal ik die evenredigheid ook waarneemen in myne vergelding aan de Kerk: Ik herzeg noch eens, dat daarom de tegenovergestelde opvatting niet nalaat eene Bybelsche waarheid te zyn, offchoon dezelve *alhier* niet geleerd word, vertolk het dan *want*, *daarom* zal ik *hun* *bunnen* arbeids-loon in getrouheid geeven: Gy, myn oordeelkundig Vriend, zult weten, wat gy hier te kiezen hebt, want wy zyn beiden boven het zwak, om in de Practicaale waarheden ons van min bondig bewyzende plaatsfen te bedienen, enkel uit Consideratie voor de Godvruchtigen, en, om hun niet te ergeren, *Een is onze Meester*, wy poogen beide aan de waarheid alleen te offeren! niet de klanken, maar derzelver inhoud levert ons onze bewyzen op.

Ik ben met alle teekens van gezette hoogachting,

P. NIEUWLAND.

Den 3 July

1764.

T I E N.

TIENDE BRIEF.

VOLWAARDIG VRIEND,

Het geen U Wel Ed. my ſchryvt over deſelfs dagelykſche oefening, en hoe zeer men door middel van de verkeering in kundigheden vorderen kan, is my zeer aangenaam, en voor de Lectuure zeer vermaakelyk geweest; het is zoo, wy vorderen te weinig door de onderlinge verkeering, hy, die, volgens uwe veeljarige beoefening, zich een gewoonte gemaakt heeft, om, te huis koomende, aantekening op dag en datum te houden van het geen hy op deeze of die plaats, en wel van deezen of dien geleerd heeft, in wat tak ook van wetenſchappen, heeft eenen dagelykſchen aanwinſt, en kan by ledige uren zynen ouden voorraad de revue laaten paſſeeren, keerende als weder tot de vorige tyden, hy kan altyd zynen Onderrichter dank betoonen, en weten, wie hem hier of daar in hebbe wyzer gemaakt, vind hy eenen dag van veel aanwinſt, hy kan zich over den zelveu verblyden, en zeggen met den Keizer, *Vrienden wy hebben den dag niet verlooren*, doch, alle goed op Aarde is bepaald; iemand, die zich hier toe verledigd, moet zorgen, om alle beuzelingen, alle perſonaliteiten, al wat onaangename vertegenwoordigingen voor den geest kan brengen, daar buiten te laaten, want anders vernieuwt hy, by het overzien zynen

O

aan-

aanstoot, en verlevendigt zich de min gunstige gedachten, welke hy op deezen of dien tyd van den eenen of anderen had opgevat: ik herinnere my alhier iets uit het leeven van ALBERICUS GENTILIS een Professor in de Rechten te Oxfort, dees man had zich die zelve gewoonte gemaakt, om uit de gemeene discoursen zyn nut te haalen, en teekende aan, 't geen hy zelfs van de gemeenste lieden gehoord had, mits het leerzaam was; *Bayle t. 2. Dict. Crit. p. m. 5. 45.* melt, dat hy *Gentilis* verhaalde, hoe *Alciatus* uit den ommeegang met eenen landman, eene plaats van *Plautus* had leeren verstaan, die hem voorheenen duister was: *Bayle* voegt 'er te recht by, dat zulke lieden gevaarlyke lieden zyn, die eene geheele conversatie opteekenen, en ik zoude benevens hem zeer bang en afgemeeten in myne uitdrukkingen zyn, als ik eenige rooi 'er op had, dat alle myne gezegden, ryp en groen, door iemand s'avonds op 't papier ontworpen wierden, en wat is het gedwongen altyd als in een harnas te moeten spreken, of men zoude geduurig bestudeerd daar moeten verschynen, de Schriften in *Ana* toonen genoegzaam, hoe veele mislagen naaukeurige na-weegers uit de gezegden in den ommeegang kunnen trekken, en u dezelve naderhand voor den neus leggen: daarom, myn Vriend, 't koomt hier aan op de keure van zaaken, en 't oogmerk van den Aanteekenaar, zo deeze dingen juist zyn, dan kan men zeker met alle conversaties nut doen, JUNIUS, weten we, begav zich niet zelden op de bierbank, om van elken ambachtsman de noodige kunstwoorden voor zynen *Nomenclator* te leeren; Men heeft opgemerkt, dat een groot deel der algemeene kundigheden, die groote Vorsten bezeten hebben, herkoomstig zyn van den wyd-
uit-

uitgestrekten ommegang met menschen van allerley beezigheden. Bekent is het, hoe R. STEELE in een van zyne vertoogen beschryvt, dat hy het voorrecht genietende, om op zekeren avond het gezelschap van de eerste Verstande in Engeland te zullen bywoonen, zich in eenen hoek van het vertrek begav, ten einde naaukeurig op te teekenen, wat elk van hun gesproken had, doch by slot van zaaken was 'er niets gesproken, waar op zich die uitmuntende geesten zeer te beroemen hadden, hoe zoude 't hun gesmaakt hebben, als Steele jaar en dag daar na, zulks met tyd en plaats vernieuwd had? Wy Godgeleerden kennen hem, die zich de נֹזֵר הָאֱדָם den Menschen-bewaarder, den Opziender over de menschen noemt JOB IX. by Petrus de Ἐπίσκοπος de Opziender der zielen, voor wien een gedenkboek is, waar uit hy alles ordenlyk voor oogen steld, hoedanigen behooren wy niet te zyn in alle onze verkeerung, die voor zyn aangezicht is: Ik wensch UEd. een langduurig opteekenen! hoe groot zal uw schat worden, daar gy dagelyks verkeert met Vaten, die tot boven toe vol zyn van de eelfte kundigheden.

P. NIEUWLAND.

den 15 July
1764.

ELVDE BRIEV.

VEEL GEËERDE MEDEBROEDER,

Het geen U. W. E. my onlangs mededeelde
 nopens de betrekking welke Johannes tot
 den Heiland had, heeft my opgewekt om met U
 W. E. te handelen, over den waaren zin van de
 spreekwyze *JOH: XXI. vs. 20.* alwaar *Johannes*
 omschreeven word, gezien van *Petrus ἀκολουθῶν*
τῷ Ἰησοῦ *Jesus volgende*, wie weet, giste ik, of
 door die spreekwyze niet iets byzonders in *Jo-*
hannes geteekend word, 't geen hy boven de an-
 dere Apostelen gehad heeft, en ik verblyde my,
 door den geleerden *HEUMAN* daar in gesterkt
 te worden: te weten *ἀκόλουθος* is by de Grieken
een dienaar, of *oppasser*, en wel zo een, die iets
 boven het gemeene soort van knechten heeft, als
 by voorbeeld, *een Kamerdienaar*, zie *DIOGENES*
LAËRTIUS l. 8. §. 73. ÆLIANUS V. H. l.
14. C. 14. en *CASAUBONUS ad Theophr. ca-*
raft. p. 247. men weet, wie in de Christen-Kerk
 door de *ἀκόλουθοι* verstaan wierden, zo zoude dan
 Johannes *een dienaar van eer'* geweest zyn, welke
 den Heiland overal vergezelde, gelyk de oude
 Propheeten, by voorbeeld, Elisa by Elias was,
gietende water over zyne handen. Johannes draagt
 tot viermaalen toe, den gebyzonderden eertitel
 van den *Discipel*, welken *Jesus* liev had, *JOH:*
XIII. vs. 23. KAP: XIX. vs. 26. KAP: XX.
vs. 2. KAP: XXI. vs. 7. 20. 't geen hy duide-
 lyk

lyk op zich toepast, KAP: XXI. vs. 24. 't geen immers in veele opzichten aan hem gemeen was, met alle de anderen, en 't kan zich met de zedigheid van Johannes niet wel verdraagen, dat hy met deeze omschryving een trap van gene- genheid, die Jesus voor hem boven de anderen had, zoude willen aanduiden, dit vleit niet op dat zelve stip, waar in hy zynen naam uit zedig- heid verzwynen zoude, dus schynt deeze om- schryving zo iets te moeten beduiden, 't geen de allerzedigste mensch van zich zelve zoude moo- gen te berde brengen, zie HEUMANNI Syll. difs. t. 2. p. 335. Men behoort wel in acht te neemen, dat niet zo zeer Johannes dezen eerti- tel aan zich zelve geeft, als wel, dat de overige discipulen aan hem dezen eertitel schonken, en dat hy met onderscheiding door die benoeming by allen kennelyk was, als de huis-dienaar van Chris- tus, dien hy, naar kracht van het Grieksch *ἀγαπᾶν*, tot gemeenzaamer omme- gang toeliet, van wien hy zich liet dienen, in welk eenen smaak *ἀγαπᾶν* ook gebruikt word van Christus omtrent Lazarus, met wien hy gemeenzaam omme- ging, JOH: XI vs. 5. Saul word dus gezegt David zeer te beminnen, I SAM: XVI. vs. 21. alwaar de LXX. het zelve Grieksche woord aanwen- den, Johannes was dus by Christus, die Josua by Moses, Barnabas by Marcus, Silas by Pau- lus, Elisa by Elias was; Men leeft in de Hand: der Apostelen, dat Silas en Marcus de naamen draagen van *ὑπηρέτης* een dienaar HAND: XV. vs. 39. 40. KAP: XIII. vs. 5. gelyk de Jood- sche Meesters altyd onder hunne eerste en ge- lievdste leerlingen hadden, welker taak het was, *לְשֵׁנָה לְדָוִד* de Wyzen te dienen, waar op dui-

delyk gezien word, *HAND: XIX. vs. 22. Erasmus en Timotheus worden aldaar geteld onder de geenen, die Paulus dienden, zie ALTINGIUS l. 3. C. 6. in Schilo en VITRINGA l. 3. part. I. C. 4. p. 654. 655. Syn: Vet.* Elifa word in dien dienstbaaren zin omschreeven, als *die water goot op de handen van Elifa 2 KON: III. vs. 11. 't welk, om de menigvuldige reinigingen en waschingen, die 'er onder de Wet waaren, van deezen Hooftdienst omschreeven word, en, om 't welk te verklaaren de Joodsche beuzelziekte ver- dicht, dat, doe Elias tegen de Baalpriesters plechtig zoude offeren, Elifa zyne handen boven Elias offer hielt, maar 'er drupte wonderdaadig (zoo droomen ze) en onophoudelyk water van zyne handen, op de handen van Elias, en daar door op het offer, 't geen onuitblusbaar was; tot deeze dienstbaare omstandigheden betrokken, sommigen ook het werpen van Elia's mantel op Elifa, 1 KON: 19. vs. 19. ten teeken dat hy Elias moest volgen, en vergezellen om hem te dienen, gelyk de dienaars oudtyds den mantel, en de schoenen aan hunne Heeren nadroegen; 't word in het slot van het Hoofdstuk verklaart vers 21 by volgde Elias, en hy diende hem, denk 'er noch by om het nadraagen van de schoenen, waar toe Johannes zich onwaardig verklaarde MATTH: III. v. 11. enz.*

De aanmerkingen, welke U W. E. verstandig hier op maakt, in uw terug-schryven op deezen, zullen ons stuk noch verder toelichten.

A. U W. E. zegt of deeze eertitel niet genoegzaam verklaard word door aantemerkten, *dat Christus byzondere blyken van toegenegenheid aan Johannes gav?* edoch, waar door onderscheid dan deeze titel onzen Johannes, van de overige medediscipulen? want, dat Jesus zyn discipulen

al-

allen liev had, staat meer dan eens in de Euangelien JON: XIII. vs. 1. 34. KAP. XV. vs. 9. 12.; en ten allernadrukkelykfte MATH: XII. vs. 49. 50. zegt gy het was een eertitel, waar op hy boogde, ik herzeg, dat zulks zich niet verdraagt met de zedigheid van Johannes, uit hoofde van welke hy zynen naam verzwylt, maar, als het in hem eene trap van lievde boven de overigen te kennen gav, zoude het veel eer tot verheffing strekken.

B. Gy doet er by, of het wel strookte met den vernederden stand van Christus, eenen bepaalden dienaar te hebben, doch U W. E. gelieve te weeten, dat dit enkel geschiede *in navolging der aloude Propheeten*, en dat dit niet uit *statie*, maar uit *noodzaak* was, dat de Heiland Johannes tot zynen huisdienaar aannam, gelyk het noch Elias, noch Elifa, noch Paulus verhiev zulken knecht voor zich te hebben, tot de *onvermydelyke noodwendigheden van dit leven*, by voorbeeld, tot het wasfchen van de voeten, tot het uit en aan trekken van de zoolen, tot het uitvoeren van noodwendige kundschappen, het zy aan zyne moeder, het zy anderzints: ook konde dit, 't geen uwe

C. Derde bedenking is, geen haat of nyd, tusfchen Johannes en de overige discipulen verwekken, want zy kenden de Oosterfche handelwyze der Propheeten, dus deed dit hun niet vreemd, zo min als ze aan Judas benydden het draagen van de beurs, om te zwygen, dat Johannes daar door tot meerder werk geroepen wierd, 't geen men zelden gewoon is, met nydige oogen in iemand te begluuren.

Nu laat zich uit dit gezicht-punct zeer wel ophelderen, dat Johannes in veele opzichten met den Heiland *gemeenzaamer* sprak, en ommeiging,

en dat Johannes zo iets bestond te vraagen aan Christus, 't geen Petrus niet durvde onderstaan, JOH: XIII. vs 24. 25. 26. ja, waarom *Johannes moeder*, MATTH: XX. vs. 20. 21. van den Heiland begeerde, dat hy hem nevens zynen broeder Jacobus tot eerste Staatsdienaaren in Jesus gedroomd Aardsch Ryk vormen wilde, zy begreep, Josua was aan Moses, Elisa aan Elia opgevolgd, en, 't mag hier ook uit verklaard worden, waarom Jesus juist aan deezzen by het Kruis staanden dienaar zyne moeder aanbeval, en waarom Johannes, door het *ontvangen en schryven van de Openbaaring*, eene dubbele maat van den Heiligen Geest [even als Elisa na Elia's verscheiden een dubbeldeel erlangde] ontvangen heeft?

Ik heb 'er voor 't overige niets by te doen, dan U W. E. te groeten en denzelven te verzoeken, om my dikwerf met de preuven van uwe naarstigheit en oordeelkunde voor te lichten, terwijl ik ongeveinst ben,

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage 19. Sept.
1764.

TWAALV-

TWAALVDE BRIEF.

Den Eerwaarden Heere P. NIEUWLAND,
MET HEILWENSCH!

DE ongewoone, en meer dan belacchelyke
hairvlechtingen van onze Heeren en Vrou-
wen brachten my onlangs op oudheidkundige be-
spiegelingen over dit stuk, en staaude my in my-
ne gedachten, dat 'er doch niets nieuws onder de
Zon is, iedere eeuw heeft Meesters en Meesteres-
sen, die de zothed bevorderen.

A. Ik begin met de Jooden: JESAIAS spreekt
reets met verontwaardiging van de *hairvlechting*
KAP: III. vs. 24. waar over U W. E. zekerlyk
den Commentarius van SCHROEDER met onge-
meen genoegen en tot aanwinst uwer kundighe-
den zult geleezen hebben, gy weet, waar toe Ab-
salom zynen hairen zoo sterk liet opgroejen, 2 SAM:
XIV. vs. 26. 'Er zyn Uitleggers, die den naam
van *Maria Magdalena* niet van eene plaats *Mag-
dala*, maar van een woord, dat *hairvlechten*, 't
welk haare beezigheid was afleiden, HOOGL:
IV. vs. 1. en KAP: VI. vs. 7. word van kun-
stige *hairvercierungen* gewag gemaakt, zie ook
JUDITH X. vs. 3. en doe 'er de vlechtingen van
Simsons lokken by, RICHT: XVI. vs. 13.

B. HADRIANUS JUNIUS heeft in zyn boek
DE COMA het agtste Hoofdstuk, geheel besteed,
over de verscheiden manieren van het hoofdhair
kunstig te vlechten: STEPHANUS CHAMIL-

LARD heeft in het Fransch eenige verhandelingen uitgegeeven *sur plusieurs Medailles & Pierres gravées dans son Cabinet & autres monumens de l'antiquité*, in de 16de Brieu, geeft hy eene verklaring van eene figuur op een steen van *Antoninus* tyden, waar uit hy, naar 't formaat van *Paulina* aldaar te zien, de geduurige veranderingen der hoofd, en hairciercels gadeslaat, toonende, dat het zelve soort van vlechten en kappen geen twaalv, althans geen 15 jaaren heeft stand gehouden; mag ik tot uw vermaak u eens overschryven, 't geen de Schryvers van het *Journal des Sçavans* op Mey 1711. p. 564. hier van in kort summier zeggen: *Le Père Chamillant fait à ce propos quelques observations curieuses sur le changemens frequens, qui sont arrivez à la coëffure des Imperatrices Romaines, & l'on est agreablement surpris de trouver parmi elles sur ce point, la même inconstance, qui règne parmi les Dames Françoises, de manière que chez ces Princesses une même mode de coëffure, ne paroît pas s'être soutenue plus de douze ou quinze ans de suite, ANTONIA par exemple, & les deux AGRIPPINES, portoient les Cheveux unis sur la tête, tortillez sur les côtez, noüez negligemment par derrière avec une espèce de ruban, & flottans un peu sur les épaules, DOMITILLE avoit la chevelure frisée par devant, tortilée sur le haut de la tête, & tressee par derrière; JULIE fille de Tite, étoit frisée sur le front, avoit le reste de la tête nattée, & ses cheveux relevez de la racine, formoient en arrière comme un bouclet. PLOTINE & Marciane sa belle Sœur, aussi bien que MATIDIA sa nièce ramasserent tous leur cheveux sur le haut de la tête, & les entrelacerent sur le front par deux ornemens, qui s'élevoient au dessus du reste de la coëffure, se terminoient en pointe, s'élargissoient*
sur

sur les côtez, & étoient placez l'un derrière l'autre en forte, que le dernier surpassoit celui, qui étoit plus proche du front. SABINE est quelquefois coëffée à la manière de MATIDIA sa mère quelquefois en tresses flottantes sur les épaules, avec une espèce de pointe, qui s'élève un peu au dessus du front. FAUSTINE à une coëffure ronde, & en marron, le cheveux couchez sur le front tourtillez sur la tête, & comme une petite couronne sur le sommet, formée de cheveux entrelacez de perles &c.

C. HESYCHIUS en SUIDAS melden ons van eenen titel der Grieksche vrouwen *ὑπλοκεμίδες* en *καλλιπλόκαμοι* dat is *sierlyk gekapte*, en HADRIANUS JUNIUS loopt alle de volken, de Sicambren, de Sueven, de Germanen in deezen tak van dardelheid door p. 563 en U. W. E. zult met my wel willen gelooven, dat PETRUS I PET. III. vs. 3. op die heerschende gebreken van zynen tyd ziet, als hy waakt tegen de *ἐμπλοκή τριχῶν* de *plechting van het hair* en gelaft van dat siersel zoo veel werk niet te maaken, stellende in het 4de vers de *inwendige gemoeds sieraaden* daar tegen over. LAMB: BOS haalt hier tydig eene plaats by uit PLUTARCHUS *Præc: conjug.* p. 141. dat eene vrouw *κοσμητέρα* meer versiert word niet door *Χρῦσος*, *ἔτε σμάραγδος* Goud, *Smaragdus*, enz. *ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐσαξίας, αἰδῆς ἐμφασιν περιτίθησιν* maar als zy zich met *deftigheid*, *geschiktheid van zeden*, en *schaamte* versiert: JOH: LE CLERCQ en GROTIUS hebben in de overblyvzels van *Menander*, en wel uit de *fragm: incert. Comoed. num. 232. 233.* foortgelyke opwekkingen aan de zich te veel optoojende vrouwen gedaan, althans Petrus brief heeft de Heidenen, zo veel op het oog als de Jooden, zie KAP: II. vs. 10. IV. vs. 9. hoewel de Apostel de Naam-Christenen van onzen tyd in
het

het mannelyk geslacht zekerlyk ook zoude betrokken hebben onder de *καρχημοῦντες* de pronkers met hun hoofd, zo als HOMERUS zyne Helden omschryvt: ei lees eens, wat TERTULIANUS te klaagen heeft C. 4. de Cult. Fœm: p. m. 515. 515. en vraag uw zelve af, of het niet op onze coëffures slaat? iemand heeft my beloovt een tractaatje te zullen leenen van J. B. Thiers, getyteld: *Histoire des Perruques*, als ik het geleezen heb, zal ik U W. E. den zaakelyken inhoud mededeelen, enkel, om de zotheid van hoogmoedige Adams Zoonen in de vuist te belacchen: thans viel my deeze gedachte in, om dat men onder sommigen van de Geestelykheid, na aan de *Weereltlyke* kooft.

Ik groet U Wel E. van harten, en ben geheel de uwen,

N. N.

M. . . . 28. Sept.
1764.

DER-

DER TIENDE BRIEF.

Dees Brief, Waarde Lezer, behoort tot vorige jaaren, en is reeds in 't jaar 1753. van my afgevaardigd, doch zy kwam my nu, onder andere Papieren te zoek geraakt, eerst in handen, en om deeze oorzaak word dezelve zo laat geplaatst, zie hier den inhoud,

WAARDSTE MYNER VRIENDEN,

IK ben niet gewoon breede huwelyks-brieven te schryven, drie à vier welmeenende trekken kunnen de plaats van uitgerekte bladzyden vergoeden, ook verwacht ik niet, dat UEd. deezen breeden en studieelen epistel, onder geboden zittende, leezen zult, het behoeft ook niet, berg denzelven, en lees het, als de drukte voorby is, ik, geen Poëet zynde, wil gerekend worden, als of ik UEd. een huwelyks-vers by deezen toezond: Gy gaat dan in den echt treden, en ik zal myne oude Grieksche en Latynsche registers uithaalen, zonder echter te vergeeten, dat ik een Theologant ben, en zonder de Bybelstudie aan eene zyde te zetten.

Te Athenen was een kind gewoon den in huwelyk tredenden toe te zingen, ἔφουγες κακὸν εὖρες ἀμείνον γυ ζυτ bet kwaad ontvlooden, gy hebt iets beter gevonden, en na het vieren van het bruiloftfeest schreef men op den voorgevel μηδὲν εἰσὶ τῶν κακῶν

κακὸν hier treede niets kwaads binnen, of, gelyk
 DIOGENES LAËRTIUS l. 6. Segm: 50. het
 heeft ὁ τῆς διὸς παῖς Ἡρακλῆς καλλίνικος ἐνθάδε κα-
 τοικεῖ μηδὲν εἰσιτω κακόν Jupiters Zoon, Hercules
 Callinicus woont hier, hier koome geen kwaad bin-
 nen, zie MENAGE ad l. C. Maar, laat ik veel be-
 ter beginnen met de waarfpreuk van Salomon
 SPR: XVIII. vs. 22. Wie een vrouwe gevonden
 heeft, heeft een goede zaak gevonden, en hy heeft
 welgevallen getrokken van den Heere. Onze Rand-
 fchryvers vullen hier het woord goed in, ze fchry-
 ven dus, te weeten eene goede, en godvreezende,
 het woord goed moet men uit het volgende verftaan,
 alzo onder HOOFD: XXII. vs. 1. naam voor goe-
 de naam, item, HOOFD: XXIV. vs. 6. raadgee-
 vers voor goede raadgevers en vers 20. belooning
 voor goede belooning HOOFD: XXIX. vs. 4. een
 Koning voor een goed en wys Koning, doch deeze
 aanvulling is zoo noodig niet, het vervolg, al-
 waar Salomon eene vrouwe וְיָמְךָ iets goeds noemt
 bepaalt dit genoegzaam, om te zwygen van het
 welgevallen van Jehovah, 't geen zich alleen tot
 het geen zedelyk goed is, bepaalt, gelyk dan ook
 Salomon HOOFD: XIX. vs. 14. zich klaarder
 uitdrukt eene verftandige vrouwe is van den Heere,
 in 't Hebreeuws וְיָמְךָ Het is als of de fpreuk-
 fchryver zich verzetten wilde tegen alle de lafte-
 raars van 't huwelyk in volgende tyden, die eene
 vrouwe, met MENANDER κακὸν ἀναγκαῖον een
 noodzaakelyk kwaad noemden, en noch fterker in de
 fragmenten van Philemon ἀθάνατον κακὸν ἀναγκαῖον,
 laat ons het hier op de zyde van Salomon hou-
 den, die haar SPR: XII. vs. 4. een Kroon van haa-
 ren man biet KAP: XXXI. vs. 10. fchryft hy
 haare

haare waardy is verre boven de Robynen KAP: XXXI: vs. 10. vergelykt hy haar by de scheepen van den koopman, zy doet haar brood van verre koomen, de LXX. hebben op onze eerste plaats zeer aartig die eene goede vrouwe gevonden heeft *εὐχὰς χάριτας* heeft de Charites (zekere Godinnen der ouden de gratiæ) gevonden, en in het Apocryph boek *Ecclesiasticus* KAP: XXVI. vs. 3. hiet zy een goed deel *μεγίστην ἀγαθὴν* al wat 'er dus in eene kroon, in paarden, in wel-bevrachte koopscheepen te vinden is, vind zich in haar geheimzinnig; *sieraad, waardy, overvloed en gemak!*

Maar, hoe vind men dezelve? Vinden zegt hier door Godlyke schikking bekoomen, en wel op een nederig en ootmoedig gebed, waar door zy van God gevraagd word, een *Orestes*, die blind en godloos was, mag het by EURIPIDES in *Elect.* V. 1247. 1248. aan het noodlot toekennen, dat zyne zuster *Electra* aan *Pylades* trouwen moest, een beschaavder Heiden vordert hier zelvshet goedächten van *Jupiter*, *Castor*, en *Pollux* toe; Men had en eerde by hun *Jupiter Hymenæus*, *Jugatinus*, *Domicus*, *Subigus* eene *Diana Manturna*, *Virginensis*, *Cinxia*, aan welke verscheiden verrichtingen omtrent de nieuw gehuwden worden toegekend in eene merkwaardige plaats van AUGUSTINUS l. 6. C. 9. *Civ. Dei.* maar, Neen, de God van orde is hier de insteller, de bevestiger van deezen stand, en hy, aan wien God eene goede vrouwe toelegt, kroont hy met goedgunstigheid, als met eene rondasse, hoor onze Spreukschryver hy heeft welgevallen getrokken van den Heere eene zegwyze noch tweemaal gebruikt in dit boek KAP: VIII. vs. 35 KAP: XII. vs. 2. Dit *יִי* teekent Gods ingespannenste liefde, gelijk

lyk aan die, met welke een vader zynen zoon omhelst en achtervolgt, maar de zegwyze *een welgevallen te trekken van den Heer* is wat duister, en vordert opheldering *פִּי* men leent aan den wortel *פִּי* de beduidenis van *uitbrengen*,

uitlangen, *voortbrengen* en *ergens iets uit trekken*, het is als of de *Jehovah* in de schets alhier word aangemerkt, als een goudmyn of onuitputbaare schat, uit welken goudmyn, hy, die eene goede vrouw vind haar als een bewys van de Godlyke toegenegenheid *uittrekt*, *opdelvt*, *uitlangt*, gelijk men een klomp goud, of eenig edel gesteente uit een Myn opdelvt, zoo delvt hy uit *Jehovah*, den zege-bron, het *welgevallen*, oneindig meer waardig dan het *schoonste lot uit de lotery getrokken*, wat dunkt u kunnen myne wenschen hooger gaan? zal de *êelfte dichtveder u betere zegeningen toezingen*? *Rykdom en eer zyn*, naar SPR: XIX. vs. 14. *huis en goed zyn een erve der Vaderen*, maar dit is een goed מִיְהוָה van, en

uit Jehovah; een *Montanist*, een *Marcionit*, een *Encratit*, een *Priscillianist*, een *Manichéer* moogen dan, doch zottelyk, het huwelyk bezwadderen, en de vrouwen voor het werk van den Dui-vel houden, ze moogen den yvergeest van de *Augustinussen*, *Hieronymussen*, *Epiphaniussen*, en *Chrysostomussen* aanblaazen, onze Salomo zet dit geſchenk op den juiften prys, zie SUICERUS in γάμος, geen *Prometheus*, ἐπλασέν γυναῖκας vormde de vrouwen, 't geen LUCIANUS de *Amor*: raaskalde t. 1. op p. 904. ed. *Bened*: 't geen *Menander* hem voorpraatte in *rel: à Clerico* ed p. 257. een *PSAMMETICHUS* mag zich verbeelden by AELIANUS l. 13. C. 33. dat een arend de

de schoen van *Rhodope*, terwyl ze zich baad, opneemt, en in zynen schoot werpt, deeze was eene *min kuische*, en dus eene geheel onderscheiden van die geenen, welke Jehovah schenkt, zy is, volgens Salomon, eene *Prudentia* מְשָׁכֵלֶת die de

waare kunde bezit van 't geen te doen, en te myden valt: Hoe eigenaartig vergelykt haar Salomon, by een *welbevracht schip van eenen koopman* SPR: XXXI. vs. 14. mischien oogt hy op de koopvaardy-scheepen, welke handel dreeven op *Alexandrien*, op *Thebe*, *Memphis* en andere *Ægyptische* havens, welke voordeelen bracht hem de zeilagie op *Ophir* niet toe? hoe doet de koophandel de Steden niet sterk leeven? *Smyrne* wilde oudtyds haaren koop-bloei verbeelden door een *schip* op heure penningen, *Augustus* en *Hadrianus* verbeelden door een *schip* hunnen gelukstaat, met het byschrift FELICITATI AUG. zy is meer met deugden, ingebooren, en aangeleerden voorzien, dan een koopmans schip met een aantal en soorten van allerleye waaren, waar door ze in s' mans huis allen voorraad inbrengt, zy doet haar brood van verre koomen. Onze Randschryvers zeggen, zy voorziet haar getydelyk niet alleen van het geen, dat binnens lands te bekoomen is, maar, dat uit vergelegene landschappen gekreegen moet worden, waar voor zy of geld geeft, of waaren, van haar huisvolk gemaakt, wilt ge dus, zy geeft met scheepen heur handwerk, of land-fabriken naar buiten, en ontvangt by *retouren* andere waaren daar voor in plaats, of, kan het weezen, Salomon omschryft haar, dat zy uit den Hemel, die verre van de Aarde is, Ps: CIII. vs. 11. al haar bestaan afhaalt, door bidden zo wel als door werken, naar boven ziet, en van daar, van boven, van den

Vader der lichten, allen haaren overvloed, bid-
dende geloovig verwacht, leunende op Godlyke
Voorzienigheid, de Hemel is het, de verafgele-
gen Hemel, waar van zy haaren voorraad te ge-
moet ziet. EUSEBIUS verhaalt l. 3. C. 3. *Præp.*
Euang. dat de Ægyptenaars eene Zon op hunne
scheepen plaatsten, en van de alles vruchtbaar-
makende hemelsche Voorzienigheid ziet zy heu-
ren voorraad te moeten; Ja! Salomon spreekt
niet zonder reden in het meertal zy is niet als een
schip, maar, als de *scheepen* van eenen koopman,
zo dat zy als een *geheele vloot* met veele goederen
belaaden, in haar huis inbrengt, die in de haven
geankerd, oudtyds met kroonen bekranst wier-
den.

Ecce Coronatæ navem tetigere Carinæ

Zie daar myn *Epithalamium*! Uwe Poëten zul-
len u wat grootser opsnijden, hartelyker kunnen
ze u niets zeggen of wenschen! Geniet dan het
leven met de uwe, en ondervind Salomons ze-
gen!

T. EX ANIMO T.

PETRUS NIEUWLAND.

Haarlem 15. Octob.
1753.

VEER.

VEERTIENDE BRIEV.

ZEER GELIEVDE MEDEBROEDER,

MEnigmaalen heb ik gedacht, wat doch wel de reden mag zyn, dat de Heilige Schriftuur in het Latyn en Grieksch, den *meervoudigen* naam draagt van *Biblia* als of men in het Nederduitsch zeide *de Boeken*, waarom niet *Biblium*, *Biblion*, *het Boek*? SUICERUS in *th: Eccl.* heeft uit CHRYSOSTHOMUS twee plaatsen, waar in de Schriftuur deezen *meervoudigen* naam voerd. CARPZOVIVS *Intr. in V. T. p. I. C. I §. I.* melt ons, dat MENOCHIVS zo veel hem bekend is, de eenigste zy, die zich over de reden hier van bekommerd heeft, doch hy heeft ons door zyn onderzoek niet veel zaaks geleerd, en leid de benoeming af uit de Voorrede van *Jesús Syrach*, daar het schynt, dat men de reden van benoeming uit de Heilige bladeren zelve ontleenen moet. Men vind de naam van ΒΙΒΛΙΟΝ in het *enkelvoudige* aan de Schrift gegeven OPENB: XXII. vs. 18. 19. en in 't *meervoud* JOH: XXI. vs. 25. doch in geene van die twee plaatsen is de herkomst te zoeken, want volgens de eerste plaats, zoude men het *enkeltal* moeten gebruiken, en volgens de tweede plaats word 'er *ge*doeld, niet op *boeken*, die *werkelyk geschreeven waaren*, maar die *noch te schryven waaren*: Beter zal men dan raamen, dat de H Schrift in het *meertal* *Biblia*, *boeken* hiet, als het voortreflykste van al-

le de boeken, even als de Bybel in het meertal hiet de *Schriften* αἱ γραφαί by voorbeeld **HAND: XVIII.** vs. 24. 28. Doch allerbest zal men stellen, dat de oorsprong van deeze benoeming gehaald is uit **2 TIM: IV.** vs. 13. den reismantel, welken ik te Troas by Carpus gelaaten hebbe, breng mede, als gy kooft, καὶ τὰ βιβλία en de boeken, versta de *Heilige Schrift*, onderscheiden van de pergamenten, zynde schriften van eenen anderen aart, waar op Paulus mogelijk eenige noodwendige zaaken had opgeteekend die hy daarom μάλιστα allermeeft vorderde, om dat hy in de mogelykheid was, om den Bybel in de plaats, daar hy zich bevond, te bekoomen, doch 't geen omtrent de Pergamenten alzo niet geschieden konde: in navolging van het welk de middeleeuwen aan de Heilige Schriften den naam gaven van *Bibliotheca*, als te zien is by **DU CANGE** gloss. Lat. ad *V.* zoo **U W. E.** iets beter weet, maak my deelgenoot, of anders berust hier in: Ik viel op dit stuk met mynen aandacht, ziende op den tytel van den Hebreewfschen Bybel van **NISSELIUS** geplaatst, den text van **CHRYSOSTOMUS** κτᾶσθε βιβλία, φάρμακα ψυχῆς: Τῆτο παντῶν αἰτιον κακῶν τὸ μὴ εἶδεναι τὰς γραφὰς Bezit den Bybel, den Apotheek voor den geest, de Schriften niet te verstaan is de oorzaak van alle kwaad. Vergenoeg u met deezen korten brieu, hier na breeder,

P. NIEUWLAND.

25. October 1764.

VYV.

VYVTIENDE BRIEF,

VIR DOCTISSIME,

ONgetwyfelt is uwe oordeelkundige aandacht meer dan eens gevallen op de woorden van Christus JON: X. vs. 8. πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσι καὶ λησταί· alle die voor my gekoomen zyn, zyn dieven en moordenaars, is deeze rede niet hard? beleedigt dezelve niet zeer sterk de oude Propheeten? Ja, den dooper Johannes! wat hier te doen? kan het bestaan, zeer gelcerde man, dat ik die woorden die voor my gekoomen zyn verklaare die uit hun zelve gekoomen zyn, zonder dat God hun gezonden had? en dat de spreekwys πρὸ ἐμοῦ vertolkt worde, zonder my tot leidsman en tot Voorganger te hebben, die voorby my heenen gegaan zyn, als voorby de waare deure, zo dacht ERASMUS, en noch klaarer drukt zich hier ELSNER *ohf.* h. I. uit, jammer is het, dat die uitlegger geen moeite doet, om de zin van πρὸ voor παρά te staaven: Zoude men 'er door kunnen, met aan die woorden die voor my gekoomen zyn, eenen zwangeren zin te geeven, zoo dat dezelve by uitlaating iets daar onder begreepen hadden, alle die voor my gekoomen zyn, en let wel, voor den Mesſias hebben willen gehouden worden, zoo dat koomen alhier een zeer plechtig en ſtatelyk woord zy, geſchikt om eene openbaare koomſt, en zending uit te beelden, zoo, dat de koomende voor Christus met dat oogmerk,

om gehouden te worden voor dat geene, waar voor Christus wilde gehouden zyn, in de daad dieven en moordenaars zyn, het voorstel is eene *Propositio absoluta*, maar het moet worden opgevat als eene *Propositio restricta*, volstrekt voorgesteld, maar bepaald te verstaan, Mesias hiet $\acute{o} \epsilon\chi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ de koomende מָשִׁיחַ de toekomstige, bekend is de vraag van Johannes discipulen $\sigma\upsilon \epsilon\acute{\imath} \acute{o} \epsilon\chi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ zyt gy die koomen zult zie *VITRINGA Comm: in Apoc: I. vs. 4. p. 13. en voeg 'er Ps. XCVI. vs. 13. XCVIII. vs. 9. en pas 'er by toe, Joh: VI. vs. 14. dees is waarlyk de Propheet, die in de Weereld koomen zoude* $\acute{o} \epsilon\chi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma \epsilon\iota\varsigma \tau\acute{o}\nu \kappa\acute{o}\sigma\mu\omicron\nu$, die dus, behalven Christus gezegt heeft, *ik ben de* $\acute{o} \epsilon\chi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ *de koomende*, verdiende dien naam van diev en moordenaar: gy zult zeggen, dit gaat wel aan, maar 'er is schyn of schaduwe van in de geschiedenissen, dat zich iemand voor Christus als de beloovde Mesias opgeworpen heeft, 't geen echter ingewikkeld moet ondersteld worden, doch behalven dat men uit het stilzwygen van de geschiedschryveren tegen het naakte getuigenis van Christus niet mag redeneeren, zoo behoeft men deeze stelling niet voor waar te erkennen, is het wel onwaarschynlyk, dat *Theudas* zich voor den Mesias heeft willen gehouden hebben? *hy zeide dat hy wat was*, *HAND: V. vs. 36.* ($\tau\acute{\imath}\nu\alpha$ *Sc: μέγαν*) *iets groots, een byzonder Personagie; denkelyk de Verlosser van de Jooden*, Ja, en *JOSEPHUS l. 20. C. 5. en EUSEBIUS l. 2. C. II. Hist. Eccl. geeven te kennen, dat Dositheus en Theudas zich voordeden Mesias hebben uitgegeeven, althans voor eenen Propheet, zo de* $\delta\omicron\tau\omicron\upsilon\nu$ *van Josephus die beezig is met den opstand der Samaritanen te beschryven, dezelve persoon is met Dositheus, zie ITTIGIUM*
de

VERMAAKELYKHEDEN. *II. Boek.* 231

de Hæres. Aevi Apost. C. 1. §. 1. Mogelyk weet uwe oordeelkundige doorzichtigheid iets beter, en dit zal ik dankelyk inwachten, na my in uwe genegenheid zeer yverig bevolen, en 't goede aan u gebeden te hebben,

P. NIEUWLAND.

Den 3 Dec.

1764.

ZESTIENDE BRIEF.

EERWAARDE NIEUWLAND.

LAat toe, dat ik U W. E. iets vraag, ik heb u meer dan eens hooren zeggen, en in uwe *Lectiones Memorabiles*, waar van gy my nu en dan in schrift iets toegezonden hebt, geleezen, dat U W. E. de Engelen noemde, *Staats en Ryksdienaren*, openbaar beampten, vertaalende de bekende plaats HERR: I. vs. 14. aldus; heeft deeze vertolking grond, dan wil ik niet ontkennen, dat deeze plaats my noch veel fierlyker en volzinniger voorkoomt, dan voorheenen? zyt zoo goed, om in tyd en wyl deeze opvatting te staaven, en geloovt, dat ik uw welwillend Vriend blyve,

J. E.

H. . . . 1. Dec.

1764.

A N T W O O R D.

W E E T - L I E V E N D V R I E N D ,

IK kan en zal u vergenoegen, maar de aart der zaak vordert, dat deeze geheele behandeling taalkundig zyn moet, waar in UEd. dus op myne geloovwaardig-en eerlykheid alleen moet zeil gaan.

Alle openbaare dienst, die aan het gemeenebest geschied, word met dit plechtig woord bestempeld, by voorbeeld, de *schildwachten* zyn by POLYBIUS λειτουργίαι κατὰ τὰς φυλακὰς de openbaare wachtendiensten, zie RAPHELIUS Annot: Polyb. p. 634. de ziel, die op des Scheppers bevel het lichaam bewerkt heeft, eene λειτουργία περὶ τὸ σῶμα eene openbaare dienst omtrent het lichaam by ÆLIANUS l. 3. C. II. V. H. Paulus noemt ROM: XIII. vs. 6. de Magistraaten λειτουργοὶ τῷ Θεῷ Gods openbaare dienaars. ARISTOTELES l. 4. Politic. C. 4. omschryft het agtste gedeelte van den staat τὸ περὶ τὰς ἀρχὰς λειτουργεῖν dat openlyk dienstbaar is in het gebied: de Wet by ÆLIANUS l. 6. C. 6. V. H. aan de Spartaanen toegeeigend, heeft dat hy, die vyf zoonen aan het gemeenebest levert πασῶν τῶν λειτουργιῶν ἀφεῖσθαι van alle openbaare diensten vrygaat, en, om de gepastheid van deeze betekenis te beter in te zien, zoo moet men tot de oorsprongleiding van het woord opklimmen; het openbaare hof Prytaneum, wierd by de Achæers λίῖτες gehieten, volgens HERODOTUS getuigenis,

nis, in *Polymn.* p. 284. ed. *Stephani*, vergeleeken met *SUIDAS* in *λειτεργία*, alwaar uit de aantekeningen van *KUSTERUS* overboodig blyken zal, dat *ληϊτος* zo veel zegt als openbaar, *publicum*, doe 'er noch by *MEURSIUS* C. II. *Areop.* de meerdere en mindere Overheden, welke aldaar meer en min voornaame diensten ten oorbaar van het gemeen verrichteden in het *Prytaneum*, waaren dus de eigenlyke *Liturgi*: de perfoonen der openbaare Overheden hieten zelfs *λειτεργίαι* by *WHEELER* en *SPON* in een opschrift, V. *Obs. Miscell.* t. 3. p. 381. de tollēn en cynsen aan het land betaalt, hieten in de *Glossæ Antiquæ* *λειτεργία* zie *ALBERTI* glosf. N. T. p. 109. en hier van daan is het overgebracht tot de openbaare dienst-verrichtingen, omtrent de Godheid *ARISTOTELES* *Politic.* l. 7. C. 10. spreekt van de *λειτεργίαι πρὸς τὰς Θεάς*, hoewel hy het woord aldaar bepaald gebruikt van zulke diensten, die gelden en kosten vorderen: onze Godlyke Heiland hiet, *HEBR.* VIII. vs. 2. τῶν ἁγίων *λειτερχὸς* een bedienaar van het Heiligdom, te weeten van den waaren Tabernakel, dat is, van de Kerk, en van den derden Hemel, want in beide plaatsē neemt hy het *Priesteramt* waar. De aantekening van *STARKIUS* *Not. sel. in Ep. ad Heb.* h. 1. is hier keurig, en het tot hier toe gezegde billykt myne aanmerking, nopens de *Engelen*, *HEBR.* I. vs. 7. en 14. 't kan weezen, dat het Hebreuws *תָּשַׁב* van de openbaare diensten in het Heiligdom gebruikelyk [vaten van den dienst *NUM.* IV. vs. 12. *2CHRON.* XXIV. vs. 14. gehieten] van gelyke kracht is, en den titel der Engelen opheldert, zie *CRAUSERUS* in *Phosph.* N. T. n. 68. p. 73. en, dat dit den Priesterlyken,

doch geestelyken openbaaren dienst van het N. T. influit, leeren wy uit ROM: XV. vs. 16. daar Paulus zich een λειτουργός van *Jesus Christus* noemt, FABRICIUS *Bibl. Græc. Vol. 13. p. 480.* leert ons uit WASSE *Nuncup. eccles. rec: Græc,* dat de eene Grieksche Priester aan den anderen schryvende, hem groet als συλλειτουργός gelyk ook JOSEPHUS l. 2. de B. J. C. 17. en l. 1. C. 1. §. 10. *Proëm. de B. J.* de Joodsche Priesters uitdrukkelyk aldus betytd. Wel verre echter zy alhier het misverstand van de Roomsche Kerk geweerd, die uit HAND: XIII. vs. 2. en als zy den Heer dienden, met dat zelve woord λειτουργούντων αὐτῶν τῷ κυρίῳ, zulks opvatten van het bedienen van de Mis, zie DEYLING *Obs. S. P. 1. p. 285.* uit wiens geleerde aanmerkingen het zal blyken, dat dit woord geen de minste klem byzet aan de offerhande, die 'er in de Misse geschiet, als zyn- de geschikt, om alle soorten van openbaare diensten in het gemeen uittedrukken, gelyk het bidden, leeren, en bedienen van de bondzegelen, zo als het naderhand kerkelyk geworden, en geschikt is, om den geheelen omtrek der openbaare bediening te be- duiden, zo als de Latynen hun officium gebrui- ken, offchoon de latere Grieken het wel byzonder van de bediening van het Avondmaal beezigen. Na- derhand is dit woord toegewyd aan die kerkboeken en openbaare formulieren, waar in de orde der for- mulier gebeden, en openlyke verrichtingen ge- vonden worden; Men heeft reets in de eerste en verdere eeuwen veele van zulke verdichte Litur- gien gesmeed, als van Maria, van Christus, van sommige Apostelen opgesteld, nopens welke men kan te recht geraaken by FABRICIUS t. 1. *Cod. Pseudep. N. T. p. 314. t. 2. p. 386.* en by RENAU- DOTIUS: Het is dan op deeze gronden, dat ik de

de Engelen noeme *Staatsdienaars*, *Ryksgezanten van Christus*, want het volgt geenzints uit de benoeming in HEBR: I. vs. 7. 14. dat de Engelen *dienst-knechten van de menschen* zouden zyn, voortreffelyker Wezens dienen nooit de min uitneemende, Paulus zegt ook niet dat de Engelen *dienaars* zyn van hun, die de zaligheid beërven zullen, noch, dat ze gezonden zyn tot dienst van hun die zalig worden, maar, dat ze van Christus uitgezonden zyn tot dienst, om hunnen wil, die de zaligheid beërven zullen, gelijk een Koning zyne eerste Ministers zendt tot zyne onderdaanen, niet op dat ze de onderdaanen, maar op dat ze den Vorst dienen, schoon die diensten uitloopen tot nut van de onderdaanen, even als in een ander opzicht de *Magistraat Rom: XIII. vs. 6.* Gods *dienaars* hiet, met het zelve woord, die eigenlyk Gods plaats vervullen by de menschen, en rechtstreeks in deezen God dienen in de waarneeming van hun ampt, zie 2 CHRON: XIX. vs. 6.

Ik zoude eindigen, doch my valt in, dat UEd. (in zynen brief by zekere gelegenheid,) zich bedient van het Euangelisch spreekwoord JON: I. vs. 47. *Kan ook uit Nazareth iet goeds voortkoomen*, laat ik by toemaat moogen aanmerken, dat men mogelyk aan het Grieks *ἀγαθός* daar ter plaats de beteekenis kan geeven van iets groots, iets dat uitsteekt, zoo beezigt men dit woord by de besten der Grieken, men zegt daar *ἵππος ἀγαθός σεστιώτης ἀγαθός* een uitmuntend paard, of krygsman, by THEOPHRASTUS C. 23. Charact. ÆLIANUS l. 9. C. 38. V. H. TACITUS heeft *bonus militia* goed, uitsteekend in den kryg, 't geen by ÆLIANUS l. 4. C. 18. V. h. *ἀγαθός τὰ πολέμια* is. Dus wil dan Nathanaël eigenlyk de deugdzaame lieden niet ont-

ontzeggen aan Nazareth, als of het een *πονηρόπολις* een stad was uit deugnieten bestaande, maar hy wil beduiden, dat uit deeze plaats geene uitsteekende, geruchtmaakende personen zyn gebooren, daar 'er nimmer, wil hy zeggen, een Propheet uit Nazareth is opgestaan, heeft het weinig schyn, dat de Mesfias, veel doorluchtiger dan alle de andere Propheeten, daar van geboortig zyn zoude, de Grieken gebruiken dit woord zelf om iets dat in 't zedelyke by uitstek kwaad is, te beteekenen, ze zeggen zo wel *ἀγαθὸς κλέπτης* als *ἀγαθὸς ῥήτωρ* een goede dief, als een goed redenaar, zo dat ARISTOTELES l. I. Topic. C. 15. §. II. te recht aanmerkt, dat het woord *ἀγαθὸς ὁμῶνυμον* dubbelzinnig is, en l. 5. C. 12 §. 5. dat *ἀγαθὸς* is zo een, die de maat van zynen naam tot de volkoomenheid toe vervult:

Ik hoope, dat gy ten gezegenste moogt welvaaren.

P. NIEUWLAND.

s'Hage
den 20. Dec. 1764.

ZE-

ZEVENTIENDE BRIEF.

ZEER WAARDIG EN GELEERD
VRIEND!

GY vraagt my of het geen UEd. onlangs hoorde niet meer spitsvondig dan waar zy, dat **ESAIAS** Hoofd. II. vs. 22. met die woorden laat gy lieden dan af van den mensch, wiens adem in zyn neus is, want, waar in is hy te achten? van den *Mesfias* gepropheteert, en de Jooden met deeze taal gewaarschuwd heeft, om zich zorgvuldig te wachten, van den *Mesfias* niet te tergen of te verbitteren, want, ofschoon de *Mesfias* een mensch zy van gelyke beweegingen als anderen, dat hy echter voorzien is van zulk eene macht en gezag, om zyne vyanden tot op het uiterste toe te kunnen verderven. Ik antwoord, dat in het smeeden van deezen Allegorischen zin *Origenes* voorgegaan, en *Hieronymus* gevolgd is, zelfs heeft de laatstgenoemde kunnen goedvinden, om de Jooden van kwaade trouw te betichten, en, daar men leeft **בְּמָה** te leezen **בְּמָה** 't geen eene hoogte aanduid *Comm: in b. l. t. 3. op. p. 30.* ik weet, dat sommige oordeelkundigen, als *À LAPIDE*, *SANCTIUS*, en *TIRINUS* deeze leezing hebben overgenomen, doch zonder eenigen duchtigen grond, en, genoomen men hielt deeze leezing, dan zoude 'er noch de bedoelde meening niet uit kunnen gedraaid worden, dewyl *Bamah* wel, eene verheven

*ven plaats, kasteel, of tempel beduidt, maar nooit in het zaamengetrokken eenen verheven, en machtigen persoon, zo als het alhier zoude moeten doen, want hy is verheven te schatten! En, om kort te gaan, my zyn geene kenmerken in den geheelen zamenhang voorgekoomen, die ons bepaalen tot den Mesfias, de spreekwys בָּמָה gepaard met het werkwoord חָשַׁב zegt hoe hoog is hy te schatten? zynde eene merkelyk verkleinende vraag, בָּמָה נֶחֱשָׁב הוּא hy staat op laage markt, en kan zulks van den allervoortreffelyksten persoon, van Mesfias gezegd worden? Het 17de vers handelt over het krachtdaadig vernederen van trotse, of hoogmoedige stervelingen, van het vernietigen van die Afgoden, waar op het bedorven Joodendom zich verliet, toonende, dat zy, die een ydel vertrouwen in hun geplaatst hadden, tot dien trap zouden beschaamd, en door de Chaldeen tot die engte gebracht worden, dat ze hunne voorheenen gelievde Afgoden met angst en verontwaardiging zouden wechwerpen, 't welk dan den gepasten grond legt, om de Jooden van alle vertrouwen op eenen vleeschlyken arm krachtig af te maanen, hoe broos, hoe nietig is alle geschapen hulp, op zich zelve staande, de mensch draagt den adem in zyn neus, deeze adem kan hem in een punt van de tyd ontnoomen worden, en wat is 'er doch zo uitneemend in den mensch, van wat kant gy hem beschouwt, dat een weldenkend oordeel eenig gewigt aan hem zoude hangen? zie Ps: CXLVI. vs. 3. 4. de gronden, waar op WALTHERUS in *Harm: Bibl.* p. 568. en PFEIFER in *dub. Vex.* h. l. bouwen, zyn van zand: het heeft doch een zeer natuurlyk, en nadrukke-
lyk*

lyk verband, om uit de ontoereikenheid der Afgoden, waar van de Jooden de proeven hadden, een besluit te ontleenen, om dan noch veel minder het vertrouwen in eenig mensch te plaatsen, die by hun noch geringer te boek stond, dan de Afgoden: Myne oprechte verzuchting is, dat wy met alle voorzichtigheid den CXLVste Psalm in ons Praktyk moogen uitdrukken.

Ik blyve de uwe.

P. NIEUWLAND.

19 Feb. 1765.

P. S. Laat ik met eene en dezelve brief op iets antwoorden, waar toe uwe keurige en recht Theologische aanmerking my handleiding gav, te weeten, dat de aloude Propheeten, de herstelling van Stad en Tempel, of ook van het Joodsche volk gewoonlyk voorstellen met spreekwyzen, ontleend van, en toespeelende op de opstanding der dooden, ja, dat ze die twee, hoewel zeer onderscheiden wel-daaden, wel eens te zamen voegen, gy hebt dit wel en naar waarheid geschreeven, immers aldus be-looft God aan de Jooden het herstel uit de Baby-lonische, zoo ook niet, uit de Romeinsche ge-vangenis, onder de print van de opstanding der dooden, geen wonder! die tot dit laatste, en groo-ter werk getrouw en machtig was, was het ook tot het eerste, EZECH: XXXVII. vs. 13. 14. en gy zult weeten, dat ik de Heer ben, als ik uwe graven zal hebben geopent, en als ik u uit uwe graven heb doen opkoomen, ô myn volk! en ik zal mynen geest in u geeven, en gy zult leven, en ik zal u in uw land zetten, noch een staavend voorbeeld treft

treft men aan JES: XXVI. vs. 19. *uwe dooden zullen leeven, ook myn dood lichaam.* Veelen van de oude en latere Joodsche en Christen uitleggen hebben dit van de *letterlyke opstanding der dooden* opgevat, doch ik zoude my met anderen lieftst verklaaren voor de geestelyke en geheimzinnige, namelyk het herstel van de Joodsche Kerk, zoo echter, dat Jesaias zyne schets ontleend van de opstanding uit de dooden, de onderdrukte Joodsche Kerk, zag 'er zoo naar en walgelyk uit als een *dood Lyk*, ze scheen begraven en onzichtbaar geworden te zyn, maar aan haar word een *burgerlyk herstel*, en een *figuurlyk herleeven* toegekend, door middel der *Hasmoneen*, welke figuurlyke opstanding, volgens vers 14. nimmer zoude te beurt vallen aan de *Syriers* hunne vyanden, die t'ondergebracht, nimmermeer tot hunnen vorigen bloeistand zouden wederkeeren, God brengt door deeze manier van het Propheetisch voorstel, aan zyn volk als *twee waarheden* te binnen, de eene is *rechtstreeks*, de andere *zylings*, te weeten, de opstanding der dooden, en het geen daar aan gelyk, in hun gemeenebest zoude voorvallen, zoo zeker, als de Kerk de eerste weldaad geloovig omhelsde, zoo zeker behoorde ze ook de laatste te erkennen: wie weet, of de Propheeten-styl deeze zegwyze niet ontleent heeft van *Moses* die DEUT: XXXII. beezig zynde met de lotgevallen van verval, en van herstel te spellen vers 39. schryvt, *ik doode, en ik maak levende*, in welken smaak Paulus het *herstel τὴν πρὸς ἑλπίαν* de *weder aanneeming van het bondbreekend volk* noemt een *leeven uit de dooden*, 't welk niet anders dan het *geestelyk herstel* teekent: In dien zelven smaak schryvt Daniel, volgens veele naaukeurige uitleggers KAP: XII, vs. 2. hy had eene breede beschry-

ſchryving gedaan van ANTIOCHUS EPIPHANES, den wreeden vervolger van de Joodſche Kerk, en het groot voorbeeld van den *Antichriſt*, daar op laat hy de handhaaving en redding van die Kerk volgen, door Michaël den grooten Voorſtander van Gods volk, hy beſchryft dat figuurlyk herſtel, door en met de *opſtanding der dooden* vers 2. en legt die weldaad van het genade-verbond tot eenen grondſlag (vergelyk vers 13.) voor de figuurlyke herſtelling van de Joodſche Kerk uit de onheilen, hun door Antiochus berokkent, de Kerk, die de grootſte weldaad, ik meene de opſtanding uit de dooden te wachten had, konde ook op deeze mindere veilig aangaan.

Johannes de ſchryver van de *Openbaaring*, ſchryft alzoo KAP: XX. van de *eerſte* en de *tweede opſtanding*, de eerſte is de *figuurlyke* der Martelaaren en bloedgetuigen vers 5. zynde de *verloſſing van de Kerk*, de *oprichting*, van deſelve in de hervorming, vergelyk OPENB: XI. vs. 11. wel degelyk van de *tweede*, en *letterlyke* te ſchiften.

SEMPER IDEM.

Q

AGT:

A G T T I E N D E B R I E V.

GEWENSCHTE VRIEND,

BY gelegenheid dat ik u mynen Lowth de Poëf. Sac. Hebr: zende, zo kreeg ik lust, om dit onbetaalbaar juweel te achtervolgen met eene en andere aanmerking over Jesaia's verhevenheid, ik bepaale u thans by de Meesterlyke trekken, te vinden Hooft: IV. vs. 1. daar de Propheet zich bezig houdt met de openbaare rampen van het Joodsche volk te schilderen, en schryvt dat 'er zulk een gebrek aan manspersoonen onder hun zoude zyn, dat de vrouwen en de maagden, welke anders van mannen en jongelingen gezocht en nage-loopen worden, als alle schaamte afwerpen, de wet-ten van zedigheid overschreeden zouden, en zelve uitzien met een reikhalzend zoeken, of 'er hier of daar een man voor hun te bekoomen was, ten einde zy niet ongehuwd bleeven, dat verder gaat, het zoude by geen noestig zoeken blyven, neen maar, eenen man gevonden hebbende, zouden ze hun ontydig aanvallen, en niet loslaten, voor dat ze trouw-belovten van hun hadden, tot dien trap van begeerte toe, dat zeven ja meer vrouwen, om ee-nen man als vechten zouden, elk om stryd begee-rende hem tot man te hebben, al was het dan on-der de hardste voorwaarden, om zich zelve van onderhoud te voorzien, 't geen anders de plicht van den man voor de vrouw was, Exod: XXI. vs. 9. 10. 'er was doch voor de Hebreeuwsche Maag-

Maagden geen zwaarer kruis, dan voor altyd ongehuwd en kinderloos te leven: Deeze schildery heeft veel gelyk met Asaphs klagten Ps: LXXVIII. vs. 63. daar hy tot een staaltje van de lands onheilen aanvoert, *haare jonge dochters wierden niet gepreezen*, te weten, met huwelyks-zangen, wanneer zy in den echt traden, dewyl 'er niemand om uit kwam. Het stoute van de Figuur bestaat dan hier in, dat het niet omzien van de jongelingen na de jonge dochters, dezelve als buiten de regels van welvoeglykheid aan haare sexe verschuldigd, vervoeren zoude.

Noch een weerga is 'er te vinden KAP: V. vs. 26. 29. alwaar de vyandelyke volken, die van verre zouden aansnellen, om Gods wyngaard te vernielen, zeer hoogdraavend beschreeven worden, op Gods wenken, op de allerzachtste beweging van de Voorzienigheid, gelyk aan het zachtkens fluiten, zoude het vyandelyk leger opdaagen, onder hun groot aantal zoude 'er niet een zyn, die door den verren tocht vermoeid was, die zelf struikelde, die tot slaapen neigde, niemand, die moest ophouden te vechten, van vermoeitheid, wien men den gordel moest afdoen; wat zeg ik, dien de schoeriem gebrooken was, alle de pylen zouden even scherp, en alle de boogen gespannen zyn, de moedige wreedheid maakte, dat ze een toonbeeld droegen van leeuwinnen, en van jonge leeuwen, tuk op roov; de Jooden, 't is waar, schatteden zich buiten alle gevaar te zyn, gerust op de natuur en kunst, welk hun land beveiligde, maar de Propheet herrinnert, dat het vyandlyk leger zodanig daar tegen voorzien was, dat het alle de moeielykheden overwinnen, en de sterkste vestingen beklouteren konde, Canaan

mogt rotfig, en voor de manœuvres der Cavallerie minder handelbaar zyn, 's vyands paarden zouden nagels, klauwen, pooten als keyen hebben, de met zeissen voorziene oorlogs-wagenen zouden zo om en om, zoo vaardig keeren, en wenden, als een wervelwind zich beweegt; men had zich een ouden en jongen leeuw te verbeelden, die zoo zoo op den buit staan aantevallen, eene gezweept, en onstuimige zee, die het land met de grootste verbolgenheid dreigt in te slurpen! Vreesselyk denkbeeld!

Doch, schoon ik hier meende uit te scheiden, heb ik noch lust en tyd over (het gaat doch met eene port van brieven door) om, eer ik Jesaias verlaat, over den ARIËL Kap: XXIX. vs. 1. een weinig nader met u te onderhandelen: Ik zie dat de uitleggers met alle reden het wanbegrip van THEODORETUS, anders de kundigste uitlegger onder de Vaders, laten vaaren, welke waande, dat de Godspraak hielt aan *Arcopolis*, eene Stad in Moabs gebied, en 't kan wel zyn, dat de kundige tolk misleid is, deels, door den gelykluidenden klank van *Ariël*, en *Arcopolis*, deels door de faal van de LXX Overzetters, die de laatste woorden van dit eerste vers, *laat ze slagt offeren slagten*, aldus leezen: *φάγεσθε γὰρ ἐν Μωάβ* want gy zult met Moab eeten, daar 'er in 't Hebreeuws staat, *laaten de Feesten* (jaarlyks) *in 't ronde gaan*: Neen, alles spreekt, dat Jesaias by *Ariël* Jerusaleem verstaat, zo als het door den laatsten verwoester, de Romeinen, zal verwoest worden, tot deeze gedachte helpt merkelyk, dat, wanneer de Heiland den onbekeerlyke Jooden het verderf spelt, hy zich Luc: XIX. vs. 43. Hoord: XXI. vs. 20. van de schetse uit Jesaias in dit XXIXste

XXIXste Hoofd: bedient, en wanneer Jesus de veinzery der Phariseen afmaalt, MATTH: XV. vs. 8. MARC: VII. vs. 8. dan bedient de Zaligmaker zich van het 13de vers van ons Hoofd. *daarom dat dit volk tot my nadert met de lippen enz.* Het 8ste vers van ons Hoofdstuk bepaalt ons, tot den *berg Zion*, maar, waarom hiet dezelve *Gods leeuw*? of, gelyk *Castalio*, die hier tot in het belacchelyke toe fierlyk is, *LEODEUS*! Zoude de *brand offer-altaar* by uitstek zoo hieten, en Stad en Tempel by *vervanging* daar onder begreepen zyn? om dat die Altaar, even als een verscheurende leeuw, alomme bebloed is, en dagelyks vleesch van dieren verscheurde, EZECHIEL schynt den *Altaar* te bedoelen HOOFD: XLIII. vs. 15. Maar als deeze de waare reden is, dan kan de brand-offer-altaar ook wel een *beer*, of *wolv des Heeren* hieten, wat had doch de brand-offer-altaar, dat meer op eenen leeuw, dan op een beer of wolv zweemde? is het dan niet alsoo natuurlyk, dat de woorden *een Gods leeuw* naar den bekenden Hebreeuwischen trant beduiden een *grote leeuw*, even als men spreekt van *Gods bergen*, *Gods cederen*, als wy nu gade slaan, dat *Benaja* 2 SAM: XXIII. vs. 20. *twee Ariëls van Moab* sloeg אֲרִיאֵל שְׁנַי אֶת מוֹאָב schynt men zulks niet van *twee Moabitische leeuwen*, maar wel van *twee Helden* te moeten verstaan, zoo dat de naam *Ariël* eigen schynt te zyn aan *Oorlogs-helden*, die zich door dappere daaden onderscheiden hebben, 't geen te meer geloovbaar word, als men 'er *Jesaias* HOOFD: XXXIII. vs. 7. by vergelykt, *zie haare ALLERSTERKSTE* roepen daar buiten אֲרִיאֵלֵם voor אֲרִיאֵלֵיהֶם *hunne Ariëls*, *hunne*

Godsleeuwen en BOCHART P. I. *Hieroz.* I. 3. C. I. t. I. p: 716. gevoegt by HERBELOT in *Bibl. Orient.* voce *Ali*, toonen, dat de benoeming van *Leeuw* aan een dapper Held in het Oosten noch gemeen is, gelyk men daarom de Helden met de huiden van leeuwen, of van andere verscheurende dieren gewoon was te bekleeden, als ze ten slyd optoogen; onze Heiland hiet *de Leeuw uit Juda's stam*, OPENB: V. vs. 5 en, wie weet of de dappere David in den styl der dichteren van zyne eeuw niet *Ariël* gehieten hebbe, Jesaias schynt daar iets van te kennen te geven, als hy schryvt, *Wee Ariël, Ariël de Stad* daar David gelegert heeft קְרִית אֶרְאֵל *de Stad van den Held*, namelyk van David, daar David zynen zetel gehad heeft, die boogt op eenen burcht Zion, zo dat *Ariëls-Stad*, en *David's-Stad* gelykluidend zy, evenwel schynt de beteekenis van dit woord vers 1. en vers 2. verschillende te zyn, en dit baart wat moejelykheid, want vers 2. staat 'er *die Stad zal my zyn gelyk Ariël*, 't welk veelen dan toepassen op de *haartstede van den grooten Altaar*, waar by de verslindende toorn van God dan zoude vergeleeken worden, ik zal haar in mynen toorn zo verslinden, als de brandofferaltaar de offerhande gewoon is te doen, doch hier in vinde ik veel, dat my tegenstaat, denk hier eens nader op, en zie of ook in het 2de vers, de beteekenisse van vers 1. kan behouden worden, in dien smaak *de Stad van den Held David, dien Gods leeuw*, zal my zyn gelyk *de Held David*, dat is, ik zal 'er my zo sterk tegen verzetten als David gewoon was tegen zyne hooftvyanen te doen.

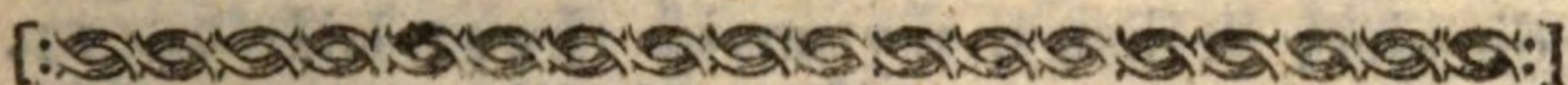
Ik heb voorts niets te berichten, dan dat ik
 bin-

binnen eenigen tyd beezig ben met het eerste en tweede Deel myner *Lectiones Memor*: voor de pers in gereedheid te brengen: Uw vrede, worde vermenigvuldigd,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage,
den 2. April
1765.

NEGENTIENDE BRIEF.

ZEER EERWAARDIG HEER,

IK bedank U Wel E. gedienslig voor de ophel-
deringen my toegezonden ik zal 'er geoor-
looft gebruik van maaken, doch ik zag gaarne,
dat U W. E. my eens toelichtede in de moejely-
ke plaats *PRED: VIII. vs. 10.* ik aarzele zeer,
of ik wel achter het waare geheim van die plaats
ben; intusfchen zal ik uwe poogingen door de my-
ne bemoedigen, en u met weinigen onderhouden
over den eertitel, welke aan Paulus van Gods
wegen gegeven word *HAND: IX. vs. 15.* Een
uitverkooren vat, *σκεῦος ἐκλογῆς* een vat der verkie-
zing, om Christus naam te draagen voor de Heide-
nen. Ananias was huiverig, om zich met Paulus
in te laten, en God bemoedigt hem hier toe, door
deeze uitgelezen omschryving van Paulus perfoon,
en aanstaande verrichtingen; Laat ons de speelin-
gen

gen van het verstand, der uitleggenen hier toe gaade slaan: STRESO in zyne verhandelingen over deeze plaats vond de toespeeling gemaakt op den *Wierook-Altar*, of het *Wierookvat* onder den Ouden dag, 't welk door den geheelen ouden tabernakel, en den Tempel eene aangename geur verspreidde, bepaaldelyk, men leest NUM: XVI. vs. 46. 47. dat *Aäron met het Wierookvat liep in het midden van de gemeente, reukwerk daar in leide, vuur van het Altar daar in aanstak, en de plaage deed ophouden*, men brenge dit over tot Paulus bediening onder de Heidenen: behaagt u dit niet, ik kan u wyzen op JES: LII. vs. II. daar de bedienaars van het N. T. worden aangesproken *reinigt u lieden gy die de vaten van Jehovah draagt*, 't is wel zoo, dat כֵּל der Hebreëen gebruikt word, ook van krygswapenen, 't welk in zo verre toepasselyk is op de Apostelen, en op Paulus, als een Wapen-Heraut van Jesus Christus, tot het beoorloogen van 's Konings vyanden, en tot het verdedigen van zyne eer geschikt, gelyk hy zich wapenen toekent, 2 COR: X. vs. 4. evenwel is כֵּל meest gebruikelyk in den zin van een *vat* of *gereedschap*, 't welk tot het heiligdom behoorde, dees zin heerscht driemaal in LEV: XI. en agtmaal in LEV: XIII. en de Priesters of Leviten, die deeze gereedschappen behandelden waaren de *draagers van die vaten*, נוֹשְׂאֵי כֵלֵי יְהוָה zynde oudtyds dit letterlyk en nu het geheimzinnig draagen een werk van gewigt, en van *moeite*, gelyk aan het Hebreuwsch נוֹשֵׂא de zin eigen is *van iets lastig door te staan* Ps: XV. vs. 3. JES: XIV. vs. 4. SPR: XXX. vs. I.

HOOFD:

HOOFD: XXXI. vs. 1. onze Heiland bedient zich van het woord βασιλεία in den zin van iets, 't geen zwaar, en lastig is te torschen JOH: XIV. vs. 12. ὁ δύσκολος βασιλεία ἔστιν ἣν οὐ δύνασθε φέρειν gy kunt het nu niet draagen, aan Paulus wierd eene moejelyke last als aan een geestelyk Priester en Levit opgelegd, voor Vorsten, en Koningen, voor de sterkst tegengerkante Heidenen te prediken, dit was zyn ARK DRAAGEN, 't geen eigenlyk alleen tot de Priesters behoorde LEV: XXXI. vs. 9. Jos: III. vs. 8. 13. 14. HOOFD: IV. vs. 9. 10. HOOFD: VIII. vs. 33. terwyl de Leviten het overige gereedschap droegen NUM: I. vs. 50. HOOFD: IV. vs. 15. HOOFD: X. vs. 17. zoo dat de Priesters in den volsten zin den naam des Heeren droegen.

Alle deeze denkbeelden zyn wel fraai gescha-keerd, maar dezelve zondigen tegen den aart van het zinnebeeld: Paulus word hier aangemerkt niet als een vat, 't geen gedraagen moest worden tot de Heidenen, zoo als Aäron het Wierookvat droeg onder 't volk, maar als een vat, dat zelve iets draagen zoude, invoege vat, hier naar den overbekenden styl van de Hebreënen voor den persoon aangemerkt als een werktuig moet genoomen worden, dees persoon zoude s'Heeren naam, aangemerkt als beslooten in de kist van het Euangelium rondom voeren, of als een vaandel, en banier alomme opheffen, om 'er onder te doen dienen: wilt ge noch eene en andere bespiegeling? Paulus noemt zich 2 COR: IV. vs. 7. een aarden vat, 't welk in zyn binnenste den uitneemensten en helderblykensten schat omdroeg, als een φαδμαχός een fakkeldraager, die den fakkel van het Euangelium omme voerde, hy zegt PHIL: II. vs. 16. Voorhoudende het woord des levens my tot eenen roem

λόγον ζωῆς ἔπάρχοντες [tenentes & exhibentes] van de Jooden staat 'er Hos: VIII. vs. 8. dat ze een vat waren, daar men geen lust toe heeft כְּכֵלִי אֵין חֶפֶץ בוֹ
 σκεῦος ἀρχαῖον, en hier op ziet het denklyk, als hy (Paulus) een uitverkooren vat hiet, of, gelyk het bloed der besprenging oudtyds in een rein vat moest gevat worden, dus moest ook dat vat, 't welk de Heidenen met het tegenbeeldig bloed besprengen zoude, rein, en uitverkooren zyn, een goud of zilver, geen houten of gemeen aarden vat: Mag 'er nog eene gissing by? Paulus zegt van zich zelve GAL: V. vs. 17. dat hy de lidteekens van Christus in zyn lichaam droeg, τὰ τῆ Χρῑστοῦ στίγματα ἐν τῷ σώματι μου βασάζω, mogelyk word dan hier gezindoord op die bewyzen van vervolgingen, waar van hy de merkteekens in zyn lichaam omdroeg, zoo dat in zyn vat, dat is, in zyn lichaam; als de merkteekens zouden zyn ingegraveerd, waar door hy vertoonen zoude, wat hy voor Christus naam had doorgestaan, altyd de dooding van den Heere Jhesus in het lichaam omdraagende 2 COR: IV. vs. 10. gelyk 'er in ons Hoofdstuk vers 16. volgt, want ik zal hem toonen, hoeveel hy voor mynen naam lyden moet. Paulus zoude dan het allervoortreffelykst, en van God daar toe verordend en door den H. Geest afgezonderd werktuig zyn, om den naam niet van God, maar van Christus te draagen, waarom 'er by staat μοι μὴ, te myner eer te draagen, als een goed krygsknecht, zo als hy zich elders bestempelt σπαρατῶν καλῶς een deelgenoot in zyn lyden, die de zichtbaare teekens in zyn lichaam zoude toonen, en daar door de echtheid van zynen dienst bevestigen: ik scheid hier af, doch ben noch niet verzadigd over de nadruk en klem der zegwyze, dit gaat

VERMAAKELYKHEDEN. II Boek. 251

zeker; gelyk men tot de kostelykste kleinoodien te bergen, ook vaten, en kassen gebruikt, die eenigzints evenredig zyn aan de waardy van de daar in bevatten waaren, alzo heeft de Godlyke wysheid zich zulk een byzonder soort van werktuig, of persoon, voor af toebereid, als Paulus in zyn wezen en gemoeds-gaaven was, ten einde hy in zyn lichaam de bewyzen draagen zoude voor de waarheid van het Euangelium, en voor de getrouheid van zynen dienst, zynde anderzints deeze persoon in alle zyne uitmuntenheden gelyk aan een banier-en fakkeldraager, aan een Arktorsenden Priester, die de Bondsärk alom vertoonen, de heilbanier als vaan en toorts draager aan Koningen en volken vertoonen zoude. **WOLF** in *Cur. Crit.* heeft de toespeeling droogvoets voorby gestapt, gy en ik zullen door deeze omschryving verheven denkbeelden van den grooten Paulus bekoomen, als zynde een voorwerp van de byzondere Voorzienigheid, die op geen gemeene wyze in het plan der Verlossing was ingeknoopt, zoo zedelyk noodzaakelyk in de *hoofst-uitkomsten*, van het Euangelium, als Judas tot het lyden.

U Wel E. zy gedienstig gegroet, en in al het veelvuldig dienstwerk sterkte toegewenscht van hem, die den moeden kracht geevt.

Ons werk, lieve Vriend, heeft loon by God!

T. EX ANIMO T.

PETRUS NIEUWLAND.

den 15. July

1765.

TWIN.

TWINTIGSTE BRIEF.

ZEER GELEERD HEER!

IK dank U W. E. schuldplichtig voor de aan-
 wyzing van de plaats van **DRUSIUS** over **AMOS**
III. vs. 12., alwaar de oordeelkundige man gift,
 dat 'er te Samaria eene straat geweest zy, die
Mitta het *bedde* genoemd wierd, zoo dat men den
 text dus zoude kunnen leezen, *alzo zullen de kin-*
deren van Israël gered worden, die daar zitten te
Samaria in den hoek van de Stad MITTA genoemd,
 U W. E. voegt 'er noch uit **DRUSIUS** by, dat
ZEPH: I. vs. 11. Jerusaleem by een *vyzel* ver-
 geleecken word, de onzen hebben, *inwooners van*
de leegte, doch dan klinkt het *inwooners van den*
vyzel, 't zy dat de geheele beneden Stad, 't zy
 een *byzondere straat* daar van zo gehieten hebbe,
 waar over ik my te binnen breng in de *Misc: nov.*
Lips. eene verhandeling geleezen te hebben: Het
 zal aan U W. E. niet onbekend zyn, dat de Pro-
 pheeten Jerusaleem vergelyken by een *bekken*, of
drinkschaal **ZACH: XII. vs. 2.** en **EZECH:**
XXIV. vs. 6. by een *pot* welks *schuim* in hem is,
 waarschynelyk op de uitwendige figuur van de Stad
 zindoelende, zoo als men zeker gedeelte van *Æ-*
pyppte met den naam van *Delta* noemt, om de
 form van legging, en aan *Alexandrie* den naam
 van *Chlamys* geeft, of liever met eenen *krygsrok*
 vergelykt, geheel *Ægypte* met een arm, *Italien*
 met

met een laars, *Sardinien* met de voetstap van een mensch, *Peloponnesus* met het blad van de *Platanus*, 'er is, die gegift hebben, of men *Moab* op dezelve wyze niet met een *waschpot*, en *Edom* met een *schoen* vergelyken mag, om dat die beiden de figuur van de genoemde dingen gedraagen hebben, 't en waare, dat *Moab* op de penningen een *waschvat*, *Edom* een *schoen* heeft uitgebeeld, men begrypt gemeenlyk dus, dat veele volken een *lam* op hunne munt geplaatst hebben, **GEN: XXXIII. va. 19**, de *Samiërs* hadden een *paauw*, die van *Tenedos* een *byl*, de *Macedoniers*, *Herkules* knots op hunne munt; of ook, dat *Moab* en *Edom* deeze teekens op hunne Vaandels ver- toonden, gelyk de *Affyriers* een duiv, de *Romei- nen* een arend: Voor het tegenwoordige heb ik niets meer te berichten, onze vriendschap blyve bestendig, en uw persoon nooit ongezegend!

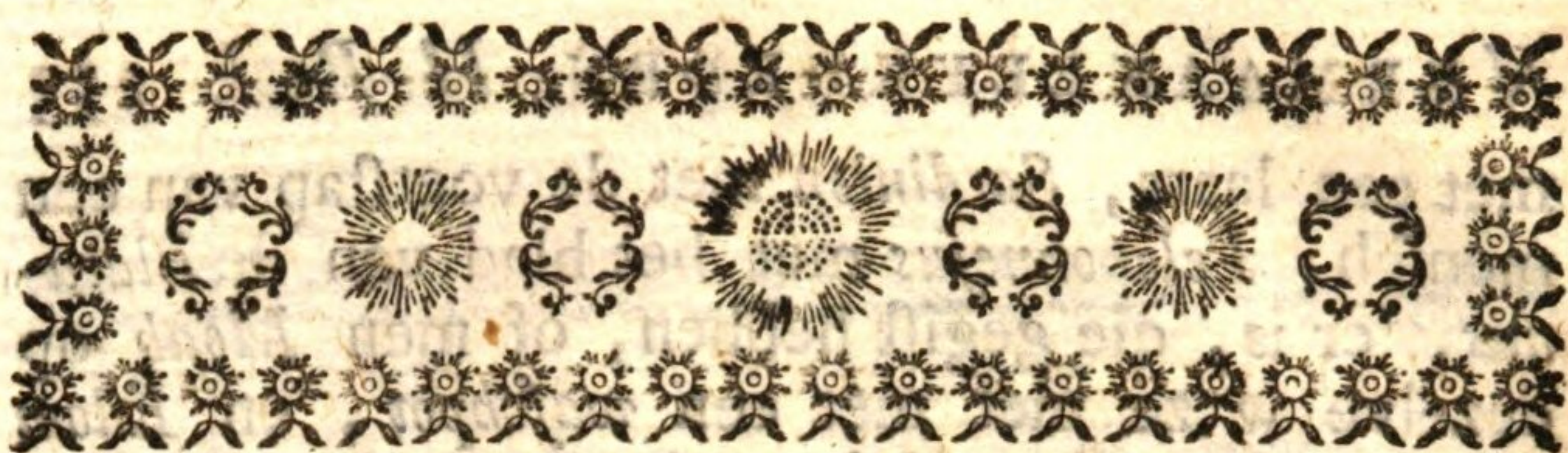
T. T.

P. NIEUWLAND:

25. July 1765.

HET

UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.
HET DERDE BOEK.
EERSTE BRIEF.

VEEL GELIEVDE EN WELGELEERDE HEER,

WY zyn beide van dien inborst niet, om oude afgesleeten Sabbaths-geschillen te verlevendigen, maar wy kunnen dit opzet bewaaren, en ons echter vermaaken, om uit de Kerkhistory *de geschiedenis deezer geschillen*, doch, let wel, voor al niet verder, dan tot de dagen onzer Vadersen optehaalen, waar toe ik my thans opgewekt bevinde, getroost u den langeren brief, lees hem by verpoozing, en vul de gaapingen uit uwen voorraad aan: De opzet om buiten alle Godgeleerd geding te blyven, doet my voorby stappen, 't geen ik uit de regelmatische schriften van het N. T. konde aanvoeren tot staaving, hoe de eerste dag der weeke door het Apostolisch, ja door Christus voorbeeld onderhouden zy, de zelve toeleg bepaalt my tot de oudste gedenkstukken der Christen Kerk:

A. Men treft in den brief van *Barnabas* C. 15.

t. I.

t. I. *Patr. Apost.* p. 47. deeze woorden aan,
 Ἀγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην ἐν ᾗ καὶ ὁ
 Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς ἑράνους
 wy vieren den agtsten dag met blydschap waar op
 Jhesus, en van den dooden verreezen, en na dat hy
 openbaar geworden was, ten Hemel gevaaren is: laat
 ons voor het gewigt van dit getuigenis, een wei-
 nig uitgebreider pleiten: CLEMENS ALEXAN-
 DRINUS kent op meer dan eene plaats, deezen
 brieu aan Barnabas toe l. 2. *Stromat. ed. Colon:*
 p. 373, 375, 389, 396. l. 5. p. 571 572, 577.
 l. 2. p. 410. ἔ μοι δει πλείονων λόγων παραθεμένω
 μάριον τὸν Ἀποστολικὸν Βαρνάβαν, ὁ δὲ τῶν ἐβδομήκοντα
 ἦν καὶ συνεργὸς τῷ Παύλῳ, hy had gesprooken, hoe
 de onreine geesten onreine beweegingen in de
 harten der menschen kunnen zaaijen, en voegt'er
 by, ik zal niet veele woorden noodig hebben, als ik
 Barnabas den Apostel tot getuige zal bygebracht heb-
 ben, deeze was een uit de zeventig, en een helper
 van Paulus, ORIGENES l. I. c. *Celsus sub fin:*
 schryvt γέγραπται δὲ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ
 daar is geschreeven in den algemeenen brieu van Bar-
 nabas, hoewel ik op dit getuigenis niet al te
 sterk staan zal, want geleerde lieden denken, dat
 Origenes daar ziet op den brieu aan de Hebreen,
 die door sommigen aan Barnabas word toegekend,
 zie onder anderen TILLEMONT *Mem: pour ser-*
vir à l'Hist. Eccl. t. I. p. 769. 't is waar EUSE-
 BIUS l. 3. C. 25. H. E. brengt den brieu van
 Barnabas onder de νόθοι de onechte stukken, doch
 't is door VALESIIUS h. I. wel opgemerkt, dat
 het woord νόθος hier oneigenlyk van Eusebius ge-
 bruikt is; in den zin de brieu van Barnabas is van
 een twyfelachtig gezag, om dat dees alleen van
 sommige geoordeeld wierd tot den Canon te be-
 hooren, behalven dat Eusebius zich zelven als her-
 roept

roept 1. 3. C. 31 stellende een duidelyk onderscheid tusfchen *onechte* en *twyfelachtige* boeken, by voorbeeld, alle de boeken die de Ketteren onder den naam van de Apostelen uitgegeeven hebben, als van Petrus, Thomas, Matthias, de verdicte handelingen der Apostelen, brengt hy tot de *ongerymde* en *verwerpenswaardige*, maar geenzints tot de *vótho* de *dubbelzinnigen*: Hieronymus houd ook deezen brief van Barnabas voor echt, in *Catal. Script. Eccl. & Comm. in Ezech. l. 13. ad C. XLIII. vs. 19.* dus besluiten wy veilig met *Cave Hist. litt. p. 9.* dat dezelve van de tyden der Apostelen is, en wel geschreeven zeer kort na *Jerusalem's ondergang*, zie *LE MOINE ad. Var. Sacr. t. 2. p. 919.* en *FABRICIUS l. 5. C. 1. Bibl. Græc.* men zie de *præf: in edit. Oxon. anno 1680. epist. Barn.*

B. Nopens den tyd van de viering van den ouden Sabbath, waaren het de oude Vaders mede niet eens; 'er waaren, die hielden, dat de Sabbath reeds aan Adam gegeven was, *ΕΠΙΦΑΝΙΟΥS hæc: εἰς, ad LUC: VI. vs. 1. ἵνα δείξῃ Σάββατον πρῶτον εἰρηαι τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἐγεσθῆς* op dat hy toone, dat de eerste Sabbath van het begin van de *Weereld* zy, ik wil den brief niet vergrooten door de breedere, doch op het zelve nederkoomende getuigenissen van *THEODORETUS quæst. 21. in GEN: 1.* die uit *Theodorus* aanvoert, dat God met die woorden, de Heere zegende den Sabbath, en heiligde den zelve, toonde, dat God dien dag onbekwaam gehouden heeft, om op den zelve te scheppen, maar dat hy den zelve tot de rust geschikt heeft, *CHRYSOSTHOMUS t. 1. op. p. 26. ed. Ducæi* leert dat God door die woorden de Heer zegende den Sabbath, en heiligde den zelve, al van den beginne die leer heeft ingeboezemd, dat 'er in den cirkel van
de

de week, een geheele dag moet worden afgezonderd, en wechgelegt tot de geestelyke rust, op het zelve koomt neder het getuigenis van AUGUSTINUS t. 2. op. p. 53. ed. Antv. epist. 36. ad Casulanum Presbyterum: Het ontbreekt echter niet aan Kerk-Vaderen, die den Sabbath afhaalen van het eerste bevel aan Israël in de Woestyn, ATHANASIUS in Synopsi S. S. schryvt τότε και ἀρχὴν εἶχεν ἡ τῆς Σαββάτης παρατήρησις doe nam de viering van den Sabbath aanvang, spreekende van Israëls verblyv in de Woestyn p. 64. ed. Colon. hoewel dees oudvader zich zelven een weinig ongelyk is, wanneer hy l. C. p. 62. den Sabbath schynt afteleiden uit het Paradys, schryvende τῇ δὲ ἐβδoμῇ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἀπὸ τῶν ἔργων και ἠυλόγησεν αὐτὴν, God rustede op den zevenden dag van zyne werken, en zegende den zelven, EUSEBIUS l. 7. C. 6. Præp. Evang. spreekt duidelyker van de herkoomst van den Sabbath uit de Woestyn, τὸν δὲ τῆς Εὐσεβείας τρόπον ἰσθαῖοις μὲν πρῶτον ἀπάρξασθαι τῆς νομοθεσίας Μωσέα, Σαββάτης τινος Παραδόντα ἡμέραν, και ταύτης πλείεην ὅσιν φυλακὴν εἰς ὑπόμνησιν σχολῆς τῶν ἱερῶν λόγων, dat Moses de manier van den Godsdienst heeft ingewyd door het invoeren van de wet van den Sabbathdag, en deszelfs naaukeurige waarneeming, ten einde te gedenken om zich te verledigen tot heilige zaaken zoo, dat de Hebreen, die ouder waaren dan de Wet van Moses, noch dezelve immer gehoord hadden, ἐλεύθερον και ἀνειμένον τῆς εὐσεβείας καθώρθουν τρόπον, een gemakkelyker en vryer soort van Godsdienst verrichteden, zo als hy l. 1. C. 4. H. Eccl. schryvt van de Patriarchen voor Moses ἡ Σαββάτων ἐπιτηγέσεως αὐτοῖς ἐμελλεν, zich niet bekreunden over de waarneeming van den Sabbath, hy zegt zulks van dien Sabbath, die met de besnydenis vergezeld ging: by DAMASCENUS l. 4. C.

24. *Orthod. fid.* p. 374. staat dit gevoelen met ronde woorden ὅτε ἔκ ἧν νόμος, ἡ γραφή Θεόπνευστος, ἔδὲ τὸ Σάββατον τῷ θεῷ ἀφιέρωτες ὅτε δὲ ἡ Θεόπνευστος γραφή διὰ Μωσέως ἐδόθη, ἀφιέρωτο τῷ θεῷ τὸ Σάββατον, doe 'er geen wet, noch van God ingegeven Schriftuur was, wierd ook de Sabbath Gode niet geheiligd, maar doe de Schrift van God ingegeven, aan Moses gegeven is, is ook de Sabbath geheiligd. Gy ziet uit allen deezen, dat wy, indien wy met de Roomsche Kerk, in geval van waarheid, by de Kerkvaders moesten te raade gaan, zeer onzekker zouden blyven.

C. Kort na de eerste eeuw van het N. T. aarzelden sommigen reeds, wat men van het Godlyk gebod nopens den Sabbath te denken had, of het tot de Zeden-Wet, dan tot die der schaduwen behoorde, de *Ebioniten*, van waar dan ook benoemd, openden dit toneel, en dreeven de onderhouding van den *Joodschen Sabbath*, benevens den eersten dag der weeke, men zie den brief van *HIERONYMUS Epist.* 89. *ad. August.* t. 1. op. p. 950. b. voor al *EUSEBIUS l.* 3. *H. Eccl.* C. 27. de *Ebioniten* neemen den Sabbath, en andere plechtigheden waar, even gelyk de *Jooden*, en ze verrichten op Zondag het zelve, 't geen wy doen tot gedachtenis van 's Heeren opstanding, waar mede instemt het getuigenis van *EPIPHANIUS hær.* 30. num. 2. en van *THEODORETUS l.* 2. C. 1. *Hær. Fab.* zie *LIGTFOOT t.* 2. op. p. 148. Ebion paarde dan de Apostolische en Joodsche vierdagen te zaamen, zoo als breeder hier over gehandeld word by *FABRICIUS not. ad Philast.* C. 37. de *hæres.* p. 82. en *ITTIGIUS de hæres.* p. 59 & *Cap. Hist. Eccl. Sæc.* 1. p. 37. 41. de geleerde *RHENFERD* heeft met veel waarschyne-lykheid gedacht, dat hier van herkoomstig zy de naam

naam van MASBOTHÆI, welken naam de Kerkvaders zeer verkeerdelyk hielden, voor eene byzondere Kettery, daar het eene toenaam was, waar mede de Jooden de Christenen streepten, als waarneemende eenen dubbelen Sabbath, den Joodschen Zaturdag, en de Christen Zondag שַׁבָּתִין Sabbatarii, zie Op. Philol. p. 93. §. 34. en COTELERIUS, ad Const. Apost. l. 6. C. 6. t. 1. p. 333. van welk doen men deeze reden mag schaffen, dat de Ebioniten en andere Christenen, hier door hunnen haat tegen de Marcioniten te kennen gaven, welke den Zaturdag haateden, als op welke de Schepping, die, volgens hunne grondstelling, uit den boozen was, volbracht is.

D. Zonderling was de gedachte van HESYCHIUS in *Explan. in Levit.* l. 7. p. 168. ed. Basil. anni 1527. willende, dat dit gebod geheel uit de Wet moest genoomen worden, de letter van de tien woorden is klaar zegt hy, waardig om waargenoomen en bewaard te worden, ook stryd 'er het bevel van den Sabbath niet tegen, want, *etsi decem mandatis insertum est, non tamen ex iis est, of schoon het in de tien geboden is ingelast, zoo behoort het 'er echter niet toe*, en, om het getal der geboden te vinden, schikt hy het aldus, *si ergo mandatum speciale ponimus, ego sum Dominus Deus tuus, perfectum decem mandatorum numerum inveniemus*, als we dus stellen, dat die woorden ik ben de Heer uwe God, een byzonder gebod uitmaaken, zoo zullen wy het volmaakte getal van de geboden vinden, wie deeze HESYCHIUS geweest zy, is zo zeker niet, men kan by LABBEUS de *Script. Eccl.* t. 1. p. 663. breeder bericht hem aangaande bekoomen, hy moet volgens LABBE 's betoog, geschift worden van den bekenden letterkundigen HESYCHIUS,

die men, of tot de derde, of tot het begin van de zesde eeuw brengt, ook verschilt hy van HESYCHIUS MILESIUS die onder Keizer *Anastasius* bloeide in de zevende eeuw, waarschynelyk is hy dezelve met HESYCHIUS den Bisfchop van *Salona*, die deeze Commentarien over *Leviticus* geschreeven heeft, doe hy noch *Presbyter* was, zynde naderhand *Bisfchop* geworden, waarom hy by sommigen voor *Ouderling* by anderen voor *Bisfchop* doorgaat, de tyd flechts onderscheiden zynde, zie LABBEUS l. C. in *Addend.* p. 826. G. J. VOSSIUS *tract. Theol. disp.* 24. p. 451. heeft dien HESYCHIUS hier over met alle reden gegispt, en hem uit DEUT: XII. vs. 32. wederlegd; of Vader AUGUSTINUS met hem heeft ingestemd, is my zo klaar niet, hy spreekt wel sterk van *de ophouding van den Joodschen Sabbath*, l. 3. C. 4. c. *duas epist. Pelag.* t. 10. op. p. 299, maar dat hy daarom evenwel de onderhouding van den eersten dag der week zeer noodzaakelyk schat, om van wegen Christus verryzenis gevierd te worden, kan blyken uit de *Serm:* 251. en *Serm:* 254. alwaar hy nadrukkelyk over dit stuk spreekt.

E. Een duidelyk bewys, hoe men in de eerste eeuw s' Heeren dag heeft gade geslagen, kan blyken uit het geding tusfchen *Anicetus* den Roomfchen Bisfchop, en *Hegesippus* met *Polycarpus*, die in 't jaar 161. uit naam der Asiatische Kerken na Romen waaren afgevaardigd, om raad te pleegen en te onderhandelen over zekere veranderingen, welke *Anicetus* in 't stuk van het Vasten, van den Sabbath, en van het Pascha, aan de Kerken van Asien wilde opdringen, willende, dat het Pascha op s' Heeren dag altyd zoude gevierd worden, 't welk de Oosterlingen vierden op den 14den dag

dag van de maand, [op welken dag die 14de dan ook mogte invallen] na den lente Zonneftand, zie EUSEBIUS l. 5. Cap. 23. en 24. *Hift. Eccl.* op welk gefchil IRENÆUS met de vinger wyft; doe Victor deeze twist naderhand vernieuwde, en de Afiatifche Kerken in den ban deed, zie IRTIGIUS *app. ad disf. de hær. p. 46.*

F. De Christenen hebben lang getobt, eer hun alle eerbied voor den Joodfchen Sabbath, konde ontnoomen worden, de Vaders van het Niceen's Concilie, in 't Jaar 325. by een gekoomen, hebben daar niet slechts het geding met Arrius beflift, neen maar ook het gefchil tegen de *Quartadecimani*, willende, dat het Pascha zoude gevierd worden op den dag des Heeren, die op het Joodsche Pascha volgde, 't is wel zoo, dat dit geding, of liever hun oordeel daar over, niet gevonden word onder die twintig *Canones* van dat Concilie, de twintigste en laatste handelt doch alleen van de Zondagen, en wel van die in het byzonder, die verliepen van Paaschen tot Pinxteren, begeerende, dat men op dezelve, staande, zonder kniebuiging zoude bidden, doch de brieven, welke Constantinus uit Nicæa gezonden heeft aan de Bifchoppen, die op het Concilium niet waaren tegenwoordig geweest, bevestigen aan ons, dat men op die groote vergadering spreekende over den heiligen Paaschdag, met gemeen goedvinden heeft vastgesteld, dat alle de Christenen alomme het Pascha op eenen en dezelfen dag zouden vieren, en dat men zich van de Jooden zoude afscheiden, die na den moord aan den Heere Jesus begaan, hun verftand verhooren hadden, de waarheid niet doorzagen, en in een en het zelve jaar, een dubbel Pascha vierden, meenende de Keizer, dat de wysheid van de Bifchoppen, en het Concilie ge-

reedelyk zoude toestemmen, 't geen men te Rome, door gantsch Italien, Africa, Ægypte, Spanje, Vrankryk, en Engeland of Brittannien, Griekenland en Cilicien, zoo oordeelde te behooren; alles breeder te vinden in *HARDUINI Concil: t. 1. p. 485. en t. 1. p. 517. num. 21.* daar is het aan 318. Bisschoppen gebleeken, dat die van Asien zich zoude behooren te schikken naar het voorbeeld van de Romeinen, en van de Alexandrinen, *om het Pascha te vieren op eenen en denzelven dag, op welke de Heer is opgestaan en wel op dien Zondag, welke op den veertienden maan van de eerste maand volgde.*

G. Het Concilium van *Laodicea* stemt in de 29ste Canon met het Niceen's Synode in ὅτι ἔδει Χριστιανὸς ἰσθαίρειν καὶ ἐν τῷ Σαββάτῳ σχολάζειν ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτὸς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ κυριακὴν προτιμῶντας, εἴγε δύναιντο σχολάζειν ὡς Χριστιανοί; εἰ δὲ εὐρεθεῖεν ἰσθαῖσαι ἕως αὖν ἀνάθεμα παρὰ Χριστοῦ, dat het den Christenen niet voegde, Joodsgezind te zyn, en op den Joodschen Sabbath ledig te zyn, maar wel degelyk op den zelve te werken, teffens, dat ze den Christen Zondag behoorden voor te trekken, om op den zelve te rusten, indien iemand bevonden wierd zich als een Joodsgezind hier in te gedraagen, dat zo een, een vloek by Christus was, zo als ook *Canone 29.*, die onze Canon is, den Sabbath tegen den dag des Heeren word overgesteld, zie *PHOTIUS in Nomocan: tit. 13. C. 15.* Ten einde nu zich van den Joodschen Sabbath te meer te onderscheiden, vaste men niet alleen op den Zaterdag niet, noch boog men de knien, naar de Joodsche wyze, maar men hield feesten, maaltyden, speelen, en dreef koopmanschap, Ἐπ' ἀνηγύριζον οἱ ἄνθρωποι τὰ πολλὰ, μηδὲ ἐκκλησιαστικῶν συνάξεων γινόμενων, ook hield men geene Godsdienstige vergaderingen, vergelyk
BAL-

BALSAMON *ad Can: 29. Conc. Laod.*

H. Doch , wat wil dit ? *Constantinus* schynt bevolen te hebben , dat men behalven den Zondag , ook den *Vrydag* heiligen zoude , men hoore *EUSEBIUS* l. 4. C. 18. de *Vita Const:* διὸ τοῖς ὑπὸ τὴν ῥωμαίων ἀρχὴν πολιτευομένοις ὅπασι , σχολὴν ἄγειν ταῖς Ἐπωνύμοις τῆ σωτῆρος ἡμέραις ἐνθῆται , ὁμοίως δὲ καὶ τὰς τῆς Σαββάτης τιμᾶν , μνήμης ἕνεκα μοι δοκεῖν τῶν ἐνταύταις τῷ κοινῷ σωτῆρι πεπεράχθαι μνημονευομένων , dat allen , die in het Roomfche gebied leevden , op de dagen naar des Zaligmakers naam benoemd , ruste zoude houden , te gelyk ook , dat zy de dagen van den Sabbath zouden vieren , ter herinnering van die dingen , welke van den algemeenen Zaligmaker op die dagen verricht zyn. *VALESIUS* meent , dat men die woorden τὰς τῆς Σαββάτης moet leezen τὴν πρὸ τῆς Σαββάτης , en 'er den *Vrydag* door verstaan , zo als hy , die het opschrift boven dit XVIIIde Hoofd. geplaatst heeft , ook dacht ; τῆς κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς νομοθεσία τιμᾶν , dat men s'Heeren dag , en den zesden weekdag , (*feriam Sextam*) van Zondag te berekenen , den *Vrydag* vieren moest , waar mede *SOZOMENUS* instemt , l. 1. C. 9. *Hist. Eccl.* , 't welk op eene aanmerkelyke wyze gesterkt word door *POLLUX* in *Chron: de Constant.* τὴν δὲ παρασκευὴν , καὶ τὴν κυριακὴν τιμᾶσθαι προσέταξα , τὴν μὲν διὰ τὸν σταυρὸν τῆς κυρίας , τὴν δὲ διὰ τὴν ἀνάστασιν , den *Vrydag* te vieren heb ik belast om het Kruis van Christus , en de Zondag van wegen de Opstanding. *SOZOMENUS* l. C. melt , dat *Constantinus* ook de rechtspleegingen op den *Vrydag* verbooden heeft , 't geen *VALESIUS* oordeelt , dat *Sozomenus* uit zich eigen zelve daar by gedaan heeft , om dat men in het *Codex Theodosianus* niets daar van vindt , maar , behalven dat men in die consti-

tutie, waar op VALESIIUS doelt, den naam van Constantinus niet ontmoet, zoo is het bekend, dat alle de constitutien der Keizers daar in niet bevat zyn, en dat de uitgeevers bekennen, dat dit *Codex* in veele opzichten gebrekkelyk is. Dit gaat zeker, dat 'er in de zesde eeuw noch gewaakt is door *Gregorius Magnus*, den Paus, tegen het vieren van den Sabbath der Jooden, nevens den Christen Zondag, zie l. 2. *epist.* 3. *ep.*: *Greg.* en *Basnage* t. 3. *Annal.* ad *An.*: 602. p. 947.

H. Laat ons voortgaan tot de tyden der *Scholastiken*, deeze hebben de geschillen over dien dag wederom levend gemaakt. 1) *PETRUS ALPHONSUS* een bekeerde Jood, welke in de 12de eeuw leevde *Dial. c. Judæos* tit. 12. geeft de navolgende redenen, waarom de Joodsche Sabbath is afgeschaft, en de Christen Zondag is in plaats gesteld, onze Voorouders, zegt hy, die voor de koomste van Christus geleefd hebben, hebben den Sabbath waargenoomen, en, om zich de schepping der Weereld te herinneren, en, om dat zy op den zelven door Christus geloovden te rusten van de pynen en smerten van de Hel, en om dat Christus op dien Sabbath gerust heeft, hy, die alle zyne werken, welke, hy in de Weereld koomende verricht heeft, op den zesden dag voltooid heeft, terwyl hy voor reden, waarom de Joodsche Sabbath na Christus verryzenis moest ophouden, geeft, om dat de zevende dag of Zaturdag, de eerste dag geweest is van de verdoemnis der zielen door Adam, die gezondigd heeft op den avond van den zesden dag, en des uit zynen glans in de verdoemnis gevallen is, doe nu door Christus opstanding de zaligheid der zielen ons geworden is, moet de dag van veroordeeling en verdoemnis niet meer gevierd worden, maar wel die dag, die het begin is van de zaligheid, zie J. DE
Vol.

VOISIN *ad P. 3. Pug. Fid. dist. 3. Cap. II. p. 800. 801.* 2) ALEXANDER ALES, leevende in 13de eeuw maakte onderscheid tusfchen het zedelyke van de natuur, en het zedelyke van de leer, (*morale disciplina & naturæ*) het laatste wierd flecht voor eenigen tyd aan den Godsdienst gegeven, maar het eerste was EEN dag uit de zeven, THOMAS AQUINAS, die zyn toehoorer was, valt met zyne aanmerkingen op Hesychius den Bifchop van Jerufalem, en op HIERONYMUS die het in *Hofeæ C. 10. t. 6.* eens is met Hesychius in de verdeeling van de tien geboden, dat, namelyk, het eerste Gebod zoude zyn *ik ben de Heer uwe God*; het tweede, *gy zult geen andere Goden hebben*; het derde, *gy zult geen gefneeden beeld hebben*; het vierde, *gy zult Gods naam niet misbruiken*; het vyvde, *eer uwen Vader*: hy beroept zich echter op ORIGENES, die *Homil. 8. sup. Exod.* de Wet zoo verdeelt, dat die woorden *ik ben de Heer uwe God*, en *gy zult geen andere Goden hebben* EEN gebod zyn, en telt wel degelyk het vierde Gebod mede, en kan zich niet begrypen, waarom het vierde Gebod, als het tot de Wet niet behoort, in de Wet geplaatst zy, men vergelyke AUGUSTINUS *Quæst. 7. in Exod.* en hy meent, dat het tweede Gebod, *gy zult geen gefneeden beeld maaken*, 'er in den Tempel op dat men de beelden voor geen ~~in~~ in den Tempel want, dat God anders ~~by~~ *Exod: XXV.* hy beelden te maaken. Augustyn, die drie geboden tot *Exod: XXV.* houdt het ~~zeven~~ *zeven* betrekkelyk tot de menfch maakt, en ~~zeven~~ *zeven* betrekkelyk tot de menfch maakt, zie VOSSIUS l. 6. de *divif. Decal.* en CALVINI *Institut: l. 2. C. 8. §. 34.* 3) RAIMUNDUS MARTINI een Dominicaner, die in de 13de eeuw leevde, *Pug. fid. p. 775.* was van oordeel, dat

dat het bevel van den Sabbath, in zeker opzicht (*secundum quid*) zedelyk was, hy voert de woorden Ps: XLVI. vs. 11. aan, *laat af, en weet dat ik God ben, dat is, rust eenigen tyd, en besteedt dien tot overdenkingen van Godlyke dingen*, en dit laatste is by hem alleen en eenig het zedelyke, dat in dit gebod is, want de tyds bepaaling is by hem geheel schaduwwachtig, waarom Christus dertig jaaren oud geworden zynde, in dat gedeelte den Sabbath ontbonden heeft, door op dien tyd kranken te geneezen, den discipulen verlof te geeven tot het eeten van koornaajers, en tot het opneemen van de beddekens: alwaar wy niet kunnen voorby gaan een staaltje van de uitlegkunde van dien tyd op te merken, en wel in eenen man, die anders niet onkundig was in de heilige taal, namelyk, dat hy het woord *הִרְפוּ* vertolkt *fcherpt u of houd*

op, en het overbrengt tot den Sabbath daar in dien Psalm niet van gedroomd, maar wel gesproken word van vyanden, die de Kerk kwelden, en aan hun geraaden word, om van nieuwe aanslagen af te zien, waar toe *רָפָה* RICH: XI. vs.

37. Ps: XXVII. vs. 8. gebruikelijk is in den zin van *aflaaten, verslappen*, zie COCCIJUS Lex. h. v. en GEYERUS in h. l. doch de LXX. hebben hem doen dwaalen, leezende *σχολάσατε*.

I. En, ^{zo zouden we} zachtkens naderen tot de Kerkgeschillen van onze dagen, doch dit is vooraf bedongen, en ik mag ^{geenen} pas verder gaan: ik scheide van u, wien ik eenmaal lang genoeg aan 't leezen hield, en wil U W. E. doen gelooven, dat ik den zelven genegen ben.

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage, 1. October
1765.

TWEE-

TWEEDE BRIEF.

GEWENSCHTE VRIEND,

UWe keurige opheldering van sommige taalkundige byzonderheden uit JEREM: XXIV. bepaalden mynen aandacht by den waaren doelzin van vs. 1. en 2. *de Propheet zag twee vygen-korven, in de eene was het beste, in de tweede het slechtste soort van vygen.* Het beste soort bestond uit vroegrype *περίωποι* vygen van den eersten tyd, in 't begin van den zomer gerypt, deeze draagen een toonbeeld van *Jechonia*, en van hun, die hem aanhingen, die Gods woord eerbiedigende, zich aan de Chaldeen uit eigen beweeging hadden overgegeeven, en dus *eerstelingen van de gevangenis* geworden waaren, welken God even daarom, om dat ze zich vrywillig op zyn woord hadden laten gevangen neemen, beloovt te zullen gaade slaan, en voor hunne behoudenis te zullen waaken: Het *ergste* soort bestond uit zulke vygen, welke nimmermeer tot rypheid kwamen, en die door de kundigste behandeling, den vygen eigen (*caprificatione*) niet ryp te maaken waaren, deezen moesten afgeschud worden, om het sap niet nutteloos na zich te trekken, en om plaats te maaken voor anderen en beteren, deezen bestonden uit *Zedekias* en zynen aanhang, die zich tegen de Godlyke dreigementen verzet, zich op den ruggesteun der *Ægypte*naars verlaaten hadden, en hierom weigerden zich aan de Chaldeen over te geeven, hun dreigt God met eene geheimzinnige afschudding, ja dat de boom

boom tot den wortel toe zoude worden uitgehouwen, en met alle de vruchten wechgeworpen worden: Het zoude my geenzints bevreemden, dat de Heiland in het geval van den gevloekten vygeboom LUC: XIII. vs. 6. en vervolgens, op dit Hoofdstuk van Jeremias geöogd heeft; ondertusfchen verdient het, behalven U W. E. keurige taal-opmerkingen, onze aandacht, dat deeze *twee volle vygekorven* aan den Propheet ver-
toond zyn *voor den Tempel*, in den Voorhof van den Tempel wierden verscheiden foorten van vruchten verkocht, op dat de ingaande, altyd by de hand, en in gereedheid zouden hebben, 't geen ze voorneemens waaren in dien tak van vruchten aan God te heiligen, vergeleeken MATTH: XXI. vs. 12. of men moest liever begrypen, dat in deeze *te ne korven*, *de eerstelingen der vygen* aan Jeremias ver-
toond zyn, welke de Jooden tempelwaarts brachten, welke van twee zeer verschillende hoedanigheden zynde, een tweederlei geslacht onder Jechonia en Zedekias afteekenden: Wy zien hier uit, dat de *teenen manden* en *korven* in het opbrengen der eerste vruchten naar het Heiligdom, by de Hebreëen in gebruik waaren, gelyk hier toe de *twee korven voor den Tempel* gezet wierden, in het Propheetisch gezicht, en hier van hebben by andere volken de *Canephoria* of *het draagen van teenen manden* in 't opbrengen der vruchten, hunnen oirsprong, 't welk doorgaans door huwbaare maagden van den eersten rang pleeg te geschieden, hoewel men deeze *teenen korven* naderhand met *gouden* verwisfelde, de Jooden waaren verbonden, om zulks בִּטְנָה in een *korv* van traliewerk te doen, de stoffe echter, waar uit de *korv* bestaan moest, was on-
be-

bepaald, MAIMONIDES in *Biccurim* C. 3. §. 7. 8. & *More Nebochim* l. 3. C. 39. PETRUS CASTELLANUS de *Fest. Græc.* staamt uit DIODORUS SICULUS, dat de Ægyptenaars in hunnen Godsdienst hadden *πυθμένας πυρῶν καὶ κριθῶν* kleine vaten, voor gerst en tarwe, en wel in den dienst van Isis en Osiris, in den dienst van Ceres was het vooral styl *κωνοφόρειν* korven te draagen, zo dat de naam van de maagden by uitstek *κωνοφόροι* korvdraagsters was, ook behoorde het tot den aart van den Godsdienst omtrent die offerhanden, die uit vruchten of graanen bestonden, dat ze beweogen wierden, waarom zelfs het woord *moveri* en *commoveri obmoveri*, daar toe gebeezigd werd, men kent uit CATO de *Re rustica*, *Fano struem commoveto* waar van de Romeinsche Schryvers breeder verslag doen, zie, om te bekorten, *Saubertus de Sacrif:* en *Lomeyer de lust: gent:* die overvloedig verslag doen van het *heffen der vrucht* en *kooren-offers*, de Hebreëen, weet gy, hadden hun *Tenupha* en *Terumah* LEV: VII. vs. 30. welke twee soorten van beweegingen in de daad onderscheiden waaren, de eerste was *zydelings* — de tweede van boven naar beneden I zie *WAGENSEIL* ad *Sota* C. 3. *Misna* 2. p. 214. t. 3. en *RELAND Antiq. S.* p. 3. pag. 276, waar in men van ouds de verborgenheid van het Kruis zocht, dewyl de figuur † zeer overeenkoomstig geoordeeld werd met het zelve, Paulus gewaagt *EPH: III* vs. 18. van eene *breette, en lengte, en diepte, en hoogte van Christus liefde* [indien men aldaar by de gemeene gedachten blyvt en het niet tot de Kerk en haare afmetingen brengt] zie *HARENBERG* C. I. 6. *Biblioth. Brem.* p. 1090. *Clasf.* 5. p. 512. en *VITRINGA* t. I. obs. §. I. 2. C. 15. §. 12. p. 457. maar die vierderleye bewe-

weeging der hef-offeren kan ook eigenaartig geschilderd hebben, het eigendom van den God van Hemel, en van Aarde, op alle de deelen van de Weereld, benevens zyn gebied daar over, zoo dat de offerhande, niet aan eenen of anderen plaatslyken Afgod (*Deus Topicus*) wierd toegewyd, 't geen SPENCER niet onvoeglyk gedacht heeft, zie CLERICUS ad EXOD: IX. vs. 29, en ad GEN: XIV. vs. 19. met voorzichtigheid echter alhier te leezen!

P. S. Na het eindigen van deezen valt my noch by, dat U W. E. my over Salomons spreekwyze zeer voldaan hebt, ik meen de woorden SPR: XXV. vs. II. *een reden op zyn pas, וְעַל אֶפְסוֹס* een reden, die geleid word over zyne omdraajingen, zo geeft U W. E. het in navolging van den grooten Schultens *cmm. h. l. p. 326. verbum ductum super rotationibus suis*, de raderen van eene rede schilderen de rolbaare rondheid, de gladde vloeibaarheid, zo als eene welspreekende rede als versiert, en teffens in haare beweegkracht aangestuwd word door de *tropi, schemata*, en alle de prikkelen van de zegkunst, waar door de wyze Koning doelt, op alle de omstandigheden, die eene rede welvoeglyk maaken, geschikt naar tyd, plaats, perfoonen tot wien men spreekt, of ze vatbaar zyn, al dan niet, hoe ze best getroffen worden naar hunnen aart, of ze blydschap dan droevheid, of welke hartstocht anders verwekken moeten of, of 'er gedreigt, dan geveleid moet worden, deeze zyn de *schyven* waar over een *εὐνοίας* een tydig en gepast woord moet loopen zulk eene rede is, gelyk aan afbeeldfels, uitbeeldingen van

van zilver מַשְׁכִּיֹּת welken men zich verbeelden moet als tralie-werk doorschynende te zyn, *thecæ transparentes argenti* had ARIAS MONTANUS, en VATABLUS begrypt die figuren van *schaalen met openingen*, waar door men de gouden appelen konde zien blinken, vergelyk GYERUS; deeze mengeling en dommeling van goud en zilver vertoont iets verrukkende aan de verbeelding, voor al, als de kunstenaar zich werk gegeven heeft, met de zilveren vaas, schootel, of schaal uit te beelden met uitgezocht, en fyn gewerkt graveersel, mogelyk dat de prachtige Oosterling tot sieraad zulke ronde doorluchte vaazen of globen gemaakt heeft, waar in gouden appels prykten, of ook dat de gouden appelen zelve waaren ingelegd met zilveren stukskens, 't Hebreew's kan het veelen dat men 't vertolke, *gouden appelen met zilveren afbeeldfels*, ten waare gy uw oog vestigde op *natuurlyke Citroen*, en *Orange Appels*, die ook in den styl van VIRGILIUS *gouden appels* hieten, vergelyk SALAZAR *ad h. l.* en DE ROA *Singul. S. S. t. 2. l. 1. C. 4.* Wat de LXX. hier gewild hebben, is my duister, een gouden appel ἐν ὀσμίσκῳ σαρδίσ in een keten uit Sardischen steen, beter heeft Symmachus ἐν περιελέπτοις αἰγυρίῃ in doorschynende figuren van zilver, zie URSINI *Arbor. Bibl. t. 1. p. 403.*

Ik eindige met U W. E. van mynen thans kwy-nenden welstand bericht te geeven, 't welk maakt, dat ik nu in mindere uitgebreidheid aan u schryve. Vaart wel, en zyt gezegend.

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage 3 Dec.

1765.

DER.

DERDE BRIEF.

OPMERKZAAM BYBEL-LEZER.

Het geen UEd. my onder andere byzonderheden gelieft te vraagen, kan ik niet beslissend beantwoorden, of namelyk uit JEREM: VIII. vs. 22. blykbaar zy, dat de Hebreeuwſche Geneesheeren hunne woonplaats meerendeels te Gilead hadden? Veel konde ik aan UEd. ſchryven over de *חֶרֶף* de *harſt van Gilead*, gelyk de LXX. lezen *ῥητινὴν*, welk Hebreeuwſch woord, de herkoomſt ſchuldig is aan een Arabiſch wortelwoord, 't geen *druppen*, en *vloejen* zegt, vergelyk BOCHART t. I. *Hieroz.* l. 2. C. 51. p. 628. met het geen ZORN heeft ad *Hecat*: *Abder.* p. 66. *ſeq.* dit is zeker, dat Gilead overvloed had van *harſt-boomen*; zie daar toe JER: XLVI. vs. II. CAP: LI. vs. 8. GEN: XXXVIII. vs. 25. hoewel de onzen het woord op beide die plaatzen door *balfem* vertaald hebben, daar ik echter voor de *harſt* alhier lieft pleite, geſterkt door de waarneeming van OLAUS CELSIUS my ter leen aangeboden, zie hem *Hierobot*: *parte 2.* p. 180, en noch onlangs den uitmuntenden tolk VENE-MA t. I. *cmm.* in *Jer*: p. 243. Ik zoude uit de manier van voorſtel haast beſluiten, dat dit Gilead, ryk in *geneesmiddelen*, ook ryk was in *Genees-*

neesheeren *וְאֵין אֵין דָּם רָפָה* is 'er geen middel om dit kwaad genoegzaam voor te koomen? eene Vraag, die en spreekwoordelyk is, en sterk ontkent, door het tegendeel te stellen, immers ja 'er is een geneesmeester te Gilead, de Propheet verwondert zich doch, want, waarom is de gezondheid van myn volk niet uitgegroeid? Een spreekwoord moet altyd grond vinden in de natuur der zaaken, GROTIUS althans *ad h. l.* by wien ik GATAKKER voege, maakt het uit de vraag als iets duidelyk op, hoewel hy meer voor de *terpentyn*, dan voor de *harst* is, en hy merkt zeer wel daar by aan, dat dus de schuld was by hun, die zich niet wilde laten geneezen van de wondheeleren aldaar, ook was 'er te Gilead waarlyk eene figuurlyke en geestelyke geneezing te verwachten, Elias was een Galaaditer, en had zyne schoole aldaar, I KON: XVII. vs. 1. de bedoelde zaak is deeze: God beschouwt zyn volk ellendig krank leggend aan zonden en aan straffen! hy merkt de Propheeten, en Leer-aars van Israël, *herkoomstig* uit de schoole van Elias, als zo veele geneesmeesters, om die wonden te verzachten en te verbinden, ze konden zich van hunne vermaaning en voorbede bedienen, doch ze waaren 'er weigerig in, en ver-smaaden de middelen: traanwaardig bestaan! niet te willen geneezen worden! Ik mag het dulden, dat men zich van deeze woorden *costumierlyk* bediene over den vyvden zondag, Gods woord en genade in het Euangelium aangeboden zyn de geheimzinnige harst of *terpentyn*, die uit het *levenshout*, ik meen den gekruisten Immanuel vloejen, om ziels-wonden te heelen, I PET: II. vs. 24. MAL: IV. vs. 2. geneesmiddelen bitter voor het vleesch, Gods Kerk is het waare Gilead, waar

van men zeggen mag JER: XLVI. vs. II. *gaan beenen op na Gilead en haal balsam*, dit *Gilead* is naar woordsoirsprong *verheven* boven alle de bergen, 't heeft overvloed van weiden, en van de geurigste gaaven van den Heiligen Geest, de oly en wyn voor gewonden harten, die geeven in de Kerk geur, en Jehovah is daar met zyne knechten Israëls *Heelmeeester*, welken titel men in de Grieksche Kerk aan de Opzienderen gav, te zien uit SUICERUS *th. Eccl. Col. 1434*. Meer valt thans onder myn aandacht niet; ik breide my uit in zegeningen, en wensch UEd. gestaadige vorderingen in Bybelkunde,

T. T.

P. NIEUWLAND.

7. Jan. 1766.

VIER.

VIERDE BRIEF.

DEN WEL EERWAARDEN, GELEERDEN
HEERE P. NIEUWLAND, VEELE
HEIL!

IK heb my (want hier over mag billyk myn aandacht bedryvig zyn,) menigmaal bewonderd, dat men in de gewoone zamenstellen der H. Godgeleertheid, over dien tak van dienst, die men gewoonlyk de HUISBEZOEKING noemt, zelden of nooit iets vind aangeteekent, 't welk by het Hoofdstuk van het *Kerkelyk* bestuur, niet ontydig was, daar dezelve zulk een wezenlyk deel van het *Herderampt* in zich bevat, vooral daar dezelve met de daad thans in zeer veel verval is, waar van de byzonderheden U W. E. niet onbekend zyn, zynde het haatelyk, zulks in het waare middag licht te plaatsfen, is HUISBEZOEKING noodzaakelyk, dat dezelve dan slijpt en met de juiste vereischten worde waargenoomen, zo als dezelve strekken kan, om het aangezicht van de schaapen te leeren kennen, is het eene loutere plichtpleeging, die niet veel om het lyv heeft, waarom dan dezelve tot ontlasting van de Leer-aaren niet afgeschaft? ei, als tyd en genegenheid daar toe medewerken, zyt zo goed om my nopens dit stuk *Theologice* te berichten! in verwachting hier van teekene ik my met alle Christelyke toegenegenheid,

U W. E. Dienaar
J. B. A.

A..... 21. Feb.
1766.

S 2

ANT.

A N T W O O R D.

VEEL GELIEVT, EN STICHTING MIN-
NEND VRIEND!

DE taak my opgelegd is moejelyk, ja zelfs haatlyk, voor al, als men naar den trant van eenen eerlyken, en voorzichtigen Hollander, zich hier over zal uitdrukken; ik stel my, om u eenigzints genoeg te geeven, dit plan voor, dat ik,

A. Over den aart en natuur der Huisbezoeking bespiegelender wyze een weinig uitvoeriger met UEd. zal handelen.

B. Kortelyk onderzoek zal doen, naar de redenen van verval in deezen, en de zedelyke onmogelykheid, om deezen tak van den Heiligen dienst tot den voorigen ouden luister te rug te brengen.

C. De Godgeleerden maaken spaarzaam of in 't geheel geene melding van dezelve, om dat ze te recht begrypen, dat zy behoore tot de zogenoemde Practicale Godgeleertheid, of, om beter te spreken tot de *Cura Pastoralis*, die men in de Predik-Methode of *Methodus homiletica* gewoon is voor te houden, als betreffende de Leerzaars in 't byzonder; wat nu den waaren aart van dezelve aanbetreft, de HUISBEZORRING is

Van oude dagen herkoomstig, PETRUS MARTYR heeft over de boeken der Koningen reeds aangemerkt dat men de voetstappen van
ker-

kerkelyke bezoeking reeds ontdekt in die boeken, daar Elias en Elisa de scholen der Propheeten statelyk bezoeken, zie, om kort te gaan R. ALBERTHOMA in *zynen Propb. Elias* p. 328. gelyk 'er in de vroegere Christen Kerk gewag van is, in de zogenoemde *περιόδευται* of *omreizende Bischoppen*, waar van aan UEd. breed verslag zal gedaan worden door *Bingham* t. 1. *Antiq. Eccl.* p. 198, en *HOFMAN Lex. Univ.* t. 3. p. 664. by wien men noch voegen kan *ZIMMERMAN Floril. Philol.* parte 1. p. 224. en 't geen *MAJUS* wezenswaardig heeft aangeteekend, nopens de Propheetische schoolbezoeken in *Oecon: V. T. C.* 17. § 4. p. 295-300.

□ Dat de wezenlyke en innerlyke aart van de HUISBEZOEKING daar in gelegen is, dat een wettig Leeraar, van eene vergadering daar toe met zynen mede-Ouderling afgevaardigd het recht heeft, om van elk der leden zyner zorge toebetrouwd, aan hunne huizen te onderstaan, hoe het met hunne kundigheden, en met de daadelyke beoefening van hunne belydenis gelegen is, of de opvoeding van de kinderen, en 't bestuur over de bedienden geschied in overeenkoomst aan deeze belydenis, welke ergernissen, of wangedraagingen zich in de *betrekkelyke plichten* opdoen, ten einde of vermaaning, of bestraffing, of vertroosting toegediend word, naar gelang en bevind van zaaken, doende daar van getrou verslach aan de afvaardigende vergadering, niet minder behoort tot het wezenlyk denkbeeld van de zelve, dat de gemoeds gevallen, (is 'er gelegenheid toe) overwoogen, beslist: en de noodiging tot het hoogwaardig Avondmaal verricht word: die eenen van deeze takken afknot, vermindert het wezenlyk denkbeeld: Daar toe behoort hun op te wekken

α De zorg der zielen hun aanbevolen, **HEBR:** XIII. vs. 17. de Leeraar heeft by zyne inzegening alle de leden van de gemeente, als by statelyken eed, in zyn byzonder opzicht genoomen, zo dat hy 'er voor den geduchten Richterstoel verantwoordelyk voor zy, nu, hoe by mogelykheid daar aan te voldoen, indien hy de meesten van hun, naauelyks van aangezicht kent, veel min van gemoeds gestel, noch in hun sterk, noch in hun zwak.

β Het denkbeeld van *Herder*, pleit hier sterk voor, een goed herder, moet, volgens **EZECH:** XXXIV. vs. 4. **JOH:** X., zyne *schaapen* by *naamen* kennen, zoo moet hy dan ook het *recht* hebben, om hun tot dien einde te gaan zien, en behoorlyke navraage daar omtrent te doen.

γ Wy hebben het voordoen der Apostelen in de schriften van het N. T. in handen, deeze hielden zich op, met niet alleen in het openbaar, neen maar ook, met *van huis tot huis te leeren*, **HAND:** XX. vs. 20. **I THESS:** II. vs. II. alwaar men een kort summier van de huisbezoeking aantrest, het *vermaanen*, *vertroosten*, *betuigen*

δ De aart der zaaken vordert deeze *Herderzorg*: kan een Leeraar in eene leerrede deezen geheelen taak afdoen? zo, dat hy voor 't vervolg niet meer naar de geestelyke lyders omme ziet? heeft hy slechts een stem in het heiligdom, en niet buiten het zelve? behoort dit niet natuurlyk tot het *acht hebben op de kudde*? **HAND:** XX. vs. 28. Is de vreeslyke bedreiging niet te leezen, **ZACH:** XI. vs. 15. 16. *dat die herder aangemerkt word, als een, die het zwaard over zyn arm en rechter oog zal hebben, zo dat de arm t'eenemaal verdort, en het rechter oog t'eenemaal donker worden zal, die zyne kudde verlaat, die niet bezoekt het geen gereed is,*
om

om afgesneeden te worden, die het jonge niet zoekt, het geboorne niet heelt, het stilstaande niet draagt?

Op dien grond hebben alle Godgeleerden, en Kerkvergaderingen sterk daar op aangehouden, 't is den geletterden bekend met welk eenen aandrang *CHRYSOSTOMUS* l. 3. C. 9 *de dign: Sacerd.* daar op aanhoud: moest een *Mithridates* Koning van Pontus, twee en twintig taalen verstaan, om alle de volken, die onder zyn gebied behoorden, zonder tolk, te kunnen aanspreken; kende een *Cyrus* in zyn zeer talryk leger alle de naamen zynner krygsknechten, om hun in persoon, zo het noodig was, te kunnen aanspreken, hoe veel meer en eerder behoort de Leeraar hun te kennen, voor wien hy rekenschap geeven zal, aan den Opziender van de zielen, ei, lees, met welk eene kracht van welzeggen dit word aangebonden by *ZEPPERUS* l. 3. C. 10. *Polit. Eccl. p. m.* 738. Immers geene van deeze einden kunnen zonder de plaatslyke bezoeking, bereikt worden, zonder hun, die de zyne zyn, van naby te kennen, behalven dat 'er onder de gemeente van den Leeraar zich veele stokouden, bedlegerigen, verminkte bevinden, die tot de vergadering niet kunnen opkoomen, die echter de geestelyke zorg ten meeste behoeven, zo we met de Apostolische schriften van naby raadpleegen, zal het blyken, dat ieder Christelyk huisgezin een zekere Kerk is, daar Gods woord gehoord word, en daar Gods lof weergalmt, daar ieder zich van zyne onderlinge, en betrekkelijke plichten kwyt, invoege een Vader in zyn huisgezin dat gene is, 't welk een Leeraar is op den leerstoel; *Paulus* beveelt *Coloss: III. vs. 16.* dat het woord van Christus rykelyk onder ons moet wonen, in alle wysheid, leerende en vermaanende ons onderling met *Psalmen*,

Lofzangen, en geestelyke Liederen, eigenlyk staat 'er *ἐνοικέτω* het woone in uwe huizen, weshalven 'er melding is van kerken in de huizen ROM: XVI. vs. 5. I COR: XVI. vs. 9. PHILIPP: IV. vs. 22. dus behoort een rechtschapen Leeraar geen mindere zorg te besteeden aan de byzondere Kerken, dan aan de openbaaren, lees de nadrukke-lyke teksten van *Calvinus* en van *Bucerus* aangehaald by *Bowles Past. Euang.* 1. 2. C. 6. p. 186. houd de zorg van den landman wel op, als hy het land bemest heeft? of als hy het zaad in de voorens geworpen heeft? gaat hy niet dagelyks zien, of het gezaaide wel uitkoomt? of het onkruid de goede tarwe ook verfstikt, en in 't opgroejen hindert? rust hy wel voor dat het graan in de schuuren is; en zal zich een Leeraar van den landman laten te boven gaan? hebben de oude Eerstvaders geene *onderweezene* in hun huis gehad? pryft God Abraham niet van wegen deeze loffelyke beezigheid? zie GEN: XVIII. vs. 19. hebben ze niet voor zich, en voor hunne huisgezinnen altaaren gebouwd? die gezinnen van afgodery gezuiverd? CHRYSOSTOMUS schryft over HEBR: IV. Om zyne toeboorders tot opmerkzaamheid in den Godsdienst op te wekken, dat hy zulken, die hy minder aandachtig bevond, afzonderlyk in de huizen ondervraagen zoude, en wel als zy zulks het minste verwachteden. Allerbillykst neemt dan een Leeraar op het platte land, den wintertyd daar toe, om dat de meesten van zyne gemeente dan te huis zyn, en de Leeraars in grootere gemeentens doen best, om de wyken daar toe onder elkander te verdeelen, om ouders en kinderen over de voornaamste stukken van de belydenis te ondervraagen, en te onderstaan, of 'er op gezette tyden wel gebeden word, Gods woord wel

wel geleezen en andere oefeningen van de Godzaligheid wel worden waargenoomen, of men over het gehoorde in den Godsdienst wel onderling te zaamen spreekt; of de beide echtelingen in de opvoeding van de kinderen hunne plicht wel rondstaan? of ze door een goed voorbeeld zelve voortgaan, of men in rust en vrede met elkander en de nabuuren leeft enz. Dit geschied zynde, zal men zulks elk in de vergadering inbrengen, en 'er den staat en stand van de gemeenten uit leeren opmaaken, om te kunnen weten, waar heenen de vermaaningen, bestraffingen, en opwekkingen het meest behooren gestuurd te worden, kunnende de Ouderlingen op byzondere en gelegene tyden, noch nader naar alles, dat vereischt word, onderzoek doen, even gelyk de Apostel Johannes nopens *Gajns* gedrag, en houding, omtrent de vreemde broeders bericht bekwaam, uit het getuigenis van de broederen 3 Joh: vs. 3. 6. zynde alle vreemde achterdocht, welke MIEG in zyne *Melet. Sacr. C. 3. p. 58.* by wyze van tegenwerpingen inbrengt uit naam van de tegensprekeren, gemakkelyk te weeren door het byzyn van eenen Ouderling der gemeente, die met den Leeraar rond gaat, 't welk de regelen van voorzichtigheid vorderen, ten einde de Leeraar en een getuige van zynen handel, en, eenen raadgeever in twyfelachtige gevallen by zich hebbe, gelyk de oude Bisschoppen hunne *Acoluthi* by zich hadden; vind men iets te berispen in de Ouders, men doe het afzonderlyk, buiten het byzyn van de kinderen, om hun gezag daar door niet te krenken, en op gelyken voet valt 'er omtrent alle de meerderen te handelen, buiten het byzyn der minderen: onze VOETIUS heeft voor het overige in zyne *Polit. Eccl:* verscheide by-

zonderheden en gevallen hier toe betrekkelijk, uitgewerkt, welken gy leezen kunt, t. 1. l. 2. tract. 3. C. 3. p. 885. seq. om te zwygen vanden verstandigen SPENER in *Consil. Theol.* Welk eene gezegende Kerkstaat! hoe Apostolisch zoude het 'er in de gemeentens uitzien, als de ledemaaten zoo bezocht wierden, en de Leerzars dit afzonderlyk werk tot eenen gezetten taak voor zich namen? Voorwaar de *Sulamith* zoude beminne-lyk en te gelyk ontzaglyk zyn.

D Maar UEd. trekt my hier by het oor, en vraagt recht tydig, in eene pasfagie, welken ik in uwen brief overgeslagen, en tot op dit pas bewaard heb, [uwe woorden zyn nadrukkelyk] *Wat overeenkoomste heeft ons hedendaags huisbezoeken met het waare en echte? Men geeft kennis dat het Nachtmaal des Heeren aanstaande is, men spreekt een kort woord tot opwekking, sluit met eenen zegen, geeft of ontvangt de quartier-briefjes en attestatien, vraagt naar den welstand der familien, kout over byzonderheden, en groet de leden: Wel, konde dit Ecclesiastik compliment niet wel gespaart worden? weeten alle de leden niet even het zelve, drie weken te vooren, door de aankondiging vanden Predikstoel? of zyn ze zoo vergeetel, dat ze het in 't openbaar, en aan hunne huizen moeten hooren? echter schynen de gemeentens noch al zeer gesteld te zyn op deeze plichtpleeging, zynde het eene vry gemene klagt, dat men in zo of zo veele jaaren geen en Leeraar vernoomen heeft in de huisbezoeking: ik heb UEd. in den aanvang van mynen brief al van ter zyde beduid, dat het moejelyk valt hier op als een voorzichtig en oprecht Hollander, het juiste antwoord te geeven, des echter zal ik UEd. van het noodig antwoord op UEd. grieven niet versteecken laten, geliev dan gade te slaan,*

N Dat

⌘ Dat ik volstrekt van oordeel ben, dat, indien de huisbezoeking geschied, dezelve behoort verricht te worden naar het opgegeeven plan, dewyl ik het met U eens ben, *dat dezelve buiten dit opzicht weinig te beduiden heeft.*

⌘ Doch, als UEd. nader aandringt, en vraagt, wel, waarom word dezelve dan door U W. E. en de overige Leeraars in dier voege niet waargenoomen, dan ben ik genoopt, om UEd. vierkant te zeggen dat zulks *onmogelyk* is

α *zedelyk*, en

β *natuurlyk*

α *Zedelyk onmogelyk*, want zedert veele jaaren is het betaamelyk gezag en de klem van het ampt der Leeraaren zodanig verzwakt, dat men zich door het doen van de wezenlyke en waare huisbezoeking niet dan schande, en mogelyk ook *schaade* veroorzaaken zoude, laat ik dit wat breeder uitzetten.

Sedert de Zedemeester der Kerkelyken, en andere weekelyksche papieren, de vryheid genomen, en *zonder tegenstand* behouden hebben, om by elken week, een groot aantal van goede burgeren, die hun schot en lot opbrengen, en zich gehoorzaam en onderwettig gedraagen, openlyk te pasquilleren, en op de vuilaartigste wyze voor het oog van de geheele Nederlandsche Weereld ten toon te stellen, offchoon de Leeraars zich vleijende van onder de Protectie der hooge Overheid te staan, welken ze zich nimmermeer, [over het algemeen genomen], onwaardig gemaakt hebben, gehoopt hadden, dat zulke infame licentie, al was het alleen uit hoofde van de plaaten, tegen naamlooze eer-roovende schriften, den Ongodistfische schryveren duur zoude gekoomen zyn te staan, dan, hier in bedroogen, heeft de

de euvelmoed stouthed op stouthed gestaapeld, en daar door van de grootste Paleizen af, tot de verachtste kroegen en kitten toe, de bediening van het Woord zoo versmaadelyk gemaakt, dat men het met mond of pen niet teekenen kan! Wat is hier van het gevolg geweest? dit! dat de Leeraars bedeeft en bedremmeld geworden zyn, om zich van hunnen schuldigen plicht (zoo bestaat doch de menschelyke zwakheid) ook in dit gedeelte van hunnen dienst behoorlyk te kwyten; ik durv UEd. wel verzekeren, dat (als een Leeraar durvde droomen en onderstaan, om de huisbezoeking, volgens het boven opgegeeven plan, te verrichten,) dezelve lieden, die nu zoo gezet schynen te zyn op de huisbezoeking te ontvangen, hem dra de deur en den mond sluiten zouden, en hem vraagen, wat hy zich wel inbeelde, van hun te koomen Catechizeeren, dat hy zyn woord op den predikstoel heeft, en dat men zulke inpertinentien niet van hem aan hunne huizen begeerde afte wachten, wat! te durven navraage doen over leer, leeven, en het aankleeven van dien! Adres aan den *Zedemeester der Kerkelyken*, die zal u die parten wel verleeren, en u zonder Oetroy of privilegie vrymoedig en openlyk, *schoon met alle conniventie* hier over schuuren, dat het vel 'er afgaat; Dus ziet UEd. gemakkelyk, dat eerst het verlooren en wettig gezag der bedienaaren van het Euangelium zoude hersteld, en, zy in de wezenlyke deelen van hunne bediening door *hooger hand* moeten geschoort en gerugsteund worden, *Fuit Ilium! pia hæc sunt desideria!*

β Natuurlyk onmogelyk is zulks, daarom, om dat een mensch by geene mogelykheid veele dingen te gelyk wel kan doen! dezelve man moet geleerd, uitgewerkt, prakticaal, dikwils prediken; de-

dezelve man moet openlyk, en aan huis catechi-
zeeren; dezelve man moet kranken bezoeken; de-
zelve man moet Kerkelyke vergaderingen bywoonen;
dezelve man word in grootere plaatsen door dui-
zend en duizend dingen van buiten overvallen, en
geplaagd! Een mensch loopt slechts eenen weg:
waar by koomt, dat UEd. eens bedaard en on-
partydig gelieve te overweegen, hoe veel tyd'er
wel zoude verloopē, als de Leeraar van huis tot
huis naar het opgegeeven plan zoude te werk gaan,
hy had daar toe niet weeken, maar een rond jaar,
noodig, 't gaat zelfs nu in de *complimenteuse form*
van huisbezoeking, zo als UEd. zich gelievt uit te
drukken, noch langzaam genoeg voort, eer de
huisgenooten tegenwoordig zyn, de naamen op-
geschreeven enz. enz. Dus, als men het in den
waaren vorm wilde gieten, waaren volstrekt af-
zonderlyke Leeraars van nooden, die zich *alleen*
op deezen taak bevlytigden, en met de andere
deelen van den dienst niets te schaffen hadden. Ik
moet hier als een *Hollander* openhartig met U
spreken! zoude het sneedig antwoord van zeke-
ren Leeraar hier niet wel te stade koomen, dees
van eene aanzienlyke persoone gevraagt en aan-
gezet zynde, om deeze en die moejelyke stoffen te
prediken, gav tot antwoord, *Madame! alles is te*
duur, alles slaat op, de een volgt den ander, en
wreekt zich over zyn opslaan, en ik kan het ook voor
den gewoonen prys niet meer doen, als ik zoo en zoo
zoude prediken enz. moest ik meer geld hebben, dit
ging aan, doe alles op de gewoone markt stond,
thans is alles verhoogt, ik wil dus ook verhoogen,
en, zoo niet, dan is myn waar dubbel en dwars
goed naar den prys die 'er voor betaald word, word
het noch duurder, ik zal 'er myne waaren naar klaar
maaken, naar 't geld en de munt zyn de missen! gees-
tig

tig voorwaar en vrymoedig! en waarom zoude
 luiden, die 'er anders niet van hebben, dan eens
 te moogen zeggen, waar het op staat, luiden,
 die geen avancement meer zoeken, niet eens moo-
 gen kouten, zo als de Hollanders, doe ze noch
 geen gedisciplineerde Franschen waaren, pleegen
 een boot een boot te noemen, of heeft iemand
 recht, om my verzwaaring van taak en arbeid op
 te leggen, als hy mynen loon die niet geëvenre-
 digd is naar deeze duure tyden, daar na niet even-
 redigd; Jacob begreep het anders by Oom Laban!
 en dezelve beginsels van het natuur-licht, en na-
 tuurlyk recht, die doe stand greepen, zyn noch
 in volle kracht: als iemand naaukeuriger begeert
 gewerkt te hebben, moet hy het loon *verhoogen*,
 of hy moet zich met licht en dicht werk te vre-
 de houden, en dulden, *dat MEN IN ZULK EEN*
GEVAL ZICH MET HET HOOGSTE RECHT
HET WERK ZOO MIN LASTIG MAAKT ALS
MAAR BY MOGELYKHEID GESCHIEDEN
KAN, langs dien weg geeft hy zich zelve de bes-
 te *satisfactie* tegen alle ongegronde vorderingen,
 en ik zie niet, dat iemand zich tegen deeze oude
Hollandsche principes met eenigen schyn kan ver-
 zetten, of het moest een of ander Politique Æ-
 gyptische dryver zyn met een Hollands aangezicht,
 die de naam en daad van *Harpax* of *Harpagon* had,
 welke van oordeel was, dat men de lieden van
 die bediening niet moest opslaan, want dat men
 het met *bier* zo wel als met wyn, en zoo bier
 niet toereikte, met goed pomp-water doen kon-
 de, was ik een *Spectator*, myn Vriend, ik zoude
 dien leelyken knaap *Harpagon* eens ontkleeden,
 en ontleeden, en beginnen met hem zyne krom-
 me nagels eerst te ontnemen, doch in eene ern-
 stige zaak raljeert men niet, hoewel indignatie
 om-

omtrent iemand, die dezelve driedubbelt verdient, fomtyds ons eene fatyre uitperft : zie daar myn Vriend, twee onmogelykheden, en te gelyk twee redenen, waarom UEd. zich met den gewoonen vorm van huisbezoeking zult gelieven te vergenoegen, *donec redeant in aurum secula priscum!*

Ik groet UEd. hartgrondig, en hoop aan UEd. vraag voldaan te hebben,

T. EX ANIMO T.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage,
den 16. April
1766.

V Y V D E B R I E V.

BYZONDERE VRIEND!

IK heb alle stoffe tot dankzegging, dat het UEd. gelievt heeft den aanbevolen last zo spoedig, en langs den kortsten weg voor my ten uitvoer te brengen, *huic mandes!* ik beloove, als het de zaak vereischt, gelyke vlyt en spoed, zo zal de eene hand de ander hulpe bieden! wat het studieële van uwen brief betreft, de inhoud heeft my geleerd en vermaakt; alleen moet ik de vryheid neemen U Wel Ed. te zeggen, dat dezelve in het waare denkbeeld van het woord *Tetracha* of *Viervorst*, het spoor eenigzints bezyden treedt, ik weet,

weet, dat LAMY in *app. Geogr. C. 6. §. 2. & in app. Chron. parte 2. C. 1.* het woord *Tetrarcha* heeft opgevat van den vierden rang van waardigheid, die in het Roomsche gebied stand greep, zoo dat hy *Viervorst* hieten zoude, die na den Keizer, den *Proconsul*, en den Koning in rang volgt, doch hy is met reden van alle geleerden verlaaten, ook zoude ik met H: STEPHANUS in *thes. ling. Græc.* niet eens zyn, welke hem voor *Viervorst* houdt, die het bewind heeft over vier gewesten, waar tegen men verscheiden zwaarigheden kan geöpperd zien by PITISCUS t. 2. *Lex. Antiq. p. 945.* Neen! hy is *Viervorst*, die regeert over het vierde gedeelte van een gewest; by voorbeeld, Thesfalien was in vier deelen gedeeld, welke deelen waaren, Θεσσαλιῶτις, πελασγιῶτις, Φθιώτις, en ἡστιαῖωτις over elken van deeze gedeeltens stelde Philippus de Macedonier eenen Oppersten, deeze waaren eigenlyk *Tetrarchen*, men zie HARPOCRATION over dit woord, hoewel het wel gebeuren kan, dat dit woord naderhand eene ruimer beteekenis bekoomen heeft, in den zin van Gebieder of Beheerscher in 't gemeen, gelyk dus *Herodes Antipas* MATTH: XIV. vs. 1. LUC: III. vs. 1. *Viervorst* van Galilæa hiet, en CICE-RO pro *Dejotaro* C. 9. *Dejotarus* noemt *Tetrarcha Galatiæ*, den *Viervorst* van Galatien, offchoon hy 'er alleen over gebod, doch dit behoeft in ons tegenwoordig geval niet; Neem eens, Augustus had het ryk van *Herodes* onder zyne drie zoonen verdeeld, hy had de helft aan *Archelaus* gegeven, en de andere helft verdeelt, tusfchen *Herodes Antipas*, en tusfchen *Philippus*, *Archelaus* had den titel van *Ethnarcha* of *Toparcha*, en de twee overigen voerden den naam van *Viervorsten*, om dat elk van die twee, een vierde deel van het land

land beheerschte, 't is waar *Pompejus* had aan *Dejotarus*, offchoon *alleen* over *Galatien* gezag hebbende, den titel van *Viervorst* gegeven, zo als *HIRTIVS de Bello Alex:* ons leert, maar zulks geschiede kennelyk, om dat *Gallogræcia* voor heenen door Vier hoofden geregeerd wierd, welken titel *een* persoon thans bekwam, UEd. kan hier van breeder verflach bekoomen, deels uit *SCALIGER in not. ad Eusebii Chron. p. 163.* *SALMASIUS exerc. Plinex. p. 406.*, en *F. ROBERTELLUS de Prov: Rom. pag. (4) E. t. 3. thes. Antiq. Grævii* om van *VOSSIUS Etym. S. L. ad b. v.* te zwygen: Om dit stuk noch een weinig in het licht te zetten, behoort men acht te geeven, dat 'er ten tyde van *Johannes den Dooper*, *een drierlei gebied* in 't land van *Israël* stand greep, *Pilatus* was *Stadhouder* over *Judæa*, *Herodes Antipas* en *Philippus* heerschten over de aan hun geschonken landen, zie *LUC: III. vs. 1.* welk stuk door *EUSEBIUS in Chron. p. 190.* ellendig mishandeld is, wanneer hy *Lyfanius* als een zoon van *Herodes* opgeeft, welke echter geene van zyne negen vrouwen hem gebaard heeft, en 'er dan noch by doet, dat het geheele gebied van *Herodes* in vier deelen wierd gesmaald, waar van hy een aan *Antipater*, het tweede aan *Herodes Antipas*, het derde aan *Philippus*, het vierde aan *Lyfanius* toekent; zie de gegronde aanmerkingen van *SCALIGER* hier over, of anders *WALÆUS in b. l.* die den text van *Scaliger* heeft. De geschiedenis heeft geen kennis aan *Lyfanius*, als aan eenen zoon van *Herodes*, maar wel aan *Antipater*, die vyf dagen voor zynes Vaders dood geworgd is, zo, dat *Herodes Ryk* slechts onder drie verdeeld is, *Archelaus* bekwam de helft, en de andere helft wierd in tweën verdeeld, onder

der *Antipas*, en *Philippus*, waar van Lucas gewaagt, 'er is den Schrift-verklaarder veel aangeleegen, om de grenspaalen, de steden, vlekken, en strecken van dit driederlei gebied wel te onderscheiden, zo als dezelve in de Euangelien geboekt staan, want de Heiland wisselde gestaadig naar zyne wysheid, van grond-gebied, al na dat hy hier of daar veiliger was voor vyands laagen, tot dat zyne uure gekoomen was, wanneer wy derhalven weten, aan welken Vorst, elk van die landstrecken, onderhoorig is, weten wy te gelyk de redenen van Christus verreizen, zo als by LAMY *App. Geogr. ad Comm: Harm: Euang.* nader kan worden nagespoord.

Eer ik nu deezen eindige, wil ik U noch op iets onthaalen, 't geen zo dor en droog niet is, als het even voorgaande, het bestaat in UEdaandacht voor eenige oogenblikken te bepaalen, by den klem en nadruk van Ps: XXXVI. vs. 9. 10., waar in de toespeeling op Levitische zaaken zeer veel licht geeft; gy leeft daar van *dronken*, of veel beter *doorvoed te worden*, *doortrokken te worden*, (*irrigari*, zie VENEMA h. l.) van *vettigheid*, met eene duidelyke toespeeling op de heilige maaltyden, welke men van de overgebleeven stukken van de dankofferen at in s'Heeren voorhoven, dit was de *vettigheid van Gods huis* in de letter, daar men ook in die zelve voorhoven den offer-wyn toedronk, 't welk uitgedrukt word, *gedrenkt te worden uit de beeken van Gods wellusten*, met aanspeeling van het water, 't geen men pompte, en met wyn vermengd dronk uit de *tempelfonteinen*, 't zy van het koperen Waschvat, 't zy uit Siloams beek, men zie LORINUS h. l. alles ademt hier van nadruk, *zy worden dronken van vettigheid*, om te beduiden, allerlei soort van

van de uitgezochtfte goederen , in foort en getal , tot volle verzadiging toe , de gemeene Latynfche leeft daarom , *ubertate domus tuæ* , doorden overvloed van uw huis ; de Psalmift gewaagt van de beek , om het *altyd* en *onophoudelyk* vloeyende van deeze genade wateren te fchetfen , gelyk aan eene nimmer ftilftaande bron , hy fpreekt van *Gods wellusten* , *uwer wellusten* , die gy ô God zelve geniet , en die gy alleen fchenken kunt , hy doet 'er by gy *drenkt* , of beter , *gy besproeit 'er hun uit* , zoo dat de gezaligden als geheel van dezelve overftort zyn , en *aan allen zyden* daar aan deelen , hy fchryvt dit aan God toe , *Gy besproeit of drenkt hun* , want , gav God de toeleiding tot dezelve niet , hefte hy de geesten tot het zien en genieten van God niet op , nooit zoude de menfchelyke geest tot het fmaaken van zulke goederen uit zich zelve koomen : alles werkt dan hier tot den nadruk mede , om te beteekenen , 't geen geen oog gezien , noch eenig oor gehoord heeft , de oude Priesters , die hun werk verrichten in den Tempel , zagen by het licht van den kandelaar , ['t geen Gods licht was ,] het licht tot de verrichting hunner bediening , en , het zy Siloams beek , het zy de fontein , waar uit het wafchvat het water pompte , was de letterlyke bron , waar uit de dienaars van het Heiligdom tot verfrifching , hunne teugen deden , *by u in uwen tempel of tabernakel is de fontein van het leven* , het *springend bron-water* , en in uw licht zien wy het licht , zie SIMEON DE MUIS ad h. l. vergeestelyk nu eens alles voor my , en ontvang uit een gul hart , myne welmeenendfte Heilwenschen ,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage. 12. Juny

1766.

T 2

ZES.

ZESDE BRIEF.

AAN DEN ZELVEN, AAN WIEN DE
VYFDE GEZONDEN IS.

BEMINDE MEDEBROEDER,

GElyk ik UEd. bedank voor de opheldering over Paulus woorden COLoss: III. vs. 14. *het handschrift of de schuldbrief aan het Kruis genageld hebbende, uit de gewoonte, om eenen spyker te slaan door voldane rekeningen, zynde eene oude manier om quitantien te geeven, zo zal ik U W. E. thans onderhouden over de moejelyke plaats van EZECH: XVI. vs. 16., en 'er noch eene of andere toemaat bydoen, en gy hebt uwe kleederen genoomen, en u gemaakt GEPEKTE HOOGTEN תִּנְיָן נִמְצָא onder de roepende zonden van Israël waaren hoogten, of Afgods - Kapellen, die met veelverwige tapyten vercierd waaren, welk woord נִמְצָא GEN: XXX. vs. 32. gebruikt word van het geplekte vee, zynde vee, 't welk een rood of zwart vach had, met witte stipkens doorreegen, waarom de LXX. hebben διάλευκον zie BOCHARTUS Hieroz. part. 1. l. 2. C. 45. men leeft van bevlekte schoenen Jos: IX. vs. 5. תִּנְיָן נִמְצָא versleeten schoenen, welker voorige koleur met vlekken verwisfeld is, zie CLERICUS in Pentat.*

tat. p. 200, en CLODIUS Lex. Select. ad h. v. behaagt u deeze gisfing niet, zie daar eene andere, de Propheet meent mogelyk hoogten of altaaren, die rondom bekleed en versiert waaren met daar aan gehangen kleederen van allerhande verwen, zoo begreep het SPENCERUS l. 2. C. 7. de leg. rit. p. m. 261. men noemt zulks in 't Laiyn een cento, in 't Grieks een πολύρραφος, of ἐμβολίσματα kleederen van allerhande lappen ingelegt, zo als Aquila, en Theodotio leezen, lees BOCHART l. c. p. 478. 479. de overspeelige vrouw had van haaren man kleederen ontvangen van veelerleye verwen, om 'er zich mede te sieren, maar ze had dezelve van haar lyv gespaard, om dezelve te besteeden, om 'er de hoogten, de Kapellen, de beelden, de altaaren der niet-Goden, mede te bepronken, ze hadden die kleederen aan stukken gesneeden, en tot lappen gemaakt, en geschakeert in koleuren, of, wie weet, of men de beelden der Afgoden op die hoogten, daar mede niet gekleed hebbe, gelyk de kinderen hunne poppen, vergelyk Jes: XXX. vs. 22. en gy lieden zult voor onrein houden het deksel van uwe zilveren gesneeden beelden, en het overtreksel uwer gouden gegooten beelden, zie vers 18. in ons Hooft:, en gy hebt uwe gestikte kleederen genoomen, en hebt ze bedekt, mogelyk behoort hier toe, 't geen men leest 2 Kon: XXIII. vs. 7. van wyven, die huiskens voor het beeld van het bosch weevden, waarschyntlyk zeilen of doeken, en tapezeryen, waar uit men tenten zamenstelden, in de welke zich de Afgodendienaars begaven, om tegen de hitte van de zon gedekt te zyn, en den lommer te genieten, 't welk my meer behaagt, dan met MARTINUS DE ROA daar door geweeven beddekens te verstaan, waar op men by de Afgodische gastmaalen

len aanlag, *t. i. l. 2. p. 157.* of met JURIEU dit geheel over te slaan in de verklaring van deeze plaats, zie *Hist. des Dogm. & des Cult. part. 4. pag. 670. 671.* Volgt gy myne gissing, dan staat het woord *hoogten*, alhier by overnoeming, voor de *beelden* op die hoogten geplaatst, of in de Kappellen zelve [*Metonymia continentis pro continente*] welke men met de verscheidenlyk geschakeerde koleuren, uit lappen der kleederen zamengesteld, had opgepronkt, als gekleede poppen.

Gelyk U W. E. my eenige nadere ophelдерingen, welke ik met geduld inwacht, schuldig is, zo zal ik, om denzelven daar toe optesporen, U W. E. noch met bekorting onderhouden over den letterlyken zin van 2 SAM: I. vs. 18. *ô Cieraad van Israël, op uwe hoogten is hy verslagen*, de text heeft *הַצֵּבִי יִשְׂרָאֵל עַל כְּמוֹתָיָהּ הַהֵלֶל*

de overzetting van JUNIUS en TREMELLIUS heeft het in navolging van de Hebreeuwsche uitleggers, in *vocativo* opgevat, zonder noodzaake, waar toe hun waarschyndelyk gelegenheid gebooren is uit het *aanhangsel van den tweeden persoon*, (*affixum secundæ personæ*) in het woord *uwe hoogten*, doch dit *betrekkelyk aanhangsel*, kan men zeer voegzaam brengen tot eene zaak, welke de dichter in zyne gedachten had, schoon hy dezelve met woorden niet uitdrukt, te weeten, *het gebergte van Gilboa*, daar de slag geleverd en Saul met Jonathan gesneuveld was, in dier voegen: *Dat cieraad van Israël is op uwe hoogten gesneuveld, ô gebergte van Gilboa.* David begint deezen treurzang zeer sierlyk, met eenen afgebrookenen styl, hy had doch volgens den trant van hun, die innig bedroeft zyn, zyne overdenkingen gevestigd, en op de gesneuvelde *personen*, en op de
plaats

plaats daar ze gevallen waaren, zonder dat hy uitdrukkelyke melding maakt, noch van *die perſoonen*, noch van *die plaats*, als beide zeer wel bekend by hun, voor welken hy deezen treurzang opzong: Het 21ſte vers leert ons, dat hy met zyne dichtkundige aandacht verkeerde, by het gebergte van *Gilboa*, *o bergen van Gilboa*, noch *daauw*, noch *regen* zy 'er op u! daar wederom een werkwoord als door het *ſnikken* der droevheid is opgeflokt, namelyk *לִבִּי* vergelyk nu het 25ſte vers, *hoe zyn de Helden gevallen in het midden van den ſtryd*, *Jonathan is verſlagen op uwe hoogten*, alwaar het woord *Jonathan*, even zulk een accent heeft, als 'er ſtond by de woorden *Cieraad van Iſraël*, namelyk eenen *Sakeph*; denk nu wyders om OPENB: XVIII. vs. 10. *Wee, wee, de groote Stad Babylon, de ſterke Stad, want uw oordeel is in een uur gekoomen*, het gevolg van Babels val was, dat alle de Vrienden, de lykſtatie als volgende, een *treurlied* en lykzang aanheffen *וַיִּשְׁאוּ וַיִּבְכּוּ* *Væ! væ!* zynde de gewoone *klaagtoon* by de begraaveniſſen, in navolging van de Hebreewſche toonen *וַיִּשְׁאוּ*, *וַיִּבְכּוּ*, *וַיִּשְׁאוּ* zie I KON: XIII. vs. 30. zy maakten over hem eene weeklage, *Ach myn broeder!* zoo was het ook voorafgegaan in het voorbeeld van Tyrus EZECH: XXVII. vs. 27. tot 33., 't is hier als by VIRGILIUS

*Lumina tot cecidiſſe Virum, totamque videbit
Conſediſſe urbem luctu.*

Neem deeze aanmerking, enkel voor oordeelkundig aan, en verwacht by meerdere ruimte van tyd, eene of andere meer gewigtige

aanmerking over de Predikwyze van onzen Heiland, uit de Schriften van het N. T. opgemaakt, vaar intusfchen wel, en doe uwe zaaken voorfpoedig,

P. NIEUWLAND.

s'Hage 4 Aug.
1766.

Z E V E N D E B R I E V.

Behelzende EEN BREEDVOERIG BETOOG
OVER DE PREDIKWYZE VAN DEN ZALIG-
MAAKER, TOT EEN MODEL VOOR
ALLE DE LEERAAREN.

ZEER GEACHT VRIEND,

MEermaalen hebben wy onderling gereden-
twist over de beste Predikwyze, UEd. weet
myne gedachte, die, gelyk ik in veele dingen
bemin, op den middenweg gaat; onze Holland-
fche Methode heeft zeer veele goede dingen, wel-
ke men te vergeeys in de Engelsche of Fransche
zoeken zal, en de twee laatsten hebben byzon-
derheden, waar mede men sommige gebreken
van de onze kan aanvullen, doch ik begeeve my
in deeze zee niet, ik wil veel meer aan my, en
alle myne Medebroederen een uitvoeriger ver-
handeling geeven, hoe onze Heiland, de hoog-
ste Propheet, en Leeraar gepredikt hebbe, en
wel

wel zo, dat men dit stuk uit de Euangelien alleen opmaake, om μιμηταὶ τῷ Χριστῷ navolgers van Christus te worden, 1 COR: XI. vs. 1.

A. De Predikwyze van Christus, als van de Opperwysheid, moet het gewis van alle de overigen oneindig winnen, want hy predikte ὡς δύνάμιν ἔχων als macht hebbende MATTH: VII. vs. 29, zyne rede was λόγος ἐν ἑξασίᾳ LUC: IV. vs. 32. zo dat die hem hoorden, zich bewonderden MATTH: XXII. vs. 22. ja ἐξεπλήσσοντο verrukt wierden vers 33. MARCUS heeft HOOFD: I. 22. πάντες ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος ze verwonderden zich over de aangenaame woorden, LUC: IV. vs. 15. staat, dat hy van allen gepreezen wierd δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

B. Dus was Christus in alle nadruk κήρυξ een Prediker, Lucas schryvt KAP: IV. vs. 1. dat Jesus was κηρύσσων predikende, zo een die Vrede verkondigde, en deed hooren, als een Caduceator en Fecialis EPH: II. vs. 17, 24. ἀρχιποίμην de Opperste Herder 1 PET: V. vs. 4. hy was tot dit Predikamt geroepen, en verordent door het eeuwig besluit der Godlyke Drieenheid, en door de gewillige aanvaarding van dat ampt, gelyk hy Ps: XL. vs. 8, 9, 10. verschynt, voor de groote gemeente uit Jooden en Heidenen BOODSCHAPPENDE de gerechtigheid, zynde statelyk ingewyd door de ontzaglyke nederdaaling van den Heiligen Geest op hem, in de wateren van de Jordaan; wien men, naar s' Vader's begeerte HOOREN moet MATTH: XVII. vs. 5. terwijl 'er onder de geleerden gezintwist word, of de Heiland met den Academischen gradus van Rabbyn zy vereerd geweest, onze groote VITRINGA bevestigt dit, doch is van anderen, byzonder van CAROLUS ARNDIUS daar in wedersprooken, en, als ik

zeggen mag, zoo als het zich aan my voordoet, met eenigen schyn van waarheid, want, laat het al zo zyn, dat de Discipulen onzen Heer met den naam en titel van *Rabbi* of *Rabbuni* begroet hebben JOH: I. vs. 39. HOOFD: IV. vs. 31. JOH: XX. vs. 16. dan kan zulks meer uit eerbiedigheid, dan volgens den Academischen graad geschied zyn, hoewel men aan den anderen kant schynt te moeten toegeeven, dat Christus eenig menschelyk recht van te moogen onderwyzen, en te prediken moet gehad hebben, gemerkt LUC: IV. vs. 16. geboekt staat, dat Jesus volgens gewoonte, en zonder iemands tegenzeggen, ja met vaardigen dienst van den dienaar der Synagoge, gepredikt heeft, of het ongemeen goed gerucht, en de buitengewoone gemoeds-bekwaamheden moeten den Heiland dit voorrecht gegeeven hebben, om in den Tempel, en in Synagogen te prediken, vergelyk *LIGTFOOT in Harm: Euang. t. 1. p. 477.* trouwens Christus van hooger hand gezonden, was een Leeraar, van wien men in dit opzicht zeide MATTH: XXII. vs. 16. *ὁ μέλει αὐτῷ ὁ θεὸς* die naar niemand vraagt, en Nicodemus sprak uit naam van anderen JOH: III. vs. 2. *Rabbi, wy weten, dat gy een Leeraar zyt van God gezonden*, ei, merk dit eens op, uit vergelyking van JES: LI. vs. 1. 2. en LUC: IV. vs. 18. en vervolgens.

C. Laat nu ons oog gaan

Over het voorwerp of liever 't beginsel waar uit, en het onderwerp, waar over Christus predikte; dit was Gods beschreeven woord, en de heilzame waarheden daar in vervat, 't zy dan, dat Christus eenen text uit het O. T. voorgelezen, of ook te gelyk de verklaring daar by gevoegt heeft, zo als men doorgaans zeer wel dat woord

ἀρχαί-

ἀρχαίως begonnen hebbende van Moses en de Propheten Luc: XXIV. opvat, dat hy eerst de plaatsfen zelve heeft voorgelezen, en de opheldering geduurig daar op laten volgen, de Heiland klam dus Luc: IV. vs. 16. 17. opgestaan zynde in de Synagoge, op den lees-stoel, ontzwachtelde de rol, las 'er eenen text uit voor, ging zitten, en verklaarde denzelven zo als de wezenlyke inhoud vorderde, zonder de toepassing ter zaak dienstig, na te laten, lettende op dat gunt, 't welk Paulus 2 TIM: III. vs. 16. τὸ ὀφέλιμον het nut noemt, want, dewyl Lucas aantee-kent dat het volk zich verwonderde over de aangename woorden, die uit zynen mond kwamen, ja, dat men hem getuigenis der waarheid, en toestemming gav vers 22., zo moet volgen, dat de Heiland in den aart en omstandigheden van dien text, breedvoerig heeft uitgeweid, dit doch was de volstandige gewoonte van de Synagoge, zie ARETIUS h. l. en RELAND p. 1. *Antiq. Heb.* p. 118. LIGHTFOOT merkt noch aan t. 2. op. p. 717. dat zy, die slechts het vermogen van te leez-en, en niet van te verklaaren hadden, uit eene zucht om nuttig aan de toeboorderen te zyn, gewoon waaren onder het leez-en den text te veranderen, door invoeging en met omschryving van zulke woorden, als voor de toeboorderen het meeste nut gav, of anders, indien de Heiland buiten de Synagoge tot het vergaderde volk sprak, redende hy altyd over zaaken, en onderwerpen, die met de zaligheid gevoegd waaren, vooral, wanneer hy van de Godspraaken, en de vervulling van de-zelve sprak, dan schynt Jesus het geheel Bybel-boek doorwandeld, en zich beezig gehouden te hebben, met meer dan eene plaats, welke hy allen uit zyn volmaakt geheugen voortbracht, als
de

de eigen woorden van den Vader, zo als hy daarom zyne laatste woorden van zyne laatste leerrede eindigt, 't geen ik spreek, is gelyk de Vader tot my gezegt heeft, *alzo spreek ik*; 't is ook niet noodig te stellen, dat Christus overal, en op allen tyd, plaats en uit het O. T. hebbe aangehaald, om zyn gezeg te staaven, want het was doch op meer dan eene wyze Gods woord, dewyl het in alles daar mede strookte, dewyl het uit een Godlyk beginsel hervoort kwam, JOH: XIV. vs 24. dewyl de Prediker zelve een Godlyk gezag in zich had, hy zegt wel ter even genoemde plaats *dat de woorden, welke hy voortbracht, niet de zyne, maar des Vaders woorden waaren*, doch daar mede ontkent hy niet dat s'Vaders woord, ook zyn woord was, want hy had gezegt vs. 10. 11. *dat hy in den Vader was, en de Vader in hem*, hy doet 'er by HOOFD: XVI. vs. 15. *al wat de Vader heeft, is het myne*, dus zyn de woorden, die de Zoon voortbrengt, zo wel de zyne, als des Vaders woorden, hy stelt hier dan wel tegen over eenige eigen gezag, eenige aangemaatigde macht met uitsluiting van den Vader, tegen die macht, welke des Vaders is, en die ook aan den Zoon gemeen is, uit hoofde van de eenheid van het Wezen, de eerste weert hy van zich, de tweede houd hy staande, zie JOH: XIV. vs. 10. *Ik spreek niets van my zelven*, JOH: VIII. vs. 50. *Ik zoek myne eer niet*. Het is uit de Euangelien niet zeker te bepaalen, welke de eerste, en welke de laatste leerrede van den Zaligmaaker geweest zy; men houd doorgaans de berg-predikatie voor de eerste, als wy echter MATTHÆUS vergelyken HOOFD. IV. 23. dan schynt de leerrede, LUC: IV. vs. 16. geboekt, de eerste openbaare leerrede, van Christus geweest te zyn, ik

ik weet, gy zult tegenwerpen, hoe Lucas zegt, dat de Heiland zoo handelde *κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶ*, volgens 't geen hy gewoon was te doen, maar die woorden gelyk hy gewoon was, kunnen zo wel slaan, en meer, op de gewoonte van in de Synagoge in te gaan, en niet op die van te leezen, en te prediken, 't geen noch meer gegrond word, om dat die leerrede als iets nieuws, en zeldzaam word aangeteekent, daar het niets nieuws in zich bevattede, dat Christus in de Synagoge inging; JOHANNES D'ESPAGNE melt wel, dat de eerste woorden, welke Christus gesproken heeft, niet in het byzonder, maar in den Tempel, en dus in 't openbaar door hem gesproken zyn, doch s' mans bewyzen zyn zeer zwak, zie zyne *Harmonie der tyden*: Men mag intusfchen voor de laatste predikatie voor zynen dood houden, die, welke geboekt is JOH: XIV. vs. 23. tot JOH: XVI. vs. 33. en uitgesproken kort voor zyn lyden, terwyl MARC: XVI. vs. 14. 18. melding is van de leerrede, gehouden kort voor zyn Hemelvaart, want, offchoon de discipulen daar alleen toehoorders waaren, zoo maakte hun getal, zelfs naar de Joodsche begrippen (die slechts tien aanhoorers voor eene vergadering houden) een genoegzaame hoeveelheid uit, om te kunnen prediken, zie RELANDUS *Antiq.* S. p. 125. Nu, Christus hebbe dan eenen text al of niet voorgeleezen, altyd was het zuivere woord van God hem ten text, en voorwerp, zo als het *Wet* en *Euangelium* behelsde, welke hy, schoon eeuwig onderscheiden, altyd zamen paarde; hy weerde de vooroordeelen, als of hy de *Wet* vernietigde, zorgvuldig van zich MATTH: V. vs. 17. en bevlytigde zich, om den echten en geestelyken zin daar van open te leggen HOOFD: V. vs. 20. teffens verklaarde hy, hoe het ont-

van-

vangen van Gods Koningryk in het gelooven en zich te bekeeren bestondt, Lucas heeft Hooft: VIII. vs. 1. dat hy het *Euangelium van Gods Koningryk predikte*, zie Luc: IX. vs. 11. en wel het *aannaderen van dat Koningryk* MATTH: IV. vs. 17. 't welk met eene voorafgaande uitwendige boetvaardigheid moest omhelst worden; dit *Koningryk van God nu of der Hemelen* bevat de gantsche bedee-ling van de Godlyke genade gaaven, zo als die door Christus verworven, en toegepast worden, hier in den tyd, en namaals in de eeuwigheid, vergelyk MATTH: XIII. vs. 3, 24, 44, 45, 47. Ja! de Heiland schynt ook het onderscheid tus-schen de oude en nieuwe bedee-ling verhandeld te hebben, 't welk men mag opmaaken daar uit, dat hy zich by eenen *huisbestuurder* vergelykt, die *oude en nieuwe dingen uit zynen schat hervoortbrengt* vers 52. zie hoe hy zich *zelven* predikt, doch in eenen gezonden zin, JOH: V. vs. 19-47. Hooft: VI. vs. 35. en vervolgens, JOH: VIII. 12. Hooft: X. vs. 1. zich en zyne zaak tegen hard-nekkige wederspreekers verdedigende, meest al, voor al by zyne discipulen predikte hy van zynen persoon, staaten, ampten Luc: XXIV. vs. 27-44.

□ Hy die de allerklaarfte en zeer onderscheide-ne denkbeelden van zaaken bezat, en paarde by een tong der geleerden, had de *geschikste woorden* by de hand, was voorzien van de volkrachtig-ste uitdrukkingen tot zyne denkbeelden, zo dat men in navolging van J: H: MAJUS eene *Theologia Synoptica* alleen uit de woorden van den Heiland zoude kunnen te zamen stellen, als men de-zelve onderling vergelykt, en uitpluist, hoewel het zeker gaat, dat de Evangelisten ons zyne ge-heele redenvoeringen, zo als dezelve verscheiden uuren geduurd hebben, ja geheele nachten door, niet

niet hebben overgebracht, zy wilden aan onze nuttigheid meer voldoen, dan aan onze nieuwsgierigheid *JOH: XXI. vs. 25.* Wie twyfelt 'er doch aan, of wy zouden ons ongemeen vermeijd hebben, als die pennen ons beschreeven hadden; al wat Christus geduurende de veertig dagen na zyne verryzenis met de Apostelen volgens *HAND: I. vs. 3.* verhandeld heeft; de Heiland had dus niet noodig, om, gelyk wy, onze leerredenen op te schryven, en aan het geheugen te beveelen, de Opperwysheid was zoo ryk in geheugen als in kundigheden: de geheele oudheid was ook van oordeel, dat Christus nooit iets te boek gesteld, en geschreeven heeft, men stelt doch weinig prys op de brieven van *Abgarus* aan Christus, en wederzyds. Niemand behoort ook aan den Leeraar der gerechtigheid toe te dichten, *dat hy zich in zyne leerredenen niet altyd naar bevind van zaaken, maar nu en dan naar de dwaalende gevoelens van het gemeen, zoude hebben uitgedrukt*, welke gedachte echter aan *LIGTFOOT* ontvallen is *Hor: Heb. ad MATTH: XII. vs. 45.* alwaar hy verkeerd denkt, dat Christus zyne reden afwend van de lichaamelyke tot de geestelyke bezetenheid, zoo dat hy de lichaamelyke beschryven zoude naar het dwaalend en misleid begrip van de menigte. Want het is noch geene uitgemaakte zaak, of de *Protasis* *MATTH: XII. vs. 45.* met alle haare omstandigheden in de letter niet waar zoude kunnen zyn, want wy weten niet, wat de booze geesten onder de Godlyke toelaating kunnen uitvoeren; ook weten wy niet, dat het buiten mogelykheid is, dat de booze geest zoude wederkeeren, in een onderwerp, waar uit hy eens verhuisd is, 't heeft doch veele *evenredigheid*, dat die zelve booze geest, die van te voren

ren bezit gehad heeft van een onderwerp op eene lichaamelyke wyze, dat zelve onderwerp op eene geestelyke wyze bezet, wanneer de lichaamelyk verlosste zeer ondankbaar en godloos leeft, en in dien zinne met zeven booze geesten als wederkeert, om dat onderwerp zo veel te meer te beschadigen, en te verderven, Christus gaat doch in verband van zaaken voort, om behalven de lichaamelyke bezetenheid, waar van hy eenen mensch verlost had, de geestelyke bezetenheid te beschryven, zo dat *Protasis* en *Apodosis*, of *voorstel* en *toepassing* op elkander slaan.

1 Een rechtschapen Euangelie Prediker, moet zyne stellige leeringen met *bewyzende betoogen* schooren, deeze zyn de zenuwen en beenders, waar op het geheele gebouw van zyne rede rust, en in het uitkiezen van dezelve, was Christus zeer keurig en onnavolgbaar, hy koos en kipte doorgaans de uitgezochteste bewysplaatsen uit, en beriep zich zoo wel in het zintwisten op dezelve, als in het prediken, zie MATTH: XIII. vs. 14. LUC: XX. vs. 17, 37, 42. JOH: V. vs. 28, 39, 46. offchoon zyne woorden in zich zelve geloovwaardig waaren, hy wil echter met de schriften overeenstemmen, en den Apostelen deezen trant van behandelen leeren, om de menschen ten overvloede als te overtuigen, en hun ongeloov met alle vermoogen voor te koomen, zie HAND: II. vs. 16, 25, 34. HOOFD: III. vs. 22, 25. HOOFD: IV. vs. 11. HOOFD: X. vs. 43. HOOFD: XIII. vs. 33. denk om den leertrant in de brief aan de *Galaten* en aan de *Romeinen*, daar een aantal van plaatsfen uit het oude Testament by de redeneeringen gevoegd worden.

7 By de bewyzende betoogen, moet hy voegen *ophelderende*, waar door men zaaken, die een
wei-

weinig boven de gemeene vatbaarheid gaan, door gelykenissen en zinnebeelden meer verstaanbaar maakt, en alzo heeft de Zaligmaker zyne redenen met deeze *lichten* doorzaait, en met deeze confytfels veraangenaamd, zie wat FRANCIS hier van heeft, *de Interp. S. p. 679.* hier toe strekten zyne *Parabolen*, geschikt om de menschelyke onvatbaarheid voor te koomen, en een licht te doen opgaan in eene donkere plaats, tot dat de dag aanlicht, en de morgenster in de harten opgaat; wel verre was het van den Heiland, de Parabolen tot dat einde te beezigen, om geestelyke en hemelsche zaaken te verdonkeren, als alleen voor hun, die zich door voorige wangedrag, meerder licht onwaardig gemaakt hadden, vergelyk *JOH: IX. vs. 39.*

¶ Een waardig Leeraar behoort zich zelve te voorzien van *argumenta conciliantia*, dat is, hy behoort door zyne uiterlyke houdingen in het prediken, zich op eene betaamelyke wyze gunst te bezorgen, dat hiet τὸ πρέπον, en ἡθὴ neem eens, yver, voorzichtigheid, aangenaam voorkoomen, zedigheid, deftigheid, kundigheid, welke allen hem tot siersels verstreken, ook dit heeft de Opperleeraar op eene onnavolgelyke wyze te zamen gepaard; zyn zedelyk carac̃ter heeft hy, daar het noodzaake was, verdedigd, en ongeschonden gehouden *JOH: VIII. vs. 46.* Op dat ze het betoog uit zyne groote werken gehaald, niet zouden bezwadden, met lasterlyke opgaaven tegen zynen wandel *JOH: X. vs. 38.* in zyn prediken straalde voorzichtige yver door, en het was aan hem zedelyk onmogelyk te kunnen dulden, of, valsche leer, of Phariseeuwsche geveinsdheid, ongeloove, of hardheid van het hart, hier van zo veele uitvaaringen tegen de Phariseen *LUC: XI.*

vs. 42. MATTH: XXIII. vs. 13. en vervolgens, want de hartenkenner las in hunne geesten, zelfs Petrus moest om een zeer voorbaarig woord, scherp beteugeld worden MATTH: XVI. vs. 23. De voorzichtigheid echter was overal zyne gezellinne, de woorden en zaaken waaren ten omzichtigste uitgezocht, voor al, als hy tot zyne vyanden redenvoerde, hy beval dezelve, benevens de oprechtheid, zynen discipulen zeer aan MATTH: X. vs. 16. ze hadden daarom, ondanks allen listigen toeleg, geen vat op hem, LUC: XI. vs. 54. Trouwens de Propheeten hadden gespeld, dat hy eene tonge der geleerden hebbende, *met de moeden een woord te rechte tyd zoude spreken*, JES: L. vs. 4. daar toe had hy *geduurige aanwinsten van genade χάρις* by God en menschen LUC: II. vs. 52. VARENIUS schreef by die opgenoemde plaats van Jesaias, *dat hy de spraake had van de afgerichtste, en kundigste redenaaren*; trouwens wy hebben genoeg aan het getuigenis van Ps: XLV. vs. 3. *genade is uitgestort op uwe lippen*, en, hoe herblinkt de zedigheid in hem naar de Godspraake JES: XLII. vs. 1. 2. 3. heeft hy dezelve vervuld MATTH: XII. vs. 16, 18, 14, 20. hy begeerde niet, dat men veel van hem, en van zyne werken verbreiden zoude, LUC: IX. vs. 21, *hy had heerlykheid by den Vader*, en behoevde dezelve by de menschen niet te zoeken, hoe weert hy al wat naar hoogheid trok, van zich af? MARC: XV. vs. 2. JON: XVIII. vs. 37. JON: VIII. vs. 50. echter waren 'er gevallen, waar in hy woorden vol van Majesteit, en van gezag moest spreken, waar in dan ten sterkste doorstak, het geen men σεμνότης, en δεινότης hiet, niet als of deeze deftigheid bestond in eene *gemaakte grootsprekenheid*, of in

op-

opgeblaazen woorden, maar in zulk eene keur van zaaken, het zy van hoogere, het zy van laagere natuur, waar in al wat laf, laag, en zyn karakter ontëerend was, verwyderd waare, zich beroepende op persoon, op ampt, op zending en verbaazende werken, zo dat de redenen kracht oefenden op de hoorders; niet zelden sprak; de Heiland in het *meêrvoud*, *ziet wy gaan op naar Jerusaleem* LUC: XVIII. vs. 31. welk spreken in het meertal, ja wel dikwerf geschied, om op eene beminnelijke wyze gemeenzaam te zyn, by voorbeeld MATTH: IV. vs. 30. *waar by zullen wy het Koningryk van God vergelyken?* echter staat het in die stelling, om *Majestuës* te spreken, JOH: III. vs. 11. *Voorwaar, Voorwaar zeg ik u, wy weten wat wy spreken, en wy getuigen wat wy gezien hebben*, wordende de reden voorts in het enkel getal, voortgezet, hoewel LIGTFOOT en BEZA de redenen van het meêrtal afhaalen daarvan, dat Christus zich met zyne Apostelen, als reeds geroepen om te prediken, te zamen paart, of, volgens anderen, met den Heiligen Geest, die hem gezalfd had, of lieft met de geheele hooggelooovde Drieenheid, even gelyk hy JOH: XIV. vs. 23. van dezelve zegt, *en wy zullen tot hem inkoomen, en wooning by hem maaken*; Is het, na dit alles wel te bewonderen, dat men tot hem, even als de Koninginne van het Zuiden tot Salomon van alle oorden, afkwam; want meer dan Salomon is hier, MATTH: XII. vs. 42. dees Prediker was van zevenderlei Geestgaaven ten uitbundigste voorzien JES: XI. vs. 2. hy stond de geheele Aarde met de Godskennisfe te vervullen vers 9. zoude *verstandig handelen*, in leer en in daaden JES: LIII. vs. 13, 15, de oogen der blinden, als het waarachtig licht openen HOOFD:

XLII. vs. 7. 8. wat vermoogen beëfende hy niet over de *tong* HAND: II. en nu noch door de overzetting van zyne woorden in alle taalen.

1 Het zet geen klein sieraad aan eenen Leeraar by, als hy voorzien is van het πάθος van die be- weeg- en drangredenen, die den geest sterk aan- doen, deeze zyn de prikkels en de nagels, die diep worden ingeslagen, en aldus wist de Opper- leeraar, welke manier van voorstel op de gemoe- deren het meest vermoogen zoude, hy drong doch tot de gesteltheid der geesten door JER: XVII. vs. 10. en wist, zonder iemands zeggen, *wat in den mensch was* JOH: II. vs. 25. hierom was de Heiland in een stuk onnavolgbaar, dat hy niet zelden antwoord gav, meer op de verborgen gedachten, dan op de woorden, waar over D'ES- PAGNE in zyne werken reeds geestige aanmer- kingen gemaakt heeft, en getoond, hoe uit dit beginsel alle wanorde, anders schynbaar in den samenhang van Christus woorden, geweerd kan worden; en, wilt gy een voorbeeld van πάθος in het prediken, slaa dan op MATTH: XXIII. vs. 13. en vervolgens, daar al wat de tochten roe- ren kan, te vinden is.

1 Doch, laat ons gedenken aan de manier, waar op Christus toepaste, en zyne gezegden tot *beëfening* overbracht, de manier waar op de Hei- land toepaste; was niet, zo als wy gewoon zyn, om het toeëigenend deel achter het verklaarende te voegen, neen, maar hy zettede het zelve hier en daar tusfchen de leerreede in, om beide de stukken kort by een te hebben, en den toehoor- der dus meer op te bouwen; of hy deed het, als hy over iets geraadpleegt wierd, zie MATTH: XIII. vs. 10. HOOFD: XV. vs. 12. LUC: XII. vs. 13. hy nam de voorkoomende gelegenheden
daar

daar toe waar *LUC: XXI. vs. 1-5.* dan eens laat hy zich hooren over het *levendmaakend brood* *JOH: VI. vs. 33.* dan weer over de *geestelyke blindheid* *JOH: IX. vs. 39.* of ook, hoe hy als Messias de Godspraaken vervulde *LUC: IV. vs. 21.* hy toont, waar in het zuurdeeg van valsche leer en voorbeelden gelegen is *MARC: VIII. vs. 15.* het hapert niet aan sterke bestraffingen tegen de Phariseen, dien hy *blinden, geveinsden, adders, blinde leidslieden* enz. hiet *MATTH: XXIII. vs. 13. 17. 24. 33.* en, om dat hy hunne harten doorkeek, en de oogmerken peilde, gav hy somtyds op vraagen, die scheenen zeer onverschillig te kunnen gedaan worden, scherpe en verwytende antwoorden, zie *MATTH: XIX. vs. 8. 17.* waar in hy somts de discipulen zelve niet gespaard heeft, zo wel na, als voor zyne verryzenis *MATTH: XVI. vs. 23.* *HOOFD: XIV. vs. 31.* *MARC: XVI. vs. 14.* voor al waaren zyne bestraffende toepasfingen zeer sterk, zo dat zyne zachtmoedigheid als in toorn veranderde, als hy met de Phariseen te doen had, die van werkheiligheid doortrokken waaren, en in hunne eigen oogen volkoomen onderhouders van de Wet scheenen te zyn, hy beschouwde hun als onverbeterlyke en hardnekkigen *MATTH: VII. vs. 15. 19.* *HOOFD: XXIII. vs. 13. 15.* Ziet men op de *Practicaale leeringen*, dan bevat onze Eerst-prediker binnen eenen korten omtrek, groote en gewigtige zaaken, let op de wyze, waar op hy de *plichten jegens de vyanden* aandringt, *MATTH: V. vs. 44.* *LUC: VI. vs. 27.* de plichten omtrent *den naasten*, by voorbeeld, tot *barmhartigheid, lankmoedigheid, billykheid, verzoenbaarheid, milddaadigheid*, doende de sterkste aan drangen daar by *LUC: VI. vs. 36. 37. 38.* Hoe

naaukeurig schiftede hy de waare Godvrucht van geveinsdheid, schildert de laatste met leelyke verwen, MATTH: VI. vs. 1, 5, 16. hoe doorzichtig was hy in de lasterlyke gedachten der Jooden te peilen, die ze noch niet ten boezem uitgezonden hadden MARC: II. vs. 8. hoe mild in vertroostingen, en opbeuringen van verbryzelde zondaars; zyne bergredenen vloejen over van *vertroostingen* , en van *zaligspreeken* , geestelyk kranken genas hy, en verbond de verbrooken harten MATTH: IX. vs. 12. hoe vol van bemoediging is het vertoog over de regeerende Voorzienigheid, tegende overlaf van vooruitlopende zorgen, die de overhand hadden, over het geestelyk belang van de menschen, MATTH: VI. vs. 24 - 34. ten einde hun hemelgezind te maaken.

Π Wie aarzelt, of de zuiverheid, klaarheid van stem en uitspraak, zullen aan het gewigt van de zaaken hebben beantwoord! men noemt dit *elocutio* , hadden wy de uitvoerige leerredenen, waar van ons de Euangelisten, hier en daar een staaltje opgeeven; wy zouden met meer grond hier over kunnen schryven; om echter de klem en kracht van Jesus uitdrukkingen te kunnen raamen, moet men dezelve vatten in overeenkoomst met de hemelsche en geestelyke zaaken, zo, dat Christus eenen byzonderen, en, aan hem eigenen zin aan dezelve gav, waar toe niet weinig hielp de onverschrokken vrymoedigheid, en het vertrouwen, dat hy in zyn welzeggen had, men hiet dit *παρρησία* , zie JOH: XVI. vs. 29. en zulks niet alleen by de discipulen, maar ook voor eene groote schaar, in 't midden van den Tempel MATTH: VIII. vs. 32. JOH: VII. vs. 26. de Euangelisten zeggen van hem *ἀνόξα's* *de mond geopent hebbende* MATTH: V. vs. 1. en dat hy leer-

leeraarde *als macht hebbende*, die zyne geloovsbriev om te moogen leeraaren, konde vertoonen, en des zeggen *ik heb vry uit tot de Weereld gesproken, ik heb ten allen tyd in den Tempel, en in de Synagoge geleert* JOH: XVIII. vs. 20. De Heiland behoort ook van eene zeer zwaare en door-
dringende stem te zyn voorzien geweest, gemerkt hy fomtyds in de bosschen, op de hooge bergen, en van een schip by het strand gelegen, gepredikt heeft, men weet welke moeite, de Oude redenaars, en byzonder *Demosthenes* had, om voor eene groote schaare te spreken; zyne gebaarden waaren ook *levendig en gemoed-aandoe-
nend*, hy hield zyne oogen op, hefte dezelve op over zyne discipulen, en over het volk LUC: VI. vs. 20. MARC: III. vs. 34. ook breide hy zyne handen uit MATTH: XII. vs. 49. *biev dezelve in het bidden naar den Hemel op*; ook als hy zegenen wilde LUC: XXIV. vs. 50. JOH: XVII. vs. 1. hy *zat* doorgaans als hy het volk onderwees MATTH: V. vs. 1. ook, *doe hy uit het schip predikte* LUC: V. vs. 3. doe hy in de Synagoge predikte, *stond* hy eerst op om den text te leezen, en zat neder, om dezelve toe te lichten LUC: IV. vs. 16. 20. terwijl de toehoorders rontom hem zaten MARC: III. vs. 32. na het eindigen van de leerrede *stond* hy op, MATTH: IX. vs. 19. hoewel daar toe dikwerf gelegenheid gegeven wierd door de wonderdaaden, welken Jesus niet zelden kort op zyne prediking en tot staaving van dezelve verrichtede MATTH: XVIII. vs. 19. MARC. VII. vs. 24. gelyk men ook uit de Joodsche oudheden opmerkt, dat de Leeraars leezen-
de zaten, verklaarende *stonden*, zie nu maar PFEIFFERUS *Antiq. Heb. C. 21. de mor: Schol: Heb.* zo als het staan ook eigen

was aan de Leeraaren in de Christen Kerk, waar toe eene uitmuntende bewysplaats gevonden word by AUGUSTINUS *tract: 19. in Job. Sed & nos cum majore (labore) Stamus & loquimur*, hoewel het zitten onder het leeren niet geheel buiten gebruik was, zie ARETIUS *Comm. in Luc. 4. & LIGHTFOOTUS t. 2. Op. p. 500.* Noch al meer; de Heiland brak zyne leerredenen af, als dezelve van wegen het aantal van zaaken te wydloopig wierden MARC: VI. vs. 34. dit *afbreken* geschiede somtyds *schielyk* LUC: VII. vs. 1. somtyds deed hy 'er een *Epilogus* of *slot* by, het zy by wyze van *dankzegging* of van *Epiphonema* en uitroep, of van korte vermaaning, ook begav hy zich wel eens na gepredikt te hebben, tot een afzonderlyk gebed MARC: VI. vs. 46. HOOFD: I. vs. 35. niet zelden herhaalde hy zyne gezegden, om te verneemen, of zyne discipulen hem wel begreepen hadden, waar op zy *Ναι κύριε ja Heer antwoorden* MATTH: XIII. vs. 51. in welke laatste daad hy ons eene schets van het *catechiseeren* nalaat; ook koos hy om te prediken allereylee *plaatsen* uit, daar het volk vergaderd was, neem eens het *zee-strand* MARC: II. vs. 3. de *woestyn* MARC: VI. vs. 31. zelfs doorwandelde hy de dorpen en vlekken *κύκλω* als in het ronde MARC: VI. vs. 5. was echter meest Leeraar in den Tempel en op den Sabbath MARC: I. vs. 21. HOOFD: VI vs. 2. en op *uitsteekende Feestdagen*, als op den *laatsten van het Feest der Loovbutten* JOH: VII. vs. 37. 't geen by uitstek het *Feest der Prediking* genoemd wierd.

De vruchtgevolgen van zodanig prediken van den Heiland, waaren *verschillende*, wy hebben reeds gezien, dat *verwondering* en *verbaazing* daar op volgde MATTH: VII. vs. 28. MARC: I. vs. 22,

vs. 22. LUC: IV. vs. 22. 32. MATTH: XXII. vs. 33. zo dat 'er naam en gerucht van hem uitging LUC: IV. vs. 15., niet zelden greep hy sommigen, (om met Paulus te spreken PHILIPP: III. vs. 12.) noopte hun ten redelykfte tot geloove en bekeering, of bracht hun tot eene rechte belydenis van zyn Propheetisch ampt JOH: VII. vs. 40. in zyne discipulen deed hy het hart branden LUC: XXIV. vs. 32. en Christus leverde dus preuven, dat de woorden, welke hy sprak, *geest en leven* waaren JOH: VI. vs. 63. 68. en JOHANNES DE ESPAGNE in zyne *volks dwaalingen*, derde Deel H. 6. heeft te recht geoordeeld, dat, al wierd nu het zelve op dezelve wyze gepredikt, gelyk door den Mesias en de Apostelen geschied is, dat, herzeg ik, de gewrochten evenwel niet gelyk zouden staan, gemerkt de kracht van zeggen en overtuigen in hun veel grooter was, dan in eenigen Leeraar, deeze hadden ook uitgebreider kennisse van het menschelyk hart, en verstonden het beter, om recht toe recht aan tot het gemoed te spreken: Deeze heuchelyke gevolgen vergezelden nochtans niet altyd Jesu prediking, want, schoon hy te Nazareth de beminneklykste leerrede gedaan had, wierd dezelve gevolgd van *toorn en gramschap* tegen hem, dermaten, dat men hem van de steilte van een berg wilde neêrstoeten LUC: IV. vs. 28. op eenen anderen tyd klaagde men over de *hardheid* van zyne reden, zo, dat niemand dezelve konde hooren JOH: VI. vs. 61. dan eens klaagden de Phariseen, of waaren te onvrede, dat Christus *op hun* gepredikt had LUC: XX. vs. 19. ergerden zich aan de afkoomst van den Prediker MATTH: XIII. vs. 55. en hy moest het eindelyk met den dood boeten, schoon hy anders, het uur noch niet,

daar zynde, middel wist, om hunne handen te ontkoomen Luc: IV. vs. 30. Joh: VIII. vs. 59. Met dat alles echter heeft zich de Heiland door zyn Prediken den weg naar den Hemel gebaad.

Zie daar, myn Vriend, eene korte schets van den Heiland, aangemerkt als de grootste Predikant! ieder recht geëart Leeraar neeme, (tyd en omstandigheden wel in acht genomen) daar uit zo veel als hy meent, dat hem wel staan zal op den Leerstoel! ik maak myn compliment aan UEd. en leev in de hoop van UEd. binnen eenige weken alhier te zullen ontmoeten.

P. NIEUWLAND.

's Hage,
den 5. October
1766.

AGT.

A G T S T E B R I E V.

ZEER GEËERD EN GELEERD VRIEND,

U Wel Ed. lievhebbery valt meest op geschied- en oudheidkundige zaaken, de preuven die gy 'er van geeft, spreekten voor uwe doorzultheid in deezen tak van kundigheden, en gy zyt een waar lid van verdiensten in de maatschappy, die UEd. heeft aangenoomen, doch laten Hollanders zich met geene plichtpleegingen beezig houden. Eenigen tyd geleeden kreeg ik door iets aanleiding, om uit de Kerkelyke Oudheden, en verder op eene Godgeleerde manier wat uitvoeriger bespiegeling te maaken, over het *Formulier*, waar mede de oude Kerk tot Godsdienstige aandachten gewoon was op te wekken, voor al by de bediening van het Avondmaal *SURSUM CORDA, HARTEN NAAR BOVEN*; waar op de gemeente antwoorde, *HABEMUS AD DOMINUM, WY HEBBEN ONZE HARTEN TOT DEN HEER OPGEHEVEN*. Dit formulier is in zo verre by de schriften der Apostelen, niet woordelyk bekend, schoon 'er in de woorden *COL: III. vs. 1. 2.* gelegenheid toeschynt gegeven te zyn, τὰ ἄνω ζητεῖτε zoek de dingen, die boven zyn, τὰ ἄνω φρονεῖτε bedenk de dingen, die boven zyn, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, niet de dingen, die beneden zyn; *AUGUSTINUS l. 2. C. 13. de Bono Persev*: knoopt deeze zucht der ge-

geloovigen by het Avondmaal met de woorden van Paulus te zamen. Het kwam my eenigzints vreemd voor, dat JUSTINUS MARTYR een der oudste Kerk-leeraaren, by de beschryving der plechtigheden van het Avondmaal, geene de minste melding van dit Formulier maakt, zie *Apol.* 2. p. 76. 77. wat 'er de reden van zy, weet ik niet, mogelyk, om dat hy zich aldaar enkel en alleen ophoud met het gunt tot het Wezen van het Avondmaal behoort, CYRILLUS HIEROSOLYM in *Catech: Mystag.* levende in de vierde eeuw, heeft 'er by de bediening van het heilig Avondmaal, uitdrukkelijk gewag van gemaakt, na dat hy gewaagt had van het handwaschen van den Priester en de Ouderlingen, van de onderlinge lieve Kus, zegt hy, (want ik heb de woorden van elders moeten overneemen, dezelve na lang zoekens niet kunnende vinden in de uitgaave van T. H. MILLES, welken ik gebruik) *de Priester roept HARTEN NAAR BOVEN! want het is dan in de daad het allernoodzakelykst, omtrent dien zeer ontzaglyken tyd, het hart naar boven te heffen, en niet om laag, naar de aarde, en de aardfche beezigheden te onderdrukken: Met deeze spreuk gebied de Priester aan allen, om alle de zorgvuldigheden van dit leven, en de huisfelyke te laten vaaren, het hart by God te hebben, den beminner van het menschelyk geslacht, gy lieden antwoord vervolgens daar op, WY HEBBEN HET TOT DEN HEER OPGEHEVEN, als daar aan toestemmende, niemand bestaa dus met den mond te zeggen, WY HEBBEN HET TOT GOD OPGEHEVEN, terwijl hy met zynen geest zweeft over de beezigheden van dit leven. Wy behooren wel altyd aan God te denken, maar, dewyl zulks van wegen de menschelyke zwakheid niet geschieden kan,*

moeten wy het voor al omtrent dat uur yverig betrachten: Voor de tyden van Cyrillus leefde de Carthager Bifchop Cyprianus, te midden van de derde eeuw, dees meld, hoe de Priester of Leeraar door dit formulier het volk tot aandacht onder het bidden, heeft opgewekt, *de orat: Domin: p. 152. m.* daar hy byna met foortgelyke bewoordingen, de reden van dit formulier fchaft, onder anderen zegt hy, *ut admoneatur nihil aliud. Sequam Dominum cogitare debere, op dat het volk aangemaant worde, om aan niets anders, dan aan den Heer te denken, zo als TERTULLIANUS Apolog. C. 30.* dezelve redenen geeft, waarom de Christenen onder het bidden naar boven zien, de Voorstanders van de gemeente begeerden dus, ook door dit formulier aan te heffen, dat de Avondmaalhouder zich, zo veel doenlyk, van alle aardsche zorg en ballast zoude ontdoen, en 't hart geloovig naar boven heffen tot hem, die volgens Bybelstyl gezegd word *in den Hemel te woonen*, zo als Christus zelve bad, *ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, de oogen ten Hemel opgeheven hebbende*, 't welk voor alles by het uitdeelen en ontvangen van het Avondmaal noodig was, dewyl God aan zyne wonderen in het Avondmaal eene gedachtenis opricht Ps: CXI. vs. 4. Het was dus een *Formulier van devotie*: Men heeft door de zorg van eenen GELASIUS CYCIZENUS eenige aantekeningen op het Concilie van Nicæa C. 31. num. 5. alwaar fol. 41. deeze merkwaardige woorden geleezen worden, *iterum hic etiam in divina mensa, ne humiliter intenti simus ad propositum panem & poculum, sed attollentes mentem, fide intelligimus, situm in Sacra illa mensa Agnum Dei, tollentem peccata mundi, αὐτὸς a Sacerdotibus immolatum, & pretiosum ipsius corpus & sanguinem vere sumentes, credere,*
hæc

hæc esse nostra resurrectionis Symbola: dit geschied by deeze godlyke tafel, op dat wy niet laag zouden ingespannen blyven met onzen aandacht by het voorgestelde brood en den beker, maar, op dat wy, onze ziel opheffende, door het geloov verstaan, dat het Lam van God op de heiligetafel gelegen zy, en van den Priester ZONDER DAT HY EIGENLYK OFFERT, geofferd word, en wy, het dierbaar lichaam en bloed des Heeren tot ons neemende, gelooven zoude, dat deeze de onderpanden zyn van onze verryzenis: Men kan uit niemand beter dan uit CHRYSOSTOMUS het waare gebruik van dit formulier te weeten koomen, Homil. 24. in I COR: 10. f. m. 536., ik zal den text getrou vertaalen: Wanneer Christus ons arenden hiet, leert by, dat iemand, die tot dit lichaam koomt, verheven van geest moet zyn, ὑψηλὸν εἶναι, en niets gemeen moet hebben met de aarde, of naar beneden getrokken worden, en kruipen, maar, dat hy geduurig naar boven vliegen, en, op de zon der gerechtigheid zien moet, hebbende scherpe en doorzichtige oogen van het geloov, want het is een tafel der arenden, en niet der kaauwen, enz. lees fol. 538. daar hy alle de kracht van zyne welsprekenheid inspant, om deeze tafel op eenen verheven trant te beschryven, aartig vraagt hy aan veinzaarts, wat doet gy ô mensch? hebt gy niet aan den Priester beloofd die gezegt heeft, harten naar boven, en gy daar op geantwoord hebt, wy hebben ze by den Heer, in Homil. de Encæniiis. Dit formulier gold dan het zelve met het geen de Diacon riep, τὰ ἁγία τοῖς ἁγίοις heilige dingen zyn voor de heiligen, op't spreken van welke woorden, alle bezetenen uitgedreeven wierden, volgens den zelven CHRYSOSTOMUS Hom: 61. ad Pop. Antioch. men kan volkrachtige plaatsen, (doch die deezen brief te veel verbreeden zouden)

den) hier over ontmoeten, by AUGUSTINUS Epist. 205. *ad Bonifacium Comitem* Epist. 156. *ad Probam*, l. de *Vera Relig.* C. 3. de *Bono Persev.* C. 13. de *Bono Viduit.* C. 16.

Men kan niet onkennen, dat dus dit Formulier van een veelvoudig en zeer gepast gebruik was, om by het Avondmaal aan de aardfche dingen niet te blyven hangen, maar 't hart tot Christus zittende aan Gods rechthand te verheffen; jammer is het maar, dat de Roomsche Kerk deeze gemoeds verheffing verandert heeft, in eene uitwendige opheffing van de Avondmaals-teekenen, waar door zy de teekenen ter aanbidding aan het volk vertoont, een misbruik, 't geen echter voor de 13de of twaalvde loopende eeuw niet is doorgebrooken, waar van breed te leezen valt in GREGORII IX. *Decretalibus* l. 3. tit. 14. de *Celeb. Missæ* C. 10. 't welk ik echter elders in myne *Lectiones Memorabiles* getoont heb, met niets minder dan met de *Ἀνάδειξις* der Grieken overeen te koomen, want hier op beroept zich BELLARMINUS l. 2. C. 15. de *Missæ* t. 3. *controv.* p. 599. vechtende met eene plaats van BASILIUS t. 2. op. C. 27. fol. m. 351. τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τῆς ἁγίας τῆς εὐχαριστίας de woorden der introeping van den Heiligen Geest, *cum conficitur panis Eucharisticus*, als men het Avondmaals brood heiligt, 't welk Bellarmyn overzet, *cum ostenditur ad adorandum*, als het ter aanbidding vertoond word: Men kan by DALLÆUS de *Cult. Religiosi objecto* l. 2. C. 6. in 't breede verneemen, dat de oudste Latynsche liturgien, van deeze *Elevatio* of opheffing, voor de elvde eeuw geene de minste melding maaken, dat men 'er te vergeefs na zoeken zal by *Gregorius Romanus*, by *Isidorus Hispalensis*, beide in de zevende eeuw levende,

vende, by AMALASIUS FORTUNATUS, of by WALAFRIDUS STRABO, die de tiende of negende eeuw bereikten, zynde Ivo Carnotensis de eerste die 'er gewag van maakt, zo als DALLÆUS uit de *Epist. de S. Missa* in *Bibl. Patr.* toont, welke Ivo zulks dan noch met dat verstand doet, dat hy aanmerkt, hoe de Priester, Diacon, of Ouderling, het brood ophiev, om te beteekenen de opheffing van Christus Lichaam aan het Kruis, 't is dus een weinig onbeschaamd, dat Johannes Bona l. 2. C. 13. §. 2. *rer: Liturg.* durvt berichten, dat deeze *elevatio* of opheffing ter aanbidding, van oude tyden, volgens de Grieksche schryvers zoude gebruikelijk zyn, waar toe hy de verdicte Liturgien van Jacobus, en die van Basilius, en Chrysostomus aanhaalt, doch, gelyk de Liturgie van Jacobus een bekend en erkend Apocryph geschrift is, zo is 'er in de twee anderen van Basilius, en Chrysostomus, een diep stilzwygen van de opheffing der teekenen ter aanbidding, de gewaande Dionysius gewaagt wel C. 3. *Eccl: Hierarch.* dat de Priester het geheilgd brood opheft, maar heeft geen woord van 's volks aanbidding, en 't verdient gelach, dat men zich hier beroept op de opheffing van de offerhanden van het O. T., want wy ontkennen, dat het Avondmaal als een offerhande, daar mede gelyk staat, men brenge eens uit Justyn de Martelaar, [die de plechtigheden van het Avondmaal zoo breedvoerig *Apol: 2.* beschreeven heeft,] eene plaats voor de opheffing by! trouwens dit stuk heeft een onmiddellyk verband met de Broodsverandering, men heeft in het Concilie van Lateranen, het misbruik van dit Formulier, als gecanonizeert, doe men het zelve Harten naar boven, deed dienen, om het volk tot den brooddienst ἀγολάτεια op te spooren, zie
Du-

DURANDUS, eenen Schryver van de 13de eeuw,
in *Rat: Divin. offic.* l. 4. de 6. Part. Can p. 65.
Laat ons veel eer met CALVINUS *Inst. Christ.*
Relig. l. 4. §. 36. besluiten uit dit Formulier te-
gen alle eigenlyk lichaamelyk tegenwoordig zyn
van Christus by het Avondmaal; s' mans woorden,
schoon te lang voor een' brief, waaren waardig
ingelascht te worden, doch 't boek is in veele
handen, ik begeev my in geen Godgeleerd ge-
schil!

Vaar intusfchen lang wel! Bemin God, uwen
naasten en de goede letteren,

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage,

5. Jan. 1767.

N E G E N D E B R I E V.

V E E L G E L I E V D E M E D E B R O E D E R ,

Het geen U W. E. my voorhoud , is voor een groot gedeelte waarheid , men heeft het stuk van de *Nieuwe - Maan - Feesten by de Jooden* , niet volleedig genoeg opgehelderd , en de Heilige Schriften zouden daar uit veel licht kunnen bekoomen , de stukken die U W. E. by wyze van staaltjes aanvoert , bewyzen het duidelyk ; dit bewoog my , om 't geen ik voorheenen hier over verzameld had , in deezen brief een weinig uitvoeriger onder uw keurig oog te brengen.

Wy zullen het stuk aan twee kanten beschouwen.

I. Oudheidkundig - en Schriftverklaarendere wyze.

II. Zo als het invloed heeft op de schaduw-diensten , betrekkelijk tot de dagen van het Nieuwe Verbond.

I. De *Nieuwe - Maan - Feesten* , waaren die bekende plechtigheden , welke by het begin van elke maand , achtervolgens eene openbaare aankondiging , door rust van den gewoonen arbeid , met uitgezochte blydschap van geheel Israël gevierd wierden , gepaard met buitengewoone offerhanden , beschreeven NUM: X. vs. 10. HOOFD: XXVIII. vs. 11-15. en van Paulus geteld onder de schaduwen van toekomende goederen , COLOSS: II. vs. 16.
waar

waar op ook *Jesaias* doelt HOOFD: LXVI. vs. 23. en het zal geschieden, dat van de eene nieuwe maan tot de andere, en van den eenen Sabbath tot den anderen, alle vleesch koomen zal om aan te bidden voor myn aangezicht, tot welker viering de geloovige Kerk word opgespoord EZECH: XLV. vs. 17. HOOFD: XLVI. vs. 1, 3, 6. in navolging van Ps: LXXXI. vs. 2. 4. Dus was,

A. De vernieuwing van de Maan, het stoffelyk voorwerp, welke naaukeurig afgekondigd, en met offerhanden en veelvuldige blydschap gevierd wierd: De *Nieuwe-Maan* is eigenlyk dat *tydstip*, waar in dit nachtgesternte, [*'t* welk door de Zon verlicht word, en zich door eene gemeene beweging met de Aarde om de Zon beweegt, maar ook met eene byzondere, en haar eigen beweging, binnen zeker getal van dagen, om onzen aardbol slingert, waar by toekomt, dat dezelve zich op zekere tyden, bevind tusfchen de Zon en de Aarde,] zich vereenigt, of in vereeniging gestaan hebbende met de Zon, uit deeze vereeniging koomt, en voor ons aardelingen een nieuw licht begint wederom te kaatsen, 't geen volgens rekening der sterrekundigen gebeurt na 29 dagen, 12 uren, 44 minuten, en 3 secunden, welke rekening men zegt, dat met die van Rabbi Gamaliël zeer wel uitkoomt, 't geen dan een bewys levert van de kundigheid der Oude Hebreëen in het sterrekundige; dit punt van vereeniging, in 't welk de Maan tusfchen de Zon en de Aarde staat, word by de Hebreëen gehieten *חֲבֵרַת הַמָּאוֹר* de verzwagering der lichten, ook *כִּסּוֹ* de bedekking, en, wanneer de Maan begint te wyken of te verschuiven uit deeze vereeniging, zo hieten wy dit *Nieuwe-Maan*, in 't Hebreëuws

breeuws שִׁבְעָה שָׁנִים zo als de Grieken het eerste noemen σύνοδος of συζυγία, zo hiet het laatste εξαυγασλὸς de uitblinking.

B. Dit natuurlyk verschynfel moest op Godlyken last zeer zorgvuldig in de dag-registers worden aangeteekend, geheiligd, en aangekondigd worden, dewyl 'er aan dat stip veele heilige plechtigheden vast waaren, en ook, om dat van dit stip, de overige Feeften van die maand afhingen: Pleegen wy met de Jooden raad, zy zullen ons leeren, dat drie Richters, [andere zeggen, het geheele Sanhedrin,] aan welker zorg dit stuk bevolen was, na dat men uitgerekend had, dat op dien tyd de maan nieuw was, althans nieuw konde zyn, s'morgens vroeg op den dertigsten van elke maand op zekere plaats byeen kwamen, op de getuigen wachtende, welke van de nieuwe maan, als door hun gezien, getuigen zouden; deeze getuigen wierden naaukeurig onderzocht, in een vertrek van het Voorhof, gebieten פִּינְיָא נִינְיָא men bracht hun by een tafel, waar op de verscheide gedaantens van de maan geteekend waaren, men vraagde, of ze de maan in deeze of in die gedaante gezien hadden? en als het eenpaarig getuigenis deed blyken, dat de nieuwe maan werkelyk gezien was, zoo riep de Voorzitter van het Sanhedrin tweemaal שִׁבְעָה מִקְרָא de Maan is vernieuwd, en word als nieuw aangekondigt, welke woorden van het aanhoorend volk gevolgd wierden, doch, byaldien de getuigen aanzeiden, dat ze de maan niet gezien hadden, als op den avond van den dertigsten dag, of, als ze van wegen den bewolkten Hemel, in 't geheel niet getuigen konden, waar mede men echter niet wachtte dan tot op den tyd van het Avond-offer van dien dag, dan werd de een-en-dertigste dag,

dag, voor den eersten gehouden, en de voorgaande maand, wierd door het insteeken van eenen dag, die de dertigste was, voor volleedig gehouden, doch dan schattede men, dat 'er twee dagen heilig waaren, te weeten, den dertigsten, waar op de nieuwe maan werkelijk voorviel, ofschoon die dag neigde naar het einde, en ook den een-en-dertigsten van wegen de offerhanden van de nieuwe maan, welke op den avond van den voorgaanden dag niet hadden kunnen geofferd worden, en hierom tot de morgen van den volgende eersten dag hadden moeten verschooven blyven, dit is de rede, dat men dit Feest twee dagen gevierd heeft, eene dag was 'er noodig, op welken de maan werkelijk nieuw, maar niet gezien was, de tweede dag, op welke de heilige en openbaare offerhanden verricht wierden, weshalven men I SAM: XX. vs. 27. uitdrukkelijk leeft *des anderen daags, de tweede van de Nieuwe Maan*: Men voegt 'er by, dat de openbaare heiliging van dezelve te Jerusaleem wel eer geschiede door het aansteeken van toortsen op de bergen, waar door het dra door het geheele heilige land bekend wierd, doch, dat men zulks in het vervolg heeft nagelaaten, om en van wegen het gepleegde bedrog der Samaritanen, waarom het in het geheele land door booden wierd aangekondigd tot naricht van het geheele volk, al het welk breeder is uitgewerkt in het bekende boek van de *Mischna*, 't welk *Rosch Hasschana* (het begin van het Jaar) hiet, bepaald in het tweede Hoofdstuk, daar men in de byvoegfels van *Jom Tob*, eene naaukeurige tafel ontmoet van alle de Maan-verschynfels, welke *Maimonides* zorgvuldig verklaard heeft in zyne verhandeling, *Hilchot Kiddusch Hachodesch* of over de heiliging van de Nieuwe Maan:

C. Het groot geding tusfchen de geleerden is,

of de viering van dit Feest van Godlyke instelling zy? zo ja, of het op Godlyk gezag rust, dat men dit Feest twee dagen achter elkander gevierd hebbe, laat ons hier wat byzonderen:

De geleerde SPENCER, wiens beginsels wy kennen, begreep, dat het Feest van de nieuwe maan, meer by Godlyke toelaating, dan wel uit hooft van instelling gevierd is, ja! dat men het veel eer van de gebruiken der Heidenen ontleend had, zie Seet. 3. C. 1. disf. de Neomen: Festis of l. 3. de Leg. disf. 4. doch wy zullen met bekorting, en eenige byvoegfels, de wapenen tegen hem ontleenen van MEIERUS de temp. Sacr. & fest. Heb. C. 11. Immers vinden wy de uitgedrukte Wet, NUM: X. vs. 10. HOOFD: XXVIII. vs. 11. 15. welke Wet niet konde worden waargenoomen, ten zy men den tyd van de vernieuwing der Maan naaukeurig gaade sloeg, en daar van verzekering had, het zy door Astronomische rekening, het zy door oog-getuigenis, ja, ten zy 'er zekere vastgestelde orde was, langs welke zulks tot algemeene kennis van het volk kwam, waar toe de bedienaars van het Heilig en Godlyk recht, byzonder gesteld waaren, die hier in gehoorzaamheid vorderden MATTH: XXIII. vs. 2. 3. het is beuzelen, als men in eene ernstige zaak tegenwerpt, dat 'er in de aangehaalde Wetten nergens van de Maan eenige melding gemaakt wordt, wel van de beginsels der maanden, want het woord *שֶׁנֶהְיָה* dewyl het tot de Zon, die zo eene vernieuwing maandelyks niet ondergaat, niet kan betrokken worden, bepaalt ons van zelve tot de Maan, en geene der overige Planeten ondergaat zulk een vernieuwd blinken, ten opzicht van de Aarde, en de bewooners van dezelve, als de maan:

maan: Ook beneemt SPENCER de kracht van ons bewys uit den LXXXIste Psalm niet, met te zeggen, dat de *bestemde tyd* הַיּוֹם en *Feestdag*, van de *nieuwe maan* onderscheiden word, waar uit volgt, dat de gewoone nieuwe maanen, niet zo zeer ingesteld, en geboden zyn, doch men geeve al eens toe, dat 'er in den LXXXIste Psalm, bepaald gesproken worde van de nieuwe maan van Tisri, als van de begin-maand van het jaar, maar, om dat nu de nieuwe maan van Tisri, met meerdere en grootere Feest-plechtigheden gevierd wierd, kan daarom de gewoone nieuwe maan ook niet van Godlyke instelling zyn, ook beduid het woord הַיּוֹם volgens sommigen niet zo zeer de *gezette Feest-tyd*, maar wel en veel eer, het *interlunium* of tusschen-tyd, tusschen de oude en nieuwe maan, Paulus plaatst de *nieuwe Maanen*, tusschen de *gezette Feesten*, en de *Sabbathen*, als hebbende iets van beiden COLLOSS: II. vs. 16., ik beken, dat de manier van het vieren der nieuwe Maan, en de openlyke aankondiging van dezelve in de Bybelschriften, niet gemeld word; maar dewyl er op dien dag, volgens Gods wil, *beilige verrichtingen* geboden zyn, en de Overheid in 't burgerlyke en kerkelyke van God herkoomstig was, zoo strookt het zeer wel, dat de manier van aankondigen, en andere byzonderheden tot die plechtigheid behoorende, door die menschen bepaald, even goed gehouden wierden, als waaren dezelve Godlyk, zonder dat men daarom behoeft te stellen, dat dezelve aan Moses op den berg by openbaaring zyn bekend gemaakt, hoewel 'er ter andere zyde, geen groote ongerymtheid in steekt, al beweerde men zulks, 't is doch onbetwyfeld, dat God aan Moses op

dien berg sommige byzonderheden ontdekt heeft, bespiegel slechts de navolgende plaatsen EXOD: XXV. vs. 40. HAND: VII. vs. 44. HEBR: VIII. vs. 5. waar van dan Moses aan zyne Opvolgeren in de Kerk en burgerstaat verslag zal gedaan hebben.

⸚ Wat nu belangt de gedachte van hun, die meenen, dat men de nieuwe maan slechts *een* en geen *twee* dagen gevierd hebbe, daar omtrent merke U W. F. aan, dat de groote BOCHART tot de eerste gedachte overhelt. *Part. 1. Hieroz. 1. 2. C. 50.* met wien de Heer RELAND, in zo verre instemt, dat hy vast houdt, dat men te Jerusaleem dit Feest slechts *eenen* dag zoude gevierd hebben, *maar buiten Jerusaleem*, in verre afgelegen plaatsen twee dagen, *van wegen de onzekerheid van den Vier-tyd*, doch wy neigen tot het vieren van de twee dagen.

α Immers laat I SAM: XX. vs. 27. hier omtrent geen aarzelen over, behalven dat in de LXXXIste Psalm vers 5. twee dagen schynen genoemd te zyn, waar van de *eene* חַדְשֵׁי הַיָּרֵךְ de *andere* כֶּסֶף gehieten word, dat is, *nieuwe maan*, en *tusfchen-maan*, vergeleeken met SPR: VII. vs. 20. ten betooge, dat de dag van de *tusfchen-maan* (*interlunium*,) op welks avond de maan nieuw verscheen, zo wel voor een Feestdag doorging, als de dag die volgde, waar op de plechtigheden van de nieuwe maan verricht wierden, zynde doch כֶּסֶף zeer eigenaartig geschikt om uittedrukken, *den tyd van de zwygende of bedekte maan.*

β De natuur van de zaak leert ons zulks, want, gemerkt de maan niet dan na 29 dagen, 12 uren enz. vernieuwd word, zo is de nieuwe maan
van

van den beginne noodwendig voorgevallen *nademiddag*, en al heeft het in 't vervolg kunnen bykoomen, dat de maan voor den middag nieuw was, zo konde dezelve voor den avond niet gevierd worden, wanneer het geen tyd was tot het offeren van de gezette Feest-offeren, dus zo brengt de aart van de zaak mede, dat de Jooden twee dagen moesten vieren, *eenen dag*, waar op het *interlunium*, en de beginsels van de nieuwe maan voorvielen, en dan den *tweede*, waar op men byzondere offerhanden slagtede.

γ Hier by koomt noch de rekening der Joodfche meesteren: Onze groote COCCIJUS schryvt by gelegenheid van iets anders, *ad Sanhedrin C. 1.* hoe Rabbi Esaias als een algemeene waarheid te neder stelt: Daar zyn twee dagen van de nieuwe maan, ze heiligen de nieuwe maan twee dagen, den dertigsten, en den een-en-dertigsten dag, den dertigsten vierd men om het Feest te heiligen op zynen tyd, en den een-en-dertigste van wegen de bepaaling ABARBANEL in *Leg: fol. 315. Col. 2.* zullende reden geeven, waarom de Wetgeever in het meertal spreekt NUM: X. vs. 10. **בְּרֵאשִׁי חֹדֶשׁ** eigenlijk in de beginnen of hoofden van uwe maanden, schryvt, dat zulks geschied om dat elke nieuwe maan twee beginsels heeft, dewyl de maan des avonds gezien wierd, en men des morgens de offerhanden offerde van de nieuwe maan, want men offerde dezelve des nachts niet, in de welke de maan zichtbaar wierd, 'er was doch maar een nacht-offer, en dit was het Pascha, hierom spreekt de Wetgeever in het meertal, uit welke plaatsen schynt te blyken, dat de Jooden het Feest der nieuwe maan niet slechts buiten Jerusaleem, en in verre afgelegen plaatsen twee dagen achter een zouden gevierd hebben, om

de onzekerheid der viering in de heilige Stad, maar *algemeen* en *overal*, zie ook REITZIUS *not. ad Godwinum in Mos. & Aar: C. 7.*

D. Wy naderen al zachtkens tot de heilige plechtigheden aan dit Feest verknocht, dezelve zyn gelegen,

✠ In de voorgeschreeven wettische offerhanden, geboekt NUM: XXVIII. vs. 11-15. is gewag van twee jonge varren, een ram, zeven volkoomen eenjarige lammeren, drie tienden meelbloemen ten spys-offer met olie gemengd, tot den eenen varre, en twee tienden meelbloemen ten spys-offer, met olie gemengd, tot den eenen ram, enz. vers 15. word 'er noch by gedaan, een geitenbok ten zond-offer den Heere, boven het geduurig brand-offer, met zyn drank-offer.

☞ In een ophouden van allen arbeid, als of het Sabbath was, zulks schynt men uit AMOS VIII. vs. 5. te moeten opmaaken, aldaar word gewaagd van woekeraaren, die heigden na het eindigen van de nieuwe maan, om lyvtocht te kunnen verkopen; waar tegen de Propheet vergeeys zoude uitvaaren, indien de heilige rust op dat Feest van geene onvermydelyke noodzaak was, 't geen noch meer word aangebonden, als wy opmerken, hoe Paulus aan de Colosfers, de zwaarigheid, van op heilige Feestdagen niet te werken ontnemt, COLoss: II. vs 16. namelijk, hy plaatst de *nieuwe maanen* midden tusschen de Sabbathen en Feesten in, als behoorende tot de *rust tyden*: de Jooden doen de eerste nieuwe maan invallen met de schepping van den mensch, voorgevallen op den zesden dag, zo dat Adam des avonds zulks waarnemende, den volgenden dag, die de eerste van zyn leven was, ook, als den eersten dag van de maand, en als den eersten Sabbath beleevt heeft, al-

alleen heb ik geenen grond om te bepaalen, of die rust zo gestreng geweest zy, als die van den Sabbath, 't is denkelyk, dat de trap van rust geëvenaard zal hebben aan die dagen, welke tusfchen den eerften en laatften dag der hooge Feeften inschooten, zo dat de nieuwe maan van *Tisri* de plechtigste van allen zynde, alleen de strengste rust van alle werk zal gevorderd hebben.

I. *In de openbaare vreugde bewyzen*, niet alleen zongen de musicale Chooren der Leviten, by het uitgieten van de drank-offeren, maar men blies volgens NUM: X. vs. 10. met de trompetten, en wel, om den tyd van de viering te bepaalen, om het volk te zamen te roepen, vooral om daar door de brand-, en dank-offeren te heiligen, op dat ze ter gedachtenis waaren voor het aangezicht van hunnen God; daar en boven, richtede men prachtige maaltyden aan, zich verlustigende in het goede, 't geen God hun in het goede land gav, zie I SAM: XX. vs. 18. 21. hier op doelt Gods bedreiging by Hoseas HOOFD: V. vs. 7. *nu zal haar de nieuwe maan verteeren met haare deelen*, ze zouden op die nieuwe maan niets hebben, waar mede zy zich blymoedig zouden kunnen vergasten, niets waar in zy de zegeningen van God, ondankbaar misbruiken zouden.

II. Doch laat ons niet vergeeten, een weinig uitvoeriger te onderstaan,

A. Na de redenen,

B. En het geheimzinnige van dit Ffeest,

A. Het schynt ons toe, 1) *dat God door middel van dit Ffeest, zyn Israël heeft willen doen denken, aan de groote weldaad van de Schepping*, de maan was geschapen, om te heerschen over den nacht, GEN: I. vs. 14. 16. 18. Ik zeide zoo pas geleeden, dat de Jooden van meening waaren, dat de eer-

eerste dag van de Schepping van den mensch, de dag was van de nieuwe maan, zo dat hy in der yl door middel van de maan, de tyden kon onderscheiden, dus bracht dit Feest den Israëlit te binnen, hoe zeer hy den Algoeden Schepper te verheerlyken had, die den dag en de nacht geformeerd had, en wel by elke maand, *de nacht verkondigde aan de nacht weetenschap* Ps: XIX. vs. 2. hier toe wekte de Overheid- en Priesterschaar het volk op, *om den Hemel te beschouwen, die het werk van Gods vingeren was, en de maan met de sterren, welke hy bereid had* Ps: VIII. 2) Het af en toeneemen van het licht der wisselende maan, welke al haar licht van elders ontleende, herinnerde aan Israël, de veranderlyke, en onstandvastige natuur der beneden dingen, waar op zich geen redelyk wezen met eenig vertrouwen verlaaten konde. 3) Dat God door allerlei, zelfs door de geringste middelen Israëls vermoogen konde doen af, en toeneemen, hun geluk en den zegen inhouden, of uitbreiden, ten einde het betrouwen te vestigen op den Voorzienigen Schepper, die, naar Amos V. vs. 8. *den dag, als de nacht verduistert, en de doodschaduwe in den morgenstond verandert*, van wien men leest Job XXVI. vs. 10. naar onze overzetting, *hy heeft een gezet perk over het vlak der wateren rondom afgeteekend, tot aan de voleinding toe van het licht met de duisternis*, 't welk onze Coccejus vertolkt *definitum tenebrarum circinat super aquis*, hy omperkt het bepaalde der duisternis over de wateren, en vat dit op van de scheidpaalen der duisternis, die tusfchen de nieuwe en volle maan zyn, welke invloed maakt op de ebben en vlooden van de zee, doch 't welk NIEUWENTYT in het 25ste Hoofdst. van zyne *Weereld-beschouwing*, ruim zo natuurlyk heeft verklaard

klaard van den *nacht-kegel*, lees hem p. 630.
 4) Door dit Feest van de nieuwe maan, schonk de Voorzienige God het groot voorrecht aan Israël om de tyden te onderscheiden, en hier door het voorleeden in het geheugen te kunnen bewaaren, en op het toekomende rekening te kunnen maaken, dus te kunnen tellen, wat voorige zegeningen men genooten had, welke bewaaringen en gunstbewyzen in voorige jaaren hun waaren toegevoloed, ten einde God by nacht, zo wel als by dag te looven, *verkondigende zyne goeder-tiernheid in den morgenstond, en zyne getrouheid in de nachten* Ps: XCII. vs. 2. *Ik dacht aan myn snaarensfel, in den nacht overleide ik in myn hart, en myn geest onderzocht*, Ps: LXXVII. vs. 7. en vs. 5. *gy hielt myne oogen waakende.* 5) Ja, indien de eerste nieuwe maan inviel met 's menschen schepping, en met den eersten Sabbath, dit herinnerde aan Israël de oirsprongelyke volmaaktheid van alle Gods werken, zo dat God 'er in beruften, en de mensch zyne rust in God konde zoeken, zo dat de nieuwe maan, de eerste mensch, en al wat God gemaakt had, zeer goed en met een glansig licht te voorschyn kwam, en dus zong de nieuwe maan op haare wyze mede met de morgensterren, en met alle Gods kinderen JOB XXXVIII. vs. 7. 6) Trouwens, dat de Israëllers op dit Feest van de nieuwe maan, Godsdienstig zamen geroepen wierden, tot offerhanden en andere plechtigheden, gav niet duister te kennen, hoe men den Schepper van wegen die weldaaden in de schepping, en voorzienigheid betoond, *maatschappelyk* behoorde te verheerlyken, dezelve by eene gezette rust te overpeinzen, en onder het genuttigen van eene welbereiden maaltyd, zich in God, als Israëls hoogste goed moest ver-lus.

lustigen, van wien men te gemoet zag, dat hy de gezette tyden van het jaar bewaaren zoude.

B. Ja maar ook, dit Feest was noch op eene geheimzinnige manier, dienstbaar aan de bedee-ling van de genade, zo als dezelve onder den Ouden dag plaats vond, immers 1) hoe eigenaartig teekende dit Feest van de nieuwe maan, zeker gebrek aan hooger licht, en de duisternis van de zonde, als van eene *tusfchen-Maan*: Een geestelyk Israëller zulks bespiegelende, moest en konde zich beschouwen, als zynde *duisternis* geworden, daar hy in zynen rechten staat als een *Volle Maan* geblonken had, de Godlyke genade hadde hem in den weg van herstel, eenige flauwere lichtstraalen wederom geschonken, maar dit licht moest toeneemen, zoude hy eenmaal met de glansen van het verlooren Godsbeeld pronken, hy moest *licht in den Heer* worden PHILIPP. V. vs. 8. en hier van leverde hem de nieuwe, de toeneemende, en eerst donkere maan, de geduurige printen voor oogen, doch tot dien aanwas van licht en klaarheid konde hy niet geraaken, dan door den dood van slag- en brand-offeren, achtervolgt van dank-offerhanden, Mesias dood geloovig omhelst, en dankbaar beleeft, bevat den grond en de mogelykheid tot *vermeerdering van alle geestelyk licht*, de bok, die een *Zond-offer voor Jehovah* was, en 'er boven alle de andere offerhanden moest bygedaan worden, schilderde de verdienende oorzaak van dit toeneemend licht, zeer kennelyk, want het is eene vreemde denking, dat deeze bok bepaald geöfferd wierd voor hun, die zich door afgodsdiensten omtrent de sterren vergreepen hadden, zo als HOSPINIUS *de Orig. Fest. C. 4 p. 15.* hoewel BUXTORF *Synag. Jud. C. 22.* noch belacchelyker redenen uit den mond der

der Jooden nopens deezen *bok* aanhaalt. 2) Het *Trompet-gesehal*, 't geen tot gedachtenis geschiede voor het aangezicht van hunnen God, behelsde in zich, eene plechtige en luidruchtige belydenis, hoe zeer de ellendig geworden mensch zyne vorige verkwiste goederen benoodigd had, het herinnerde, als of het was, aan God, hoe grootelyk hy Gods hulpe van nooden had, en hoe statelyk hy aan God zyne gedaane belovte van hem te zullen herstellen, met ootmoed moest te binnen brengen, dat hy tot zyn herstel zyn licht en zyne waarheid zenden moest. 3) En, dat de *rust van alle werk*, hier toe gevorderd wierd, niet slechts, om gezetter by die waarheden te kunnen stil houden, maar ook, om te schetfen, dat de waare gemoeds-rust toeneemt, naar de maat van licht en heiligheid, of, na dat Gods glansig beeld in den geest zichtbaar en kennelyk word. 4) Ja, de *maaltyden*, die dit Feest vergezelden, gaven aan het opmerkzaam oog te bespiegelen, hoe goed het zy, dat het hart door genade gesterkt word, en hoe uit het toeneemen van licht in kennis en heiligheid, waare vrede, en geestelyke blydschap gesmaakt word. 5) Men vierde dit Feest twee achter-eenvolgende dagen, hier in zoude men kunnen leezen, hoe weinig verwachting 'er was van de werken der gerechtigheid, die uit de Wet zyn, en hoe dezelve eenig waaren ingericht, om de noodzaakelykheid van die genade, welke in eene betere huishouding zoude daar gesteld, en als dan bedeed worden, in te scherpen: Konde een Israëller op dien zelven dag, waar op de nieuwe maan werkelyk daar was, volgens het voorenen gezegde, de openbaare plechtigheden niet vieren, het herinnerde hun; dat de geheele schaduwwachtige huishouding, gelyk stond met dien eer-

eersten dag van de nieuwe maan, op welks avond men eerst de nieuwe maan waarnam, doch welks grootste gedeelte men rekende tot de tusfchen-maan te behooren, en daarom de offerhanden tot den volgenden dag uitstelde; men had dus het waare licht van den Ouden dag, de eerste der twee groote dagen, niet te wachten, het oude, vergankelyke, en beweeglyke zoude voorbygaan, tot op het aanlichten van den tweeden dag, waar op het groote offer, 't welk de waare lichtbron in zich beelsde, stond geslagt te worden, *in zyn licht zoude men zich den gantschen dag verheugen*, die zich *het waare licht* laat noemen, *verlichtende eenen iegelyken mensch* JOH: I Ps: LXXXIX.

6) Aan dat alles was Moses en Levi's bediening behulpzaam, om 'er het Euangelium, en het genade verbond mede te dienen, Moses hiet daarom *een dienaar tot getuiging der dingen, die daar na zouden gesproken worden* HEBR: III. vs. 5. Moses en Levi heiligden dit Feest, en kondigden dus dit nieuwe licht, door Christus daar te stellen, openlyk aan, welke de geheimzinnige weg was, langs welke een verduisterd zondaar bestraald door Woord en Geest, licht inden Heer word, hoe hy het licht van de waarachtige Zon ontleent, en Jehovah *zyn licht* noemt, *den Heer, die licht geeft* Ps: XXVII. Ps: CXVIII. hoe die zon over hun zoude opgaan met geneezing onder zyne vleugelen. Vader AUGUSTINUS schreef *contra Faustum* l. 19. C. 10. *de nieuwe maan hielt in zich eene schets van 's menschen vernieuwing, welke door de verlichting van den Heiligen Geest geschied*, en 'er zyn, die gemeend hebben, dat Paulus met de woorden EPH: V. vs. 14. *daarom zegt hy, ontwaak gy die slaapt, en sta op uit de dooden, en Christus zal over u lichten*, gespeeld zoude hebben op de woorden, welke de

trom-

trompet-blaazer op het Feest der nieuwe maan gewoon was te uiten, roepende s'morgens vroeg, *ontwaak uit uwen slaap, ontwaak uit uwen slaap, gy die ydelheden uitricht, want u lieden is een alderdiepste slaap toegezonden, neem het ter hart, voor wien gy in het oordeel rekenschap zult geeven; men zie HOTTINGER ad l. Supra Cit. GODWINI en GERDES in disj. de fest. Clang. t. 2. Exerc. Academ. p. 301.* hoewel het ruim zo zeer te denken valt, dat de Apostel aldaar op JES: LX. vs. 1. doelt: Moses en Levi predikten wyders in de aankondiging van de nieuwe maan, de leer der borgtochtelyke voldoening als noodwendig tot het nabeeldig nieuwe-maan-Feest, het groot-*Offer* bracht alleen alle geheimzinnig licht aan, en dit geslagt zynde, vorderde, dat men in de leer der dankbaarheid, *het Feest-offer met touwen bond*, tot aan de hoornen van het altaar Ps: CXVIII. en langs deeze paden, was 'er enkel en alleen rust te bekoomen van eene veroordeelende Wet, en tot het houden van zulk eenen geheim-vollen Sabbath, gelyk aan die, op welke God eerst van zyne werken gerust had, eene rust van alle de doode werken van het vleesch, welke door eene eeuwige rust stond gevolgd te worden: *Moses deed op de trompet blaazen by de offerhande van Israël*, en predikte dus, dat ieder geloovig Israëller het recht had, om zyne gedachtenis aan God aan te beveelen, van wegen en uit hooft van dit groot-offer, uit kracht van het welk 'er, volgens MALEACHI III. vs. 16. *een gedenkboek by God is, voor allen die hem vreezen*: Moses deed dit Feest twee dagen viere, en schetste dus het onderscheid tusschen *den tyd van belofte*, en *van vervulling*, verzekerende aan het geestelyk Israël, dat de genade-goederen met de volheid der tyden,

Y

en

en met den afloop der eeuwen zoude toeneemen, ja dat het ten tyde van den avond meest zoude lichten, ZACH: XIV vs. 7. dat het licht van de maan eenmaal zoude worden, gelyk aan dat van de zon, en dat het licht van de zon zevenvoudig zoude zyn, als het licht van zeven dagen JES: XXX. vs. 26. Moses, eindelyk, kondigde aan, dat 'er voor alle verlichten, en door het groot offer met God verzoenden, blydschap en vreugde bereid was, als een licht, waar in zy zonder ophouden zouden wandelen. 7) Al het geheim is noch niet ontzwachteld: laat ons daar toe

* Eerst vast maaken, dat de *Nieuwe-Maan-Feeften*, werkelyk tot de afteschaffene schaduwendiensten behooren,

** En hier op doen volgen, wat 'er van dezelve voor de geloovigen van deezen nieuwen dag ter verplichting, uit kracht van dit Feest, is overgebleeven.

* Paulus leert ons onbewimpeld COLoss: II. vs. 16. dat dit Feest, tot de *schaduwten der toekomende goederen* behoort, ei, laat ons, om te bekorten, eens hooren, wat de geleerde WAGENSEIL hier over te boek slaat in *Tel. ign. Sat: p. 571.* hy toont, dat de viering van den Joodschen Sabbath, en by gevolgtrekking, ook van de nieuwe maan, uit den aart der zaak thans onmogelyk is: de *Jooden* (zegt hy) *begeeren, dat de Sabbath hare bepaaling bekooft, uit de legging, en het Hemel gestel, betrekelyk tot Palæstina, dat is, van den avond, en zonne ondergang, zo als dezelve aldaar plaats vindt, dus is eigenlyk die tusfschen-tyd, binnen welke de Zon uit het Israëlitisch land naar het Westen vertrekt, en wederom opgaande, dat zelve land verlicht, tot dat het nacht word, de natuurlyke Sabbath, welke men behoort te vieren, 't geen ook werkelyk die tusfschen-stand van 24. uren uit-*

uitmaakt, 't welk men achterwaarts rekenende, bevind te zyn de zevende dag na het vallen van het Manna, en te gelyk de zevende dag na 's Weerelds Schepping; dus word het natuurlyk onmogelyk, dat anderen behalven de menschen in Palæstina, deezē Sabbath kunnen vieren, gemerkt de verschillende middaglynen, van verschillende volken, waar door de op- en ondergang der gesterntens mede verschillen, want, zo gy naar het Zuiden of Noorden trekt, zullen u geduurig andere, en andere gedeeltens van den Hemel, onder het gezicht koomen, en wederom anderen uit uw gezicht wyken, de Pool zal hier hooger, en gints laager toeschynen, trekt gy naar het Oosten of Westen, dan zullen u de gesterntens of schielyker of langzaamer opgaan, waar van de rede gelegen is in de bol-rondheid of ovaalheid van den Aardbol; hoe kunnen dan alle volken met de Palæstiners eenen gelyken Sabbath vieren? sommigen zullen dit eenige uren, en andere 24 uren na hun eerst kunnen verrichten, 't welk eenen geheelen dag verschillen zal: is het niet op dezelve wyze gesteld met het nieuw worden van de maan? word dezelve by alle volken op het zelve stip nieuw? kunnen ze dan by mogelykheid, den Jerusalemschen Kalender hier in wel volgen? blykt het dan niet zichtbaar, dat de schaduw-dienst voor eenen tyd, en in betrekking tot Canaan is ingesteld? en hoe kan die dienst eenmaal over de geheele Aarde hersteld worden? moet ik dan niet noodwendig alle die Godspraakken, welke den Jerusalemschen Tempel, en schaduwdienst aan de geheele Aarde vastmaaken, als daar zyn JES: XIX. vs. 21. 25. HOOFD: LXVI. vs. 23. ZACH: XIV. vs. 9, 10, 16, 17, 18. MAL: I. vs. 11. figuurlyk opvatten, zo dat de spreekwyzen enkel van de schaduwen ontleend zyn?

** God wilde dus 1) aan de Kerk vertegen-

woordigen , niet alleen den lichtstand , die de Weereld in het zedelyke by haar eerste oirsprong bezat , maar , dewyl de zonde haar verduisterd had , zo schilderde de *vernieuwing van de Maan* , [welke zo zorgvuldig moest waargenoomen en aangekondigd , ja gevierd worden met zo veele openbaare offerhanden ,] *dat God voor had , de Weereld met een nieuw licht uit de duisternis van de zonden te beschynen* , welke tyd in alle nadruk met het daarstellen van het groot offer , zoude opdaagen.

2) Dat de Kerk , die het eigenlyk nieuwe-maan-Feeft , onmogelyk over de geheele Aarde alleen konde viere , het zelve Feeft geestelyk zoude waarneemen JES: LXVI. vs. 23. daar het Hebreuws schynt te vorderen , dat men dus leeze , *van nieuwe maan , tot nieuwe maan* , dat is , *in de geduurige aanhoudende onafgebrooken nieuwe-maan* , gemerkt het deelwoordeke *מִיָּהּ חֵדֶשׁ בְּחֵדָשׁוֹ* eene onafgebrooken duurzaamheid inboezemt , vergelyk ZACH: XIV. vs. 16. 2 CHRON: XXIV. vs. 5. I SAM: VII. vs. 16. (op welke plaatsen die zin aan het genoemde woord gehecht word)

מִיָּהּ חֵדֶשׁ בְּחֵדָשׁוֹ zal alle vleesch koomen , om te aanbidden voor Jehovah , gelyk Ezechiel hier mede instemt , HOOFD: XLV. vs. 17. *en het zal den Vorst opliggen te offeren op de nieuwe maanden* HOOFD: XLVI. vs. 3, 6. *het volk van het land zal aanbidden , op de nieuwe maanden , en daar toe zal de poort geopend worden , op den dag van de nieuwe maand.*

3) Laat ons de keurige overeenkoomst een weinig in oogenschouw neemen.

* De Maan begint de straalen van de Zon wederom te kaatsen , als dezelve uit de schaduwe van de Aarde koomt , even dus zoude de Kerk , de schaduwadiensten van Levi ontworsteld , en het dek-

dekfel van Moſes geweerd zynde, de ſtraalen van het aangezicht van Jeſus Chriſtus ontvangen ter haare verlichting, en hier door de gedaante be-
koomen van *den dageraad*, en *van de maan* Hoogl. VI. vs. 10. evenwel niet dan trapswyze, en na vier groote omwentelingen, onder Conſtantin', onder de Kerk - hervorming, de aanwinſt van Jooden en Heidenen, en eindelyk door middel van eenen meer heerlyken toestand JES: XXX. vs. 26.

** Moſes bedienende ſtoel, nam de nieuwe maan zorgvuldig waar, en kondigde haar aan, en even dus zouden 'er uit de Jooden, en ook door middel van Moſes en de leer der Godſpraaken, zulken opſtaan, die volgens Moſes aanwyzen de teekenen der tyden naaukeurig waarneemen, en het nieuwe licht aankondigen zouden, de Apoſtelen en Euangeliften immers hebben de *Kalendæ Oeconomiae novæ*, het beginſtip van de nieuwe huishouding aangekondigd, JES: LX. vs. 1. 2. 3. de Euangeliften en Apoſtelen waaren doch uit de Jooden, hoor Johannes dit tydſtip aankondigen JOH: I. vs. 4, 9. *in hem was het leven, en het leven was het licht der menſchen, dit is het waarachtig licht, 't welk in de Weereld koomende, eenen ygelyken verlicht* 1 JOH: II. vs. 8. *Wederom ſchryve ik u een nieuw gebod, het geen waarachtig is in hem, zy ook in u waarachtig, want de duifternis gaat voorby, en het waarachtig licht ſchynt nu.*

*** De offerhanden van de Nieuwe - Maan - Feesten, teekenen de verwerving en toepaſſing van alle deeze heerlyke goederen, de zeven gebrekkelooze lammeren vertegenwoordigen de kracht van Chriſtus algenoegzaam offer, door alle de tyden heenen, zo als dat Lam de zonden der Weereld wechneemt, terwyl de *eené ram*, de eenheid en

het onherhaalbare van Mesſias offer te kennen geeft; de *twee varren* moogen ſchetſen geeven van de Kerk uit Jood en Heiden, die 'er deelgenooten van worden, en zich tot levende, heilige, en Gode behaaglyke offerhanden opdraagen, *de Pleng-offeren over dezelve uitgegooten*, geeven ons denkſtof, op de gaaven van den Heiligen Geest, over Jood en Heiden uitgegooten, en op de vruchten van dankbaarheid, het geloove, en de bekeering: terwyl *de bok* van de Nieuwe-Maan, in onderscheiding van het overige, onzen aandacht kan beezig houden, op de verzoenende kracht van Christus, bepaald tot het Joodsche Volk in het laatste der dagen.

**** Waarheden, waar over naar den aart van het N. T. geestelyk met de *basuin* mag geblaazen worden, ik meen, waar over de Kerk, niet minder dan de Engelen, by de eerste gronding der Weereld deden, volvrolyk juichen mag, *dankende den Vader, die ons bekwaam gemaakt heeft, om deel te hebben aan de erve der heiligen in het licht, die ons verlost heeft uit de macht der duisternis, 't geen de geheele leer der dankbaarheid in zich bevat, en geheimzinnig beschreeven word* PSALM LXXXI. vs. 4. *blaas de basuin in de nieuwe maan, ter bestemde tyd op onzen Feestdag.*

Hoe weinig goed verstand is 'er tusſchen deeze geestelyke overdenkingen, en SPENCERS gedachten, die dit geheel Feest, waant ontleend te zyn van de oude Zabeen, yverige Maan-dienaars: Och dat de Jooden hun eigen bidden begreepen, 't geen ze door den mond van eenen Rabbyn uitspreken by BUXTORF C. 22. Synag. Jud. p. 475. *by heeft de maan geboden zich te vernieuwen, welke vernieuwing de schoonste Kroon, en cieraad is voor allen, die in den buik gedraagen worden, (dat*
is

VERMAAKELYKHEDEN. *III. Boek* 343

is, voor de Israëlitén zoo benoemd *Jes: XLVI. vs.)* 3. welke alzo zullen vernieuwd worden, gelyk de maan, om hunnen Schepper te looven, en den naam van zyn machtig en heerlyk Koningryk groot te maaken, 't geen ik den Jooden toebidde met het keurig rym van *BUCHANANUS* over *PSALM LXXII.*

*Ut reformidet Venientis ævi
Gens tuum nomen, sua Sol diei
Donec effundet, sua Luna donec
Lumina nocti.*

*Floreat, rerum hoc moderante habenas
Fus, bonæ paces vigeant, perenni
Luna dum Cursu rediens novabit
Menstrua Vultus!*

En hier mede neem ik voor eenen geruimen tyd afscheid van U W. E. welken ik alles toebidde, 't geen eenen Christen-Godgeleerde versieren, en vergenoegen kan.

T. T.

P. NIEUWLAND.

den 12. April 1767.

TIENDE BRIEF,

MYN HEER,

HEt geen UEd. van my vordert, is van wat ruimen omflag, ook vreeze ik, dat, als dees brief het licht zag, dezelve niet in den smaaak van veele Politiken zyn zoude, en 't is gevaarlyk zich in deezen beerenbyt te begeeven, evenwel ik heb lang voor deezen tyd aan die stoffe gedacht, en dikwerf gekaauwt op het woord van zekeren anders vermaarden Rechtsgeleerden, welke gewoon was te zeggen, *indien ik Keizer Theodosius geweest was, en Ambrosius aan my gedaan had, 't geen hy aan dien Keizer deed, ik had hem aanstonds de kop voor de voeten gelegd, tantæne animis Juridicis iræ!* Doch ik houde my vergewist, dat men doorgaans een verkeerd en voorbaarig oordeel, over dit doen van *Ambrosius* velt, om dat men den aart, en waaren toedracht van zaken, niet dan verwarden onduidelyk weet, 't zal derhalven onze taak en zaak zyn, dit geval in het waare daglicht te plaatsen, waar toe we ons by drie stukken behooren te bepaalen.

- I. By den moord van *Thesfalonica*, op 's Keizers bevel aangericht.
- II. By de uitsluiting, welke *Ambrosius* omtrent den Keizer oefende, zoo, uit de Kerk, als, buiten de bediening van de bondzegelen.

III. By

III. By de merkwaardige boete van den Keizer.

I. Laat ons tot de eerste bronnen van het geval neerklimmen, en onderstaan, wat den anders braaven Keizer tot die hevige driften vervoerde, dat hy tot deezen afschuwelyken moord besluiten konde; daar toe behooren wy raad te leeven met twee schryvers van naam en gezag THEODORETUS en SOZOMENUS, de eerste spreekt 'er van l. 5. C. 17. *H. E.* de tweede l. 7. C. 25. Het volk te Thessalonica stond hier het eerste in de schuld: het begeerde, dat de Overste *Buthericus*, eenen zekeren voerman ontslaan zoude, dien hy van wegen zekere groote vleeschlyke zonde in 't gevangenhuis geworpen had, de Circenser speelen stonden gevierd te worden; men wilde hem, als een voornaam ryder uit de boeien ontslagen hebben, *Buthericus* weigerde dit, daar op begon het volk aan het muiten te slaan, en *χαλεπήν σάσιν* eene zwaare en moeilyke opschudding te verwekken, waarin *Buthericus* omkwam, en verscheiden Magistraats-persoonen gesteenigd, ja langs de straten gesleept wierden; zo dra kreeg Theodosius, die een weinig oplopend van aart was, geen kennis van dit geval, liet hy, gelyk behoort had, geen gerechtelyk onderzoek doen naar de schuldige belhamels, maar gelyk ZONARAS boekt *Annal.* t. 3. *de Imp: Valent. & Theod.* f. 29. hy liet de Ren-speelen aankondigen te Thessalonica, de Hoofdstad van Acha-jen en Thessalien, hy maakte dat het krygsvolk daar tegenwoordig en in de wapenen was, om het volk, in groote menigte tot het aanschouwen van die speelen toegevloed zynde, te gemakkelyker te kunnen slagten en ombrengen, gelyk dan ook helaas gebeurde, zo dat 'er een groot

getal van ongewapende, door de woede van de soldaaten op de slagbank gebracht wierd, waar onder veele vreemdelingen en onschuldigen, als by voorbeeld, een vreemd koopman, die zich met zyne zoonen aldaar ophielt, en in die krygsmoord gesneuveld is, voor de welke de Vader, om hun leven te behouden, zich ter dood aanbod, en, om hun te meer daar toe te bewee- gen, beloovde hy hun al het goud, 't geen hy bezat, waar door de soldaaten aangelokt, be- looven den eenen, dien de Vader het meeste liev had, te zullen vrylaaten, doch teffens zeiden ze, dat ze hun beiden niet verschoonen konden, om dat ze een bepaald getal menschen moesten om- brengen, de Vader zuchtete, en sammelde lang, wyl hy hun beiden even zeer liev had, welken van de twee hy kiezen zoude, doch de wreedarts verdroot dit draalen, en zy maakten beide die zoonen, in het gezicht van den beklaagenswaar- digen Vader af, waar by SOZOMENUS noch melt, dat zeker allerbraavste en getrouwste knecht, in de plaats van zynen Heer den dood heeft on- dergaan: Over het getal der doemaals gesneuveld- den, zyn het de schryvers niet eens, SOZOME- NUS schryvt ῥητὸν τῶν προσλυγχανόντων αἰσθητὸν ἀναί- γεθῆναι προσέταξεν, hy beval een zeker bepaalt getal der eerst voorkoomende te dooden, 't geen met de verschooning, welke de krygsknechten in het zo even gemelde geval van den koopman, zeer wel overeenkoomt: ZONARAS begroot het getal ἀρχὴ τῶν πεντεκαίδεκα χιλιάδων tot vyvtienduizend, THEODORETUS met NICEPHORUS l. 12. C. 40. en PAULUS DIACONUS l. 13. *Hist. Misc*: verkleint het getal tot zevenduizend en MARIANA de Reb. Hisp. l. 4. C. 20. noemt zes duizend menschen, doch THEODORETUS de

de naaste schryver by het leven van Theodosius, fchynt het getal het beste begroot te hebben, ook zoude 's Keizers vyand *Zosimus*, was het grooter geweest, dit getal niet verzwegen hebben l. 4. *Hist. nov*: Noch hebben de Schryvers geen eenpaarigen omtrent den tyd, waar op dit feit verricht is; *SOZOMENUS* bepaalt het na dat de dwingeland *Eugenius* was te ondergebracht, doch hier in word hy tegengegaan van *VALESIUS* in *Not. ad Sozom.* l. *Supra Cit* f. 186. en van *BARONIUS* in *Anal.* t. 4. *ad annum* 390. volgens welken dit geval gebeurt is, na dat *Theodosius*, *Maximus* overwonnen had, dus in 't jaar 390 onder 't Burgemeesterschap van *Valentinianus* en *Neoterius*, waar in die twee schryvers geholpen worden van *NATALIS ALEXANDER* *Select. Hist. Eccl. sac.* 4. *part.* I. *C. ult.* p. 734 Het is bekend, hoe *MELANCHTON* in *Chron. Carion.* l. 3. de *Theod*: gearbeid heeft, om dit geval ten beste van den Keizer te verschoonen, ik zal zyne woorden uit het Latyn getrou overgieten, *Men sla de reden van het ongenoegen van Theodosius gaade, deeze was niet de omverwerping van zyn of zyner gemalinne beeld, ook niet eenige verregaande stoutheid van scheldwoorden, gelyk sommigen verbaalen; dit zo zwaar te straffen, zoude het werk van eenen dwingeland zyn, noch ook is Theodosius bewoogen, dat het graauw den Stadvoogd met veele lieden van den Adel onrechtvaardig gedood had, schoon de smert bier over den Keizer niet weinig moest aandoen, maar de kuische Vorst had grootere reden van droevheid; een wagenryder, die het bestuur had over de Circenser speelen, had eenen jongeling tot schandelyke zonden met geweld vervoerd, deezem wagenaar had de Stadsvoogd, die een eerlyk man was, in de boeien geslagen, om dat nu het volk op de bekwaambeden van*
dien

dien voerman zeer gezet was, eischt het, dat hy ongestraft zal worden losgelaten, 't welk de Stadsvoogd weigerende, ongelukkig in een oproer gedood is, zo dat hier drie schelmstukken te zamen loopen, eerst, dat ze wilden, dat zulk een misdaad van dien voerman, niet gestraft wierd, daar na, dat het volk over eene allerschandelykste zaak oproer verwekte, en eindelyk, dat ze den Stadsvoogd met zo veele lieden van den Adel vermoord hebben. enz. Men doet 'er by, dat, als een Stad stormenderhand word ingenoomen, men zo hevig woed tegen onschuldigen, als tegen schuldigen, en dan noch, dat volgens *Theodoretus* verhaal, Rufinus den Keizer daar toe had opgestookt; ik beken, dat deeze plaasters hier op gelegd, wel een weinig verzachten, doch met dit alles konde en behoorde de Keizer den weg van rechten te hebben ingeslagen, naar de schuldige aanleggers en bestookers van deezen oproer zorgvuldig te hebben laten onderzoeken, en hun naar 't recht doen vonnissen, dan waaren 'er geene onnozelen mede gemoeid geweest, de Keizer behoorde ook geen oor te leenen aan hun, die hem ten kwaade bestookten.

II. Laat ons nu de handelwyze van Vader *Ambrosius*, van naby gaan beschouwen; en hoe moedig hy den Keizer is te keer gegaan: De Keizer kwam korten tyd hier op te Milanen, alwaar *Ambrosius* eerst een Politicq, en Burgemeesterlyk man, Bisshop was, hy ging om te aanbidden en Godsdienst te verrichten, naar de kerk, doch *Ambrosius* ging hem buiten de kerk te gemoet, en hield hem te rug, dat hy den Tempel niet betrad, en hield volgens *THEODORETUS* l. 5. C. 18. *Hist. Eccl*: de navolgende nadrukkelyke redenvoering tot den Keizer, Gy weet of verstaat niet o Keizer, de zwaarte en het gewigt van den door u be-

begaanen moord, en, al is uw drift gestild, zo heeft uwe rede de begaane misdaad noch niet begreepen, mogelijk is uwe Keizerlyke macht een beletsel, dat gy de zonde minder kent, en uwe groote vryheid beneevelt de rede, gy behoort echter de natuur te beschouwen, welke broos, en aan de dood onderhevig is, en het oirsprongelyk stof, waar uit wy gebooren zyn, en waar in wy ontbonden worden, gy door den glans van het Purper misleid, moet niet onkundig zyn van de zwakheid van het lichaam, 't welk daar mede bedekt word, gy voert het gebied over menschen van dezelve natuur, ja over uwe mede slaaven, ô Keizer, want een is Heer over allen, hy, die alles geschapen heeft! met welke oogen zult gy dan den Tempel aanschouwen van onzen gemeenen Heer? met welke voeten zult gy den heiligen Tempel betreeden? hoe zult gy de handen die noch druppelen van het bloed der te onrecht gedooden uitsteeken? hoe, zult gy het heilig lichaam des Heeren met zulke handen ontvangen? hoe zult gy het kostelyk bloed aan uwen mond brengen? die door het bevel van uwe gramschap zo veel menschen bloed vergooten hebt? gaa derhalven heenen, en wil door uwe volgende daaden uwe voorige zonde niet vergrooten, ontvang den band (de tucht) welke God de Heer van allen, van boven, door zyne toestemming goedkeurt, want het is geneezend, en heeft eene kracht om de gezondheid te herstellen: Paulus Diaconus drukt ter bovengenoemde plaats de woorden van Ambrosius byna dus uit, NICEPHORUS l. 12. C. 41. doet 'er noch by, dat Ambrosius in het midden van het volk den Keizer by het Purper vattede, zie de Cent: Magdeb. Cent. 4. C. 10. p. 1164. die schryven dat de Keizer in tegenwoordigheid van eene groote vergadering bestraft is:

Aan deeze nadrukkelyke bestraffing gedroeg zich de Keizer, en onderstond niet eer in de Kerk
te

te koomen, voor al eer hy van de Kerkelyke tucht ontheven was, waar op *Theodoretus* deeze aanmerking maakt, dat hy opgevoed by de Heilige Schriften, zeer wel verstond, welke de macht van de Priesteren en welke die der Keizeren was, dat hy droevig en zuchtende na zyn Paleis is wedergekeerd, om met een ernstig berouw zyne groote misdaad te boeten; *PAULINUS* in *Vita Ambrosii* verhaalt, dat de Keizer in het eerst tegengeworpen heeft, hoe David overspel en manslag begaan had, maar dat men hem dra ten antwoord gav, die den zondigenden David zyt nagevolgt, volg ook den boete-doenden David na, 't welk dan den Keizer tot het doen van boete heeft overgehaald.

De tucht, welke *Theodosius* ondergaan heeft, is volgens Kerkelyken styl der Ouden de grootere geweest, en niet de kleiner, men noemt die volgens de Grieksche Canons παντελή ἀφορισμὸν eene geheele afscheiding of afsnyding, waar door iemand niet alleen van het gebruik van het H: Avondmaal geweerd wierd, neen maar ook gescheiden was van de gemeenschap van de Kerk, en van de broederschap, zo als *BALSAMON* dien Canon verklaart τὸ ἔξω ἐκκλησίας ἵστασθαι τὸν ἀφορισθέντα καὶ προσκλαίειν afgescheiden te staan buiten de Kerk, en te weenen, en in den 36. Canon van *LAODICEA* ἀκοινωνητοὶ καὶ κεχωρισμένοι τῆς ἐκκλησίας εἶναι worden zy, die met de grootere ban gestraft zyn, gehieten, geen gemeenschap hebbende, en gescheide zynde van de Kerk; *SOZOMENUS* drukt het klaar aldus uit τὸν βασιλέα τῆς ἐκκλησίας εἰρξε καὶ ἀκοινώνητον ἐποίησε by weerde den Keizer uit de Kerk, en stelde hem buiten gemeenschap met dezelve, terwyl anders door de mindere excommunicatie, de zondaar alleen van het Heilig Avondmaal geweerd wierd: zie van deeze soorten van uitsluiting DU CAN-

VERMAAKELYKHEDEN. *III. Boek. 351*

GE Gloss. Lat. v. *excommunicatio*, PHOTIUS *epist.* 23. zoude dus den ban van Theodosius in zynen styl hieten, της ὅλης ἐκκλησίας τέλεον διακόπθέντα van de geheele Kerk volkoomen en ten eenemaal afgesneeden te zyn.

Zeer verschillend is 'er van ouds en ook nu, over dit doen van *Ambrosius* geoordeeld: het valt licht te begrypen, dat de voorstanders van de Roomsche Kerk deeze daad van den Kerkvoogd hemel-hoog verheffen, en 'er, schoon te onrecht, het gezag van den Paus over Koningen en Vorsten, mede staaven, zelfs *ERASMUS* in *epist. nuncup. op. Ambr. præfixa* schryvt, door deeze daad heeft *Ambrosius* aan alle *Alleenheerscheren*, een fraai voorbeeld gegeven, hoe groot de waardigheid van de Bisschoppen zy, mits ze den naam verdienen welken zy draagen, *BELLARMINUS* de *Rom. Pontif.* l. 5. C. 8. *exemplo 3.* schroomt niet daar uit te besluiten, dat de Paus van ter zyde over het weereldlyk gezag, macht heeft, want heeft een Bisschop deeze macht: hoe veel meer hy, die Bisschop is van alle de Bisschoppen, *BEZA* vergelykt *Ambrosius* doen, by dat van *Azaria* den Priester, en kan het niet genoeg verheffen, in tract. de *Vera Excomm.* *MELANCHTON* noemt het eene heilige gestrengheid, *piam Severitatem*; doch *ERASTUS* oordeelt, dat *Ambrosius* met dit zyn doen, zwaarder gezondigd heeft dan *Theodosius*: *Hobbes* in *Leviath.* C. 42 meent, dat *Ambrosius* hier in de misdaad van gekwetste Majesteit begaan heeft, als die een burger zynde, tegen zynen Vorst die macht heeft misbruikt, welke den Vorst over den burger toekomt: *GERARDUS JOH. VOSSIUS* de *Jure Mag. in reb. Eccl.* p. 52. gaat tusschen beiden door, zonder het doen van *Ambrosius* of geheel goed te keuren, of geheel te laaken, hy schryvt in eene *Disf. Epistolica* aldus daar van,
Voor-

Voorwaar, hy die den hoogmoed van den Roomschen stoel kent, kan niet onweetend zyn, hoe de Bisschoppen van dien kant gezien hebbende, dit stout bestaan van Ambrosius, en noch meer, dat het hem gelukt is, hier door des te meer moed gekreegen hebben, om zich te verheffen boven al wat God genoemd word, wy veroordeelen echter de daad van Ambrosius op zich zelve niet, wy zeggen alleen, dat wy de daad niet ten vollen goedkeuren, of aan een eenigen Bisschop ter navolging aanpryzen, ten minste aan geenen anderen, dan die den geest van Ambrosius bezit, en te doen heeft met eenen Vorst, die den inborst van Theodosius heeft: Zeker, by aldien 'er vreeze voor scheuring is, of voor vervolging, of voor ergernis, dan heeft men vooral in den persoon van den Koning toegeevenheid noodig. Het koomt 'er hier op aan, in welke betrekkingen men Theodosius heeft aan te merken, die hier wel onderscheid, leert wel: Merkt men Ambrosius als onderdaan aan, en den Keizer als Opperheer, dan had de Bisschop geen het allerminste recht op Theodosius doen of laten, men moet dan met *Horatius* zingen,

*Regum timendorum in proprios greges
Reges in ipsos, imperium est Jovis.*

Maar beschouwt men den zelven Theodosius, als een lid van de Christen Kerk, en belydenis van het geloove gedaan hebbende, dan mag de Herder en Opziener zyner kudde, nagaan, of zyn gedrag vleidt met dat van hun, die de bondzege-
len waardig kunnen gebruiken, schoon Ambrosius daarom juist tot den zwaarsten trap van uitsluiting niet had behooren voort te gaan, ja den Keizer voor het volk moest geëert, en den Keizer afzonderlyk behandeld hebben, want, waar
staat

staat het, dat de uitfluiting van het Nachtmal, als 'er duchtige redenen zyn, zich niet bepaalt of uitstrekt tot Koningen en Vorsten, en dat hun lidmaatschap van eene andere natuur is, dan dat van andere menschen, zelfs heeft HUGO GROTIUS geoordeeld *de Jure Sum. Potest. circa sacra* C. 9. §. 18, dat het gebruik van de sleutelen omtrent den Vorst, des te noodzaakelyker is, hoe meerder het gevaar is van anderen door hunne zonde te besmetten, dus schynt men den yver van Vader Ambrosius, zoo gy op de manier acht geeft, maar in een zeker derde te kunnen pryzen, en voor het overige moet men dezelve laaken: Prysfelyk was het, aan den Keizer, met zo veel bloed besmet, het Nachtmal te weigeren, en het zoude noch meer prys verdiend hebben, by aldien de Oudvader den Keizer, zulks afzonderlyk aan het Hof eerbiedig had aangezegt, de ondaad van Theodosius vorderde zulks, en by God is geen aanneeming van perfoonen, de zonde van den Keizer stak in hem te meer door, om dat hy Keizer was, en zyn voorbeeld veel invloed had, maar hy behoorde hem daarom niet openlyk, ten aanhooren en aanschouwen van anderen te gemoet gegaan te zyn, noch hem van den ingang in de Kerk geweerd te hebben, dit laatste, oordeelen wy, had geen noodwendig verband met het eerste: de Majesteit moet altyd ontzien worden, eer my voor het volk, was het bekende verzoek van Saul aan Samuel gedaan, had Ambrosius alles in stilte gedaan, 't was wel gedaan geweest, daar nu de openlyke aankondiging van den grootsten trap van Censure, den Keizer in de oogen van het volk verachtelyk konde maaken, en door het krenken van 't Keizerlyk gezag aanleiding geeven, tot oproerigheden en wanordens; bekend is de oude

Z spreuk

spreuk van ARISTOTELES ἐκ τῆ καταφρονεῖσθαι
 πολλὰς γίνεσθαι τῶν καλασάσεων uit verachting koo-
 men veele oproerigheden: ik kanniet afzyn hier in te
 vlechten, 't geen my een voornaam Geleerde, op
 dit stuk, in de volgende bewoordingen, voor lan-
 ge jaaren heeft medegedeeld, M. ANTONIUS
 DE DOMINIS l. 6. C. 9. de Rep. Eccl. bewyst
 met veele argumenten, dat een Vorst niet (open-
 lyk) moet geëxcommuniceerd worden, en een Lu-
 tersch Godgeleerde HULSEMANNUS bewyst uit
 Lutherus zelve, dat men omtrent Vorsten slechts
 eenen minderen trap van Censure moet beezigen, ja
 dat men zacht en voorzichtig daar in behoort te werk
 te gaan, om allen oproer te myden, hy word dikwerf
 te Romen wederom aangenoomen, die te Constanti-
 nopolen word buiten geworpen, hierom is zelfs het
 doen van den Antiocheensen Bisschop en Martelaar
 niet te pryzen, waar door hy zich den marteldood
 berokkend heeft, doe hy Decius den Keizer, het in-
 gaan in de Kerk belette, de band op 's Keizers borst
 zettende, hoe zeer ook CHRYSOSTOMUS in Orat.
 c. Gent. daar hy het leven van deezen Babylas be-
 schryft, zulks pryzen mag: LEHMANNUS in
 Chron: Spirensi l. 2. C. 34. bewyst, dat de Fran-
 sche Kerken nimmermeer den ban tegen hunne Konin-
 gen gebruikt hebben hoe schuldig ook aan groote eu-
 veldaaden, indien gy alleen Nicetius uitzondert, dees
 Aardsbisschop van Trier bestond den Keizer Lo-
 tharius in den ban te doen, doch het koste hem een
 ballingschap enz. Ik pryze dan de zaak, maar geen-
 zints de wyze, waar op Ambrosius dezelve ten
 uitvoer bracht, en, twyfele zeer, of men vol-
 staan zal kunnen met het te noemen een *actus He-
 roicus*, een Heldhaftige daad, welke men aan de
 gemeene regelen niet moet toetsen, aldus heeft
 reeds voor lang THEODORETUS l. 5. C. 18.
 H.

H. Eccl. zich bewonderd over *παρρησίαν καὶ τὴν τῆς ζήλῃς θερμότητά* de vrymoedigheid, en over de bitterte van *Ambrosius* yver, niet verzwygende, echter *τὴν εὐπειθειαν, καὶ τῆς πίστεως καθαρότητα* de gezeggelykheid en zuiverheid van het geloove in *Theodosius*, hoewel naderhand de Roomfche hoogmoed van deeze gezeggelykheid van den Keizer een schandelyk misbruik gemaakt, en haar tot eenen regel genoomen heeft.

AMBROSIOUS zelve verschoont zich *epist. l. 5. epist. 28.* by den Keizer over zyne vrypostigheid en yver, en wel met het voorbeeld van meer dan eenen Koning, die onder het O. T. aldus bestraft zyn, niet zinnende, dat eene bestraffing hemelsbreedte verschilt van eene openbaare verban-ning.

III. Ik spoede my tot s'Keizers merkwaardige boete, 't welk het derde Deel van deeze taak is; laat ons *SOZOMENUS l. c.* hier over hooren. De Keizer gedroeg zich naar den trant van alle de oude boetelingen, hy weende te huis, en bad van deeze banden te moogen ontslagen worden, agt maanden lang leide hy het Keizerlyk gewaad af, zich beklagende over het begaane euvel, en, voegt'er *THEODORETUS* by *τὴν τῶν δακρύων ἀναλίσκων λιβάδα* hy stortede een kracht van traanen uit, verlangende Christus geboorte-feeft in de Kerk te vieren; *Rufinus*, een zyner gemeenzaamste kamerheeren zulks bespeurende, had innig medelyden met het Keizerlyk lotgeval, en beloovde, indien de Keizer hem zulks toestond, naar *Ambrosius* te zullen gaan, en hem te zullen verzoeken, om den allerzwaarsten trap van uithanning te willen opheffen, 't geen hem de Keizer uit ontzag voor *Ambrosius*, in het eerst niet wilde toelaaten te doen, zeggende, dat *Ambrosius* met

alle recht gebruik van de sleutelen gemaakt had, en dat hy Ambrosius al te veel eerbied voor den Keizer had, om zulks zonder de hoogste noodzaakelykheid omtrent hem te hebben uitgeoefend, doch op het aanhouden van Rufinus laat hy het hem toe, zeggende hem dra te zullen volgen, vervuld met hoop, van met God en de Kerk te zullen verzoend worden; hoe hielt zich nu *Ambrosius* op het gezicht van *Rufinus*? Voorwaar in alles niet pryslyk! Gy volgt, zeide *Ambrosius*, *de onbeschaamtheid van de bonden na, ô Rufine*, want, daar gy aanraader van zulk eenen vreeselyken moord geweest zyt, hebt gy alle schaamte verlooren, daar gy tegen het beeld van God met zulk eene woede gewoed hebt, en wanneer *Rufinus* 'er op aandrang, zeggende, dat de Keizer binnen kort hier by hem zoude zyn, gav hy met eenen opgewakkerden yver te kennen: *Ik zegge u, ik betuige u Rufine, dat ik den Keizer van den ingang van den Heiligen Drempel weeren zal, en zo hy zyn wettig gebied in dwingelandy verwisfelen zal, zo zal ik ook gewillig den moord ondergaan*, hier op liet *Rufinus* in der yl aan den Keizer weeten, dat hy zich binnen zyn Paleis zoude houden, doch de Keizer was reeds midden op de markt, doe hem deeze boodschap gebracht wierd, en hy gav tot antwoord, *ik zal evenwel gaan, en de rechtvaardige schaamte draagen*; by den omtrek van de Kerk gekoomen, bleev hy staan, en begav zich tot *Ambrosius* zittende in τῷ ἀσπασικῷ οἴκῳ (in *Salutatorio*) in het groet-huis, daar bad hy hem om vergiffenis; *Ambrosius* verklaarde dit doen van den Keizer voor gewelddadig, en zeide, dat de Keizer tegen God raasde, ja zyne wetten vertrad, hier op zeide de Keizer, *ik staa niet op tegen de gegeven wetten, ook be-*
gee-

geere ik niet tegen de billikheid aan, in de heilige voorhoven in te treden, maar ik verzoek van u, my te willen ontslaan van de banden, en dat gy acht geeft op de barmhartigheid van onzen gemeenen Heer, my de deur niet sluitende, welke de Heer voor alle boetelingen geopend heeft; hier op voegde Ambrosius, *Wat boete hebt gy dan gedaan, na het uitrich-ten zulk een euvel? door welke heelmiddelen hebt gy dan uwe wonden geheeld; 't welk Theodosius beantwoorde met te zeggen, 't is uw werk de geneesmidde-len aan my te vertoonen, en dezelve te maatigen, 't is myn post dezelve aangeboden wordende te omhelzen: Ambrosius, verweet hier op nochmaals aan den Keizer de hevige woede van zyne gramschap, en beveelt den Keizer ter voldoening eene Wet te maaken, dat het doodvonnis, of van verbeurd ver-klaaring der goederen, niet voor op den 30sten dag na dat het geveld was, ten uitvoer zoude gebracht worden, zo als dan ook geschiede met 's Keizers onderteekening: Ambrosius ontstaat hem hierop, en laat den Keizer toe in de Kerk te koomen, die ingetreden zynde, niet zat, niet stond, zelfs ook niet knielende bad, maar *πενύς ἐπὶ τῷ σαπῆ-δῳ κείμενος*. voor over op den grond leggende uitriep, uit den CXIX Psalm, *myn ziel kleevt aan het stof, maak my levende naar uw woord*, hy trok zich het hair met de handen uit, sloeg zich voor het voorhoofd, bedaauwde de vloer met zyne traanen, en bad om vergiffenis, doe het nu de tyd was, om Avondmaal te houden, stond hy met traanen op, begav zich na het Altaar, bleef voor de tralien staan, wachtende op de uitdeeling van het Avondmaal, waar over Ambrosius hem bestrafte, en door den Opper-Diacon liet zeggen, dat de bin-nenste plaats binnen de tralien alleen voor de Prie-*

steren waare, en ontoegangelyk voor alle anderen, waar aan hy niet verder gaande gehoorzaamde, en naderhand eene Wet gav, *dat alleen de Priesters binnen het traliwerk zouden moogen staan*; 't welk alles SOZOMENUS ons heeft nagelaten. Ambrosius maakte hier zeker te weinig onderscheid tusschen den Keizer, en tusschen een gemeen lidmaat.

De Keizer heeft dus

A Eene tweeledige daad van boete beoefend, *eene byzondere, en eene openbaare*, de byzondere boete heeft hy beoefend binnen zyn Paleis in kleeding en in traanen; de openlyke in den Tempel, hy heeft wel de vier bekende, en hier niet uittebreiden boet-trappen, niet ordenlyk en regelmatig doorwandeld, προκλάυσις, ἀνέβασις, ὑποπίσις, en σύστασις, maar heeft 'er echter iets van uitgeoefend, te weten, het voor over vallen op de aarde, alles is doch schielyk in eene *Actus* of verrichting afgeloopen, daar anders veel tyd tot elk van dezelve noodig was, hy heeft tegelyk *gestaan* σύστασις en teffens Avondmaal gehouden, 't geen anders eene merkelyke tusschen-wyde had, zo dat, indien den Keizer in eenig ding uit aanmerking van zynen persoon gunst geschied is, zulks in de kortheid van het doorwandelen van die trappen te zoeken is, hoewel 'er juist geene reden te geeven is, waarom *Ambrosius* hem niet binnen de tralien heeft willen toelaaten.

B Hy heeft ook naar den ouden Kerkelyken styl de *poena Canonica* of *Kerkelyke straf*, welke men aan de boetelingen opleide, ondergaan, na gegeven teekenen van berouw, om de gegeven ergernis te boeten, de Latynsche Kerk noemt dit *satisfactio*, de *voldoening*, 't welk naderhand, zo als

als overbekend is, tot wanbegrippen van eigen voldoening voor zonden den weg gebaant heeft, de voldoening bestond in alle de Vonnissen tot den dertigsten dag na de velling uit te stellen, doch *MARIANA de Reb. Hisp. l. 4. C. 20.* doet 'er noch by, dat hy gram zynde, geen woord zoude spreken, voor al eer hy het geheele *A. B. C.* had opgezegd, doch dees schryver zal zulks verward hebben met de les, welke *Athenodorus de Wysgeer* aan Keizer *Augustus* gav, als hy zich zeer toornig over iets bevond, misleid zynde, om dat *AURELIUS VICTOR in Epit: C. 48. in fine*, van die les melding maakt, daar hy bezig is met het gemoeds tafereel van *Theodosius* op te maaken; althans *Theodoretus* in alles, wat deeze gebeurtenis betreft, zeer naaukeurig zynde, maakt geen gewag van deeze les tot beteugeling van de gramschap aan hem gegeven: van deeze gegeven Wet is melding by *RUFINUS l. 2. C. 18. Hist. NICEPHORUS l. 42. C. 41.* en men vind dezelve, zo als bekend is, in het Codex zo van *Justinianus* als van *Theodosius*, hoewel de naam van *Gratianus*, en *Valentinianus* daar voor staat, en gezegt word, dat dezelve gegeven is *Antonio & Sigris Cosf. agt jaaren voor de moord van Thessalonica*, waar over veel gezintwist is by de geleerden: *BARONIUS* vind zich hier over zeer verleegen, hy schryft dat dit onderschrift en de titel voor de *l. 13. de Poen. Cod. Theod: en C. Justin. eod. tit. l. si vindicari*, veranderd is uit aanmerking voor *Theodosius* ten einde dus dit euvel te bedekken, zie *BARONIUS t. 4. Annal. ad A. C. 390. f. 532.* *VALESIUS* in zyne aantekeningen op *Theodoretus* oordeelt veel juist, dat die Wet ja wel eerst onder *Gratianus* gegeven zy, by het

Burgemeesterschap van de twee genoemden, maar dat ze veruieuwd is by gelegenheid van den moordre Thesalonica, hoewel de eerste titel, die den naam van Gratianus heeft, altyd gebleeven zy, maar men moet niet meenen, dat Ambrosius zoo onkundig in de wetten geweest zy, dat hy van het aanwezen van zulk een Wet niets zoude geweeten hebben, des zoude hy veel eer aan den Keizer het verwyt gedaan hebben, dat een openbaare Wet door 's Keizers doen geschonden was, doch hier over moogen de Rechtsgeleerden nader raad leeven, het is buiten myn taak: Als dan de Keizer deeze Canonike straf op zich genoomen, en onderteekent had, is hy tot het gebruik van het H. Avondmaal toegelaaten, echter moest hy zich met de gemeene leeken buiten de tralien houden, 't welk de Keizer gedaan, en naderhand tot een Wet gemaakt heeft.

Hoe gunstig wy nu ook, de wyze van de zaak volkoomen afkeurende, over deeze tuchttoefening moogen oordeelen, de Keizer heeft 'er noch gunstiger over gedacht, want THEODORETUS l. c. melt, dat hy tot den Bisschop van Constantinopolen *Nectarius*, zich over deeze gewoonte van buiten de tralien te blyven, aldus uitdrukt, *ik heb naauwelyks noch geleerd, wat onderscheid 'er is tusfchen eenen Priester, en eenen Keizer, naauwelyks heb ik noch eenen Meester der waarheid gevonden, IK KENNE MAAR EENEN AMBROSIOUS, DIE DEN NAAM VAN BISSCHOP VERDIENT, zoo groote nuttigheid huisvest 'er, zegt THEODORETUS, by eene bestraffing, die van een voornaam en deugzaam man, geschied.* 't Kan waar zyn, dat *Ambrosius* volgens *HOSPINIUS de Templ. l. 2. C. 1. f. 76. seq. te Mila-*
nen

VERMĀAKELYKHEDEN. III. Boek. 361

nen dit onderscheid in de Kerk gebracht heeft , dat de geestelykheid en de leeken ieder afzonderlyk staan zouden , en dat 'er voor dien tyd hier van geene voetstappen zyn aan te treffen , 't doet eenigzints om den eerbied voor de bediening te vermeerderen , hoewel *Nectarius* het als eene nieuwigheid aanmerkte.

Zie daar, Myn Heer, uw verzoek voldaan, ik verlang na rust, en ben met alle teekens van hoogachting,

Uw Ed. Dienaar,

P. NIEUWLAND.

s'Haage;
den 19. Juny
1767.

Z 3

BREED-

BREEDVOERIGE BEHANDELING VAN DE WET

DEUTERONOMIUM XXI. vs. I — IO.

*Brieuwsyze voorgesteld aan den uitmuntenden Schrift-
kenner J. B.*

Deeze opmerkelyke *Wet* is, zo veel ik weet,
nooit gezet en met een hoofd-toeleg behan-
deld; het zy my dus geoorloofd U W. E. hier
over een weinig breeder te onderhouden: geliev
hier toe met my stil te staan,

I. By de letter van de Wet.

II. By de wyze redenen, en het hoofddoel
van deeze Wet.

I. A. 't geen aanleiding tot dezelve gav, was
een *a. verslagene* לָלֵךְ naar kracht van het woord
een *doorstoken, doorgraaven, doorwond mensch*, 't geen
ja wel gebeezigd word, van eenen gewonden JOB
XXIV. vs. 12. JER: LI. vs. 52. maar meest
van eenen gedooden EZECH: XXVIII vs. 23.
HOOFD: XXXII. vs. 22. 23. 2 SAM: I. vs. 25.
enz: welken by sommige van de Jooden wat te
eng bepaald word, tot zulk eenen die in een gevecht
met iemand gesneuveld is, om dat in het slot van
het voorgaande Hoofdstuk van het oorlog gewag
was gemaakt, doch de Wet byzondert zulks zoo
niet, en spreekt meer onbepaald, indien een *ver-
slage* gevonden word, even als PS: LXXXVIII. vs.
6. gewaagd word van *verslagene*, die in het graf
leg-

leggen, □'ללן יבן en Jes: XXII. vs. 2. en dus verklaart het JOSEPHUS l. 4. *Antiq.* C. 8. indien 'er een moord op zeker stuk land begaan is, *αὐτὸ δὲ πρᾶχθὲντος φόνου* enz: de Joodsche naaukeurigheid is hier uit dien hoofde min noodig, die juist zulk eenen gedooden vordert, welken de hals is afgesneden. b. en wel een verflagene liggende in het veld, dus niet iemand, die, of aan een boom gehangen was, of op het water dreef, of onder een hoop steenen lag, om dat het van die opgenoemde niet zeker was, of zy vermoord dan of ze by toeval in het water gevallen waaren, of ook zich zelve daar in geworpen hadden, en verhangen hadden, 't was doch niet wel te denken, dat een moordenaar na het uitrusten van den moord, zoo lang zoude getoeft hebben tot dat hy het lyk opgehangen, of onder een hoop van te zamen vergaderde steenen begraven had, zie WAGENSEIL *ad Sota* C. 9. §. 2. de aart van de Wet vorderde ook dat men ten volle zeker was, dat de moord door eenen anderen geschied was, anders had de onthalzing van de veerfe geen plaats. c. Het moest niet bekend zyn, wie hem geslagen had, dit behoorde ook tot de noodzaakelyke voorver-eischten, Want indien 'er maar een getuige voor het licht kwam, die zeide den doodslager gezien te hebben, [offchoon men aan zyn getuigenis weinig toedroeg, als by voorbeeld indien de getuige eene vrouw, een slaav, of zo een, die van wegen zekere misdaad niet getuigen konde,] dan kwam de volgende plechtigheid niet te pas, zie WAGENSEIL l. c. p. 917. doch, stel eens, het geval had zich dus, dat de een van de getuigen zeide, ik heb den doodslager gezien, en de andere ontkende het, of, eene vrouw slaavde, en eene an-

andere lochende het; of tegen een bevestigend getuige, stonden twee lochenende over, dan moest de onthalzing van de koe geschieden, zie *Sota* C. 9. §. 8.

I. B De plaats betreffende, de doodgeslagene moest in *Israëls land* gevonden worden, in het land, 't welk de Heer uwe God u geeven zal, om dat te erven, de Jooden sluiten hierom buiten deeze Wet, zo eenen, die gevonden werd na by de grenzen van het heilig land, of na by eene Stad, waar in het meerder getal van inwooners *Afgodendienars* waaren, of daar geen Sanhedrin van drie-en-twintig leden was, zie *WAGENSEIL* p. 896. en, (zo uitpluizende zyn de Jooden) dewyl 'er in den text staat לְרִשְׁתָּהּ om te erven, zo zonderen ze *Jerusalem* van deeze plechtigheid uit, omdat *Jerusalem* Gods erfenis was, en niet de erfenis van *Israël*, dus aan geen der Stammen in het byzonder behoorde, zie *LIGTFOOT Cent: Chorog. Matth. præm. C. 21.* hy heeft daar eene plaats uit *Gem: Joma*, tien zaaken worden 'er van *Jerusalem* gezegd, en onder die tien is 'er een, dat die Stad geen jonge koe onthalt.

I. C Wanneer men nu zulk eenen verflagenen gevonden had, en daar van kundschap gegeeven was aan het Sanhedrin, wierden 'er eenige mannen uitgekoozen, die zich naar die plaats begaven, en de maat namen van den dooden af, tot de omlyggende Steden, ten einde te weten te koomen, welke Stad de naaste was by den verflagene: deeze worden in den text tweezints genoemd vs. 2.

⌘ Oudsten.

⌘ Richters.

⌘ Oudsten, zynde een naam niet zo zeer van jaaren, als van waardigheid en gezag, zo als by de

de Romeinen *Senatus* en *Senior* van de jaaren ontleend wierd, terwyl niemand voor de 45. jaaren daar toe verkiesbaar was, denk ook om der Italiaanen *Segnior*, en der Franschen *Seigneur*, van welke in het Oosten noch in zwang gaande gewoonte men kan opslaan, LA ROQUE in *Desc: Palest.* p. 95. hoewel het eigenlyk by de Hebreënen eene gewoonte was, om niemand tot het Sanhedrin te verkiezen, dan die *bedaagd* waaren, zie WAGENSEIL in *Exc: Gem:* p. 783. waarom het in Bybelstyl eene omschryving is van *Magistraats-perfoonen* Ps: CVII. vs. 32. Exod: III. vs. 16. zie STERRINGA *Obs. Phil. in Pent.* p. 213. 214.

☞ *Richters*, 't geen men van 's gelyke tot de mannen van het Sanhedrin bepaalen moet, althans tot leden van het hoogste gezag hebbend Collegie, zie LIGHTFOOT *Hor. heb. ad Luc: XVIII.* vs. 2. Ten zy men met RELAND *Parte 2. Antiq. Heb. C. 8.* aanmerkt dat de Jooden door de *Richters* in den bloei-tyd van 't gemeene best, den *Koning* en den *Hoogenpriester*, maar door de *Oudsten*, de leden van het Sanhedrin verstaan, doch dit had voor als doe by het geeven van deeze Wet noch geen plaats: ook is het bezyden de waarheid, om met sommige Jooden de mannen van het byzonder Sanhedrin van die aangrenzende Stad te verstaan, zo als JOSEPHUS l. 4. C. 8. *Antiq. Jud.* mede doet, welken SELDENUS l. 3. C. 7. de *Syned.* grondig wederlegt heeft, ook onder anderen daar uit, dewyl men voor de in het werk gestelde meeting niet weten konde, welke Stad het naaste by lag, en by gevolg, van welke Stad men de leden behoorde af te vaardigen; ik laat nu de Jooden in eene zaak van weinig aanbelang twisten, over het getal van die *Oudsten* en *Richteren*, de
een

een noemt 'er vyf, de andere telt 'er drie, 't zy dan twee van de Oudsten, en drie van de Richters, of anders om, die 'er belang in neemt, kan de kibbelaryen der Jooden naflaan by SELDENUS l. 2. C. 5. de Syned. by WAGENSEIL ad Sota p. 894. en LIGHTFOOT Hor. Heb. in Acta Apost. C. 13. vs. 3.

2 De manier van te meeten, of het werktuig waar door, is ons geheel onbekend, waarschyne-lyk met een *snoer* in zekere maaten afgedeeld, althans van zulk een gewoon meettuig, gewaagt de H. Schrift ZACH: II. vs. 25. alwaar de Pro-phet eenen man ziet met een *מִדְּבָרָה* meet-*snoer* in de hand, doe 'er by EZECH: XL. vs. 3. in zyn hand was een linnen *snoer*, en een meetriet, gelyk Jacob hier van hiet, *het snoer zyner erve* DEUT. XXXII. vs. 9., en uit dien hoofde, word een *snoer* by overnoeming, voor de verdeling van eene *erfenis* of eene *erfportie* genoomen, RICHT: XVII. vs. 14. I CHRON: XVI. vs. 18. by MICHA Kap. II vs. 5. staat van *het snoer te werpen*, dat is, de *erfenis* te deelen, en Ps: XVI. vs. 6. met Jos: XVII vs. 5. worden de *snoeren* gezegd te vallen: de Jooden maaken dit onderscheid, met een *snoer* meet men eenen grooten afstand, als by voorbeeld, eenen akker, maar met een *riet*, meet men in 't klein, als gebouwen enz. bekend is in dien zin het Grieks *σχῶνος*, *σχῶνίζεν*, *σχῶνισμα*, *σχῶνισμός*, in de boven aange-*stipte* plaats van Ezechiel, vind men een woord *פְּתִיל פֶּשֶׁתִּי* 't geen ons wyft op eene linnen *gedraaide snoer*: indien we met BUXTORF in Lex. Talm. p. 189. raad leeven, zullen we zien, dat de Jooden gewag maaken van een *touw* *מִדְּבָרָה* be-

bestaande uit dunne teentjes, of draaden van tus-
schen de palmbladen, dat men zich echter in het
meetten van geen gedraaid touw bediend heeft, is
daarom des te waarschynelyker, om dat zulk een
touw zich by warm weêr te zamen trekt, en by
vochtig weêr uitbreid, dus of verkort of verlange
word, 't geen verwarring in de maat zoude ver-
oorzaaken, zie wyders BUXTORF l. c. in DDY,
en LEUSDEN *Philol. mixt. disf.* 32. met LIGT-
FOOT *Cent. Geogr. Matth. p.* 239 Met dit meet-
tuig meete men dan, *van den dooden afgerekend tot*
de omliggende plaatsen, WAGENSEIL l. C. merkt
aan, dat dit meetten geschieden moest, al wist
men reeds in het zekere, welke plaats de naaste
was, de Jooden zoeken wederom alhier volgens
gewoonte knopen in biesen, men brengt in om-
vraag, of dit meetten beginnen moest, 't zy van
de neus, 't zy van de navel van den verflagenen,
voor het eerste staat SELDENUS l. 3. C. 7. de
Syned. Voor het laatste WAGENSEIL ad *Sota p.*
904. anderen beginnen het meetten van de keel
af, en waarom noemt niemand van de hairkloo-
vers hier de *voeten*? want, daar de voeten van
den verflagenen liggen, had hy te vooren ge-
staan, mits dat hy gewond zynde, aanstonds geval-
len was: doch wat nut steekt 'er in dit gevit, 't
is immers genoeg, dat men met het meetten be-
gon, van de uiterste deelen van het lyk, die te-
gen over deeze of geene Stad lagen, en dat de
naast bygelegen Stad de jonge-koe aanbracht, mits
de *meeting* met alle mogelyke naaukeurigheid ge-
schiede, wyl 'er belang in was, evenwel, of dit
zoo wiskundig geschieden moest, dat de eene
Stad zelfs niet *ter breete van een draad*, naader
moest zyn dan de andere, weet ik niet, wat werk-
tuig meet 'er zo op een hairbreet? de Jooden
ech-

echter beuzelen zo, *BARTENORA ad Sota C. 9. m. 2.* of men moest dit aan de toverkunde, waar in de leden van het *Sanhedrin* ervaaren waaren, toekennen: Wederom melden ons de Jooden, dat een Stad, waar in geen *Sanhedrin* van drie-entwintig leden was, (hoedanig het zich had in een Stad, die geen 120. inwooners had, die bekwaam waaren, om tot leden daar van te strekken) zie *RELAND p. 2. C. 7. §. 12.* geen koe behoefde aan te brengen, wanneer 'er zulk een Stad bemeeten wierd, floeg men dezelve over, en zocht na eene andere: de geleerde *WAGENSEIL l. c. p. 899.* oordeelt echter, dat deeze zorg overtollig is, om dat 'er in 't Joodsche land geen Stad gevonden wierd, die geen 120. Inwooners inhield, 't welk echter niet al te zeker gaat, want het woord *עיר* word in ruimer of enger zin genoomen: in een ruimer zin, fluit het in *vestingen, groote Steden, en dorpen*, zie hier van *LIGTFOOT Cent. Geogr. Matth. præm. C. 98. en Hor. heb. ad MATTH: IV. vs. 23. MARC: I. vs. 38. en CLERICUS ad GEN: IV. vs. 17.* benevens *RHENFERD de decem otiosis §. 17.* noch heeft zich de Joodsche naaukeurigheid niet voldaan, maar zy brengt in omvraag, *Wat te doen, als men het hoofd afzonderlyk van de romp vond, dus op eene onderscheiden plaats?* doch dit geval betreft niet zo zeer het *meet*en, als wel het *begraaven* van het lyk, of namelyk het lyk behoorde *begraaven* te worden, alwaar het hoofd, dan, daar de romp gevonden wierd? zie *WAGENSEIL l. c. p. 903.* Zo dra was dan de *meeting* niet verricht, of de Stad, die begreepen was de naaste by te zyn, wierd verplicht om een koe te brengen en te keelen, en, zo het onverhoopt gebeuren mogte, dat de gedooode

op

op eenen geheel gelyken afstand tusſchen twee Steden lag, dan moeſten die beiden elk een jonge koe toebrengen, of de eene moeſt op gemeene koſten van de twee Steden geleverd worden, met die woorden van een formulier, *indien deeze Stad waarlyk de naaſte is, zo zy de koe van haar, en die van de andere Stad vereeren haar hunne portie, of in eene omgekeerde rede*, WAGENSEIL l. c. p. 899.

I. D. De meeting geeindigt, en 't lyk op den zelve voet ter aarde beſteld zynde, gelyk men gewoon was omtrent een doode van het gebod כַּת כִּזְוָה keerden de Oudſten en Richters te rug; men vergelyke AINSWORTH h. l. met BUXTORF Lex. Talm. Col. 2622. aanſtonds wierd door hunne bemiddeling eene jonge koe van de runderen genoomen vs. 3. tusſchen עֵל en פֶּרֶם ſchoon beide van jonge koebeeſten gebruikelyk, is dat onderscheid, dat het eerſte woord ons tot noch jongeren leevtyd van het dier bepaalt, zo als het LEV: IX. vs. 3. tot een kalv van één jaar behoort, daar het laaſte een rund beteekent van meerderen leevtyd, 't geen reeds hoornen heeft Ps: LXIX. vs. 32. en naar kracht van פֶּרֶה reeds vruchtbaar is JOB XXI. vs. 10. ja zoogt ISAM: VI. vs. 7. 10. zie BOCHARTUS p. 1. Hieroz. l. 2. C. 28. de Jooden bepaalen het eerſte ſoort tot een jaar, het tweede tot twee of drie jaaren, hoewel deeze naaukeurigheid niet altyd ſtrek houd, en עֵל niet zelden meer tot het ſoort, dan wel tot den leevtyd van het dier behoort, waarom het met פֶּרֶה verwisfelt word Ps: CVI. vs. 19. 20. zie JURIEU Hift. Critiq. des Dogmes & Cultes Part. 3. tract. 2.

C. II. zo als de Latynen hun *Vitula* ook ruimen neemen by VIRGILIUS *Eclog.* 3. vs 28. seq. zie SELDENUS *de Diis Syric.* Synt. I. C. 4. en BEYERUS in *addit: ad. h. l.* waarom wy al wederom de naaukeurigheid der Jooden alhier kunnen missen, die aan deeze jonge koe één jaar geeven, althans niet boven de twee jaaren; de text althans doet 'er geene andere omperking by, dan

⌘ Dat die koe van de runderen moest genoomen worden, in 't Hebreuws עֵגְלָת בָּקָר 't zy dan om te leeraaren, dat die koe niet al te tenger en jong moest zyn, of dat dezelve niet afzonderlyk moest zyn opgevoed, maar met de overige kudde te gelyk geweid hebben.

⌘ Dat dezelve aan het juk niet moest getrokken hebben, dus in zo verre ryp en bekwaam daar toe, schoon nooit zulks geöfend hebbende, want anders was deeze byzondering onnoodig,

⌘ Dat die koe van alle grovere en in 't oog loopende gebreken, vry moest gaan, hoewel dit zoo naauw niet behoefde genoomen te worden, als by de koejen, die Gode ten offer strekten, zie WAGENSEIL l. c. p. 907. dit schynt in die twee zegwyzen opgeslooten te zyn, met haar moest niet gearbeid zyn, en ze moest aan het juk niet getrokken hebben, welke eerste zegwys wederom van sommige Jooden al te bepaald gebracht word tot den arbeid van steenen wech te draagen, en de laatste zelfs tot het niet opleggen van een juk, ofschoon dezelve 'er niets mede voortgetrokken had, schoon men dezelve eenigen last van dekfel, 't zy tegen de koude, 't zy tot afweering van de vliegen mogt opleggen, zie WAGENSEIL in *Exc: Gem:* p. 1019.

⌘ Deeze koe bracht men in een rou dal, dat niet be-
arbeid, noch bezaaid zal zyn vers 4. אֶל נַחַל אֵימָן
de-

dewyl נַחַל zo wel eene valeye als een beek beduid, aarzelt men hier, wat 'er door te verstaan, het byvoegfel kan ons eenig licht schaffen, want 'er staat by een ruw dal, waar over geen ploeg gegaan is, zie SIMEON DE MUIS *varia Sacra* p. 112. doch het een verdraagt zich hier wel met het ander, dewyl 'er doorgaans door de valeyen rivieren vloejen, 't zy uit regenwater, 't zy uit hoogere plaatsen of uit fonteynen herkoomstig, dus kan dan נַחַל zeer wel eene laagere plaats aanduiden, of een boezem met of zonder water, Kimchi leert uitdrukkelijk, dat alle laagere plaatsen, waar door water heenen vloeit, 't zy 'er al, of geen water in gevonden word NACHAL hiet, 't welk ook volgens KROMAJERUS *de usu ling. Arab.* p. III. overeenstemt met den wortel, die by de Arabiers eene geduurige regen beduid, gelyk ook de meeste valeyen des zomers droog staan, en des winters zwellen, des kan beide en dal en rivier gemeend worden, zie RELAND l. I. C. 45. *Paläst. Ill.* en zo als de Latynen hun woord *vallis* gebruiken, deels voor eene plaats, die tusfchen twee bergen of heuvels ligt, deels, voor den boezem van eene rivier, *septem sine flumine valles* OVIDIUS l. 2. *Metam.* daar zeven valeyen staan in plaats van zeven armen van een uitgedroogde rivier, wy verstaan dan hier zulk eene valey, door welks lageren boezem, eene beek vloeit, dewyl 'er in 't vervolg melding gemaakt word vers 6. van het handen wasfchen over die koe, zonder dat 'er melding is, dat dit water van elders moest worden aangebracht, zie AINSWORTH *ad h. l.* 't is zoo, gy brengt tegen, dat 'er by staat, dat niet bearbeid noch bezaaid zal zyn, en meent, dat dit van eene beek niet kan gezegt worden, maar wel

van eene *valey*, maar, offchoon het onderfte en laagfte gedeelte van eene *valey* met water gevuld is, zo is 'er doch in de hoogere en fteiler gedeelten van dezelve, ruimte genoeg overig, om beploegd, en bezaaid te worden, voor al des zomers, wanneer 'er weinig of geen water in veele van die *valeyen* gevonden word: Wat nu het woord *נַחַל עֵתָן* betreft, dit zegt *ruw, onbebouwd, woest*, land, 't zy men het afhaalt van eenen wortel, die *hard, vast, en sterk* worden beduidt, 't zy van een ander woord, dat zegt *hy heeft gestaan, volftandig volhard, hy is hardnekkig geweest*, men zie *MAJUS Suppl. in Lex. Cocceji* en *KROMAJERUS de usu ling. Arab. p. 531.* het staat *JOB XII. vs. 19.* van *machtige lieden*, van *sterke fundamenten der Aarde MICH. VI. vs. 2.* zie *NUM: XXIV. vs. 21.* de Latynen noemen zulk een land *terra Salebrofa*, een *hobbelig, of oneffen land*, 't geen door menschen handen niet bearbeid is, 't geen my ruim zo natuurlyk voorkoomt, als dat men *Nachal Etan* verklaart van *de kracht en 't geweld*, waar mede eene *afloopende beek* word voortgestuwd, neen! 't is zulk een *plaats of valey*, waar in

Saxofas inter decurrunt flumina valles

waar in de beeken tusfchen hobbelige valleyen heenen vlieten.

I. E. En, zo koomen wy tot de *behandeling omtrent de jonge koe*: deeze derwaarts gebracht, wierd *onthoofd*, of de *nek doorgehouwen* vers 4.

N Door wie deeze onthoofding verricht is, daar van hebben we buiten den text geene zekere wetenschap, want dat de Joodsche Meesters zulks aan de Priesteren toeschryven, is buiten eenigen grond;

grond, de text kent het aan de Oudsten toe, voor dat 'er eenige melding van de Priesteren gemaakt word, JOSEPHUS l. c. schryvt dit toe aan de inwooners van de naast bygelegen plaats, zie SELDENUS l. 3. C. 7. §. 3. de Syned.

□ De onthalzing zelve moet naar klem van het woord *חַו* begreepen worden van het achterste gedeelte van het hoofd begonnen te zyn, waar in dit werkwoord onderscheiden is van *חַו* t geen keelen zegt, van vooren begonnen zynde, 't geen men ook opmaakt uit het woord *קוּפִּי* met welk werktuig men niet dan van den rug beginnende sneed; zie RELAND *Antiq.* S. P. 2. C. 5. §. 21. want dit laatstgenoemde woord was eigen aan het vleesch houwen, en been breeken der dieren, ook onthoofde men 'er misdadigers mede, zie LEUSDEN *Phil. Heb. Mixt. dis.* 47. §. 4. BUXTORF heeft den oirsprong van *kopiz* in *Lex. Talm.* Col. 2097. te recht gebracht tot het Grieks *κόπις* of *κοπίς* 't geen overeenstemt met het Latyns *Secespita*, waar van de figuur vertoond word by SAUBERTUS de *Sacrif.* p. 337. zie CASAUBONUS ad *Suet.* l. 3. C. 26. en de Heer RELAND heeft daar mede in vergelyking gebracht het Persisch *Kafften*, 't welk hy uit *Xenophon* opheldert, zie *Disf. Misc.* t. 2. *disf.* 8. §. 55. dit werktuig was eenigzints krom, want CURTIUS l. 8. C. 14. schryvt dat *Copides* waaren *gladii leviter incurvati, falcibus similes*, zie KHUNIUS en JUNGERMANNUS ad *Poll. Onom.* l. 1. C. 10. Wyders berichten de Jooden, dat [indien na het onthalzen van de koe, de moordenaar ontdekt wierd,] men de koe op de plaats van onthalzing begroev.

□ 't Geen de Priesters hier in te verrichten hadden, bestond hier in: deezen, onbepaald ten op-

zicht van het getal, hadden zekerlyk hier iets te verrichten, wanneer na het onthalzen van de koe, de moordenaar niet ontdekt was, doch hunne ver-richting staat wat duister uitgedrukt, Moses schryvt vers 5. aldus, *dan zullen de Priesters de kinderen van Levi toetreeden, want de Heer uwe God heeft hun verkooren, om hem te dienen, en in des Heeren naam te zegenen, en naar haaren mond zal alle twist en alle plaage afgedaan worden; uit welke woorden men onbelemmerd dit besluiten kan,*

α Dat het aan hun stond te onderstaan, of alles in het slagten van de koe, naar de Wet ver-richt was.

β Dat, dewyl het hun werk was, het volk voor te gaan in het gebed, de Priesters de woorden van vers 8. hebben uitgesproken, waar van zo aanstonds nader zal gehandeld worden.

γ Indien dan de Priesters alles richtig bevon-den hadden, zo wieschen de Oudsten hunne han-den, over de geslagte koe, ten teeken van on-schuld, en wel hoogwaarschynelyk met het wa-ter uit de zo even verklaarde beek, ik zal van dee-ze overbekende plechtigheid van *band-waschen* niets zeggen, de Oudsten beduiden 'er zeer ken-nelyk mede, dat noch zy, noch het geheele volk, eenig deel namen, of hadden in de begaane man-flag, niet anders dan Pilatus betuigde in 't geval van den Heiland, en daarom volgt op deeze plech-tigheid in een natuurlyk verband, *eene betuiging van onschuld*, te leezen vers 7. en 8. welke wy begrypen, niet zo zeer door de Oudsten, als wel door de Priesteren uitgesproken te zyn, het is immers niet wel te denken, dat, daar 'er even vooraf gezegt was, *dat de Priesters verkooren waa-ren, om God te dienen, en in zynen naam te zege-nen, dat, herzeg ik, de Priesters alhier stom-*
me

me perfoonen zouden geweest zyn, en de Oudsten van het volk in hunnen poft zouden getreedden zyn, gemerkt de woorden van vers 7. en 8. woorden van *een gebed*, en van *eene zegening* behelsden, wil men echter, met sommige naaukeurige uitleggers, eenig onderscheid maaken, dan zal men weldoen te begrypen, dat de woorden van vers 7. gesproken zyn door de Oudsten, *onze handen hebben dit bloed niet vergooten, en onze oogen hebben het niet gezien*, maar dat de Priesters de woorden van vers 8. daar op gevoegd hebben, *Weest genadig uw volk Israël, dat gy ô Heer verlost hebt, en leg geen onschuldig bloed in het midden van uw volk Israël, en dat bloed zal voor hen verzoend zyn*, dan sprekken de Oudsten, en de Priesters elk in hunne juiste fchetse, de Oudsten waaren doch aldaar tegenwoordig, enkel, om een openbaar en plechtig getuigenis van onschuld af te leggen, en de Priesters, om de noodlottige gevolgen van dien manflag statelyk af te bidden, zulks strookt ook zeer wel met het verband van vers 5. en 6, daar Moses van *een tweeledig onderwerp* gewag maakt, vers 5. van de Priesteren, Levi's Zoonen, vers 6. van de Oudsten, en wat voor een oogwit zoude 'er anders in zyn, dat de Priesters, als ze slechts stomme perfoonen vertegenwoordigden, hier by geroepen waaren, daar volgens onze opvatting elk van die twee juist dat geene verrichten, waar toe ze amptshalve bevoegd waaren: Letten wy nu een oogenblik op de *belydenis zelve*.

Moses laat voorafgaan, *ze zullen antwoorden en zeggen*, men weet, dat אָמַן en ἀποκρίνεσθαι niet zelden gebruikt word van hem, die enkel spreekt, zonder dat 'er eene vraag voorafgegaan is, 't geen

meest plaats vind, wanneer het woord *וְאֵלֶיךָ* daar by staat, zoo als in het N. T. *ἀπεργίζῃ καὶ εἶπε*: de Jooden brengen hier in geding, of uit kracht van die woorden, *onze handen hebben dit bloed niet vergooten*, zoude volgen, dat de Oudsten, deeze belydenis niet gedaan hebbende, voor *doodslageren* zouden zyn te houden geweest? doch dit onderzoek is ydel, want ze spreken deeze woorden in den naam van de geheele Stad, en weeren dus de schuld van de misdaad niet alleen van zich af, maar ook van de geheele Stad en maatschappij, verklaarende niet slechts, dat die moord niet alleen door dezelve niet begaan is, maar dat ze geene de minste kennis of wetenschap hebben, hoe, en door wien dezelve begaan is. Op deez grond volgen dan de Priesters, en koomen tusfchen, met een gebed voor het geheele volk vers 8. waar mede ze alle de onheilen, die daar uit zoude kunnen ontstaan, voor het volk afbidden, 't welk geene breede uitweiding vordert: terwijl wy ons niet dan in het voorbygaan ophouden, met de nietige fabel der Jooden, *dat uit het lichaam van de jonge koe een worm gebooren wierd*, zie WAGENSEIL l. c. p. 923. 't geen mogelyk geheimzinnig beduidt, dat de *kwaade consciencie den doodslager alle zyn dagen achtervolgde*.

¶ Eindelyk, dit alles verricht zynde, begroeven men de onthalsde koe, in de valey, alwaar dezelve geslagt was, waar over men behalven WAGENSEIL l. c. nader zien kan by NICOLAI de Sep: Heb: p. 214. doch hier valt het onderzoek, of ook de *byl*, of 't *slagtmes*, te gelyk met de koe aldaar begraven zy? om dat naar den Levitischen styl de heilige dingen, of de werktuigen, daar toe gebruikt, doorgaans begraven wierden, dewyl ze verder tot niets anders mogten gebee-
zigt

zigt worden, men schynt dit uit de *evenredigheid* te moeten afleiden, want, als iemand met de dood gestraft was, wierd het zwaard of de andere werktuigen, tot de uitvoering gediend hebbende, te gelyk met den misdaadige begraven, schoon niet in het zelve grav, maar op den afstand van vier Cubiten, zie CARPZOVIVS *in not. ad Schikhardi Jus. Reg. C. 4. Theor: 14.* nu geschiede hier in het onthalzen van deeze koe, eene *executio in effigie*, eene straf-oefening als in beeltenis, want de koe stierv *in plaats van den doodslager*: Noch merken de Jooden aan, dat, gelyk de valey voorheen ruw en onbebouwd was, dat dezelve voor het vervolg niet mogte bezaaid, of bearbeid worden, alleen men mogt in die valei het linnen kammen, en steenen tot het bouwen vergaderen, zie WAGENSEIL *ad Sota C. 9. m. 5. en m. 9.* op welke laatste plaats noch word aangemerkt, dat doe onder den tweeden Tempel de moorden vermenigvuldigd wierden, deeze geheele plechtigheid heeft opgehouden.

II. Daar blyvt niets voor ons overig, *dan naar de wysheid en goedheid of het oogmerk van deeze Wet onderzoek te doen.*

A. Daar is tot welzyn van de Maatschappy niets zo noodzaakelyk, als *de algemeene rust en veiligheid*, en dat de een geen aanslag maakt op het leven van den ander, des is het onvermydelyk, dat men zulken, die zich daar aan vergrypen, met den dood straft, ja, dat men, als de doodslager zich met de vlucht heeft te zoek gemaakt, of zich ergens verschuilt, dat men alle mogelyke zorg draagt, dat de misdaad niet ongewrooken blyvt, waarom veele Wetgeevers gezorgd hebben, dat men, als de daader zelve niet kan gestraft worden, wraak over hem neemt *in*

beeltenis: zulks had by de Persen onder *Artaxerxes Longimanus*, en ook by de Romeinen plaats, God vergenoegde zich niet, dat alleen het bloed van hem, die het vergooten had, wederom vergooten wierd, of dat hy, die het zwaard nam, door het zwaard verging, neen maar, dat, als de moordenaar in persoon niet konde gevonnist worden, dat de jonge koe *in zyn plaats* gerechtelek wierd ter dood gebracht, en aan dezelve geschiede, 't geen aan den daader zoude geschied zyn, om zynen toorn van het geheele volk af te wenden, invoege men hier mag toepassen, het gezeg van PRUDENTIUS c. *Symmachum* l. I. vs. 359.

Placatur Vitulae numen Cervice resecta.

B. En wel, 't was zeer wys en voorzienig. *dat de Oudsten en Richters als openbaare handhaavers van het recht* daar in voorgingen, met te betuigen, als voorgangers, en als vertegenwoordigers van de Maatschappy, dat ze zich van hunnen plicht van onderzoeken, en wel na te vraagen gekweeten hadden, maar den daader niet hadden kunnen opspooren, dus, het oogmerk van den daader te straffen, wel gehad, maar niet ten uitvoer hadden kunnen brengen, zynde het waarschynelyk, doch ook meer niet, dat de daader of uit de naast by gelegen Stad gekoomen, of derwaarts gevlucht was, dus, dat zy Richters thans deden, 't geen zy konden doen, en aan de koe de straffe uitoefenden, welken ze aan den daader zouden aangedaan hebben; ja, 't schynt, dat de *onthalzing daarom van achteren, of van den rug begonnen* zy, om dat struikroovers en moordenaars de reizigers aldus veraaderlyk gewoon zyn van achteren aan te vallen: hierom moest ook de *valley,*

ley, waar in de koe onthalt was, voor het vervolg *onbebouwd*, en *onbeplant* blyven, tot een eeuwigduurend teeken, en verfoejing van de plaats, daar de misdaad begaan was, op dat deeze plaats kennelyk blyven zoude: NOVARINUS in *Schædiasm. Sacr. Proph.* l. 4. C. 19. verhaalt dus, dat de Koning van Schotland KENNETHUS bevolen heeft, dat een akker, alwaar iemand vermoord en begraaven was, *zeven jaaren onbebouwd zoude blyven.*

C. Vooral, zo strekte alles in deeze plechtigheid daar toe, *om den daader te gemaklyker te ontdekken*, want, indien hy bekend was, zo hield de reden van de geheele plechtigheid op, konden de Richters hem, als hy bekend was, niet achterhaalen, de Koning, die langere armen had, zoude zulks hebben kunnen doen, en behalven de Koning, zoude ook de bloedwreeker, die hem zonder achterlaaten zoude najaagen, daar toe in staat geweest zyn.

Alles was nu in deeze plechtigheid zeer geschikt, om hem te ontdekken, want tot het onthalzen van de koe, vloeide eene groote menigte van aanbouwen te zamen, dus konde het niet misfen, of 'er moest over die daad veel gesproken worden, en hier uit zoude men licht eenige voetstappen van den daader kunnen ontdekken, ja, door deezen zamenvloed van menschen, wierd aan allen gelegenheid gegeven, om te zeggen, en bekend te maaken, het geen ze tot afweering van de bloedschuld zouden kunnen bybrengen, de *betuigingen* van de Oudsten, en van de Richters, die zoo statelyk waaren, konden en moesten hun aanzetten, om, zoo ze 'er iets van wisten, zulks niet te verbergen, op straffe van anders Gods geduchte wraak op zich te laaden: Ja! zoo het eens
waar

waar mogt zyn , dat de daader of schuldige zelve, zich in persoon by deeze plechtigheid bevond, dan konde de statelykheid van deeze straf-oefening aan de koe, tot een middel strekken, om zyn geweeten te doen ontwaaken, en hem dus tot belydenis van de misdaad te brengen: Alles blykt dus in het geeven van deeze Wet, naar wyze inzichten geschikt geweest te zyn, en, zo als met de beste orde van het gemeene-best, het meeste overeenkwam, op dat een ieder met de Heiden-sche scheeplieden zeggen mogt JONA I. vs. 14. *Och Heer, leg geen onschuldig bloed op ons!* op dat wyders een iegelyk afleerde het kwaad te verheelen, den misdaadigen bescherming en schuilplaats te verleenen, neen maar, naar vermoogen daar tegen te betuigen.

Zie daar, Eerwaardig man, 't geen ik nopens deeze Wet aan U W. E. te schryven had, doe 'er by, 't geen 'er aan ontbreekt, en gaa voort in het gezegend onderzoek der schriften,

TOTUS EX ANIMO TUUS.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage 5 Jan.

1768.

TWAALV-

TWAALVDE BRIEF,

ZEER GEACHT AMPTGENOOT,

DE plaats, waar over ik in deezen brief met U W. E. wien ik, schoon afwezig, niet geheel vergeet, zal handelen, is *van veel gewigt*, ik doel op JACOBI I. vs. 5-8. over de welke ik my te binnen breng met U W. E. wel eens ter loops gesproken te hebben, toen wy noch in standplaats vereehigd waaren; myn oogmerk is te onderstaan, of men uit deeze plaats regelmatig besluiten kan en mag, dat 'er tot het wel bidden by wyze eener voorwaarde behoore, *het zeker en onwrikbaar vertrouwen, dat men in het derde, 't geen men van God bid, ontwyfelbaar zal verhoord worden*, deeze stelling heeft kracht gekreegen door eene verkeerde toepassing van de belovte, MARC: XI. vs. 24. *alle dingen, die gy biddende begeert, gelooft, dat gy ze ontvangen zult, en zy zullen u geworden*, 't geen echter in zamenhang alleen bepaald is tot de Apostelen, welke in den loop van hunne bediening, met een zeker vertrouwen van God zulke wonderdaaden bidden moesten als tot volvoefing van hun ampt noodig waaren, waarom men, schoon, zo als van achteren blyken zal, tegen het waare oogmerk aan, ook uit deeze plaats beslooten heeft, *dat het geloove, 't welk onze Godvruchte gebeden vergezellen moet, eene onwrikbaare bewustheid van het gemoed zy, dat*
men

men het gebedene ontwyfelbaar zal verkrygen, zo, dat het in deezen Goddiensligen plicht een groot gebrek zoude zyn, te twyfelen aan de verhooring, niet, als of ik betwiste wilde, dat een Christen fomtyds dat vertrouwend Amen, in zyn binnenste gevoelen konde, en ook werkelyk gevoelde, maar, of het uit kracht van deeze plaats, een noodzaakelyk, en onontbeerlyk vereischte zy in het gebed, zonder 't welke een geloovig gebed by God verwerpelyk zoude voorkoomen, laat ons bepaalen,

I. Welke de meening van Jacobus in deeze plaats niet zy, te weten, dat een ieder geloovig bidder, bewustheid zoude moeten hebben van de verhooring van zyne gebeden.

II. Wat hy stellig bedoelt, en van welk twyfelen hy wil verstaan zyn,

I. Om het eerste vast te maaken, en dat die meening de zyne niet zy, merke U W. E. het navolgende zorgvuldig op.

A. Dat, wen de Apostelen zekere fouten, gebreken, zonden, met nadruk en yver bestraffen, zy dan gewoonlyk zulke fouten bevechten, die in zich zelven groot, en aanmerking waardig zyn, want het zoude zich met hunne wysheid niet ploojen, dat ze zich verzetteden, het zy tegen ligte, het zy tegen ingebeelde misdaden: Nu; als men stelt, dat de Apostel het alhier enkel ge-laaden heeft, op het wantrouwen van verhoord te zullen worden in zyn gebed, dan maakt men hem schuldig aan het bevechten van iets, daar doen-maals, en nu noch, zo zeer niet in gezondigd word, want weinige menschen gaan aan dat euvelkrank, vooral niet in de eerste tyden van het N. T. daar men eerder zondigde in een uitstap, dan in een te kort schieten van dit vertrouwen: het is waarlyk onder de zeldzaame dingen, dat iemand, zekere geeste-

geestelyke genade, en vooral geestelyke wysheid, van God biddende, twyfelen zoude aan de verhooring, want door dit twyfelen zoude hy te gelyk twyfelen, dat God een Goed, Almachtig, en heiligheid minnend Wezen was, en die aan deeze wezenlyke volmaaktheden van God twyfelt, twyfelt aan God zelve, en, was 'er iemand, zo verre vervoert van geeft, het is te gelyk zeker, dat zoo iemand zich door het gebed, aan God niet zoude aanmelden, om deeze gunsten van hem te smeeken, dus moet de Apostel een zeker ander zeer wezenlyk gebrek in onze woorden aantasten: Ik staa toe, 'er zyn gevallen, waar in een Christen, zonder eenige onvolmaaktheid in God te onderstellen, twyfelen kan en mag, aan de verhooring, *dan*, wanneer die Christen te sterk inziet in zyne eigen onwaardigheid, afwykingen, en zwakheden, wanneer hy begrypt, dat hy de voorige genade misbruikt heeft, en deswegen beducht is, dat God hem vanwege voorig misbruik, geene nieuwe genade zal willen schenken; in zulke gevallen trekt hy wel de Godlyke Algenoegzaamheid niet in twyfel, maar hy betwysfelt den Godlyken wil, gemerkt hy de Godlyke goedgunstigheden zo dikwerf misbruikt heeft; wel, denkt hy in zulk een geval, zoude God langer op zulk eene dorren grond zaajen? zoude God versche weldaaden schenken aan eene ziel, die van de voorgaande zo slecht gebruik gemaakt heeft? maar gy begrypt wel, dat het niet zeer te denken is, dat de Apostel tegen dit *gantsch niet ongegrond twyfel*, met zo veel aandrang zoude uitvaaren, gelyk hy kort hier op doet, merkende zulk eenen twyfelaar aan als een' *geveinsde*, als een *dubbelbartige*, en hy zegt van hem, *dat hy niet meinen moet, iets te zullen ontvangen van den Heere, behalven dat*
dit

dit soort van wantrouwen, 't geen ik daar zo even noemde, in den grond zo berispelyk niet is, dewyl het gebooren word uit nederigheid, uit beseffen van eigen onwaardigheid; nu bidde ik u, een wantrouwen aan eigen waardigheid, een levend gevoel van eigen onwaardigheid, verdient immers niet, dat de Apostel het zo sterk en zo nadrukkelijk bestraffe! hy zoude in zulk een geval, byna zich zelve wederspreken, zeggende, God wederstaat den hovaardigen, maar den nederigen geeft hy genade.

II. Om dus deeze zwarigheden te ontwyken, behoort men rond te zien, of men in dit twyfel! 't welk de Apostel alhier zoo hevig berispt, in het stuk van het gebed niet gebrandstipt vind, zeker zwaar euvel, 't geen niet by eenen geloovigen, maar wel by eenen naam-Christen zeer gemeen is, 't welk alle de gestrengheid van de Apostolische berisping verdient; zo dra wy nu dit soort van twyfel, 't geen het gebed bederft, zullen ontdekt hebben, zullen we te gelyk onderscheiden en klaar verstaan, hoedanig het geloove zy, dat naar 's Apostels meening onze gebeden bezielen moet.

A. Jacobus stelt te neder, dat men van God wysheid moet vraagen, zonder te twyfelen, διακρίνεσθαι zegt dikwils, en ook hier wankelen, tusfchen beiden te staan, onbepaald te zyn in zyne meening; 't is noodig dit te betoogen, ROM: IV. vs. 20. staat & διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, hy heeft niet getwyfeld door ongeloove, ROM: XIV. vs. 23. ὁ δὲ διακρινόμενος ἐὰν φάγῃ κέκεριται, die dubt, die met zich zelve als twist voor en tegen, I TIM: II. vs. 8. spreekt Paulus van heilige handen op te heffen χωρίς διαλογισμῶν zonder murmureering, en Jesus Syrach heeft HOOFD: I. vs. 28. μὴ προσέλθῃς αὐτῷ ἐν δίσσῃ

VERMAAKELYKHEDEN. *III. Boek.* 385

διόν καρδία, nader niet tot hem met een dubbel hart, HESYCHIUS, heeft *διεργίῃ ἐδίσασεν*, zie BUDAËUS in v. en de Vaders by SUICERUS t. I. th. Eccl. p. 875. deeze beteekenis heerscht sterk in HAND: X. vs. 20. daar de Heilige Geest aan Petrus gelaft met de gezanten van Cornelius mede te gaan, *daarom staa op, gaa af, reist met hun, niet twyfelende*, [tusfchen beide staande, als een die niet weet, hoe of wat hy wil], men kan dus ons Grieks by Jacobus overbrengen, *zich niet bedenkende, niet tusfchen beide staande*, dan zal het dien heerlyken, straks nader uit te breiden zin leveren; hy, die wysheid van God vraagt, moet zulks doen, zonder te wankelen, zonder zich te bedenken, zonder als op twee gedachten te hinken, als hy dat bid, moet hy (in onduitsch) wel geresolveert zyn, zich vast bepaald hebben, om de party en belangen van God de zyne te maaken, en zich daar mede te vereenigen: Laat ons, indien we eenige kennis hebben aan de verdurvenheid van ons hart, eens indaalen in onzen geest, en zien, welke gesteltheid wy fomtyds by, in, en onder het bidden gewaar worden, of we niet dikwerf onder het bidden als ongersolveert zyn, (geev verlov aan het woord) dobberende en hangende tusfchen de party van de waare wysheid, en tusfchen de zoetigheden van onze zondige driften en begeerlykheden, van de welken wy met geen volkoomen overleg, en niet hartelyk kunnen afstappen: Veele menschen, die onder het licht van het Euangelium leeven, en, daar het geweeten post en ampt waarneemt, stemmen toe, 1) dat het met hun zo niet gesteld is, als het behoorde gesteld te zyn, by aldien ze hoop zouden hebben op de Godlyke genade, dat meer is; hunne zondige natuurstaat is hun niet onverschillig, ze zuchten 'er onder,

ze wilden en wenschten wel andere menschen te zyn, 2) zy bidden, ja by aanhoudenheid om in andere menschen veranderd te worden, maar te midden van dit alles behouden zy, eene onverzettelyke liefde tot het aan de hand houden van sommige begeerlykheden, waaraan zy als geboeid en verknocht zyn: Het getal van de zodanigen, onder de uitwendig geroepenen, is niet gering: Laat ik u de manier van denken, en werken van zulke lieden, eens klaar voor den geest brengen; *ik zoude*, zegt men daar in het binnenste, *wel geestelyk wys willen zyn, dit kooft my voor een begeerlyk goed te zyn*, maar, maar, ik zoude 'er deeze of die van myne driften, van myne neigingen, van myne zinnelykheden aan moeten opofferen, *nu, deeze driften en neigingen vreezen heimelyk voor die gemoeds-verandering*, des is hun leeven, een geduurig dobberen tusfchen beide, zonder zich immermeer te kunnen bepaalen, of met een onwrikbaar besluit van den geest, ergens toe over te hellen, zich enkel beezig houdende met geduurig wikken en weegen: en, dit is de gestalte, in dewelke men *deeze verkeerde bidders om wysheid*, by *Jacobus* begrypen moet. 3) Dit gaat zelfs zoo verre, dat ze in dien zelven tyd, waar in ze bidden, dat God hun verlichten en bekeeren wil, *teffens een verborgen drift, en begeerte hebben, om hunne zondige lusten en neigingen te behouden*, ja eene heimelyke vreeze, dat dezelve hun zullen ontnoomen worden, men gevoelt zyn kwaal, maar, men schrikt voor het geneesmiddel, men is bang, dat dit geneesmiddel te sterk werken zal, en zoude byna kwaalyk te vrede zyn, als God hun gav het geen ze bidden, vreezende te zullen verhoord worden, ze hebben dus eene stille verzuchting tegen hun bidden, zo, dat ze in schyn bid-

bidden, maar het hart bid tegen den mond en lippen aan: Verbeel u eenen zondaar, aan deeze of geene zonde onverbreekelyk vast zynde, hy schynt het somtyds waarlyk te meenen, om van dezelve ontslagen te worden, vooral, wanneer hy in de rampzalige gevolgen van de zonde eenigzints inziet, maar, hoe schoon hy het aan God voor doet, hy kan niet te raade worden, om de lekkere beete, en de gedachten der ydelheid uit zyn binnenste te verdryven, hy vraagt om de overwinning, maar hy vreeft te gelyk voor eene zo duure overwinning, welke hem zyne genoeglykste driften kosten zoude, zo dat zyn hart meer gevoelig is over de aanlokkelykheden van de zonde, dan over de aanminnelykheden van de Godzaligheid: Wat dunkt u, zouden 'er geene *Origineelen* van dit schilderstuk te vinden zyn in de zichtbaare Kerk? by voorbeeld; een *wraakgierige*, die van iemand eenig leed ontvangen heeft, zal bidden om het heilig geduld, en de zachmoedigheid van eenen Christen, maar meent gy, dat hy daar mede op het oog heeft, om zynen wraaklust daar door getemperd te zien, ge bedriegt u, hy zoude wel grootelyks te onvrede zyn, als hy verhoord wierd, en zyne gevoeligheid getemperd zag, voor en al eer hy het genoegen gehad heeft, om zich te wreken: Dit nu is, onzes erachtens, het juiste stuk, 't welk Jacobus veroordeelt, te weeten, zulke onzekere, dobberende zielen, die als in een geduurig tweegeding met zich zelve zyn, die wel om de bekeering vraagen, maar 'er in waarheid niet op gezet zyn, om dezelve te verkrygen.

B. Het kan tot eenige opheldering van onze verklaring strekken, dat 'er *uitleggers van naam* zyn, welke denken, dat men door de *wysheid*, die alhier de stoffe van het gebed uitmaakt, ver-

staan moet *die vaste onverzettelykheid van den geest, welke den Christenen de zwaarste vervolging, gemoedigd, doet doorstaan*, waar toe ze meenen, dat de zamenhang aanleiding geeft, dan zoude Jacobus les voegen op die Christenen, die van God den noodigen moed bidden, om de belangen der waarheid voor te staan, maar, die in den grond niet minder dan geschikt zyn, om voor die belangen der waarheid iets het allerminste te willen lyden, en van hunnen kant niets willen toebrengen, om de aanvallen der vervolgeren te keer te gaan: ik meene echter voor my, behoudens beter oordeel, dat men de gebeden wysheid een weinig ruimer en algemeener behoort op te vatten, *tot alle geestelyk verstand, dat invloed maakt op den wandel, met een woord, tot kennisfe gepaard met heiligheid.*

C. Bespeur nu eens, bidde ik u, 1) hoe gepast en eigen-aartig Jacobus deezen beschreeven man vs 8. noemt *eenen dubbelhartigen, eenen ongestadigen in alle zyne wegen*, die als 't waare *eenen tweedereley wil heeft, welke rechtlynig tegen elkander overstaat*, twee elkander omver werpende begeerten, zo dat men naauylks zoude kunnen gelooven, dat dezelve in eenen en den zelven persoon zouden kunnen huisvesten: trouwens hun hart is verdeeld ja dubbelt, en handelt ter kwaade trouw, *als een hart, en een hart hebbende*, een hart voor zyne lusten en begeerlykheden, en een hart voor zyne bekeering, dus behoort zulk een tot de veinzaarts, want alle de verlangen, en uitgangen naar bekeering en verandering zyn slechts schoone voordoeningen, en meer niet. 2) Hoe eigenaartig vergelykt Jacobus deeze hinkende op twee gedachten, *by eene baar van de zee, die van den wind gedreeven op en neder geworpen word; by*
enen,

eenen, die in alle zyne wegen ongestadig is; hoe gelukkig is de Apostel in zyn treffen? Niets ver- toont ons de gesteltheid van zulke geesten leven- diger, als de zee-baaren, want, zulke dryven als tusfchen God en de Weereld, nu hoog dan laag, nu rechts, dan links, nu ebbende, dan vloejen- de: niets bestendig, niets gestadig hebben ze, ze leeven onder geduurige twee- gevechten, met zich zelve, en hunne gevoelens zyn als gestadig bee- zig, om zich zelve af te breeken, en op te bou- wen, flux worden ze van den eenen, dan van den anderen kant overgehaald, dan eens hoort men ze jammerlyk klaagen over blindheid, over dee- ze en gene overheerschende zonde, dan wederom voorneemens vormen, om zich aan God en zy- nen dienst over te geeven, God bidden om hulp, kracht, genade, bystand; het is, als of zy golvs- gewyze sprongen naar den Hemel deden! maar, maar, op de minste verzoeking verkoelt alle dee- ze hitte, en die hemelhooge baaren ploffen in den afgrond neder: Volg eens met uwe oogen die opgezwollen baaren, en gy zult hun ras zich zel- ve aan stukken zien stooten aan een weinigske zand, en zich begraven in de afgronden van de zonden! is dit geene ongestadigheid in alle zyne we- gen? hy doet een zaak, en een poos daar na doet hy het tegenovergestelde, en hy wil gerekend worden die niet gedaan te hebben, met de eene hand breekt hy af, 't geen hy met de andere ge- bouwd heeft, nu is hy heet, morgen koud, nu is hy overwinnaar, dan weer overwonnen, al zyn doen is, in één woord, eene geduuri- ge tegenzeggelykheid, eene ongeregelde ver- wisfeling van iets goeds, en iets kwaads: Vader AUGUSTINUS l. 8. Confesf. C. 5. geeft zulk eene afbeelding van zich zelve, vertoonende in

zyn eigen perfoon als eenen mensch, die tusfchen twee partyen ftaat, welke hy moet aanvaarden, niet weetende, welken te kiezen; hy vergelykt zich by een' mensch, die verzot is op het fluimeren, en op het luieren, en zich wil oprichten, en uit den flaap opftaan, maar, die aanftonds van de vaak overwonnen word, en zich wederom in het bed nederligt: ik had, zegt hy, wel voorneemens genoomen, om de weereld te verlaaten, en my aan de studie van de waare wysheid over te geeven, doch ik ftelde het dag voor dag uit, en liet my wederom zachtkens zinken onder het zachte gewigt myner hartstochten, ik gevoelde wel, wat moeite ik zoude moeten aanwenden, om myne zondendriften te overwinnen, maar de vleierien van myn zondig vleefch namen myn hart in, en bonden my, als met koorden, ik vreesde gefpeend te worden van die zondige lufden, waar aan ik my had overgegeeven, ja, ik wilde wel aan het werk gaan, maar, 't was, als of ik naar mynen dood ging, ik bad God om bekeering, maar, op 't zelve moment fchrikte ik om bekeerd te worden, ik bad om kuischheid, maar ik was bang, dat God my al te vroeg verhooren zoude, TIMEBAM DOMINE, NE MECITO EXAUDIRES en Hoofd: 7 belyd hy, ik had als twee willen, eene nieuwe, eene oude, vleefch en geest, ik wilde, en ik wilde niet, ik disputeerde met myne eige gevoelens. 3) Dat nu zulk een mensch niets van God bekoomt, is zeker, ook, dat hy niet verwachten moet iets te zullen bekoomen, want, om zulk een groot goed, als de hemelfche wysheid is, te bekoomen, is voor alle dingen noodig, dat hy dezelve hoog fchat, maar hy fchat dezelve niet hoog, die geduurig in dubbing is, wat party hy kiezen zal; in zyn hart keurt hy de vermaaklykheden, en de genoegens, die in fchyn aan de zonde vast zyn, boven God en zyn dienft, nu
ziet

ziet de Alweetende kenner van de harten door en door, dat hy in den grond onverschillig is, omtrent het geen hy bid, en dat hy in zynen geest weinig hoogachting gevoelt voor die goederen, welken hy door het gebed veinst te zoeken, wanneer God zulk eenen daar mede beweldaadigde, zoude hy zyne gaaven als verkwisten, en wechgeeven, aan zulk eenen, die in zyn praktyk toont, daar niet mede gediend te zyn, God zoude als paarden voor het zwyn werpen, God wil, dat men de innerlyke prys en hooge waardy kent van de goederen, die hy aan ons aanbied, *invito non fit beneficium*, en dit is niet alleen zeer wys, maar ook hoogst rechtvaardig: hoe zouden wy menschen handelen in soortgelyke gevallen, als wy aan iemand eenig verzoek van aanbelang deden, en de man wist, dat het ons geen ernst was, 't geen we hem vraagden, neen maar enkel gemaakt, zoude hy ons verzoek niet aanmerken, als een zuiver spotten met hem, als strikken, die men hem gelegd had, om te beproeven, of hy ligt geloovig genoeg was, om 'er in te vallen, zoude zo een ons zyn uiterst ongenoegen niet te kennen geeven, en ons van zyne gunst versteeken; wilt gy in de verklaring de woorden van vers 8. binden aan de woorden van vers 7. by wyze van een gegeven reden, waarom hy van God niets ontvangen zal, dan is deeze reden tweeledig.

a. Het eerste beletsel voor de verhooring is de onstandvastige lichtvaardigheid van dien bidder, die zich zelve ongelyk is in hart en daaden,

b. Het tweede beletsel, dat hy dubbelhartig en geveinsd is in zyn gebed, niets meenende van het geen hy bid; nu is 'er geen stuk in den Godsdienst, 't geen het masker minder veelen kan, dan het gebed, want het is vormelyk spotten met

God, te bidden om de bekeering, en teffens te vreezen, dat God het doen zal, te bidden, om uit de strikken van de zonde ontkluisterd te worden, op zulk eenen tyd, dat wy doodelyk bedroevd zouden zyn, als God ons de weldaad verleende.

Uit allen deezen ziet UWel E. het groot onderscheid tusfchen deeze onze, en de voorgaande gedachten, volgens dewelke men meende, dat de bedreiging van Jacobus viel op zulke bidders, *die God om wysheid biddende*, VREESDEN NIET TE ZULLEN VERHOORD WORDEN, maar volgens onze gedachte bedoelt hy zulke bidders, welke VREEZEN AL TE ZULLEN VERHOORD WORDEN, de eerste zyn zwak-geloovigen, de tweede *bedriegers* en *geveinsden*.

Noch eens; het straalt hier uit af, wat het zeggen wil, indien iemand wysheid begeert, *dat hy bidde in het geloov*, dit geloove moet dus verklaard worden in tegenoverstelling van het wankelen, nu, gelyk het gelooven zegt in 't gemeen denkbeeld, *een aanneemen van Gods getuigenis*, zo wil het hier zeggen, *een algemeen en onbepaald overgegeeven zyn, aan de bevelen en wetten van het Euangelium*, zo dat de bidder derzelver waarheid en betaamelykheid van gantscher hart toestemt, en een waarachtig voorneemen van het hart heeft, om in de kracht van Christus, en door den Heiligen Geest dezelve te volbrengen, zonder toe te laten, dat onze driften ons daar in dwarsboomen, dus met een eenvoudig hart, 't geen aan het Euangelium toestemming geevende, een vermaak in Gods Wet heeft.

Dit stuk is dus zeer innig practicaal, waardste Medebroeder, en men kan hier uit aan veelen antwoord geeven, die wel eens klaagen, aanhoudend te bidden, zonder dat ze de vrucht van hun *aanhouden* ge-

genieten, doch; als de zulke eens recht onder-
 stonden naar den aart van hunne ellendige poogin-
 gen, ze zouden God en zich zelven recht doen,
 met te erkennen; dat ze noch nimmer recht ge-
 beden hadden; men zette eens voet by steek! ze
 verzoeken en eischen van God, 't geen ze waar-
 lyk niet begeeren, ja 't geen ze haaten, dus is
 hun gebed, wel ingezien, geene eerbewyzing,
 neen maar eene bespotting van 't Godlyk Opper-
 wezen, geschikt om zyne rechtvaardigheid te
 tergen: Een zondaar zal, by voorbeeld, dage-
 lyks en gezet tot God roepen, om deeze of gee-
 ne in hem byzonder heerschende zonde te over-
 winnen, maar hy vraage zyn bedriegelyk hart
 eens af, gevoel ik wel in my zelven eene harte-
 lyke uitgang en begeerte naar het geen ik zoo aan-
 houdende bid? Ja, zal hy zeggen, *want ik bid*
zelvs, om die begeerte oprecht in mynen boezem te
vinden, maar, is die begeerte niet flauw? ver-
 band gy na uw gebed, zelvs de schaduwe van het
 gebedene niet uit uw hart? word 'er eenige de
 minste pooging aangewend om op die heerschen-
 de zonde iets te winnen? begint gy stryd tegen
 de zonde? of, zo ras u de gelegenheid tot die
 zonde voorkoomt, trekt gy die ydelheid niet we-
 der met koorden? zoekt gy dus God, ja uw ei-
 gen zelven niet te bedriegen, door iets met de
 lippen voor te wenden, 't geen het hart niet
 meent? Want, al wat in een redelyk scheepsel
 eenigen lust en begeerte verwekt, lokt ook de
 poogingen uit, om het begeerde te verkrygen;
 Men leert dus uit onze verklaring kennen de
 diepten van de menschelyke verdorvenheid, de
 onnadenkelyke argelystigheid van ons doodelyk
 hart, en hoe behoorde zo een, die zich hier wel

geschilderd vind, God ernstig te bidden,

a. Dat God hem by deeze preuve van zyne geheele verdorvenheid deede stilstaan, ten einde recht te walgen aan zich zelve, en eens te recht toe te stemmen, *zulk een modderpoel huisvest 'er in myn hart.*

b. God te bidden om oprechtheid, en welmeenenheid in het bidden, en dat het ons in waarheid om de gebeden zaak te doen zy.

c. De allerzwakste en geringste poogingen aan te wenden, om iets op ons zelve te verwinnen, en ziet gy by aanhoudende ervaring, dat het u niet gelukt, 'er als dan op te staan, om waarlyk in het geloove met Christus vereenigd te worden, en daar door de krachten te ontvangen, om 't geen u natuurlyk onmogelyk is, te boven te koomen, en by de proev te leeren verstaan, *ik vermag alles door Christus die my kracht geeft.*

Ondertusfchen ontmoet hier een Christen on-eindige dank-stoffe! dit zoo bedriegelyk hart is in hem veranderd! de Geest van Christus, heeft hem het groote geschenk van welmeenenheid in het gebed gegeven, hy bid den Heere, en durft de preuve zynen Alweetenheid inroepen, ten opzicht van de meening van zynen geest, God mag vry oordeelen, of het hem om de gebeden genade, welke dan ook, te doen zy.

Als hy smeekt tegen deeze of gene van de in-woonende zonde, kan hy aan God zeggen, *ging het naar mynen wensch, geene zonde besprong my, geen verdorvenheid trok my ter zyden af: dit is naar Paulus styl, toe te gaan met een waarachtig hart, 't geen reets voor het gebed doortrokken is, van de zuiverste begeerte tot de gevorderde zaak. Zo staa dan myn Christen naar de heiliging van*

van alle zyne oogmerken, naar de weering van alle honig en zuurdeeg, by zyn offer, hy houde met toeleg geene verdorvenheid aan de hand, hy verklaare zich, van harten, vyand tegen het geen hy afbid, en zyne worstelingen, die op en na zyn gebed volgen, zyn waarborgen, dat hy biddende ftryd, en ftrydende bid. Waarlyk zo een zal ontvangen!

Ik hoop dat ik den' doelzin van de plaats getroffen heb, en beveel my in de aanhoudende gebeden en 't lievderyk aandenken, ook van onze aangename zamenwooning in de voorleeden jaaren,

Pl: Ven: D. Collega!

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage;
5. Aug. 1768.

DER.

DERTIENDE BRIEF.

ZEER EERWAARDIG HEER,
EN VRIEND.

U W. E. gelieft zich niet ongunftig uittelaa-
ten, over 't geen ik aan U W. E. fchreef,
nopens de Wet DEUT: XXI. vs. 1. - 10. dit
moedigt my aan, om by een snipper-uurtje, den
zelve te onderhouden, en, is het mogelyk te
vermeijen, met de in dat zelve Hoofdstuk voorkoo-
mende Wet DEUT: XXI. vs. 10 - 14. ook hier
in zullen wy onze gelievde Bybelstudie kunnen
bevorderlyk zyn: Ik begryp op het aandachtig
leezen van deeze Wet, dat dezelve was ingericht,
om Israël te beteugelen, dat het naar luft en be-
geerlykheid, in alles niet te werk ging: de Wet
verkeert omtrent het huwelyk van eene vrouw in het
oorlog gevangen genoomen: ZEPPERUS in Expl:
leg. Mos. l. 4. C. 18. p. 416. begrypt zeer wel,
dat deeze Wet niet zo zeer beveelt, als wel aan de
Hebreeuwfche krygsknechten toelaat, om zich
in het huwelyk te begeeven met gevangene
vrouwen, van wegen de kwaade begeerlykheid, of
om alle onreine vermenging te vermyden, zoo
evenwel, dat men dit niet om het even moet uit-
ftrekken tot alle de vrouwen van de omliggende
volken, neem eens, van de zeven verbannen Ca-
naneefche volken, DEUT: VII. vs. 1 - 3. van dee-
zen had de Wetgeever gezegd, dat ze niemand
ten huwelyk mogten neemen, of van de hunne
daar

daar aan geeven, de woorden, die aan het hoofd van deeze Wet staan, *wanneer gy zult uitgetoogen zyn ten stryd*, bepaalen ons duidelyk tot een oorlog niet binnen de grenzen van Palæstina, maar buiten dezelve, zie WAGENSEIL *ad Sota p. 755. cum. 8.* en de reden laat zich ook gemakke-
 kelyk tasten, de Wetgeever was DEUT: VII. vs. 4. met reden beducht, dat Israël daar door tot Afgodery zoude verlokt worden, hoewel Israël ook hier in gevaar geloopt heeft van andere volken, die niet van de zeven verbannen waaren NUM: XXV. vs. 1. De Jooden berichten ons, dat ieder gemeen soldaat, uitgenoomen alleen de leger-Priesters, van deeze toelaating nut hadden, 't geen zo verre ging, dat een leger-Priester, al had hy zich vermengd met eene Heidinne, in 't oorlog gevangen, echter met haar niet mogt huwelyken, doch deeze hunne glosse loopt aan tegen het beschreeven woord, 't welk aan de Priesteren wel het wettig huwelyk toestaat, maar hun alle verboden lievde-pleegingen ontzegt, tot dien trap, dat zelfs eenes Priesters dochter, hoerere-
 rende, eene buitengewoon zwaare straf moest ondergaan, de Hoogepriester mogt niemands weduwe trouwen, en de gemeene Priesters mogten alleen aan de weduwen van Priesteren trouwen, en geene verlatene ter vrouwe neemen: Het was dan alleen het voorrecht van leger-hoofden, en van gemeenen, zich met vreemde gevangene vrouwen te moogen vereenigen; [of den Koningen zulks geoorloofd zy geweest, is onzeker, de Wetten DEUT: VII. vs. 3. en EXOD: XXXIV. vs. 16. van SCHIKHARD bygebracht, sprekken enkel van de gemeene Israëllers, zie *Jus. Reg. C. 3. Theor: 9.* althans David trouwde Maacha, de dochter van Thalmaj,] en wel al-

alleen in het byzonder geval van oorlog , buiten het zelve wierd het zeer euvel opgenoomen , en van boete en huwelyks-scheiding achtervolgd , ESDRA IX. en X. zo dra dan een krygsknecht op eene gevangene van wegen haare ſchoonheid verliefd was , mogte hy dezelve niet misbruiken als een hoer , maar moest daadelyk met haar in onderhandeling over het huwelyk koomen , doch op zulke voorwaarden , die den Israëlitifchen Godsdienſt , (waar voor altyd zeer naaukeurig gezorgt wierd ,) geene oneere aandeel , invoege de gegeven vryheid getemperd , en aan de deugd , zo wel als aan den Godsdienſt ondergeſchikt wierd : laat ons deeze voorwaarde nader bezien.

I. God zorgde tegen het begaan van *hoerery* , en beveiligde dus het zevende gebod , *door de gevangen vrouw te doen eeren.*

II. De gronſlag van dat huwelyk was , dat zy Heidinne zynde , haaren vaderlyken Godsdienſt moest afzweeren , en overgaan tot den *Israëlitifchen* , hier door wierd zy gerekend eene Israëlitinne te zyn , want de Profeliten wierden gerekend in zekeren zin , wedergebooren te worden , en van geſlacht of afkoomſt te wiſſelen , zie ALTING in *Schilo* l. 5. C. 2. p. 118. t. 5. op : dit was de grondwet van deezen echt , terwyl ik niet beſliſſen zal , of de Jooden gelyk hebben met te ſtellen , dat eerſt eene *byligging* moest plaats gehad hebben , als zy noch in het Heidendom was , want dit kan ik niet overeenleggen met andere van hunne ſtellingen , dat de *bylegering* of het *byleger* een van de manieren was , waardoor eene dochter tot eene wettige vrouw wierd , 't welk toegegeeven zynde , volgen zoude , dat zy noch Heidinne zynde , reeds getrouwd zoude zyn , 't geen tegen het oogwit van den Wetgeever inloopt.

III.

III. Moſes geeft wel geen uitdrukkelyke reden van deeze Wet, maar de aart der zaake verſchaft dezelve niet duifter: God wilde, dat zyn volk over al en altyd, dus ook in den kryg, zich als een heilig en afgezonderd volk gedraagen zoude, tot dat einde had de Heer verſcheide leger-wetten gegeven, die de uitwendige reinheid betroffen, neem eens, dat de melaatschen en andere onreinen, uit den omtrek van het leger moeſten geweerd worden Num: V. vs. 2. 3. die aan eenigen onreinen vloed onderhevig waaren Deut: XXIII. vs. 10. zelfs, hoe men met de natuurlyke buik-ontlaſtingen te handelen had vers 12. ze moeſten zich vers 9. voor alle kwaade zaaken wachten, hy ſtrafte daarom de zonden in het leger begaan, zeer zwaar Jos: VII. Num: XIV. vs. 42-45. dus wilde hy ook alle vleeschlyke onreine vermenging geweerd hebben, geene hoeren mogten in het leger zyn, en 't ſchynt zelfs uit het geval van Uria en Pinehas te blyken, dat de vrouwen hunne mannen in het leger niet vergezeld hebben: God kende het boos gedichtſel der menſchen, en de Alweetende doorzag, hoe de verdorvenheid in het leger ſchielyk konde opgewekt worden, op het zicht van ſchoone vreemde dochteren of vrouwen, die men ook ſomts medenam, om Iſraël daar door tot zonde, en tot afval te berokkenen, gelyk Bileam, naar de gedachten van voornaame uitleggers, deezen raad aan de Midianiten gegeven had, [vergeelyk VITRINGA Obſ. S. I. 4. C. 9. §. 27. en ZEPPERUS in Expl. leg. Moſ. For: C. 10. p. 199] dus. hoe het te duchten viel, dat de Iſraëliſche krygsknechten dan met deezen, en dan wederom met geenen zouden boeleeren, te meer, daar zich de woefte krygsknecht in het leger alles ver-

gor-

oorlooft rekende [*SELDENUS de Jure nat. & Gent. l. 5. C. 13.* teekent aan, dat, zelfs volgens de *Joodsche Meesters*, de krygsknechten het geoorlooft rekenden op 't grond gebied der Heidenen, of op reis, en in eene belegering, spyzen, anderszints door de *Wet* verboden, te eten, ja, te moogen liggen by eene geroovde Heidsche maagt, ofschoon Heidinne, als de begeerlykheid hem daar toe opwekte] hierom deed de wyze Wetgeever met het kwaad zo veel goed als doenlyk was, en regelde die verkeerde tochten door het huwelyk, en door den Godsdienst niet schendende voorwaarden: Ja! wie weet, of hier in noch niet een geheim oogwit verborgen lag, op dat door de toelaating van zulk een huwelyk *Rachab* en *Ruth*, die vreemde vrouwen waaren, middelende zulke huwelyken, in de geslacht-lyst van *Messias* zouden kunnen ingelyvd worden, 't geen by aldien alle vreemde huwelyken volstrekt verboden geweest waaren, niet had kunnen geschieden.

IV. Laat ons nu het oog vestigen op de *plechtigheden*, omtrent deeze gevangen vrouw of vryster, [want omtrent heur staat word in den text niets bepaald, ook niet of ze fraai dan onaangenaam in haar voorkoomen was, welk laatste sommige meenen, dat in die woorden, *en gy lust tot haar zult gekreegen hebben*,] ofschoon ze anders lelyk zyn mogt.

A. De eerste plechtigheid staat vers 12. *gy zult ze binnen in uw huis brengen*, om ze namelyk aldaar als in een *Serail* of *Vrouwen getimmer* te verbergen, en voor niemands oog bloot te stellen, 't geen naar de Oostersche gewoonte was, zie *BUCHERUS de conclusis Heb. faem. C. 3.* en *DIETERICUS Antiq. Bibl. p. 763.* 't zy dan dat dit brengen in het huis, opgevat word, als een middel, om

om de begeerlykheid te doen bedaaren, wanneer de Israëlit haar in zyne macht had, 't zy veel eer, op dat de geroovde en gevangene gelegenheid zoude hebben, om te treuren over haar ongeval, en zich ongestoord aan haare droevheid over te geeven, de droevheid bemint doch de eenzaamheid, zo als David 2 SAM: XVIII. vs. 33. na de Opperzaal van de poort ging en weende, de gevangene had doch milde treurstoffe, om zich te bedroeven over het verlies van haare vryheid, Godsdiens, maagen, vaderland, en levenswyze, moettende zich nu vereenigen met zulken, van wien ze anders hemelsbreete verschildte, zie SPENCERUS *de Leg: Heb.* l. 2. C. 3. p. m. 225., zy bleev dan afgezonderd, op dat de tyd haare droevheid deed flyten, en eindelyk geheel benam; ook kan men voor reden geeven, dat 'er door dit in huis brengen gelegenheid was, om te verneemen, of ze ook van iemand anders zwanger ging, voor dat ze gevangen was, want anders zoude de Israëller, die haar geroovt had, onzeker gebleeven zyn omtrent zyn nakrooft, of het wel zyn echt zaad was, in zulk een geval zoude het kind, den staat van deszelfs moeder, naar den Joodschen stokregel moeten gevolgd hebben, en voor geen Israëlitisch zaad hebben kunnen erkend worden, om te zwygen, dat men hier van eene verzekerde kundigheid moest hebben, uit hoofde van de wetten, over het al of niet toelaaten van zulke kinderen, tot de vergadering des Heeren, dat is, tot openbaare bedieningen, DEUT: XXIII. vs. 1. zie ZEPPERUS l. c. p. 195. eindelyk dit brengen in het huis was daar toe noodig, op dat deeze gevangene door langs de straaten om te zwerven, het oog van eenen anderen tot zich niet zoude trekken, en, hy haar verkrachtende, val-

len in de Wet, DEUT: XXII. vs. 24. Hoe lang ze nu zich in dat huis hebbe moeten schuil houden, daar van bepaalt de Wet niets anders, dan, volgens vers 13. *een maand lang*, eigenlyk staat 'er *כִּדְּנָה* *een maand der dagen*, een volledige maand, zie DANZIUS *Synops. Interp. Chald.* §. 34. de Jooden strekken dit in hunne mondwetten tot *drie maanden* uit, de eerste maand, was de *weenmaand*, de twee andere maanden voegen zy 'er by, om te meer zeker te kunnen zyn, van de al of niet plaats hebbende zwangerheid voor het gevangen neemen, om welke redenen alle Joodsche weduwen, drie maanden na het overlyden van heure mannen, behoorden te wachten met een nieuw huwelyk, [in *Jevamoth C. 11. tract. 6.*] waar by men noch zoude kunnen voegen, dat ze binnen dien tyd van drie maanden in de oogen van hem, die haar gevangen had, min bekoorlyk konde worden, en hy, zich met haar noch niet vermengd hebbende, in zyne genegenheid koelder zoude worden, en van haar afzien.

B. *Het hoofd moest haar beschooren, en de nagelen besneeden worden.* Het afscheeren van het hoofdhair geschiede uit verscheiden oorzaaken, alle opgeteld door GREYERUS *de luct. Heb. C. 8. §. 4.* 1) *uit zucht tot reinheid*, zo als de Jooden zich scheeren, vooral omtrent de Feesttyden, zie LIGHTFOOT t. 2. op. 651. b. gelyk omtrent Joseph geschiede, doe hy uit de gevangenis kwam GEN: XLI. vs. 14. en Mephiboset zich scheerde, als hy David blyde te gemoet zoude gaan 2 SAM: XIX. vs. 24. aan den Joodschen Hoogenpriester moest elken Sabbath-avond het hoofd geschooren, en de hairen van de baart aan alle kanten glad geknipt worden, met een schaar, zie

zie LUNDIUS *Joods Heilighd.* l. 3. C. 57. n. 23. want men twist over deeze scheering van den Hoogenpriester, zie DEYLING *Obs. f.* Parte 2. p. 200. seq. 2) om te radder en min belemmerd te zyn in den kryg, hoewel ik twyfel, of het scheeren tot dat einde by de Jooden wel gebeezigd zy, hoe hing anders Abfalom in den kryg, aan zyne ongeschooren haren; 3) Wanneer een Nazireer eene gelovte gedaan had, en de tyd van zyne gelovte vervuld was, wordende zyne haren in het vuur van het dank-offer geworpen NUM: VI. vs. 18. 4) Men schoor ook iemand, om hem schande aan te doen, gelyk de Koning der Ammoniten omtrent de gezanten van David. 5) Als men rou over iemand bedreef; 'tis wel zo, dat de Heere God deeze gewoonte der Heidenen aan zyn volk ontzegd heeft LEV: XIX. vs. 27. DEUT: XIV. vs. 1. doch naderhand is dezelve aan Israël uit hoofde van meerder ommegang met de Heidenen toegelaaten, althans van veelen beoefend; men kan over deeze gewoonte van uit droevheid het hair te bescheeren veel zien by BOCHART *t. 2. op. l. 2. C. 45.* de vraag is, uit welke aanmerking het in ons tegenwoordig geval geschied zy? GEYERUS ter aangehaalde plaats brengt dit *scheeren*, tot het *soort van gelovten*; de Heidenen hadden ook hunne Nazireers, die hunne haren latende groejen, dezelve op zekere tyden ter eer van eene of andere Godheid afsneden, waar van by JOH: SPENCERUS nader te zien is l. 3. C. 6. zo als de kinderen dit beoefenden, wanneer ze uit hunne kindsche jaaren traden, dan hun eerste scheersel aan Apollo toeweidten, en als volwasfene uit eene gevaarlyke zeetocht behouden aanlanden, zie COELIUS RHODIGINUS l. 7. C. 23. *Leet: Antiq.* doch ik zoude in onze

tegenwoordige Wet lieft daar heenen willen ,
 dat dit *fcheeren* aan de gevangene vrouw verricht
 zy , of om haar onëer aan te doen , of als een teeken
 van rouwe en droevheid: Het eerste , dat het om
 haar te onteeren geschied zy , vind reden daar in ,
 dat een bloot hoofd met lang afhangende hairen
 een zinnebeeld van *vryheid* , daar en tegen was
 een geschooren en gedekt hoofd , een teeken van
onderwerping en eerbied , zie VITRINGA l. I.
 C. 6. Obs. S. dus werd hier door aan den Israë-
 lit , die deeze vrouw voor zich begeerde , herinnert ,
 dat deeze vrouw eene flavinne was , en zich in
 eenen verachten staat bevondt , waar door hy ee-
 nigzints als gestraft wierd , en beduid , dat hy ech-
 ter laag genoeg was , om in zulk eene , een wel-
 gevallen te kunnen vinden , eene vrouw , die aan
 de vlechting van het hoofdhair zo veel tyd fleet ,
 wierd dus , om dezelve in zyne oogen verachtelyk
 te maaken , zo ontbloot van alle haare fieraaden ,
 want de enkele ontblooting van het hoofd alleen ,
 was reeds iets smaadelyk , voor eene Hebreinne ,
 zie NUM: V. vs. 18. in het geval van de met
 overspel betichte vrouw ; ook konde de vlechting en
 opfiering van haare hairlokken , den wellust , en
 de begeerlykheid van den krygsman meer ont-
 vonken , 't geen hem door dit fcheeren van het
 hoofd der gevangene benoomen wierd , gemerkt
 dit huwelyk als eene onwillige toelaating was , aan de
 zyde van God: COELIUS RHODIGINUS heeft
 l. 18. C. 10. Lect: Antiq. eene opmerkelyke
 plaats , welke overgezet zynde , dus luid: door de
 ontblooting van het hair word de schoonste vrouw
 verleelykt , ja afschuwelyk , eene allerschoonste vrouw ,
 al was zy schoon van den Hemel nedergekoomen , uit
 de zee gebooren , en door de baaren opgevoed , al
 was zy de Godinne Venus zelve , en vergezeld van
 het

het choor der genade Godinnen, kan, kaal van hoofd-hair zynde, zelfs aan haaren Vulcanus niet be-haagen.

*Turpe pecus mutilum. turpis sine gramme campus
Et sine fronde frutex, & sine crine caput*

Men mag by alle deeze redenen noch voegen, dat deeze gevangen vrouw geschooren wierd, om te bewyzen, *dat zy onrein was*, en met het vuil van Heidensche Afgodsdiensten bemorst, dus, dat zy in deeze dagen haarer reiniging was aan te merken, als een *melaatsche*, die volgens de *Wet der melaatsheid* moest geschooren worden.

C. Maar het heeft noch zyn bezien in, wat de Wet wil met die woorden, *zy zal haare nagelen besnyden*, het Hebreeuws luidt *וַעֲשֶׂתָּה אֶת צַפְרֶיךָ*

sommigen zetten dit *Gnaseta* over, *zy zal haare nagels laten groejen*, welken zin ik ook liefst verkiezen zoude, voor dien van *besnyden*; 't is doch bekend, dat de treurende Hebreëen niet gewoon waaren, de nagels met eenig werktuig te besnoejen, nu nam deeze gevangen vrouw de houding aan van eene treurende; daarenboven zo moesten deeze plechtigheden naar het oogwit van de Wet medewerken, om haar in het oog van den roover verachtelyk, en onaanzienlyk te maaken, gelijk zeker, lang uitgegroeide nagels doen, gemerkt vooral, hoe de Jooden by SCHIKHARD I. C. aantekenen, *dat de dochters van de Heidenen, veel werk maaken in het fatsoeneeren van de nagels van handen en voeten, in dezelve met verscheiden verwen te versieren, om de begeerlykheid van de minnaars op te wekken*, 't welk de reisbeschryvers berichten, als noch de gewoonte der Turken te zyn,

zo als BUCHERUS *de concl: Heb. & Græc. fœm.* p. 53. uit SOMMERUS reisboek aanmerkt, terwyl GABRIEL SIONITA *de Arab. C. 2.* op- teekent, dat men zeker donker groen poeder, met water gemengd, sieraadshalve op de nagels strooit.

D. De vierde plechtigheid omtrent haar waar teneemen, staat vers 13. en zy zal het kleet van haare gevangenis van haar afleggen; die kleederen, te weeten, welke zy gevangen wordende, gedraagen had, waar in de dochters der aanzienlyke Heidenen doorgaans uitstaken, SCHINDLERUS in *Lex. Pentagl.* verklaart שְׂמֵלֶת שְׁבִיָּה van de allersierlykste kleederen, welke deeze dochters aandeeden, en wel in oorlogs-tyden, om gunst te winnen in de oogen van de minnaars, en hun te kunnen verlokken, lees hier van COELIUS RHODIGINUS l. 16. C. 9. & l. 29. C. 24. *Antiq. Lect:* 't welk dan eene fyne krygslift was, om zulken te vangen met de *schoonheid*, die men met de wapenen niet overwinnen konde, en even hierom, om deeze aanloksels mis te loopen, wil de Wetgeever haar van deeze pronk-gewaaden ontdaan hebben, als mede, om dat zy de houding van eene treurige zoude aanneemen, welke doorgaans hunne siergewaaden wisselden met rou-gewaaden, met ruuwe zwarte zakken, of groove opperkleederen, zie GEYERUS *de luctu Heb. C. 22. §. 17.* die men over de andere gewaaden heenen trok, zie SCHINDLERUS in קָפָה en GOODWINUS l. 6. C. 5. *Mos. & Aar:* wy kennen de weeuw-gewaaden van *Thamar GEN: XXXVIII.* de rou-gewaaden van de Koninginne Esther, dewelke zy, haar Koninglyk kleet afgelegd hebbende, aantrok, in het *Aanh. van Esther Hoofd: III. vs. 2.* althans de Hebreëen, lieten hunne witte

te en linne gewaaden, wen ze treurden, zonder dezelve te waschen, zie GEYERUS l. c. C. 21. §. 7. en C. 22. §. 2. en zagen 'er dus bemorft uit, men lette op de houding van *Mephiboseth* beschreeven 2 SAM: XIX. vs. 24. in deeze treurige houding zal ze, gelyk men in 't Oosten gewoon was, gezeten hebben, zo als zitten en weenen zamen staat Ps: CXXXVII. vs. 1. EZECH: VIII. vs. 14. zie RAMIRES DE PRADO *Pentec*: C. 21. en dit was wederom toereikende, om het oog van den Israëlit van haar af te trekken: in deeze houding mogt of konde zy haaren vader en moeder beweenen *dertig dagen*, zo dikwerf namelyk, als haare gedachten vielen, op haaren tegenwoordigen treurenswaardigen staat, zynde by de Hebreëen de rouwtyden tot drie, zeven, en ten uiterste dertig dagen bepaald, want dat Joseph zeventig dagen, zynen Vader beweend heeft, GEN: L. vs. 3. zulks heeft hy naar de Ægyptische wyze gedaan, Moses althans, over welken Israël de zwaarste rouw droeg, is slechts *dertig dagen* beweend, en de Meesters zeggen, dat 'er geen langer rouw mogt gedraagen worden, om dat niemand grooter man geweest is dan hy. De gevangene, moest nu haar vader en moeder beweenen, om dat het niet waarschyntlyk was, dat zy immermeer tot haar gezelschap en bywooning zoude wederkeeren, zo dat zy heure Ouders rekenen moest dood te zyn.

E. Na dit alles konde het huwelyk met haar voltrokken worden, dus heeft de text, en daarna zult gy tot haar ingaan enz. vs. 13. we kennen den eerbaaren styl van de Schrift, GEN. XIX. vs. 31. RICH: XV. vs. 1 en hier door wierd, zo als het slot van het vers zegt, het huwelyk voltrokken, als met eene Joodsch geworden Hei-

dinne, aan welke men haaren voorigen staat niet verwyten mogt, zie HOTTINGERUS *Thes: Philol.* l. I. C. I. de *Relig. sect.* 3. p. m. 17. Dan, de kans verkeerde, wanneer de Israëlit binnen den bepaalden tyd berouw had, over zyne lievde 's vervoering, en hy door de houding, in welke de gevangen vrouw zich bevond, verkoeld was, en, hoe 'er dan in het tegenwoordig geval moest gehandeld worden, heeft de Wetgeever geenzints onbepaald gelaaten.

✕ Verbood de Godlyke Wetgeever, *haar als slaavinne te verkoopen*, 't welk een byzonder voorrecht van deeze gevangen vrouw was, want anders mogten de Israëllers, met Heidensche slaaven koophandel verrichten *LEV: XXV. vs. 44.* zo dat zelfs de bywooners of Profeliten der poorte hier van niet uitgezonderd waaren vers 45. en dit verbod had reden, want, gesteld, God had den Jooden toegelaaten de gevangen vrouwen, in het oorlog te verkoopen, dan zoude een winziek Jood maar al te veel werk gemaakt hebben, om schoone vrouwen in het leger op te zoeken, en te bemachtigen, en langs dien weg zoude hy de heilige legerplaats van Israël, in 't midden van welke God woonde, door veelvuldige hoerery verontreinigd hebben, want zyne lusten voldaan hebbende, zoude hy zich van de gevangene met winst hebben kunnen ontslaan.

□ Dezelve Wetgeever wilde niet, *dat hy winst met haar zoude doen*, dat is, haar dienst, tot zyn profyt, aan anderen verhuuren, want dit is de zin van 't Hebreeuws *לֹא תִמְכֹּר* 't geen dus een *tak van negotie* was, zo dat deeze gevangene vrouw, eenige voorrechten boven andere slaaven bezat, offchoon ze van afkoomst eene *Heidinne* was,

was, welken een Jood tot winst konde en mogt aanleggen, evenwel, om dat hy vleeschlyk met haar verkeerd had, was zulks niet geoorloofd, hy moest haar, of vry laten gaan, of de byligging met het huwelyk vergoeden, van welk voorrecht eene dochter, *die door geld-koop tot slaavinne geworden*, en geschonden was, wierd uitgeslooten, vergelyk LEV: XIX. vs. 30. men leeft in die plaats niet, dat de schennis, het zy door het huwelyk, het zy door vrylaating vergoed is, neen maar, geschonden zynde, moest zy, gegeesfelt zynde, wederkeeren tot opgelegde diensten, en die haar geschonden had, moest eenen ram ten schuld-offer aan God brengen, want de huwelyken met dienstmaagden of slaavinnen, waaren naar 't Joodsch recht ongeoorloofd, zie SELDENUS *Jus. nat. & gent.* l. 4. C. 4. Dus als in ons geval de krygsknecht het huwelyk met de gevange- ne ontweek, mogt hy haar onder zyne slaavinnen niet rekenen, veel min haar als byzit gebruiken, of eenige heerschappy over haar lichaam oefenen: Neen! ze moest zonder eene *scheidbriev* vry gelaaten worden, want zy wierd noch niet voor *ondertrouwd* gehouden, dit schynt de zin van de spreekwys te zyn *וְשִׁירָהּ לְפָנֶיךָ* gy zult ze laten gaan naar haare begeerte, dat is, zo dat ze volkoomen haar eige meester zy; de Wetgeever verzwylt de reden van dit voorrecht niet, om dat gy haar vernedert hebt, dat is, gevangen genoomen, en door schennis by haar gelegen hebt, en deeze smaad door het wettig huwelyk niet hebt wechgeruimd, dit is de zin van het Hebreeuws *וְשִׁירָהּ* GEN: XXXIV. vs. 2. DEUT: XXII. vs. 24. want het voldoet my niet, dit woord alleen te bepaalen met GEYERUS *tot de afsnyding van bet*
Cc 5
hair,

hair, en de verandering van de kleedy: Alleen
koomt nu noch in bedenking, wat Godsdienst dee-
ze vrygelaaten vrouw beëfend heeft, de Schrift meld
niets, of ze haar ouden Godsdienst behouden, dan
of ze dezelve met den Joodschen verwisfeld heeft;
dit mag men aanmerken: 1) Dat men haar binnen
dien tyd van dertig dagen, in den Joodschen Gods-
dienst onderweezen heeft, zo zy, na verloop van
dien tyd weigerde tot den Joodschen Godsdienst
over te gaan, moest de man noch twaalf maan-
den wachten, en met zyn onderwys gezet voort-
gaan, indien zy als dan noch aarzelde, 2) zo
verbond men haar aan de zeven geboden van
Noach, en zy wierd als eene Profelite der Poorte
vrygelaaten, zonder dat een Joodsch man aan
haar mogte trouwen, want zulk een huwelyk
met eene, die geen volmaakte Profelite was,
wierd voor hoerery gerekend; indien ze onver-
hoopt ook dit weigerde, en zich niet liet over-
reden, tot het omhelzen van die zeven geboden,
wierd ze aan het leven gestraft, zie SELDENUS
l. c. l. 5. C. 13. anders, zo ze eene Profelite der
gerechtigheid wierd, mogt ze aan eenen Jood trou-
wen, zie WAGENSEIL ad fot. Gem: p. 143.
Maar, wat moest het worden, als ze vrygela-
ten wordende, van te vooren bezwangerd was?
moest dat kind, voor een Israëlitisch kind gehou-
den, en door den vader van het zelve opgekweekt
worden? hier op dient met onderscheiding: wan-
neer de moeder eene Profelite der gerechtigheid
geworden zynde, den geheelen Joodschen Gods-
dienst had omhelsd, dan konde de jong-gebooren
gerekend worden tot de Joodsche Kerk te behoo-
ren, maar de Vader was niet verplicht dat kind
op te voeden, want uit hoofde van de byligging,
en tot vergoeding daar van, had hy de moeder
vry-

vrygelaaten, indien de moeder door den doop geene Profelite geworden was, moest het kind tot een Profelit gemaakt, en zo tot een lid van de Joodsche Kerk worden aangenoomen, zie SELDENUS l. C. de moeder moest het kind op haare kosten houden, zie LUNDIUS *Sacr: Jud.* l. 4. C. 25. n. 17. Het is eene gemeene aanmerking der Jooden, dat de kinderen uit het huwelyk met zoo eene gevangene geteeld, doorgaans zeer *ontaard* geweest zyn, en meest *hardnekkige, onhandelbaare* menschen, hun gewoon spreekwoord van de Profeliten, had in hun de volle waarheid, dat de Profeliten voor Israël zyn als de plaag van de melaatsheid, ze zeggen, dat God daarom DEUT: XXI. vs. 18. en vervolgens, aanstonds op deeze Wet heeft laten volgen de Wet, om de doorbrengers, van hun goed, of de moedwillige en weerspannige zoonen, te steenigen, om te kennen te geeven, wat men van kinderen uit zulke huwelyken gebooren, te wachten had; ze brengen daar toe by, het geval van Absalom, welke David uit Maächa had overgewonnen; ze stellen voorts vast, dat, als het huwelyk met de gevangene, voltrokken geweest zy, het niet tot de bloedschande behoord heeft, dat de kinderen van deeze gevangene, huwelykten aan de kinderen, welke haar man by andere wettige vrouwen gewonnen had: Het is uit dien hoek, (hoewel vry ongegrond,) dat veele Rabbynen, het huwelyk, 't geen Amnon met Thamar zyne zuster gaarne aangegaan had, trachten te zuiveren van *bloedschande*, zeggende, dat Thamar gebooren uit Maächa, dochter van Thalmi, (welke Maächa in het oorlog gevangen, zo als ze voorgeeven, en van David voor zyn huwelyk beslaapen was,) huwelyken mogt aan Amnon, uit Ahinoam eene Israëlitinne, en Davids

echte

echte vrouw gebooren zynde , invoege Amnon en Thamar geene volle broeders en zusters waaren , waar op dan Thamar zoude zien , met haar gezeg, *de Koning zal my aan u niet onthouden*, 2 SAM: XIII. vs. 13.

F. Maar, in welk soort van oorlogen der Israëllers met vreemde volken , had deeze tot hier toe verhandelde Wet plaats? was het in allen of slechts in eenigen? Wy weten , dat de Israëlitē *tweederleye oorlogen* voerden , *oorlogen van het gebod*, die op bevel van God gevoerd wierden , en oorlogen die willekeurig waaren , מלחמות מצוה en

מלחמות הרשות de eerste betroffen, de zeven volkeren , DEUT: VII. vs. 1. opgetelt, de anderen hadden betrekking tot de *overige nabuurigen* of *verafgelegen volkeren*: als beide die soorten van oorlogen gevoerd wierden , om wraak over iets te neemen , dan waaren alle de overwonnen perſoonen en goederen , in de macht van den verwinnaar , en hy had recht van hun het leven te beneemen , maar hy mogt naar de Vaderlyke rechten , niet te werk gaan , zo als men gewoon was omtrent de יפת הוֹאֵר *schoone van gedaante*: volgens DEUT: VII. vs. 3. waaren de huwelyken met de zeven verbannen volken, voor altyd ongeoorloofd , derhalve had de Wet omtrent de gevangen genoomen in het oorlog, geen plaats in de *oorlogen van het gebod*, maar wel in de *willekeurige*, die volgens het bevel van het groot Sanhedrin gevoerd wierden.

G. Noch valt 'er by deeze Wet te onderzoeken , of het zevende gebod van de zedelyke Wet door het zelve niet gekrenkt werd , wanneer de krygvoe-

voerende Israëller eene vrouw roovde, die aan eenen anderen man of verlooft, of reets getrouwd was? Doch men heeft geene reden van zulks te duchten, wanneer men opmerkt, 1) dat het volgens de Wet DEUT: XX. vs. 13. geoorloofd, ja geboden was, alle de mannen onder de vyanden te dooden, derhalven, indien 'er tusfchen de gevangen, en eenen man onder de vyanden van te vooren eenige verbintenis was, zo wierd die band verbrooken, en de vrouw was vry van dien man: en, wat den Israëller betreft, men weet dat de veelwyvery, fchoon tegen de Wet, door het gebruik was ingevoerd, zo dat de Israëller, ondanks hy te vooren reeds gehuwd was, zyne vrouwen door het huwelyken aan de gevangene, vermenigvuldigen mogt. 2) Behalven dit, zo merken de Jooden aan, *dat de huwelyken van de Heidenen niet voor wettig gehouden wierden*, zo dat deeze gevangen vrouw of fchoon getrouwd, in het oog van den Israëller als ongehuwd gerekend wierd, invoege dit huwelyk uit kracht van het eerste antwoord, *in foro poli*, van Gods weegen, en uit kracht van het tweede antwoord, *in foro soli*, naar de burgerlyke rechten veroorloofd was: de Wet bepaalt niets omtrent den Israëller, die deeze vrouw gevangen nam, of hy namelyk gehuwd, dan ongehuwd moest zyn, te meer, daar God de gelyk-tydige veelwyvery onder Israël wel nooit goedgekeurd, maar echter toegelaaten had, van welke toelaating, de Joodsche mondwetten naderhand een onbetaamelyk misbruik gemaakt hebben, dryvende, dat een man zich zo veele vrouwen neemen mogt, als hy in staat was te voeden.

Zie daar, Myn Heer, deeze Wet in haaren
aart

aart en natuur kortelyk opgehelderd! zyt verzekert, dat ik, om uw geduld in het leezen niet te veel te vergen, alles bekort, en veele uitgedrukte getuigenissen uit de Schriften der Jooden heb achtergelaaten.

Nu blyvt my niets overig, dan den zegen, en alle leeven voor U W. E. van den Vader der lichten af te bidden, terwyl ik, met eene ongeveinsde hoogachting my noeme,

Als boven

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's Hage,
den 13. October
1768.

VEER.

VEERTIENDE BRIEV.

BYBEL-LIEVEND, EN BEÄRBEIDEND
VRIEND,

U Ed. vraagt my wat ik van de zo bekende, en by den Godgeleerden dikwerf aangevoerde plaats *HANDEL: XV. vs. 11. b.* denk: ik moet om UEd. zulks te doen weeten, een weinig uitvoeriger zyn, dewyl ik geloove, dat men in de verklaring van dezelve doorgaans een weinig mistaft: ik heb hierom wat lang getoevt UEd. te antwoorden, om de handen een weinig ruimer te hebben, en wat gezetter hier op te kunnen denken: Laat ons van het eenvoudigste beginnen: het verdient onze moeite!

Dit Hoofdstuk is de zetel van het geschil, over het al, of niet onderhouden van Moses dienstplichtigheden, zo als dezelve een grond van onze rechtvaardiging voor God, immers gedeeltelyk van de Joodsch-gezinden gehouden wierd, zie hier,

I. Van vers 1-5. den oorsprong van het geschil.

A. De oorsprong vers 1.

B. Hoe Paulus en Barnabas zich daar tegen verzetten vers 2. *a.* 't geen van dit gevolg was, dat,

¶ Sommigen hier over naar Jerusaleem afge-
vaar-

vaardigd wierden vers 2. *b.* uitgeleid zynde van de gemeente,

☞ Welke sommigen in hun doortrekken verflag doen, van de alomme bekeering der Heidenen vers 4. en te Jerusaleem, te rug gekoomen van den geschil-staat, vers 5.

II. Hier op wordt de vergadering van Apostelen en Ouderlingen belegd, vers 6-31. deeze by een gekoomen.

A. Oppert hunne verschillende gevoelens, vers 7-21.

B. Petrus doet zulks in het byzonder vers 7-11. en toont,

⌘ Gods byzondere welwillenheid omtrent de Heidenen onder den nieuwen dag, vers 7-9. en,

☞ Trekt hier uit een gevolg voor de vryheid der Heidenen van den schaduw-dienst als een deel van hunne rechtvaardiging voor God, vers 10. 11. 12. leerende, *dat de werkbeiligheid, en het bejaagen van zyne zaligheid uit den schaduw-dienst, een stuk was, daar de geloovige Vaders van den ouden dag, zich nimmer naar hadden kunnen schikken, hebbende hunne gerechtigheid nooit uit de schaduwen, maar uit het geloov gezocht, zynde de werkbeiligheid in de schaduwen hun altyd als een ondraagelyk juk voorgekoomen, in welk gevoelen de Apostelen ook met de geloovige Vaders van het O. T. stonden, willende op dezelve Euangelische wyze met hun zalig worden vers 10. 11. 'T GEEN HET STELSEL VAN ONZEN TEXT IS.*

C. Hier op zegt Jacobus, waarfchynlyk als Voorzitter, zyne meening, welke

⌘ Vers 13. dezelve is met die van Petrus

☞ geftaavd word uit de Propheeten vers 14-18.

☞ Hy haalt hier uit dezelve gevolgtrekkingen, vers 19-21.

D. Waar

D. Waar na, en waar op dan het besluit van de vergadering word opgemaakt, ten voordeele van de Heidenen vers 22 31.

Ons doelwit, in het uitlegkundig nagaan van deeze woorden, moet niet zo zeer zyn, om het *afgetrokkene* van dezelve te beschouwen, als wel, om het verband, waar in deeze woorden door de *tegenstelling* MAAR, met de voorige staan, in te denken.

I. A. Het *afgetrokkene* van deeze plaats behelst, *eene geheel Theologische stelling*, welke ik thans niet voorhebbe uit te zetten: zo veel is 'er genoeg tot onze zaak! De Apostolische Theologie geloovt en belyd, dat de voldoende en eenige reden van eeuwige behoudenis, zoo by Jood, als by Heiden, gelegen is, niet in plichts-verrichtingen, of schaduw-diensten, of in iets, dat op eene of andere wyze van den ellendigen zondaar herkoomstig is, maar stellig, door de verdiensten van den Heiland, welke uit zuivere ontferming over den doodschuldigen, en onmachtigen zondaar, het werk der behoudenis op zich genomen, en volleedig daar gesteld heeft, zo dat hy het krachtdaadiger wyze aan hem toepast, in voege het geheele behoud-middel buiten ons is, in deeze woorden opgewonden, *de genade van onzen Heer J. C.*, en, dewyl deeze zaligheid hier wel *aanvangkelyk*, maar namaals eerst volkoomen zal worden toegepast, koomt alhier het gelooven te staade, in het omhelzen van dit allerwaarachtigst woord van het Euangelium, en in het afzien van alle werkheiligheid.

I. B. Doch wy moeten ons voor alles bepalen by de vergelyking die Petrus maakt, *wy gelooven enz. OP ZULK EENE WYZE, als ook zy:*

de groote vraag is aanstonds, wie zyn die *zy*? zyn ze de *Heidenen*, of zyn ze de *Vaders*, welke het juk niet hebben kunnen draagen? *SOCINUS* en de *Raccoufe Catechismus*, stellen het eerste, wy het laatste, *SOCINUS* had noodig alhier de *Heidenen* te verstaan, om de eenwezigheid van het genade-verbond onder het *O. T.* te kunnen ontkennen, doende de *Vaders* hunne zaligheid zoeken, en vinden buiten Christus, [als zynde die zeer duister aan hun bekend,] enkel in de onderhouding van de zeden- en schaduw-wetten: Onze bewyzen, dat de *Vaders* van het *O. T.* door die *zy* te verstaan zyn, koomen hier op neder.

✠ Om dat deeze de naaste en laatstgenoemde onderwerpen, in den samenhang zyn, in het slot van vers 10. die betrekking hebben tot *w y*.

☐ Het tegenstellend *ἀλλὰ* maar, vordert dit volstrekt, het geld zo veel als der Latynen *atqui*, 't geen in de redeneerkunst, een *particula assumendi* is, want de reden zoude gaapende, en zeer duister zyn, indien 'er zo wel, van de *Vaderen*, als van *ons*, niets gezegd wierd in den samenhang. Want *w y* hadden daar eene gemeene zaak met de *Vaders*, en van deezen hangt de gantsche kracht van Petrus bewys af, stel eens; al was het waar, dat wy *Heidenen* door de genade van den Heere Jesus Christus zalig wierden, zo hadden de Joodsgezinden in schyn voor zich het voorbeeld der Oude *Vaderen*, die, al waaren ze door Jesus Christus gezaligd, echter de Wet der schaduwen hadden, van welke *Vaderen*, Petrus wel gezegd had, dat ze het juk of niet, of bezwaarlyk hadden kunnen draagen, maar, die het echter naar hun krank vermoogen hadden zoeken te draagen, en daar door waaren gezaligd geworden; om nu zy-
ne

ne tegenstanders te kunnen treffen, moest Petrus noodzaakelyk verklaaren, dat het 'er zo verre af was, dat zy in het tegendeel, verre van in dien lastigen dienst werkheilig hun heil te zoeken, zulks op dezelve wyze met ons in de genade van den Heere Jesus Christus zochten.

1 De *Heidenen* kunnen het *betrekkelyk onderwerp* in dit woordeke zy bedoeld, niet zyn, Want, om te zwygen, dat de *geslachten* letterkundig beschouwd, niet overeen-stemmen *ἔθνῃ* en *κακῆivos*, zo zoude Petrus de *zaak in geschil* ondersteld, en niet beweezen hebben: De *zaak in geschil* was, of de Heidenen zonder de waarneeming van den schaduw-dienst, als uitmaakende een deel der *gerechtigheid voor God*, konden gezaligd worden, Petrus verdedigt het ja, maar, als men hem nu doet zeggen, *wy gelooven enz.* zo als de *Heidenen*, dan is 'er een *petitio principii* in, en de vraag word voor bewys aangenoomen, doch, als de *Vaders* bedoeld worden, dan is 'er een bewys of oplossing, van eene ingewikkelde tegenwerping in: *Foodsgezinden! gy behelpt u te vergeeys, dat de zaligheid van de Vaders gezocht is in den dienst der schaduwen, dit is onwaarachtig, de Vaders hebben de wet der schaduwen, voor zo verre iemand uit kracht van dezelve zyn leven daar in wilde zoeken, voor een ondraagelyk juk verklaard, en hebben den zelven bronader, en verdienende oorzaak der zaligheid met ons gehad, namelyk, de genade van den Heere Jesus Christus, zonder den schaduw-dienst daar van tot een gedeelte te maaken, 'T GEEN HET STUK IN GESCHIL WAS.*

γ Dus is 'er naar den text *eene volledige overeenkoomst* tuschen de wyze, waar op de *Vaders* oudtyds, en wy nu gezaligd worden, wat het

wezenlyke betreft, en men moet de woorden zoo leezen, *Wy gelooven door de genade van den Heere Jefus Christus gezaligd te worden, gelykerwyze zy gezaligd zyn, of geloovt hebben gezaligt te zullen worden.* En, zeker deeze ftelling is ten hoogfte betooglyk: de zaligheid der Vaderen is voortgevloeid uit een allernaauwft verbond van God met hun, ja, hun geloove zelve is een weldaad geweest van dat genadig verbond, waar van zy met woorden en met daaden getuigenis gaven, denk om de bekende plaatfen GEN: XLIX. vs. 18. JOB XIX. vs. 25, 27, 2 SAM: XXIII. vs. 5. Ps: LXXIII. vs. 24. en *wel op dezelve wyze met ons*, zonder onderhouding van de Wet, als eene verdienende oorzaak, want de fpreekwyze καθὸν τρόπον (die wat meer zegt, als *ὡς* of *καθὼς*) geeft dit te kennen, er was doch alhier gefchil over de wyze en manier van beider zalig worden, nu; als die manier van het juk niet te kunnen draagen, by wyze van zalig worden, van de Vaderen ontkend word, blyvt 'er geene andere over, als door de genade van den Heere Jefus Christus, zo verre, dat wy in die Vaders, die ons voorafgegaan zyn, in die wyze van zalig worden een model en exempel van navolging hebben, een model, hoe ons, die later in tyd zyn, die zaligheid bedeed word, 't geen zich van de Heidenen, die later als wy zyn, in orde van den tyd, niet laat zeggen: had de Apostel de Heidenen bedoeld, dan had hy, om verftaan te worden, moeten zeggen niet *wy hoopen* enz. zo als zy, maar wel, *zy hoopen op dezelve wyze zalig te worden als wy*, want immers de Apostelen moesten zich de Heidenen niet voorftellen om te volgen, maar hun zelve aan de Heidenen, wien (Apostelen) de ge-

VERMAAKELYKHEDEN. *III. Boek. 421*

geloovigen uit de Jooden ter navolging in de wyze van zalig worden moesten neemen, dus

¶ Is ons besluit zodanig. De geloovige Vaders onder Moſes, en voor Chriſtus, hebben de onmacht van de ſchaduw-dienſt, om uit dezelve het leven te zoeken, doorzien, en zyn, ons ten voorbeelde, door de genade van Jeſus Chriſtus gezaligd *HAND: IV. vs. 12. de zaligheid is in geen en anderen, HAND: X. vs. 43. deezen geeven alle de Propheeten getuigenis, dat een ygelyk die in hem geloovt, vergeeving der zonden ontvangen zal in zyn naam; zo dat Petrus Theologie op dit ſtuk, zich zelve ſoortgelyk is; voeg daar eens Paulus by 1 COR. X. vs. 3. 4. EPH: II. vs. 20. 21. HEBR: IX. vs. 15. Paulus kent aan Abraham de gerechtigheid van het geloove toe, hy pryſt David aan, als een verkondiger van dezelve ROM: IV. vs. 6. 7. 8. waar by men, was het gezegde niet genoeg, de allerwydlaſtigſte getuigeniſſen zoude kunnen voegen van Ignatius aan de Philadelphiers, en van Auguſtinus: zie dan nu, hoe volkrachtig het argument is in het tegenwoordig geſchil.*

II. Want zulks is ons tweede ſtuk, *maar, atqui*, dit word hier tegen het *ondraagelyk juk* geſteld, even als *Wet en Euangelie*, als werken en gelooven elders uit den innerlyken aart en natuur der dingen zelve, welke geen vermenging toelaaten. ROM: III. vs. 27. 28. KAP: X. vs. 5. 9. GAL: II. vs. 16. HOOFD: III. vs. 11. 12. dus volgt, *dat dit juk den broederen niet moeſt worden opgelegd, namelyk den Heidenen, want doe God aan hun den ſchaduw-dienſt opleide, was dezelve niet in ſtaat, de zaligheid te werken, maar de zaligheid van hun allen, die de ſchaduw-wet onderhielden, vloei-*

de alleen uit de genade van den Heere Jesus Christus, wiens kracht en volheid door de schaduw-wet beduid werd, dus zo moest dit juk *noch*, langer duuren, *noch* op de schouderen, op nieuw gelegd worden, terwyl God het zelve laat vaaren, en het zelve verandert met een aangenaamer en klaarder bedeeeling van de zaligheid, en zulks veel minder tegen het oude doelwit van den Wetgeever, als of nu de gerechtigheid en het leven uit kracht van het zelve te bedoelen was, 't geen nimmermeer is waar geweest; Op den zelven trant als Paulus in de brieven aan de Romeinen en Galaten redeneert, zo dat Petrus het niet zo zeer gelaaden heeft tegen de *schaduw-wet*, en het *onderhouden* van dezelve in het afgetrokkene, maar tegen het onderhouden met een oogwit, om zyn gerechtigheid daar uit te zoeken, om verdiensten daar door op te gaderen, als of hy zeide: *God betoont thans zyne genade op eene zeer vrye wyze aan de Heidenen, zonder de schaduw-wet, gelyk voormaals den Jooden, daar by te voegen, is dit waar? wat onderneemt gy wet-gezinden dan nu, ja, wilt gy zulks doen, om de zaligheid daar door te verkrygen, zo doet gy meer dan God ooit met de Ceremonie-wet, by de Vaders bedoeld heeft; het groot oogwit was, de handleiding tot den toekomstigen Mesfias, die het recht van de zede wet, en de beteekende zaak van de schaduw-wet daar zoude stellen ROM: X. vs. 4. HEB: X. vs. 1. dus moet de geduurzaamheid van deeze wet niet gerekt worden buiten den tyd, dat het waare doelwit deezer wet aanwezig is GAL: III. vs. 23. 24. 25. te minder, om dat deeze schaduw wet zo op een volk alleen gelegd is, om het zelve als een byzonder volk, van alle anderen te*

te onderscheiden, die buiten Gods verbond en genade geslooten waaren, 't geen nu, nu de genade den Heidenen is medegedeeld, geen reden of plaats meer vind EPH: II. vs. 14 15. Eene bedenking kan hier opryzen, hoe kan met dit be-
toog bestaan, het bevel vers 20. 28 29. doch, dit zal dra vereffend worden, zo dra men begrypt, dat deeze weinige stukken, gesteld tegen de geheele Wet der schaduwen, en vooral als zeer gemakkelijk te beoefenen (in aanmerking van de besnydenisse) met een oogmerk, om de zwakke, en onvaste gemoederen te gemoet te koomen, tot dat de Euangelische vryheid volleedig verstaan wierd, dus wel ver, van dit of volstrekt noodzaakelyk of verdienstelyk te maaken, zynde dus eenig en alleen eene *vaststelling van voorzichtigheid*, van wegen de zwakke leden.

Uit allen deezen straalt nu door, wat wy alhier door het *juk* verstaan; 1) ik wil niet ontkennen, dat men dien naam van *juk*, ('t geen *overdrachtig* en *leenspreukig* is) mag voegen op de Wet der schaduwen, als leggende eene verplichting tot gehoorzaamheid op den hals, Paulus heeft dezelve GAL: V. vs. 1. *een juk der dienstbaarheid genoemd*, zo als dezelve de *besnydenis met de onderhouding* van de gantsche Wet infloot vers 5. 24. 2) ik lochene ook niet, dat 'er in de schaduw-wet waarlyk een juk was, 't zy gy ziet op het *veeltal*, op de *zonderlingheid van de bevelen*, die moejelyk, en kostbaar, en zeer veromstandigd waaren, ook zwaare bedreigingen nevens zich hadden, HEB: II. vs. 2. HOOFD: X. vs. 28. hoewel (als ik ooge op de Euangelische doeleinden, als verzegelende de vast aanstaande vol-
doening, en de daar uitvloeiende volstreckte ver-

geeving der zonden) 'er waarlyk meer redenen van verkwikking en blydschap voor de oude geloovigen in was, dan stoffe van beklag, gelyk zy 'er altyd hunnen roem en eer in gesteld hebben, vooral was de Wet een juk, zo ik lette op de verzwaringen, welke de Phariseen en Schriftgeleerden daar by gevoegd hebben, hunne *bedienende macht* zeer misbruikende, zie MATTH: XXIII. vs. 2. 3. 4. Luc. XI. vs. 52. 3) Des echter ben ik voor my zeer overreed, dat door *dit juk*, 't welk *de geloovigen, noch de Oude Vaders niet hebben kunnen draagen*, geenzints *de Wet der schaduwen*, maar *de wyze op welke de werkheiligen, daar omtrent bedryvig waaren*, bedoeld word, zo als de vleeschlyke Jooden daar in door doen en laten hunne gerechtigheid voor God zochten, en uit dien hoofden, alle bevelen uitwendig *stipt* gehoorzaamden: Dat dit woord *juk* hier alzo moet genoomen worden, blykt zonneklaar uit de tegenoverstelling tegen *genade*, is dit wel eene Theologische tegenstelling *Wet der schaduwen en genade*? immers Neen! want de genade-bedeeling hadde plaats onder den schaduw-dienst, en wierd door middel van dezelve voortgeplant, wat dan? de *werkheiligheid* staat natuurlijk tegen *genade* over, en het zoeken van de zaligheid in de schaduwen, staat over tegen het zoeken van de zaligheid in de genade van Jhesus Christus, het een is binnen, het ander is buiten den zondaar, en hier over was de staat van geschil vs. 1. Nu, in zulk een opzicht hebben de Euan-gelie lievende Vaders, die hunne zaligheid noch in zich noch in hunne werken beöogden, maar wel in Christus, de Wet niet kunnen draagen, want ze begreepen, dat ze dan dagelyks oneindig veel te kort schnooten, ja, dat ze Gods verbond

daar

daar door ten eenemaal vernietigden, nu was de genade van den Heere Jesus, hun zo dierbaar als ons, by gevolge enz: Ja! noch eens, hoe kan deeze stelling strooken, met alle de heerlyke be-
tuigingen van genoeg, en blydschap, welken ze in de schaduw wet verklaarden te hebben, Paulus noemt haar de *heerlykheid van Israël*, hunne klagten verkeerden omrent *het uitgeslooten zyn buiten den Tempel en de Tempel-diensten*, Ps: CXXII. vs. 1. Ps: XXVII. vs. 4. Ps: LXXXIV. gelyk het opschorten van de schaduw-diensten voor een *straf* gerekend wierd Amos V. vs. 25, 26, Hos: VIII. vs. 12. ze was *Jacobs erfenisse*, Nehemias looft God, Hoofd: IX. over het geeven van die *inzettingen en rechten*: in den CXLVIIsten Psalm word deeze wet, als een byzonder voorrecht voor Jacob erkend, zo als God niet deed aan andere volkeren: uit welk alles het besluit is opgemaakt, dat, gelyk de Oude Vaders deeze schaduw wet in haare doeleinden zeer wel, en met vermaak konden draagen, om dat die doeleinden Euangelisch waaren, zo was dezelve voor hun een *ondraagelyk juk*, by aldien men 'er een *werk-verbond*, en *slaavsche dienstbaarheid* van maaken wilde.

Op deeze gronden begryp ik nu volleedig,
* Dat Paulus van de oude heiligen kan zeggen HEB: XI. vs. 13. *dat zy de belovtenisse van verre gezien, en omhelst hebben*: te weten, die hoofdbelovtenis, betreffende het zegenend zaad, met de daar aan verknochte heuchelyke gevolgen; voor al de *beloovde zaak*, deeze, [als lang afwezig, en, na 't afrollen van veele eeuwen eerst toekomstig,] hebben de oude geloovigen, berustende in Gods welbehaagen, door de oogen van het

geloov gezien in den spiegel van de woordelyke, en zaakelyke Godspraaken, met de *heiligste* en *bevigste* begeerte JON: VIII. vs. 56. overtuigt, en ten volle verzekerd van de toekomstigheid; dit bewoog hun, om die belovtenis als met *hoogachting*, gelyk men aan een eerbied verwekkend voorwerp gewoon is, *te begroeten*, en *te kussen*, niet anders, dan de reiziger en zeeman, die van verre de *baven van zyne begeerte* ontdekt, en zich de vreugd van dezelve bereikt te hebben, reeds toeëigent, zie PARÆUS h. 1. *Italiam! Italiam! primus conclamat Achates! Voorzeker daar in is al myn Heil!* 2 SAM: XXIII. *Land! Land!* roept de vrolyke stuurman:

** Hoe styvt dit ons, om de eenwezigheid van het genade-verbond door alle de tyden vast te houden, en om nooit te gelooven met Socinus, dat de Vaders onder de Wet, zonder het Euangelium geleefd hebben, en door het enkel onderhouden van de uitwendige Wet en letter van dezelve gezaligd zouden zyn, hebbende niets boven aardfche zegeningen, en tydelyke belovten, daar alles ons gebied te gelooven, dat ze by het zelve verbond, dezelve belovten, dezelve bondzegels, dezelve verplichting, dezelve verwachting bezaten benevens ons.

*** Hoe voordeelich is dus het getuigenis van Paulus voor de oude Joodsche Kerk, dat der Jooden [in onderscheiding van de verbonden, en van de Wetgeving] de HEERLYKHEID was. Men zoude 'er met voornaame uitleggers de *Vuur- en Wolkcolom* door moogen verstaan, welke Israël in hun omzwerven vergezelde, en voortrok, welke een teeken van 's Heeren heerlyke tegenwoordigheid was; Men zoude anders moogen zinnen op de *Verbonds-Ark*, welke 1 SAM: IV. vs. 21. 22. Is.

Israëls heerlykheid hiet, waar toe eenige aanleiding is in het volgende, *de verbonden*, en *wetgeving* als gelegd in de Ark van het verbond: of men moest zich liever bepaalen op de *Schekina*, woonende tusfchen de Cherubynen, ten zy iemand, hier niet zo zeer voor het *byzonderen* zynde, het oog vestigde op alle die betoogen van Gods goedheid en macht, op byzondere tyden, door verscheiden wonderwerken, ten believen der Israëllers daar gesteld; Maar, waarom mag de *Heerlykheid* hier niet aanduiden, *den geheelen schaduw-dienst van het O. T.* zoo gehieten, het zy men oogt op *de stoffe*, en de *vorm* van dezelve, alles bestond uit de eelfte metaalen, houten, en steenen, alles wierd daar naar Oosterschen zwier *hoogstatelyk* verricht, ook was dees schaduw-dienst een bewys, dat het genade-verbond onder hun bedeed wierd, en dat zedoor middel van het zelve de *onderpanden* van de Godlyke genade smaakten, zo dat he *zien*, eenigermaate meer tot hunne, dan tot onze tyden, [in dewelke het *gelooven* post vat,] *betrekkelyk* zy.

**** Hoe behoorden deeze denkbeelden mede te werken, om de leer van werk-heiligheid [hoe hoog anders *geloovige goede werken*, in het stuk van dankbaarheid voor de aangebrachte verlossing te waardeeren zyn] te verbannen, want, waarlyk het werk-heilig ziels gestel is den mensch zoo inkleevende, en natuurlyk geworden, invoege hy niet dan door de genade daar van kan te rug getrokken worden: 't is immers eene hoofdleer by ons, dat het beginsel, en de voortgang van de zaligheid, zo wel als de voltoojing, geene andere source heeft dan Gods *ontfermende genade in Christus*, want zulks vordert de geheel ontstelde

ze.

zedelyke staat van den mensch: enkel wyze en ongehoude liefde, deed den PLAATS en STAATSERVANGER van den Hemel daalen, en maakte hem tot een voorwerp van smert en smaad, die van de krib duurde tot aan het kruis, zo dat het *ontvangend* en aanneemend middel, het *geloove* is: Altyd wil en moet de werkeilige zondaar iets toebrengen, en men kan hem niet doen gelooven, dat alles op de volkoomenste wyze voor hem, en buiten hem is toegebracht, dat God, [die het Euangelium van genade aanbied aan hem,] daar door reeds betoogd, met hem en met zynen zedelyken stand bewoogen te zyn, zonder dat hy God tot barmhartigheid behoeft te beweegen, dus, dat hy op het waarachtig woord, zonder voorbereidingen ten goede by zich zelve, zonder zich voor af geschikter te maaken, enkel, om dat hy een zondaar is, mag koomen! 't is een zielverdervend misvatten, staande te willen houden, dat men eerst zo *diep vernederd*, zo *laag verbryzeld* moet zyn, zo *lang van verre gestaan hebben*, eer hy op de beloften van het Euangelium koomen mag. Dit vernietigt waarlyk het geheel denkbeeld van het zuiver Euangelium, 't welk vordert, dat men by wyze van *gebod*, aan de grootste, en langwyligste zondaaren, de zaligheid in den Borg zal aanbieden, en hem als sommeeren, of hy volgens den inhoud van het Euangelium, als een arm zondaar begeert gezaligd te worden *om niet*, en of hy voor die genaderykste verlossing dankbaar wil leeven? Alles, wat het geloove hier werkt, is zuiver *werktuiglyk*, het ontvangt de gaave van de genade! hier door neemt de zondaar het getuigenis aan, 't welk God van zynen Zoon geeft! hoe ontleert zulks niet *het werken in eigen kracht*? wat doet het
de

VERMAAKELYKHEDEN. III Boek. 429

de genade in een heerlyk licht voorkoomen? hoe ontheft het de ziel van een ondraagelyk, werkheilig juk? Doch ik treede hier niet wyder in: Ik hoop, dat myne pooging in deezen brief UEd. smaaken zal, en gy u verzekerd houden, dat ik my ten merkteeken van vriendschap, en ter eerbieding van uwe Bybelkunde, over eene merkwaardige plaats, daar de misvatting zit, een weinig breeder uitgebreid heb.

Vaar wel.

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
den 10 Maart
1769.

VVV.

VYVTIENDE BRIEF.

MYN HEER, EN VEEL GEACHT
VRIEND.

IK bespeur tot myne blydschap, uit uwen geëerden van den 20 Febr. dat UEd. welvaart, en voortgaat den Bybel te willen verstaan: Zeker gaat het, dat de plaats LUCAS XVIII. vs. 8 *Indien de Zoon des menschen kooft, zal hy ook op aarde geloove vinden*, merkwaardig is, en noch zekerer, dat men dezelve mischien niet al te wel naar verband en oogwit verklaart, wanneer men denzelve tegen de wanstelling van Socinus verdedigt, die door middel van dezelve gaarne staande hielt, *dat 'er niet altyd eene Kerk op Aarde is*. Om het waare oogwit te treffen, zullen we het stuk wat hooger op beginnen, en aan de geheele gelykenis onze overdenking moeten te kost leggen: De Heiland laat al van het begin af zien, hoedanig zyn oogmerk is in het voorstel van dezelve, namelyk: Hy laat deeze *Parabel* boeken, om de discipulen te vertoonen, hoedanig ze zich behoorden te gedraagen, als ze, volgens het voorgaande Hoofdstuk, zich in de vervolging bevonden, en aan alle gevaaren waaren bloot gesteld, zy moesten dan hun gereede en geduurige toevlucht neemen, tot het vurig en aanhoudend gebed, en zich den moed en yver daar in niet laten

ten beneemen, offchoon ze aanstonds van God niet scheenen gehoord te worden want, dat de aanhouder wint, zo in het natuurlyke, als in het geestelyke, blykt uit de navolgende gelykenis: In zekere ongenoemde Stad was een Richter, die gecaracteriseert was, als volgt: Hy was een man, zonder vreeze voor God, hy ontzag geen mensch, een man, die voor de gevoelens van eer en achting doov was, die niet wist, wat *geweeten* hietede, en die om niemand op aarde iets deed, of naliet, met één woord, *Jesus schynt een Sadduceeys Richter in zyne gevoelens te schilderen*, die voor zynen geest, als sterfelyk, naar zynen waan, niets duchtete na dit leven, en slechts recht deed naar lust en voordeel; in dezelve Stad was eene arme onderdrukte weduwe, die eene machtige tegenparty had, en de weg van recht, was haar by deezen grilligen Richter geslooten, want ze had geen geld, om zyne gierigheid te verzadigen, of op eene of andere wyze zyne gunst te bemachtigen, 't is zo, de billykheid van haare zaak sprak van zelve voor haar, en daarom mogt zy het waagen, om den Richter enkel te vraagen om recht te spreken, en te doen, gelyk zy 'er dan ook by hem om aanhielt, maar zy had dit lang gedaan zonder eene gelukkigen uitslag, hy weigerde haar naauwelyks meer gehoor te geeven; des echter liet zy zich niet afzetten, en deed geduurig een nieuwen aandrang van haar verzoek, zo dat ze het eindelyk den Richter moe maakte, en hy te raade wierd, zich van dat lastig mensch te ontdoen, en te gelyk, haar tegen haare machtige partyen in het recht te stellen: invoege dees onhebbelyke Richter, die om niets gav, zich gewonnen geeft aan eene *ontydig en rusteloos aanhoudende weduwe*, hy was onnaakbaar voor billykheid,

heid, voor medelyden, en voor gevoelens van menschlievenheid, maar tegen haar geduurig talmen, en onophoudelyk dwingen, was hy niet bestand: Jesus maakt hier op vers 6. deeze toepassing, *hoort wat de onrechtvaardige Richter zegt; en zal God dan geen recht doen aan zyne uitverkoornen, die dag en nacht tot hem roepen?* Gy ziet, dat men dwaas zoude te werk gaan, wanneer men in deeze gelykenis, alles poogde over te brengen, want wat gelyk is 'er te treffen, tusfchen den Heiligen God, en deezen ongefattoeneerden Richter? neen, de gelykenis treft alleen tusfchen het langwylig afflaan van den Richter, en de in fchyn langduurige weigeringen van ons gebed, die God fomtyds aan zyn biddend volk laat ontmoeten: 'er is eene redeneering van het mindere tot het meerdere, 't koomt hier aan op het vergelyken van het doen van deezen Richter, omtrent deeze weduwe, en het uitstel van hulp te geeven, 't geen de biddende en onderdrukte geloovigen, fomtyds ontwaar worden; Christus vraagt zyne discipulen, of ze in het uitstel van hunne redding en verlossing, in het langdraalende van Gods hulp, iets kunnen vinden, 't geen hun zoo te rug zet, en afschrikt van langer aantehouden, als het geen deeze weduwe ondervond aan de zyde van haaren Richter? zo neen, dan deden ze kwaalyk, wanneer zy Gods uitstel van haare verlossing, aanzagen voor een bewys van Gods onverschilligheid omtrent hun, want de Parabel bewyft duidelyk, dat 'er niets is, of het wykt eindelyk eens voor het aanhoudend gebed; hy wil zeggen, indien een mensch, zo als ik hem daar even geschilderd heb, die noch vrees voor God, noch ontzag voor menschen heeft, die de menschelykheid heeft uitgeschud, niet kan afzyn van eindelyk eens te wyken

op

op en voor het rusteloos aanzoek van de weduwe, hoe veel sterker, eerder, en meerder zal God, die de rechtvaardigheid zelve is, die vol van ontferming voor menschen kinderen is, zyne geloovigen redden van alle onderdrukking, en hun niet laten zitten in de benaauwtheden? dit gevolg zal zich te sterker laten gevoelen, als men in de overzetting van het 7de vers, eene kleine verandering mag maaken, *zal dan God* [zo zet men het doorgaans over] *zyne uitverkoornen geen recht doen, die nacht en dag tot hem roepen, alhoewel hy zyne wraake* [tegen hunne vervolgers] *schynt uit te stellen*, maar het oorsprongelyke teekent, dat God zeer verschilt van dien onrechtvaardigen Richter, want dat hy geschikt en gewillig is, om zyne uitverkoornen in hun bidden langkmoedig te hooren, μακροθυμῶν ἐν αὐτοῖς. Paulus bedient zich HAND: XXVI. vs. 3. van dit grondwoord voor den Koning Agrippa, hy smeekt den zelve, dat hy hem van stuk tot stuk langkmoedig wil hooren, in het voorstellen van zyne grieven; de tegenstelling, welke Christus maakt tuschen God, en deezen onrechtvaardigen Richter, bestaat hier in, dat de laatstgenoemde de klagten van de weduwe weigerde antehooren, 't geen volgens den zin van het laatste lid van vers 7. also by God niet was; by Paulus 2 TIM: III. vs. 10. word μακροθυμία gebruikt van zachtgeaartheid, en dan ver- toont ons dit laatste lid van vers 7. de Godheid als eenen Vader, die gevoelig en teérhartig is, met en over de ellende van zyne uitverkoornen, ja als geraakt door hunne klagten, zo als David de Godheid omschryft Ps: LVI. vs. 8. leggende hunne traanen in zyne fleschen, en schryvende de- zelve op in zyn register: Na dat nu de Heiland aan zyne discipulen beduid had, dat God niet

draalen zal, aan haar wraak over hunne vervolgers te doen geworden, doet hy 'er by, *maar zal de Zoon des menschen geloov vinden op Aarde, als hy koomt?* Het schynt by den eersten opslag, als of deeze woorden geheel los, en buiten verband met de voorgaande stonden, ten minste, men schynt het verband met de voorige reden, zoo vaardig en vlot niet te kunnen opmaaken; het is ook in de daad zo, indien we den grondtext niet een weinig anders vertolken, want het slot van de Parabel hielt in, dat, [*indien het aanhouden van zo veel vermoogen was, by den onrechtvaardigen Richter,*] *het aanklemmen van de gebeden der uitverkoornen by God, van noch veel meer vruchtgevolg moest zyn, maar wat doet hier nu toe, (zoude men zeggen,) of 's Menschen zoon meer of min geloov vond by zyne koomste op Aarde?* Eene kleine verzetting of liever verandering in de overzetting, mits niet strydende met den grondtext, kan ons hier toelichten, en wel aldus, of 't en waare de *Zoon des menschen koomende, geloove op Aarde vond, dat is, in het Joodsche land: wy vinden het woordke πλήν, πλήν ἄρα* in den zin zo even aangeslipt, ik verzeker u, wil Jesus zeggen, dat God schielyk wraake doen zal over zyne uitverkoornen, 't en waare, dat hy koomende om de Jooden te straffen, bevond, dat ze zich bekeerd hadden, en van hun ongeloove waaren te rug gekoomen, dit is het eenige, 't welk Gods gramschap kan ontwapenen. De Richter is gereed, om de Christenen van dientyd tegen de vervolgingen der Jooden zichtbaar te handhaaven, en 'er is slechts een ding, 't welk hun van die wraak beveiligen kan, indien de Jooden in dien tusschentyd hunne oogen openen voor de waarheid van Jesus zending, en zyne leer geloovig omhelzen: Een taalkundige zal hier

op aanstonds tegenwerpen, dat zoo het woorde-
ke *πλὴν* den zin veelen moest van *ten zy*, 't en
waare, dat dan het werkwoord daar op gevolgd,
niet in den *toekomstenden tyd*, *ἐυθήσει*, maar in den
bygevoegden tyd (in *subjunctivo*) staan moest *ἐυθήσῃ*,
zo dat men leezen moest niet, 't en waare by zal
vinden, maar 't en waare by zoude, of mogt vin-
den, doch, zonder aan de leezing te tarnen, waar
toe ook geen grond is, men kan aanmerken, dat
de *zetting van het werkwoord* aan eene Hebreeuw-
sche manier van spreekken is toe te kennen, de
Hebreen missen een *subjunctivus*, en stellen tot
vergoeding den *toekomstenden tyd* in de plaats, by
voorbeeld, onder veelen, Ps: CXXX. staat, in-
dien gy de ongerechtigheden zult gaade slaan, de
zin vordert eenen *subjunctivus*, indien gy die zoud
gaade slaan, welke Hebreeuwsche zegwys aan
Christus eigen, de Grieksche Schryver naar dien
trant geboekt heeft: Mogelyk zal men in deezen
smaak JON: XI. vs. 22. *δώσει* samengesteld met
ἄλλοι moeten opvatten als eenen *subjunctivus*, en
niet in den *toekomstenden tyd*: Doch, 'er schynt een
grooter tegenbedenking te ryzen tegen deeze
verklaaring, ontleent uit den aart van de zaak
zelve, schynt het volgens dezelve niet, als of
Jesús Christus de bekeering der Jooden voor den on-
dergang van Jerusaleem mogelyk, gebeurlyk, en
wisselvallig gesteld heeft? daar by noch kort te voo-
ren LUC: XVII. vs. 26. aan de Jooden bunnē
onbetwyfelden ondergang gespeld had, als zynde het
zekerste gevolg van hun ongeloove? hoe kan by dan
kort hier op zeggen, dat dezelve, by aldien hunne
bekeering tuschen beide kwam, opgeschort zoude bly-
ven? Maar, is deeze zwaarigheid wel zoo ducht-
tig? zyn 'er dan geene voorbeelden uit de Heili-
ge Schrift, dat 'er daadelyk Godspraaken van ze-

kere onbetwyfelde uitkoomsten zyn voorafgegaan, en dat, ondanks dezelve, de heilige Schryvers blyven redeneeren volgens den gewoonen loop der dingen, en het onderling verband van zekere waarheden? by voorbeeld, wat was 'er meer zeker, dan het lyden van Christus? wat meer by de Godlyke besluiten bepaald? en echter bid de Heiland in Gethsemane, *laat deeze drinkbeker van my voorbygaan*: Onze Heiland doet deswegen niets anders, dan het hechte verband, 't geen 'er tuschen twee waarheden is, (de bekeering van de Jooden, en hunne bevryding van den geheelen ondergang) aan te toonen, of, hy geeft niet zo zeer te kennen, wat 'er geschieden zal, als wel, wat hy wenschte, dat geschieden mogt, om de wraak van de Jooden aftekeeren, geevende, even als in Gethsemane, zyne reine en onzondige begeerten te kennen: Merk noch eens daar by op: dat de woorden van den Heiland met bekorting gesproken zyn, en door eene omschryving, uit den aart der zaaken ontleend, dus moeten verstaan zyn, *'er zoude slechts eene zaak zyn, welke de volks-straf der Jooden konde afwenden, en dit is hunne vaardige bekeering, maar, (vul het dus aan) gelyk ik u voorheen gezegt heb, dat ze in hun ongeloove zullen volharden, zoo moet gy alles, wat ik u van hunnen ondergang gespeld heb, voor zeker houden*: Noch zult gy aarzelen en inbrengen, ja maar, hoe kan 'er van 'smenschen zoon, snellende tot de wraak over Jerusalem, gezegt worden, *dat hy op Aarde zoude koomen*, want die *koomst*, welke daar bedoeld word, zoude alleen strekken tot eene straf voor hun ongeloove, en, stel, dat ze zich bekeerden, waar toe zoude dan de koomst van 'smenschen zoon strekken? wat zoude dan deeze koomst beöogen? doch, dit is haarklooven,

want

want de woorden, *de zoon des mensche koomende*, zeggen niet meer, *dan zich schikkende, voorbe- reidende, toestel maakende tot het koomen*, in welk een geval hy als of het was, zoude te rug ge- houden worden, door de gezegende bekeering van de Jooden; 't geen te meer zeker gaat, de- wyl de zegwys van *te koomen* geheel figuurlyk, en leenspreukig is, want Jesus zoude daar toe nimmer in eigen persoon lichaamelyk, en zicht- baar op Aarde koomen, maar door de gepaste middelen van wraak, ik doel op de Romeinsche krygsbenden: zo dat zyne *koomst* alhier zo veel zegt, als *het afvaardigen van het Romeinsch leger tot straf van de Jooden*, 't welk dan over het ge- heel genoomen, een *menscbelyke manier van spree- ken is*, ontleent van het gericht, soortgelyk aan het geval van Sodoma en Gomorra, het geroep van Sodoms zonden wierd langs hoe heviger, hunne zonden klommen tot den Hemel, daar op zegt God, *ik zal nederdaalen, of afgaan, en be- zien, of ze naar heur geroep, dat tot my gekoomen is, het uiterste gedaan hebben, en zo niet, ik zal het weten*: word aldaar niet de Richter van He- mel, en van Aarde vertegenwoordigd, als den Hemel verlaatende, en tot het gerechtelyk on- derzoek op Aarde koomende: enz.

Dit alles nu staat in een hecht verband met de geheele Parabel: De Heiland had op het eind van het voorgaande Hoofdstuk, den ondergang van Jerusaleem voorspeld, hy gaat daar mede by het begin van dit Hoofdstuk voort, en toont aan zyne leerlingen, hoe zy zich in geval van ver- drukking en vervolging, door de Jooden hun aan- gedaan, behoorden te gedraagen, te weten, zy moesten 's Hemels hulp om de verlossing daar uit, dagelyks, onophoudenlyk invoeren, en den moed

niet fchielyk verliezen, als ze niet ras van God verhoord wierden, dit was te leezen uit de nevensgaande Parabel, in dewelke de Richter door het rusteloos aanhouden van deeze vrouw zich liet verbidden, om maar van haar ontslagen te zyn, en hier uit was by overbrenging veel meer te besluiten, hoe een goed, heilig, en wys God, die zich de belangen van de zynen aantrekt, te zynen tyde het oor zoude leenen aan de door de Jooden onderdrukte Kerk, zo dat die Jooden, ten zy bekeering het voorkwam, de geduchte gevolgen van zyne wraak zouden ervaaren, in de geheele omkeering van Stad en Tempel.

Ik hoop dat de zin getroffen is, en dat UEd. nopens deeze plaats voldaan zyt, anders wacht ik op UEd. uitlegkundige tegen-bedenkingen:

Zyt Gode bevolen, en minzaam gegroet.

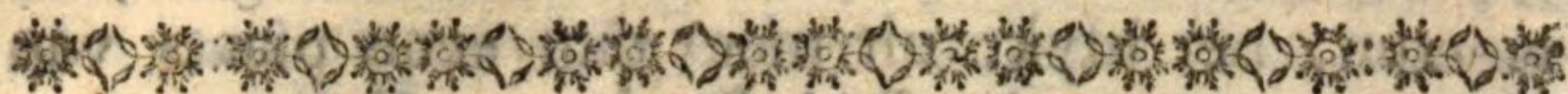
T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
15. April 1769.

ZES.

ZESTIENDE BRIEF.

MYN HEER,

U Ed. schryvt met veel waarheid, *dat de plaats,*
 I COR: XII. vs. 3. *doorgaans wat duister*
verklaard word, dezelve, dunkt my echter, is
 zoo moejelyk niet: Paulus gemeen en byzonder
 oogmerk was, om aan de Corinthers een recht
 denkbeeld te geeven van de wonderdaadige en
 buitengewoone werkingen van den Heiligen
 Geest; sommigen onder de Corinthers waaren
 niet weinig hoog-gevoelend van zich zelve, en
 waanden, dat ze min bevoorrecht waaren, wan-
 neer ze niet alle de gaaven van den Heiligen Geest
te gelyk, geene uitgezonderd, bezaten, en waa-
 ren uit dien hoofde nydig op elkanderen, ja
 dreigden aftevalen: Hun beveelt hy te gedenken
 aan hunnen voorgaanden slaafschen toestand in
 het Heidendom, waar in zy als blinden, op den
 wenk der Heidensche Priesteren omgeleid wier-
 den tot allerley beelden-dienst, welken slaafschen
 ja redenloozen en dierlyken toestand, hy ver-
 gelykt met hunnen tegenwoordigen redelyken
 Christen-staat, te vooren waaren ze ἀπαγομενοι
 ὡς ὁν ἦγοντο, thans genooten ze de Christelyke
 vryheid, en wierden door 's Geestes hartbuigen-
 de genade geleid, en hier op laat Paulus volgen,
daarom maak ik u bekend, dat niemand, die door Gods
Geest spreekt, Jesus eene vervloeking noemt, dat
 Ee 4 is,

is, eenen *vervloekten*, en *vloekenswaardigen*, te weeten, het blykt uit meer dan eene plaats van *PRUDENTIUS* in *Peri Stephanon Hymn.* 9. vs. 122. seq. *Hymn.* 14. vs. 421. *Hymn.* 1. vs. 41. 42. dat de afvallige Naam-Christenen, om hunnen afval van het Christendom te staaven, niet alleen met wyn en wierook moesten offeren, aan de beelden der Goden, en van de Keizers, maar de Roomfche landvoogden dwongen hun *Christus* te vloeken, en te zeggen, dat hy als een strafschuldig misdaadiger billyk ter dood veroordeeld was, zeggende, ἀνάθεμα ἔστω hy zy eene vervloeking, dit is λέγειν ἀνάθεμα ἰησὺν te zeggen, dat *Jesus* een ἀνάθεμα is. Men heeft in de brieven van den jongen *PLINIUS* l. 10. *Epist.* 97. eene opmerkelyke plaats dien aangaande; 'er is een smeekschrift zonder naam voorgesteld, behelzende de naamen van veelen die ontkenen, dat ze Christenen waaren, of geweest waaren, terwyl ze op mynen voorgang de Goden aanriepen, en aan uwe beeltenis, o Keizer *Trajanus*! welke ik benevens de beelden der Goden, had laten brengen, offerden met wyn en wierook, *PRÆTEREA MALEDICERENT CHRISTO, DAAR EN BOVEN VLOEKTEN ZR CHRISTUS*, waar toe men niemand der geenen, die Christenen zyn, ooit brengen kan, welke stukken de Landvoogd van den Martelaar *Polycarpus* vergde, waarop *POLYCARPUS* dat heerlyk antwoord gav, by *EUSEBIUS* l. 4. C. 14. *Hist. Eccl.* Ik heb dien *Christus* reeds zes-en-tachtig jaar gediend, en hy heeft my tot hier toe nooit verongelykt, hoe zoude ik dan smaadelyk kunnen spreken van mynen Koning, die my tot hier toe bewaard heeft; en dan handelt *Paulus* hier zeer voorzichtig, aan den eenen kant de Christenen wel leerende, hoe den afval te vermyden, maar aan de andere zyde,

de

de Heidenen niet ergerende, als welken hy wel niet noemt, zynde echter volgens den *aart en styl* van die tyden verstaanbaar genoeg in zyne uitdrukkingen, dewyl hy zich *van het gewoon formulier der Landvoogden* bedient, men zoude zich (hoewel zulks beter in eeuwige vergeetelheid ge-
laaten, dan door het optehaalen verlevendigd word) alhier kunnen te binnen brengen, de alle gedachten te boven gaande scheldwoorden, welke Jooden en Heidenen aan den GEZEGENDEN VAN GOD hebben toegeworpen; dit behoort, naar JUDÆ vs. 15. tot de τὰ σκληρὰ, ἃ ἐλάλησαν κατ' αὐτῆς αἰμαίετωλοι αἰσεβῆς *de harde woorden, welke de zondaars tegen hem gesproken hebben: Meer is 'er tot verstand van de spreekwys niet van nooden!*

Ik blyve, na alle heilbeden in een getrokken te hebben,

T. T.

P. NIEUWLAND.

7 Mey 1769.

ZEVENTIENDE BRIEF.

VEEL GELIEVD VRIEND!

DE vraag by u opgekoomen door het leezen van JOH: VIII. vs. 59. is zo vreemd niet, gy wilde gaarne weten, *van waar doch de Jooden zoo schielijk aan steenen kwamen*, en wel IN HET VOORHOF? indien UEd. Latyn las, zoude ik denzelven heenen zenden tot LIGTFOOT *Hor. Heb. in b. 1.* dezelve vraag kan gedaan worden, by het steenigen van Zacharias, 't geen mede in den Tempel is voorgevallen: LIGTFOOT haalt een plaats aan uit *Schabbath*, om 'er mede te bewyzen, dat de Tempel ten tyde van Christus is verbeterd geworden; terwijl 'er derhalven aan gewerkt wierd, ontbrak het hun aan geen gruis en stukken steen, om hunne woede uit te voeren, op den zelve voet kan en moet men het geval by JOSEPHUS l. 2. C. II. de *Bello Jud.* opvatten, *dat driftige Jooden steenen uit den Tempel opnamen, om eenen Romein, die zich onëerbiedig in den Tempel gedroeg, te steenigen*; 't is waar, de grond of vloer was met groote breede marmersteenen, in alle de Voorhoven gevloerd, maar dezelve lagen zoo vast, dat men deeze zo aanstonds niet konde opbreken; te zeggen, dat de Jooden steenen in den Tempel hadden medege-noomen, gaat ook niet aan, vermits en, de Tempel de plaats tot de steeniging niet was, en, ze

ze niet wisten, of konden weten, dat 'er eene steeniging zoude voorvallen; Ik oordeel dan het eerste antwoord het natuurlykste, ook om dat JOSEPHUS l. 20. C. 8. *Antiq. Jud.* aanwyft, dat 'er altyd aan den van Herodes verbeterden Tempel te bouwen viel, zelfs tot korte jaaren voor het oorlog met de Romeinen, gelyk zich het geval zoo toedroeg by Zacharias, want ten tyd van zynen Vader Jojada wierd 'er veel aan den Tempel verbeterd, 2 CHRON: XXIV. mischien blykt ook uit JON: II. vs. 20. dat 'er thans noch gebouwd wierd, doch dit gaat niet vast. Nader weet ik 'er niet op, en hoop UEd. voldaan te hebben, terwyl ik buiten noodzaak nimmer uitvoerig in 't schryven zynde, UEd. met hoogachting en na zegebede, groete.

P. NIEUWLAND.

20. Mey 1769.

AGT.

A G T T I E N D E B R I E V.

ZEER GEÄCHT BROEDER,

U Ed. heeft de vraag, nopens de *letter* van de gelykenis, te leezen, 2 SAMUEL XII. vs. 3. niet te onrecht geformeerd, de Parabolische voorstellen moeten altyd in de mogelykheid of in de waarschynelykheid gegrond zyn, dan, U Ed. zegt, *dat het denzelve in het leezen van Nathans voorstel altyd vreemd heeft toegescheenen, dat de Propheet aan dien armen man zulke gedraagingen omtrent zyn eenig klein oilam toedicht, welke met dat onderwerp niet vleijen!* Doch ik vraag billyk, *welke of hoedanig zyn dezelve?* gy noemt my, *dat het van zyne beete at, van zynen beker dronk, in zynen schoot sliep, en hem als een dochter was,* maar weet, dat de zinnebeelden in de ooren van eenen Westerling anders klinken, dan in die van eenen Oosterling! De Parabel heeft doch eene volle waarheid, volgens de gebruiken der laatstgemelde volken. BOCHART melt, dat de Arabiers doorgaans onder hunne schaapen een *favorit* hebben, 't welk tam, en tot een huisdier gewent is, 't geen ze ook binnen 's huis melken, en met alle vriendelykheid bejegenen, welk schaap *Thima* in hunne taal hiet, waar in ze het by gevolg niet te goed geeven aan ons Westerlingen, by wien de behandeling van de *schoot-bondekens* niet onbekend is, gelyk de ouden met de *Catelli Melitæi* de *Meliten-*

tenfer bondekens handelden, waar op een *MARTIALIS* l. i. *Epigr.* 110. reeds schimpte, *PUBLIUS* had een hondeke *Isfa* genoemd, 't geen op 's mans hals zoo zacht sliep, dat men geenen adem vernam, als *UEd.* het Latyn las, zoude ik u heenen wyzen naar den genoemden *BOCHART* t. i. *Hieroz:* l. 2. C. 46. p. 522. daar hy meer andere dieren, zelfs *kleine draakskens* te berde brengt, die zoo gekoesterd wierden: 't is dan immers niet vreemd, dat de Propheet zyne schildery te sterker maakt, en eene print van het herder-leeven, of liever van een by de Oosterlingen begunstigd huisdier ontleent: gy zult zeggen, ja, maar zulks vleit wel by ryke en vermoogende, doch de Propheet kent dit toe, aan eenen armen man; edoch, laat dit u niet hinderen, want, behalven dat alle gelykenissen juist altyd geene geheel volmaakte overeenkoomst bezitten, en, dat 'er dikwerf in de overbrenging van het voorstel iets hinkt, ['t welk een natuurlyk en veelzins onvermydelyk gebrek is] zoo pleeg eens raad over het doen van onze gemeene lieden, wien het dikwerf zelve aan brood mangelt en die somtyds meer dan een huisdier opkweeken, niemand is doch zoo gering, of hy heeft een speelpop, of iets, waar omtrent hy zynen *heersch-lust* voldoet: Ik herinnere my by deeze gelegenheid, de heilige schaapen der *Apolloniers* in Macedonien aan de zon toegeweid, die men weide aan de oevers eener rivier, die van den berg *Lacmon* neder vlietede, welke bewaakt wierden door de aanzienlykste burgers daar toe jaarlyks uitgekoozen, waar van ons *HERODOTUS* het verhaal heeft nagelaaten l. 9. *Hist.* C. 93. p. m. 733. ed. *Wes.* welke in 't Nederduits te leezen is in de *Algem: Hist.* 7. D. p. 315. 316. doch de overzetting is met mislagen

gen vervuld, onder anderen word 'er gezegd, dat deeze schaapen *aan de zee* ('t moest zyn aan de *zon*) toegeheiligd waaren, wyders is 'er gewag van eenen berg *Lemon*, doch *HERODOTUS* heeft *Lacmon* enz: Men kan de schaapen, hoe dom ook naar 't gemeen gerucht, noch al veel doen opmerken, en dezelve zeer tam, en vast maaken aan eenen of anderen persoon, wanneer 'er zes of zeven herders op dezelve plaats weiden, en hunne schaapen door elkander loopen, zal zich elke troep op de onderscheiden stem van zynen eigen herder, scheiden, en tot een voegen, *JOH. H: MAJUS* heeft uit *Longi Pastor*: verscheiden voorbeelden van de oplettenheid der schaapen opgegeeven, voor den latynschen lezer te zien in 'smans *Obs.* l. 3. p. 119. 121. De Arabiers hebben verscheiden geluiden, waar mede ze hunne schaapen behandelen, als ze hun bestraffen, is het *Pha Pha, Gair Gair, ausa ausa*; als ze hun roepen, *bus bus, ribala ribala*; als ze de schaapen melken of tot het melken roepen, *Adbag Adbag, azar azar, Habar Habar*; als ze hun drenken zullen, is het *Hirbir Harbar*, gelyk ze by *THEOCRITUS* *σitta* en *ψitta* weten te onderscheiden, men zie *BOCHART* t. I. *Hieroz.* p. 521. past dit toe op *JOH: X. vs. 4.* de schaapen volgen den goeden herder, om dat ze zyne stem kennen: Ik heb genoeg gezegt tot verdediging van de letter van *Nathans* gezeg, en blyv na dienst aanbieding uw toegeneegen vriend,

P. NIEUWLAND.

13. July 1769.

NE-

NEGENTIENDE BRIEF.

ZEER BYBELKUNDIGE BROEDER!

U Ed. bewyzen, [om aan te dringen, dat de verzegeling eene byzondere weldaad van het genade-verbond is, daar in gelegen, dat de Heilige Geest de uitverkoorne gerechtvaardigden, als onderwerpen van zyne genade bewoont, en, gelyk een inwooner, een huis, alzo ook hy hun, als zynen tempel betreft, en tot een onderwerp zynen blyvende genade werkingen maakt,] zyn my vry aanneemelyk voorgekoomen, ik heb niets, om 'er by te doen: alleen koomt het my voor, dat men de redenen, waarom Paulus zich juist in den brief aan de *Ephesiërs*, van deeze spreekwyze van verzegelt te zyn, bedient, zo zeer niet schynt te doorgronden, zie *HOOFD: I. vs. 13. 14. HOOFD: IV. vs. 30.* Men denkt wel doorgaans, dat Paulus zinspeelt, op de gewoonte van aanneeming, waarin het instrument, 't geen die aanneeming bebelst, door het zegel van de Overheid, bekrachtigd word, doch dit is niet zeer oordeelkundig gedacht, want niet de hoop der *Ephesiërs*, maar hunne personen koomen hier voor als verzegelt, en wel met zulk een zegel, 't welk een onderpand is, niet van hunne aanneeming, maar van hunne verlossing; 't is derhalven eerder en beter te denken, dat de Apostel toespeelt op zekere tover-ringen by de Ouden, en vooral by de *Ephesiërs* gebruikelyk, aan welke Magische ringen, zy ongewoone krachten toe-

toekenden, neem eens, hy die zulk eene ring droeg, ging volgens hun gevoelen, vry van alle gevaar van staal, en van yzer, ook was hy ontfefbaar voor vergift; hy was door middel van die ringen, gedekt tegen de werkingen van booze geesten, ja deeze deden hem kennis krygen van veelerhande geheime verborgenheden, waar achter ze begeerde te koomen; Men heeft by ARISTOPHANES in *Pluto* een plaats, waar in hy, die van iemand bedreigd wierd, zegt:

ἔδ' ἐν προτιμῷ σὺ, φοβῶ γὰρ, πρίσμενος
Τὸν Δακτύλιον τὸν δὲ παρ' Εὐδάμου.

ik ontzie u niet, want ik draag een ring, dien ik van Eudamus gekocht heb, alwaar de Scholiast schryvt overgezet zynde, hy toont aan hem, een Amuleet tegen de venynige beeten, en den ring, die alle tovery verdryft, welke hy geneeskundig noemt; CLEMENS DE ALEXANDRINER schryvt in het eerste Boek van zyne *Stromata*, dat Excestus de Tyran der Phoceensers twee tover-ringen droeg, uit welker tegen elkander gestooten geluid hy te weeten kwam, wanneer het tyd was om iets te verrichten; LUCIANUS in *Philos.* op. t. 2. doet eenen Wysgeer zeggen, ik heb eenen beiligen ring van den Pytischen Apollo (welken men te Ephesen diende) waar van het zegel eene beeldenis uitdrukt, deeze Apollo spreekt met my; Dit heilig zegel van Apollo Pythius wierd overgedrukt, op de Overwinnaars in de heilige sryden te Ephesus, en te Smyrna; 'er staat in het *Marmor Arundelianum*, een opschrift van deezen inhoud, indien iemand uit hun op het geroep van het heilig volk als overwinnaar gekroond wierd, zoo bleev de overwinnaar, die gekroond was, de wyze overwinnaar tot zynen dood

dood toe, ἐσφραγίζετο εὐθέως μετὰ τὸν ἀγῶνα καὶ ἐγενετο ἱερεὺς, want hy wierd aanstonds na den stryd
VERZEGELD, en tot Priester verklaard, ik zwyg van de beruchte *Ephesische Letteren*, welke men in ledere doosjes by zich droeg. Is het wel zoo vreemd, dat Paulus tegen deeze ingebeelde krachten der *Ephesische zegelringen*, het *Heilig zegel* van den Heiligen Geest overstelt, met het eerste, waaren ze naar hunnen waan verzegeld in hunnen afgodischen staat, maar na hunne bekeering waaren ze *verzegeld met een ander zegel tot den dag der verlossing*. Dees Heilige Geest doch strekte ten zegel, 1) waar door ze *ingewyd* wierden tot den Hemelschen dienst van den levenden God, die in de wedergeboorte zyn beeld op hun gedrukt had, 't welk ze ook in hunnen wandel als op hunne voorhoofden droegen, 2 PET: I. vs. 3. OPENB: XXII. vs. 4. 2) Met behulp van dit zegel wisten ze de geheimen en verborgenheden van Gods ryk, want de zalving van den Heiligen, *leerde hun alle dingen* 1 JOH: II. vs. 27. en verlichtede hun gemoed 2 COR: IV. vs. 6. 3) Hier door waaren ze geveiligd tegen alle de listen, de verzoekingén, zoo van den Satan, als van het vleesch, en ook van de aanflagen, die eene betoverende Weereld op hun maakte ROM: VIII. vs. 38. 39. 4) eindelyk, *verzegeld* waaren ze tegen geestelyke ziekten, tegen de rampen van dit leven, en de oordeelen van God, welke over de Weereld koomen, zynde voor eeuwig onschendbaar EZECH: IX. vs. 4. 5) Door dit zegel konden ze zich beroemen, als Gods *erfdeel*, en *erfgenaamen*, vergewist zynde van de liefde, zoo van Gods *welwillen*, als van zyn *welbhaagen* ROM: VIII. vs. 17. en 26. Voeg dit, myn Vriend, by uwe Theologische bedenkin-

Ff

gen;

gen, tot opheldering van die twee plaatsen, die in den brief aan de Ephesiërs, de grondslag van het leerstuk uitmaaken, en gaa voort in Godgeleerde kundigheden goeden voortgang te maaken, hier in zal ik my verblyden:

Na groete, en heilbede ben ik de Uwe.

P. NIEUWLAND.

s'Hage;
den 7. September
1769.

TWINTIGSTE BRIEF.

WAARDE VRIEND,

UWe bedenking, welken gy maakt over de Letter van OPENB: XXI. vs. 23. *en het Lam is hunne kaars*, toont my, dat gy een oplettend lezer zyt van den Bybel, die by het leezen op de letter, en den waaren aart van de zinnebeelden let! Het doet UEd. vreemd; dat het *Lam* aan het Nieuw Jerusaleem ten kaars strekt, men leeft wel by *Tacitus*, dat de eerste Christenen, in de vervolging van Nero, des avonds tot *fakkels* gestrekt hebben, zynde in pek en andere brandstoffen ingewonden, en alzoo tot verlichting van de nacht aan brandstapelen gesteld geworden, maar een *Lam* tot een kaars voor eene te verlichtene Stad, hoe strookt dit? doch drie woorden zullen UEd. hier verlichten! 'er wordt gespeelt op het *Agnus*

Agnus Tamid of het geduurig avond-offer, dit avond-offer brande des nachts, en wel op den hoogen en verheven koperen brand-altaar, gevolgelyk, zoo konde de vlam van dit brandend avond lam, van de hoogte van Moria bespeurd worden, en tot verlichting van Jerusaleem strekken; men kan over het branden van het avond-lam geduurende den geheelen nacht, nazien MAIMONIDES C. 4. §. 2. *de Sacrif:* en C. 1. §. *de Sacrif:* jugi vergeleeken met LEVIT: VI. vs. 9. Johannes voegt in dit vers, twee wonder wel op elkander sluitende zinnebeelden by een, *de heerlykheid*, en *de kaars*, δόξα καὶ λύχνος het eerste schetst de *Schekina* met heur glans, te zelve tyd in het Heilige der heiligen glinsterende, op welke het Lam in het voorhof door den brand, vlam van zich gav, en de in Gods woord bedreeven lezer zal hier door dra worden opgeleid, om te begrypen, dat het eeuwige krachtig offer van *Messias*, in al den verheven glans zal afschitteren, in den derden Hemel, als de grond-oorzaak en bron van alle geheimzinnig licht, 't geen aldaar zal blinken: Men zal op dit pas met nut leezen BRUNINGS *de Silentio S. S. Mystico parte 3. exemplo 4. p. 181-190.* UEd. ziet wyders uit de beschouwing van de letter deezer plaats, dat het zo genoemd *illumineeren* of *verlichten der Steden*, by Feestvreugde, in het Oosten, en in den Bybel niet onbekend is, CLEMENS ALEXANDRINUS schryft uitdrukkellyk l. I. Strom p. m. 306. αἰγύπτιοι λύχνος καίειν πρῶτοι κατέδειξαν *de Egyptenaars hebben het eerste geleerd, lichten* [tot verlichting van de Steden] *te branden*, HERODOTUS meldt l. 2. C. 62. dat, wanneer 'er te Sais eene plechtige offerhande was, men des nachts rondom de huizen in de open lucht zeer veele lichten ont-

stak, MARSHAM *Can: Chron: Sæc. 9. p. 132. 133.* heeft 'er meerder voorbeelden van, by wien men LICETUS *de rec: Antiq. Lucern l. 6. C. 113 tot 124.* voegen kan, STOCKHAUSEN *de cultu & Ufu Lum: Antiquo C. 9. p. 349.* bezie nu de spreekwyzen van Johannes by deeze gewoonte van *Illumineeren*, en gy zult leeren, waarom hy schryvt, *Gods heerlykheid heeft ze verlicht* OPENB: XXII. vs. 5. HOOFD: XXI. vs. 23. Ik herinner my de plaats JES. II. vs. 5. *Koom gy huis van Jacob, en laat ons wandelen in 's Heeren licht*, alwaar de duidelyke toespeeling schynt te wezen op iets, 't geen zeer met onze opgehelderde plaats gelyk staat, te weten, op het *Feesst der Loovhuten*; Jesaias doet de Heidenen zamenvloegen tot 's Heeren huis en berg, alwaar dat Feesst ten vreugderykste gevierd wierd, des nachts, wanneer men zich tot de plechtige uitgieting van het water schikte, was het huis der waterschepping, waar uit men het water voor het Feesst haalde, met zo veele lampen verlicht, dat 'er geen straat in Jerusaleem was, welke door de straalen van dit licht niet beglanst was, want, men begrype, dat de berg van den Tempel zeer hoog lag, en dat de aangestookten kandelaars vyftig ellen hoog waaren, dus wandelde de geheele Stad als in dit licht, men zie R. OB DE BARTENORA *ad Mischnam SUCCA C. 5. §. 3.* en MAIMONIDES *melt in Succa Velulabb. C. 8. §. 12. 13.* dat boven het hoofd van iedere gouden kandelaar aan den wand vier gouden bekkens waaren, 't geen den weerglans van het licht aanmerkelyk vergrootede, daar en boven dansten de aanzienlykste lieden met brandende fakkels in de handen: Laat ik met weinigen besluiten:

God driëenig, de Zon en lichtbron van het Nieuw-

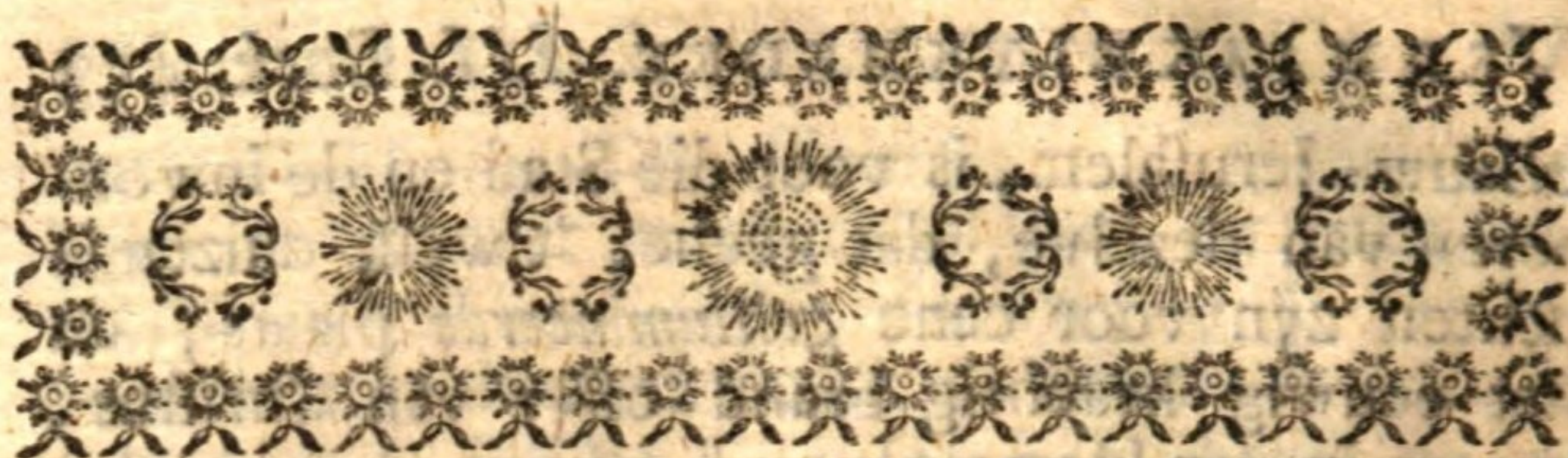
VERMAAKELYKHEDEN. *III. Boek.* 453

Nieuw - Jerufalem, is voor die Stad en de inwoon-
neren van dezelve, dat geene, 't welk duizende
lichten zyn voor eene *geillumineerde* plaats, en
het eeuwig krachtig brand-offer van Christus,
't geen in den Hemel als op het hoog-altaar prykt,
is de fours van alle kennis, heiligheid, en onaf-
gebrooken vreugd, welke aldaar uit kracht van
zyne opgeklaarde verdiensten gefmaakt word;
dus heeft die Stad geen *zon* of *maan*, dat is, gee-
ne bediening of van het befchreeven woord, of
van de Leeraaren noodig. Ik hoop dat het zin-
nebeeld UEd. nu niet meer ftooten zal, en, in-
dien ik UEd. tot eenig licht gestrekt hebbe, het
zal een glans op myn aangezicht leggen: gelyk ik
een Vriend van alle Bybelminnaaren ben, zoo
noem ik my ook den uwen.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
4. December
1769.

UITLEGKUNDIGE
VERMAAKELYKHEDEN.
HET VIERDE BOEK.
EERSTE BRIEF.

ZEER GELEERD EN GELIEVD HEER,

Wel Edele's bedenkingen over HEBR: XI. vs. 39. *b.* en 40. heb ik in zo verre met smaak en graagte geleezen, maar, gelyk het onder vrienden geoorloofd is, myne gedachten loopen nopens deeze *moejelyke plaats* zeer uit de uwen, ik zal, om UWel Ed. hier van te doen oordeelen, aan den zelven mede deelen, 't geen ik reeds voor eenige jaaren hier van op 't papier gesteld heb, 't staat aan U het zelve goed te keuren, of bezyden te stellen.

I. Ik zal daar toe den waaren doelzin van den Apostel, langs regelen van zamenhang en uitlegkunde poogen te openen.

II. En dan, by gevolgtrekking doen zien, hoe zeer men het rechte pad bezyden geloopt heeft.

I. De Godgezant doet in dit Hoofdstuk alle weer, om de Hebreëen in het harnas te klinken, en

en hunne, aan het wankelen flaande standvastigheid, als te herstellen: Tot dit einde haalt hy op, en stelt hy hun voor, een beknopt geschicht-tafereel van alle de geloofs-wonderen, en zegepraalen, door de helden van den ouden dag, te midden van de zwaarste vervolgingen behaald, welke zich even hier door, zo lang de Weereld duurde, beroemd gemaakt hadden; ja! hy toont, dat 'er by de nu leevende Hebreëen, noch eene *byzondere drangreden* was, om hun ten nadrukke-lykste tot lydzzaamheid aan te spooren, welke drangreden de Oude Vaders gemist hadden, te weten, *Christus in het vleesch, en door lyden geheiligt!* dit wel onder het oog gehouden zynde, zoude men met een opslag van het oog bemerken kunnen, dat het geheel vreemd zy van 's mans oogmerk, alhier eene *speculative quæstie* te berde te brengen, welke van geen het minste belang was, en onnut tot zyn oogmerk, of *namelyk de geloovigen van den ouden dag, voor ons in heerlykheid zyn ingelaten, dan of ze veel eer ons ingewacht hebben, om te zamen het genot te hebben van de gelukzaligheid;* welke twee verzen men tot den zetel van dit geschild gemaakt heeft, gelyk ook van noch een ander geding over de *volmaaktere bedeeeling van het N. T.* By de stukken moet men, onzes erachtens door

I. A. De *belovte*, welken de Ouden niet verkreegen hebben, gantsch niet verstaan de *eeuwige gelukzaligheid*, de zamenhang sluit dit denkbeeld geheel buiten, maar wel by *overnoeming* den beloovden Messias, welke in het afgetrokkene en by uitneemenheid, meer dan eens de *belovte, de groote belovte, de grondslag van alle andere beloven* geheeten word: God had dien Verlosfer aan de Ouden toegezegd, maar, hy had hun naar die ryke vereering eeuwen lang laten wachten, zon-

der dat zy in hunne dagen de vervulling daar van gezien hadden, dus *zy hebben deeze belovte niet ontvangen*, dat is, zy hebben den beloovden Messias in het vleesch niet aanschouwd, dit was een voorrecht, verordend, en toegedacht aan de nu levende Hebreëen, en dit maakte, volgens Paulus doelzin uit.

B. Dat *Beter*, 't welk God door zyn besluit en wil over ons voorzien had, namelyk, het zien van deeze lang verwachte belovte, zo dat God aan ons met de daad verleend heeft, dat geen, waar op hy de Ouden, gegronde hoop gav van te wachten, en even hier in, wint het onze huishoudelyke toestand van die der oude geloovigen: Ja! Als men op de echte nadruk van het Grieks *ὑπερβολή* let, mag het vertaald worden iets *sterker*, *iets machtiger*, dat van meer vermoogen is, te weeten, het voorbeeld van den daadelyk aan het kruis lydende Heiland, 't welk een veel sterker beweegmiddel voor de oude geloovigen zoude geweest zyn, om voor de waarheid uit te koomen, en geen lyden te ontzien, welk levendig en krachtig beweegmiddel, de oude geloovigen niet gehad, en zich echter in de deugd van geloovige lydzaamheid beoefend hebben: zie daar het *beter* en *krachtige* dat God door zyn eeuwige voorweetenschap en besluit over ons voorzien had.

C. En wel, met dat oogwit, op dat zy zonder ons niet zouden volmaakt worden: door deeze volmaking verstaan wy niet het meerder licht van kennis, en van andere huishoudelyke voorrechten, die de volmaaktheid van de nieuwe huishouding uitmaaken boven de oude, Neen! de Apostel gewaagt van *eene volmaaktheid*, welke de Ouden benevens ons gehad hebben, en welke wy met hun moeten gemeen hebben, waar door ik alhier versta,

de

de *hooggaande*, de *uitsteekende lydingen*, *martelingen*, *folteringen*, met één woord, de *groote offerhanden van hunne lichaamen*, welken deeze oude edelmoedige belyders gedaan hebben tot *verdeeding van*, en *bewys van hunne lievede voor de waarheid*, dus zyn de *volmaaktheid* alhier alle de *heldhaftige daaden van het geloov*, van de welke Paulus in dit Hoofdstuk alhier een lyst gemaakt heeft: Dit koomt zeer wel overeen met het denkbeeld van *volmaaktheid*, welke men in eenen goeden styl toevoegt aan hun, die zeer edele begrippen voeden, en eene edelmoedige verheffing van eene grootmoedige ziel vertoonen, en het daar in door het geloove zo verre brengen, als aan de menschelyke zwakheid mogelyk is; dus is zy die kracht van geest, welke door den geest van het geloove in die oude geloovigen uitstak, en hun tot de allerheldhaftigste daaden aanspoorde, om alles voor den waaren Godsdienst op te zetten, hun Vaderland te verlaten, hunne rust, goed en bloed daar voor op te offeren; is dit niet de hoogst-mogelyke trap van volmaaktheid op Aarde? en kunnen de betoogen van het waare geloov het wel immermeer verder brengen?

D. Nu, deeze verheven heldhaftige daaden van de oude geloovigen, stelt Paulus den Hebreëen, in het zelve gezicht-punct van lyden geplaatst, ten model voor, en zegt, *zy moeten tot die volmaaktheid van geloofs betoogen niet koomen zonder ons*, en, *op dat zy 'er zonder ons niet toe zouden koomen*, heeft God ons in het lyden van den Heiland een krachtiger spoor daar toe gegeven, dan zy immermeer gehad hebben: Die woorden *zonder ons*, willen duidelyk te kennen geeven, zy, (die oude geloovigen) moeten de *eenigste* niet zyn, die de belangen van de waarheid zo heerlyk gehandhaafd,

en zo veele preuven van een levend geloove gegeven hebben, hun voorbeeld moet ons tot naver wekken, en wy moeten met hun in die eer deelen, hun daar in niet alleen laten uitstee-ken, neen, maar hunne heldhaftige geloofs-daa-den na streeven, en de betoogen van het geloove tot dezelve volmaaktheid met hun brengen; Laat ik die woorden *zonder ons*, met een voorbeeld op-helderen: Wanneer ik aan eenen jongen Vorst, den waarschyglyken opvolger van zynen Vader zeg, dat het hem niet past iets te doen, 't welk zyne hooge geboorte zoude bezwalken, op dat men in de geschied-boeken niet zoude stellen, *dat zyne Voorouders zonder hem geregeerd hebben*, haast zal men in dit gezeg den zin van die woorden *zonder hem*, vatten, om te beteekenen, dat hy in de maatregels van zyne Voorouders niet treed: breng dit nu over tot ons tegenwoordig geval; God heeft wat beter, en krachtiger voor ons voor-zien [namelyk *het daadelyk lyden* van Christus aan het Kruis,] als het volkrachtigste middel tot een gemoedigd lyden, op dat men niet zoude zeggen, dat die oude geloovigen zulk eenen onderscheiden rang, in den lyst van de edelmoedige belyderen der waarheid hadden, zonder dat wy ook onze plaats onder dien rang hadden, en deelden in die eer; Deeze verklaring koomt ons allereenvou-wigst, en zeer natuurlyk voor, en ze krygt eenen geweldigen aandrang daar uit, dat die oude He-breen, welke zoo uitgeblonken hadden in hel-denmoed, dat *beter*, dat *sterker*, dat *voorrecht* niet gehad hadden, 't welk wy hebben, namelyk, den beloovden Messias gekruist te zien, tot be-krachtiging van de Euangelische belovte, dus hem in alle nadruk te beschouwen, als den voleinder van het geloov. Dit heerlyk model, om ons in
onze

onze vervolgingen te bemoedigen, en door zynen genaderyken invloed te bekrachtigen, hebben wy voor ons, en des echter, offchoon dit model missende, hebben zy uitgeblonken in eenen hoogen trap van standvastigheid, wat heeft men dan niet te denken, en te verwachten van ons, discipulen van Jesus! Men heeft in het XIIde **HOOFD**: van deezen brief vers 2. eene duidelyke verklaring van onze meening: *ziende op den oversten Leidsman, en voleinder van het geloov*, welke standvastigheid, welke lydzaamheid kan by dit volmaakt voorbeeld haalen? wat steekt krachtiger in het oog? en zouden wy by vermeerdering van drangredenen beneden hun in volkomenheid blyven? Men moet niet denken, dat het XIde **HOOFD**: met ons textvers eindigt, Neen! men leeze voort met **HOOFD**: XII. vs. 1. als noch behoorende tot het XIde **HOOFD**: als onafgebrooken, en, was 'er deeze verdeeling niet, de zin zoude zich veel duidelyker, overeenkoomstig aan onze gedachten vertoonen.

E. Om deeze opvatting van het woord *volmaking* in den zin van den *Marteldood*, of van eene *verregaande yver voor Gods zaak*, duidelyker te begrypen, behoort men gaade te slaan, dat de Grieksche Kerkvaders den naam van *τελειωσις* beezigen voor den *Marteldood*, als ze wilden beduiden, dat iemand zyn leven voor de waarheid van het Christendom had opgeofferd, zeggen ze *ἐτελειώθη*, *ἐτελειώτο* hy is volmaakt geworden, men zie slechts **SUICERUS** in *th. Eccl. ad v.* **GREGORIUS DE NAZIANZENER** gewaagt in eene Redevoering over de *Maccabeen*, van welke ook Paulus in dit Hoofdstuk gewaagt, van de Godvruchte moeder, welke, na dat alle haare zonen gedood waaren, zelve den marteldood onderging,

en

en drukt zich dus uit , *Na dat zy alle haare zoonen* τελειωθέντας *gevolmaakt zag : dees styl is in de Menologien of dagregisters der Griekſche Kerken zeer gebruikelijk van de ſtervdagen der Martelaaren , dees of die Martelaar , is gevolmaakt door het vuur , door het water , door eenen degen : CLEMENS ALEXANDRINUS l. 3. Strom : geeft eene bekwaame reden voor deeze benoeming , het Martelaarschap is τελείωσις , dat is , volmaking gehieten , om af te teekenen de volmaaktheid van de liefde (tot Christus , en zyn zaak) in hem , die ſterft tot verdediging van den Godsdienſt . En zeker . Wat grootheid van ziel word 'er niet gevorderd in hem , die zyn leven voor Gods belangen opoffert ? het is als de *laatste uitſtap* , en de uiterſte kracht , welke de Godzaligheid kan oefenen , kan het de Chriſtelyke volkoomenheid op Aarde wel verder brengen ? 't is het gewrocht van eene *gevolmaakte liefde* , eene offerhande grooter dan dewelke de Engelen kunnen offeren ! hoe , om zyne verkleevtheid aan God te openbaaren , verloochent hy alle de gevoelens van de natuur , en tart de wreedſte Martel - ſtraffen ! hy doet het uiterſt mogelyke , om zynen medemensch te ſterken , en op te bouwen in het allerheiligſt geloove ! Het is zo ; iemand , die al te hoofdig is , en te veel vordert , zoude kunnen eifchen , dat ik deeze beteekenis niet zo zeer uit de Griekſche Kerkvaders , als wel uit de Schriften van het N. T. moeſt betoogen , want , zegt gy , niet Paulus , maar de Griekſche Vaders hebben Paulus geleezen , en mogelyk uit deeze plaats , die beteekenis opgevat , gelyk men uit HEB: VI. vs. 4. 5. 6. den doop φωτισμός *eene verlichting* genoemd heeft ; maar , gy vordert te veel , want als de Kerkvaders deeze beteekenis aan het Griekſche*

fche woord vast maaken, zoo moet het met den aart van de taal ftrooken, wy hebben daarenboven uit den zamenhang betoogd, dat deeze betekenis van het woord *volmaaken*, gevorderd word, en wy zullen zoo aanftonds toonen, dat 'er in de gewoone verklaring van het woord, groote zwaarigheid is, des echter, om u te voldoen, waarom zoude men door de *geesten der volmaakt gerechtvaardigden*, of *volmaakt rechtvaardigen* niet kunnen verftaan, *zulken*, die door den marteldood *gevolmaakt waaren*, en zoude men Paulus niet beft alzo verklaaren PHILIPP: III. vs. 12. *niet dat ik het alreede gegreepen heb, of dat ik alreede VOLMAAKT BEN*, dat is, het lyden voor Christus heeft in my zynen hoogften trap niet, 't is noch niet ten toppe gevoerd, neen, maar het zelve moet door middel van den marteldood daar toe gebracht worden, en, om eene plaats te noemen, die boven alle geding is, let dan op LUC: XIII. vs. 32. *gaa heenen, zeg aan dien vos, ziet, ik werp Duivelen uit, ik maak gezond, heden, morgen en op den derden dag τελειῶμαι word ik ge-voleindigd, gevolmaakt*, dat is, ik zal mynen loop door mynen dood als borg voleindigen, zie vers 33. daar het blykbaar is, dat Jesus van eenen *gewelddaadigen dood* wil verftaan zyn.

F. Om aan ons gestelde meer licht te geeven, zal het niet ondienftig zyn, met een woord na te fpooren, welken nadruk 'er in de spreekwys HEBR: XII. vs. 3. gelegen is, by dewelke Christus hiet *de voleinder van het geloov*: Men moet aldaar door het geloov verftaan, niet *de leer van het geloov* of *van het Euangelium*, maar, het geloov, is alhier de *geloovende werkzaamheid*, het *uitoefenen van de geloovs-daaden*, zo als plaats heeft door geheel HEBREEN XI., zynde naar vers 1.

een

een vaste grond der dingen, die men hoopt, en een bewys van zaaken, die men niet ziet, dus, niet alleen eene klare en duidelyke overreeding van de belovten van het Euangelium, gepaard met eene zekere hoop van de vervulling van die belovten, maar het geloov by Paulus bedoeld, geeft ons ook een levend denkbeeld van de goederen van den derden Hemel, 't welk de goederen aan ons vertegenwoordigd, en dus by daarstelling bestaan daar aan geeft:

Na deeze overheerlyke omschryving van het geloov, geeft Paulus zich ten taak, aan te toonen, welke heerlyke vruchten dit geloov, in die oude heiligen had voortgebracht, zynde dit geloov de springveer van veele heldhaftige daaden, zelfs tot wonderwerken toe, ja! dit geloov bracht eene onverschrokkenheid in alle gevaaren, te weeg: Nu, de Hebreëen hadden in hunne tegenwoordige omstandigheden alle bemoediging van nooden, ze stonden doch aan de gevaarlykste preuven te worden bloot gesteld, wat konde hun nu meer bemoedigen, dan het voorbeeld der Martelaaren van hun eigen geslacht, om uit het zelve geloovs-beginsel het zelve aan hun na te doen: boven al brengt hy hun te binnen de folteringen, welke *Antiochus Epiphanes* aan hun deed ondergaan, die niets tegen de Joodfche wet durvden bestaan, hy onderhoud hun over de ongemeene standvastigheid van de zeven gebroeders, in het tweede boek der Maccabeen; wyders, wat een Elifa, een Micha, een Zacharias, Jeremias en anderen van die oude getuigen, hadden doorgegaan, alles dienstig, om hun de loopbaan hun voorgesteld, met volständigkeit te doen loopen: Maar boven alles draagt Paulus hun één Voorbeeld voor, dat oneindig meer indruk op hunne gemoe-

de-

deren moest maaken, dan al het voorige, te weeten Jesus Christus zelve, want alle de menschelyke voorbeelden zyn onvolmaakt, de heiligen zyn wel schoone sterren, om ons te verlichten, maar ze zyn echter sterren met vlekken, deeze wolk van getuigen aan de eene zyde wel verlicht, is aan den anderen kant donker, des moet het oog gevestigd zyn op een volkoomenst voorbeeld, den *voleinder* van het geloov, den oversten Leidsman, den Heirtochter, die voor aan de spits gaat, die dit beschreeven geloov in den volmaaksten trap beoefend heeft, die hier dus verschynt in den rang van *Voorganger*, en *geleider*, zie vers 2. *die voor de vreugd hem voorgesteld, het kruis verdraagen heeft, die zulk een tegenspreken van zondaaren verdraagen heeft*, hem geduurig op het oog te hebben, dat zoude traage handen, en slappe kniën oprichten, en zo veel te weeg brengen, dat de Hebreëen zich zouden schaamen, om onder zulken Legerhoofd zich blohartig aantestellen, gelyk het in een leger den moed van de krygsknechten ontvonkt, wanneer de Veldheer geen meer gemak neemt, dan een gemeen soldaat: PLUTARCHUS verhaalt ergens, dat *Cato* door eene woestyn trekkende, zo groot gebrek van water in zyn leger had, dat men hem een napje water, als een groot geschenk bracht, maar, dat *Cato* het water alleen om die rede weigerde, om dat hy niet even zo veel aan alle de soldaaten kon uitdeelen, welke edelaartigheid van *Cato*, de krygsknechten zoo bemoedigde, dat ze het gevoel van den dorst byna verlooren, en zich schaamden over dorst te klaagen; breng het over tot ons geval, en gy zult de klem daar van gevoelen.

II. Zo klaar en duidelyk als dees zin ons toeschynt, zoo verward en ingewikkeld is de zin, wel-

welken veele uitleggers aan deeze plaats geeven, want

A. Men heeft door de *Belovte*, en door dat *Beter* verstaan, den *gelukstaat der geloovigen in heerlijkheid*, zo dat de geloovigen van den ouden dag, tot die volmaaktheid in heerlijkheid niet gekoomen zyn *zonder ons*, dat is, *voor ons*, en *eerder dan wy*: Als of Paulus wilde, dat God den prys van hun Martelaarschap, en het genot van hunnen arbeid, (zynde de volmaaking) had uitgesteld tot den dag van de laatste opstanding, op dat ze niet eerder tot die gelukzaligheid zouden geraaken, dan wy, zo, dat wel hunne stryd, maar niet hunne belooning de onze zy voorafgegaan.

B. De Roomsche Kerk bouwt hier haare gedachte van het *voorburg der Helle*, beweerende, dat de Hemel voor Jesus Opstanding geslooten zy geweest, en de Oude Vaders op de opening van dezelve hebben moeten wachten, tot dat Christus verreezen was, ze hadden, volgens hun gevoelen, ja wel de belovte van het eeuwig leven, maar niet de uitvoering van dezelve, wel de zekere verwachting in dat voorburg, maar, niet de bezitting, wordende hunne volmaaking tot die van ons uitgesteld, even, gelyk de Landheer verscheiden arbeiders op verscheiden tyden in zynen wyngaard uitgezonden hebbende, aan allen *op het einde van den dag*, hunnen werkloon toediende, terwijl dan het voorrecht van de Hebreëen, en van ons daar in uitsteeken zoude, dat hunne, en onze volmaaking geen uitstel leed, neen, maar onmiddelyk op den dood volgde.

C. Het is op den zelven voet, dat veele Kerkvaders, op deeze plaats bouwende, gedicht hebben, dat de geest van eenen geloovigen, van het gelukzalig zien van God uitgeslooten bleev
tot

tot na den dag van het laatst oordeel, of schoon dezelve zich in eenen staat van verkoeling bevond, welke plaats zoude zyn *de Altaar*, onder de welke Johannes de zielen zag.

Alle deeze gedachten breedspreekig te wederleggen, is onze taak thans niet:

✱ De text zegt stilliger wyze, *dat God wat beter over ons voorzien had*, maar, (deeze gedachten der ouden een oogenblik ondersteld zynde) stelt de gelukzaligheid uit, van ons, en van de ouden, tot den grooten oordeels-dag, dan zal hunne en onze staat volkoomen gelyk zyn, en waar in zal dan *het beter van ons*, boven hun bestaan?

□ Hoe kan de Roomsche kerk hun *voorburch* hier op bouwen, gemerkt hun tweede leerstuk van het vaagvuur, daar de ongereinigde zielen nu onder zwoegen, ja de zielen van allen, 't zy korter 't zy langer, *wat beter is bier dan voor ons*, want het *voorburch* van den ouden dag nu afgewisfeld met het vaagvuur, was oneindig draagelyker dan het vaagvuur, dewyl men in het *voorburch*, naar onderstelling, noch vlammen noch rook ondervind, zo dat dit gevoelen onëvenredig is, en met zich zelve strydt. Men bediend zich hier wel van eene aartige, maar onvoldoende gelykenis. ESTIUS zegt, dat men dit *beter* en dit *voorrecht* vergelyken moet by het geen in eenen maaltyd omgaat, daar wacht men zo lang met aanzitten, tot dat de voornaamste gasten gekoomen zyn, nu is het in dit opzicht grooter eer gewacht te worden, dan te moeten wachten, en even zoo moesten de geloovigen van den Ouden dag ons, die van den nieuwen dag zyn, verbeiden, om aan het Hemelsch Feestmaal aan te liggen, gelyk een Vader tot zyne zoonen zegt *zet u niet aan tafel, voor dat uwe andere broederen, die noch*

op het veld zyn, zullen gekoomen zyn, om te gelyk aan te zitten; doch deeze gelykenis is zeer ongelijk: want een huisvader heeft daar toe groote redenen, anders zouden de eersten alles opgegeeten hebben, en voor de laatsten zoude niets overig blyven, maar in den Hemel is alles vol op, en onuitputbaar, het genot van den eenen ledigt niet uit, noch baart vooroordeel aan de anderen, of vermindert hun deel, en hy, die ons voorig betoog, uit de zamenhang afgeleid, gelezen heeft, zal ras bespeuren, dat deeze laatst genoemde dingen in 's Apostels oogmerk niet inkoomen, dewyl hy *geene twee gelukstaaten tegen elkander oversteld, als verschillende in trappen*, maar enkel voorheeft te toonen, dat 'er by de geloovige Hebreëen groo-ter drangreden tot lydzame standvastigheid in de verdrukkingen was, dan by de oude geloovigen, wat doet nu dit stelsel van mindere of meerdere volmaaktheid, 't zy personeel, 't zy huishoudelyk, 't zy eerder of later, tot 's Apostels doelwit.

Dit had ik nopens deeze plaats aan UEd. te berichten! onze manier van denken loopt zeer uit elkander, doch ik geev u de myne ter bekooking over: Zyt gerust, dat ons *uitlegkundig verschil* geen inbreuk op de vriendschap maaken zal;

Ik ben onveranderlyk,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's Hage,
den 3. Juny
1769.

TWEE-

T W E E D E B R I E V.

WAARHEID EN BYBELMINNEND
VRIEND,

IK dank uwer goetheid uitbundig, voor de zeer geleerde en vermaakelyke ophelderingen van het Hebreuws נָזִיר en, om uwen arbeid niet onbeloond te laten, vind ik my opgespoord, om by een ledig uur myne overdenkingen te laten spelen op den eertitel, welken Moses DEUTER: XXXIII. vs. 16. aan Joseph geeft, *de afgezonderde zyner broederen*, noch eens aan hem gegeven door Vader Jacob GEN: XLIX. vs. 16. zoude ook dees titel NAZIR aan ons willen beduiden, dat Joseph een *Naziréer* geweest zy? Dit is niets minder, dan waarschylyk, gemerkt de wetten van het Naziréerschap tot de later ingevoerde schaduw-wetten van Moses behooren; men weet doch, dat het Naziréerschap van eenen tweeledigen aart geweest zy, of voor eenen tyd, of voor altyd, maar, men zegge my, tot welken van die twee Joseph betrekkelyk is? waar is 'er ook in het geheele leven van Joseph taal of teeken van, dat hy iets aan 't Naziréerschap grenzende, verricht heeft? Wy zullen derhalven eene andere beteekenis aan dit woord moeten hechten; de wortel נָזַר heeft den gebruikelyken zin in *afscheiden, onthouden, zich zelven of eenen anderen afrekken,*

dus zal Joseph de *afgescheidene*, en *afgezonderde* יִנְיָ זַיְנֵר בְּרֹדֵדֵרֵן hieten, hoewel het dan noch zo duidelyk niet is, wie hy is, die Joseph onder zyne broeders *afgezonderd heeft*? onze groote VITRINGA Obs. S. l. 6. p. 492. bepaalt dit tot God, als zo een, die van God daar toe is *afgezonderd*, en *uitverkooren*, om een zeldzaam teeken te zyn, of een byzonder en merkwaardig persoon, zie COCEJUS ad Ult. Mos. t. 1. p. 333. en op GEN: XLIX. vs. 26. daar de Uitlegger het verklaart door den voornaamsten zynen broederen: doch zyn'er die dit beperken tot zyne broeders, van welken hy veele jaaren afgescheiden was, als zynde hun gezelschap onwaardig geschat, zie LIGTFOOT t. 2. op. p. 261. of, men voegt deeze twee opgegeven onderwerpen te zamen, gelyk ALTING t. 3. op. p. 121. b. Het ontbreekt niet aan zulken, die aan het grondwoord יִנְיָ de beduidenis van eene Kroon leenen, zo dat Joseph de Gekroonde zynen broederen hieten zoude; de meesten deezer beduidenissen, looplen niet zeer uit elkander, en voldoen eeniger maat aan Moses oogwit, die 'er op uit was, om aan Joseph zekere uitsteekendeheid boven alle zyne broeders toe te kennen, en toe te bidden, daarom beroept hy zich op die *afzondering en afscheiding*, waar door God hem tot een byzonder persoon gemaakt had, en als aan het hoofd van hun allen gesteld had; het woord Nazir, word ook van de aanzienlyke en voortreffelyken van het volk gebeezeit KLAAGL: IV. vs. 7. onze Taalsmannen hebben hunne byzonderste, men vergelyke onze Rantschryvers en BOCHART t. 2. op. Part. 2. p. 690. want het koomt my zeer getrokken voor, dat sommigen dien titel gebracht hebben tot de kwaadwillige en boosaartige afscheiding, waar

waar mede de broeders zich van hem naar Ægypten ontdaan hebben, hoewel men zeggen mag, dat zelfs deeze kwaadwillige afscheiding niet zonder hooge toelaating en volwys opperbestuur van God was bygekoomen, en in dien smaak heeft dit laatstgenoemde gevoelen, veel voor uit boven dat van *Abarbanel*, die aan *Joseph* deezen titel toekent, om, en van wegen zyne godvruchte afzondering en onttrekking aan de geile lusten, en lusten van Potiphars vrouw, ook, om dat hy uit hoofde eener aangebooren kuisheid, zich zelve van zyne overige broederen die *wellustig van aart* waaren, afzonderde, hoewel zulks van *Juda* en *Ruben* alleen, met byzondering vermeld word: Dit gaat echter vast, dat *Joseph*, uit hoofde van deeze afzondering van de Voorzienigheid, een leven leide, 't welk, zo gy op de toewyding aan God, en aan de belangen van zyn Israël ziet, eenige overeenkoomst had met de na hem ingestelde Naziréers: Dan, het gelust my noch een weinig nader kennis met dit woord *Nazir* te maaken! Men vind *NAHUM* III. vs. 6. נָזִירִים van de onze door *gekroonden* vertolkt, hoewel de *LXX.* en *HIERONYMUS* dien titel aldaar met het werkwoord נָזַר verward hebben, lezende de *wachters φύλακες*. Het kan tot veel opheldering van *Josephs* eertitel strekken, dat men heden noch by de *Perzianen* den *eersten Staats-minister* *Nazir* hiet, zie hier van *KEMPFERUS* in *Amoen: Exot. fasc. 1. Rel: 6.* die de benoeming vergelykt met den titel van *Major domus*, en *Grand-maître d'Hotel*, doe 'er voor al by *CHARDIN* dans *les Voyages en Perse* t. 2. Ch. 5. p. 236, welke het woord in dien zin afhaalt van der Arabieren *Nesret*, opzicht, waarneeming, die men anders in

den styl der Oosterlingen *de oogen van den Koning* noemt, waar over ik in het eerste Deel myner *Leet: Memor.* geschreeven heb, tot opheldering van Gods zeven oogen by Zacharias: SCHINDLERUS in *Lex: Pentagl.* p. 1153. spreid ook geen gering licht over deezen titel van Joseph, en geeft uit de Dialecten daar aan de beteekenis van *verdeediger*, die de belangen waarneemt, even gelyk *Job* HOOFD: VII. vs. 20. God omschryft met dat zelve woord als den *Menschen-Hoeder*, hoewel men eigenlyk dan den titel *Nazir* en *Notzer* onder een mengt, 't geen uit de aanëengrenzing der twee letteren *y* en *i* by onachtzaamheid ligt gebeuren kan; HOTTINGERUS in *Hist: Orient.* l. 2. C. 2. p. 332. leid ons nader in de beteekenis van *Nasara*, 't welk beduidt, *hy heeft geholpen*: Men vind de voetstappen van deeze beteekenis in de zamengestelde naamen van *Nabonosar*, *Nabuchodonosor*, *Nasireddin*, *Abunasir*, *Nasiroddaula*, *Helper van de Overwinning*, en van *Godsdienst*, zie HOTTINGER l. C. l. 2. C. 6. p. 452. Uit dien grond mag men ophaalen, dat de Hooge Priester by de Hebreëen, den zelve titel van *Nasir* voert, als zynde *de opziender*, en *de eerste over het huis van God*, althans zo dacht CALMET in *Comm: ad DEUT: XXXIII.* vs. 16. doch hy dwaalt, want het woord *Nasir* word daar niet van hem, maar van de kroon van de zalv-oly gebruikt, zie hem ook over LEV: XXI. vs. 12.

Hier konde ik mynen brief eindigen, dan de nabuurschap van de stoffe, noopt my, om aan UEd. noch een en ander te schryven, nopens het overig gedeelte van de plaats uit DEUTERONOMIUM, raakende den merkwaardigen zegen van Moses aan Joseph; Het heeft niet veel moeijelykheid in,

I, Dat

I. Dat Moses alle heil en zegen voor *Joseph* afhaalt *van het welgevallen*, en van de goedgunstigheid *van hem*, die in het braambos woont, hy oogt daar mede, op die eerste wonderdaadige verschynning, waar in de Verbonds-Engel, zich zichtbaar en hoorbaar ontdekte aan Moses, en bepaalt dus in 't byzonder onzen aandacht tot de *geestelyke* en *overhemelsche zegeningen*, afdaalende van Mesias, als *Bonds-Engel*.

II. Ook zal het ons zo zeer niet beezig houden, dat Moses aan hem eenen gullen overvloed van de uitgelezenste tydelyke zegeningen toebidt, al wat namelyk de arbeid aan het land besteed, al wat de koophandel kan uitleveren, zo tot nooddrift, als tot veelvuldig gemak.

III. Noch staan wy ook niet stil, dat Moses dit aantal van tydelyke en geestelyke zegeningen toefmeekt, als moetende neerdaalen op het hoofd en op den schedel van *Joseph*, want daar mede geeft Moses duidelyk te verstaan, dat hy oogt niet alleen op de hoogste, maar ook op eene gelukzaligheid, die, gelyk dezelve van boven afkwam, zo ook voor allen zichtbaar was, gemerkt het hoofd en de schedel in het lichaam van den mensch, het meest, en het eerst zichtbaar in het oog loopen, en minst verborgen zyn, dus, dat *Josephs* gelukzaligheden aller oogen na zich trokken, en een ygelyk bespeurde, dat hy gezegend was, overtreffende alle zyne broeders in tydelyke goederen, en verhevenheid van staat.

IV. Maar, onze aandacht bepaalt zich voor alles, by de volgende woorden, *hy heeft de beerlykheid van de eerstgeboorne zynes osses*, en zyne hoornen zyn hoornen des eenhoorns: Wat wil doch de eerstgeboorne van zynen os? heeft ook de eerstgeboore os of liever stier, eenige voortreffelykheid

boven de overigen, die na hem gebooren zyn? Deeze bedenking zal zich gemakkelyk laten oplossen, als men niet te styf op de *accentuatie* in het Hebreeuws blyvt staan, en de woorden בכור en יורש van de overigen een weinig afscheid, want dan word de zin duidelyker, en wel aldus: *Joseph (is) de eerstgebooren, hy heeft de heerlykheid, en de grootmoedigheit van eenen os*; dan verklaart Moses nader, waar in Joseph een Nazir zyner broederen was, vader Jacob had aan hem een dubbel deel der eerstgeboorte toegezegd, welk dubbel deel aan Ruben ontnoomen, en op de twee zoonen van Joseph, Manasse en Ephraim, die tot twee afzonderlyke stammen gesteld waaren, overgebracht, zie VITRINGA *Obs. S. l. 2. C. 3.* dat nu de schikking van de woorden יורש הדר לו met den aart der taale voegzaam is, toont DANZIUS *Synop. Interp. §. 20. num. 3.* geen der Jacobiten had ooit een dubbelen stam uitgemaakt. Wilt gy evenwel de zetting der toonstippen volleedig geëerbiedigd hebben, het kan geschieden, mits gy in zulk een geval aan het woord, *Becoor* eene ruimere beteekenis toekent, zo als het den eersten, en den voornaamsten zegt, zynde deeze beteekenis door kundige mannen genoeg aangetoond, men zie GEYERUS *ad Ps: LXXXIX. vs. 28.* en GLASSIUS *Philol. f. l. 3. tract. 1. C. 17.* waar van men zelfs een ongewoon gebruik ontdekt in Jesaias *HOOFD: XIV. vs. 30*, alwaar gewag is van בכורי דלים *eerstgeboornen der armen*, die als een dubbel deel van armoede hebben; Een eerstgebooren os of stier is dan een uitmuntende, en voortreffelyke. En wy moeten thans gaan beschouwen, in welke opzichten Joseph met eenen alleruitmuntenste stier overeenkoomt: BOCHART

t. 2. op: *parte* I. p. 337. seq. haalt hier het niet veel zeggend bewys van **SUIDAS** aan, welke uit deeze omschryving van Joseph ontleend, dat Joseph by de Ægyptenaars met den naam van *Serapis* gepronkt heeft, waar in echter **SPENCER** *Leg: rit.* 1. 3. *disf.* 5. C. 8. *Sect.* 2. en 3. veel waarschynelykheid vond, doch laat ons by onze zaak toeven: *הִרְרָא* zegt zo iets in iemand, 't geen maakt dat men met een soort van eerbied, en van ontzag op hem ziet, hem eerbiedigd, enz: waar uit van zelve de *Majesteit*, *glans*, en het ontzag gebooren word, dit is door de Uitleggers volleedig genoeg opgehelderd: In het ryk der natuur heerscht 'er in den *stier* een soort van *grootmoedigheid*, als men hem beschouwd, iets trots, *torvæque decorus frontis honos* zingt **VIRGILIUS**; en **BOCHART** heeft 'er meerdere preuven van aangehaald, dus 'er zoude, volgens *Moses*, op die stam van Joseph, zo iets heerlyk, en uitmuntend leggen, 't geen eens ygelyks hart tot uit- en inwendige eerbied zoude aanspooren, waar van de grond gelegd was in de hooge en verheven staatsbediening van Joseph, en voortgezet is in de talrykheid, en den bloei der twee stammen Ephraim en Manasse, gelyk 'er dan uitmuntende mannen uit hem zyn voortgekoomen, denk op eenen *Josua*, *Jair*, *Jephtha*, *Gideon*, ja op de Koningen *Jerobeam*, *Nadab*, *Sallum*, *Menakem*, *Peka*, *Pekaja*, *Hosea*; de Jooden willen, doch op weinig grond, dat Joseph eenen *Stier* in zyn vaandel zoude gevoerd hebben. Doch *Moses* laat het hier niet by, hy gewaagt wyders van *Josephs* hoornen, welken hy vergelykt by de hoornen van den eenhoorn: Het is verre gezocht, dat men deeze hoornen van Joseph verstaat van den *Messias*, *David's Zoon*, doch het

verdient echter onze aanmerking, om dat deeze glos uit eene Joodsche pen voorvloeit [in *Midrasch Tehillim* over Ps: XCII. vs. II.] die eenige aanleiding daar toe bekwam, uit de zinnebeeldige benaamingen, waar mede *Daniel* en andere de *hoornen* voor *Koningryken* boeken, vergeleeken met Luc: I. vs. 69. Edoch, Mozes verklaart zich in het vervolg duidelyk genoeg, dat hy door *deeze hoornen*, de *twee stammen*, *Manasse*, en *Ephraim* verstaat, welke *twee stammen* uit *Joseph*, gelyk de hoornen uit het hoofd van eenen os uitgroejen, afkoomstig zyn; deeze *twee stammen*, als twee hoornen aangemerkt, zouden strekken om de vyanden te stooten tot aan het einde van het land, hun namelyk door oorlogs-dapperheid, buiten hunne grenzen houdende, en hunne eigen landpaalen geduurig uitzettende, om welke rede hier bepaald gewag gemaakt word van de hoornen van den eenhoorn: 't Hebreuws עֶבֶרֶן schynt zulk een dier te kennen te geeven, 't welk met beide de hoornen stoot; veelen van de vroegere en latere Uitleggers hebben hier gedacht op den *Monoceros*, den *eenhoorn*, waar van JONSTON *Hist. Nat. de quadruped* l. I. C. 6. uit STRABO, PLINIUS, PAULUS VENETUS, BARTHOLINUS, en anderen verhaalt, en inzonderheid beroept hy zich op eenen *Ludovicus de Varthema*, die getuigt twee *eenhoorns* gezien te hebben in den tempel van Mecca, doch BOCHART en anderen, hebben ten overvloed getoond, dat de fabelgeest der ouden alhier bedryvig geweest is, en dat 'er verscheiden eenhoornige dieren in de natuur zyn, zie t. 2. op. l. 3. C. 26., beter zoude men dan op den *Rhinoceros* denken met onzen COCCEJUS, zie op. t. I. p. 616. §. 7. maar in
onze

onze plaats is melding van twee hoornen van eenen Reem, gelyk 'er ook op meer plaatsen twee genoemd worden, dus moet men op geen eenhoornig, maar wel op een tweehoornig dier denken, 't geen sommigen verlokt heeft tot een *Enallage numeri*, en doen peinzen aan de hoornen van veele eenhoorns, of aan eenen eenhoorn, die onder zynen grooten hoorn een kleiner hoorn bezit, zie COCCIJUS l. C. beter liet men dan het oog weiden op den *bubalus*, of *Bonafus*, den buffel, doch dit dier is wel sterk, en ongetemd, maar het is teffens onbekwaam tot het gevecht, om dat de hoornen van het zelve krom in elkander gevlochten zyn, zie JONSTON l. C. l. 2. tit. 1. Art. 2. punct 3. 4. Men zal des beter doen zich te bepaalen by den *Urus* of *bifons* voor welken eerstgenoemden BOCHART alhier pleit, men weet doch uit de schryvers over de dieren, dat de *Urus* slechts een weinig kleiner dan de Olyfant is, zomts vyvtien cubiten lang, en nooit te temmen, zo sterk, dat dit dier niet zelden paard en ruiter te gelyk in de lucht werpt, zie JONSTON l. C. punct. 1. zaaken, die zich zeer wel laten toepassen op een oorlogzuchtig volk, gelyk Ephraim en Manasse waaren; zo als dan ook deeze zegen niet gefaald heeft, wy leezen uitdrukkelijk dat deeze twee stammen, zo dra Josua het land by het lot verdeeld had, klagten aan hem brachten over de engte van hunne grenspaalen, en verlof kreegen om optetrekken na het land der *Pherizeen*, en der *Rephaim*, om dat het hun niet moejelyk viel deeze twee volken te vermeesteren, en daar door de וְאַתְּ הָאֵלֹהִים יִבְרָכְךָ de paalen van hun land uit te breiden Jos: XVII. vs. 14. en vervolgens, daar Josua, als of het waare op deezen zegen van Moses

het

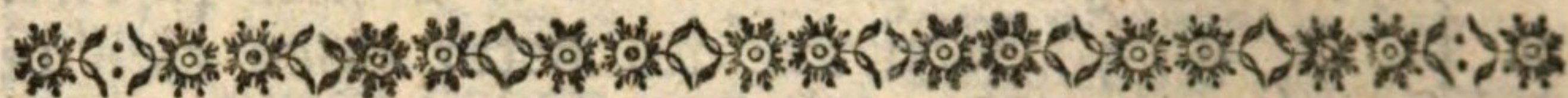
het oog heeft, en de *vervulling* daar van aanduid
vers 17. 18.

Ik hoop dat de gedaane uitstap, [waar in ik,
gelyk altyd in de brieven past, my der korthed
bevlytigd heb] UEd. niet onaangenaam zyn zal:
denk aan my, en zie het goede in ons goed land.

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
15. Aug. 1769.

DERDE BRIEF.

MYN HEER,

IK geloov met UEd. dat het grondwoord
הַאֲבִטָּה Num: XI. vs. 5. zeer gepast door
meloenen is overgezet, waar in alle oude en beste
overzettingen zyn voorgegaan, zie VOGTIUS
Hept. 2. Misc. Bibl. p. 67. 68, maar nopens de
herkoomst van het woord, schynt men zich niet
te kunnen vereenigen, ik weet niet, of AVENA-
RIUS beuzelt, wanneer hy dit woord uit twee
woorden doet te zamen loopen, van אֲבִי Pubes
en בִּטָּה *confusus est*, om dat de milioenen weel-
drig en tierig groejen, als betrouwende op hun-
ne

rype sappigheid. Men zal veel beter doen, dat men aan het woord een Arabische oorsprong geeft. Voornaame navorschers van deeze ryke taal geeven 'er ons genoegzaam bericht van: *Batich* of *Bitich* zegt als noch een meloen by de Arabiers, en daar van heeft men in de vierde Conjugatie een werkwoord *Abtacha*, 't geen zegt dat een land of mensch overvloedig is in meloenen, en een naamwoord 't geen een tuin beduid, bezaaid, of beplant met meloenen; men zoude ook bet werkwoord *בטח* der Hebreëen te hulp kunnen roepen, om dat de meloenen vast steunen, en leunen op de aarde, gelyk *Batach* eigenlyk, steunen of leunen beduid, en dan zoude 'er een *Heemanticum* voorstaan zelfs tot een teeken van vastigheid en steevigheid, *ATHENÆUS* noemt ze ergens *ἰδόμενοι* die gaarne zich aan en by de aarde bevinden, 't geen beter vleit, dan om dat dezelve zonder schaade of nadeel van het lichaam, kunnen gegeten worden, 't en waare men verkoos toevlucht te neemen tot eenen wortel, die zegt, hy heeft uitgebreid, ter aarde nedergeworpen, voor over gelegen: De uitmuntende *OLAUS CELSIUS* welke ik nu of dan ter leen had, doch nu niet te bekoomen is, zal hier van omstandiger berichten; dees geleerde man heeft, behalven in zyn *Hierobotanicum* in 't jaar 1726. eene verhandeling in het licht gegeven over de *Melones Ægypti ab Israëlitis desiderati*, waar uit men meer licht zoude kunnen haalen: Het is intusschen niet te bewonderen, dat de Israëllers op deeze vrucht, voor al op de in het Oosten en in Ægypte zoo aangename water-meloenen verzot waaren; de oude Geneesheeren, en onder anderen *PLINIUS* l. 19. *Hist. nat. C.* 2. schryven 'er veel goeds van, kennende aan dezelve eene verkoelende en openende kracht toe, welk

welk eerste vermoogen noch heden in de zaaden der meloenen erkend worden.

Candorque Saporque

*Oblectant fauces: nec duros illa molares
Esca stupere facit, facili sed mansa voratu
Vi naturali frigus per viscera nutrit.*

Zo zingt 'er zeker STRABUS GALLUS van in *Hortulo*: PAULUS VENETUS l. i. C. 30. *Hist.* schryvt, dat men dezelve in de Stad *Sopurga* droogde, en greetig at, dat ze zoet waaren als *honig*: de Romeinsche geschiedenissen melden, dat *Clodius Albinus* op eenen maaltijd tien meloenen van *Offia* nuchteren gegeten heeft, dat *Galienus* de Roomsche Keizer in het midden van de winter meloenen had, en aan zyne gasten voorzette, zie JULIUS CAPITOLINUS uit *Aelius Cordus* en TREBELLIVS POLLIO elk in het beschryven van het leven der opgenoemden; *Platina* in *Vit. Pontif.* p. 340. meldt, dat *Paus Paulus* de tweede, een ongemeen lievhebber van de meloenen was, en dat het onmaatig gebruik van dezelve, hem eene beroerte berokkend heeft: men weet uit dezelve geschiedenissen, dat 'er twee Keizers door het onmaatig gebruik van de meloenen gesneuveld zyn, *Frederik de derde*, en *Albertus de tweede*, van welken laatsten ons verslag gedaan word by BONFINUS *Rer: Hung. Decad.* 3. l. 4. p. 440. hoe wel *Cuspinianus* in *Frederico tertio* schryvt, dat 'er vier Keizers door het eeten van meloenen het leven verloren hebben: ik breng dit by, op dat men zich over de greetigheid van de Israëllers nopens de meloenen, niet bewonderen zoude, hoe wel men het stuk bedaard beziende, niet nalaaten kan, van zich te bevreemden, dat ze, den smaak
van

van de meloenen aan zich te binnen brengende , zich niet teffens vertegenwoordigden , hoe het suiker-zoet van dezelve met de fcherpste peper van eene harde dienstbaarheid bestrooit was.

Hou my deezen inval ten beste, en stoot u niet aan de kortheid van deezen brief, andere beezigheden roepen my, die zich met hoogachting noemt,

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
20. September
1769.

P. S. Deeze stoffe, waar over ik u zo even onderhoude, is wat dor, en enkel *letterziftend*, laat ik het vergoeden met iets zaakelyk: Onlangs hoorde ik iemand, (misfchien uit de *Dictionaire Philosophique*, zynde een, van oneindige misgrepen, en lompe fouten griemelend boek) iets tegen Vader Abraham inbrengen, dat hy zyne wel eer zoo gelievde Hagar, en haaren Ismaël, waar omtrent hy niet minder dan onverschillig was, zoo bykans naakt en bloot uit zyn huis uitzettede GEN: XXI. vs. 14. daar de Wet DEUT: XV. naderhand bevolen heeft, dat men eenen *dienstknecht* zynde eenen Hebreer, niet ledig mogt heenen zenden; Hoe! (zoo nam hy den toon) een man van dat aanzien, een Vorst van God, laat zyne tweede gemalinne van zich gaan, zonder ze van iemand zyner bedienden te vergezellen, alleen met haaren zoon! voorzien van brood en van water, 't welk ze daar en boven, ondanks ze eene vrouw van aanzien was, op haare eige schouders moet tortsen! eene behandeling, welke haar eindelyk tot het uiterste gebrek,
en

en op den oever van den dood bracht ! doch de fraaie geest heeft zyn vernuft, en zyne *bon mots* hier zeer kwaalyk geplaatst, en hy laat een wydgaapend gebrek aan oordeel kyken, want juist, en even door deeze behandeling toonde Abraham, dat hy *verstandig*, en *rechtvaardig* handelde; om dit te doen doorsteeken behoevt men alleen het oog te laten weiden, over de volgende stukken, 1) God had aan Abraham door eene openbaaring beduid, dat het *ongenoegen van Sara over het spotten van Ismaël*, of, gelyk Paulus het uitdrukt, het *vervolgen van Isaïc*, zeer gegrond, en dat *haare eisch nopens moeder en zoon*, gegrond was in *billikheid*, 'er was dus by Hagar en by Ismaël eene zwaare misdaad, die van een zeer ver uitzicht was, waar over ze op eene voorbeeldige wyze behoorden gestraft te worden. 2) Hoe zal nu Abraham dit zyn ongenoegen best aan Hagar, en aan haaren zoon doen bespeuren? zal hy hun met statie en met equipagie doen begeleiden? zal hy hun van allen noodigen voorraad overvloedig voorzien? indien hy zulks gedaan had zoude men rechtmatig argwaanen, dat hy aan de misdaad van Hagar en Ismaël niet zwaar tilde, en, dat hy welvoeglykheids halve, en enkel om Sara te believen, zonder van Hagar of Ismaëls misdaad overtuigt te zyn, in het wechzenden van die twee, zynes ondanks, hadde toegestemt. Neen! Hagar met haaren Ismaël moesten zichtbaar vernedert, en door de diepe vernedering, tot hunnen plicht te rug gebracht worden, 't geen noch klaarder doorsteekt, wanneer het zeker gaat, [*'t geen groote Uitleggers met den Professor MARK gemeent, en zeer waarschynelyk gemaakt hebben*] dat het grieks *διόκειν* ons leert, dat Ismaël by wyze van kinderspel, Isaïc hebbe willen afmaaken, waar-

fchy-

schynelyk op aanstuwten van Hagar, ten einde de erfenis van Abraham op zich te brengen, deeze verregaande godloosheid verdiende alle de gestrengheid van Abraham, en van Sarai. 3) Voeg daar by; dat Abraham, ter bereiking van zyn oogmerk, Hagar zo schraal van teerkost voorzien moest, want zyne bedoeling was, dat Hagar niet te verre zoude afdwaalen, noch zich naar Ægypte, haar Vaderland begeeven, neen maar, dat ze geprangt door gebrek, het voorneemen zoude opvatten, om zich diep voor Abraham en Sarai te vernederen met ootmoedige schuldbekentenis, gelyk de uitkoomst zulks bevestigd heeft, 't verging haar als aan den verloren Zoon, die, zo dra hy gebrek aan voedsel had, te raad wierd, om optestaan, en tot zynen Vader te gaan, waar uit wy dan te gelyk bevroeden, hoe de wyze Abraham gestrengheid met goedertiernheid heeft weten te mengen, en met deeze verbeterende straf het waare best van Hagar en Ismaël op het oog had: Hoe blykt het wederom hier uit, dat de losse en weinig doordenkende kleine Philosophkens, de heilige geschiedenissen uit verband en oogmerk rukken, enkel, om een luchtig kwinkslagje te kunnen voortbrengen; *doch zyn naaste koomt, en onderzoekt hem.*

Het is geoorlooft, dat Vrienden verschillen, en Vrienden blyven, dus zal UEd. het my ten best duiden, dat ik nopens Ps: LI. vs. 13. *en neem uwen Heiligen Geest niet van my*, een weinig anders denke: Ik geloove, dat de Heilige Geest op deeze plaats enkel beduid, de gaave van voorzeggings, de Ampt-gaave van Propheet te zyn: Het is by allen geöefenden bekend, dat de zegwyze *Ruach Hakkodesch* van en voor de aanblaazing van den Heiligen Geest, zo als dezelve zich aan de

Propheeten mededeelde, genoomen word, men vind de spreekmanier onbetwyfelt in dien zinne Luc: II. vs. 25. *b.* alwaar gezegt word van Simeon, *en de Heilige Geest was op hem*, waar van en, de aan hem gedaane openbaaring, en, de ingegeefte lovzang tot waarborg strekte: Naar deeze opvatting, smeekt dan de Koning David, *dat God hem van wegen de zonde met Batscha begaan, van den Geest der Prophetie niet wilde ontzetten, zoo, dat hy het character van een Propheet te zyn, verloor*: Met deeze zoo natuurlyke opvatting strookt zeer wel al 't geen 'er voorafgaat, en 't geen 'er volgt; want dan kan men eenen onderscheiden zin hechten aan de uitdrukkingen vers 10. *doe my vreugde en blydschap hooren*, en vers 14. *geev my weder de vreugde van uw heil*, welke alle tot de huishoudelyke genade-werken van den H: Geest behooren, zo als dezelve aan alle geloovigen gemeen zyn, terwyl anderzints de H: Geest in ons text-vers met eene verschillende bewoording, doch door een noodeloos herhaal, een, en het zelve beteekenen zoude, daar *hy* nu iets zeer onderscheide, en aan David, *als Propheet* eige zal aanduiden, ja! dan bevat ik ruim zoo duideelyk, wat de Dichter met de woorden vers 13. zal te kennen geeven, *verwerp my niet van uw aanschyn, laat ik van u als Propheet niet afgekeurt worden, als zo een, aan wien gy uwe byzondere tegenwoordigheid, welke gy gewoon zyt in uwe Openbaaringen te vergunnen, rechtvaardig onttrekt*, dan hangt het ook zeer wel zamen met het Leeraar-ampt, 't geen David aan zich toeëigent vers 15. *zo zal ik de overtreders uwe wegen leeren*, 't geen een wezenlyke tak van het Propheetisch ampt uitmaakte: Oordeel myn Vriend, en volg uw licht: is 'er ongerymdheid in, dat David smeekt *Heer ont-*
pro-

propheet my niet van wegen myn overspel.

De Vraag, welke UEd. aan my doet over Joh: XXI. vs. 6. is zeldzaam, of namelyk onze Heiland met die woorden *werp het net aan de rechte zyde van het schip*, eenig geheim bedoeld heeft, en dat daar op de vischvangst zoo ongewoon groot was? *waarom*, vraagt gy, wilde de Heiland niet, *dat de discipulen het net aan de linkerzyde wierpen*? Ik antwoorde, zekerlyk heeft dit eenig geheim in zich beslooten; als men zulks van deeze ongewoon gezegende vischvangst in het gemeen vaststelt, gelyk men met reden doet, dan kan men aan deeze byzonderheid *van het net te werpen aan de rechte zyde*, geenen geheimen wenk weigeren, dewyl het eene *voornaame*, en zeer byzonderende omstandigheid behelst, maar, om nu bepaald, en zonder faal zulks aantewyzen, zal ik niet onderneemen: My legt by, dat ARETIVS *Comment: h. l. p. 567.* zich ook over de ongegronde nieuwsgierigheid van deeze vraag bevreemd, en zo men tot den verborgen zin neigt, van gedachte is, dat Christus aan zyne jongeren wil aanwyzen, hoe de dienst der Apostelen en der Leeraaren zich met de meeste vrucht bepaalen zoude tot de uitverkoornen; als zynde het *beter Deel*, door de *rechte zyde van het schip* vertegenwoordigt, even als of hy hun beval, *gy zult en behoort de meeste vrucht van uwen dienst te hebben by de uitverkoornen*; Dan, als 'er verborgenheden te stikken vallen, weet ik noch iets beter: de *Heidenen*, [welke onder het N. T. de *meest bedoelde onderwerpen* van de roeping, en prediking der Apostelen waaren, aan wien ze hunnen meesten tyd en vlyt moesten opofferen,] waaren nu onder den nieuwen dag, *de rechte zyde van het Euangelisch schip*, terwijl de Jooden welker

roeping in de eerste tyden van het N. T. zo zeer niet bedoeld wierd, de *linkerzyde* van dat schip uitmaakten, 't welk dan zaakelyk zal te kennen geeven, *Apostelen! predikt onder de Heidenen, onder hen zal uwen dienst zoo gezegend zyn, gelyk deeze milde vischvangst; aan de linker zyde, by de Jooden, is niet meer te vangen*: Indien gy echter met de eenvoudigheid u beter kunt vereenigen, en zoo het u genoeg opheldert, dan zal ik volstaan met het gemeene antwoord, dat dit bevel, *werp het net aan de rechte zyde van het schip*, in staat was, om hun te doen begrypen, dat de Heiland, die opgewekt was, zich by hun tegenwoordig bevond, want dees persoon moet meer dan gewoon, meer dan zy, die afgerichte vischers waaren, kundig geweest zyn, om uit zekere hem bekende teekens te bespeuren, dat aan die rechte zyde van het schip, de vischvangst zeer voorspoedig zoude zyn; zelfs moet zyn vermoogen zich boven het menschelyke uitgestrekt hebben, om dat hy de paden der zee als met eene verborgen kundigheid doorwandelt, of het bestuur over de visschen heeft, die daar in wriemelen, en aan dezelve door een verborgen wenk gebieden kan, gints, en niet derwaarts te zwemmen; althans 'er moet zo wel in het aanzien, als in de aanspraak en in de manier van voorstel, iets doorgestooken hebben, 't welk hun bewoog, om aan deeze vriendelyke raad van den aan hun tot hier toe onbekenden persoon iets toetedragen, terwyl zy naderhand door den Geest uit de hoogte overgooten zynde, alle de byzonderheden, welke in deezen raad, of dit bevel opgewonden waaren, stukswyze zullen ontwikkeld hebben, nader weet ik u thans niet te onderrichten.

VIERDE BRIEF.

EERWAARDIG HEER,

U Wel E. voorstel verdient opmerking! dezelfde melt, hoe luchtige en oppervlakkige Bybel-lezers, of veel eerder bespotters, zich vergaften, wanneer ze in den Bybel leezen van *het vallen van de sterren van den Hemel!* ze meenen, dat dit gezeg alle de gronden van sterrekunde omverre stoot, ze glosseeren met eenen Meesterlyken toon, aldus, *waar heenen zullen die onmeetelyke lichaamen, zo veel grooter dan onze Aardbol heenen rollen? zoude 'er dan wel een eenig schepsel op deezen kloot onverbryzeld, of niet te morzel geslagen, overblyven?* en hondert soortgelijke plaifanterien meer, U W. E. melt hier de verscheide aanmerkingen, welke door geleerde mannen over dit stuk gemaakt zyn, het zy men die zegwys *oneigenlyk*, het zy *naar den letter* opvat, doch onder de door U W. E. opgenoemde, is 'er geene, die my, als ik waarheid spreken zal ten volle behaagt! Indien U W. E. het aan my toelaat, zal ik langs eenvoudiger paden treden, en het basfend ongeloov den mond snoeren: Ik staa en blyve voor my zelve in die begrippen, dat de Bybel-plaatsen, MATTH: XXIV. vs. 29. en MARC: XIII. vs. 25. eigenlyk, en niet figuurlyk zyn op te vatten, en meen, dat het geval zich redden zal, *wanneer men in*

den text die woorden zamenvoegt, welke zulks vorderen, en dan op de natuurlyke beteekenis van het grondwoord πίπτειν het oog laat weiden, want eene verkeerde zamenvoeging van de woorden is alhier de bron van het misverftand.

Men heeft tot het *Prædicatum* of gezeg gebracht, 't geen 'er niet toe behoorde: De woorden in den text worden dus geleezen, καὶ οἱ ἀσέ-
ρες πρὸς ἔλθονται ἀπὸ τῆς ἑρᾶς, iemand zoude uit deeze
zetting van de woorden gaan gissen, dat de woor-
den ἀπὸ τῆς ἑρᾶς tot het *prædicatum* behoorden,
en de plaatslyke beweging of eindpaal, van waar
die val der sterren beginnen zoude beduiden, zo
als het gevonden word MATTH: XV. vs. 27.
πιπτειν ἀπὸ τῆς τραπέζης vallen van de tafel, ἀπὸ
τῶν ὀφθαλμῶν HAND: IX. vs. 18. vallen van de
oogen, ἀπὸ τῆς σέγης van het dak HAND: XX. vs.
9. Maar neen! die woorden van den Hemel, moe-
ten gevoegt worden by het onderwerp, door eene
den geleerden bekende *Metathesis* of verzetting
van de woorden, als of men las en de sterren van
den Hemel, zullen vallen: Hoe gemeen en gebrui-
kelyk dit in de Schrift is, zal u GLASSIUS lee-
ren l. 4. Phil. S. tract. 2. Obs. 28. alwaar hy
van deeze Grammaticale figuur in 't breede han-
delt: laat ik U W. E. slechts by twee plaatsen
stillet moogen houden, uit dewelken blyken moet,
dat somtyds iets, 't geen achter aan staat, in de
rede, en daar door tot het gezeg scheen te be-
hooren, echter voorään, en tot het onderwerp al-
leen betrekkelijk was: MATTH: V. vs. 18. tot
dat Hemel en Aarde zal voorbygegaan zyn, zal niet
een titel of Jota voorby gaan ἀπὸ τῆς νόμῃς, van de
Wet, eer alles geschied is: ERASMUS SCHMI-
PIUS heeft aldaar reeds opgemerkt, dat het
voorzetsel ἀπὸ gevoegd by de woorden τῆς νόμῃς
niet

niet eene plaatselyke afweezenheid en verwydering van het gezeg aanduiden, als of νόμος de eindpaal was, van de welke, dewyl het werkwoord voorbygaan, hier enkel eene zedelyke vernietiging aanduid, maar ἀπὸ τοῦ νόμου, behoort tot het subjectum geen jota of titel ἀπὸ τοῦ νόμου van de Wet, of der Wet zal voorbygaan enz. vergelyk Luc: XVI. vs. 17. het is ligter, dat Hemel en Aarde voorbygaan ἢ τοῦ νόμου μίαν κεράναν πέσειν dan dat VAN DE WET een titel valle: doe 'er noch by I THESS: II. vs. 14. Want gy broeders, zyt navolgers geworden der gemeinten Gods, die in Judæa zyn, in Christus Jesus, ieder een merkt dra, dat die laatste woorden ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ niet behooren tot het GEZEG der gemeinten, die in Judæa zyn, maar wel tot het onderwerp, der gemeinten Gods in Christus Jesus, vergeleeken Eph: III. vs. 21. zo als 'er is Levit: I. vs. 2. alwaar woordelyk naar 't Hebreeuws geleezen word, een mensch wanneer hy gebracht zal hebben uit uw lieden eene offerhande in plaats van een mensch uit uw lieden. Dus zyn hier sterren uit den Hemel, niet anders, dan sterren van den Hemel, Marcus beduid dit ongetwyfeld Kap: XIII. vs. 25. ἀστέρες τῆς οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες; het voorzetsel ἀπὸ beduidt dan hier eene beweging zonder plaats, even als Openb: XXI. vs. 13. gelyk wy zeggen, de God van den Hemel, de Heer van het land, 't welk geene lichaamelyke afweezenheid, maar den zetel, en oorsprong, of iets soortgelyk beteekent.

Laat ons nu, het onderwerp wel geplaatst zynde, het gezeg beschouwen; Het Grieks πίπτειν, heeft eene algemeene, en onbepaalde beteekenis van optehouden, niet meer te zyn, en is vooral by de oude sterrekundige van een byzonder gebruik, om den ondergang, en het verdwynen uit ons ge-

zicht te beteekenen, zonder dat 'er aan het ver-
gaan van het wezen gedacht word; wy vinden
dit gebruik by den ouden sterrekundigen MANI-
LIUS l. 1. *Astronom*: vs. 910. p. 26. *ed. Scalig.*
daar hy van zeker soort van sterren gewaagt,
die schielyk uit het gezicht verdwynen, zingen-
de aldus,

*In breve vivit opus, coeptoque incendia fine
Subsistunt, pariterque CADUNT.*

Zo dat dit *Cadere* of *vallen*, verschillend behoort
gevat te worden, als wanneer van het verschyn-
fel *Stellæ Cadentes* gewaagt wordt VIRGILIUS
Georg. l. 1. vs. 365.

*Sæpe etiam vento Coelo impendente videbis
Præcipites coelo labi.*

En ons πίπτειν in 't Grieks, is ook zeer gebrui-
kelyk in dien smaak, men zegt by de Grieken
als de zon viel, als de dag viel, als de maand viel,
dat is, *ophield te lichten, of als de maand ten einde*
liep, zo als de Latynen het van het ophouden van
alle lucht - verschynfels beezigen. VIRGILIUS
zingt van het *bedaaren der winden,*

Quo signo CADERENT austri.

dat is, *ophouden te waajen, en van den Astronomi-*
schen ondergang van de ster Bootes,

Haud obscura CADENS mittit tibi signa Bootes.

Zie, om te bekorten, MANILIUS l. 2. *Astron*:
C. 13. vs. 185. en l. 3. C. 3. vs. 1. 2. alwaar
fur-

surgere, en *cadere*, opstaan, en vallen, van den opkoomst en ondergang der sterren geboekt is: JULIUS POLLUX Onom. l. 1. C. 9. Segm. 106. heeft πρῶτος πνεύματος als de wind viel; HOMERUS Odysf. 8. vs. 233.

Τῇ τρικαίδεκάτῃ δ' ἄνεμος πεσε,

op den dertienden nacht, viel de wind, alwaar het scholion van DIDYMUS heeft πέσε ἀντί τῃ ἐπαύσατο by viel, dat is, hielt op; HESIODUS op. 3 dies l. 2. vs. 618. lesfen geevende over de fcheepvaart, zingt

Εὐτ' ἂν πληιάδες σθένος ὀμβριμον ὤμιον
φεύγσαι, πίπτωσιν ἐς ἡεροσιδέα πόντον.

Wanneer de Plejaden, misfchien vluchtende voor de kracht van den Orion, in de donkere zee vallen: HOMERUS Iliad 8. vs. 485.

Ἐν δ' ἔπεσ' ὠκεανῷ λαμρὸν φάος ἡελίοιο.

Het heldere licht van de zon viel in den oceaen; men mag dan zeer veilig onze plaats overzetten de sterren van den Hemel zullen ophouden te lichten, 't is wel zo, iemand zoude kunnen argwaanen, dat de bygebrachte plaatsfen uit de Poëten ontleend zyn, nu kent men de kracht van verdichten, die by hun plaats heeft, maar dit doet hier niets uit, want, laaten de byhangfels dichtmatig zyn, het blykt echter, dat de spreekwyzen by de Grieken gebruikelijk zyn, even als in δύειν, en καταδύειν dat altyd ondergaan beteekent, het zy 'er by ftaa καταδύειν περικάλλεα λίμνην, daarenboven

heeft CAROLUS LABBÆUS in *Gloss. Lat. Græc.* aangemerkt, dat δύνει ondergaan, het zelve woord is, 't geen Marcus heeft uitgebeeld door ἐκπίπτειν zo als σύμπτωσις by PHILOXENUS den ondergang beteekent: PHILOSTRATUS Epist. 33. spreekt van een lamp of kaars, die uitgaat, λύχνος πίπτει *het licht valt*, of liever de *luchter*, en doet 'er by καὶ ἄστρα δὲ en ook de *sterren*, ὅταν ἀντιβλέπειν ἡλίῳ μὴ δύνασθαι *als dezelve tegen de zon niet kunnen opzien*: de Hebreëen hebben iets soortgelyk in 't gebruik van het werkwoord לָפַד JOB XIX. vs. 24. staat, *zy deden het licht van myn aangezicht niet nedervallen, ze maakten niet dat ik den glans van myn aanschyn moest verliezen*, zie OLEARIUS Obs. 75. over MATTH: XXIV. vs. 29. p. 700. en wie weet, of 'er in de spreekwys *de sterren van den Hemel*, ἀπὸ ὕψους niet iets van eenen *Hebraïsmus* is, overeenkoomstig met מִלְפָּנַי en מִפְּנֵי om te be-
duiden, dat dit *in het gezicht*, en als in het *aanschouwen van de Hemelen geschieden zoude*; wy behoeven dus in de gedachten van BURNET niet intestemmen, die het in *Theor. Tell. Sacr.* l. 3. p. 231. seq. bepaalt onder anderen tot de *Cometen*, die uit het Ryk van den Hemel, van de vaste sterren, in onzen Planeet-Hemel vallen, en hunnen loop indenzelfen volvoeren, maar wy kunnen met deeze omschryving van 's Heilands woorden, aan den zin toelichten.

Na de verwoesting van Jerusaleem, dewelke een toonbeeld van de verwoesting van de Weereld in zich bevat, en wel kort daar na, (wyl het in Gods besluit zamengeknoot is, en als één ding beschouwd word, en ook dewyl de tyd, die tuschen die
twee

twee ondergangen verloopt, by God niet lang
 kan genoemd worden) zal de zon berooft worden
 van dat lichtend vermoogen, 't welk zy van den
 Schepper ontvangen heeft, en by wettige gevolg-
 trekking, moet dit dan ook waar zyn van de maan,
 welke al heur licht van de zon ontvangt, ja 't moet
 ook waar zyn van alle die dwaalsterren in ons sy-
 stema, WELKE ALLEN HUN LICHT MOETEN
 VERLIEZEN, zo dra de zon het zelve derft, en,
 dus moeten ze ten onzen opzichte, als ondergaan; zeg
 my nu, hoe bespottelyk zich het ongeloof maakt,
 wanneer het deszelfs onkunde ontdekt in het
 spotten met spreekwyzen, welke men eerst uit
 den aart van de taal moest leeren verstaan? dee-
 ze mannekens zyn hunne Meesters te vroeg ont-
 loopen! Al volgt U W. E. my in deeze manier
 van oplossen niet, zo zal echter de zwaarigheid
 zyn wechgenoomen, zelfs dan, wanneer men
 de spreekwys *figuurlyk* en *leenspreukig* neemt, 't
 zy voor de uitgezochteste soorten van ellenden, en
 rampen, die het menschedom in die laatste dagen
 zullen treffen, 't geen door de *lichtverlaating* der
 Hemelsche lichaamen op eenen Oosterschen trant
 geteekend word, waar voor HIERONYMUS
Comm. in ESAIÆ XIII. vs. 10. zich reeds ver-
 klaarde, waar van U W. E. in LOWTH de
Poësi Sacr. veele preuven zult aangevoerd zien,
 en waar van het verscheiden geleerde lieden ver-
 staan, zie VITRINGA in *Anacr. Apoc. p. 379.*
 COCCEJUS in *Jes: XIII. vs. 10.* en TURRE-
 TINUS *Theol. Elenct. parte 3. loco 20. p. 658.*
 of men zoude het met LIGHTFOOT *Hor. Heb.*
 in *l. Matthæi* van de geheimzinnige sterren, in
 't kerkelyke en burgerlyke kunnen opvatten,
 doch ik verkies deezen weg niet, en acht de
 spreek-

spreekwys door onze opvatting genoeg geveiligd:
Neem myne poogingen voor liev, en, zo ze
geene proev houden, geef wat beter.

Ik ben na de gewoone plichtpleeging,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
den 19. October
1769.

VERHANDELING

OVER DEN WAAREN ZIN

VAN MATTHÆUS XVI. vers 3.

IK had kort na het schryven van den even voor-
gaanden brief, [door de nabuurschap van de
stofte opgewekt zynde,] myne gedachten be-
paald tot de plaats, die aan het hoofd van dee-
ze Verhandeling staat, met een oogmerk om de-
zelve voor de gemeente te behandelen, dan het
een en ander, hier niet te noemen, deed my hier
van afzien, en nu vind ik my opgespoord, om,
alles wat tot den leerstoel behoort, achter te laa-
ten, en met eene vrye beschouwing, die niet ge-
bonden is aan de orde eener leerrede, over den
waaren zin van dezelve uitteweiden.

De Zaligmaker pryst in deeze plaats den Joo-
den zeker zoort van Godsdienstig en Godvruch-
tig

tig raaden aan, zo men my wel begrypt, noem ik het *eene geoorloovde wichelary*, uit zyne wonderwerken ontleend, ja, hy bestraft hun, dat ze zich daar van niet bedienden, daar zy in het *natuurkundig gisfen* niet onbedreeven, neen maar, tot het zelve veel overhelling hadden: Het Joodfche volk had geene wederga in hardnekkigheid, het ontkende, dat de door Christus verrichte wonderwerken op Aarde, en van de Aarde ontleend, toereikende waaren tot overtuiging, en het vorderde een teeken uit de Hemelen; de geleerde VITRINGA *Obs. S. t. I. l. 2. C. 16.* heeft naar de reden van deeze onzinnigheid in 't breede onderftaan; als wy JOH: VI. vs. 30. 31. vergelyken, zal men eenig licht hier in kunnen erlangen, op beide de plaatsfen vordert het volk *een Hemelfch wonderwerk*; de Jooden hadden kort geleeden de wonderdaadige kracht van Christus op de Aarde bespeurd, en hadden daar aan geen twyfel, zo als het 31ste vers ingewikkeld onderftelt, op beide de plaatsfen geschiede deeze onredelyke afvordering, na dat de Heiland eene groote fchaar, met weinig spys verzadigd had, ze laaten ons ook, by Johannes, niet in het duifter, wat foort van wonderen ze vorderden, *onze Vaders hebben het Manna gegeten in de Woestyn, gelyk gefchreeven is, hy gav haar het brood uit den Hemel te eeten*, zy vorderen derhalven zulk een teeken, 't welk, het zy uit de lucht, het zy uit den derden Hemel herkoomftig was, maar, zo, dat, al was de oirsprong van het teeken uit den Hemel, het gewrocht echter zich moest bepalen tot de Aarde, waar in we een weinig verschillen van de gedachten der zulken, die begrypen, dat de Jooden dit teeken, enkel *aan of in de lucht*, en sterren-Hemel begeerden te zien, zonder

der eenig gewrocht daar van te ontvangen op Aarde, zie FESSLIUS *Advers.* S. l. I. C. 14. p. 81. Onze Heiland houd het voor onbetaame-lyk, hun hier in te wil te zyn, en hy geeft 'er bondige redenen van vers 3. 4. waar by OLEA-RIUS *Obs. in Matth.* p. 469. 470. noch andere gevoegd heeft, en by welken wy noch deeze gisfing doen; men had den Zaligmaker MATTH: XII. vs. 24. niet duister van *toverkunde* beticht, nu was het by de Oosterlingen eene heerschend gevoelen, *dat de kwaade Geesten zich in de benede lucht ophielden*, indien hy nu een teeken aan de lucht-hemel stelde, zoude hy den vyanden aan-leiding gegeven hebben, om deeze beschuldi-ging te vernieuwen, men zoude dat wonder aan die *lucht-Geesten* hebben toegeschreeven; in plaats dan van hunne begeerte, bekoomen de Jooden eene scherpe bestraffing, in dewelke Jesus hun-ne dwaasheid, en Godloosheid doorstrykt; in de-zelve zyn twee deelen: *Vooreerst* beticht hy hun van de grootste onvoorzichtigheid, en onopmerk-zaamheid, dat, daar ze het voorzeggen uit de lucht-verschynfels, en lucht-gesteltheid zeer wel verstonden, zy onvermoogend waaren, om de teekenen der tyden te onderscheiden vers 3. Hier op beduid hy aan hun, dat God juist en regelrecht tegen hunne begeerte aan, hun een teeken uit de diepte geven zoude, vers 4. doch daar over breiden wy ons nu niet uit, wy hebben enkel voor om optehelderen, wat het zy, DE TEEKENS DER TYDEN TE ONDERSCHIEDEN.

Ik geloov, dat men aan het woord *σημεία* tee-kens den zelven zin zal moeten hechten van *τέρα-τα*, *δυνάμεις*, *ἔργα* wonderen, en krachten, buiten-gewoone werken van de Godlyke Almacht, en hier op staat ons zeer wel te letten; deezen zin ont-moe-

moeten we kennelyk vers 1. en in 't begin van vers 4. als ook op meerder plaatsen, men zette dan de spreekwys, ten einde dezelve meer kennelyk te maaken, over door **WONDERWERKEN DER TYDEN**, want deeze beteekenis is alhier veel vruchtbaarder, want de *teekenen van den Hemel*, staan hier rechtlynig over tegen de *teekenen der tyden*; dus moet 'er in de rede een verband tusfchen die twee zyn, maar, dit zoude 'er volstrekt niet zyn, wanneer men deeze stelling vormde, hy, die de teekens van den Hemel onderkennen kan, moet ook bekwaam zyn, om de teekens der tyden te beoordeelen: te weten; Men behoort in deeze teekens van den Hemel, waar van hier spraak is, twee eigenschappen in acht te neemen, *eerst*, dat dezelve zeer zeldzaam gezien worden, en, dat men aan dezelve toeschryft het vermoogen, om iets, dat toekomstig is, te vertoonen; dus moet het daar tegenovergestelde woord *σημείον* behalven de gewoone beteekenis, volgens welke het zegt, een buitengewoon werk van God, hier zulk een werk beteekenen, waar uit de menschen eene gissing kunnen, en moogen maaken omtrent toekomstige dingen; derhalven zyn alhier de *teekenen der tyden*, de *wonderwerken der tyden*, welke, behalven de waarheid der van God herkomstige leer, ook bewyzen, hoedanig de toekomstige staat van de Kerk zal zyn: Hier voor doen zich noch al verdere preuven op; het Grieks *διακρίνειν* zegt hier, iets zo te onderscheiden, dat men daar uit te gelyk iets voorspelt, of afleid *διακρίνειν τὸ πρῶτον τῷ ἔργῳ* zegt, uit den stand en getemperdheid van den Hemel, of lucht, gissen, welk weer 'er staat te volgen; nu moet men in het vervolg van Christus rede, het woord *δινασθε* herhaalen, en leezen, maar gy kunt de wonderen der tyden niet onderscheiden, de beteekenis van
het

het woord *διακρίνειν* moet in het laatste deel van de rede zodanig zyn, gelyk dezelve in het eerste deel is, derhalven moet het onderscheiden van de teekenen of wonderen der tyden, zeggen, uit de wonderen van de tyden voorspellen, welk het noodlot van de Kerk zyn zal, of, wat 'er voor de Kerk aanstaande is: Derhalven zyn de *σημεία τῶν καιρῶν* zulk soort van wonderwerken, welke de gesteltheid en redenen van den tyd, als in zeker afbeeldsel verklaren, en schetsen: HUGO DE GROOT heeft dit noch duidelyker gemaakt, met het optevatten, als of 'er stond *σημεία τῶν τῶν καιρῶν* teekenen van de tegenwoordige tyden, 'er is genoeg gewonnen, dat in het werkwoord *διακρίνειν* zo een beoordeelen legt opgeslooten, 't welk eene gissing in zich bevat.

Om nu noch dieper in de waare meening van Jesus Christus in te dringen, behooren we met een woord gade te slaan, hoe een weerwyzer, of wichelaar, zyne waarneemingen en gissingen uit de lucht opmaakt, waar in de Jooden hun met toezicht op Christus wonderwerken, behoorden na te volgen: Zulk een moet noodwendig weten, hoedanig de lucht moet gesteld zyn, eer 'er storm, onweder, regen, goedweder, plaats zal vinden, en dan moet hy daar uit oordeelen over de uitkoomsten, die in de volgende dagen in de lucht zullen bespeurd worden, nu, even dus moesten de Jooden begrypen, welk soort van wonderwerken overeen kwamen met de verschillende bestellingen over de Kerk, daar uit doorziende, welke, en hoedanig een tyd 'er voor de Kerk voorhanden was: Onze Heiland onderstelt sommige dingen in zyne rede, welke wy een weinig behooren uit te wikkelen: 1) Dat de Godlyke wysheid in het leveren, en daarstellen van won-

wonderen niet zonder kiesheid te werk gaat, dat het haar niet om het even is, welk soort van wonderen dezelve doet gebeuren, gelyk in het natuurlyke dezelve teekens het onweer, en het fraai weêr niet vooraf gaan, neen maar dezelve zyn zeer onderscheiden in aart en natuur, 2) in het uitkiezen van zulke wonderwerken, gedraagt God zich zo, dat die werken van almacht teekenen, en beelden zyn van de genade, welke hy aan de menschen schenken zal, even als de geiteldheid van de lucht, den aart der tyden of saizoenen spelt; 3) dat dus, indien men acht geeft op de wonderwerken, die God door den Messias en zyne knechten verrichtede, de menschen daar uit niet onduidelyk kunnen raamen, welke tyden 'er aan de Kerk voorhanden zyn.

Laat ons nu op deeze gelegde beginsels voortwerken! uit kracht van het voorafgegaane, moet de klem van de bestraffing, in deeze drie stukken gelegen zyn: 1) Dat het nakrooft van Abraham zo geheel onachtzaam was omtrent, en ongedachtig aan hunnen plicht, dat ze op den raad en het bestuur van God omtrent de Kerk, en omtrent het waar oogmerk van de wonderwerken, geen de minste acht gaven, 2) dit doende, zouden ze bespeuren, dat het met den aart van Messias tyden niet strookte, teekens uit den Hemel te vorderen, maar wel aardsche, die op Aarde, en onder de menschen verricht wierden, 3) dat het voor hun niet duister zoude zyn, dat, [gelyk de roodheid van de lucht schoon-weêr voorspelt,] *juist die wonderen, welke de Messias deed, zyne zaligmakende bediening, en de heuchelyke dagen van den Messias, voor den geest brachten;* 4) zo moet dan God het voorneemen gehad hebben, om in en door de wonderwerken van Christus, de schilderyen van zyn leer en van zyne genade te ver-
ii
gen-

genwoordigen, gelyk we in 't vervolg staan aantewyzen, dat Christus wonderwerken schilderyen geweest zyn van het genade-verbond: laat ons, om allengskens duidelyker te worden, nopens de wonderwerken van Moses, en derzelver onderwerp iets opperen: Christus leert ons JOH: VI. vs. 32. 33. *dat het groote wonderwerk van Moses, [welks gelyk, de Fooden van hem vorderden, name-lyk de dagelyksche regen van het Manna] eene be-
duidenis van hooger zaaken in zich bevattede, dat het Manna van Moses, 't geen uit den Hemel regende, een toonbeeld was van hem, zoo als hy ten tyde van Moses noch niet uit den Hemel was nedergedaald, neen maar, eens van den Hemel te zynen tyd zoude nederdaalen! te weeten, God had Israël langs verscheiden wegen kunnen spyzigen, maar zyne wysheid vond niets gepaster, dan zulks te doen door het uitlangen van Hemelsbrood, ten einde in de gedachtenis van dat weerbarstig volk die groote waarheid levend te bewaaren, dat de Mesias op zynen tyd uit den Hemel nederdaalen, en de menschen zo wel voeden als verkwikken zoude, door zyne zaligmakende leer: Paulus leeraart ons, dat de vreeslyke en ontzagbaarende teekens, welke God van Sinäi te zien gav, de natuur van dat verbond afbaakenden, en de vreeze, die met dat verbond vergezeld gingen, HEBR: XII. vs. 18. Want gy zyt niet gekoomen tot den tastelyken berg, en het brandend vuur, en de donkerheid, en duisternis, en onweder, en tot het geklank der bazuine, en tot de stemme der woorden, welken, die ze hoorden, baden, dat het woord niet meer tot hun zoude gedaan worden: Paulus vergelykt aldaar het Mosaïsch verbond, met het nieuw-verbond, hy vergelykt beider Middelaar, en verheft de voorrechten, met de*
waar-

waardigheid van het laatste boven het eerste; hy herinnert, dat het geraas en al wat schrik of vrees aanjoeg, dat alle de ontzag verwekkende teekens strekten, om den aart en inborst van dat Oude verbond te vertegenwoordigen, en van gelyke aart waaren alle de wonder-verrichtingen van Moses, geschikt om vrees en angst aan te jaagen, hy bedierv Ægypten met tien plaagen, en de laatste was de ysfelykste *Exod: XII. vs. 29.* hy klievde de zee met zyn staf, en maakte, dat de Koning van Ægypte met zyn geheel leger rampspoedig te gronde ging, *Exod: XIV. vs. 27. 28.* hy deed de oproerige Korach, Dathan en Abiram levend ter helle daalen, *Num: XVI. vs. 32.* kortom, alle zyne verrichtingen hadden eene schildery in zich van den aart van zyne bediening: dit schynen de Jooden geweeten te hebben, en niet onkundig geweest te zyn, dat God zulks met de wonderwerken van Moses op het oog had, want anders zoude de bestraffing van den Heiland, in onze plaats, zonder kracht en klem zyn, waar toe ons ook de Schriften van het N. T. en wel de twee aangehaalde plaatsen uit *Hebr: XII. vs. 18.* en *Joh: VI. vs. 32. 33.* aanleiding geeven, gelyk men zulks insgelyks kan opmaaken uit de slag-offeren, en schaduw-diensten van den ouden dag, in welker kunde, zy door van Gods Geest gedreeven mannen, of door de Leeraars van tyd tot tyd wierden opgewekt; deeze hebben hun in de schaduw-leer van duizende byzonderheden onderricht, welke tot onze kennis niet gekoomen zyn, gelyk *Daniel, Haggai, Maleachi*, enz. de kunde der voorige Hebreëen hebben uitgebreid, en men heeft het zelve nopens *Esra's* poogingen te denken, anders kan Paulus van de gelykvormigheid van hun zalig worden, met het

onze zo wydluftig niet getuigen **HAND: XV. vs. 11.** zo ze geen byzonder onderwys in die leer gehad hebben; mogelyk spreek ik in het aanhangfel op deeze Verhandeling noch iets daar van, by aldien dit ftuk onder de hand niet te veel uitdygt: Uit deezen allen word de bestraffing van den Zaligmaker aan de Jooden hier gedaan, gebillykt, en men kon 'er uit opmaaken, hoe verkeerd zy een *teeken uit den Hemel* vergden, want de kunde, welken ze hadden nopens de wonderwerken van Moſes, behoorde hun geleerd te hebben, dat teekens uit den Hemel te geeven, niet vleiden met den ſtand van den verwacht wordende Verloſer, want daarom had Moſes het brood uit den Hemel afgehaald, daarom had God de Godlykheid van de oude bediening, met teekens uit den Hemel geſtaavd, op dat de Jooden daar uit zouden leeren merken, dat de groote Propheet tot hier toe den Hemel noch niet verlaaten had, om de menſchen te hulp te koomen, 't was dus welvoeglyk, dat, zo draa dees van den Hemel was nedergedaald, de teekens uit den Hemel ophielden, en aardſche teekens dezelve vervingen, ten einde ze vergewiſt wierden, dat de groote Propheet aanwezig was, zo hy aanwezig zynde, teekens uit den Hemel gegeeven had, zouden zy, die in de Joodſche Godgeleertheid wel bedreeven waaren, hem voor niet grooter dan Moſes, en ſlechts voor een Voorlooper van den Meſſias gegroet hebben, maar nu hy zo veele zeldzaame werken op de Aarde wrochte, moeſt men beſluiten, dat Gods Majesteit op *Aarde* gekoomen was, en de teekens van haare hooge tegenwoordigheid *aldaar* leverde, en hier uit moeſten ze beſluiten, dat de Meſſias in de daad gekoomen was, en wel, om de ongeneeslyke kwaalen en kwaaden van het menſch-

menschdom te heelen, en alles te doen, 't geen
 JES: LIII. gepropheteerd was, zo verre, dat de
 verschillende lichaams-kwaalen door hem genee-
 zen, de geneezing van de kwaalen van den geest
 afschetsten, zelfs volgens de oude Theologie
 JES: I. vs. 5. HOOFD: LIII. vs. 5. *blinden*,
 zyn dan onkundige in geestelyke zaaken; *lam-*
men, zyn onmachtige, ter onderhouding van Gods
 geboden; *dooden*, die geen kracht ten goede heb-
 ben; en dit was het, t geen ze, overeenkoom-
 stig hunne eigen beginsels, uit de lichaaamelyke
 door Christus verrichte teekens behoorden opte-
 maaken, te meer, daar alle de wonderwerken
 van den Heiland *goeddaadig* waaren, een of twee
 uitgezonderd, waar over men noch met rede
 twisten kan; ei, lees met vermaak, hoe HUGO
 DE GROOT over MATTH: VIII. vs. 17. zulks
 zelfs erkend heeft, *gelyk de verrichtingen van de*
Ouden eene schets van Christus gehad hebben, zo
hebben de daaden van Christus verstrekt, om ande-
ren te vertegenwoordigen, want de weldaad van her-
 stelde gezondheid aan de lichaaamen, hadde eene schil-
 dery van de vergeefing der zonden, en van de genee-
 zing der zielen, waar aan men niet twyfelden kan,
 trouwens, dat de WONDEREN DER TYDEN
 deeze aanstaande geestelyke geneezing aanduiden,
 is uit het N. T. gereed optemaaken: Na dat
 Matthæus HOOFD: VIII. vs. 5. verhaald had,
 hoe Christus veele kranken geneezen had, haalt
 hy de Godspraak JES: LIII. vs. 5. aan, welke plaats
 onbetwyfeld van de geestelyke gemoeds-ziekten
 handelt, maar dit betoog zal zonder zout en le-
 ven zyn, indien men niet stelt, *dat de natuurlyke*
ziekten, doenmaals toonbeelden gehad hebben van de
geestelyke ongesteldheden, het aantal van uitgewor-
 pen booze geesten, had eene eigenaartige verte-

genwoordiging, dat Christus de werken, en het Ryk van den Satan, in de harten der menschen zoude verbreeken 1 JOH: III. vs. 8. MATTH: XII. vs. 28. Paulus toont op meer dan eene plaats, dat de opstanding van Christus, de geestelyke opstanding, het nieuw leven, en de vernietiging van den geestelyken dood aankondigde en uitbeelde ROM: V. vs. 4. hoe nadrukkelyk is het gezeg van den Heiland, toen hy zyne leerlingen afvaardigde tot de Jooden, om Gods Koningryk te verkondigen, *by zond hun, om het Koningryk van God te prediken, EN DE KRANKEN TE GENEZEN*, LUC: IX. vs. 2. men lette daar op de zamenvoeging van die twee denkbeelden, hoewel men, stellende, dat de wonderwerken van Christus eenen geestelyken geheimzin hebbende, daarom niet behoeft te stellen, *dat dezelve Propheetisch* zouden zyn, en de lotgevallen van de Kerk van het N. T. afschaduwten.

Dit alles behoorden nu de Jooden, mits opletende, zo eigenaartig en vaardig te besluiten uit *de wonderen dert yden*, wat of welke huishouding 'er voor de Kerk aanstaande was, als ze uit de gesteldheid van de lucht tot het aanstaande weêr het besluit opmaakten, en men kan de geheele rede van den Heiland in deeze omschryving bevatten, *Gy lieden zyt gewoon, om uit natuurlyke teekens den aart en gesteldheid van het weêr optemaaken, en, schoon gy dikwerf daar in mistaft, zo schryvt gy echter veel aan deeze kundigheid toe, maar 'er is eene verhevener en voortreffelyker giskunde, 't geen gy, schoon het voor uwe oogen is, en zeker gaat, verwaarlooft; God doet de thans gebeurende wonderwerken niet te vergeefs! iedere Kerkt yd heeft een eige soort van wonderwerken, welke daar op passen, waar uit men kan opmaaken, welke staat der*
Kerk

Kerk voor de deur is, indien gy behoorlyk daar op acht geeft, dan zult gy geen TEEKEN UIT DEN HEMEL van my vorderen, Moses gav het Manna uit den Hemel, om aan Israël onder anderen te leeraaren, dat de Messias op zynen tyd uit den Hemel zoude nederdaalen, om nu te bewyzen, dat de Messias uit den Hemel is nedergedaald, moet hy wonderwerken op Aarde, en niet uit den Hemel verrichten, dus even dit soort van die wonderen, en geene andere voegen hem; zyne bediening ademt niet dan van genade en van waarheid, derhalven moeten ook zyne TEEKENS, zo ze overeenkoomstig zullen zyn aan den aart van zyne bediening, zodaanige zyn, en zulks behoorde gy met het oordeel van onderscheid te kunnen opmaaken:

*Zie daar het geen my nopens deeze schoone Bybelplaats toefchynt te moeten gezegd worden! Ieder opmerkzaam verstand zal nu dra kunnen begrypen, dat in dit gantsche stuk van veel belang is, ja, dat 'er de klem bykans van de geheele zaak in beruſt, indien 'er gronden zyn van te gelooven, dat de Jooden in de mogelykheid waaren, om dien geestelyken zin deezer teekens te doorzien, hierom zeide ik zo even, dat de ſchoolen der Propheeten, en de Synagogen daar toe waaren ingericht, om aldaar meerdere byzonderheden te behandelen, welke tot uitbreiding van de leer der Schaduwen, en der Propheeten dienſtig waaren, dat *Esra* hier toe het zyne gedaan heeft, en dat *Paulus* op dien voet alleen met kracht van reden zeggen kan, wy hoopen door de genade van den Heer *J. C.* behouden te worden, gelyk als zy (*de Vaders*). Het behoorde ook tot den inborſt van de Ooſterlingen, dat ze de verhevener kundigheden meer door mondelyk onderwys, dan door de pen en ſchrift voortzetterden,*

gelyk 'er dan in den Talmud, ze zy zo beuzelachtig als gy wilt, veele echte gebruiken, in de heilige Schriften zo uitdrukkelijk niet vermeld, te vinden zyn: Paulus doet veel uit voor ons met de plaats **HAND: X. vs. 43.** *deezee geven getuigenis alle de Propheeten, dat een ygelyk, die in hem geloovt, vergeeving der zonden ontvangen zal door zyn naam:* Men heeft by geleerde lieden uit *Be-racoth C. I. fol. 3. Sanhedrin C. II.* en van *Salomon Isaacs* over **ZACH: XI.** plaatsfen, in welke de Jooden zeggen, dat de Propheeten van God verwekt zyn, om van den *Mesias* te voorzeggen, en de staaltjes, welke hier en daar in de Joodsche fchriften, nopens den *Mesias* opgedolven worden, spreekten voor een breedvoeriger onderwys, oudtyds plaats gehad hebbende, waar van die stukken tot overblyvfiels verftrekken, hoe zoude Christus en de Apostelen anders uit de oude Godfpraaken en fchaduwten, als uit by hun aangenoomen beginsels hebben kunnen redeneeren by de Jooden? deeze, vooral hunne Schriftgeleerden, zouden 'er ongetwyfeld tegen in gelegd hebben, denk maar eens, op de manier, waarop Christus **MATTH: XXII.** uit **Ps: CX.** tot verftomming van hunne Godgeleerden redenkavelt, waar van ook in *Midrafch Tillim* en elders voetftappen te vinden zyn, en waar van ik u meerdere berichten konde opleveren, had ik thans by de hand **ALIXII Jud. Eccl. Jud. c. Arian: p. 9.** Staa maar eens ftill, hoe *Matthæus* **HOOFD: II. vs. 15.** uit **Hos: XI. vs. 1.** redeneert, en hoe die redeneering insgelyks te vinden is in *Midrafch Tillim Rabba*, uit een gezeg van dien Schryver over **Ps: II.** blykt het, dat de Jooden tot den *Mesias* gebracht hebben, 't geen **EXODUS II.** van *Israël* geboekt is, De zaaken van den *Mesias* zegt hy,

wor-

worden verhaald in de Wet, in de Propheeten, en in de Heilige Schriften: in de Wet staat 'er Exod: IV. vs. 22. *Israël is myn eerstgeboorne*; in de Propheeten Jes: LII. vs. 13. *Ziet myn knecht zal verstandig handelen*; in de Psalmen, Ps: CX. vs. 1. *De Heer heeft gezegt tot mynen Heer*; zie CLERICUS *Biblioth. Sel. t. 25. parte 2. p. 421.* en SURENHUSII *Bibl. Catall. p. 18.* met OLEARIUS *Obs. S. ad MATTH: II. vs. 15.* Het blykt ook daar uit, dat de Schriftgeleerden dikwerf hunne antwoorden inrichten, niet zo zeer naar de woorden van de H: Schrift, als wel naar de verklaring van die woorden, by voorbeeld ze verklaren MATTH: II. vs. 5. 6. dat de Mesias te Bethlehem zoude gebooren worden, en ze beroepen zich op MICHA V. vs. 2. in welke plaats van den Mesias geene uitdrukkelijke melding is, en wel, zy doen dit volgens eene algemeen aangenoomen verklaring van die plaats, zie SURENHUSEN l. C. p. 170. *seq.* doe 'er onzen SPANHEIM by, in *Elencho controu. p. 553.*

V Y V D E B R I E V.

ZEER GELEERD EN GELIEVD VRIEND,

IK waag het, om myne gedachte, [hoewel de myne alleen niet,] over den zin van HEBR: V. vs. 10. met alle bekorting aan Uwel Ed. oordeelkundig verstand ter wikking en weeing aan te bieden, gy moet zien, of de gevolgen, die ik trek, regelmatig zyn: Wanneer ik deeze plaats beschouw, 't zy uit hoofde van zamenhang, 't zy naar de kracht en klank van de woorden, dunkt my. dat ik gerechtigd word om te besluiten, *dat het Priesterschap van Melchisedek*, [in wiens beschouwing ik my in 't minst noch meest niet ingeev] *eene bepaalde beteekenis heeft*, om af te schetsen *het eeuwigduurend Priesterschap van Christus*, NB. ZO ALS HY HET ZELVE DOOR VOORBIDDING IN DE HEMELN *luister-ryk waarneemt*. Namelyk, Paulus had vers 8. gesteld, *dat Christus, gehoorzaamheid geleerd heeft uit zyn lyden*, vers 9. *dat Christus GEHEILIGD zynde*, een oorzaak geworden is van eeuwige zaligheid, allen, die hem gehoorzaam zyn: wat kan men nu door dit geheiligd zynde, *τελειωθείς* meer natuurlijk en beter verstaan, dan de voltoojing van Christus Priesterschap door de offerhande, en den dood van zyn lichaam, beslooten met een *τετέλεισθαι* JOH: XIX. vs 30. waar van de volkoomenheid van de oorzaak van het beil afhangd, zo dat hy *ἔστις* een

oorzaak van het zelve hieten kan; ik weet, dat vermaarde Uitleggers met ALTING h. l. en met STARKIUS Not. sel. h. l. dit gaarne verklaren van de toewyding tot het Priesteramt, de inwyding, om het zelve richtig waar te neemen, doch HEBR: II vs. 10. moet de spreekwys διὰ πάθην-
μάτων τελειῶσαι myns erachtens niet gevat worden van de inwyding en toerusting tot het lyden, maar van de volmaking en voltoojing, zo als het in den eersten zin van MEDUS in *Fragm. Sacr. fascic. 10. CRENII p. 255.* word opgevat, want Christus heeft reeds voor zynen dood, wat zeg ik, voor zyne geboorte het Priesterfchap waargenoomen, en kan dus niet gezegd worden door zynen dood daar toe te zyn ingewyd, en hy heeft het aardfch Priesterfchap met zynen dood beslooten, ik zet het dan over door lyden te voltoojen: Nu, wat is 'er op dien dood gevolgd? de opstanding en hemelvaart! en waar toe hebben die twee staaten gestrekt? Paulus zegt προσαναγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, hy is van God, [NA ZYNE VERHOOGING uitgeroepen (*renuntiatus*),] als door herauten, die den Koning PROCLAMEREN] te zyn zo een Priester, hoedanig hy nu zyn moest in de Hemelen, in wien alles geschikt was, κατὰ τὴν τάξιν naar de orde van het verhaal van Moses aangaande Melchisedek, welke Moses van zynen dood niets meldende, hem dus als eeuwig leevend in zyne geschiedenis vertegenwoordigd, zo als ook Moses den Melchisedek wel zegenende, maar niet offerende vertoont, om te schilderen, dat Christus het bid en zegen-werk in de Hemelen waarneemende, Melchisedeks waar nabeeld was: Daar is nu niet één grondig Godgeleerde, of hy stemt toe, dat het

het Priesterschap van Christus in de Hemelen, tot toepassing van het verworven heil, zoo noodzakelyk is, als zyn Priesterschap op Aarde tot de verwerving noodwendig behoorde, ons was doch een Hoogepriester benoodigd *die door de Hemelen is doorgedaan* HEBR. IV. vs. 4. *die Priester moest worden naar de kracht van het onvergankelyk leven,* HOOFD: VII. vs. 16. 't welk vers 17. in Melchisedecks Priesterschap beduid wierd, een zoon, die in eeuwigheid geheiligd is, vers 28. een Hoogepriester, die gezeten is aan de rechtehand des throons der Majesteit in de Hemelen, HOOFD: VIII. vs. 1. zo, dat hy na zyn volbracht offer, op Aarde zynde, zelfs geen Priester zoude zyn, vers 4. een Hoogepriester, hooger dan de Hemelen HOOFD: VII. vs. 26. Is deeze verklaring, gelyk het my toefchynt, hecht en wel in een geklonken, dan dunkt my, volgt hier uit zekere groote waarheid: (doch zeer onderscheiden te begrypen) DAT HET WERK DER VERLOSSING, IN EENEN GEZONDEN ZIN, TOT HIER TOE NOCH NIET VOLLEEDIG IS. Meent niet, dat ik u kettery gaa prediken! onderscheid maar wel, en gy zult my buiten twyfel byvallen: Ik geef u volleedig toe, dat, eigenlyk gesproken, de verzoening van eeuwigheid geschied is tuschenden Vader en Zoon als Borg, voor het geheele geslacht, dat in hem begreepen is, zo dat de uitvoering in den tyd volleedig daar op gevolgd is, maar, denk eens door, is die uitvoering van de verzoening met den dood van Christus volleedig, en aan alle kanten volkoomen, zo dat 'er niets aan mangelt? dit ontken ik sterk, en, schoon ik het u toegeef met opzicht op de verwerving, dus met toezicht tot een gedeelte, zo zult gy genoopt zyn, om het my gewonnen te ge-

ven

ven met opzicht op de *toepassing*. Myne welbekookte stelling is deeze: *Christus heeft geleeden* NB. om den zondaar tot God te brengen, dus, zo lang de zondaar niet volkoomen tot God gebracht is, zoo lang duurt *Christus Priesterschap*, nu ontken ik, dat de zondaar vóór ZYNEN BEVESTIGDEN STAND IN HEERLYKHEID, achtervolgens de volheid van de spreekwys gezegt kan worden, [ja wel *aanvangelyk* in de inwendige roeping, en *deelsgewyze heiligmaking*] TOT GOD GEBRACHT TE ZYN, daar toe behoort de *voltooijing van de heiligmaking in deelen en in trappen*, en, om dezelve door middel van de *toepassing* voort te zetten, is het *Melchisedeciaans Priesterschap* in de Hemelen onmisbaar, om de overblyffels der verdorvenheid door *voorgebed* en *toedeeling van den Heiligen Geest* wechteneemen, tot in den dood, door den middenstand heenen, en tot den *dag der Opstanding*. DAN EERST, ja DAN is de verzoening volledig uitgewerkt, let wel, niet aan de zyde van God, by wien dezelve reeds in de eeuwigheid voor volledig gehouden wierd, maar aan de zyde van den zondaar, aan God was voor den zondaar voldaan, eer hy gebooren wierd, en God was ten zynen opzichte verzoend, maar hy noch niet met God, om zulks ten opzicht van de tweede party te bewerken, is de *toepassing* en het *Melchisedeciaans Priesterschap* van nooden, welk *Priesterschap* zo lang moet bedryvig zyn, als 'er overblyffels van de zonden zyn, zo lang, tot dat de zondaar volkoomen met God vereenigd is, 't geen noch in dit leven, noch zelfs in den staat der afgescheidenheid geschied, want in dien staat is hy wel vry van zonden, maar de *toepassing* en *voorbede* moet noch medewerken tot *herstel van zyn lichaam*

haam in de verryzenis , als dit lichaam van de overblyffelen der verdorvenheid volleedig ontheven is. Wat dunkt u, is dit ketter-taal ? of is het min *Theologisch*, dat men aan de *toepassing*, als aan een zo wezenlyk deel van het verworven heil, *eene groote uitgestrektheid geeft* ? Handel in het beoordeelen van dit gestelde edelmoedig en onpartydig , en het zal u een helder denkbeeld verschaffen van het doorluchtig en Godlyk borgwerk ! het zal u de uitgestrektheid van het *plaats bereiden* door Christus JON: XIV. gemeld, doen begrypen.

Ik stap 'er af, en zegene u met toebidding van alle heil.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
den 9. November
1769.

P. S. Ik bedank UEd. gedienslig voor de aanmerking over PSALM XXIII. dezelve heeft veel zweem op de schets, welke ik my verbeelde daar in te heerschen; dat David in dit zangstuk zyne schilderbeelden ontleent, doch alleen voor een groot gedeelte, van de weldaaden, welke Israëls Leidsman aan dat volk in de woestynen van Arabien heeft beweezen: ei denk eens by de stukken, 1) op den eertitel van *Herder*, die zyne kudde leid aan welstroomende beeken, in den LXXXsten PSALM hiet Messias *Israëls Herder*, die *Joseph als schaapen weid*; 2) de tocht door de doodsvally, en de troost hem geworden door Gods

Gods stok en staf, schynt te oogen op Moles gelei-staf door de ongebaande woestenyen vers 4. 3) het toerichten van de Tafel in de woestyn tegen over de vyanden, heeft een kennelyk uitzicht op de vergunning van het Manna, en het vleesch aan het hongurig en dwingend volk, vergelyk Ps: LXXVIII. vs. 19. 20. en zy spraken tegen God, zy zeiden, zoude God eene tafel kunnen toerichten in de Woestyn? ziet, hy heeft den rotssteen geslagen, dat 'er Wateren uit vloeiden, en de beeken overvloedig uitbraken, zoude hy ook brood kunnen geeven? zoude hy zynen volke vleesch toebereiden? hier op staat dan het 5de vers van onzen Psalm, en ook de overvloeiende beker vers 1. 4) Doch de schildery schynt met het 6de vers van gedaante te veranderen, de Psalmist gewaagt aldaar van *het goede en de weldaadigheid in 's Heeren huis*, des ben ik 'er niet vreemd van, dat dit, en, de overvloeiende of dronkenmaakende beker toespeelt op de lof- en dank-offeren, van welke men in de voorhoven van den Tabernakel, en naderhand van den Tempel, gastmaalen, bestaande uit zommige overgebleeven stukken aanrichtede, by dewelke men de besproeiende wynbekers niet vergat, om zich voor 's Heeren aangezicht te vergasten, en te vermeien.

By gelegenheid van deezen overvloeienden beker, gelust het my UEd. iets te berichten, waar aan gemeenlyk op deeze wyze niet gedacht word: de Zaligmaaker gewaagt meer dan eens van eenen *Drinkbeker*, welke hem te drinken stondt, en welken hy bid, dat voorbygaa, gy weet, en ik behoev niet te herhaalen, 't geen men gewoonlyk hier op denkt, dan, het schynt my toe, dat hier noch iets byzonder schuilt, 't geen

geen verdient wat hooger te worden opgehaalt:
 Wy kunnen weten uit het *Codex Tami* C. 3. §. 4.
 dat men de gewoonte had, om het Lam, 't geen tot
 het morgen-offer geschikt was, te drenken uit een vol-
 len gouden beker, welken men het Lam ingoot voor het
 opkoomen van den dageraad, by het licht van de fak-
 kels, waar mede de Overste van den Tempel de wacht-
 posten bezocht, zie *RELAND Antiq. Heb. Parte*
 2. C. 5. §. 4. en de *Spoliis Templi Hierosol.* p.
 110. met *DASSOVIUS ad Celim* §. 20. en *BÜ-*
CHERUS Antiq. Euang. in Marci C. 14. p. 668.
 669. zoude hier niet by te pas kunnen en moogen
 gebracht worden de drenking van Christus aan het
 Kruis? *JOH: XIX. vs. 30. MATTH: XXVII.*
vs. 48. waar toe voorafgegaan was, dat men den
 Heiland met fakkels en lantaarnen gevangen had,
JOH: XVIII. vs. 3. vergelyk *SLIGTERI Dec:*
Sacr. obs. 24. p. 210-212.

ZESDE BRIEF.

RECHTZINNIG, EN ZEER VERDRAAG-
ZAAM VRIEND!

BY gelegenheid, dat alle de Theologische mon-
den vol zyn van het woord VERDRAAG-
ZAAMHEID, en 't woord *Tolerantie* het feest van
den dag uitmaakt, waag ik het, [schoon ik hun
zeer donker aanzie, die my, om dat ik rechtzin-
nig ben, uit den lyst der Gereformeerde Toleran-
ten vry meesterlyk uitschrappen] over eene in-
tolerante plaats in het breede met UEd. te hande-
len, dezelve staat by den Toleranten Johannes,
2 JOH: vs. 10, *Indien iemand tot uw lieden koomt,
en deeze leer niet brengt, ontvang hem niet in uw
huis, en zeg tot hem niet zyt gegroet: ik zal aan
de plaats alle mogelyk licht byzetten, en daar op
eene en andere zaakelyke aanmerking laten vol-
gen, ik hoop, dat de uitgebreidheid van mynen
briev UEd. tot geenen last zal strekken, en daar-
om zal zich myn aandacht meest bepaalen, by de
laatste woorden, zeg tot hem niet zyt gegroet!*

Deeze tweede brief, houdende aan de God-
vruchte Matrone *Electa*, is 'er op uit, om haar
tot het bewaaren van de waarheid te noopen;
Johannes wenscht haar geluk over de ontvangen
en omhelsde waarheid, hy bid, dat ze de waar-
heid aan de lieve huwen wil, hy vermaant haar
om de vyanden van de waarheid te vermyden.

Kk

I. A.

I. A. Van wien beveelt Johannes dit ZEG TOT HEM niet? Wie is hy? het 7de vers had gezegt veele verleiders *πλάνοι* zyn in de Weereld gekoomen, die niet belyden, dat Jhesus Christus in het vleesch gekoomen is, *πλάνος* staat hier zelfstandig en beduidt zo iemand, die uit kwaade inzichten misleid MATTH: VII. vs. 6. deeze worden hier verbeeld tot hun te koomen; in welke spreekwys *ἐρχεσθαι* by navolging van het Hebreeuws *בא* eene vyandelyke, en beschadigende koomst bedoeld word, gelyk een wild dier of roover OPENB: II. vs. 16. JON: X. vs. 8. Deeze worden noch nader omschreeven, als deeze leer niet brengende, en niet belydende, dat is, ontkennende, dat Christus in het vleesch gekoomen is, dat is, waarlyk in eene eigenlyke menschelyke natuur gebooren is, geleerd, omgewandeld, en geleeden heeft in die stoffelyke natuur, ja, dat hy de *ἐρχόμενος* de koomende, by uitstek is, zoo genoemd achtervolgens de belovten en schaduwen; Men zoude in onduits zeggen de koomer, zie MATTH: XI. vs. 3. HOOFD: XXI. vs. 9. intusfchen koomt het my met Professor MARK in *Exerc. text.* h. l. voor, dat wy de spreekwys *τις ταύτην τὴν διδασχὴν ἢ φέρει* kunnen overgieten, die deeze leer niet draagt, niet verdraagt, maar in tegendeel dezelve lastert, en vervolgt, 't welk dan te duidelyker ontdekt, hoe billyk het is, dat men aan zulk eenen alle gemeenzaamheid, en vriendelyken ommegang ontzegt, of wilt gy, die de waare leer, als een juk van Christus, niet draagt, niet op zich neemt, zie MATTH: XI. vs. 30. Belials, die een ander juk torschen, dan de leer, welke vers 9. van Christus haar naam heeft: Ongetwyfeld oogt Johannes op de aarts-ketters van zyne dagen, *Basilides, Ebion, Cerinthus*, met welke twee laatstgenoemde Jo-

Johannes gezegd word zich te gelyk in het bad niet te hebben willen laten vinden, uit vreeze, dat het bad zoude instorten, hoewel IRENÆUS l. 3. C. 3. zulks alleen van Cerinthus vermeldt, waar over men ITTIGIUS de Hæres. Sæc. I. & 2. Sect. 1. §. 9. p. 58. kan nazien, welke te recht geloov weigert aan den beuzelaar PRATEOLUS, die in Elencho Hær: zonder gezag verhaalt, dat het huis, waar in Cerinthus zich bevond, na dat Johannes daar ingekoomen was, instortede: Tot zulke aarts-ketters, gaat Johannes voort, χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε zeg het groeten niet, zeg niet, zyt gegroet, χαίρειν was by de Grieken het gewoon formulier van groeten, 't zy aan het hoofd van de brieven, 't zy by aankoomst of vertrek, het is het overbekende כִּי שָׁלוֹם der Hebreëen, voor al ook het

broederlyk groeten, middelende eene heilige kus, zie LEIG in ἀσπάζεσθαι, waar in dan ook opgewonden ligt, dat men naar elkanders welstand, en andere tydelyke aangelegenheden vernam, zie Luc: X. 4. Men maakte in de Christen-Kerk onderscheid tusschen eene groetenis uit beleeftheid, en eene broederlyke groet, welke laatste eene kennelyke vereeniging in het zelve geloov in zich bevat, zo als de Christen-Leeraars de gemeente als Broeders en Zusters in den Heer aanspreken, zo als die benoeming, en die van broederschap ἀδελφότης in de Kerk daar toe plechtig diende; zie BARTHIUS Advers. l. 45. C. 8. om dat ze, gelyk TERTULLIANUS heeft Apolog. C. 7. 9. 39. eenen God als Vader erkennen, eenen Geest der heiligheid ingedronken hebben, unum spiritum biberunt sanctitatis, en uit eene baarmoeder van dezelve onweetenheid, op en over het zelve licht van heiligheid zich met verbaazing verwonderd hebben, quia de uno

utero ignorantiae ejusdem, ad unam lucem sanctitatis expaverint: dit soort van Broederschap vorderde eene gemeenschappelykheid van gebeden; van dankzeggingen, en van onderlinge genegenheden, of algemeene goedwilligheid, waarom men deeze groet doorgaans vergezelde van een kus, zie ROM: XVI. vs. 16. 1 COR: XVI. vs. 20. 2 COR: XIII. vs. 12. 1 THESS: V. vs. 26. 1 PET: V. vs. 14. dit was het SIGNACULUM en het AMEN REALE, 't geen men gav na het *Onze Vader* gebeden te hebben, en tot de tafel des Heere naderende, in welk een geval men zeide, *Vrede zy u, myn broeder*, men weet dit door JUSTINUS MARTYR in *Orat. ad Anton*: gelyk de Grieken zulks heden noch beöefenen, zie FABRICIUS *Orat. 1. de Utilit. itin. Italiae*, in *Amoen: Theolog. p. 594.* en zulks geschiede insgelyks by de *Paasch-groeten*, kussende elkan- der by het spreken van de woorden: *hy is waar- lyk opgestaan*; zelfs weet men uit EUSEBIUS l. 3. *de Vita Const. M., Socrates Hist. Eccl. l. 4. C. 42.* THEODORETUS l. 1. C. 10. 29. *Hist. Eccl.* dat Constantin de Keizer, Athanasius, en alle de broeders, die vergaderd waaren te Ni- caea, en te Tyrus, BROEDERS noemde: gelyk veele Koningen by het ontvangen van het Avond- maal, de Leeraars en andere kusten, zie ARN- DIUS *Lex. Eccl. p. 704.* In deeze *Broeder-groet* waaren de Christenen zeer omzichtig: men spaar- de die omtrent allen, wien men aan eenige in 't oog loopende misdaad schuldig kende, zelfs om- trent de *Catechumeni*, de *onderwyzelingen*, die noch geene belydenis van het geloov gedaan had- den, zie VORTIUS *Disp. Sel. Parte 3. p. 383.* seq. allermeeft weigerde men de *broeder-groet* om- trent *Hooft-ketters*! men weet, dat Marcion,

Po-

Polycarpus tegenkoomende, zeide *kent ons*, en hoe *Polycarpus* hem daar op toebeet, *ik ken u als den eerstgeboornen van den Satan*. AUGUSTINUS noemde de *Donatisten*, in het eerst noch *Broeders*, maar weigerde hun in 't vervolg dien naam, zie *Epist. ad Parmenion*. l. I. C. 7., II. l. 2. c. *Crescentium* C. 2. en *libr. post Collat. quæst.* 30. zo lang 'er noch hoop was, dat de *Arrianen* zouden te rug koomen, noemde *Alexander* Bisschop van *Alexandrien* hun noch *Broeders*, maar onverbeterlyk zynde, weigerde hy hun dien titel, zie *EPIPHANIUS Hær.* 69. *SOCRATES* l. I. C. 6. enz. *CYRILLUS DE ALEXANDRIER* vermaande *Nestorius* ὡς ἀδελφόν als eenen *broeder*, doch naderhand weigerde hy hem dien naam te geeven: Al het gezegde kan ook overgebracht worden tot de openlyke groetenis, in het uitspreken van den plechtigen zegen NUM: VI. vs. 22. Men had zelfs in de oude Kerk een zeker vertrek of *Celle*, die men οἶκος ἀσπαστικός het groetshuisje noemde, waar in de Bisschop zat, zich toebereidende tot het geeven van den zegen en den groet aan de gemeente, zie *ARNDIUS Lex. Eccl.* ad v. Maar waarom mag en moet men deeze groetenis ook alhier by *Johannes* niet uitstrekken tot de beleevde gemeene groetenis van menschelykheid, zo, dat 'er teekens van eenige gemeenzaamheid mede vergezeld gaan; *Petrus* maakt onderscheid tusfchen ἀγάπη en φιλαδελφία gemeene, en *broeder-lieve* 2 PET: I. vs. 7. men is aan de menschelykheid belevtheid schuldig, maar in gevallen van zulke zwaare hoofd-ketteryen, die het fundament van alle heil aantasten, moet men, door zulks al te vriendelyk te doen, niet vertoonen, als of men eenige gemeenschap en goed verstand met de zodaanige aankweekte:

anders is het Christendom eene leer van alle bescheidenheid MATTH: X. vs. 12. Simon de Phariseer word over het nalaaten daar van bestraft als een groviaan LUC: VII. vs. 45. en de Phariseen waaren'er wat te veel op gezet MATTH: XXIII. vs. 7. zy schynen te hebben willen behandeld zyn, zo als men by de Romeinen gewoon was 's morgens de *Patroonen* by het opstaan te groeten met een *Ave*: Doch laat ons nu tot de zaakelyke beschouwing van deeze plaats overgaan!

Johannes bepaalt zyn bevel derhalven tot zulk eenen mensch, als Paulus beschryft TITUS III. vs. 10. *die de hoofd-en grond-leer ontkent, en lastert*, en op zulken alleen moet zich onze aandacht vestigen, die zich toelegt, om anderen te verleiden, en met zyne gevoelens te verpesten, men zie FLACCIUS ILLYRICUS Comm: h. 1. dus tot eenen *schaadelyken verleider*, lees I COR: V. vs. 9. 10. 11. vooral, wanneer deeze wolf in schaapskleederen kooft MATTH: VII. vs. 15. en, gelyk MARK Exerc. Text p. 444. aanmerkt, als zo een van buiten, van elders kooft, met wien wy te vooren geene de minste gemeenschap geëfend hebben, en, die echter begeert by ons in te woonen, of gemeenzaam met ons omtegaan, zonder dat hy de hoofd-leer DULDEN kan, of die grond-leer, onder zyne eige goederen als mede brengt, even als iemand, die met een koffer en goederen, by iemand intrekt, zie 2 TIM: IV. vs. 13. en in opzicht tot den zin van verdraagen HEBR: XIII. vs. 13. 't geen 2 TIM: IV. vs. 3. hiet *ἐκ ἀνέ-ζωται* ze zullen de gezonde leer niet kunnen veelen, terwyl 'er wat minder gezegt, en wat meerder bedoeld word, *niet draagen is vervolgen*, en beschimpen, zie GLASSIUS l. 3. tract. 3. C. 20.

p. 286. seq. Johannes oogt op de ontkenneren van Christus Godheid vers 3. en ook van zyne *tastelyke*, en *waare menschelyke natuur*, en de bediening van zyn ampt als Middelaar, want dat alles legt in vers 7. te weeten, in *het koomen in het vleesch*, ja vers 4. word dit uitgestrekt tot de *geheele Evangelische waarheid in haare wezenlyke deelen*, vergelyk vers 9. tot de *geheele Χρῆσις λόγια*: Johannes gelaft omtrent zulk eenen te doen, 't geen Paulus TITUM III. vs. 10. noemt *παρεσιτεῖν hem verwerpen*, 't geen Christus noemt *Cave* MATTH: VII. vs. 15. zo dat 'er vry wat meer verboden word dan de *gemeene groetenis*, neen maar 'er schynt gedoeld te worden op de manier, naar dewelke de Jooden met de geëxcommuniceerden, de Heidenen, en de Tollenaars handelden, welke men ontweek, en misliep, als ze ons ontmoeteden, HAMMOND h. 1. speelt hier met zyne gedachten op het *cherem* van de Synagoge, en onze VITRINGA de Synag. vet. p. 759. is 'er niet vreemd van, dat de *Excommunicatie* onder deeze zegwys schuilt, doch, hoe zeer de Jooden de gewoonte hadden, dat byzondere leden elkander in den ban deden, zoo schynt zulks hier niet beoogd te worden, want Johannes schryft hier niet aan de Kerk, maar wel aan eene byzondere Matrone, en 't is niet betooglyk, dat de byzondere Christen-Kerkleden elkander banden, neen ze wachteden het goedächten van de Opzienderen daar toe in: de menschelykheid en heuschheid konde het wel veelen, dat men zulke verleiders in het voorbygaan eenigen groet toewierp, maar, als men hun voor zodaanige kende, mogt men hun de *broederlyke groet*, de *Christen-kus*, met *toebidding van alle vrede niet toedeelen*, zich *verblyden-*

de, als over hunne koomst, invoege het Grieksch *χαίρειν* insluite het Hebreeuws *ברך* zegenen, want dan toont men eenig welgevallen in hunnen persoon, daaden, en gevoelens te neemen, ja zich met hun te vereenigen, dus zich zelve in gevaar te brengen om verleid te worden; alles paalt zich dan alhier tot het godsdienstige, en tot de gemoeds-vereeniging met hem, in opzicht van zyne leer, waar in men dit doende zouden schynen te bewilligen! Johannes zegt daarom; zo een, die dit deed, zoude gemeenschap hebben aan zyne booze werken, *ἐργα πορεύει* zeggen hier zyne heillooze poogingen om te verleiden, zie vers 9. en vers 7. *κοινωνεῖν* beduid *ad actionem concurrere*, met hem mede te werken, en hem als hier in behulpzaam te zyn, door te zwygen, daar tegen niet te betuigen, en hem door het geeven van huisvesting, en het bewyzen van gediensstelykheden als bevorderlyk te zyn, hier door schynt dees als onze broeder te weezen, wien wy de hand leenen; invoege de berbergzaamheid, van Paulus *HEBR: XIII. vs. 2.* zo yverig aangepreezen, alhier niet word tegengegaan, Neen! als zulk een verleider van hunger of kommer vergaan zoude, en men aan hem de plichten van de menschelykheid zoude moeten volbrengen, zoude zulks ten uiterste geoorlooft zyn, zie *LUC: X. vs. 37.* maar Johannes oogt, op een ontvangen in zyn huis buiten noodzaak, gelyk men eenen Vriend logeert, in welken zin het staat *JOH: XIII. vs. 20.* en *MATTH: X. vs. 40. 41. 42.* vooral als hy koomt in den naam van eenen bedrieger, dan houden alle vrywillige plichten van beleevtheid en gast-vryheid op. Het groeten is derhalven in de zaak niet zeer verschillende van het tweede, ik meen het ontvangen in het huis,

'er staat van Paulus HAND: XVIII. vs. 22. dat Paulus de gemeente *groetede*, dat is, dat hy haar van zyne liefde, uit hoofde van de *eenstemmigheid* in de leer vergewiste, en allen zegen hartelyk toebad, het een noch het ander liet zich niet wel beöefenen, omtrent hun, die zo zeer van de grondwaarheden afdwaalden. en anderen daar van poogden te doen afwyken: hoe zorgvuldig nu de oude Kerk, deeze les van Johannes in acht nam, kan men uit SUICERUS *th: Eccl. in v. αἰρετικὸς* wys worden: men bad met hun niet, men verzwagerde zich aan hun niet door huwelijken, men begroev, of liet zich niet vinden op hunne Kerkhoven, men verbrande hunne boeken, men roeide hunne naamen uit de *diptycha* of openbaare Kerklysten, hier van zyn by BEBELIUS, VOETIUS t. 3. *Disp. p. 795.* en andere, sterke bewyzen voorhanden, men behoeft de brieven van IGNATIUS aan *Maria Casfabolita*, aan de *Trallianen*, aan de *Philippiers*, *Philadelphiers* en de *Smyrnenzen* maar op te slaan: geheel anders handelde die eerste voorganger, dan de tegenwoordige *Socinianen*, en andere *Latitudinarij*, die hunne Broederschap aanbieden aan allen, die de wezenlyke verborgenheden van het geloove, als by voorbeeld, de Leer van de Drieenheid, Voldoening, en Menschwording lochenen, tegen wien wy onzen Johannes aanvoeren, die I JOH: II. vs. 23. schryvt, *die den Zoon lochent, heeft ook den Vader niet, hy is de Antichrist, die den Vader en den Zoon lochent*: gy zult billyk hier op vraagen, wel, hoe heeft het zich dan met de Jooden? mag en moet ik hun naar de les van Johannes behandelen? ik *antwoorde*: men zondigt ook hier aan twee kanten; zy, die de Jooden alle

beleevtheden doen, en minzaam met hun verkeeren, enkel om den winst en de voordeelen van den handel, zondigen tegen dit bevel, maar alzo is het met hem niet, die hun minzaam bejegend en aanhaald of 'er noch hoop was om hun tot het geloove der Vaderen te rug te brengen, 't zy, om dat ze voor hunnen Aardsvaderlyken oorsprong hoogachting hebben, 't zy, om dat een groot gedeelte van Gods woorden aan hun zyn toebetrouwd, 't zy, om dat de zaligheid uit hun is; die het enkel om den voordeeligen handel doet, zondigt als Christen tegen zyn Christendom, die de pest, en met de pest besmette personen of goederen in huis of Stad inlaat, handelt tegen zyn waare best, maar die ze onder zich laten woonen, of God hun noch de bekeering ten leeven gav, en die tot zulke einden met hun omme-gaan, verdienen lof, want ze zyn voorwerpen van het Christelyk medelyden, en van het volvuurig gebed, maar dit zoude veel verschillen van het gemeenzaam leeven met eenen Jood, die onzen Rotssteen opzettelyk smaadde, en tegen hem uitspuwde.

De Christelyke liefde, hoe hoog te schatten, de Christelyke verdraagzaamheid, hoe redelyk ook, heeft dus volgens de Godgeleertheid van Johannes, haare paalen, ze moet zich niet uitstrekken tot zulken, die naar den grooten regel van het Christendom niet willen wandelen, en de *grondwaarheden* aantasten, deeze hebben geen aanspraak op onze Christelyke liefde, hoe vol ze hunne monden daar ook van hebben, de *Fratricelli* pleegden de lelykste ondaaden, en bedekten ze met den naam van liefde, zie *ITTIGIUS de Hær. ævi Apost. p. 118.* de *Familisten* noemden zich

zich de familie, en huisgenooten van de liefde, en voerden tot eene spreuk, de liefde heeft het ons afgeperst CHARITAS EXTORSIT, en met die liefde waaren ze zeer slordig in leer en leven, zie HOORNBECK *summa Controv.* p. 393. WILLIAM PEN ademde van liefde, maar hy liet alle gezinthen in zyn vol Philadelphia in: de LIEDEN VAN GROOTE LIEVDE klinken in Duitsland niet zeer loffelyk, want 't is hun om het even, wat 'er by hun geloovt word: Neen! de liefde en verdraagzaamheid moet de eer van God, en van zyne grondwaarheden niet uitboenen! het Christendom kent ook ζέοντες πνεύματι ROM: XII. vs. 11. *Vuurigen van geest*, die voor Gods eer yverende, en uitzinnig gerekend wordende, zeggen kunnen, indien wy uitzinnig zyn, wy zyn het Gode 2 COR: V. vs. 13. 'er waaren in Jesus dagen *menschen in den Tempel*, die Jesus met zweepen en touwen uitdreef LUC: XIX. vs. 45. JOH: II. vs. 15. toonende, dat ze zyn's *Vaders huis* smaadheid aandeden, en wat kan 'er sterker zyn? *Johannes*, dien het in den mond bestorven was, *kinderen hebt elkander lief*, die ten tederste van den Heiland bemind was, die een gewenscht man was, een ἑσπεριος, een *Desiderius*, een *Jedidjah*, dees, als het Gods eer, en de wezenlyke waarheden raakt, word hier een brandende kaars, die teffens licht geeft, hy dondert als een der *Donderzoonen*, hy verschynt met den geest van Elias, en zet aan de Christelyke verdraagzaamheid de juiste paalen; zyne Godgeleertheid brengt mede: GEENE BROEDERLYKE OF KERKELYKE GEMEENSCHAP TE HOUDEN, MET LIEDEN, DIE DE FUNDAMENTEN OM VERRE STOOTEN. Zoo verdraagzaam ben ik, zo ver-

verdraagzaam is myn Vriend, als onze oude broeder *Johannes* was.

Ik scheidde van u, doch blyv vereenigd in den geest,

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
den 5. December
1769.

Z E V E N D E B R I E V.

MYN HEER, EN VEEL GEËCHT
VRIEND,

DE Vraag, welke UEd. my in uwen geëerden, en wel opgestelden brief voorhoud, steunt op het waare begrip, 't geen men zich nopens deeze Bybelplaats maakt: UEd. onderzoekt, of men zich op den Predikstoel met recht bedient van de spreekwys, *koorden om den hals te doen, en alsoo voor God te verschynen*: Die wel onderscheid, leert wel; om nu hier op in den haak te antwoorden, moet ik my een weinig breeder uitlaten over I KON: XX. vs. 32. *De Koning van Syrien en zyne gezanten deden koorden om haare hoofden, en kwamen tot Israëls Koning*: de meeste overzettingen, welken ik heb kunnen inzien, vertegenwoordigen ons het zelve denkbeeld, hoe dat men nu gekoomen is aan het denkbeeld, om *halzen*
in

VERMAAKELYKHEDEN. IV. Boek. 525
 in plaats van *hoofden* te zetten, weet ik niet, het
 Hebrceuws heeft **חֲבִלִים בְּרֹאשֵׁינוּ** ook gaat het
 niet vast, dat men deeze koorden vertoont *boven*
op de Hoofden, men behoorde deeze koorden ge-
 plaatst te hebben, *als kranzen van gevlochte koorden*
RONDOM HET HOOFD. JOSEPHUS kan
 ons hier van dienst wezen: Dees, bezig met
 deeze voor de Joodsche natie zoo vleyende on-
 derwerping van den Syrischen Koning, heeft l.
 8. *Antiq. C. 8.* de spreekwys dus verklaard:
 σχόνια ταῖς κεφαλαῖς περιθέμενοι ἕτως γὰρ τὸ παλαιὸν
 ἐκέτευον οἱ Σύροι, *koorden rondom hunne hoofden ge-*
legd hebbende, want aldus waaren de Syriers van
ouds gewoon, om zich als smeekelingen te gedraagen.
 Men weet uit het Apocryph boek *Baruch* **HOOFD:**
VI. vs. 42. 43. uit **HERODOTUS** l. I. C. 199.
 uit **STRABO** l. 16. *Geog. p. 1081. m.* dat de
 Dochters in Babylonien, uit hoofde van eene
 schandelyke wet, en Afgodsdienst aan Venus,
 verplicht waaren, eenmaal in hun leven, hunne
 eer veil te geeven in Venus tempel, en de ge-
 melde schryvers zeggen ons, *dat ze om hun*
hoofden kranzen van koorden gevlochten hadden; dus
 kan de gewoonte te Babylon strekken tot ophel-
 dering van de gewoonte in Syrien, strekkende,
 om de houding van boetelingen te vertegenwoordigen:
 Men verbeelde zich dan eene *kranz*, of *kroon van*
koorden gevlochten, zo als **HERODOTUS** het
 begrypt, op welken Schryver zeker *Scholiast* aan-
 teekent, *dat deeze koorden van purper waaren,*
 σείρα ἐκ ποινίκων, welke koorden men zo lang
 droeg, tot dat iemand, die de gevorderde gunst
 konde schenken, dezelve doorsneed: gy ziet ras,
 dat door deeze verklaring het ruuwe denkbeeld,
 't geen men zich hier vormt, *als of de Syriers*
strop-

stroppen om hunne halzen deeden, verdwynt: Wat nu het Godvruchtig gebruik, 't welk men van deeze zegwys maakt, betreft, ik kan dulden, dat men dezelve beezigt, om te beduiden, dat een zondaar als een ootmoedig boeteling voor zynen Hemelschen Richter verschynt, om eene of andere onverdiende gunst van den Hemel af te smeeken, maar, om 'er het denkbeeld, bepaald van misdadigers, die ter straf geleid worden, uit te puuren, vind ik weinig grond, men zoude dit denkbeeld beter opdelven uit het geen CURTIUS l. 7. verhaalt, dat Bessus voor Alexander gebracht wierd met den keten om den hals: Het denkbeeld, 't geen het gros van de lezers daar aan geeft, is wat grof, volgens onze verklaring wordt het meer gepolyt.

Wat uwe tweede aanmerking betreft; UEd. melt, niet te duidelyk te verstaan, wat, men doch wil met het toepassen van de spreekwys, *eene snelle kemelinne, die haare wegen verdraait*, doch hier in zie ik geen hoogte of diepte, mits men den aart van het zinnebeeld wel verstaat, en hier in hebben de uitleggers zich overvloedig gekweeten: de spreekwys is te leezen JER: II. vs. 23. Het verdraajen van baare wegen, aan de snelle kemelinne toegekend, zegt niets anders, dan *het onregelmatig herwaards en derwaards loopen*, rechts, links, voor en achterwaarts, dus geen en vasten tred te houden, de kameel word gezegd de eenigste van de viervoetige dieren te zyn, die haare dyen omzwenkt, zie BOCHART t. I. Hieroz p. 74. welke zelve schryver l. C. p. 87. 88. ons lieft bepaalt tot den *Dromas* of *dromedaris*, die tot het geslacht van de kameelen behoort, en op eenen dag hondert mylen gezegd word afteloopen, en, die ten bewys van de ligte beweegbaarheid, vier bewe-

weegende gelederen in de achterste pooten bezit, de loop van de dromedarissen is, als of zy sprongen, ze verschillen dus van die dieren, welke eenen *vasten tred* houden, men vergelyke SALMASIUS *Exerc: Plin: p. 693.* en *Het byvoegsel op Calmets Byb: Woordeb. p. 141.* met de aantekeningen, hunne naam is even daarom in 't Hebreuws כִּרְכַּר van כִּרְכַּר opspringen, en hup-

pelen, zie JES: LXVI. vs. 20. alwaar de onzen hebben *snelle loopers*, geen paard kan tegen hun aan, zie POLLUX l. I. C. 10. Segm. 140. invoege dat dezelve alhier een zinnebeeld levert van Israël, 't geen niet alleen ongestadig was in alle zyne wegen, maar 't welk zich zoo gemakkelyk door alle wind van Afgodische leer liet omleiden, en tot vreemde Godsdiensten vervoeren, als een loopster of dromedaris zich gereedelyk omzwaait door de beweegbaarheid van de gewrichten der achterste pooten כְּשִׁרְכַּת welk woord de grond-beteekenis

vind in knopen in elkander strengelen, zie SCHULTENS in *clav: p. 250.* gelyk men ruimere schoenriemen over elkander heenen bint, zie onze Kanttekenars h. l. de Propheet teekent dan Israël met een zwarte kool, als bittig niet alleen in de afgodsdiensten, maar voor al, als zeer geveinst, op twee wegen, en gedachten hinkende, dan tot Baal, dan wederom tot Jehovah overslaande: de groote SCHULTENS toont, dat dit werkwoord by de Arabiers gebruikt word van hun, die den dienst van eenen Afgod, inknoopen in den dienst van den waaren God, zie VENEMA *Comm: h. l. p. 47.* en het denkbeeld van een dromedaris is, behalven het gezegde zeer ongunstig voor Israël, gemerkt ook by de Grieken δρομάδες, volgens HE-

SYCHIUS gebruikt worden voor *ἐτάσαι* hoeren; zie de aantekening van ALBERTI ad v. ten waare gy den zin van *implicare vias*, zyne wegen inwikkelen, een weinig anders begrypen wilde, dat *Israël's* gangen, omwendingen, kunstgreepen tot en in de *Afgodery* zo ineengedraaid waaren, dat men zoo min het oog op dezelve konde houden, als op eene schielijk omdraajende jonge kameel, van welke men uit haare sprongen niet raamen kan, wat weg zy inwil, noch haar vinden kan op haar verward spoor, de Latynen noemen dit *texere iter*, zie ARNTZENIUS en WOPKENS ad *Pacatum in Panegyri*: C. 33. en den waarlyk geleerden, en naar verdiensten niet bevorderden HAITSMAN *Exerc: sel. in Jerem. p. 15. 16.*

Als UEd. deeze verklaring gade staat, kan ik zeer wel begrypen, om welke reden UEd. my nopens den zin van deeze plaats onderhoudt, het zal UEd. stooten, gelyk het my niet zelden aanstoot gebaard heeft, dat sommige Leeraars in hunne gebeden of toepassingen zich van deeze uitdrukkingen bedienen, opzigtelyk tot de geloo-vigen, die door eene of andere licht omringende zonde overvallen worden, gy begrypt, naar het aan my toefchynt, dat dit den bal vierkant mislaat, men dwaalt en, tegen het onderwerp, 't geen by *Jeremias* bedoeld word, en tegen den by hem beoogden zin, die nooit strooken kan met eenen Christen, welke met een voorneemen van het hart naby God blyvt, die de *geveinsdheid*, en de loogen aflegt, die zyne wegen overdenkt, en zyne paden keert tot Gods getuigenissen. Ik hoop aan uwe meening voldaan te hebben, en onderschryv my uwen vaardigen Dienaar te blyven.

PETRUS NIEUWLAND.

'sHage 21. Dec.
1769.

AGT.

A G T S T E B R I E V.

WEL EDEL HEER!

IK zie met veel vermaak uwe overhellende geneigtheid, ook tot het goed en uitgebreid verstand van de Heilige bladeren, 't geen dezelve aan my mededeelt, nopens de Stad *Ciriath Sepher* behaagt my, en het loopt niet veel uit elkander, 't geen ik daar omtrent by my zelve van over lang ontworpen had, ik zal het aan UEd. met bekorting mededeelen: Men vind van *Ciriath Sepher* gewag gemaakt Jos: XIII. vs. 15. 16. Richt: I. vs. 11. 12. en gy zult niet dwaalen met die woorden in het Nederduitsch te noemen, *Een Stad der letteren, een Boek-stad*, 't zy dan, dat aldaar eene openbaare land-boekery, gestoffeerd naar den aart van die tyden geweest is, en dat de geleertheid aldaar naar den doemaaligen smaak gebloeid hebbe, of dat men aldaar *Sopherim Scribae* onderhouden heeft, die de boeken schreeven, en, gelyk wy in onzen styl zeggen *Correct* uitgaven, even gelyk *HOTTINGERUS* in *Hist. Orient.* l. I. C. I. aanmerkt, dat het volk van *Medina*, *Populus librorum*, het volk der boeken, hiet, men benoemde doch niet zelden by de Ouden de Steden, naar de handwerken, die aldaar bloeiden; *Berythus* alwaar de Rechtsgeleertheid beoefend wierd, hiet *Legum Civitas*, de Stad der wetten l. 3. §. 9. C. de Vet. Fur. enuct

en μήτηρ τῶν νόμων de *Moeder van de Wetten*, by EUNAPIUS in *Vita Proæresii*, Susa de Stad der Persen hiet een *lely*, van wegen haare *schoonheid* ATHENÆUS l. 12. p. 513. waar op men CA-SAUBONUS kan naflaan, en SPANHEIM ad *Ju-liani Imp. Orat.* 1. p. 126. HUGO GROTIUS dacht, dat *Kiriath Sepher* de Stad was, welke Xe-nophon noemt, *Phœnicum Gymnasium* de *hooge school van de Phœniciers*, laat ons met CONRINGIUS *Suppl. tert. in Antiq. Acad.* p. 211. raad leeven; hy oordeelt, dat GROTIUS hier in dwaalt, deels, om dat γυμνάσιον by Xenophon, niet beteekent eene school van letteren, maar wel van lichaamelyke oefeningen, en dat de oude naam CIRIATH SE-PHER doe reeds in vergeetelheid was, en met eenen anderen naam DEBIR verwisfeld, dat echter dit *Ciriath Sepher* eene aanmerkelyke betrekking tot de goede letteren moet gehad hebben, en deswegen eene groote beroemdheid ontvangen hebben, men zie SER-RARIUS in *Jos: XIV. vs. 15.* zoude SCHMI-DIUS ad *Jud. C. 1. quæst. 8. p. 77.* het ook ge-raaden hebben, dat in deeze Stad de kunst om papieren te maaken, om boek-rollen te vormen zou-de gebloeid hebben? of, moet men MASIUS byvallen, dat *Ciriath Sepher* eigenlyk een Stad van Archiven geweest is, daar men de Manuscripten en oude gedenkstukken bewaarde, en als de open-baare Bibliotheek van het land had, gelyk men zo wil, dat de Stad Madrid met eene Arabizeerende benoeming hiet, de moeder der weetenschap, om dat de Mooren aldaar hunne scholen gehad heb-ben, zynde anders de oude naam Mantua: Hier van zoude dan noch een overblyffel te vinden zyn in den naam DEBIR *Het Orakel*, van wegen de Godspraaken der geleertheid, die van daar uit-gin-

gingen, ja uit dien hoofde zal CIRIATH SEPHER Jos: XV. vs. 49. KIRIATH SENNA genoemd zyn, niet een Stad van braamboschen of doornen, maar, zo als de LXX. hebben πόλις γραμμάτων een Stad der letteren, om dat het wortelwoord קִרְיָה DEUT: VI. vs. 7. zegt inscherpen προσβάλλειν onderwyzen, dus eene Stad der inscherping, daar iets dikwerf, naaukeurig, scherpsinnig, en spitsvondig wierd ingescherpt, zo als anderzints het Hebreeuwsche קִרְיָה van eenen spitsvondigen onderzoeker gebeezigd word; Dan, van alles keure hebbende en aan UEd. geevende, mag ik u niet verbergen, dat my de gedachte van HILLERUS Onom: Sacr. parte 1. p. 565. het beste smaakt, die de laatste naam Ciriath Senna of Sanna overzet, door een Stad der zuivering, invoege Sannah betrekkelijk zy tot קִדּוּשׁ uitzuiveren, schoonmaaken קִדּוּשׁ is eene zuivering, Senin, 't geen gezuiverd is en כֶּסֶף זָהָב zegt het allergezuiverst goud, en de naam Sepher zoude dan hier mede gelykluidend zyn, en van Saphard, scheiden, zuiveren, reinigen, afstammen; naar deeze opvatting is Ciriath Sepher, een Stad der zuivering, een DEBIR een binnenste Heiligdom, welke de onreinheid en onweetenheid uitgeworpen hebbende, de zeden van de inwoners door de wetenschappen beschaafde, en hier door als aan het binnenste heiligdom, gelyk geworden was.

Zie daar 't geen ik aan UEd. hier van weet te melden, ik wensch dat onze Vyv hooge scholen in Nederland, den naam en daad van Ciriath Sepher en Sanna lang moogen draagen!

Maak myne groetenise aan verscheiden oogely-
nen myner Vriendschap te uwent, en schryv my
niet spaarzaam, uwe letteren leeren en vermaa-
ken my, in myne eenzaamheid!

T. EX ANIMO T.

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
15. January
1769.

NEGEND E BRIEF.

MYN TOEGENEGEN VRIEND!

IK dank UEd. hartelyk voor de geleerde byvoeg-
zels, welke UEd. by het Artikel *Hoofd: 5.*
§. 2. in myn *Eerste Deel* der *Letter Verl:* ge-
daan, en my te hand gesteld hebt, ik heb 'er
niets toe te voegen, dan het geen ik naderhand
uit den grooten SCHULTENS geleerd heb, en
't geen UEd. op pag. 107. van het 1ste Deel my-
ner *Lectiones* kunt inlasen, dat *koolen*, die *glim-*
men, by de Oosterlingen zinnebeelden zyn van
blinkende en *helschynende deugden*, waar toe men
zich ook bedient van een *brandhout*, of *fak-*
kel, waar aan iemand zyn licht aansteekt, zo dat
het geheimzinnig wil zeggen, door een voorlich-
tend voorbeeld van anderen, tot eene of andere
deugd te worden opgewekt, men zegt by de Oos-
ter-

terlingen, ik heb gezien hoe zyn kool glinsterde, ik vernam in die Stad, welke voornaame mannen dezelfde behelsde, die als Mynen van alle deugden waren, om van daar een kool te haalen in de duisternis, ik heb een kool gevonden, die het vuur wilde aanstee-ken, dat is, die mededeelzaam was, die eenen anderen wel wilde leeren, by zyn kool heb ik myne ge-leertheid verkreegen! Hoe brandend was de vlam van zyne kool! Ei zie Comm: in Prov: p. 339. 340.

Deeze weinige regelen verdienen de port van den brief niet, ik heb daarom iets by de hand, waar over ik uwe Bybelgraagte wilde onderhou-den: Te weten, of 'er ook wysheid, en wezen-lyke doeleinden in geweest zyn, dat de Engelen by Christus opstanding verscheenen zyn, gy denkt reeds, dat de aanmerkingen der Godgeleerden dit stuk hebben uitgeput, gy spreekt waarheid, doch dee-ze stof laat voor den Bybelminnaar meer dan ee-ne naleezing na: was deeze verschyning der En-gelen voor de discipulen wel zoo hoognoodig? Christus immers verscheen hun in eige persoon, en bevestigde zyne verryzenis aan hunne uitwen-dige zinnen, sprak, at met hun, ja liet zich be-tasten, betoogde de waarheid en noodzaakelyk-heid van zyne opstanding, bevestigde hun in hun ampt, zegende hunne visvangst, en dit alles noemt Lucas HAND: I. vs. 3. een τεκμήριον een onfaalbaar en sterk spreekend bewys of teeken, was derhalven het getuigenis, 't welk de Engelen aan de opstanding gaven, niet overtollig? ook schein het zelve van geen gewenscht nut te kunnen strek-ken voor de ongeloovigen en godloozen, nergens doch zal het uit blyken, dat de Engelen tot hun gekoomen zyn, of hun aangesprooken, of eeni-ge de minste poogingen tot hunne overtuiging gedaan hebben! en, daar verscheiden discipulen

in het eerst weinig gezag en geloov toedroegen aan hun, die van de verschyning der Engelen ge-
 waagden, is het niet te denken, dat dit getuige-
 nis der Engelen veel zal vermogt hebben op de
 vyanden: 'er moet derhalven naar andere rede-
 nen worden omgezien! 1) De redenen, om
 welke Christus leer- en lievelingen met de ver-
 schyning van eenen of meerdere Engelen begiftigd
 wierden, lag daar in, op dat de Jongeren zien
 zouden, dat God in den Hemel, en dat de He-
 melingen als met hunnen tegenwoordigen be-
 droevden stand als medelyden hadden, en zich
 aan hun lieten gelegen zyn; met één woord, dat
 God hun welwillend en toegenegen God was, 't
 welk, let wel, als het eerste bewys was, dat God
 met de daad door den dood van zynen Zoon ver-
 zoend was, en de goede verstandhouding tus-
 schen den Hemel en hun open was, 2) de waa-
 re reden was meerder en eerder geleege, om
 aan de Kerk, en wel eerst aan de discipulen te
 doen kennelyk worden, hoedaanig en hoe groot
 personagie hun Meester, die gestorven, en opge-
 wekt was, in hun oog moest zyn, ze openbaar-
 den hem aan de Kerk als hunnen Heer, in wiens
 dienst zy waaren, en aan wiens oogmerken zy gereed
 te wil moesten zyn, zynde deeze opstanding een
 nieuwe grond en drangreden om hem te gehoor-
 zaamen, vergelyk J o h : I. vs. 52. waarop dan
 gegrond was, alle de dienstvaardigheid, welke zy
 aan de Apostelen, en de overige geloovigen na-
 derhand beweezen hebben, dus konde hunne lui-
 sterryke verschyning by de opstanding, de Kerk
 en de discipulen vergewissen, dat ze een nieuw
 soort van *behulpfels* als het waare, verkreegen had-
 den, om in meerdere vereeniging met hun, tot
 hun heil mede te werken, 't geen blykbaar werd,
 daar

daar uit, dat de Engelen in hunne belangen deelden, en 'er eene gemeene zaak van maakten.

Noch heb ik UEd. in deezen brief over iets te onderhouden, 't geen de kerkelyke geschiedenis der Hervorming aanbelangt: UEd. schreef my onlangs, dat een schrander Rooms-Catholyk, die letteren scheen gegeeten te hebben, u lastig viel over de wettigheid der huwelyken van onze eerste Kerk-hervormeren; UEd. vraagt my, of ik wel immer op dit stuk gedacht had, en hoe ik hunne huwelyken tegen het gelaster der Roomfchen verdedigen zoude? ik antwoorde, dat ik ja van voorlang by myne aantekeningen op het systé-
ma, daar het van 't Kerken-bestuur handelt, een en ander dien aangaande geplaatst heb. Zie daar het Hoofdzaakelyke! Men weet, hoe M A I M-
B U R G *Hist. du Calvinisme* l. 3. anno 1562. reeds geschertst heeft over het huwelyk van *Petrus Martyr* met *Catharina Dampmartin*, en dit moest 'er voor al by *qu'il avoit débauché, dewelke hy verleid had*; de vervolger van den *Abt Fleuri*, 't 29 *Hist. Eccl.* p. 428. doet 'er noch toe, *que le libertine-ge avoit fait sortir de son Monastère*, dat een ongebonde leven haar uit het Klooster had doen verhuizen, doch hier tegen zette men 1) dat men uit geen een deugzaam of gezag-hebbend Schryver, bewyzen kan, dat P. Martyr ooit aan eenige losbandigheid van zeden zy verflaavd geweest, in tegendeel draagt hy over al het getuigenis wech van een ingetoogen en geregeld leven, waar van zyne schriften genoegzaame preuven opgeeven.
2) Het blykt uit geen een echt schryver, dat de vrouw van Martyr eene Kloosterlinge of religieuse geweest zy; de Præfident T H U A N U S l. 17. *Hist. sui temp. ad annum* 1556. verhaalt wel, dat haar lyk door Brooks, Bisschop van Gloucester is

opgedolven, en, als schuldig aan de Kettery van haaren man, in een mestput geworpen zy, maar in s'mans verhaal is titel noch jota, dat zy haare gelovte, als religieuze overtreden heeft, 't geen ongetwyfeld, als eene reden tot haare veroordeeling zoude zyn bygebracht; hoewel ik niet onrveinzen mag, dat BURNET *Hist. der Reform. van Engeland Parte 2. t. 2. p. m. 820.* bevestigt, dat de Cardinaal Polus zulks als eene onbetwysfelde waarheid te neder stelt: Men had, schryvt hy, niemand, die Martyrs vrouw van eenige Kettery overtuigen konde, dewyl zy geen twee woorden Engelsch verstaan had, waarop Polus ten antwoord gav, dat 'er reden genoeg was, om haar lichaam optegraaven, en, gelyk men aan gebannenen deed, op de mesthoop te werpen, dewyl het bleek, dat ze haare gelovten geschonden had, en in weerwil van dezelve getrouwt was. Dit zy eens zoo! maar weet men dan niet, dat de beginsels der Reformateuren, de gelovten van kuischheid, als onmogelyk, ongeoorloofd, en onschryftuurlyk verwerpen? zo ja! dan mogten ze immers in gevolge van hunne beginsels een huwelyk aangaan, 't geen eerlyk onder allen was, dit was het gevolg van hunne *Theorie!* 3) Het is niet zeer vleierende, 't geen ik nu tegen de nietigheid van de Roomsche betichting, moet aanvoeren, doch het doet, met een woord, hier alles uit, en maakt als de voor- en achtersteven van onze zaak, kan de zucht om te huwelyken, het beweegrad wel geweest zyn om van Godsdienst te veranderen! Men weet maar al te wel, dat in de Kloosters en buiten dezelve, geene middelen ontbreken, om aan deeze heerschende drift tot de wederzydsche Sexe te voldoen, en dat men werke-lyk van dezelve gebruik gemaakt heeft: Wel waar toe dan verandering in den Godsdienst gemaakt? het

het konde minder omflagtig geschieden! ja! 't konde in *dien levensstand* zoo geschieden, dat de gestoole wateren zoeter, en het verborgten brood lieflyker was, *Nititur in Vetitum!* Men was zoo zot doe niet, om langs moejelyker en gevaarlyker wegen zich zelve te bezorgen, 't geen by de hand was. Zegt gy hier tegen, ja maar, het was die Reformateurs te doen *om eene wettige vrouw te hebben!* goed zo! maar even hier door toonden ze, vry te zyn van den geest van losbandigheid, want wellustigen, losbandigen, zoeken niet minder, dan het *eenvormig huwelyk!* en hun grootste vermaak is, met hunne begeerlykheden van voorwerp tot voorwerp te wandelen, het huwelyk is hun een kruis, en een graf voor het geen zy lievede noemen. Gaa gy heenen, myn Vriend, en gy zult onder dit schild veilig zyn, als de Roomsche u wederom over dit Artikel aanklampt, en voeg 'er by, dat het rechte fyn, waarom Rome den geestelyken het huwelyk verbied, daar in zit, op dat de geestelykheid zich niet te veel aan de belangen van hunne vrouw en kinderen zoude binden, en dus gehoorzaamer zyn aan Paus, en aan Kerk, ja, en op dat hunne nagelaaten goederen niet geseculariseert zouden worden, neen maar, voor de Kerk blyven!

Het verdient hier op geleezen te worden, 't geen de geleerde CHAUFEPÍED heeft in eene aantekening op *Amelot de la Housaye* t. 1. *Diët: Crit: p. 291.*

Ik heb drie dingen in deezen brief kort afgehandeld, myn Vriend is van de lengte voldaan, en ik ben 'er ook mede te vrede! Vaar wel, en leev een leven, dat uit God is, en tot God brengt!

T. T.

's Hage. 17. Maart
1770.

PETRUS NIEUWLAND.
Ll 5 TIEN-

T I E N D E B R I E V.

AAN MYNEN ZICH IN HET HEILIG
BLAD MET LOV OEFENENDEN
VRIEND,

DE uitmuntende Schryver over *het Natuurlyk recht* BURLAMAQUI heeft, *Partie 2. Chap. 13. en 14.* benevens en boven andere Schryvers de *betoogen* voor de onsterfelykheid van onzen geest, [ook uit den aart van de Godlyke huishouding in dit leven, betrekke-lyk tot het zedelyk bestuur, 't geen een onvermydelyk verband tot eene toekomstige huishou-ding in zich besluit] uit de Rede en zedeleer tot eenen *hoogstmogelyken trap van waarschyne-lykheid* gebracht, maar deeze manier van redeneeren zal noch meerder klem erlangen, wanneer men het argument *Schriftuurlyk* konde maaken, dat is, uit de Schriften aantoonen, dat zelfs de Heilige Geest, op dien voet redenkavelt, *hier op Aarde, is geene vollee-dige en geëvenredigde bedee-ling van goed en kwaad*, des vordert de aart der zaak, dat de oogmerken van God met de mensch, hier op Aarde, niet ten einde loopen, maar noodwen-dig inschieten in *eene toekomstende bedee-ling*: Dat 'er nu eene uitmuntende, en zulks duidelyk lee-rende plaats is, wilde ik UEd. in deezen brief voor den aandacht brengen: Te weeten, 'er is een plaats van *groot belang* by de Godgeleerden, vooral by de Practicalisten, die echter, gelyk het ver-

vervolg overreedender wyze toonen zal, zeer verkeerd begreepen word: ik bespeure uit eene door u gedaane aanhaaling, dat UEd. in de gemeene gedachte staat: De plaats staat 1 PET: IV. vs. 18. *Indien de Rechtvaardige naauelyks zalig word, waar zal de godlooze en zondaar verschy-
nen.* Men denkt doorgaans, dat in deeze plaats geleerd word, dat het verkrygen van de zaligheid, zelfs voor uitverkooren geloovigen ten uitersten moe-
jelyk is, en, dat dus de godloozen, ja alle zondaars reden hebben, om zich het bekoomen van de zaligheid, noch veel moeilijker voortestellen, 't zy dan, dat dit bezwaarlyke herkoomstig zy uit de natuur van de Evangelische Heiligmaaking, welke zeer uitgebreid is, 't zy uit hoovde van de gestrengheid van dien Richter, aan wien men reken-
schap schaffen moet, en voor wien de heiligste niet bestaan zal.

Ik zal,

A. Deeze gedachten, als in de plaats niet ge-
grond, wederleggen

B. Den waaren zin van de plaats open leg-
gen, zo ter beschouwing, als ter beöe-
fening.

A. Voorwaar de gemeene opvatting, op zich zelve beschouwd, strekt tot veele mismoedigheid van eenen Christen, en schynt even daarom de meening van den Heiligen Geest niet te kunnen zyn! hy zoude, zoo men het alhier wel trof, moeten hooren, dat, ondanks hy alle poogingen aanwend, om God in zwakke oprechtheid, naar den weg van het Euangelium, te dienen, zulk een echter niet, dan zeer bezwaarlyk in den Hemel geraaken zal, dus, dat het veel meer hoopeloos, en voor altyd gedaan is met onbekeerde zondaars: Voorwaar! dit zoude ons een geheel vreemd denk-

denkbeeld van God opleveren: God zoude, om uitverkoornen te zaligen, alles gedaan, en zulke spreekende bewyzen van zyne welwillenheid in 't Euangelium geschonken hebben, maar, met dit alles, zoude het noch bezwaarlyk zyn, dat een geloovige zalig wierd! brengt dit over een met de verklaaringen van de Godlyke welwillenheid aan zyn volk, onder het N. T.

✠ Wie is in dit voorstel, *indien de rechtvaardige naauelyks zalig word*, het onderwerp? De *Rechtvaardige!* en dees is, om hier kort te zyn, geen volmaakt heilige, der wet van God in alle deelen, zonder mangel, gelykvormig, Neen! zodanig één laat zich, buiten den persoon van Jesus Christus, op deezen kloot niet vinden, en, indien 'er zulk een gevonden wierd, men zoude van hem niet kunnen zeggen, *dat hy naauelyks zalig wierd*, zo een zoude zich op een zeker recht, althans op groote welvoeglykheid, den Hemel knnnen toezeggen, gevolgelyk is de *Rechtvaardige* alhier, een wedergebooren Christen, die, vergeeving van zonden uit genade ontvangen hebbende, daar na staat, om uit dankbaarheid heilig te zyn in zynen geheelen wandel, zo inwendig, als uitwendig; Petrus stelt hem over tegen den godloozen en den zondaar, als eenen, die door Christus bloed gekocht, door zynen Geest geheiligd, niet meer naar het vleesch, maar naar den geest leeft, en van harten gehoorzaam word aan het voorbeeld der gezonde woorden, zo een is dus naaukeurig te schiften van eenen *Mond-*, en *Naam-Christen*, welks geloov dor en onvruchtbaar is, van hem, dienstbaar aan zyne verdorvenheden, mag men zeggen, *dat hy naauelyks zalig word*, gemerkt hy allen tegenstand van zyne begeerlykheden ontmoet, doch Petrus vertegenwoor-

woordigt ons onder het denkbeeld van eenen *Rechtvaardigen* zulk eenen, die door de genade, zyne overdwarschende begeerlykheden, by aanvang heeft te onder gebracht, dus, ja wel nu en dan van de zonden belooopen word, maar door bekeering, uit het geloove herkoomstig, wederom uit dezelve opstaat, die, uit dankbaarheid voor de aangebrachte verlossing, en uit vereeniging met Christus kracht, het waare goed bemint, en de liefde tot Christus in gehoorzaamheid uitlaat, kan men van zulk eenen zeggen, *dat hy bezwaarlyk, en met moeite zalig word?* daar Gods woord van hem getuigt, dat 'er geen verdoemnis voor hem is, dat hy vrede by God heeft, dat de kroon der rechtvaardigheid voor hem is wechgelegd, dat hy uit den dood in het leven is overgegaan; zal men zulks kunnen zeggen van hem, die zoo uitneemend bevoorrecht is, dat hy een erfgenaam van God, en een mede-erfgenaam van Jesus Christus is, met hem opgewekt, en in de Hemelen gezet? Kunnen deeze, volgens de geloovsleer, van hunne zaligheid, niet vergewist zyn? kunnen deeze niet weten, in wien zy geloofd hebben? en dat niets hun kan scheiden van Gods liefde in Christus? onze Petrus is van deezen zin zo verre verwyderd, dat hy aan deeze onderwerpen *eene onverdervelyke erfenis in de Hemelen*, toekent.

γ Indien de zaligheid voor oprecht geloovigen noch moejelyk, en bezwaarlyk te bejaagen was, en, als om en by te koomen, moet zulks uit *drie oorzaaken* herkoomstig zyn.

α Of, van Gods zyde, wiens deugden en volkoomenheden zich tegen hunne zaligheid zouden verzetten.

β Of, van de ongenoegzaamheid van Christus

tus

tus borgwerk, die niet genoeg in hunne zaligheid zoude voorzien hebben.

γ Of, van den zeer gestrengen weg van heiligmaaking, maar deeze drie redenen zyn ongegrond.

α Niet althans van *Gods zyde*, God is zo verre af, dat hy den heilweg voor de geloovigen moejelyk zoude maaken, dat hy niet alleen met eenen eed zweert, in 'szondaars dood geenen lust te hebben, maar daar in lust heeft, dat hy zich bekeere en leeeve, wenscht en begeert God zulks van den zondaar, dan is zulks veel sterker waar, van de geloovigen, die hunne roeping en verkiezing door oprechte heiligmaking poogen vast te maaken! maant de Heiland de zynen niet af van alle vreeze, enkel door den goeden wil van hunnen Hemelschen Vader, om hun het Koningryk te geeven Luc: XII., 't welk hy elders verklaart voor hun bereid te zyn van de grondlegging der Weereld af aan, van welken hy laat schryven, dat ze verzegeld zyn tot den dag der verlossing, tot zo verre, dat Jesus niemand uit hun zal laten verlooren gaan, neen maar al het gegeeven opwekken ten uitersten dage Joh: VI

β Ook niet *van de kant van Jesus Christus*, wie, die wel denkt, zal aan den gezegenden Heiland, die onëer aandoen; dat hy als borg voor de volkoomen zaligheid van de zynen, niet al het *mogelyke*, en *noodige* gedaan heeft? dat hy alle de beletsels van de zaligheid niet volleedig zoude hebben wechgenoomen? heeft Christus in zyne drie ampten, niet alles daargesteld, 't geen gevorderd wierd, om het verstand te verlichten, den geheelen Raad van God ter zaligheid openende, om wys te maaken tot de zaligheid, om den wil te ver-

vernieuwen en te herbaaren; van nieuwe neigingen, en overhellingen te voorzien, ten einde de wanorde der hartstochten te bestryden? heeft hy den weg van heiligmaking niet uitvoerig voorgesteld? hebben we geene volleedige kennis van de uitgebreide plichten der dankbaarheid, belooft hy ter beoefening van dezelve zynen Geest niet? moest 'er noch iets meer geleeden worden, om de vloeken van de Wet, om de wanorde van de zonden wech te neemen, behalven en boven 't geen Paulus zegt, dat hy gehoorzaam geworden is tot den dood van het Kruis? dat hy de reinigmaking van de zonden, en eene eeuwige gerechtigheid heeft aangebracht? konde de dood breeder overwonnen, de Satan meer getemt worden, kon 'er beter plaats in de Hemelen bereid zyn, dan door dood, opstanding, en blyvend voorgebed? dan door het ondersteunen van onze zwakke gebeden? dan, door den krachtigen wil, om de zynen te hebben, daar, daar hy is, en kan men, dit zoo zynde, met eenigen zweem van waarheid zeggen, dat de geloovigen zeer *bezwaarlyk, en moejelyk zalig worden?* Zoude men in dien smaak wel eenen *getrouwen Hoogenpriester* hebben, die volkoomen kan zaligmaaken allen, die door hem tot God gaan?

γ Ja maar, dat de Rechtvaardige met zo veel zwaarigheid, en, moeite zalig word, zulks zal misfchien *van zyne zyde* oirsprongelyk zyn, te weeten, uit hoofde van zyne zwakheid, van de kracht der verdorvenheid, van de moejelykheid, om de Euangelische bevelen te beoefenen! doch, staa eens stil! is het wel te gelooven, dat, daar God eene genadigen wil had, om zondaars zalig te maaken, dat, herzeg ik, die zelve God, na dat Christus volkoomen voldaan had, de zaligheid ver-

verbinden zoude aan *onbeëfenbaare voorwaarden*?
 God zoude de Weereld zoo liev gehad hebben,
 dat hy zynen eengebooren Zoon aan haar schonk,
 Gods Zoon zoude niets ontzien hebben, om al
 wat hy was, en vermogt, daar aan toetebrengen,
 om ons van deeze Godlyke liefde te verzekeren,
 en, den weg daar toe te baanen, maar, maar,
 die zelve Zoon van God zoude zulke *onoverkoome-
lyke beletsels* daar aan hebben vast gemaakt, met
 zulk een soort en getal van plichten te vorderen,
 waar aan een Christen zelfs dan niet zoude kunnen
 voldoen, als hem de genade van den Heiligen
 Geest daar in helpen, en ondersteunen wilde, of,
 om het noch sterker te maaken; welke doch zou-
 den die plichten zyn, die de zaligheid van de ge-
 loovigen, zo moejelyk zouden maaken? is het *het
geloove*? is het de *bekeering*, is 'er, middelende
 de genadige en overreedende werkingen van den
 Heiligen Geest, zo veele moeite aan vast, om in
 God te gelooven door Jesus Christus? om al zyn
 vertrouwen met verlochening van zich zelve op
 God in Christus te plaatsen? wel verzekerd zyn-
 de, dat God ons zaligen kan en wil; 't is wel
 waar, dat dit geloov aan veele verdonkeringen,
 bestrydingen, en dubbigen onderhevig is, doch
 deeze kooft een Christen dikwerf met zegepraal
 te boven! zyn de geboden van Christus als Ko-
 ning, zoo zwaar? zo zwaar voor hem, die ge-
 leerd heeft het vleesch te kruisigen met deszelfs
 bewegingen en begeerlykheden? die daar in da-
 gelyks, met lust, voortgang zoekt te maaken, en
 al veel van zyne verdorvenheden door Christus
 geleende kracht, overmogt heeft? heeft de Ko-
 ning niet gezegd, *myn last is ligt, myn jok is
zacht, zyne geboden niet zwaar*? ze verklaaren
 een vermaak te hebben in Gods Wet naar den
 in-

inwendigen mensch, en zingende van 's Heeren wegen, getuigen ze, *ik verheuge my in den weg van uwe getuigenissen meer dan over allen rykdom*, ja! gebeurt het, dat ze hier of daar struikelen, ze hebben te doen met eenen barmhartigen Heiland die de kracht van verleiding, het gewoel van de verdorvenheden kent, die weet wat op 's harten bodem ligt, en die zelfs hunne mispassen dienstbaar maakt, om hun meer op hart en daaden te leeren letten, die beruſt in hunne oprechtheid, en aanhoudenheid.

B. Doch 't is tyd, dat ik u in den ſtelligen zin van deeze overschoone plaats inleide! Om hier in gelukkig te ſlaagen, moet men wel in acht nemen, dat Petrus door de *moejelykheid* van, en het *naauelyks zalig worden* der rechtvaardigen, het oog heeft op alle de *droevige kwaaden*, en *ellenden van dit leven*, neem eens, verdrukkingen en kaſtydingen; voor welken de geloovigen van alle zyden bloot ſtaan: dit behoort uit den voorgaanden, en volgenden zamenhang te kunnen worden opge- maakt: Petrus ſchreef deezen brief aan de nieuw bekeerde Jooden, die vanwege de belydenis van het Euangelium veel hadden doortestaan; tegen dit ſterkt, vertrooſt, en bemoedigd hy hun, met aan hun te beduiden, dat ze zich over die moejelykheden, welke in het Chriſtendom te doorzweeten vielen, niet behoorden te bevreemden, deeze doch konden wel beſtaan met de Godlyke genade, welke haar tot zyn Koningryk en eeuwige heerlykheid geroepen had vers 12, om dat deeze verdrukkingen hun heilzaam waren, gemerkt ze hun aan Chriſtus gelykvormig maakten, zo, dat hunne lydingen het zelve gevolg zouden hebben, als wel eer die van Chriſtus zelve vers 13. Wyders leeraart hy hun, dat

'er een voorrecht in lag, voor zo een goede zaak te moogen lyden, alleen voegde het, dat ze zich mydden van zulke ondaaden, welke den Christen naam ontfierden, en hun voor de Burger-Overheid zouden strafbaar maaken vers 15. 16. en, ten slot beduid de Apostel, dat alle deeze tydelijke onheilen, waar onder de Christenen zwoegden, een soort van oordeel en kastyding behelsden, welke God hier op Aarde uitöefende over de godzaligen, vanwege noch inhangende zonden, ten einde hun te verbeteren, en te louteren, op dat ze in den oordeeldag voor God zouden bestaan; *want het is tyd, dat het oordeel van Godshuis beginne*, dat is, *van de geloovigen*, welken God, dewyl het tyd was, daarom met kastydingen in dit leven bezocht, OM DEZELVE AAN HUN TE SPAAREN IN EEN TOEKOMMEND LEVEN, vers 18. *Want, indien het oordeel eerst van ons begint, welk zal dan het einde zyn van hun, die het Euangelium ongehoorzaam zyn, en indien de rechtvaardige NAAULYKS dat is, door veele kastydingen, en droevig kwaad in dit leven doortestaan, zalig word, waar zal dan de godlooze, en de zondaar blyven: Het is klaar, dat de zin van deeze twee voorstellen dezelve zy, zo, dat Petrus dezelve gedachte tweezins uitdrukt, als of hy dit wilde; indien de geloovigen, wien de zaligheid bereid is, zo veel te lyden hebben, en door zo veele en zwaare kastydingen heenen moeten worstelen, welke noch rampzalige gevolgen van de overgebleeven zonden zyn, en een voorspel in zich hebben van het laatste oordeel, wat hebben dan de godloozen en zondaars niet te vreezen in eene toekomstige buishouding? Deeze vraag beelt ten klaarste uit het droevig lot, 't geen hun in den jongsten aller dagen beid! by voorbeeld, indien God*
ons,

ons, dien hy voor zyne kinderen heeft aangenomen, en aan wien hy het Koningryk verordend heeft, door zo veele rampspoeden in dit leven oefent, wat moet 'er dan worden van hun, die onze vervolgers en verdrukkers zyn, 't kan zyn, dat Petrus allerbyzonderst de boosaartige Jooden op het oog heeft, die zich niet vergenoegden den Mesias gedood te hebben, neen, maar ook zyne discipulen ten bitterste bejegenden, de zulken moeten vast besluiten, dat ze in den jongsten dag met alle gestrengheid zullen behandeld worden, en, dat God niet spaarzaam zal zyn in hun wedervergelding te doen, *want, indien het oordeel van Gods huis begint* enz. invoege de geheele zamenhang van Petrus bewyft, dat hy alhier niet gedacht heeft aan zulke moejelykheden, die, of van Gods zyde, of van den kant van den beilweg ontleend zyn, als of de rechtvaardige naauelyks zalig wierd, om dat de weg van het Euangelium, die naar den Hemel leid, in haar aart en natuur aan zo veele zwaarigheden onderworpen zoude zyn; Neen, hy beoogt alleen de geloovigen te vertroosten, en wel uit hooft van het hemels-breed onderscheid, 't geen 'er tusfchen hun lot, en dat der godloozen zyn zal, een genadig God konde immers niet afzyn, om hunne ellenden, en moeiten voor zyn naam en zaak ondergaan, te kroonen, en openbaar te maaken, dat men uit de veelvuldige kastydingen, en verzoekingén van Gods volk in dit leven, een hoofd-besluit konde vormen, tot het zwaar en vreeslyk oordeel, 't geen aan de bitterste vyanden van Gods volk en Kerk eenmaal te wachten staat na dit leven: Deeze zyn de moejelykheden, dit maakt het naauelyks en bezwaarlyk uit van het zalig worden der rechtvaardigen, te

weeten, de kruis- en proevwegen, langs welken God de zynen ten Hemel brengt: Dit zal duidelyker worden, wanneer men den text dus overbrengt, *indien de rechtvaardige door zo veele moejelykheden en verdrietelykheden heenen moet, eer hy gezaligd word, waar zal dan de HIER VRYGAANDE GODLOOZE EN ZONDAAR VERSCHYNEN?* zo als *μόλις* by de Grieken gebeezigt word. Ja maar let nu eens gezet op den Zusammenhang die volgt, waar in Petrus achtervolgt de geloovigen te troosten, uit aanmerking van de onfaalbare belooninge, *dat de geenen, die naar den wil van God lyden, hunne ziel aan den getrouwen Schepper met weldoen aanbeveelen.* Die woorden, *naar den wil van God te lyden*, zyn een verklaring van het *naauelyks* zalig worden, enden zulken beveelt hy, zich op God te verlaaten, enden loon van hem te beiden, door hunne ziel, al weldoende, aan hem te beveelen: ten preuve, dat de geloovigen niet *naauelyks* zalig worden in den van ons afgekeurden zin, in tegendeel, dat zulken zich de zaligheid geruſt kunnen toeleggen uit hooſde van de macht, goetheid, en getrouheid van hunnen God. By dit alles koomt, dat Petrus woorden eene *ſpreuk* zyn, aangehaald, volgens de vertaaling van de LXX. uit SPR: XI. vs. 31. daar leeft men, *ziet den rechtvaardigen wordt vergolden op Aarde, of ontvangt naar verdienſten, hoe veel meer de godlooze en de zondaar?* te weten, *hoe VEEL MEER IN EENEN TOEKOMENDEN STAAT NA DIT LEEVEN?* dit hebben de LXX. door onze woorden uitgebracht, en van hun nam Petrus het over, gelyk zulks naar den ſtyl van dien tyd gebruikelyk was, in zulke plaatsen, die met den oirſprongelyken text niet ſtree-

streden in den hooftzin; onze woorden zyn dan eene verklaring van SPR: XI. vs. 30, en moeten hunne verklaring daar uit ontleenen: Nu; Salomon spreekt aldaar niet van de eeuwige zaligheid, maar wel van de onaangenaamheden, en het droevig kwaad, dat den rechtvaardigen van Gods kastydende hand wedervaart ter hunner beproeving, en verbetering, *ontvangt nu de rechtvaardige hier op Aarde, 't geen zyne zonden verdienen, kastyd God hem HIER OP AARDE tot zyn nut, en om hem te volmaaken, hoe veel sterker bewyst dit niet, dat God den godloozen en zondaar, als hy in 't gericht verschynen zal, HIER NAMAALS vergelden zal naar zyn werk?* Wie zal nu uit deeze verklaring, zelfs al pynigende, kunnen besluiten tot den van ons afgekeurden zin? *dat God zyn volk niet als om en by, en, als op een kans af zoude zaligen?* Neen, door het kastyden van zyne kinderen in dit leven, wil hy de godloozen en zondaars eene leering schaffen, endoen gevoelen, wat vreeslyk oordeel EENMAAL HIER NA over hun gaan zal, ondanks ze in den tyd veeltids vrygaan: Ik stap 'er af, als ik u met een woord mag herinneren, dat deeze verklaring op de *evenredigheid* van het geloov geboud is, moet 'er niet een *hemelhoog* onderscheid zyn tuschen het lot der Vroomen en der Godloozen? Vordert de orde niet, dat elk naar inwendige verdiensten behandeld zy? God nu heeft verbor-gen redenen in zyne hooge wysheid, waarom hy dit op deezen kloot zoo zichtbaar niet aanwyft, hy stelt zyne kinderen niet zelden bloot aan duizende van beproevingen en plaagen, terwijl het den godloozen naar wensch gaat, 'er moet des een tydstop zyn, wanneer de orde hersteld word,

waar in aan de geloovigen, dat alles ten uitbundigste vergoed word, en waarin het verderf voor de godloozen zal bereid zyn, en wel des te ysfelyker, hoe langer het alhier is uitgesteld, en dit is de meening van onze plaats, denk om Abrahams gezeg tot den ryken man Luc: XVI. vs. 25. *Kind gedenk, dat gy uw goed in uw leeven gehad hebt, en Lazarus het kwaade, nu word hy getroost, en gy lydt smert!*

Geene argumenten binden zoo sterk, als die van het minder tot het meerder geleid worden, *indien zy dit doen aan het groene hout, wat zal aan het dorre geschieden? Indien zy den Heer van het huis Beëlzebul genoemd hebben, wat zullen ze aan zyne dienstknechten niet doen?* de Godlyke goetheid, wysheid, en gerechtigheid vorderen, dus, dat, indien 'er niet altyd eene onderscheiden behandeling van goeden en kwaaden in dit leven bespeurd word, dat echter de zaak van de vroomen eenmaal zichtbaar gehandhaafd word, en zulks kan men geleidelyk besluiten uit de wet van wederverging, hoe? zal men in en aan de vroomen door de Godlyke kastyding verneemen, dat God hier op Aarde geen welgevallen aan hunne noch overige zonden neemt, en zal zulks ten opzicht van de godloozen nooit zichtbaar worden, waar bleev dan Gods welbehaagen aan zyn volk? ligte misdaden zyn zelfs in hun gestraft, Num: XX. vs. 12. 2 SAM: XII. vs. 14. 2 KON: XIII. vs. 21. 1 COR: XI. vs. 30. wen een David, Moses, en Aaron zich vergreepen, als een Propheet Gods bevel ter zyde gong, schoon God hun in liefde gekend, en in den Mesfias vergeeven had, ja, schoon zy 'er berouw over toonden: maak dan het bewys op, tot de van hem ver-
vreem-

vreemde, en hier zo vrygaande zondaars! Zoo is dan dit argument, 't geen ik in het begin van mynen brief als een wysgeerig betoog opgav, niet slechts wysgeerig, maar het word door deeze plaats van Petrus THEOLOGISCH, en BYBELS!

Niemand benyde dan den kortstondigen voorspoed der godloozen! hy zy al eens dronke van weelde, hy gaa al eens de inbeelding van zyn hart te boven, 't is voor eenen korten tyd, 't is alles, wat hy 'er van hebben zal! ontzag baarende oordeelen wachten hem in de toekomende Weereld, al rollen zyne dagen ten einde toe zonder eenigen aanstoot, de groote dag van afrekening zal toonen, dat hy zich in den proevtyd toorn als een schat vergaderd heeft tot den dag van de wraak, *want het is rechtvaardig by God, verdrukking te vergelden aan hun, die verdrukt hebben, en aan uw lieden, die verdrukt zyt, verkwikking, en wel in dien dag, als Christus zal koomen, om verheerlykt te worden in zyne heiligen, en wonderbaar in allen die gelooven*: Uitneemend by gevolg, en alle gedachten overklimmend moet derhalven de te goeddoening zyn van alle kruis, voor de geloovigen in de toekomende Weereld! dit kan men afmeeten uit, en naar het smertelyk kwaad, 't geen hun Vader hun hier toezend! dit te gemoed te zien, is waardig, dat men 'er duizende offerhanden van zelvsverlochening aan opoffere! zullen doorzaagde, gesteenigde, verbrande, bespotte en gegeeselde Christenen niet moeten ervaaren, dat God, [in wiens hand oneindige mogelykheden daar toe zyn, en die op een ongemeeten wyze de aangenaamste gewaarwordinge in eindige geesten verwekken kan,] een eeuwig tegenwigt zal weten te gee-

ven, tegen het doorgezweete kwaad, zo dat 'het in eeuwigheid niet meer gedacht word: Ja! wat moet dit de bekrompen zaligheden van een voorby vliegend leven niet doen afflaan? met zyn leven, 't geen van Gods hand *ongerept* bleev, vergaan en verdwynen de betoverde Paleizen, en 'er word dan gevonnist naar de betrekkingen, welken hy hier gehad heeft tot het Ryk van waarheid en deugd.

Doch ik predik niet, maar schryv eenen brief aan mynen Vriend, die nooit beter te vrede is, dan dat hy de Schriftuur beter en klaarer leert verstaan, en daar door in gegronde afleidingen mag uitweiden!

Neem dan mynen uitstap ten beste, en gedenk myner met bidden en lievhebben, ik ben de Uwe,

PETRUS NIEUWLAND.

s'Hage,
den 16 April
1771.

ELVDE BRIEF.

MYN HEER!

GY klaagt billyk, en ik voeg myne klagten by de uwen, dat de plaats *Jes: LVII. vs. 16.* ten uiterste donker is, zo als men den zelve leeft in onze overzetting, want ik zal niet eeuwig twisten, noch ik zal niet geduurig verbolgen zyn, (dit laat zich vatten) want de geest zoude van voor myn aangezicht overstelpt worden, en de zielen, die ik gemaakt heb: *Wie denkt 'er wat by deeze klanken, vraagt UEd?* Gy geeft verscheiden middelen tot heldermaaking van de woorden op, doch met die allen blyven de woorden voor my donker, en ik zoude het liefst tot op meerder licht in deeze vertaaling beruften, *Als de geest (van den mensch) van myn aangezicht (van myne grimmigheid) overstelpt is, dan maake ik verademingen* *רוח* heeft die eigenschap, dat het zelve gevoegt by het woord *ziel, geest*, zo veel beduid, als *bezwyken, eene zwymeling ondergaan* overstelpt worden door angst en droevheid, zynde als met eene donkere wolk overtoogen, zie *COCCEJUS in Lex. en Harir. Confess. prima per SCHULT. p. 18. in not. Ps: LXI. vs. 3. van het einde van het land roep ik tot u, als myn hart overstelpt is* *בְּעָטוֹב* *Ps: LXXXVII. vs. 4. peinsde ik, zo werd myn ziel overstelpt, zie*
Mm 5 ook

ook Ps: CVII. vs. 5. Ps: CXLIII. vs. 4. Wanneer dan de menschelyke geest tot die engte gebracht is, dat dezelve *verbryzeld*, en *nederig* is, zie vers 15. in ons *HOOFDSTUK*, wanneer zy de hitte van myne gramschap (want dit beteekent alhier Gods aangezicht, zie Ps: XXXIV. vs. 17. EZECH: XIV. vs. 8.) dermaaten gevoelt, dat ze niet weet, werwaarts zich te keeren of te wenden, wanneer zy onder den last en het gevoel van myne gramschap te neder zygt, dan geef ik haar, ik maake haar verademing, herstel het leven, en schenke troost, en eene ruime ademhaaling, door middel van myne Evangelische beloften, zie vers 15. dat ik levendig maake den geest der nederigen, en op dat ik levendig maake het hart der verbryzelden: 't Hebreeuwsch heeft נִשְׁמָח אֲנִי עִשְׂתִּי. Ons woord *Nismah* word meermaals voor de *ademhaaling*, voor de *kracht van ademhaalen* gebeezigd JOB XXVI. vs. 4. *Wiens ademhaaling is van uw uitgegaan?* JES: II. vs. 22. *Wiens adem in zyn neus is*, ἀναπνοή by de LXX. GEN: VII. vs. 22. *al wat een adem des geests des levens in zyne neusgaten had*, vooral DAN: X. vs. 17. *geen adem is in my overgebleeven*, ik raakte myn kracht van in, en uit te ademen kwyt, 't geen dan wonder wel strookt met het voorige, dat de geest overstelpt, dat is, het *ademhaalen belet word*, God maakt de *ADEMINGEN*, hy verkwikt, verblyd die verflagen harten, even als iemand, die uit eene benaauwde ademhaaling tot eene ruime overgaat, en wel, dewyl NESCHAMOTH niet zonder wyze rede in het meertal staat, God doelt op allerley soorten van verademing, op dat de vertroosting zoo overvloedig zy door Christus, gelyk het lyden overvloedig is, περισσέυει ἡ παράκλησις 2 COR: I. vs. 5. Waar by

UEd.

UEd. noch moet gade slaan, dat het 16de vers met יְהוָה begint, en als op die zetting de 1 volgt, dan zegt het zo veel als by ons *als dan, wanneer dit gebeurt*, DAN, IN ZULK EEN GEVAL, deeze zetting staat GEN: VI. vs. 1. 2. *En het geschiede* ALS de menschen op den aardbodem begonden te vermenigvuldigen, DOE *zagen de zoonen van God* enz. Men leeft aldaar יְהוָה en אֱלֹהִים.

GEN: XXXII. vs. 18. 19. EXOD: XXX. vs. 12. hebben dezelve *Protasis* en *Apodosis* van 'D en 1 De plaats leert dan, dat God de nederige vertrooft. Wat had men, veele geleerde kunstgriepen achtergelaaten hebbende, deeze plaats door de eenvoudigheid niet kunnen toelichten? UEd. zegt te recht, dat gy u over de moeilijke afvlooving van CAPELLUS, COCCLEJUS, DE DIEU, en anderen bevreemd hebt:

Is de zin getroffen, 't zal my verblyden, zo niet, men kan ten minste by deeze verklaring, op 't hooren van de klanken iets denken, 't geen by het leezen van onze overzetting zeer moejelyk valt: Na de gewoone plichtpleeging, en na een hartelyk deelneemen in uwe belangen, ben ik beleevdelyk,

MYN HEER,

UED. Dienaar

P. NIEUWLAND.

's Hage,
den 7. Mey
1771.

TWAALV.

T W A A L V D E B R I E V.

GODGELEERD, EN SCHRIFTUURKUN-
DIG VRIEND!

IK waage het met U W. E. in overhandeling te treden, nopens een zoo het schynt afgeschreeven, en afgesleeten stuk der Systematische Godgeleertheid, waar in ik meene, dat men de zuivere en rechtzinnige leer van het Heilig Avondmaal, zo als de Hervormde Kerk dezelve belyd, veel dienst kan doen, langs den *eenvouwigsten* weg, zynde de *eenvouwigheid* doorgaans het *Zegel van de Waarheid*: Ik gebruik te meerdere vrymoedigheid, om dit, van de waare rechtzinnigheid in het minste niet afwykend gevoelen, onder uw oog te brengen, om dat een zeer doorzichtig Wysgeer, een doorkneed Godgeleerde, een beminnaar van onze belydenis, de volgende gedachte van overlang aan my en aan veelen benevens my smaakelyk gemaakt heeft. Zonder omwegen!

De vraag is, of men de bekende woorden, *DIT IS MYN LICHAAM*, niet zeer eigenlyk, en zonder eenige de allerminste Rhetorische figuur, of verhuiging van dezelve, zoude moogen opvatten, en dus, of men, zonder in het minst of meest te stemmen voor de *TRANSUBSTANTIATIE*, of *CONSUBSTANTIATIE*, in eenen zeer Gereformeerden zin mag stellen, dat het waare en eigenlyke lichaam van *Jesus Christus*, in het *Nachtmaal*

tegenwoordig was, ei, laat my toe dit klaar en onderscheiden te moogen voordraagen.

1. Het staat by ons beiden *onwrikbaar* vast, dat *Brood en Wyn*, in 's Heeren Nachmaal geene de allerminste natuurlyke verandering in wezen of hoedanigheden ondergaan, ook, dat zich het eigenlyk lichaam van Jesus Christus met, in, of onder het zichtbaar brood en wyn, (op welke wyze zulks ook begreepen worde,) niet bevinde; deeze twee stellingen bestryden wy met alle de gronden, welke de hervormde Kerk wydlustig aan de hand geeft; en geen eerlyk mensch, zal my na deeze ernstige en oprechte betuiging verdenken, als of ik omtrent deeze twee stellingen anders gevoelen zoude, is echter iemand zo grillic, van my, of niet te willen verstaan, of te willen verdenken, hy zal by my een dwaas, en een kettermaaker hieten.

2. Des echter is 'er een derde gevoelen, 't geen deeze twee misloopt, en 't geen wy voor onze gedachte aanneemen, 't welk wy met den naam van SUBINTRATIO betytelen, welke benoeming noodig heeft, duidelyk aan ons verstand vertegenwoordigd te worden: Wy zeggen in onduitsch, dat iets, persoon of zaak SUBINTREERT, dat is, in de plaats van iets anders kooft, en daar voor gehouden word, als of het de persoon en zaak zelve was, in welker plaats het kooft, by voorbeeld, als iemand met de handschoen gezegt word te trouwen, of als men in de ziel van eenen anderen zweert, dan word het zo gerekend, als of de oorsprongelyke bruidegom of bruid daadelyk getrouwd was, en als of de afwezige persoon den eed zelve had afgelegd, zy die zulks in hunnen naam en persoon verrichten, worden gezegt te SUBINTREEREN, dus zoude
men

men het onduitsch woord *Subintratio* kunnen vertolken, EENE IN PLAATSKOOMING: Passen wy dit eens tot ons gevoelen toe, dan zal het hier op nederkoomen, *Dat God, [dewyl het waare en eigenlyk gezegde lichaam van Christus aan het Avondmaal noch tegenwoordig is, noch kan zyn op eene natuurlyke wyze]* gewild heeft, dat het brood en de wyn, [welke na de heiliging der teekenen, brood en wyn blyven] de plaats van Christus lichaam en bloed vervangen zal, en dat God het by het Avondmaal zoo wil aangemerkt hebben, als of het eigen lichaam van zynen Zoon aldaar naar waarheid tegenwoordig was, zo dat hy aan dat SUBINTRE-REND BROOD EN WYN alle de gewrochten vastmaakt, die aan het waare en eigen lichaam van Christus verknocht zyn, invoege 'er naar volle waarheid kan gezegt worden, *Dit brood en Wyn is Christus lichaam*: Dat dit gevoelen, 't geen ik zo aanitonds voorstelde, het waare gevoelen van den Catechismus, en van de opstellers van onze geloofs belydenis geweest is, zal ik, zo ik vertrouwe, overtuigende aan UEd. kunnen bewyzen; Laat ik

A. met de *Catechismus* beginnen, ei geef my eene onbevooroordeelde aandacht: De 75ste Vraag en antwoord, is buiten twyfel onderscheiden van de 76ste Vraag en het antwoord, niemand zal zich kunnen overreeden, dat de Opstellers zich aan een noodeloos herhaal schuldig maaken, is dit waar, zyn deeze twee vraagen en antwoorden onderscheiden, dan valt de vraag, waar in verschillen deeze twee? het minste dat men zeggen kan, is, dat de 76 Vraag en antwoord nader verklaaren dat geen, 't welk in de 75ste gesteld was, de 75ste Vraag en antwoord hadden ons geleerd, wat 'er in het *H: Avondmaal* beteekend, en ver-

verzegeld wierd aan de bondgenooten, de 76ste gee-
ven ons een duidelyker en meer onderscheiden be-
grip van het sacramentele en geheimzinnige van
onze gemeenschap aan en met Christus, zo als de-
zelve in het Avondmaal beoefend word: Nu ver-
zoek ik UEd. om eene gezette oplettenheid! Dit
sacramentele en geheimzinnige bestaat niet al-
leen in het aanneemen van het gantsche lyden en
sterven van Christus, zo, dat men daar door ver-
geving van zonden, en het eeuwig leven verkryge.
let wel, zulks kan ook geschieden, en geschied
ook werkelyk buiten het Avondmaal houden, en in
de uitoefening van het geloove onopzigtelyk tot
de bondzegelen, en is dus alleen niet eigen aan
het Avondmaal houden, en daarom laat de Ca-
techist 'er iets op volgen, dat noch wat meer by-
zondert, en alleen in die geloov-oefening voorvalt,
welke by het Avondmaal verricht word, dit is
begreepen in deeze zoo aanmerkelyke woorden,
Maar ook daar beneven door den Heiligen Geest, die
te zamen in Christus en in ons woont, ALZO MET
ZYN HEILIG LICHAAM HOE LANGER HOE
MEER VEREENIGD WORDEN, dat wy al is
het, dat Christus in den Hemel is, en wy op Aarde
zyn, NOCHTANS VLEESCH VAN ZYN
VLEESCH, EN BEEN VAN ZYNE BEENEN
ZYN, en dat wy van eenen geest (als LEDEN
EENS LICHAAMS VAN EENE ZIEL) eeuwig
leeven, en geregeerd worden. Elk onpartydig en
oordeelkundig lezer kan niet anders, dan uit
deeze woorden besluiten, dat de Catechist onbe-
wimpeld van dat oordeel is, dat 'er in het geloo-
vig en sacramenteel Avondmaal houden, als eene
plaatselyke en als het waare, natuurlyke vereeni-
ging geschied met het waare lichaam van Christus,
even zoo als 'er eene vereeniging geschied met dien
Hei.

Heiligen Geest, welken Christus verdiend heeft, en die van hem, en uit hem aan de geloovigen word medegedeeld, tot zo verre, dat de afstand van plaats tusfchen Hemel en Aarde, alhier geen fcheiding maakt, tusfchen het lichaam van Christus, en van de geloovigen, neen maar, dat de laatstgenoemden, door middel van het sacramenteel eeten en drinken, vleesch van zyn vleesch, en been van zyne beenen worden, ja leden van een lichaam. Ik verklaare, dat ik my geweld moet aandoen, indien ik uit deeze woorden niet mag besluiten, dat onze Heidelbergers gevoelen, dat het waare en eige lichaam van Christus, volgens Gods oogmerk, vertegenwoordigd word door het stoffelyk brood en wyn, ja, *dat brood en wyn in plaats koomt of subintreert voor het natuurlyk lichaam van Christus*, 't welk in Gods oogmerk gerekend word plaatslyk en letterlyk daar te zyn, merkende die twee teeken en aan, als zynde *dat eige lichaam*, met het welk de geloovigen vereenigd worden.

B. Ik zal aan myn stuk noch meer licht byzetten, wanneer ik by dit gezeg vergelyk de woorden van het 35ste Artikel van onze Nederlandfche Geloofs-belydenis, *daarentusfchen zo feilen wy niet, als wy zeggen, dat het geen van ons gegeten en gedronken word, HET EIGEN, EN NATUURLYK LICHAAM en het eige bloed van Christus is*, hoe is dit mogelyk, hoe kan een hervormd belyder zulks in den fterkften zinne zeggen? Niet anders! of hy moet begrypen, dat brood en wyn by God gehouden worden te zyn, het eigen lichaam van Christus, en als zodanig *aldaar* befchouwd worden; wy eeten dan wel brood en wyn, maar God houd die twee teeken en voor het waar lichaam van Christus, en hy
maakt

maakt daar aan vast dezelve gevolgen, die daar aan vast zouden zyn, wanneer men het stoffelyk lichaam van zynen Zoon at, en zyn bloed dronk.

C. Welke nuttigheid, vraagt gy, legt 'er in, dat men het stuk zoo begrypt? winnen wy daar mede iets? wat geeft of neemt dit meer, dan het gewoone begrip? hier op antwoorde ik: Al was 'er geen andere baat by, dan dat we den wederstreeveren van ons hervormd gevoelen (wien men niet schynt te kunnen beduiden, dat zyn in den styl van den Bybel, en in 't geval van de bond-zegelen zo veel zegt als *beteekenen*) leeren, dat wy aan het woord zyn de volle letterlyke *beteekenis* kunnen laten houden, zonder eenigen figuurlyken zin, en echter verre afblyven van de leer der *Transsubstantiatie*; doch dit is het eenig nut niet; uit deeze beschouwing versta ik Paulus beter, in 't geen hy schryvt van *onze gemeenschap aan het lichaam en bloed des Heeren*, ten minste, ik oordeel, dat de spreekwyzen naar onze opvatting van meer kracht en klem zyn; daar enboven maakt dit de vereeniging van Christus met de geloovigen veel naauwer, en doet hun betrekking hebben niet alleen tot den Geest van Christus, maar zelfs tot het vleesch, en het lichaam van den Heiland, met het welk zy dus een zeker een maaken: Ja! zoude het wel te verre getrokken zyn, als ik stelde, [doch dit dring ik niet sterk] dat door de *gemeenschap aan het nu verheerlykt lichaam van Christus* de zaaden van een onsterfelyk, en heerlyk lichaam aan de geloovigen als *aanvangelyk* worden medegedeeld, ik wil zeggen, dat uit de naauwe eenheid met Christus, nu onsterfelyk, en onverderfelyk lichaam vloeit, dat het lichaam der geloovigen eens zodanig zal worden,

hoedanig nu het lichaam van Christus is, Paulus hiet dit, dat ons vernedert lichaam aan zyn heerlyk lichaam zal gelykvormig worden; zo dat wy als eeniger maate ingelyvt worden, door het sacramenteel gebruik, in het verheerlykt lichaam van Christus, ik zoude hier wat dieper moeten gaan Philosopheeren, maar alle zouden deeze beginsels niet vatten, en by eenigen zoude ik verdacht gehouden worden van mystikery, waar van ik echter geen hair op het hoofd draage, 't geen daar naar zweemt:

Ik scheide hier af, en, indien myn Vriend liefst by de oude gedachte blyvt, ik stel my geen party, en kan 'er ook wel in berusten, vind UEd. wezenlyke zwaarigheden tegen dit gevoelen, ei deel my dezelve mede.

Ik ben onveranderlyk uwen Vriend.

P. NIEUWLAND.

s'Hage,
den 22. Juny
1771.

A A N H A N G S E L.

Het geen gy my voor weinige dagen mededeelde over *HANDEL*: VI. vs. 2. *b.* strookt geheel niet met myne bevatting, onze vriendschap dult verschillende gedachten, welken ik altyd aan beter oordeel onderwerpe: Het dienen van de tafelen, daar vermelt, behoort geenzints tot het bedienen van de tafel van het *H. Avondmaal*:

maal. zo als zulks nu door de Broeders Diaconen geschied: Men gelieve te weten, dat 'er twee soorten van Diaconen moeten onderscheiden worden, het een maakt de *Apostolische*, het ander de *kerkelyke* Diaconen uit, wel te verstaan, de post van Diaconen, zo als de Kerk denzelve in volgende eeuwen geregelt heeft, is verschillende van den post der Diaconen, zo als de Apostelen hun in dit zesde Hoofdstuk van de *Handelingen* hebben aangesteld.

Om nu van dit *Dienen der tafelen*, een geleidelyk denkbeeld te bekoomen, merke men op, dat de geloovigen in het begin alle dingen gemeen hadden, zie *HOOFD: II. vs. 44.* en *IV. vs. 32.* men had de gewoonte om huizen, en akkers te verkoopen, en 't geld, 't welk daar van kwam, aan de voeten der Apostelen nederteleggen, uit dit fonds langde men 't geen 'er voor de behoeftigen gevordert wierd *HOOFD: IV. vs. 34. 35.* zy nu, die de noodige penningen daaruit opschootten, waaren de Apostelen, die dezelve ontfangen hadden, zie *HOOFD: IV. vs. 35. 37.* *HOOFD: V. vs. 2.* hier over nu rees geschil tusfchen Grieken en Hebreen, de eerste vielen klagtig, dat hunne weduwen in de dagelyksche bediening voorbygegaan wierden, dat is, dat aan dezelve het noodige tot heure behoeften niet verschaft wierd, en wel niet op dien voet, als aan de weduwen der Hebreen, deeze klagt kwam tot de ooren van de Apostelen, welke de bestuurders van dit fonds waaren, deeze waaren niet wel te vrede, en het stond hun niet langer aan, dat ze, met achterstelling van de noodige bediening van het woord, *de tafelen moesten bedienen*, en zagen dus gaarne, dat men zich van andere personen, die rentmeesters waaren, bediende, dus

is de *tafels te bedienen*, niet het werk der Diaconen, t geen aan het Nachtmaal verricht word, te weeten, het aanbrengen van den drinkbeker, maar het zegt, dat deeze aangestelde perſoonen de rentmeesters wierden van de goederen der armen, om uit het vergaderd fonds, zo veel, als noodig was, tot de behoeften der nooddruftigen uittedeelen; dus wil de ſpreekwys, *de tafelen te bedienen*, zo veel te kennen geeven, als *Aalmoesjeniers te zyn*, welke de behoeftigen van het noodige tot hun onderhoud voorzagen, welke laſt met de hoofttaak der Apoſtelen zich geenzints verdroeg, de *tafelen* waaren by gevolg geen *heilige*, maar *gemeene tafelen*, zo als zulks mede verſtaan is by de Vaders van het *Synodus Trullana*, Canone 18, 14, of 16. (want in het getal is verſchil) ἡ περὶ τῶν διακονούντων τοῖς μυστηρίοις ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ τῶν ταῖς τραπέζαις ὑπηρετούντων, 'er is geen gewag (in de Handelingen der Apoſtelen) van het bedienen van de *heilige*, maar van de *gemeene tafelen*, zie ARETIUS h. 1. en VOETIUS *Polit. Eccl. parte 2. l. 2. tr. 3. C. 8. qu: 3. p. 468.* ik weet, dat BARONIUS *Ann. ad A. C. 34. num. 280.* met anderen, het oog ook veſtigt op de *heilige tafelen*, en het ſchynt eenige voorſpraak daar uit te ontfangen, dat de verkoore perſoonen HAND: VI. als Leeraars tot de Heidenen zyn afgevaardigt, en dat ze gedoopt hebben, zo als men ziet in Philippus den Diakon, een uit deeze zeven, HAND: VIII. vs 6, 12, 26, 35, 38, 40. maar dit bewyſt wel, dat deeze Diaconen eene tweederleie bediening waarnamen, maar daarom vloeit juist deeze laaſte poſt niet uit, noch is daarom niet opgewonden in het bedienen der *tafelen*, als zodanig, want my dunkt, dat 'er eenige ongerymtheit in ſteekt, dat ik de *klagt over het*
voor-

voorbygaan van de weduwen, in het bedienen der tafelen, zoude moeten verklaaren, dat ze te onvrede waaren, dat hun het Heilig Avondmaal niet bedient wierd, 't is niet te gisfen, dat hier over rede van klagten zal geweest zyn, en echter moet men tot deeze verklaring overgaan, by aldien men om de heilige tafelen denkt, offchoon ik dan de betrekking dier eerste Diaconen tot de bediening van het Euangelium, en van de tafelen niet wil ontkennen, zo geloove ik echter geenzints, dat zulks uit onze spreekwyze moet worden afgeleid, dus kan by voorbeeld *Philippus*, die HAND: XXI. vs. 8. een *Euangelist* hiet, te gelyk een *Diacon* zyn, HAND: VI. vs. 3. 5. gelyk hy een *Euangelist* genoemd wordende, op dezelve plaats gezegt word *ὢν ἐν τῶν ἑπτά* zynde een uit de zeven, by deeze bediening is door eene Godlyke of Apostolische roeping, de tweede van *Euangelist* gekoomen, die eerst eene gemeene roeping had om te prediken en te doopen by de Samaritanen HAND: VIII. vs. 5. 12. daar op eene byzondere zending bekoomt, houdende vers 26. aan den Kamerling van Candace: Om myne gedachte, dat alhier de gemeene tafels, en niet die van het Avondmaal, bedoelt worden, te versterken, is ook dienstbaar, dat het werk van deeze Diaconen, hiet *διακονία καθημερινή* de dagelyksche bediening, vers 1. en de kundigen in 't Grieks weeten, dat *τράπεζα* of *tafel* gebeezeit wordt voor het onderhoud, zie *Pignorius de Servis* p. 103. vers 3. hiet hunne bediening *χρεία* de onze hebben deeze noodige zaak, eigenlyk deeze post, zie *ELSNERUS* h. 1. ik denke dus, om te sluiten, dat deeze bediening alleen aan de Kerk van Jerusaleem, als iets buitengewoon, is vast geweest,

en dat men de Diaconen in de brieven aan Timotheus, en de Philipppers, vermeld, van de onze behoort te onderscheiden, zie BASNAGE *Ann: Eccl. ad A. C. 35. num. 8.*

DER TIENDE BRIEF.

WAARHEIDLIEVEND BROEDER,

IK word hoe langer hoe meer bevestigd in die waarheid, dat men, zal onze Godgeleerde kennis toeneemen, met de borst meer behoort te vallen op het uitlegkundig deel van deeze geheilige wetenschap, hier van heb ik in eene myner brieven (in deeze verzameling te vinden) verscheiden staaltjes gegeven, thans geeft UEd. my in uwen geëerden wederom handleiding, om op denzelven text te koomen: gy bedient u van de plaats JER: XVII. vs. 9. om de onnagaanbare bedurvenheid van het menschelyk hart aan my te beduiden, en vooral, om te bewyzen, dat de zondaar niet in staat is, om kennis van zyn eigen hart en daaden te neemen: gy maakt van Demas eenen tydgeloovige, en gy beweert, dat de beroemde plaats JOH: XVI. vs. 8. 9. 10. 11. de gewoone manier, waar op de Heilige Geest de onderwerpen der zaligheid altyd bewerkt, in zich bevat: Dus, dewyl ik van u verschille, en ik mynen naasten gaarn uit de dwaaling help, moet ik,

ik, schoon met alle bekorting, over drie Bybel-plaatsen met mynen waarheidminnenden broeder, in onderhandeling treeden.

A. Deeze plaats, (ik doel op JER: XVII. vs. 9.) myn Vriend, bewyft geenzints, dat een mensch enkel door het licht van de reden, en de openbaaring geen kennis van zyne gemoeds-gesteldheid, of van zyne daaden bekoomen kan, zonder bovennatuurlyke verlichting, want, alles wel ingezien, zo behelst dit 9de vers eene bekwaame drangreden, strekkende tot verdere afmaaning, let wel, om zich op vleesch niet te betrouwen, om dat de menschen, waar op men met achterlaating van Jehovah vertrouwt, bedrieglyk zyn, om dat het hart van den mensch *אֲפֻרָה* bielligtende is, (*sup-plantativum*) met het zelve woord, daar Jacob zynen naam van ontleent, dus, zeer geneigd, als zyne belangen zulks medebrengen, om den naasten, die zich te onvoorzichtig op hem verlaat, de hiel te ligten, te meer, daar het hart *אֲפֻרָה* zwaar ziek ligt aan dat euvel, of dan de drangredenen vers 7. 8. niet genoeg bonden, koomt 'er deeze by, hoe! zich te verlaaten op menschen, wien het ingeknoopt is, als de kans schoon is, met schoone woorden de geenen, die zich aan hun vertrouwd, om te leiden, langs duizende, voor God alleen doorgrondelyke wegen, ja, is hy, die aan dit euvel zo zwaar krank legt, een gepast toeverlaat? als gy alle de ploojen, in welke zich het menschelyk hart (daar op uit zynde, om iemand te bedriegen) zich voegen kan, na stikken konde, 't geen niemand dan God kan doen, gy zoud het menschelyk hart in dit stuk listiger bevinden te zyn, dan

Jacob, en u wachten van u daar op in geval van hulp te verlaaten, CALOVIVS *Bibl. Ill.* h. 1. heeft iets van deezen zin gepeild; zo wy ons na by het oirsprongelyke houden, word het woord eigenlyk gebeezigd van iemand, die eenen anderen op de hielen volgt, om hem van achteren te belaa-gen, zie GEN: XXVII. vs. 36. best zal men het overzetten, *het hart is glad*, en *glyachtig*, zie Hos: VI. vs. 8. hoe verschilt nu zulks hemel-breed van de stelling, waar toe men deeze woorden gewoon is aantevoeren! ik zoude u verongelyken, als ik het verschil van den text met de daar tegen overslaande stelling in 't breede aanwees, de text spreekt van *het bedrog omtrent anderen*, en de gewoone opvatting neemt het van *bedrog omtrent zich eigen zelve!*

B. Ook hier in verziat gy u, myn broeder, doende *Demas* voor eenen *tydgeloovigen* doorgaan: ik zal u wel omtrent deezen man niets nieuws noch buitengewoon zeggen, maar ik zal hem met de door groote uitleggers reeds aangevoerde wapens verdedigen: gy zult u beroepen op 2 TIM: IV. vs. 16. maar, ik bid u, wat bewyft deeze plaats? *dat hy afvallig zoude geworden zyn, en van Paulus, en van het Euangelium?* Neen zeker! uit de spreekwyze *de tegenwoordige weereld liev te krygen*, volgt niet meer, dan dat aan *Demas* het zelve zy overgekoomen, 't geen de Apostelen overkwam, by het gevangen neemen van hunnen meester, ze vluchteden uit menschen-vreeze, bang zynde voor vervolging, even zo is dees man, uit hooft van de rampen, en kwaaden, welke aan Paulus te beurt vielen, bang voor zyn leven geworden, de moed, om zich by Paulus te houden, begav hem, en hy verkoos liever zich

in veiligheid te stellen; het is eene aanmerking reeds door onzen COCCIJUS gemaakt, en van WITZIUS ook overgenomen, zo, dat het Grieks ἀγαπήσας zo veel zegt, als in onduitsch *præferende*, waar door hy dan enkel *de zwakheid van Demas gemoed omschryft*, opziende tegen folteringen: onze BEZA merkt aan, dat hy naderhand sterker geworden, en meer tegen gevaa- ren gehard zynde, tot Paulus is wedergekeerd, om dat 'er van Demas melding is in den brief aan *Philemon*, welke zeer waarschynelyk na den twee- den brief aan *Timotheus* geschreeven is, gemerkt 'er van *Timotheus* en *Marcus* melding gemaakt word, als verkeerende met Paulus, ook mag en kan men aan het Grieks ἐγκαταλείπειν den zin geeven van *geenen stand te houden, als het 'er op aankomt*, of men moest zich kunnen diets maa- ken, dat die woorden vers 16. *allen hebben ze my verlaten*, beduiden, *ze zyn allen van het ge- loove afgevallen!* maar neen, want dit wil niets anders, dan, dat ze vreesden om by de openbaa- re verantwoording van Paulus als aanhangers van hem openlyk bekend te worden, en dat ze daar door in lyden zouden geraaken: ik beken, dat de spreekwys *de weereld liev te hebben* I JON: II. vs. 15. in eenen sterken zin genoomen word, maar moet die sterke zin overal plaats vinden, heeft men de *weereld*, en wel *de tegenwoordige weereld* ook dan niet *liev*, als men de gemakken van dit leven liever wil genieten, uit menschelyke zwak- heid, dan gemak en leven voor de waarheid op- offeren, in dit laatste geval verkeert *Demas*; moest het sterker gevat worden, Paulus zoude het met zulk eene zachte pen niet bestreeken, maar hem zoo geteekend hebben, gelyk hy handelt omtrent

Hymenæus en *Alexander*, twee beruchte afvalligen 1 TIM: I. vs. 19. 20. DOROTHEUS maakt het noch erger, dan men doorgaans van *Demas* denkt, overleverende, dat hy een Afgods Priester te Thessalonica geworden zoude zyn. Uwe stelling zoude, alzo redeneeren, *Demas* was bang voor zyn leven, ergo was hy een tydgeloovige, gaat dat door? al wie tegen vervolgingen en zwaarigheden opziet, uit zwakheid van het vleesch, die is een tydgeloovige? dan zyn Jezus discipulen by zyn lyden ook zodaanigen geweest!

C. De plaats JON: XVI. vs. 8. II. dunkt my word doorgaans van het byzonder oogmerk, 't geen in deeze plaats heerscht. overgebracht tot een algemeen, en toegepast op de doorgaande manier, waar op de Heilige Geest in het bekeeren van menschen gewoon is te werken: het gaat zeker, dat de *zamenhang* een duidelyk onderscheid maakt tusschen de zaligmakende, en niet zaligmakende werkingen van den Heiligen Geest, maar, al het geen in onze drie versen gemeld word, behoort meer, mynes inziens, tot de huishoudelyke werkingen bepaald omtrent het Joodsche volk; laat ons zien! de Heilige Geest op den Pinxterdag uitgestort, en werkzaam in de afgezonden Apostelen tot bekeering van de weereld der Heidenen ἐλέγξει zal die weereld overtuigen (zie HAND: IX. vs. 22. JON: VIII. vs. 9.) door kracht van bewyzen. 1) Van zonde, om dat ze in my niet gelooven, myn getuigenis, dat ik van God, en van my zelve geev, niet met vertrouwen omhelzen, en daar door van my, als van den eenigen Heiland, geen gebruik maaken, zo dat ze van wegen deeze verasmaading ten hoogste strafwaardig zyn; 2) overtuigen van gerechtigheid om dat ik tot mynen Vader
hee-

heenen gaa, en gy zult my niet meer zien; de door Pinxtervuur bezielde Apostelen zouden met onwraakbaare betoogen aan de weereld der Heidenen toonen, dat de waare en eeuwige gerechtigheid door my is aangebracht, zo dat dezelve buiten my in niemand te vinden zy; en, dat deeze gerechtigheid met de daad is aangebracht, zullen ze ten uitbundigste daar uit doen blyken, om dat ik door myne opstanding en hemelvaart verheerlykt ben, dus, om dat ik niet meer gezien word op Aarde, de Vader verklaart daar door, dat hy van my voldaan is; 3) overtuigen van oordeel, om dat de Overste deezer Weereld geoordeeld is, dat is, veroordeeld, wat dit kennelyk aldus: de Overste deezer weereld, de God deezer eeuw, is de Satan, de Vorst der duisternis, de groote tegenstander van Christus, dees is in den borgdood van Christus veroordeeld en gevonnist, zyn macht en geweld is aan hem, uit kracht van de moederbelofte benoomen, en, om dat hy in zyne macht en Ryk, gefnuikt is, zo zal hy in het verleiden van de volken tot afgodery, zo veel invloed niet maaken, de afgodsdiensten zullen trapsgewyze uitgestampt worden ZACH: XIII. OPENB: XX. dus, de Apostelen zullen aan de Heidenen deeze myne overwinningen over den Satan verkondigen, en zulks met klem van redenen bewyzen, 't geen geduurig in ἐλέγχειν legt opgewonden, dus, indien de Heidenen, ondanks deeze myne overwinning over hem, den Satan noch blyven erkennen voor hunnen Vorst en Heer, dat zy met hem zullen veroordeeld worden.

Dus hangen alle de geleden van deeze keurige plaats natuurlyk te zamen; maar wat gaat men niet ten aanmerkelykste buiten het waare doel, als men
 deze

deze plaats aanvoert, om de overtuiging, die de H. Geest aan zondaars doet, als uit eenen waaren zedel, te bewyzen, die dit niet ziet, is op den middag blind, en begaat in het redeneeren eene onbedenkelyke μεταβάσις εἰς ἄλλο γένος dat is, hy brengt een vreemd bewys tot iets vreemds over, hy redenkavelt van 't geen de Apostelen na de uitstorting van den Heiligen Geest, huishoudelyk gedaan hebben, tot het noch duurend werk van den Heiligen Geest in de bekeering van zondaars! Ik hoop dat gy, myn Vriend, zulks met een halv oog zien zult, terwijl ik my meester maak van uwe blyvende toegenegenheid, en den zelven aan den God van alle genade hartgrondig aanbeveel,

MYN HEER,

UE. Dienaar.

P. NIEUWLAND.

s'Hage,

10. July 1771.

VEER.

VEERTIENDE BRIEF.

MYN HEER!

IK bewonder my geenzints, dat UEd. de uitdrukking van zeker Schryver, die gewaagt van *Ketteren*, die *Hellewinnaars* genoemd wierden, niet begrypt, ik heb 'er ook lang over ge-philosopheerd, tot dat myn aandacht viel op de weinig bekende Grieksche bewoording van *ἀδης-κέρδιται*, 't geen uit twee woorden zamengesteld, te weten *ἀδης* *Hel*, en *κέρδος* *winst*, dien klank naar de letter in onze taal geeft, weet dan, dat deeze benoeming gebruikt wierd van *hun die door de prediking van Christus aan de verdoemden in de hel geschiet*, (naar dwaalende onderstelling) *bekeerd waaren*, zynde door het geloove in hem, daar uit verlost, maar men zoude, dunkt my, het Grieks beter treffen, met die benoeming over te zetten *door zulken die winst in de hel gedaan hebben*, zo als ze by *Sirmondus* uitgaave van den *Prædestinatus* hær: 79. omschreeven worden, en ook van *COTELERIUS ad libr. 3. Sancti Hermæ Past. p. m. 117.* aldus begreepen worden te zyn, en te moeten vertolkt worden, waarom *ITTIGIUS* uit dien hoofde de leer van *Hermas* met groot recht gispt, als hebbende *CLEMENS* met anderen doen dwaalen, zie *Cap. Sel. Hist. Eccl. l. 3. Sect. 3. §. 19. p. 177.* Deeze *Helle-winst* of de verlossing uit deze

ze've

zelve word van sommigen zeer verre uitgestrekt: het blykt uit een brief van AUGUSTINUS aan EUODIUS, dat sommigen *de geheele Hel* oordeelden verlost te zyn, 't welk hy *hæc*: 79. voor een groote kettery verklaart, DANÆUS noemt de dus gevoelende *liberatores bevryders ad l. C. AUG.* p. 342. zie PHILASTRIUS *Hæresi.* 121. wiens woorden ook aangetrokken worden by GREGORIUS l. 6. *Epist.* 15. zekere Georgius Presbyter en Theodorus Diaconus in de Kerk van Constantinopolen, [aan wien Gregorius den aangehaalden brief schreef,] hadden deeze dwaaling van *de bevryding van alle de helbewooneren* aldaar verspreid, en tegen hun haalt Gregorius de woorden van Philastrius aan, doch, 't geen ik daar even schreef van eenen Clemens, welken Hermas op het dwaalspoor hielp, moet men niet alleen verstaan van Clemens den Alexandriner of den Romein, neen maar ook van eenen Clemens, die ten tyde van Bonifacius Bisschop van Mentz leefde, die van hem gewaagd *Epist.* 135. *ad Zachariam*, dit gevoelen is in verscheiden gezang-boeken der Grieken, [hoewel mogelyk door eene Poëtische verbloeming meer dan als hun echt gevoelen] te leezen, te weeten, in hun *Triodion*, *Pentecostale* en *Synaxaria*, alwaar het als een rechtzinnig gevoelen word opgegeven, zie LEO ALLATIUS *de libr. Eccl. Græc. dis.* 2. p. 240. en 308. welke p. 324. melt, hoe Micbaël Glycas de gedachte van veele Grieken wederlegt, dat Judas de Verraader zich zelve daarom zoude geworgd hebben, ten einde vóór Christus in de Hel te zyn, om door Christus van daar te kunnen verlost worden, 't welk ook de gedachte was van eenen Ammonius Presbyter, trouwens 'er was geen einde aan de aanhaalingen, indien ik de toestemmende getuigenissen van IRE-

NÆUS,

NEUS, **CLEMENS ALEXANDRINUS**, **EPIPHANIUS**, **OECUMENIUS NICETAS** en andere wilde bybrengen. **ORIGENES** tegen *Celsus* l. 2. p. 85. bepaalt deeze ontkooming tot de τὰς βυλόμενας πρὸς αὐτὸν de zielen, die hem gewillig aldaar hoorden, **AUGUSTINUS** schryvt de *Genesi ad liter*, l. 2. C. 33. num. 63. quos esse solvandos occulta nobis sua *Iustitia* judicabat, welken hy door zyne voor ons verborgen gerechtigheid oordeelde te moeten verlost worden, welk gevoelen van *Augustinus*, door **JOH: DAMASCENUS** l. 3. de *Orthod. Fide* C. 29. omhelsd en beredeneerd word, zoo dat de Vrye wil daar in, [ook in de Helle,] het grootte onderscheid van al of niet verlost te worden, veroorzaakt.

Ik heb genoeg gezegt, om u deeze *Hadekerditen* te leeren kennen, met een woord noch, dat deeze post aan *Moses* en *Elias*, wat zeg ik, aan *Paulus* ten baat van de Israëllers, na zynen dood zoude zyn toebetrouwd, was de sassing van *Origenes* in *Matth.* en in *Comm. ad Rom.* l. 8. p. 698. maar deeze zullen aldaar langer getoeft hebben, dan *Christus*, van wien **NICEPHORUS** l. I. C. 31. *H. E.* schryvt, dat by slechts voor een oogenblik aldaar verscheenen is, en als een blixem! 't volgende oogenblik wederom op Aarde kwam: Houd de kortheid van den brief voor aangenaam, als ik van myne afwezigheid te rug koome, zal ik dezelve met eenen uitgebreideren dubbel vergoeden.

Heil! en Al-groete!

T. T.

P. NIEUWLAND.

s'Hage,
den 2. Aug.
1771.

VYV.

V Y V T I E N D E B R I E V.

WEL EDEL HEER!

IK vind my verplicht, om myne dankzegging aan U Wel Ed. welmeenend te betuigen, voor de opheldering, welke U W. E. my gav; nopens de letter van de gelykenis, te vinden MATTH: XIII. vs. 44. Ik heb myne verwondering niet genoeg kunnen uitdrukken, dat onze geleerde Uitleggers, [welke ons anders veel goeds zeggen over den geestelyken, en zaakelyken zin van deeze woorden, over de zwaarigheden, welke in de letter gevonden worden, en die niet gering zyn geheel zwygende,] ons geen woord melden ter vereffening van billyk opkoomende bedenkingen: het is met verkreegen verlov, dat ik onze geheele onderhandeling aangaande deeze plaats in het licht geev: Men leeze de aangestipte plaats MATTH: XIII. vs. 44. eens zeer aandachtig over, en zie, of de volgende bedenkingen over den letterlyken zin in onzen geest niet opkoomen? *De handelwyze van deezen man in de Parabel is ten uiterste tegen alle recht en billykheid, immers. 1) Wie gav dien man het recht, om op eenes anders akker niet alleen te koomen, en aldaar, zo als men in rechten spreekt, grondroering te doen? gelyk hy zeker moet verondersteld worden gedaan te hebben, dewyl hy anders den daar in verborgen schat niet zoude hebben kunnen aantreffen, [een*
schat

fchat word in de rechten beschreeven te zyn *Vetus quædam depositio pecuniæ, cujus memoria non exstat*]

2) Was het eerlyk, en kan het door den beugel, dat hy eenen *fchat* in den akker van eenen vreemden gevonden hebbende, zo als men het Grieks kan leezen, *zulks verzwegg*, daar de *fchat* natuurlyker wyze toebehoorde aan den eigenaar van het land; 3) dat hy op eene *sub- en obreptive* manier, gelyk men zegt, den eigenaar van zynen akker ontzet door te veinzen, dat hy wel zin had denzelven te koopen, daar het hem meer te doen was om den *fchat*, als wel om den akker, terwyl hy de innerlyke waardy van den akker voor zich zelve verborgen hield. 4) En kan dan de Heilige Geest het Koningryk der Hemelen betaamelyk vergelyken by zulk eene listige en onrechtvaardigen, ja bedriegelyken handel?

Men zal zich te vergeevs in alle bogten wringen, om uit deeze zwaarigheid te geraaken: zeldzaam is het intusfchen dat niemand der aan my bekende uitleggers, zich titel of jota aan deeze grieven bekreund heeft, en ik wil edelmoedig zeggen, dat het geen ik U in myne oplosfingen deswegen voorhield, my zelve niet voldeed, tot dat UEd. door eene kleine aanmerking, dit ftuk in een geheel ander daglicht plaatfte, en doe wierd alles in de gelykenis voor betaamelyk, en geoorlooft verklaard: Namelyk men behoort de waare beteekenis van het woord *fchat*, welke alhier van de gemeene beduidenis afwykt, vooral onder het oog te houden: Wy zeggen van iemand, [die kundig zynde van een zaak, een groot voordeel met iets kan doen, 't geen, voor eenen anderen, die onkundig in de zaak is, zich zo niet heeft,] dat hy in dit of dat te koopen

O o

eenen

eenen grooten schat, eenen buit, en ongemeene winst en voordeel zal hebben, [*non quod pueri in faba*] dus zegd hier de *schat* dien hy vond niet eenig geld, maar de goede gelegenheid van den grond, bekwaam tot aankweeking van dit of dat gewas, zo het door eene kundige hand ondernoomen word; verbeel u nu het geval in dit daglicht: dees man zag eenen akker, hy der gronden kundig, bespeurde door het insteeken, by voorbeeld, van eenen stok, dat dit stuk grond zeer geschikt was, tot dit of dat soort van *product*, waar mede hy groote winst konde doen [*dit is de schat in den akker verborgen*] hy houd het voor zich zelve, spreekt 'er tot niemand van, doch begrypende dat hy daar mede zyn groot voordeel bejaagen konde, treed hy in onderhandeling met den eigenaar, en koopt met hem overeen in de prys, en maakt zich dien akker eigen, tot het aan hem bewuste einde, ja, om 'er gelukkig in te slaagen, is hy niet kaarig in het koopgeld, want hy maakt zyne vaste of onroerende goederen tot geld, om dien koop te betaalen, wel verzekerd, dat hy zyn *interesse* dubbel en dwars daar uit zal kunnen haalen: wat doet hy hier, 't geen in geval van *handel* niet ten uiterste geoorloofd is? niemand moet hier blyven hangen aan de spreekwys, een *schat verborgen in den akker*, want dit kan zeer eigenaartig gezegd worden van de *kracht* (wy zeggen in onduitsch van de *Virtuten*) van de *deugdzaamheid*, en van het *innerlyk vermoogen*, 't welk in dien grond gelegd is, welken *schat* hy door zyne kundigheid in den aart van de gronden ontdekt: Langs deezen weg, herinnere ik my, dat UWel Ed. alle zwaarigheden in den letter opruimde, voor welken goeden dienst ik denzelve openlyk dank

dank bewyze, my verblydende, dat wy onder onze ledemaaten zulke oordeelkundige en doordenkende lieden bezitten, deezen zyn schatten, in den akker van Gods Kerk, en ik oordeel, dat ik de zulke niet behoefte te verbergen, schoon UWel Ed. lieft verkoos, dat deszelvs naam niet genoemd wierd:

Voorts teekene ik my met waare hoogachting,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND,

s'Hage,
den 26 October
1772.

ZESTIENDE BRIEF.

MYN HEER!

DEZELVE kundige en opmerkzaame Bybellezer, welke my den even voorgaanden vyvtienden brief deed schryven, heeft my noch eene andere, doch een weinig meer Paradoxe gedachte medegedeeld, welken ik geloove, dat by veele leezers geene grooten opgang maaken zal, en, als ik de waarheid zeggen moet, ze kan myne onverhinderde toestemming tot hier toeniet wechdraagen; ik zal echter mynen kundigen en Wel Edelen Vriend, die eer aandoen, om zyne gedachte met allen mogelyken klem voortestellen: dezelve koomt in zelvstandigheid hier op neder.

Zyn Wel Edele verklaart zich van over langen tyd gebelgt te hebben, dat men de bekende plaats **HAND: XVII. vs. II.** *die van Berëen waaren edeler dan die van Thesfalonica, als die het woord ontfingen met alle toegeneegenheid, onderzoekende dagelyks de Schriften, of deeze dingen alzoo waaren, altyd bybrengt, om menschen op te spooren tot hernaaftig en oordeelkundig leezen van Gods woord; zyn Wel Ed. meent, dat deeze plaats niets minder dan dit bewyft, want dat men doorgaans een zeer verkeerd denkbeeld hecht aan het woord **SCHRIFTEN** in de boven aangehaalde text; de volksdwaaaling meent, dat die **SCHRIFTEN** hier beduiden de *Schriften van het Oude Testament, of bepaaldelyk de Prophetien*, doch zyn Wel Ed. is van een geheel ander oordeel, ei hoor, hoe hy zyne zaak voorstelt en voldingt. Volgens het 1ste en het 1ode vers blykt het, dat en de Thesfalonikers, en de Bereërs beide Jooden waaren, die de *thesis*, dat 'er volgens de Godspraaken een *Mesfias* toekomftig was, omhelsden, aan wien gevolgelyk de *hypothesis*, dat *Jefus van Nazareth die Mesfias was* moest beweezen worden, maar, vraagt zyn Wel Ed. hoe was het mogelyk, om aan die van Bereën en Thesfalonika te bewyzen, dat Jefus van Nazareth volgens, de veronderftelling de beloovde en daargestelde *Mesfias* was? zouden ze zulks op het enkel zeggen van Paulus geloovt hebben? Paulus moest het hun uit de *daaden*, en *verrichtingen van Jefus van Nazareth* vergeleeken by de Godspraaken, bewyzen; nu, men bewyft geene *facta nisi per testes*, daaden, dan door middel van getuigen; waar uit wisten de Bereërs, of de Thesfalonikers, dat *Jefus van Nazareth in de omftandigheden van zyn leer en leven beantwoord had aan de Godspraaken?* welke waaren*

waaren de *Historische* bewyzen? Paulus was by hun niet geloovbaar uit zich zelven, hy moest derhalven *echte stukken*, bewyzen, en, zo als men spreekt, *documenten* voor de *geschiedkundige waarheid* met zich brengen; en, let wel, deeze *historische bewyzen* door geloovwaardige lieden, die by de Jooden bekend waaren, en gereeden ingang vonden, meent zyn Wel Ed. dat alhier door de **SCHRIFTEN** moeten verstaan worden, Paulus had die *historische echte stukken*, welke het leven en de lotgevallen van Jesus van Nazareth behelsden, by zich, en deeze documenten weigerden die van Thesfalonica vlytig te onderzoeken, maar die van Berea, edelmoediger van aart zynde, en meerdere zucht voor de waarheid hebbende, doorbladerden dagelyks die *stukken*, welke van de waarheid en hoedanigheid, der verrichtingen en lydingen van Jesus van Nazareth bericht gaven, en vernamen daar uit **OF DEEZE DINGEN** welke hy in *hypothesi* in vooronderstellende toepassing tot Jesus van Nazareth bracht, waarlyk zo waaren; of de *stukken*, welke voor de geschiedenis van Christus leven en dood getuigden, echt waaren, en daar door accoort stemden met de Godspreeken; want **DEEZE DINGEN** zyn by zyn Wel Ed. de *facta*, en de levensverrichtingen van Jesus van Nazareth; deeze nu konden immers niet uit de Godspreeken, maar wel uit *bewyzen van dientyd* worden opgemaakt; zyn Wel Ed. meent dat hier toe zeer ongedwongen moeten gebracht worden, de *Pergamenten*, waar voor Paulus zoo bezorgd was, en welken hy beval aan Timotheus **INZONDERHEID**, mede te brengen 2 TIM: IV. vs. 13. om dat hy dezelve over al, by de Synagogen van de Jooden noodig had tot staaving van de *historische waarheden*, nopens het leven en sterven

van Jesus van Nazareth, zynde als zyne wapenen, welke hy niet konde ontbeeren, ja! hier uit leid zyn Wel Ed. af, dat, alwaar deeze historische bewyzen van geen gezag of nut waaren, God met wonderwerken zy tusſchen beide gekoomen, 't welk by de Jooden, by wien de echtheid der ſtukken konde onderzocht worden, niet noodig was.

Ik heb de meening van mynen geachten Vriend, die zeer yverig op deeze gedachte was, duide-lyk, en onverminkt voorgesteld, myne zwaarig-heden daar tegen, beſtonden meerendeels daar in, dat de benoeming *αἱ γραφαὶ* de *Schriften*, in het N. T. zonder uitzondering eigen was aan de *Schriften* van het O. T. zelfs in het 2de vers van ons Text-Hoofdstuk, en dat het dus vreemd doet, dat Lucas geheel ander ſoort van *Schriften* met dien dubbel-zinnigen ſpreektrant zoude beſtempelen, en wel, zonder *nadere omſchryving*; ook meende ik, dat Paulus, offchoon de Bereërs en Theſſalonikers de *Schriften* van het O. T. bezaten, hun in het *waare verſtand* en den *uitleg* van dezelve, konde en moest inleiden, 't geen doch, let wel, met de ſleutel der kenniſſe, by de Jooden verlooren was, dus konden de Theſſalonikers en Bereërs onderzoe-ken, of Paulus *eenen goeden uitleg* gav aan deeze Godspraaken, daarenboven dacht ik dat de ge-ſchiedkundige dingen, nopens Jesus van Naza-reth, langs andere wegen tot de Jooden konden koomen, zonder dat Paulus benoodigd had dezel-ve door getuigſchriften met zich om te voeren; gy, Myn Heer, oordeel hier over een oordeel naar waarheid, en blyvt van my gegroet,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's Hage,
27. October 1772.

AAN.

A A N H A N G S E L

TOT DEN VOORIGEN BRIEV.

IK gebruik de vryheid, om UWel Ed. over een en ander gewigtige Bybelplaats kortelyk te onderhouden, ten einde ik in eenen brief veel opfluite.

A. Gy weet, welke poogingen door vroegere en latere Godgeleerden gedaan zyn, op de beroemde plaats 1 SAM: VI. vs. 19. te weeten, hoe men aan eene zoo kleine Stad *vyvtig duizend menschen* kan toeschryven, deeze plaats is door de Oordeelkundigen aan alle kanten beschouwd, we kennen zelfs de niet lang geleedene geleerde navorschingen van den beroemden KENNICOT en HASENKAMP, welke lof verdienen, doch het kan aan de goede zaak der Openbaaring geen na-deel toebrengen, dat men de voorige beschouwingen met noch eene gissing vergroot: .) De text maakt een zeer kennelyk onderscheid tusschen *twee voorwerpen* van de Godlyke strafoefening, het eerste voorwerp betreft *de mannen van Bethsemes*, het tweede raakt *het volk Dÿ* ..) Nopens het eerste voorwerp word gezegt, dat God *zeventig mannen van de lieden van Bethsemes* sloeg, en, wat het tweede betreft, *onder het volk sloeg God vyvtig duizend mannen*, in dit geval versta ik door het volk, in onderscheiding van de lieden van Bethsemes, *alle de stammen van Israël*, zoo dat God de zonde van de Bethsemiten aanmerkte niet, als een zonde van Bethsemes alleen, maar,

als een zonde van de geheele natie waarom de straf ook doordrong tot het geheele volk: de Hebreuwsche text schynt voor deeze opvatting wonder gunstig, de taalkenner gelieve zulks eens na te denken; het werkwoord *שָׁחַ* komt *tweemaal*, en by *herhaaling* voor, en by de tweede herhaaling, zal ze niet nutteloos zyn, moet de zin in sterkte toeneemen, 't geen de onzen zeer wel gevoeld hebben, door het overtezetten *ja by sloeg*, dus moet de slagting onder het volk iets meer beduiden, dan de slagting onder die van Bethfemes, men weet doch, hoedanig de natuur van een *κλίμαξ* of opklimming van de woorden is in de kunst van welzeggen, hier by komt, dat men het oorsprongelyke eenvoudig dus kan leezen: *En by sloeg onder de mannen van Bethfemes, dewyl zy in de ark des Heeren hadden gezien: Ja, by sloeg onder het volk: hier is de zin als volleedig, maar, achtervolgens dit tweederley slaan, word ook het getal der geslagene tweeleedig gestelt, als of 'er by verdeeling geschreeven was, Nopens het eerste slaan, zulks raakte zeventig mannen van die plaats; Nopens het tweede slaan, onder alle de stammen door het geheele land, hun getal was vyvtig duizend, men zal dus wel doen met den zin by *וַיַּחַד* te doen ophouden, en dan te hervatten, zeventig mannen, wat de eerste, vyvtig duizend wat de tweede betreft: Ik wil niet ontkennen, dat deeze opvatting my zeer toelacht, en zich door haare eigen eenvoudigheid schoort, en dat ik dan zeer leevendig begrype, dat het geheele volk rouwe bedreef, om dat het benevens de mannen van Bethfemes in deeze droevige slagting deelde: 'er is maar eene zwaarigheid, daar in ik niet genoeg doorzie, en waar op mogelyk iemand, die wat*
meer

meer doordenkt, my zal kunnen voldoen, waarom God de zonden van de Bethsemiten heeft aangemerkt als eene volks-zonde, waar in alle de stammen deelden? Men leeft doch nergens in den zamenhang, dat de overige stammen met de Bethsemiten hier in gedeeld hebben, dit maakt my een weinig verleegen, en mischien word'er wel een of ander gevonden, die de reden daar van in 't vervolg zal weten op te spooren, om het geene duister is, moet men niet ontkennen, 't geen klaar is: ik omhelze dan deezen uitleg, maar ik laat u nader denken over de laatste zwaarigheid.

B. Wat 'er by volle korven, over den te recht of te onrecht door Christus gevloekten vygeboom, door de keur der Geleerden geschreeven is, weet ieder, doch ik geloove, dat niemand langs korter en eenvoudiger pad gegaan heeft, als de uitmuntende kenner der Grieksche taal, ik bedoel den geletterden HOOGEVEEN, dees heeft in zyn onsterfelyk werk *de Doctr. Partic. Græc.* t. 2. pag. 920. seq. C. 39. §. 4. breeder getoont, dat de Grieken, en ook de Schryvers van het N. T. de deelwoordekens *ἡ γὰρ* beezigen, om eene volstreckte, en allersterkste ontkenning uit te drukken, gelyk aan onze ontkenning in *het geheel niets, volstrekt niets, niets als niets*, achtervolgens deeze beteekenis heeft men in den Griekschen Text slechts eene kleine verandering te maaken, in de zetting der zinsnede, *En* (MARCUS XI. vs. 13.) *koomende by dien vygenboom, vond hy niets dan bladeren, IN HET GEHEEL NIETS, DAT NAAR VYGEN ZWEEMDE*, hier moeten nu: staan *ἐδὲν εὗρεν ἐν μὴ φύλλῳ, ἡ γὰρ: ἦν καὶ τοῦς συκῶν* welke laatste woorden, als een *Nota bene* tuschen twee haakskens behooren geplaatst te worden, en in

onze taal kennelyk aldus by omschryving klinken: *Men gelieve wel gade te slaan, dat het de tyd en mischien een goed seizoen der vygen was, ondanks dit alles vond Jhesus niets dat naar vygen gelykte, hoogstbillyk vloekte hy dan dien boom, welke niets minder deed, dan 't geen dezelve behoorde te doen; men vind HAND: XVI: vs. 37. dit is γὰρ in dien zin van eene volstrekte ontkenning, alwaar de onze hebben NIET ALZOO! als of 'er stond het heeft geene de allerminste welvoegelykheid, dat men ons die Romeinen zyn, onveroordeeld in het openbaar gegeesfeld heeft, en werpen ze ons nu heimelyk daar uit? Niet alzoo! dit heeft schyn noch schaduw van welvoegelykheid: Gy ziet, dat eene zeer geringe Commatizering of stip-verzetting, welke niet oorsprongelyk is in de Heilige Schryvers, alhier van een groot nut is, om langs eenen zeer korten weg, het gebas van het driest ongeloov te doen ophouden, en alle hunne batteryen te demonteeren; ik voor my berust volleedig hier in, en ik zoude oordeelen, dat 's mans uitleg boven alle uitzondering was, indien ik niet noch wat te tobben had, met de afgebrokenheid van den Griekschen styl op het einde van het vers, de rede staat dan eenigzints als buiten zamenknoppend verband, ἢν κατὰ τὸν συνῶν als 'er een δὲ tuschen stond, schynt zich de rede beter te koppelen, ἢν δὲ, of κατὰ doch de innige kenner van den Griekschen styl (vertrouw ik) zal blyken en bewyzen in zyn voordeel aan de hand hebben, waar uit men zal moogen en kunnen opmaaken, dat de Grieken in zulk een geval de uitlating of de aanstipping van de nadruk overslaan, wanneer ze het zelve willen beduiden, als de Latynen met hun *Atqui*, hoe zoude het ons gesterkt hebben, wanneer de overwaardige Letterheld maar een ee-*

eenig voorbeeld hier van, by het keurig ontwikkelen van Marcus plaats, gevoegt had.

C. De derde aanmerking raakt eene Grieksche zegwys, welke wy MATTH: XXVIII. vs. 1. ontmoeten: de geletterden weten, wat'er getobt en over hoop gehaalt is, over de zegwyzen ὅψε δὲ Σαββάτων late na den Sabbath als het begon te lichten tegen den eersten dag der weeke, de taalkenner mag het naslaan by WOLFUS in Cur: Crit: h. 1. doch ook hier zal de eenvoudigheid, en eene kleine verandering van Commatizing groot licht kunnen verspreiden: wat, indien wy deeze eerste woorden van HOOFD: XXVIII. eens betrekkelijk maakten tot het laatste slot van het XXVIIIste HOOFD: in dien zin vers 66. en zy beenen gaande verzekerden het grav met de wacht; den steen verzegeld hebbende, OP HET LAATSTE VAN DEN SABBATH, OP HET UITGAAN VAN DEN SABBATH, en by aan en invulling, dit verzegelen van den steen geschiede OP EN BY HET UITGAAN VAN DEN SABBATH, dan is de genitivus Σαββάτων niet na den Sabbath, maar behoort tot de omschryving van den Sabbath, LIGTFOOT in Hor: Heb. h. 1. gewaagt van de מוֹצֵא שַׁבָּת van de uitgang of het einde van den Sabbath, en de door hem aangehaalde Rabbyn gewaagt van iets dat geschied was בְּמוֹצֵא op het uitgaan van den Sabbath; is het dus niet zeer waarschynelyk te denken, dat Matthæus door zyne Grieksche zegging ὅψε Σαββάτων dit Motza haschabbat hebbe uitgedrukt? En, dan begint HOOFDSTUK XXVIII. vs. 1. zeer duidelyk aldus, *Als het begon te lichten tegen den eersten dag der week, kwam Maria Magdalena enz:*
Ik

Ik heb by nader onderzoek uit KOECHERUS *Suppl. ad Cur. WOLFII* h. l. bespeurd, dat zeker geleerd man in Duitsland in deeze gedachte is voorgetreden, hoewel met afkeuring van KOECHERUS, ik vinde echter deeze uitlegkundige opvatting allezints handgeklap waardig, en het is uit Griekfche Schryvers betoogbaar, dat $\acute{o}\psi\epsilon$ met een *genitivus* HET LAATE van den tyd bedoelt; maar, vergeev myne ongemakkelykheid, ik ftaa noch voor eene kleinigheid, die ik gaarne uit den weg geruimt had, en waar mede ik een weinig bedremmelt ftaa, hoe koomt dat $\delta\epsilon$ tusfchen die twee woorden in? fchynt dit $\delta\epsilon$ niet een *overgaand begin* tot een *ander*, en volgend verhaal te bevatten? of, zoo het te betrekken valt tot het voorafgegaane, 't welk verhaald is, dan, zoude men zeggen, vorderde de zegging $\eta\nu\ \delta\epsilon\ \acute{o}\psi\epsilon\ \Sigmaαββάτων$ het was nu laat op den Sabbath, doe ze den fteen verzegelden, zoo fluiten de Grieken meermaals hunne verhalen, door hun $\delta\epsilon$, nu koomt my deeze uitlating van het werkwoord $\eta\nu$ een weinig te hard voor, en het werkwoord fchynt my onmisbaar tot aanvulling van den zin: ik geev dan deeze bedenking aan de oordeelkundige aandacht van den doorgeleerden Amsterdamschen Leeraar, die in de oordeelkunde zulk eenen gegronden roem bezit; mogelyk dat 's mans opklaaring ons zal kunnen vroedmaaken, dat ook dit *deelwoordeke* $\delta\epsilon$ tot een nuttig einde in den text geplaatft zy; 'er zyn uitleggingen, die, indien dezelve niet altyd de waarheid treffen, althans onwraakbaare getuigeniffen leveren van den geest, en het oordeelkundig doorzicht der Bybeltolken, en tot deezen rang behoort deeze gisfing.

ZEVENTIENDE BRIEF.

AAN DEN SCHRIFTUURLIEVENDEN
HEER J. M. B.

ONder de Bybelplaatsen (van dewelke ik in eene deezer Brieven gewag maak, welke niet zelden tegen verband en oogwit gebruikt worden, behoort de plaats in JESAIAS Hoofd: XXVIII. vs. 15. daar leezen de onzen, *Om dat gy lieden zegt, wy hebben een verbond met den dood gemaakt, en met de Hel of 't grav hebben wy een voorzichtig verdrag gemaakt.* Indien ik de meening van hun, welke zich meermaals van deeze zegwys bedienen, wel begreepen heb, men voert dezelve aan, om zorgelooze zondaars te omschryven, die zo gerust en onbekommerd voortleeven, dat ze zich diets maaken, en opdringen, dat ze noch zeer verre en zeer lang van den dood en het grav bevryd zullen blyven, en daar op zo zeker gaan, als of ze werkelyk een verdrag en overeenkoomst met den dood en het grav gemaakt hadden, uit kracht van het welk de dood hun niet naderen zoude, voor dat ze tot deezen of dien ouderdom geklommen waaren, en dit is de grond, waar op ze zich tegen alle bedreigingen aan, zegenen, en in het 14de vers *יִצְחָק וְשִׁנְיָא* bespotters, mannen van gelach hieten. De zaak is maar al te waar, 'er leevden doe, en 'er leeven noch, zodanige geest-gestellen! Maar zou-

zoude de Propheet niet wat anders bedoelen? laat ons met dat oogmerk eerst eens vergelyken HABAK: II. vs. 5. de Chaldeër Vorst hiet aldaar een, *die zyn ziel wyd open doet als het grav, en, gelyk de dood is, die niet zad word, dus, als een alleenheerscher, zo winziek, en oorlogzuchtig, dat hy alle Koningryken, als inflokt, nu, met den zodanigen een verdrag te hebben, was het Godhoonend gedrag der Joodsche Overheden, die, met versmaading van Gods genegen hulp, met den eenen of anderen machtigen Koning, [die in vermoogen opgegroeid was tegen den Koning van Babel, en hierom naar Oosterschen styl HET GRAV en de DOOD, of de Dood, en de Hel hiet] zich verdraagen hadden, uit welken hoofde, ze zich tegen Babels Koning veilig schat-
teden, by voorbeeld, met den Koning van Ægypten, wiens oorlogskracht beletten zoude, dat de *אויב נאם* de overstromende geesfel, die andere gewesten verdierv, tot hun niet zoude genaaken, dewyl ze door het aangegaane gedrag met eenen machtigen Oorlogs-Held daar tegen geveiligd waren, trouwens dit was het gewoon en God zo zeer tergend euvel van Israël, 't welk by de Propheeten gebrandmerkt staat, als *overspel*, en afgodery, hun betrouwen te stellen op eenen of anderen machtigen helper, met afzien van den Jehovah, zie de nadrukkelyke plaats EZECH: XVI. vs. 26, 28, 29. de bygebrachte plaats uit HABAK: II. vs. 5. leert ons, dat het zinnebeeld in dien smaak by de Jooden bekend was, doe 'er by SPR. XXX. vs. 15. 16. daar het grav betrokken word onder de zaaken, die nooit zeggen *het is genoeg*, en JES: V. vs. 14. daarom zal het grav zich *zelven wyd opsperren, en zynen mond opdoen zonder maat**

maat enz: zie SCHELTINGA Com: in Habak. p. 163. 164. 165. nu willen de Epicuristische Jood-
sche Overheden beduiden, dat ze in goed ver-
stand staan met zulke Vorsten, van de welke hun
eenig onheil konde overkoomen, met Vorsten, die in
macht en geweld met den dood en het grav gelyk ston-
den, zoo dat 'er geen gevaar voor hun overig was,
dewyl ze Vorsten, die figuurlyk DOOD, en GRAV
hieteden, op hunne zyde hadden: men ontmoet
OPENB: VI. vs. 8. een soortgelyk toonbeeld,
alwaar zeker ontzaglyk verwoester van volken om-
schreeven word, als zittende op een vaal paard,
wiens naam was de dood, en de Hel volgde hem,
vergelyk daar MARK: in Apocal: 1. C. een god-
zalig Jood zoude gezegt hebben, wy vreezen voor
niets, want Israëls Koning is met ons; maar zoo
verbafterd was het onder Israël, dat recht het te-
genovergestelde hunne spreuk was, wy vreezen
voor niets, want wy hebben dood en hel met ons, de
booste en oorlogzuchtigste Vorsten, voor dewelken niet
staat, zyn op onze zyde: Als men dus van deeze
leenspreukige uitdrukking gebruik zal maaken,
dan moet men dezelve toepasfen niet zo zeer op
zorgelooze, dan wel op onvertzaagde godloozen,
wien men door geenerleye bedreigingen kan verschrik-
ken, die zich met een volkoomen, schoon alle grond
dervend vertrouwen, waanen in volle veiligheid te
zyn, tegen alle Gods bedreigingen: zeg by gele-
genheid, of UEd. hier mede instemt, dan of ge
iets nader en beter weet: Terwyl ik met alle
Vriendschap kweekende gevoelens my onder-
schryve,

P. NIEUWLAND.

s'Hage.
den 29. October
1772.

AGT.

A G T T I E N D E B R I E V.

WAARHEIDMINNEND VRIEND!

OP UEd. Vraag, als welke de eer en leer der hervormde Kerk betreft, kan of mag ik niet zwygen, te minder, om dat UEd. by wyze van *uitdaaging* schryvt, en wel, *als ik het zeggen mag*, een weinig schertzende in eene hoogst ernstige zaak, te weten. UEd. meent, dat de gereformeerde Godgeleerden geen grond hebben voor *eene by hun zeer heerschende stelling*, DAT CHRIS-TUS DEN HEILIGEN GEEST VERDIEND HEEFT VOOR DE KERK, EN VOOR ZYN VOLK, *men hoort dit zeggen, men praat dit na (zegt gy) en niemand heeft 'er eenig duchtig bewys voor, waar staat die stelling in het geheele N. T. en wat hangt 'er van deeze stelling niet af by de hervormde Kerk?* niet te voorbaarig, myn Vriend, koom, en zie!

Onze stelling laat zich aldus, [ik denk, vry grondig] beredeneeren:

A. Het blykt uit JOH: XIV. vs. 16. 17. dat God de Vader den Heiligen Geest zend op de bede van den Zoon, en, dat de Zoon dien Heiligen Geest zend met bewilliging van den Vader, zie JOH: XV. vs. 26. HOOFD: XVI. vs. 7. en wel, als den vrywilligen werkmeeſter van alle die goederen, die tot de toepaſſing van de zaligheid behooren HEBR: X. vs. 14. 15. ROM: VIII. vs. 16. 17. HAND: XV. vs. 8. 9.

Op

B. Op deez'n voet redeneert men aldus ; al wat de Zoon van den Vader bid en eischt, dat eischt hy *met recht*, want een rechtvaardig Zoon zal van eenen rechtvaardigen Vader niets vorderen, 't geen hy niet ontvangen kan, dan met schending van het recht ; maar, bid ik UEd. waar op rust dat recht van *verzoeken*, en *eischen*, 't geen de Zoon tot onze zaligheid oefent ? is het niet op *borgtocht*, en op verdienste gegrond ? hy *vordert*, dat de ellendeling niet in het verderv nederdaale, OM DAT HY HET RANDSOENGELD GEVONDEN HEEFT, JOB XXXIII. vs. 24. en, dat Christus zoo voor ons bid, zittende aan Gods rechtehand, zo, dat niemand veroemen kan, zulks word ROM: VIII. vs. 34. gegrond in *zyn sterven*, en in *zyne opwekking* ; op denzelven grond word HEBR: VII. vs. 25. de mogelykheid, dat *Jesus behouden kan allen*, die door hem tot God gaan gegrond om dat hy *altijd leeft om voor hun te bidden*, en dit laatste vind wederom grond in het 26ste vers in de Hoogepriesterlyke verrichtingen van Jesus Christus.

C. en, gelyk uit het even voorgaande wettig volgt, dat de eisch, welke den Vader beweegt, om ons den Geest te geeven, steunt op de voorgaande voldoening, zo worden wy hier in versterkt, om dat de Heilige Geest, als een gifte vastgemaakt is, aan de *verheerlyking van Christus als Middelaar*, ja aangemerkt word als een zeker gevolg van en op de voldoening, zie JOH: XVII. vs. 4. 5 en wel zo vast gemaakt, dat de Heilige Geest *niet eerder* konde bedeeld worden : zie JOH: VII. vs. 39 *Waarom was de Heilige Geest doe niet ? om dat Jesus niet verheerlykt was !* hoe bind Christus JOH: XVI. vs. 7. de noodzaakelyk.

lykheid van zyn heenengaan aan? want, zo ik niet wechgaa, zal de trooster tot u niet koomen; maar, zoo ik heenen gaa, zal ik hem tot u zenden; noch duidelyker staat dit HAND: II. vs. 33. *deze dan door Gods Rechtheband verhoogt zynde, en de beloften van den H Geest ontvangen hebbende van den Vader, heeft dit uitgestort, 't geen gy nu ziet en hoort, ergo, de zending van den Heiligen Geest, en deszelvs gifte is vast aan Christus verheerlyking als Middelaar; nu, deze verheerlyking van Christus als Middelaar, vind wederom den grond in, en is het gevolg van de voldoening: de zeven geesten gaan uit als hoornen van* HET GESLAGT LAM, OPENB: V. vs. 6. *Vraag aan Paulus, door wien heeft God den Heiligen Geest rykelyk over ons uitgegooten? het antwoord is door Jesus Christus onzen Zaligmaker* TITUS III. vs. 5. 6.

D. Wyders: Christus heeft ons door zyne voldoening zoo gekogt, dat hy onze Heer geworden is, wy moeten hem dan uit dien hooft voor onzen Heer erkennen; maar hoe kunnen wy hem recht erkennen onzen Heer te zyn, dan door den Heiligen Geest I COR: XII. vs. 3. dus, en, het recht van heerschappy, 't geen Christus over ons heeft, en, de gifte van den Heiligen Geest, steunen op denzelven grondslag, het recht van Christus heerschappy steunt op onze kooping, dus ook de gifte van den Heiligen Geest, Christus is dan Heer geworden tot toepassing van de zaligheid, dus vloeit de mededeeling van den Heiligen Geest, als het middel tot de toepassing van de zaligheid, uit zyn verworven karakter van Heer; dees Heer naast zich zyn eigendom, maar door wat middel? door den Heiligen Geest! en wel door dien Geest, als

als zynde de Geest van den HEER! want Christus heerscht, om dat hy gekogt heeft, hy heerscht door toepassing, en in die toepassing is de H. Geest ingeknoopt; zie daar de gronden, waar op de hervormde Kerk deeze stelling vasthoud, en zeer hecht verdedigt; het jammert my altyd dat veele lieden zoo dra vonnis tegen onze Kerk slaan, zonder vooraf de duchtigheid der bewyzen te onderstaan.

Ik hoop UEd. overreed te hebben, ten minsten gy zult toegeeven, dat onze Kerk zonder bewyzen, die het onderzoek verdienen, tot deeze stelling niet gekoomen is.

Ik ben,

MYN HEER,

Uwen teegeneegen Vriend

P. NIEUWLAND.

sHage,
den 1. July
1771.

NB. Dees brief is door eenig byval op de rechte plaats niet ingelascht, men plaatze denzelven, als tot dien datum behoorende.

NEGENTIENDE BRIEF.

NB. Ook dees brief wat laat in handen gekoomen zynde, word hier ingevoegd, schoon dezelve tot de onderstaande dagteekening behoord: De inhoud is als volgt,

VEEL GEËERD VRIEND!

BY gelegenheid, dat ik UWel Ed. voor het toegezonde boekdeel dank betuig, wilde ik myne erkentenis met eenige letteren vergezeld doen gaan, en denzelven over iets raadpleegen, 't geen Schriftuurkunde betreft: Wat dunkt u van de opvatting over Jes: L. vs. 7. 8. 9. men leeft daar tot tweemaal toe, *want de Heer Heer helpt my*, 't geen vers 9. herhaalt wordt; als het uit den aart der Dialecten, of van het Hebreeuws konde betoogd worden, dat *וַיִּשְׁמַע* en *וַיִּשְׁמַע* den zin van *Advocaat* of *voorspraak* konde dulden, zoude zulks aan de opgenoemde plaats veel sieraad byzetten, Gnozer zoude dan een aanmerkenswaardig of aanzienlyk persoon zyn, die voor eenen naastbestaanden voor het gericht, alwaar hy gedaagd was, verscheen, en, den gedaagde als vertegenwoordigende, zorg droeg, dat zyn zaak op het naaukeurigste onderzocht wierd, ja, die zich, als het noodig was, voor den gedaagden borg stelde, *Mesias* zoude dus van den Vader getuigen, maar
de

de Heer Heer zal myn Advocaat zyn, wanneer al het volgende aan dit denkbeeld zeer evenredig zal beantwoorden vs. 7. daarom word ik niet te schande, daarom heb ik myn aangezicht gesteld als een keisteen, want ik weet, dat ik niet beschaamd zal worden, welke laatste uitdrukking tot het pleit-geding schynt te behooren. en van hem gezegd te worden, die eene kwaade zaak verlooren had, ook beantwoord dit denkbeeld zeer wel aan vers 8. hy is naby die my rechtvaardigd, 't welk dan met Gnazar zal overeenstemmen, en dienen tot verklaring, 'er is een [namelyk God de Vader] naby my, die zal staande houden, dat ik Messias in myn geding met de Jooden rechtvaardig ben, wie zal dan tegen my pleiten, laat ons te zamen voor het gericht staan, wie is myn tegenparty, hy koome herwaarts tot my, wie zal my veroordeelen?

וְיֵצֵא וְיִשְׁמַח וְיִשְׂמַח וְיִשְׂמַח? vers 7. 9. want Jehovah (de Vader) is myn ADVOCAT; de geheele evenredigheid van de Leenspreuk is voor deeze opvatting, mits het maar betoogbaar zy, dat GNAZAR bepaald word tot de hulp in het gericht, of in gericht zaaken, 't welk van het tweede werkwoord מִצָּדָה bewysbaar is, althans, indien UEd. iets tot staaving van deeze beteekenis aan het woord Gnozer en Gnazar weet by te brengen, het zal my, die 'er te vergeeys na onderstaan heb, zeer welgevallig zyn, en men zal deeze schetse met nut kunnen toepassen op Rom: VIII. alwaar de hoofdstelling vers 1. is, 'er is geen verdoemnis voor hun, die in Christus zyn, 't welk de Apostel vers 22. staavt, wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkoornen van God? zoude God zulks doen? O Neen! want God is het die rechtvaardigd. God

is de GNOZER en de MATZDIK, en 't geheel beloop strookt wel met de andere bekende uitdrukking *Christus is gerechtvaardigd in den Geest* (vrygesproken, vrygepleit van God den Vader) dit leenspreukige heerscht mede in JOB XXXIII. vs. 23. 24. indien 'er by dien beschuldigden mensch, dien kranken een tolk, een Advocaat, een voorspraak in het gericht is, welke zyne zaak bepleit, en wel niet zo zeer een uit de duizende, maar liefst een uit zyn duizend, dat is, een uit zyn stam, [zo als 'er by Micha staat, gy Bethlehem Ephrata zyt niet klein om te zyn onder de duizenden van Juda] die hem na bestaat, die hem en zyne belangen dus van naby kende, welke zich dus voor hem in 't gericht in de bressen konde en wilde stellen: Het denkbeeld, 't geen wy door het dus opvatten van het Hebreeuws GNOZER in de plaats van Jesaias, zouden aanwinnen, zoude ons God den Vader vertegenwoordigen en als met de daaden de zaak van Mesfias bepleitende, waarom de uitkoomst van het geding noodwendig ten voordeel van Mésfias moest uitloopen, 't geen wonder wel strookt met Paulus gezeg ROM: I. vs. 3. τὸ θεῖόν die krachtig DOOR EEN UITGEWEEZEN RECHTSGEDING beweezen is Gods Zoon te zyn uit, en door de opstanding uit de dooden.

Ik geef het gestelde aan uwe overdenking, en beveel my zelve, na plichtpleeging en heilbede, aan uw gunstig aandenken.

P. NIEUWLAND.

s'Hage.
den 4. Augustus
1771.

TWIN-

TWINTIGSTE BRIEF.

VEEL GELIEVDE MEDEBROEDER!

IK heb uit uwen zeer aangenaamen geleerd, hoe de geringste voorwerpen, even van ter zyde aangeroord, onze gedachten tot wigtiger voorwerpen kunnen opleiden: gy noemt onzen ouden Vriend en veeljaarigen bekenden, onzen COMPAGNON, en by het leezen van deezen titel viel my terstond in, dat dit onduits woord zo veel teekent als *Mede broodeling*, die met ons van een en het zelve brood gegeten heeft; in de midden eeuwen hietede men hun *companes*, *companiones*, zie DU CANGE, h. v. SIMPLICIUS VERINUS in Ep. ad Pacium p. 94. 95. 96. heeft 'er eene uitneemende aantekening van, en toont, dat het evengeldig is met der Grieken *συνάγες* en *συσσιτίες* [in accus. plur.] terwyl de naauwste gemeenschap, van de tafel, en het gelyk aanzitten aan dezelve ontleend word, gelyk *Epimenides* de paarden, die uit ééne kreb eeten, *ὀμονάπες* mede-krebbelingen noemt: zo gy dien zo even aangehaalden brief van SIMPLICIUS VERINUS, (dien men voor *Salmasius* houd,) niet bezit, zie dan den text uitgedrukt in LYDII Coena Dom: Liter. p. 521. in CRENII fasc. 10. Doch dit alles voert mynen aandacht op tot eene aanmerkelyke plaats van Paulus 1 COR: X. vs. 17. dewyl wy allen eenes broods

deelachtig zyn. JAMBlichus in *vita Pythagoræ* C. 86. schryvt, τὸ γὰρ ἀρχαῖον βαρβαρικῶς πάντες ἐπὶ ἓνα ἄρτον συνέσαν οἱ φίλοι, want volgens de oude zeden der Barbaaren kwamen de Vrienden tot het eeten van een brood te zamen; en LAËRTIUS de *Vit: Philos.* l. 8 segm. 35. spreekt noch duidelyker, dat oudtyds, de Vrienden tot een brood te zamen kwamen καθάπερ καὶ νῦν οἱ βάρβαροι, GELYKERWYS DE BARBAAREN NU NOCH DOEN; dit heeft de geleerden onderling verdeelt, 'er zyn, die met Gyraldus de *Symb. Pythag.* denken, dat de twee genoemde Schryvers de eerste Christenen op het oog hebben, van welken Paulus zoo aanstonds schreef, dat ze allen eenes broods deelachtig waaren, ik weet dat MENAGE en ALDOBRANDINUS zulks van anderen verstaan, maar LAËRTIUS schift de oude Barbaaren, en hunne handelwyze van het doen der Barbaaren in zynen tyd, (waar op wel te letten staat;) nu weet men, hoe de Christenen in het eerst doorgaans met de Jooden verward wierden, en hierom den bekenden naam van Barbaaren konden voeren: Om nu de blyvende en onschendbaare vereeniging van de gemoederen te beduiden, beezigde Pythagoras het zinnebeeld van τὸν ἄρτον μὴ καταγνύναι het brood niet te breeken, 't welk te kennen gav, den band van vereeniging niet los te maaken, ὅτι ὁ δὲ τὸν συνάγοντα διαλύειν gelyk het dan van ouds voor het allerberispelykste ding gehouden wierd, de vriendschap te verbreeken met tafel-genooten, denk maar om Ps: XLI. vs. 10. wat werkt dan niet de Apostolische spreekwys krachtig mede, om eene eenheid, en den onderlingen band van vereeniging die het Avondmaal van onzen Heer tusshen de Christenen legt, aan ons te beduiden, 'er moet tusshen de Christenen de heiligste vriendschap, en

VERMAAKELYKHEDEN IV. Boek 601

en de uitneemendste verstandhouding bloejen, want zy zyn *tafel-genooten*, en de Heidenen ſchynen, uitwyzens de plaats van **DIOGENES LAËRTIUS** zulks alzo begrepen te hebben, welke plaats van dien ſchryver ons teffens de waare *Historiſche Oudheid* van het Avondmaal vieren der Chriſtenen, voor den aandacht brengt, als zynde het by de Heidenen bekend, dat de Chriſtenen door het nuttigen van het Avondmaal zich verbonden tot de wetten van vriendelyke eenheid: Hoe groot intuſſchen moet dat Brood niet zyn, waar van alle waare Chriſtenen zo veele eeuwen lang te zamen gegeten hebben; trouwens het is een *Levensbrood*, dat uit den Hemel is nedergedaald, om aan de *Weereld* het leven te geeven: Mogten de geestelyke *compagnions* veel daar aan denken, ze zouden meer vrede bewaaren onder elkander, nu, nu de twist geest hun bezielt, *breeken zy ſiguurlyk het brood* tegen het zinnebeeld van Pythagoras, en noch veel ſterker tegen het Euangelium van Vrede! doch ik zoude zo zachtkens aan het Prediken geraaken, en de afgaande poſt legt daar verbod op! Myn wensch moet 'er noch by, dat gy en ik lang *gebroode Dienaars* van eenen Heer mogen blyven!

Ik onderſchryf my,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND:

s'Hage.

den 10. November

1772.

P. S. Na het eindigen van de bovenſtaande brieven, valt my gelukkig in, hoe U E. zich, vol-

gens de gewoone opvatting, dikwerf bedient van de bekende plaats R o m: VIII. vs. 16. om daar mede te bewyzen, *de inwendige of bevindelyke gewaarwordingen in het Christendom, als opgewonden in het medegetuigenis van den Geest met onzen geest*, doch 'er is reden van te duchten, dat deeze afleiding niet ten vollen overeenstemt met de Sc r i p t u u r l y k e meening, schoon ik een weinig schoorvoetende my hier over uitlaat: Wy weten, dat in het N. T. het woord πνεῦμα, 't geen veelvouwig in betekenissen is, niet zelden gebeezigd word voor eene hebbelyke, en aangewonne gemoeds gesteldheid, waar uit eene aanhoudende trein van doening en lyding gebooren word, men leeft in dien trant van eenen geest van krankheid, van eenen geest der weereld, van eenen geest des diepen slaaps, van vreesächtigheid, van sterkte; in welke en soortgelyke uitdrukkingen, de opgegeeven zin heerscht, indien nu het verband van zaaken alhier toelaat, om het woord in soortgelyken zin te neemen, zal het bewys zeer verzwakt worden: Paulus heeft door dit geheele Hoofdstuk eene geduurige tegenoverstelling van geest en van vleesch, van naar den geest, en naar het vleesch te leeven, zie vers 4. en 5. 't welk hy met andere bewoordingen vers 6. noemt φρόνημα τῆς σαρκός, en φρόνημα τῷ πνεύματι het bedenken van vleesch, en van geest, vers 9. niet in het vleesch, maar in den geest te zyn, voor al had de Apostel vers 15 gewag gemaakt van eenen geest der dienstbaarheid, dat is van de gesteldheid van het gemoed die zich in eenen slaav laat vinden, en by overstelling genoemd word aan eenen geest der aanneeming tot kinderen; zynde die gemoeds-gesteldheid, welke zich opdoet in kinderen; dan word hier van geene huishouding gewaagt; nu deeze tweeledige

ge gesteldheid van het gemoed is een gewrocht van den op tweederleye wyze werkende geest, en, *die gemoeds-gesteldheid, welke doet roepen Abba Vader* αὐτὸ τὸ πνεῦμα *dat geest-gestel getuigt met onzen geest, te weten, DIT, dat wy God met allen ernst en met alle vrymoedigheid als Vader aanroepen, DIT gemoeds-gestel getuigt met onzen geest enz: want zy, die vrymoedig omtrent God verkeeren, zy die daar van, en daar toe eene heb- belykheid en vaardigheid bezitten zy hebben het* *caracter van Gods kinderen, in voege dat aldus niet de Heilige Geest, maar de gemoeds gesteldheid, die wy in ons zelve ontwaar worden, zoude ge- tuigen met en aan onzen geest; edoch, om edel- moedig en onpartydig te werk te gaan, ik zoude deeze verklaring van 't woord Geest in vers 16. wel willen omhelzen, om dat τὸ πνεῦμα aldaar zoo afgetrokke, zonder byvoegfel, en echter be- trekkelyk tot het even voorgaanden gezet word, maar men zoude zich een weinig geweld moeten aandoen, wanneer men dit wilde toepassen op vers 14. alwaar van den Geest van God gesproo- ken word, die aandryvt, leidt, bestuurt, vermaant, vertroost, bestraft, als een werkdadig beginsel by en behalven onzen eigenen geest, by manier van inwooning in ons zynde vers 11., waar op men by gevolg niet wel voegzaam de uitzondering kan maaken, welke op vers 13. vallen kan, alwaar men in die uitdrukking door den geest de werkingen van het lichaam te dooden, door den geest kan ver- staan het redelyk beginsel van den mensch, zo als het door den Heiligen Geest vermoogend gewor- den is, om met de zege te praalen over de dier- lyke werkingen van 't geen men ziel of vleesch noemt: Dan, gegeven dat dit 16de vers van Rom: VIII. niet rechtstreeks op de onmiddelyke werking van*

van den H. Geest staat, zoo dunkt my echter dat de Heer SPALDING in zyne Verhandeling over den aart der inwendige bevindingen van het Christendom, een weinig te ver' gaat, als hy de werkingen van den H. Geest geheel buiten dit 16de vers sluit, want, gesteld, dat de *medegetuigende geest* opzicht hebbe op de *gemoeds-gesteldheid* van vers 15., zoo is het echter onbetwifelt, dat de *gemoeds gesteldheid*, waar door wy Abba Vader roepen, haaren herkoomst afhaalt van den Heiligen Geest, welke aan en in de geloovigen die vertrouwelyke gemoeds-gesteldheid werkt, en in dit geval wordt dezelve niet afzonderlyk van de werking van den Heiligen Geest begreepen: ik kan nochtans niet ontveinzen, dat die verklaring van den waarheidminnenden en schranderen SPALDING my eenigzins gewrongen voorkoomt; wat! is 'er niet iets onnatuurlyk in? dat men zegt *zekere gemoeds-gesteldheid van den mensch getuigt met zynen geest!* dan maak ik, door eene kleine Metaphysike aftrekking van eenen en denzelven geest, als twee onderscheiden perfoonen, de gemoeds-gesteldheid in denzelven geest, maakt mynes erachtens te luttel onderscheid, om twee perfoonen in onze *aftrekking* te vormen, 't geen zich zeer wel laat doen, wanneer ik den Heiligen Geest stel tegen over den geschapen menschelyken geest: Alles dan gewikt en gewoogen zynde, zoude ik 'er lieft by blyven, dat ROM: VIII. vs. 16. van den derden perfoon der aanbiddelyke Drieenheid spreekt, en niet van onze gemoeds gesteldheid; zo, dat ik deeze plaats als hecht en vasthoude, om de gemoedsbewerking der Christenen te staaven.

E I N D E.

Nieuwland, Petrus, 1722-1795

Lectiones exegeticae of uitlegkundige vermaakelykheden bevat in
verscheiden brieven, over veele bybelplaatsen ; en eenige stukken over de
kerkgeschiedenes
Bd.: 1. (1773).

s'Gravenhage 1773

Exeg. 798 h-1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10412168-3